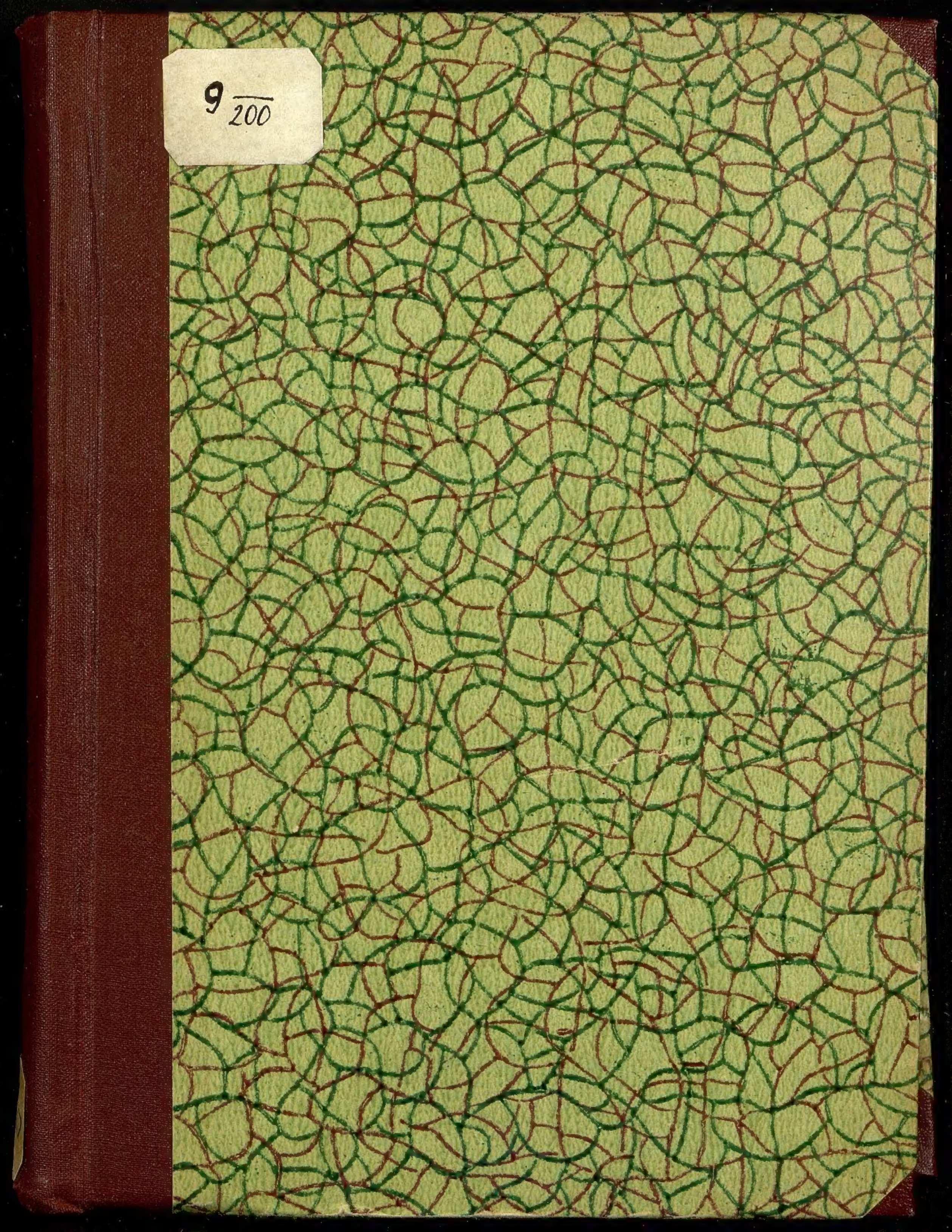

РАТ СРБИЈЕ СА АУСТРО-УГАРСКОМ 1914 ГОД.

ПРВА КЊИГА

БИТКА НА ЈАДРУ

АВГУСТА 1914 ГОД.

НАПИСАО

ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ

ЂЕНЕРАЛ У ПЕНЗИЈИ

ОВА ЈЕ КЊИГА ПОМОГНУТА ИЗ ЗАДУЖБИНЕ „ВЕЛИМИРИЈАНУМ“

ВЕЛИМИР МИХАЈЛО ТЕОДОРОВИЋ
ВЕЛИКИ НАРОДНИ ДОБРОТВОР
(1849 † 1898)

БОГРАД
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д., БЕОГРАД—ЗЕМУН
1924

Цена 120 дин.

БИТКА НА ЈАДРУ

РАТ СРБИЈЕ СА АУСТРО-УГАРСКОМ 1914 ГОД.
ПРВА КЊИГА

БИТКА НА ЈАДРУ
АВГУСТА 1914 ГОД.

НАПИСАО
ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ
ЂЕНЕРАЛ У ПЕНЗИЈИ

ОВА ЈЕ КЊИГА ПОМОГНУТА ИЗ ЗАДУЖБИНЕ „ВЕЛИМИРИЈАНУМ“

БЕОГРАД
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д., БЕОГРАД—ЗЕМУН
1924

ПРЕДГОВОР

Прохујали су највећи и најзначајнији догађаји у нашој историји; сретно су се пребродиле надчовечанске тешкоће уз огромне жртве, које је наш народ поднео за ослобођење и уједињење своје браће; преживели смо нашу Голготу и дочекали васкрс наше велике Отаџбине.

Извор наше снаге и моћи за овако једно епохално и највеће дело у нашој историји јесу на првом месту наше славне и велике *народне традиције* (поглавито наша народна поезија), у којима је потпуно оличена душа нашега народа. У њима су на један јединствен начин ове врсте прослављени и овековечени: наша славна пропаст на Косову, наше петвековно робовање и страдање под Турцима, и наше херојске и мучне борбе за одржање, затим ослобођење и уједињење. Народне традиције су дакле један од најважнијих момената, који утврђује и стабилизује душу једнога народа.

Наше народне традиције потпуно су очувале наш народ и одржале га и у најтежим и најкритичнијим временима његове историје, када му је претила опасност истребљења и уништења. У њима је било духовне хране и за наше највише идеале.

Наше *тужно Косово — наш Видовдан*, најјачи је и најдубљи моменат у нашим народним традицијама.

Ретко је који народ у свом духовноме животу, у својој књижевности и уметности, био озарен тако бујном светлошћу, као што је то наш народ светлошћу Косова. Косовски мит изгубио је свој историски карактер и претворио се у народну философију и религију.

Косово је вековима било извор снаге и полета за остварење наших народних идеала. Оно нас је јеком од гусала стално опо-

мињало на нашу некдању славу и величину, на нашу славну пропаст и тешко робовање под Турцима. Али оно нас је истовремено и стално подсећало и на нашу свету националну дужност: *Освету Косова*, и оно је данас достојно освећено. Слава и част за ово припада нашем нараштају.

За будуће наше нараштаје, поред старих, треба стварати и *нове традиције* (ново Косово — Косово Славе), које ће бити нов и непресушан извор наше снаге, моћи и полета, велики подстрек за потпуно довршење наших још нерешених националних задатака, као и свети аманет наших палих јунака, на пољу части, да се с великим мукама и крвљу задобијене тековине по сваку цену одрже и очувају, да се наша велика и уједињена Отаџбина подигне на савремсни ступањ културе и цивилизације и постане симбол свих Јужних Словена.

Ове нове традиције, садржане у нашој седмогодишњој херојској борби за ослобођење и уједињење нашега народа, који је био под туђином, моћи ће се створити онда, ако се у свима правцима нашега духовнога и интелектуалнога живота и рада изнесу у правој и верној боји сви наши надчовечански напори и поднете огромне жртве за ослобођење и уједињење нашега народа у данашњу велику Отаџбину.

Овако једно епохално дело чинило би веома богат и драгоцен извор наше снаге и моћи, и било би од неоцењенога значаја *за васпитање наших будућих нараштаја у здравом и чисто националном духу.* Јер народ као што је наш, са великим и ненадмашним традицијама које су му у низу столећа очувале националност и самосталност, није могао никада пропасти. Наш је народ био те худе среће, да је све до овога века служио као бедем за заштиту Европе од Муслимана, а после Берлинског Конгреса имао је да послужи као бедем германском продирању на Балкан. И покрај свега овога, до крајности тешкога положаја, наш је се народ ипак јуначки одржао, захваљујући својој потпуно развијеној националној свести, којој су извор наше народне традиције. У свима својим досадањим надчовечанским напорима и поднетим жртвама за свој опстанак, затим за ослобођење и уједињење своје браће под туђином, наш је народ потпуно доказао, да има услова за велику и сјајну будућност.

У горе наведеном смислу ја почињем са овом мојом првом књигом, у којој је потпуно и подробно изложен само један део наших укупних великих напора и жртава, са којима смо, под врло тешким приликама и у неравној борби јуначки извојевали наш први успех над аустро-угарском Балканском војском, одређеном за брзо покорење Србије („Strafexpedition"). Рад ће се у овом правцу продужити и даље.

Дело је написано по нашим аутентичним изворима и по мојим ратним белешкама; јер као тадањи начелник оперативног одељења наше Врховне Команде, а одмах за тим и као помоћник начелника штаба Врховне Команде нашег великог војводе Радомира Путника, био сам на таквом положају да су ми сви важни догађаји о операцијама наше војске врло добро познати и још у свежој успомени. Сем тога за овај циљ користио сам и аустриске изворе, написане по подацима из бечког ратног архива. На овај начин држим да је излагање догађаја у току битке на Јадру потпуно.

Овом приликом сматрам за своју врло пријатну дужност, да одам велику захвалност Државном Савету, што је из фонда задужбине „Велимиријанум", који је завештао наш велики просветни добротвор Велимир Михаило Теодоровић, потпомогао ово дело.

Тако исто изјављујем велику захвалност професорима нашега Универзитета: Г. Г. Слободану Јовановићу и Д-ру Станоју Станојевићу, који су ми и својим списима и својим саветима доста користили при изради историског одељка у уводу овога дела.

Београд, априла 1924.

Ж. П. П.

САДРЖАЈ

I ДЕО

Увод.

II ДЕО

Битка.

А) Припрема битке.

В) Експлоатација победе.

Гоњење непријатеља.

III ДЕО

Бојеви I Армије код Шапца и његово заузимање

IV ДЕО

V ДЕО

Организација војишне позадине

Прилози:

1, *Формација Четничких Одреда* за рат са Аустро-Угарском 1914 г

2. *Упут за извршење Четничке Акције* у рату са Аустро-Угарском 1914 године.

3. *Прегледна карта за операције* размера 1 : 750.000. Прилог 1.

4. *Скица распореда трупа на концентрациској просторији.* размера 1 : 750.000. Прилог 2.

5. *Детаљна карта за операције* размера 1 : 100.000. Прилог 3.

6. *Карта за операције Ужичке Војске* размера 1 : 200.000. Прилог 4.

Примедба

а) Пошто се на детаљној карти размера 1 : 100.000 (Прилог 3) могу потпуно пратити операције у битци на главном војишту чак и у појединостима, то је изостављена израда појединих скица борбених распореда појединих армија и дивизија, које би знатно повећале цену књизи, а суштини не би много допринеле.

б) За Операције Ужичке Војске на споредном војишту служи карта размера 1 : 200.000 Прилог 4.

I. ДЕО

УВОД

1.) Кратак развој источног питања од Берлинског Конгреса до Светског Рата.*)

Узроци рата са Аустро-Угарском.

I.

Ради бољега разумевања догађаја Светскога Рата, ми ћемо овде у најкраћим цртама изложити развој политичких догађаја, који су претходили овоме рату.

Од како је Аустро-Угарска потиснута из Немачке и упућена на Балкан, она је све више морала сматрати Русију као свог главног непријатеља, с којим се од увек сусретала и сукобљавала на Балкану.

Пријатељски односи између Русије и Аустро-Угарске, прекинути још од Кримскога рата, најзад су се успоставили. Између руског и аустриског цара био је склопљен и *тајни савез* за одбрану, за који се није знало против кога може бити управљен. Поред свега овога између Русије и Аустро-Угарске није постигнут никакав прави споразум у Источном Питању, где је њихове интересе ваљало довести у сагласност.

У ово време Русија је била противна аустриском захтеву за окупацију Босне и Херцеговине, па је због Босне и Херцеговине помишљала и на рат са Аустро-Угарском. Међутим, Аустро-Угарска је већ помишљала на заузеће Босне и Херцеговине као на

---

*) При изради овог историјског одељка послужио сам се овим изворима:

1.) *Проф. Универзитета Слободан Јовановић: Граф Јулије Андраши.* Летопис Матице Српске од 1913. год. књига: 295 и 296.

2.) *Проф. Универзитета Д-р Ст. Станојевић*: у рукопису, Српско-турски рат 1912. г. *I део Пред рат.*

3.) *Charmatz: Geschichte der ausvärtigen Politik Österreichs im 19 Jahrhundert.* II 1848—1895. 2. Auflage.

4.) *Hashagen: Umrisse der Weltpolitik.* I 1871—1907. 2. Auflage,

5,) *Hashagen: Umrisse der Weltpolitik.* II 1908—1914.

6.) *Дипломатска преписка о српско-аустриском сукобу.* Издање Министарства Иностраних Дела. Ниш 1914. год.

нешто што прво мора учинити, ако се поквари балкански status quo. Принуђене да се ма на што сагласе, Русија и Аустро-Угарска сагласиле су се да бране балкански status quo.

II

Херцеговачки устанак 1875 год. ставио је у питање status quo на Балкану. Нешто се морало променити, ако ништа друго, а оно бар стање ствари у Босни и Херцеговини, које је давало повода честим бунама.

Андраши је гледао, да ове промене сведе на што мању меру. Он је био заступник конзервативне политике на Истоку: држати Турску докле се год може; спречавати, или бар одлагати њено пропадање и њен распад.

Војничка странка аустриска била је другога мишљења. Она је држала, да се после губитка Млетака и западне обале Јадранскога мора, Аустро-Угарска мора у толико више учврстити на источној обали, која је још једино могла послужити као база њеној флоти. Аустро-Угарска се није смела ограничити на уско далматинско приморје; она је морала заузети и његово залеђе: Босну и Херцеговину. Чим су почели нереди у Херцеговини војничка је странка тежила, да их узме као изговор за улазак аустро-угарске војске у Босну и Херцеговину.

Докле је војничка странка посматрала босанско-херцеговачко питање само за себе, Андраши га је доводио у везу са целокупним Источним Питањем. Са овога ширега гледишта на које се стављао Андраши, одржање Турске одговарало је добро схваћеним интересима Аустро-Угарске, па пошто би заузеће Босне и Херцеговине било почетак деобе Турске, то је ово заузеће требало одлагати докле се год може. Наравно, ако би и поред свих напора Аустро-Угарске ипак настала деоба Турске, Аустро-Угарска би тада морала одмах узети Босну и Херцеговину. Иначе могло би се десити, да ове две области падну у руке Србији и Црној Гори.

Руска политика није била ни из близа тако конзервативна као аустриска. Поводом херцеговачког устанка Русија је тражила „*реформе*“ у Отоманској Царевини. Те реформе, које су поред Босне и Херцеговине имале обухватити и Бугарску, биле су замишљане у врло либералном духу. У ствари Босна и Херцеговина и Бугарска имале су добити аутономију и постати полусамосталне државе. Заједно са Србијом и Црном Гором, оне би од Јадранског до Црнога мора чиниле непрекидан ланац више или мање слободних држава, које би све стајале под заштитом и утицајем Русије.

Ови руски планови могли су само утврдити Андрашиа у његовој конзервативној политици. За Аустро-Угарску било је много боље имати за свога јужнога суседа Турску, него један непре-

кидан ланац словенских држава. Са овим словенским државама на југу, а с Русијом на истоку, Аустро-Угарска би била са две стране обухваћена панславистичком пропагандом, и њен унутрашњи мир био би вечито угрожен.

Између Русије и Аустро-Угарске постојала је дакле основна разлика у погледу на Источно Питање. Па ипак и баш зато оне су покушале да дођу до сагласности. Све време од 1876 до 1878 год. испуњено је њиховим преговорима, који се нису никако прекидали, али су били сваког часа у опасности да се прекину. Почетак њихових преговора пада у лето 1876 год. одмах чим су Србија и Црна Гора објавиле рат Турској. Владари, руски Александар II и аустро-угарски Фрања Јосиф, у пратњи својих министара Горчакова и Андрашиа, састали су се у Чешкој у дворцу Рајхштату 8 (21) јула 1876 год. Овом приликом није закључен никакав уговор. Све се свршило на једној врсти усменог споразума. Још у Рајхштату Андраши је издиктовао руском амбасадору Новикову резултат усмених преговора између два цара. Овај извод послан доцније у Петроград као *Aide-mémoire*, јесте један документ, који је начињен у Рајхштату.

По овоме документу Русија и Аустро-Угарска предвиђају две могућности:

1. Турска побеђује две српске државе, које су с њоме заратиле;
2. Турска бива од њих побеђена.

У првом случају Србији и Црној Гори обезбеђује се онај међународни положај и оно земљиште, које су пре рата имале. У другоме случају Србија би имала да добије неколико срезова у Босни на Дрини, и у Ново-пазарском Санџаку у правцу р. Лима; а Црна Гора би се проширила једним делом Херцеговине. У главноме Србија и Црна Гора одбијају се од Босне и Херцеговине и упућују у Ново-пазарски Санџак. Босна и Херцеговина дају се Аустрији. Истовремено Русија узима натраг Бесарабију, која јој је била одузета 1856 год. и присваја нешто од азиске Турске.

Ако би пораз Турске у рату изазвао њен распад, предвиђа се још да ће Бугарска, Румелија и Арбанија постати потпуно аутономне, да ће Грчка добити Тесалију са Критом, а Цариград је био у комбинацији, да се прогласи за слободан град.

Андраши је начинио рајхштатску погодбу од страха да га Србија и Црна Гора заузимањем Босне и Херцеговине не ставе пред свршени чин. Да би добио руски пристанак на улазак Аустро-Угарске у Босну и Херцеговину, он је морао пристати на руске планове о промени дотадашњега стања ствари на Балкану. Ипак Андраши није оставио Русији одрешене руке према Турској. Ма да је отрпео српско-црногорски напад на Турску, он још није

пристајао ни на какву војну акцију, а што је понова разговарао с Русијом о деоби Турске, то је било само с тога, што је требало предвидети и ту могућност да Србија и Црна Гора саме собом успеју заљуљати Отоманску Царевину из основа; или да се та стара трошна царевина, чија се пропаст једнако предсказивала, једнога дана распадне сама од себе „природним начином".

У Српско-турском рату 1876 год. брзо се видело, да Турска неће бити побеђена, него победилац. Свој источни програм, који је Русија мислила извршити преко српских држава, морала је извршити властитом снагом, т. ј. морала је сама заратити с Турском. Русија је покушавала да повуче са собом и Аустро-Угарску, јер се бојала, ако би заратила сама, да не узбуни противу себе целу Европу, која је увек била мало наклоњена њеној источној политици.

Русија је предлагала Аустро-Угарској две једновремене окупације: окупацију Босне и Херцеговине, коју би извршила Аустро-Угарска, и окупацију Бугарске, коју би извршила Русија. Ово не би још био прави рат, него само притисак на Порту. Аустро-Угарска је одбила овај предлог. Убрзо за овим руски цар је писао аустро-угарском владару да Русија не може избећи рат с Турском и нудио му да у овом рату и Аустро-Угарска учествује. Ово је у ствари била понуда ратног савеза. Аустро-угарски је владар одговорио, да је Аустро-Угарска вољна да ради са Русијом једновремено, али не заједно. Андраши је објашњавао руском амбасадору, да ако Русија мисли да мора ратовати, Аустро-Угарска јој неће сметати; *она само задржава себи право, да у том случају заузме Босну и Херцеговину,* али не као руски савезник, него чисто за свој рачун.

Да се ова окупација не би довела у везу са руским ратом, Аустро-Угарска је намеравала да је изврши без објаве рата, не прекидајући мирне и пријатељске односе са Турском.

Конференција Великих Сила, која се састала у Цариграду 12 децембра 1876 год. учинила је мали прекид у руско-аустриским преговорима. Русија се надала да ће уверити Велике Силе о неизбежности своје војничке акције противу Турске. Све су оне биле сагласне да траже реформе од Турске. Требало им је показати да те реформе Турска не мисли извршити драговољно, и да с тога не остаје ништа друго, него да их Русија у име целе Европе наметне оружаном силом. Руски представник на цариградској конференцији, гроф Игњатијев гледао је да нађе један програм реформама, који ће чак и туркофилским државама, као Енглеској и Аустро-Угарској, изгледати тако умерен, да га могу прихватити, а који ће у ствари бити такав, да га Порта мора одбити. Игњатијев је истина успео сложити Велике Силе на

један програм реформама, који је Порта морала одбити, али опет за то није могао добити формални европски мандат за војну акцију противу Турске.

После неуспеха Цариградске Конференције, Русија је прегла да закључи своје преговоре са Аустро-Угарском. Ова је једнако одбијала учешће у рату руско-турском, и нудила је Русији само своју неутралност. Русија је најзад нашла, да јој и сама аустриска неутралност може вредети. Нападајући Турску, Русија је радила противно Париском Уговору, којим су Велике Силе ујемчиле Турској целокупност, а Русија је била потиснута од мореуза и са Балкана. Да би осујетила протест Великих Сила, који је био могућан само ако је једнодушан, Русија је имала рачуна да Аустро-Угарску обавеже на неутралност, и тиме је одвоји од осталих Великих Силâ.

Да би добила њену неутралност, Русија је морала допустити Аустро-Угарској заузеће Босне и Херцеговине са обавезом, да у току операција не улази с војском у Србију, Црну Гору и Новопазарски Санџак, већ да се ови сматрају као неутрална зона. На овој основи закључен је *тајни руско-аустриски уговор* у Будим-Пешти почетком 1877 год. (Војнички део овога уговора потписан је у јануару, а политички у марту). Андраши је био решен само на просту, а не на пријатељску неутралност. Он није хтео ничим олакшавати руску војну акцију. Мислио је да је доста, ако Русију за време њенога рата с Турском не нападне с леђа.

У јесен 1876 год. у Русији су били веома нерасположени према Аустро-Угарској, која је одбијала сваки предлог о заједничкој руско-аустроугарској акцији на Балкану. У руским војничким круговима говорило се да прво треба свршити са Аустро-Угарском, па онда с Турском. Руски Цар је отворено питао Бизмарка: ако дође до руско-аустроугарског рата, како ће се држати Немачка? Бизмарк је на ово одговорио, да Немачка жели пријатељске односе између Русије и Аустро-Угарске, и да ће учинити све што може, да њихов међусобни рат спречи. Али ако до рата ипак дође, она никада неће допустити такав пораз Аустро-Угарске, у коме би ова изгубила ранг велике силе, јер је јака Аустро-Угарска потребна европској равнотежи.

Али, докле је Бизмарк с једне стране задржавао Русију да не удари на Аустро-Угарску, дотле је с друге стране умеравао Аустро-Угарску у њеноме отпору према источној руској политици. Крајем 1876 год. он је објаснио Аустро-Угарској да ће Немачка свакојако гледати да је спасе од руског напада, али да у своме пријатељству према њој не може ићи тако далеко, да се отворено изјасни противу руске источне политике. Јер, када би Русија осе-

тила, да се нема чему надати од Немачке, бацила би се одмах у наручје Француске, а ко зна да се онда не би начинио један руско-француско-енглеско-италијански савез противу Аустро-Угарске и Немачке ?

Бизмарк не само што није хтео сметати руској источној политици, него је баш желео активну политику Русије на Истоку, па чак и њен рат с Турском. Непоуздан с руским пријатељством, Бизмарк је налазио да је још најбоље заплести Русију у источне ствари, јер што већма она буде заузета на Истоку, тим ће се мање мешати у европске послове, а тим ће бити мање бојазни од једног француско-руског савеза. Бизмарк је потискивао на Исток све оне, који су му у западној политици могли сметати: прво Аустро-Угарску, затим и Русију, и сва је његова вештина била управљена на то, да се ове две силе, потиснуте у истом правцу, не сударе једна с другом.

III.

У *рату с Турском 1877 год.* Русија је имала да савлада више тешкоћа, но што се то испрва мислило. *Плевна*, коју је Осман паша јуначки бранио, нанела је много губитака руској војсци; она је се могла узети тек у децембру, када је и румунски краљ Карол дошао Русима у помоћ са својом војском. Сада је се ратна срећа окренула Русима. Једновременом нападу Руса, Румуна и Срба турска војска није могла одолети и подлегла је. Плевну су Руси заузели, пут за Цариград био је отворен, и Русија је могла наметнути Порти мир какав је хтела.

После *Једренског примирја* од 18 (31) јануара 1878 год. у коме су већ били утврђени главни услови мира, дошао је чувени *Сан Стефански Мир* од 18 фебруара (3 марта) 1878 год., који је Русија диктовала а Порта само потписала.

За време руско-турског рата Аустро-Угарска је била неутрална и није примила понуду Енглеске, да њих две зауставе Русију у њеним операцијама. Русија, пак, с војском није улазила у оне земље, које је Аустро-Угарска била изузела из круга њених операција. Шта више, била је задржала Србе и Црногорце од упада у Босну и Херцеговину, које су чуване за аустро-угарску окупацију. Али чим је дошло до преговора о миру, односи између Русије и Аустро-Угарске почели су се кварити.

Русија је хтела закључити мир с Портом без учешћа Великих Сила (сем што би њихов пристанак тражила у питањима од несумњиво европскога интереса, као што су била питања о Цариграду и Мореузима). Али, искључујући Велике Силе, она није мислила да искључи и своја два савезника: Немачку и Аустро-Угарску, од којих није крила какав мир мисли наметнути Порти.

Али између Русије и Аустро-Угарске постојао је један основни неспоразум, поред свих њихових погодаба од 1876-77 год. Русија је хтела да Источно Питање реши сама са Аустро-Угарском. Али Аустро-Угарска није хтела да сматра Источно Питање као ствар, која се тиче само ње и Русије. Она је, онако исто као и Енглеска, у њему гледала *једно опште европско питање*, и захтевала је да о новом стању ствари, које се после руско-турског рата имало поставити на Балкану, решава једна конференција, или један конгрес Великих Сила.

Такав један конгрес Аустро-Угарској је био неопходно потребан, јер је она била противна оснивању Велике Бугарске, за коју се могло претпоставити да ће бити експонент руске политике на Балканском полуострву. Аустро-Угарска није знала како да заузме Босну и Херцеговину, које јој је Русија давала, српске јој државе нису смеле оспоравати, а које је Турска била немоћна бранити. Аустро-Угарска је могла ући у Босну и Херцеговину чим је почео руско-турски рат, али она се бојала да се тада њен упад у турско земљиште не протумачи као нека врста ратне помоћи коју она чини Русији. Због Немаца и Мађара у Монархији Андраши се морао клонити свега онога, што би личило на русофилску политику.

Изгледа да је у једној прилици Турска тражила дипломатску помоћ од Аустро-Угарске и нудила јој из захвалности Босну и Херцеговину. Али обавезна према Русији на неутралност, Аустро-Угарска није могла учинити дипломатску помоћ Турској. Ако би русофилска политика довела Андраши-а у незгодан положај према Немцима и Мађарима, турскофилска политика довела би га у незгодан положај према Словенима у Монархији, чију је осетљивост морао, бар у извесној мери, штедети. Не смејући да уђе у Босну ни по руском ни по турском позиву, ни по Бизмарковом наваљивању, Андраши је пустио да прође рат а није урадио ништа. Он је желео окупацију Босне и Херцеговине у беспрекорној дипломатској форми.

Судећи по Сан-Стефанском уговору Русија је била вољна да посредује између Аустро-Угарске и Турске ради закључења једног уговора, по коме би Аустро-Угарска добила право администрације у Босни и Херцеговини. Али овакав уговор, ма да би задовољио дипломатску форму коју је желео Андраши, обелоданио би интимне везе између Аустро-Угарске и Русије, што је Андраши хтео да избегне. Према овоме Андраши-у није остало друго, до да тражи један конгрес Великих Сила, од кога би могао добити европски мандат за окупацију Босне и Херцеговине.

У руско-аустриској погодби од 1877 год. стајало је изрично да се неће допустити стварање једне „велике компактне словенске државе“ на Балкану. Сан-Стефанска Бугарска, која се простирала од Црнога до Белога Мора, обухватајући Бугарску, Источну Румелију, Маћедонију, један део Старе Србије, била је неоспорно велика и компактна словенска држава. Није се знало, да ли ће то бити самостална држава, или руска губернија. Русија је била узела на себе да нову бугарску државу уреди, и докле овај посао не сврши, она није мислила излазити с војском из Бугарске. Њена војна окупација била је истина привремена, и у Сан-Стефанском уговору било је предвиђено, да неће трајати дуже од две године, али ко је јемчио, да се ова привремена окупација не претвори у сталну. Аустро-Угарска је од увек била противна руском ширењу преко Дунава. Дунавска монархија, Аустро-Угарска тежила је за господарством на Дунаву, које је могла одржати само према Порти и малим балканским државама, али не и према Русији, ако би ова једнога дана завладала обалама Дунава. И не само то, него ако би се створила једна Велика Бугарска, којом би Руси управљали, они би могли Аустро-Угарској затворити пут на Бело Море и једном за свагда пресећи њено продирање на исток („Drang nach Osten“). У овом случају Босна и Херцеговина изгубиле би већи део своје вредности за Аустро-Угарску. Њој ове области нису биле потребне само као залеђе за Јадранско Приморје, него још и као основа за њено даље продирање ка Солуну.

Аустро-Угарска није била једина сила, која је била противна Великој Бугарској; заједно са њоме била је противна и Енглеска. Енглеска никако није пристајала да се Цариград уступи Русима. Цариград и Мореузи као целина морали су остати турски. Шта више, да би Цариград био што поузданије обезбеђен од руских напада, Балкан је морао остати у турским рукама. Из овога је излазило да се бугарска држава може простирати само до пл. Балкана, а да Источна Румелија и Маћедонија морају остати ван њених граница.

Сем овога Енглеска је као велика азиска сила била противна и руским заузећима у Азиској Турској. С тога је она оспоравала Русима градове, које су они добили по Сан-Стефанском уговору. Имајући да се брине о Индији, Енглеска је увек била крајње осетљива за свако проширење руске границе у Азији. Услед захтева енглеско-аустриских, Русија је морала пристати да се на једном европском конгресу прегледа и по потреби измени њен уговор мира с Турском, у циљу да се спречи поремећај равнотеже на Балкану и у Европи, и утврђивање Русије на Балканском полу-

острву. Пре него се састао Конгрес, Русија је покушала, да се бар у главним тачкама погоди са својим противницима.

Преговори са Аустро-Угарском нису дали никаква резултата. Изгледа, да је ова захтевала да се Маћедонија потпуно одвоји од Бугарске као аутономна област, имајући Солун*) за престоницу. Маћедонија је имала да дође у аустро-угарску сферу утицаја, и под овим условом Аустро-Угарска би оставила Русији одрешене руке у Бугарској. Дакле, *западна половина полуострва Аустро-Угарској, источна Русији.* Али на овој основи Русија није хтела преговарати.

Русији је било много стало до тога да одвоји Аустро-Угарску од Енглеске, и, када у овоме није успела, покушала је да се непосредно споразуме са Енглеском. Када се једном са овом споразумела, није морала правити нарочите погодбе са Аустро-Угарском.

Између Русије и Енглеске дошло је до споразума 17 (30) маја 1878 год. Русија је пристала да се Балкан узме за границу нове бугарске државе. Источна Румелија имала се организовати за себе као аутономна област, а Маћедонија остати и даље саставни део Отоманске Царевине. У накнаду за ове руске уступке, Енглеска је попустила Русији у Азији. Руско-енглеском споразуму следовао је убрзо и енглеско-аустроугарски споразум од 24 маја (6 јуна) 1878 год. По овоме, Бугарска се није могла ширити даље преко Балкана, а Босна и Херцеговина имале су бити аустроугарске.

IV.

Берлински Конгрес.

Велике Силе нису признале ни примиле Сан-Стефански уговор, него су сазвале конгрес великих сила у Берлину, који је имао да уреди источно питање, али тако, да интереси великих сила не буду оштећени.

Споразумом између Русије и Енглеске изравнате су биле главне разлике у њиховим гледиштима, али је остало још доста разлика од мање важности. На Берлинском Конгресу те су разлике давале повода честим и доста оштрим сукобима између енглеских и руских представника.

Андраши је чврсто стајао уз Енглеску. Ово његово држање постало је јасно онога дана, када је енглески представник, Лорд Солзбери, предложио да се Аустро-Угарској повери европски мандат за окупацију Босне и Херцеговине. Андраши је нарочито

*) Солун са осталим маћедонским градовима није улазио у састав Сан-Стефанске Бугарске.

желео да овакав предлог учини Енглеска, противник Русије. Он је имао погодбу с Русијом о Босни и Херцеговини, али није волео да се зна за ову погодбу. Он је удешавао да изгледа, као да је Босну и Херцеговину добио на супрот Русији. Ово му је требало, да би популарисао окупацију тих земаља у аустриском и мађарском парламенту, где је Русија била особито омрзнута.

По руско-аустроугарским погодбама од 1876-77 год. Аустро-Угарска је имала анектовати Босну и Херцеговину. На Берлинском Конгресу она је добила само право окупације, а не и анексије. Андраши није желео да због Босне и Херцеговине ратује с Турском, па је зато за заузимање ових земаља тражио једну форму, која ће Турску најмање увредити. Он је држао да Турска која би због анексије могла лако заратити, неће бити толико противна окупацији. Окупација је изгледала једна привремена мера, која се да помирити са турском сувереношћу над Босном и Херцеговином.

По руско-аустроугарским погодбама, Аустро-Угарска је имала узети само Босну и Херцеговину. На Берлинском Конгресу њој су признати извесна права и на Ново-пазарски Санџак у погледу држања гарнизона и грађења војничких и трговинских путева. У Берлинском Уговору је речено, да се Ново-пазарски Санџак оставља под турском управом с тога, што га Аустро-Угарска није хтела узети под своју управу. Санџак је, дакле, био обележен као будућа аустро-угарска земља. Андраши је сматрао да је Санџак за Босну и Херцеговину оно, што је Босфор за Црно Море. Што је главно, он је хтео спречити деобу Санџака између Србије и Црне Горе и састављање њихових граница. Између ове две српске државе требало је да се укљешти Аустро-Угарска са својим гарнизонима.

Све до Берлинског Конгреса Русија није давала Ново-пазарски Санџак Аустро-Угарској, и по свему је изгледало да га се Аустро-Угарска била одрекла. У Рајхштату 1876 год. Санџак није био додељен Аустро- Угарској, него Србији и Црној Гори, које су се имале састати на Лиму. У преговорима од 1877 год. Горчаков је нарочито полагао на то, да Србија и Црна Гора добију Санџак. Истина у сам текст уговора од 1877 год. није ушао никакав члан о томе, али са одобрењем аустро-угарског владара Андраши је саопштио руској влади да Аустро-Угарска никада није намеравала да себи присвоји Санџак, и да с тога пристаје на његову деобу између Србије и Црне Горе. У преговорима, које је водила са Аустро-Угарском у очи Берлинског Конгреса, Русија је упорно тражила Санџак за Србију и Црну Гору, премда је

држање Аустро-Угарске у овоме питању сада било много неодређеније него раније.

Тек на Берлинском Конгресу Русија је пристала да се Санџак отргне Србији и Црној Гори и стави у аустро-угарску сферу утицаја. У накнаду за ово Аустро-Угарска је пристала да се Црна Гора пусти на Јадранско море и да јој се да *барско пристаниште.* Онога истога дана, када је потписан Берлински уговор, потписана је и једна нова *тајна погодба* између Аустро-Угарске и Русије.

Андрашијева политика победила је на Берлинском Конгресу. Он је добио Босну и Херцеговину од целе Европе. Половина Јужних Словена била је сада у зависности од Беча; Дунавска Монархија пружила се и на Балканско Полуострво, чиме је добила широко поље за свој политички рад у смислу даљега продирања ка Солуну.

Велика Бугарска, која је имала да буде главно дело руске дипломатије и њен експонент на Балкану, била је распарчана. Створене су две Бугарске: једна мање, а друга (Источна Румелија) више зависна од Турске. Сем тога, да би Аустро-Угарска добила слободнији и шири пролаз из окупиране Босне за Солун, потиснути су крајеви, које је требала да добије Србија, више на исток но што је то предвиђено Сан-Стефанским уговором. На овај је начин Црна Гора још више одвојена од Србије. Аустро-Угарска, која није ратовала, добила је исто толико, ако не и више, утицаја, колико и Русија, која је ратовала.

У западној половини Балканског полуострва Аустро-Угарска је потпуно обезбедила своје интересе: Босна и Херцеговина под њеном окупацијом; у Ново-пазарском Санџаку њени гарнизони; Србија и Црна Гора раздвојене једна од друге њеним уласком у Ново-пазарски Санџак; Маћедонија оцепљена од Бугарске; пут ка Солуну очишћен од свих препрека, које је Русија мислила да постави продирању Аустро-Угарске стварањем Велике Бугарске и деобом Санџака између Србије и Црне Горе.

У источној половини Балканског полуострва била је, истина, створена једна бугарска држава, за коју је изгледало да ће бити под руским утицајем. Али овај утицај није био ни признат ни обезбеђен. Аустро-Угарска, која је окупирала Босну и Херцеговину, није дала Русији да окупира Бугарску. Требало је да се на Балкану утврди једна западна држава, у којој ће остале силе, противнице Русије, имати довољно гарантије, да ће бити противтежа рускоме утицају и руској превласти на Балканском полуострву. Та је сила могла бити само Аустро-Угарска, која је целом својом прошлошћу упућена на Балкан. Истиснута из Немачке, она је све своје тежње још више управила на ову страну. Ан-

драши је победио Русију само потпором Енглеске и Немачке. Једна од главних тежња Великих Сила на Берлинском Конгресу била је, да се Турска не само одржи у Европи, но да буде и способна за живот, и да буде што јача.

Због многих компликованих и укрштених тежња, Берлински Конгрес за решавање Источног питања могао је употребити само половне мере и палијативна средства. С тога је било јасно, да је стање створено Берлинским Конгресом само привремено, и да се оно неће моћи дуго одржати.

Андраши је свом снагом наваљивао на Порту, да и она одобри окупацију у облику једног формалног уговора, који би тога ради закључила са Аустро-Угарском. Порта се није устезала да почне преговоре, али је с њима толико развлачила, да је најзад аустро-угарска војска и без њеног пристанка морала прећи босанску границу. За упад у Босну био је одређен 13 корпус (55.000 људи) под командом барона фон Филиповића. Херцеговину је требало посести са 17.000 љ. под командом барона фон Јовановића. 16 (29) јула 1878 год. прве аустро-угарске колоне су прешле Саву. Али се одмах увидело да је Аустро-Угарска знатно потцењивала тешкоће на које ће наићи у операцијама. Тек 6 (19) августа било је заузето Сарајево, а Мостар је био раније заузет. Последњи бојеви у земљи били су завршени тек у октобру.

Устанак у Босни, који је био организовао *Хаџи Лоја* у циљу спречавања окупације непријатељу, заузео је био шире размере, и број устаника ценио се тада на 79.000 љ. Овоме треба додати још и 13.800 љ. турске редовне војске.

Андраши је продужио преговоре с Турском, да би добио њен пристанак на окупацију Босне и Херцеговине. Он је одустао од окупације Санџака и најзад успео закључити *уговор од 8 (21) априла 1879 год.*, по коме је Порта поверила Аустро-Угарској управу над Босном и Херцеговином, а Аустро-Угарска је признавала и даље Султанову сувереност над овим областима.

Војничка је странка била незадовољна овом политиком Андрашијевом. По њеним плановима требало је из Босне ићи у Санџак, а из Санџака у Маћедонију. Андраши је држао да би таква велика освајања премашила и војну и финансиску снагу монархије, и да би сигурно покренула Русију и Балканске Словене на акцију противу Аустро-Угарске, чије се последице не би дале предвидети. С тога се Андраши задовољио с оним, на шта је по Берлинском уговору имао права.

V.

Бугарско питање.

Источно питање у другој половини осамдесетих година ступа у нов стадијум. Оно се сада концентрује на *бугарско питање*

С обзиром на одредбе Берлинског Конгреса, који је понова успоставио турску врховну власт над Бугарском, а Бугарима оставио право избора кнеза, 16 (29) априла 1879 год. изабран је за кнеза Бугарске *Александар Батенберг.*

У спољној политици била је природна тежња новога кнеза да се оствари Сан-Стефански уговор, т. ј. да се створи једна велика бугарска царевина од Дунава до Белога мора. 5 (18) септембра 1885 год. извршен је *пловдивски преврат* без питања Русије. Кнез Александар је заузео главни град у Источној Румелији, Пловдив (Филипопољ), и мирном револуцијом извршио је сједињење Источне Румелије са Бугарском. Овде је он изабран за кнеза северне и јужне Бугарске.

Држање Сила у бугарском питању било је овако: *Енглеска* на страни Бугара; *Русија* није била противна бугарском уједињењу, али је била противна Батенбергу; *Аустро-Угарска* је била рада да задовољи и Србе и Бугаре и предлагала је накнаде за Србију; *Бизмарк* је гледао да сложи Русију и Аустро-Угарску. Најзад, Немачка, Русија и Аустро-Угарска усвојиле су формулу одржања status quo, која искључује српске накнаде, и из које се може извести потреба збацивања Батенберга као нарушиоца status quo. Међутим, и ако Бугарска и Источна Румелија треба да остану и даље одвојене, допушта се могућност, да исто лице буде узето за кнеза бугарског и гувернера Источне Румелије (али по руском плану то лице не сме бити Батенберг). На тај начин одржавао се ипак чин бугарског уједињења.

У Грчкој је било велико врење, а Крићани су захтевали сједињење с Краљевином, и Велике Силе су с муком ово задржале (блокада Пиреја).

Србија је била непријатно погођена пловдивским превратом. Краљ Милан, ради одржавања равнотеже на Балканском полуострву, захтевао је оштету због увећања Бугарске присаједињењем Источне Румелије. Пошто Аустро-Угарска није била у стању да изради Србији накнаде дипломатским путем, дошло је до рата. Рат с Бугарском био је новембра 1885 год. Српска војска делимично мобилисана (само I позив) продрла је до Сливнице, али је овде у Сливничкој битци претрпела пораз. Бугари су потом прешли у офанзиву и дошли до Пирота, али енергичном

интервенцијом посланика Аустро-Угарске у Београду *Кевенхилера**) у форми ултиматума од 15 (28) новембра, заустављено је даље продирање Бугара, и они су били приморани на повлачење. 18 фебруара (3 марта) 1886 год., на основу status quo, закључен је у Букурешту мир између Србије и Бугарске.

Између Бугарске и Турске дошло је до споразума 20 јануара (2 фебр.) 1886 год., и Султан је 12 (25) априла пристао да кнеза Александра наименује за генералног гувернера турске области Источне Румелије, не одричући се обавезе трибута од стране Бугарске.

Код Руса је настало велико негодовање на бугарскога кнеза. У Софији је скована војничка завера противу кнеза и 7 (20) августа протерали су га из земље. 11 (24) августа створена је контрареволуција, која је 21 августа (3 септ.) повратила кнеза у земљу. Али пошто се руски цар показао као непомирљив, кнез се одрекао престола и 25 августа (7 септ.) 1886 год. напустио је земљу. Присталице Батенбергове и њихова антируска политика добили су у *Стамбулову* (који је био на челу привремене управе земљом и вођ партије за независност) једног од најенергичнијих следбеника, који је гвозденом руком успоставио самосталност Бугарске.

Падом Батенберга бугарско питање задобија опште међународно интересовање и ван граница Бугарске и ван Балканског полуострва. Питање бугарског престола понова изазива старе и велике противности у балканској политици између Аустро-Угарске и Русије.

Аустро-Угарска је била веома отпорна према покушајима Русије, да се омогући независност Бугарске и да се на бугарски престо постави један руски велики књаз. Италија је била сложна са Аустро-Угарском, и од 7 (20) фебруара 1887 год. била је с њом везана новим уговором (обнова тројног савеза). Кнез Бизмарк је био мишљења, да Бугарска припада руској утицајној сфери, и с тога је од Аустро-Угарске захтевао уздржљивост.

Бугарску је у њеној борби за самосталност од Русије помагала, поред Аустро-Угарске, још и Енглеска. Аустро-Угарска је била одлучно противна руском утицају у Бугарској због својих интереса на Дунаву. Аустро-угарска политика у Бугарској представљала је тешку повреду руско-аустриског споразума, по коме је западна половина Балканског полуострва долазила у аустрис-

---

*) 1881 год. јуна месеца закључена је између Србије и Аустро-Угарске *тајна конвенција*. Кевенхилерова мисија дошла је сада услед те конвенције, јер по њој Аустро-Угарска је обећала да ће помагати династију Обреновића, да се одржи на престолу.

ку, а источна у руску интересну сферу. Аустро-Угарска у то време мислила је да је за њу најбоља политика да ради на ослобођењу балканских народа. од руског утицаја, у место да дели Балканско полуострво између себе и Русије.

Бугари су 24 јуна (7 јула) 1887 год. противно и нама и Русији изабрали на бугарски престо за кнеза једног немачког принца, а аустро-угарског официра *Фердинанда Кобурга-Кохари*. Он је био кандидат Аустро-Угарске (и Италије) противу Русије. Тада је руски одговор, после уложеног протеста, био: мобилизација појединих делова руске војске, који су били на граници Централних Сила. Што тада није букнуо рат између Аустро-Угарске и Русије због бугарског питања (1887-1888), има се нарочито приписати у заслугу немачкој вештој политици посредовања.

Тројецарски споразум од пролећа 1884 год., закључен на три године, требало је да се обнови у јуну 1887 год. Али је ова обнова била немогућна због заоштрених односа између Аустро-Угарске и Русије, а због Бугарске. Како је ова обнова уговора са Аустро-Угарском била немогућна, Бизмарк је успео да обнови уговор између Немачке и Русије. То је немачко-руски уговор за реосигурање од јуна 1887 год., потписан од Бизмарка и грофа Шувалова. Ово је последњи преостатак тројецарског савеза од 1872-1875 год. и тројецарског споразума од 1884 год. Услови су били исти као и 1884 год. т. ј. при нападу неке треће стране, свака од уговорених страна биће у пријатељској неутралности. Уговор траје три године, дакле до лета 1890 год. Бизмарк је овај уговор само за то закључио, што је у бугарском питању заузео једно гледиште, које је било противно аустро-угарском гледишту, т. ј. био је на страни Русије.

По избору Кобурга Бизмарк је у овом смислу преговарао са Калнокијем и Криспием, али без успеха. Бизмарк је био одлучан противник новог бугарског кнеза, и на дан његовог доласка у Софију, 27 јула (9 августа) 1877 год., прекинуо је био привремено дипломатске односе са Бугарском. Још 1888 год. Бизмарк је заједно са Францускомм и Русијом радио на збацивању Кнеза Фердинанда, али се Порта задовољила с тим, да само констатује његов долазак као незаконит, не предузевши ништа озбиљно, ма било и на хартији, противу кнеза. Фердинанд се у пркос свему овоме одржао на власти и Аустро-Угарска је у овој борби остала победилац.

VI

Источно питање.

а) *Маћедонско питање.* Велики политички значај маћедонског питања лежи поглавито у томе, што се у њему налази клица балканским ратовима 1912 и 1913 год.

Окупацијом Босне и Херцеговине Србија је била одвојена од покрајина, које су дотле, уз Стару Србију и Маћедонију сматране као области у којима лежи будућност Србије. Сузбијена одавде, Србија је била упућена на југ, да тамо задовољи своје националне тежње. Овим правцем Србију је упућивала Аустро-Угарска и потпомагала њен рад. Али овде је Србија дошла у сукоб са Бугарском због Маћедоније.

Прва озбиљна последица нових прилика на Балкану створених Берлинским миром, био је *срйско-бугарски рат 1885 год.* Борба Србије и Бугарске због Маћедоније настављена је и после овога рата са још већом жестином. Први покрети после Берлинског мира јавили су се у Маћедонији крајем 19 века где су, услед слабости турске централне власти, и услед анархије и несигурности, као и услед аграрних тешкоћа, прилике бивале све теже, погоршаване још из дана у дан и радом разних пропаганди.

Услед врло рђавог стања хришћанског живља под Турском, европске су државе, особито оне које су ма у коме правцу биле више заинтересоване и ангажоване на Балкану, сматрале се позваним да заштите права и обезбеде сигурност својих поданика у Турској, и да створе сношљиву егзистенцију у опште, у првоме реду хришћанима, који су највише патили и страдали. Тако су Велике Силе, или све заједно, или појединачно, почеле узимати у своје руке *йишање о реформама у Турској*. Све реформе, што их је Турска под притиском Великих Сила у реформном духу издавала, остале су мртво слово на хартији. Реформна акција Великих Сила̂ остајала је готово увек безуспешна, у првоме реду због тога, што Турска није хтела да спроведе реформе, јер су се оне у главноме односиле на побољшање стања хришћанског становништва у Турској. Сем тога, Турска није могла да изврши реформе које јој је диктовала Европа, јер је цео муслимански свет био одлучно противан тим реформама, пошто су, прво, по њима муслимани губили многе своје прерогативе, и друго, хришћани су требали да се потпуно изједначе са муслиманима, нашта ови нису никако хтели да пристану.

Кроз цео 19 век питање о побољшању стања код хришћана у Турској није могло бити повољно и дефинитивно решено. Сви напори Великих Сила по овоме питању били су узалудни, јер Турска није изводила реформе. Турску је одржавала и спасавала не толико њена снага, колико међусобни антагонизам Великих Сила̂. Западне силе су тежиле да одрже Турску, да је не би наследила Русија, јер су у њеноме утицају у утврђивању на Балканском полуострву гледале врло велику опасност за своје интересе. Због

овога западне силе нису никако дозвољавале да се дефинитивно реши турско питање у Европи.

Било је опште уверење да Турска нема снаге или воље да заведе мир и ред у Старој Србији и Маћедонији. Настала је била велика опасност да не дође до општег покрета у великом стилу, пошто би он лако могао увући у акцију Србију и Бугарску, па можда и Грчку. Да би се ово спречило, *Аустро-Угарска и Русија израдиле су у Мирцштегу (Штајерска) реформни програм за Турску 20 септ. (3 окт.) 1903 год.* Овај је програм Порта одбацила. Тек новембра 1903 год. Султан је попустио и примио га. По Мирцштешком програму на прво место долазила је *реформа маћедонске жандармерије* под руководством Италије, као најмање заинтересоване силе на Истоку. Велике Силе су за овај циљ делегирале своје „реформне официре", а за Косовски вилајет према нама били су постављени аустриски официри са седиштем у Скопљу. Ови су аустриски официри били неуморни гониоци наших комитских чета, а благонаклони заштитници бугарских чета и у опште бугарске акције. У Солуну је, за маћедонске ствари, био постављен као цивилни адлатус *Хилми паша*. Сем овога, предузете су биле и неке мере за побољшање финансиских прилика у опште, а специално ради побољшања администрације у Маћедонији.

Мирцштешки програм о реформама у Турској био је неозбиљно састављен и извођен, али тада, када је он примљен, и Русија и Аустро-Угарска имале су пуно разлога да буду њиме потпуно задовољне. Русија с тога, што је овај уговор везивао Аустро-Угарску да на Балкану ништа не предузима на своју руку без Русије, а ово је за Русију било важно због тога, што су њени односи са Јапаном били такви, да се није могао избећи оружан сукоб. Аустро-Угарска је имала разлога да буде задовољна с тога, што је из овог реформног програма била искључена Стара Србија, те су јој овде остале одрешене руке за рад, и, сем тога, индиректно признато право да Стара Србија спада у сферу њених интереса.

Реформе уговорене у Мирцштегу нису донеле никакве позитивне резултате. Оне нису ниуколико побољшале стање хришћанског становништва, нити измениле прилике у Маћедонији на боље. Било је убрзо јасно, да је овај програм претрпео потпун неуспех, и да се у овоме правцу мора нешто друго предузети.

После руско-јапанског рата настало је ново груповање сила у Европи. Енглеска је због великог снажења Немачке дошла до уверења, да јој са њом предстоји борба на живот и на смрт, а енглески Краљ Едуард VII покушавао је да читавим низом савеза и уговора ојача Енглеску, а изолује Немачку. Како је тада Русија

била потиснута са Далеког Истока, због неуспешног рата са Јапаном, интереси Енглеске и Русије нису били више у великој супротности. С тога је се Енглеска приближила Русији и Француској, чији су интереси, као и енглески, све више долазили у опреку са немачким интересима.

Аустро-Угарска није била задовољна, што је за време руско-јапанског рата била везана Мирцштешким уговором, те није могла извући користи из руског пораза за свој рад на Балкану. Када је за Министра Иностраних Дела дошао барон Ерентал, човек великих амбиција и велике енергије, он је почео водити агресивну политику на Балканском полуострву. Он је направио споразум са Турском о грађењу железнице кроз Ново-пазарски Санџак за везу са Солуном. Али је Русија сматрала, да је Аустро-Угарска, тим једностраним уговором са Турском о грађењу железнице кроз Санџак, раскинула мирцштешки уговор, па је потражила нову оријентацију за своју спољну политику и нов ослонац за свој положај и своју акцију на Балканском полуострву. Русија је покушала да се споразуме са Енглеском по свима питањима у опште, а специално по питањима Балканског полуострва. Споразумом са Енглеском, Русија је могла добити снажног помагача у борби противу агресивних тежњи Аустро-Угарске на Балканском полуострву, а Енглеска је обавезала Русију за помоћ у случају њенога сукоба са Немачком. Веза Аустро-Угарске са Солуном управљена је противу руских и енглеских интереса, онако исто као и веза Немачке са Багдадом. Енглески и руски интереси били су у овај мах идентични, и упућивали су обе државе на споразуман и заједнички рад.

У Старој Србији етнички проблем и етничко питање није никада постојало. Тамо су Срби били од доласка на Балканско полуострво, тамо је домовина централног српског племена. Услед сталног и систематског потискивања и истребљивања Срба још од 17 века, које је временом бивало све интензивније, као и услед ратовања, број српског становништва у Старој Србији знатно је опадао. Проређене редове српског живља попуњавали су Арбанаси. У северним крајевима Старе Србије Срби су били изложени обести Турака, који су вршили велика насиља над Србима.

У Маћедонији етнички проблем био је много компликованији, нарочито од друге половине 19 века, када су етнички односи били још више побркани разним пропагандама. Бугарска је пропаганда нарочито имала успеха у раду после оснивања бугарског егзархата (1870 г.). Сем Срба и Бугара у Маћедонији је било доста Турака, које је помагала и заштићавала државна власт, затим Арбанаса, који су вршили пропаганду ножем и пушком, на

послетку нешто Грка и Румуна, који су такође полагали своја етничка и политичка права на Маћедонију. Сваки је од ових народа хтео да има предоминантан положај у Маћедонији. Пошт је маса, нарочито словенског становништва, у Маћедонији била неопредељена, настале су између појединих народа и држава распре и борбе око тога, коме етнички припада Маћедонија. Ове распре су се временом претвориле у крваве међусобне борбе, које су за дуги низ година ометале слогу и заједнички рад хришћанских држава и народа на Балканском полуострву.

Бугарска пропаганда у Маћедонији била је у великој надмоћности према раду осталих пропаганди; њу је нарочито помагала егзархија. Рад бугарске пропаганде у почетку се кретао само на просветном и црквеном пољу, али доцније је био управљен директно противу интереса нашега народа. Наша акција у Маћедонији, за победу нашег културног и националног обележја у њој, постојала је и пре наших ратова с Турском. Ови ратови су је били прекинули и, после једног прекида од десет година, ми смо је започели на ново. У самом почетку смо имали да се боримо с двема тешкоћама; 1) српске су књиге биле забрањене у Турској; и 2) у Турској није било српских владика, а грчке владике, под којима је стајао наш живаљ, нису хтеле отварати српске школе. Требало је времена да те тешкоће отклонимо. Али, када смо најзад добили српске владике у Скопљу и у Призрену, и када смо успели да отворимо и наше школе у косовском, битољском и солунском вилајету, тада је наша утакмица на културном пољу постала тако незгодна за Бугаре, да су они нашли за потребно, да борбу с нама пренесу са културног поља на поље четничке акције. Ово исто су Бугари учинили и према Грцима.

Када се првих година XX века јавио у Маћедонији озбиљан покрет за слободу, који је добио свога израза у *четничкој (комитској) акцији*, дипломатија европских сила енергично је радила да уклони узроке немирима у Турској и да спречи кризу, која је претила да ће избити. У ово доба почеле су се већ јављати противности у крупним питањима и интересима међу Великим Силама, те је постојала опасност, да кризе у Турској могу изазвати и општи сукоб. Стога су силе енергично радиле на томе, да се прилике у Турској среде и консолидују, да не би избила опасност за мир на Балкану а и за европски мир. Нарочито Русији и Аустро-Угарској, тим двема силама највише заинтересованим за Балканско полуострво, било је стало до тога, да се прилике у Турској не развијају тако, да би оне морале да се ангажују.

Почетком XX века отпочела је у Маћедонији *четничка (комитска) акција* у великом стилу; она је уништила и оно мало

мира и благостања што је још било заостало у Турској. Бугари су први отпочели четничку акцију у великоме обиму. Срби и Грци су убрзо одговорили на исти начин, те је тако настала међусобна борба бугарских, српских и грчких чета, и свих заједно, против Турака. Четничка акција Бугара, Срба и Грка у Маћедонији, у току неколико година, пролазила је кроз разне фазе, и била је неједнаког успеха како по времену, тако и по земљишту. Може се рећи да је четничка акција у опште донела врло много користи словенском живљу у Маћедонији, пошто је у знатној мери заштитила хришћане у Турској од зулума и пљачке. Ова је четничка акција трајала све до младо-турске револуције, у лето 1908 г. Јер њеним прокламовањем слободе и једнакости за све, сматрало се да је четничка акција изгубила разлоге за даљи свој опстанак, и тада су четничке војводе распустиле своје чете. Веровало се да ће се увођењем младо-турског режима стабилизовати стање у Турској, да ће се доиста дати равноправност свима народностима, и да ће се на тај начин побољшати положај нашега елемента, или, у најмању руку, учинити сношљивим. Али се убрзо видело да су Младотурци изневерили свој програм, јер су почели водити империалистичку политику отоманизирања целокупног хришћанског становништва. Анархија у земљи није престајала, насиља су вршена као и пре, почело је нелегално гоњење и убијање истакнутих револуционара, којом су приликом највише страдали наши истакнути национални радници, и тако од обећане слободе и једнакости за хришћанске народе није било ни помена. Турци су остали доследни себи као Турци.

б) Аустро-српско питање. 29 маја (11 јуна) 1903 год. *Краљ Александар Обреновић* убијен је, а 2 (15) јуна изабран је на престо *Краљ Петар Карађорђевић.* Руски је утицај у нагломе напредовању и он је се могао подносити дотле, докле између царевина балкански мир не буде поремећен. Великосрпски покрет, који је се пружао много уназад у 19 век, био је већ дефинитивно формиран. Када је се Русија, после свога пораза у рату с Јапаном, повратила на Балкан, почињу се погоршавати односи између Србије и Аустро-Угарске.

Када је 1905 год. истекао рок аустро-српском трговинском уговору од 1892 год., настали су били велики напори, да се Србија ослободи од трговинско-политичке зависности Аустро-Угарске. Тако је у лето 1906 год. између Србије и дунавске монархије дошло до *царинског рата.* Србија је тежила да се ослободи тешке економске зависности од Аустро-Угарске и да себи створи нове пијаце, избијајући на море. У овоме је она била моћно потпомогнута од стране Тројног Споразума, нарочито од стране западних

силâ. Немачка је заступала интересе свога савезника Аустро-Угарске из захвалности на учињеној јој дипломатској помоћи у Алгесирасу. Аустро-српски трговинско-политички конфликт од лета 1906 год. још више је зближио Централне Силе. Груповање сила у времену босанско-херцеговачке анексионе кризе од 1908 год. када је Србију заштитио од Централних Сила Тројни Споразум, пало је у очи одмах приликом првог аустро-српског конфликта. Још у лето 1906 год. била се распрострла вест, да цар Фрања Јосиф хоће да анектује окупиране области, Босну и Херцеговину. Одмах се приметило, да је букнуо великосрпски пожар. Прва спољна појава аустро-српског конфликта била је само трговинско-политичке природе. Овај је конфликт још у првим годинама наглашавао опасност, јер је дубоко задирао у политичку област и политичку противност између Централних Сила с једне, и Тројног Споразума с друге стране.

VII

Анексиона Криза.

(од 1908—1909 год.).

Анексиона криза, која је почела у јесен 1908 год. имала је почетком 1908 год. свога претходника мањих размера; то је био *огорчени међународни спор поводом аустро-угарског плана о грађењу једне железнице узаног колосека кроз Ново-пазарски Санџак* ради даље везе са Солуном. Овоме плану био је додат и један сличан план за *грађење једне железнице узаног колосека од Котора за Црну Гору и даље за Арбанију*, на основу чл. 29 Берлинског уговора. Обе ове железнице не би служиле само трговинско-политичким циљевима Аустро-Угарске за њену бољу везу са Солуном, већ су оне поглавито имале да служе политичко-стратегиским, односно завојевачким циљевима. Сем овога овај је план баш у маћедонском питању још јаче пооштрио противност између Русије и Аустро-Угарске, испољену још 1906 год.

План за санџачку железницу, као и доцније план за анексију Босне и Херцеговине, у Европи је изазвао велико узнемирење, ма да га је Ерентал, пре давања јавности, био саопштио силама Тројног Споразума и Италији. Нарочито узбуђење било је у Србији и Русији, јер се сматрало, да ће ово знатно појачати положај Аустро-Угарске на Балканском полуострву. С тога се у Србији и Русији појавила тежња, да се аустро-угарски железнички план о директној вези са Солуном осујети, или бар ослаби противним мерама. Зато је Србија тражила право за грађење тако зване *јадранске железничке пруге*, која би спајала Србију, с једне стране преко Румуније са Русијом, а с друге стране преко Старе Србије отворила јој директан излаз на Јадранско Море.

Груповање сила у овој прилици било је исто као и за време анексионе кризе: Тројни Споразум противу Централних Силâ. Једнострани споразум Еренталов са Турском о грађењу санџачке железнице, Русија је сматрала као прекид аустро-руског балканског споразума, начињеног у Мирцштегу. Због овога гажења уговора од стране Аустро-Угарске, Русија је као компензацију захтевала слободу трговине на Балкану, у чему ју је потпомагала Енглеска. Енглеска престона беседа од 16 (29) јануара 1908 год. напомиње, да се маћедонске реформе не могу више одлагати, и Сер Едвард Греј поднео је био у овом смислу 18 фебруара (3 марта) један *енергичан реформни програм.* Русија је у једној својој ноти од 11 (24) марта 1908 год. објавила Аустро-Угарској, да је у Маћедонији престао важити специални мандат обе царске силе, а са овим и Мирцштешки програм од 1903 год. Ово је била дипломатска објава рата Аустро-Угарској, којој су се после ређали даљи удари. Русија је после овога потражила нову оријентацију за своју спољну политику, и нов ослонац за свој положај и своју акцију на Балканском полуострву. Она је 13 (26) марта од своје стране поднела *реформни програм за Маћедонију*, који је примљен од стране Централних Сила. Докле је се с једне стране тежило прикривању великих противности због светско-политичког груповања сила, у јавности је изношен на против њихов што ближи заједнички рад. Ово јасно доказују састанци владара убрзо један за другим после овога, што се није могло сакрити. 12 (25) и 13 (26) маја Председник Француске Републике *Фалијер* ишао је у Лондон, а 27 и 28 маја (9 и 10 јуна) 1908 год. састали су се руски цар и енглески краљ у *Ревалу* где је израђен *нов реформни план за Турску.*

Ревалски састанак је један од најважнијих догађаја у најновијој политичкој историји и у преисторији рата. Он је на свима странама произвео велико дејство, а у историји енглеско-руских односа он је био од првостепене важности. Сер Едвард Греј га је прикривао, изјављујући да „нису вођени никакви преговори за закључење каквог уговора, или какве конвенције са руском владом, па и сада се не воде никакви преговори. На сваки начин тачно је када се каже, да ће састанак имати политички резултат“.

С обзиром на развој енглеско-руских односа, овај „политички резултат“ јесте природно учвршћивање савеза, а повољан споразум између Енглеске и Русије значи непријатељство противу Централних Сила и заплашивање Немачке. Друго одлучно дејство ревалски састанак показује на даљи развој Источног Питања. Краљ и цар су водили разговоре о будућој подели Турске. И ако можда није израђен потпун план поделе, ипак су се Енглеска и Русија у Ревалу сложиле за један *„самртни удар“* противу Турске директно, а про-

тиву Централних Сила индиректно. Јер противност интереса у балканској и источној политици између Централних Сила с једне, и Енглеске и Русије с друге стране, јесте баш управо она област опште светске политике, на којој су се најпре заједнички нашле Енглеска и Русија. Та противност према Централним Силама још се јасније и очевидније испољила у овоме енглеско-руском источном програму, ма да се она видела и у припремљеној дипломатској пробној мобилизацији у првој четврти 1908 год.

До остварења ревалског програма није дошло, јер је ова намеравана енглеско-руска акција изазвала у Турској преврат. Прва последица, дакле, ревалског састанка јесте: *младотурска револуција* од 11 (24) јула 1908 год. Услед овога новога обрта у Турској, овога буђења турског национализма, питање санџачке железнице и маћедонских реформама убрзо је прешло у заборав. Ревалски „самртни удар“ изгледа само као један покушај, да укаже на неспособан објекат — Турску. Изгледа да су ревалски савезници на неколико недеља по растанку претрпели тежак пораз. Први кораци младотурске револуције нанели су штете Централним Силама. *Младотурски комитет Јединство и напредак* (Union et Progrés) стајао је под утицајем западне демократије. Западне силе славиле су победу револуције у Турској као победу међународне демократије; за ту победу су се везивале наде, да ће убрзо пасти утицај Централних Сила у Турској.

Ревалски план поделе Турске постао је беспредметан. Однос Тројног Споразума према турским револуционарима приметно се поправљао. Али, ово није сметало енглеском краљу Едварду, да у наредном месецу учини посете државним поглаварима Централних Сила. Он је 29 јула (11 авг.) 1908 год. уз пут направио кратку приватну фамилиарну посету своме нећаку у Хомбургу, а 31 јула (13 авг.) он је посетио и цара Фрању Јосифа у Ишлу. Овим је краљ Едвард желео да поправи рђав утисак ревалског састанка. Покушао је да одвоји немачког цара, али без успеха. Није без унутарњег јединства, одбијањем енглеских предлога у Ишлу, био признат *други ревалски састанак у Ишлу* између цара Фрање Јосифа и Фалијера, који је био одмах после 14 и 15 (27 и 28) августа. Овде су се извукле потребне последице од фијаска мисије енглескога краља у Ишлу. С обзиром на нову појаву Источног питања, коју је проузроковала младотурска револуција, Тројни је се Савез сада и формално јаче зближио,

Главни повод за анексију Босне и Херцеговине јесте појава младотурске револуције. Аустро-Угарска није могла дозволити да се нова Турска ојача толико, да може понова повратити себи окупиране области. Али није само овај догађај натерао Ерентала

на анексију, већ и јаче изражено непријатељство Енглеске и Русије противу Аустро-Угарске, потврђено догађајима прве половине 1908 г. Ерентал је тежио да добије пристанак Италије и Русије. Он је 22 августа (4 септ.) по овоме водио преговоре у Салцбургу са италијанским министром спољних послова *Титони*-ем. Титони је дао на знање да ће он одобрити анексију онда, ако за то добије компензације. То је било врло значајно, јер се Ерентал одрекао саобраћајно-политичког права у Црној Гори по чл. 29 Берлинског уговора. То значи и нарочито излажење на сусрет Италији, јер је она била душа западно-источне жељезничке политике на Балкану противу Аустро-Угарске. После састанка Ерентала и Извољског у Салцбургу, био је *састанак у Бухлави* у Моравској 3 (16) септ. 1908 год. И Русија, као и Италија, дала је свој пристанак на анексију. Компензација Русији за ово од стране Аустро-Угарске била је у томе, што је ова дала Русији пристанак на отварање мореуза, Босфора и Дарданела, страним, па дакле и руским ратним бродовима.

Анексија Босне и Херцеговине извршена је 22 септембра (5 окт.) 1908 год. Цар Фрања Јосиф проширио је права свога суверенитета и на окупационе земље, окупиране пре 30 година. Санџак је напуштен. Истога дана бугарски кнез Фердинанд збацио је турски суверенитет, који је дотле постојао само на хартији, а 26 септембра (9 окт.) отишао је у Трново, стару престоницу Бугарске, и прогласио се за краља.

Ово се није могло извршити без потпоре Аустро-Угарске која је од тога времена могла рачунати на Бугарску противу Србије. Сем овога, Бугарска је за све време кризе била чврст ослонац и противу Турске. Самим тим што се налазила на боку Турске, приморала је ову да мора бити обазрива. Бугарска је узрок, што Турска није пришла Тројном Споразуму, који ју је хтео гурнути у рат противу Дунавске Монархије.

Извољски није тражио пристанак Енглеске за Бухлавски споразум, и због тога је Сер Едвард Греј у Лондону дао Извољском на знање, да се Бухлавски споразум не може остварити, јер је противан енглеским и турским интересима. Сер Едвард Греј је отворено изјавио, да се не би смеле захтевати од Младотурака још и даље жртве: отварање мореуза за стране ратне бродове. Енглеска је срушила Бухлавски споразум, закључен, после много труда, између старих балканских ривала, Русије и Аустро-Угарске. Енглеска је придобила противу Централних Сила: Русију, Италију, у извесном степену Француску, даље Турску, Србију, Црну Гору и Панславизам. Турци су приредили осетан бојкот према трговачкој роби Дунавске Монархије. Да би Дунавску Монархију

лишила одбране према овоме бојкоту, Енглеска се послужила Италијом, која је била непријатељски расположена и пожудна за компензацијама. И Италија је према савезницима својим заузела претеће држање. Енглеска је подстрекивала и Јужне Словене. Сер Едвард Греј не само да се није плашио једне европске конференције, већ је захтевао да Аустро-Угарска за анексију да Србији и Црној Гори оштету у земљишту.

Аустро-Угарска је тада била готова на попуштања свима, само не Југословенима, због чега је одбила Грејов предлог за конференцију. Ерентал је извршио анексију. Када је Србија због анексије учинила дипломатску представку у Бечу, Ерентал је одбио пријем њене ноте. Поводом овога биле су веома бурне седнице наше Народне Скупштине. Крајем 1908 год. 27 децембра (9 јан.) захтевало се не само укидање анексије, већ и окупације. Србија и Црна Гора требале су да дођу у везу помоћу једног босанског коридора. Сем овога доцније се, као и за време анексије, захтевао и један коридор за Јадранско Море. То су били наши захтеви, које је са своје стране помагао и Тројни Споразум.

Не улазећи у даље преговоре са упорним Централним Силама, Енглеска и Русија су (без знања Централних Сила) послале Турској ноту 7 (20) октобра, у којој су изјавиле „да се одредбе Берлинског Уговора не могу мењати, без пристанка свих сила потписница“. Под утиском ове ноте Порта се крајем октобра одлучила да прекине започете директне преговоре с Бечом. Али је Еренталу испало за руком, уз немачку потпору, да још пре свршетка године (половином децембра) понова покрене директне преговоре с Турском, који су могли само отежати кризу, пошто је после тога Билов у Рајхстагу јавно и тачно изнео немачко-аустриски савез. Између Аустро-Угарске и Турске дошло је до поравнања 15 (28) фебруара. За суму од 54 милиона круна и остала признања, Турска је напустила окупационе земље. Са овим уговором Ерентал је скинуо са дневног реда овај међународни спор, и криза је требала да престане после пола године. Али у марту 1909 год. понова се појавила опасност од општега рата, и што Светски Рат није још тада букнуо, разлог је тај, што су на све стране била настала неслагања у кругу савеза. Француска је показивала значајно уздржавање у пркос антинемачког држања њене мароканске политике. Французи одступају од Срба и, шта више, почињу помагати немачку политику посредовања, која нарочито ради у Петрограду. Француска се као кредитор балканских народа бојала једног општег пожара на Балкану. Слично овоме, само у слабијој мери, радили су и Италијани. Они су још од почетка децембра 1908 год. тражили као оштету *Тријенш*.

Али с обзиром на одлучно држање Централних Сила одустали су и вратили мач у корице да чекају боља времена. Титони је се трудио да обезбеди пријатељство са Тројним Споразумом. Русија још није била спремна за рат противу чврстог блока Централних Сила, па с тога и није била потпуно на страни Енглеске. Руси су први, који су, можда под француским утицајем, пристали на немачки предлог за посредовање, по коме су силе потписнице у Бечу појединачно учиниле признање анексије, и са своје стране припомогле да се Срби умире. Пошто су сви пријатељи споразума постали непоуздани, морала је на крају попустити и Енглеска, ма да се тадањи њен посланик у Бечу до последњег тренутка противио дипломатском разоружавању.

Анексију Босне и Херцеговине Аустро-Угарска је сматрала као згодну прилику, да нападне и прегази Србију. Велике Силе су спречиле ову акцију Аустро-Угарске, али је Србија по нарочитом захтеву Аустро-Угарске, и под притиском Великих Сила, била приморана, да призна анексију и да још да обавезу која је очевидно ишла на штету српских националних интереса, а која гласи:

„Србија признаје, да fait accompli створен у Босни и Херцеговини није повредио њена права, и она ће се према томе саобразити одлуци коју силе донесу односно чл. 25 Берлинског Уговора. Примајући савете Великих Сила, Србија се још сада обавезује, да напусти држање протеста и опозиције, које је заузела према анексији још од последње јесени, и осим тога обавезује се да промени „правац своје садање политике према Аустро-Угарској, како би у будуће живела са њом у односима доброга суседства“.*)

16 (29) априла силе су објавиле, да је чл. 25 Берлинског Уговора укинут, чиме су одобриле анексију. 6 (9) априла Турска је признала и независност Бугарске. 16 (29) априла отпао је, напослетку, и чл 29 Берлинског Уговора, чиме је бар Црна Гора добила своју компензацију,

Исход анексионе кризе донео је потпун успех Централним Силама. Непријатељи Аустро-Угарске морали су признати анексију без конференције, и одрећи се готово свих права на оштету. Тројни Споразум претрпео је неуспех. Он је својом дипломатском офанзивом још више приближио Централне Силе. Тек сада су Централне Силе дошле до сазнања да су снажне само онда када су сложне и одлучне. Ово је било од највеће важности с обзиром на југословенску опасност, која је претила Аустро-Угарској.

---

* *Дипломатска преписка о српско-аустриском сукобу*. Издање Министарства Иностраних Дела. Ниш, 1914 год. стр. 33.

VIII

Источно питање.

(Од 1909—1912 г.)

После анексионе кризе, и после привременог стишавања аустро-српског и турско-бугарског конфликта, настала је у пролеће 1909 г. на истоку једна врста затишја.

И ако у времену од три и по године, до првог Балканског рата, није било великих и тешких заплета, ипак је било доста догађаја, који су давали материјала не само последњим годинама преисторије Балканских ратова, већ и преисторији Светског Рата, пошто је Тројни Споразум и на Блиском Истоку био непрекидно у раду.

Јула 1908 год. појавила се изненадно *Младотурска револуција*, може се рећи без крви, али ни она није донела трајан мир. Њен је програм био: обарање апсолутистичког режима, проглас слободе и једнакости и увођење уставног режима у Турској. Јачање ове странке ишло је споро све докле није нашла својих присталица у војсци. Солунски корпус (V) у овоме је предњачио, а у странци су били најбољи официри из целе европске Турске.

Младотурци су се с разлогом бојали, да ће одлуке донете у Ревалу и њихово извршење рђаво утицати на прилике у Турској и на напредовање њихове странке. Они су сматрали да Турска губи свој углед и положај мешањем страних сила у њене унутарње ствари и да долази под туторство Великих Сила. Догађаји од почетка 1908 год. давали су још више разлога бојазни, да се брзо иде у сусрет ликвидацији Турске у Европи. Аустро-Угарска је тражила пролаз кроз Санџак за Солун, Србија је тражила излаз на Јадранско море, Енглеска и Русија су хтеле да почну реформе на своју руку, без питања и одобрења Турске. Арбанаси су били готово стално у устанку противу централне власти, а четничка акција у Маћедонији готово није престајала, те је постојала све већа опасност, да ће се она претворити у прави организовани устанак, или да ће довести до хаоса и анархије. Претила је, дакле, опасност опстанку Турске, ако се убрзо не предузме нешто, да се унутарње прилике среде, ако се не заведе мир и ред, те да се спречи анархија, а тиме и мешање страних сила у унутарња турска питања.

После ревалског састанка Младотурци су одлучили да изазову преврат. Револуција је брзо успела. Султан *Абдул Хамид* је постао тада парламентаран владалац и Турска је добила устав. Али 2 (15) априла 1909 год. избила је у Цариграду *контрареволуција* под вођством мухамеданског комитета и једнога дела трупа, противу Младотурака и њихових либералних идеја у религиозном

погледу. Контрареволуција је имала циљ, да Турску силом поврати у апсолутистичку државу. Младотурски отпор био је успешан и контрареволуција је била угушена чим се појавила, захваљујући пре свега вештом вођењу Младотурака од стране Енвер беја, тадањег турског војног изасланика у Берлину. Он је организовао покрет младотурских делова војске, из појединих области, противу престонице и 11 (24) априла Младотурцима је испало за руком да понова овладају Цариградом. Султан Абдул Хамид је био заробљен и 14 (27) априла свргнут с престола. На његово место ступио је на престо нов султан *Мухамед V*, брат збаченога султана, који је био наклоњен младотурским идејама. Хилми Паша понова је постављен за великог везира. Устав од 20 априла (3 маја) је ревидиран. У престоној беседи месеца маја нови султан објављује читав низ реформа, које треба извести. Цела контраеволуција имала је то дејство, што је јаче испољила младотурски покрет, не увек у корист Турске. Јула месеца скупштина је дозволила и немуслиманском становништву службу у војсци, што до тада није био случај. Национално турски и пантурски покрет задобио је земљишта.

Нов режим имао је да се бори са великим тешкоћама у царевини. *Маћедонско питање* остаје као и дотле нерешено. Оно је било главни повод првом Балканском рату 1912 год. Половином фебруара 1910 год. бугарским и руским утицајем избио је *нов устанак у Маћедонији*. Бугари попуштају. Краљ Фердинанд лично долази у Цариград 7 (20) марта, а 7 (20) августа закључен је чак и уговор између Турске и Бугарске о маћедонским бегунцима, али у њему нису била решена многобројна друга питања.

Противу турске управе букнуо је и *устанак у Арбанији*, који је био опаснији но маћедонски немири и који је још у лето 1909 год. почео да узима све веће и веће размере. За угушивање овога устанка нова Турска је била развила велику енергију, али после два оружана похода, једног под Џавид Пашом, а другог под Тургут Пашом, она се показала потпуно слаба и немоћна да обезбеди мир у побуњеним арбанашким областима. Устанак се ширио даље и у пролеће 1910 год. и 1911 год. достигао је две нове кулминационе тачке. Он попушта с обзиром на националистичке и економске разлоге. Али да није било црногорско-италијанског утицаја, устанак не би достигао такве размере и не би показао такву отпорност. Због овога су дипломатски односи између Турске и Црне Горе били прекинути 28 марта (10 априла) 1911 год. Тек када су силе потписнице Берлинског Уговора, са карактеристичним изузетком Италије, опоменуле Цетиње на мир, конфликт је био само одложен.

Даљи извор заплетима био је *на Криту*. За време анексионе кризе Крит је се 24 септ. (7 окт.) 1908 год. понова оцепио од Турске и ставио под грчку управу. Али како је нова Турска према побуњеним Арбанасима показала знатну војничку енергију, тако је према побуњеним Крићанима показала знатну дипломатску енергију, не мање и према Грчкој и према „силама заштитницама" које су идентичне са силама Тројног Споразума. У сваком случају и овом петоструком дипломатском притиску пред почетак Балканских ратова није испало за руком, да формално обори турску управу на Криту. Нов отомански национализам, у вези с новом отоманском политиком престижа, реагирао је, противу свих подбадања за отимање Крита, највише под Венизелосовом управом, и утицао је на промену нота између Турске и пет сила у лето 1909 год. Докле је с овим био прилично очуван суверенитет Турске над европским областима у овим годинама, дотле је се Турска у њеним азиским и африканским поседима пред почетак рата у Триполису (јесен 1911 г.) нашла пред великим тешкоћама. Узрок томе лежи овде још више но у Европи у антитурском утицају сила Споразума.

При крају анексионе кризе 12 (25) марта 1909 год. немачко-аустриски историк *Хајнрих Фридјунг* изнео је био у „Новој Слободној Преси" један оштар чланак тобож противу велико-српске пропаганде на земљишту Дунавске Монархије. Он је нарочито оптуживао посланике српско-хрватске коалиције из хрватског Сабора због сумњивих односа са српском владом. Фридјунг је за ово тужен суду за клевету од стране српско-хрватске коалиције, која је захтевала, да Фридјунг докаже своје наводе. Тако је дошло до парнице у Бечу. Документа на која се позивао Фридјунг била су фалсификати, и он је с тога 9 (22) децембра морао повући своју оптужбу. Велику је сензацију на претресу изазвало то, што су Фридјунгова документа узета из Министарства Спољних Послова. Пошто су се она на суду показала као лажна, то се овај исход Фридјунговог процеса сматрао као „неуспели покушај Еренталов...., да докаже постојање велико српске пропаганде".

Али са овим подлим подметањем Србији од стране Аустро-Угарске ствар није била свршена. Од маја до октобра 1909 год. вођен је у Загребу *велеиздајнички процес*, који је био инсценирао познати Ђорђе Настић, кога је Аустро-Угарска за овај циљ нарочито припремила и добро наградила. На овоме процесу судило се 53 Срба и Хрвата поданика хабзбуршке Монархије, тобож због велико-српске пропаганде.

Од ових тобож велеиздајника, 18 је пуштено одмах у слободу, због недостатка доказа, а пресуда противу осталих такође

је доцније поништена, пошто се утврдило да је сав доказни материјал фалсификован.

Тако је врло жалосно и по Аустро-Угарску срамно завршен Фридјунгов и загребачки велеиздајнички процес, који је јасно обелоданио подле намере Аустро-Угарске, а који је истовремено веома повољно утицао у моралном смислу не само на Србе, него и на све Јужне Словене.

Одмах после анексионе кризе 30 априла (13 маја) 1909 год. био је позван у Цариград немачки ђенерал *Фон дер Голц* за шефа реорганизације турске војске. Између Немачке и Турске развио се такав начин поверења, који се потпуно разликује од односа Тројног Споразума ка Исламу. Турска је немачког цара називала највернијим заштитником Ислама. Унутарњи утицај Централних Сила у Турској, који је све више задобијао маха, јесте једини већи неуспех источне политике Тројног Споразума у овим годинама.

Источна политика Тројног Споразума тежила је да оствари *Балкански Савез.* Идеја о Балканском Савезу није нова. Она је код нас најбоље манифестована још за време Кнеза Михаила. Он је последњих година своје владе био остварио у теорији савез балканских народа за акцију противу Турске и за ослобођење. Он је септембра 1866 г. начинио уговор са Црном Гором; јануара 1867 год. потписан је био у Букурешту уговор са бугарским емигрантима, по коме је требало устанком засновати бугарску државу и спојити је са Србијом. Септембра исте године начињен је био уговор и са Грчком за акцију противу Турске, а у исти мах ступио је био и у преговоре са Румунијом за склапање савеза. Ови су преговори били на путу остварења, али убиство Кнеза Михаила уништило је цео овај велики рад. После смрти Кнеза Михаила, прилике за стварање балканског савеза биле су врло неповољне, и Србија је ушла у рат с Турском 1876 год. само у савезу са Црном Гором.

После Берлинског уговора Краљ Милан је повео политику Србије путем, који је био сасвим противан идеји балканског савеза. Упућен на југ, куда је, због окупације Босне и Херцеговине, остао за Србију једини пут за ширење и једино поље за националан рад, Краљ Милан је морао помагати интензиван рад на ширењу и учвршћивању народне мисли код нашега елемента у Маћедонији, а овај рад је довео Србију у сукоб са Бугарском, која је сматрала Маћедонију као своју земљу. Рат Србије са Бугарском 1885 год., и све огорченија борба Срба и Бугара у Маћедонији онемогућили су за извесно време сваки рад на збли-

жењу Срба и Бугара, па дакле и на образовању балканског савеза.

Анексија Босне и Херцеговине изазвала је несравњено већу реакцију у Србији но у Турској, и сва се срџба јавнога мњења окренула само противу Аустро-Угарске. Јавно мњење у Србији било је уверено, да је једини спас за балканске народе и државе у образовању балканског савеза, да су Србија и Бугарска својим интересима упућене једна на другу, и да је у њиховој чврстој заједници најбоља гарантија за њихову будућност.

Творац балканског савеза био је руски Министар Спољних Послова Извољски. Он је истакао потребу, да се балканске државе међу собом споразуму и да договорно воде своју акцију за одбрану заједничких интереса противу продирања страних сила на Балканско полуострво. Извољски је изјавио да ће Русија искрено помагати савез балканских држава. Он је истицао потребу да и Турска треба да буде у томе савезу. Балканске државе и силе Споразума (Енглеска, Француска и Русија) радиле су интензивно у овоме правцу. Главна тежња била је да се спречи даље продирање Аустро-Угарске на Балканско полуострво. У овоме погледу и Италија је била сложна са балканским државама и силама Споразума.

Бугарска је била такође противу аустро-угарског даљега продирања на Балкан (ма да је помоћу Аустро-Угарске дошла до своје самосталности), јер би Аустро-Угарска на своме путу продирања за Солун узела и земље, на које је Бугарска полагала право.

У октобру је дошао за руског посланика у Београду Хартвиг, велики пријатељ српскога народа и присталица балканског савеза. Убрзо се показало, да је план о балканском савезу, са Турском на челу (како је био први пут замишљен), немогућно било остварити. Младотурци су се били и сувише везали за Немачку и због немачког утицаја, који се све више осећао у Цариграду, Турска је се све више отуђивала од сила Споразума, услед чега је и идеја о балканском савезу са Турском све више губила реалну подлогу. Сем спољне политике Младотурака, која је учинила немогућим њихов споразум са Енглеском, Француском и Русијом, и њихова унутарња политика морала их је неминовно довести у сукоб са балканским државама. Младотурци су одмах почели да воде панисламску политику у циљу да угуше сваки националан живот у Турској и да све народе у својој држави отоманизирају.

За хришћанске државе сада се појавила са ове стране већа опасност, него ма са које друге, и оне су сада више него икада биле упућене на заједничку одбрану својих националних и државних интереса. Силе Споразума и хришћанске државе дошле су

на мисао, *да балкански савез треба основати и без Турске,* али да се овај савез мора неминовно окренути противу Турске.

Прилике за споразум балканских хришћанских држава (особито за споразум Србије и Бугарске, где је био кључ балканског савеза) биле су у току 1911 год. врло повољне. Србија је била под притиском сталних опасности од Аустро-Угарске, које су сваког тренутка могле бити акутне. Бугарска је, због унутарње политике Младотурака, долазила у све већу опреку са Турском, а због рада Турака било је узнемирено јавно мњење и у Србији и у Грчкој. Говорило се о споразуму турско-румунском противу Бугарске, а знало се, да још од септембра 1900 год. постоји аустро-румунска тајна конвенција противу Бугарске. Целокупна ситуација, дакле, упућивала је неминовно балканске хришћанске државе на споразум и заједнички рад.

За Грчку је питање Крита постало акутније но икада. Неповољно решење овог питања, или његово одуговлачење, могло је рђаво утицати на развитак унутарњих прилика у Грчкој, које су иначе биле заплетене. Никакве жртве нису могле бити велике када је у питању добитак Крита и изглед за добитак Солуна.

Бугарска је била у напону своје снаге, али није било извесно да ће национални елан дуго трајати, а још мање да ће Бугарска финансиски моћи издржати то стање дуже, због великих издатака на војску. Изгледи на успех саме Бугарске у рату с Турском бивали су, од доласка Младотурака на власт, све гори. Сем тога и гласови о турско-румунским савезу, упереном противу Бугарске, јако су били забринули бугарске државнике.

За Србију овај је савез био врло користан и потребан. После неповољног решења анексионе кризе, јавно мњење у Србији било је веома раздражено. Опасност од даљега аустро-угарског продирања на Балкан била је сада знатно већа но раније. Уз ово је још Србији стално претила опасност од економске превласти и завојевања од стране Аустро-Угарске. Тежња за економском независношћу и за слободним изласком на море била је у Србији толика, да је ово било једно од најважнијих питања у целом државном и народном животу Србије.

Акција противу Турске могла је решити сва питања, која су тиштала поједине балканске народе и државе, и задовољити све интересе. Добила је много изгледа могућност, да се оствари балкански савез без Турске, али противу Турске. Јер докле су диференције међу појединим балканским државама биле сада мање но пре, опасност је сада за све њих бивала све већа, услед балканске политике Аустро-Угарске, а још више услед држања Младотурака.

Изгледи на повољно решење питања о Балканском Савезу постали су знатно већи када је код нас за председника владе и министра спољних послова дошао М. Миловановић, а у Бугарској Гешов (11 нов. 1911 г.). Рад на споразуму отпочео је с наше и бугарске стране.

Бугарска влада решила је да одмах приступи преговорима са Србијом и Грчком, јер су се Бугари бојали напада од стране Турске, јер сама Бугарска била би у том случају немоћна да се одупре Турској. У октобру 1911 г. наш посланик у Софији Спалајковић отпочео је преговоре о савезу, који су ишли тешко и споро, јер су Бугари захтевали аутономију Маћедоније. Срби су ово одлучно одбили и тражили су, да се, на случај успешног рата с Турском, утврди подела освојених територија између Срба и Бугара. На случај да се одлука по спорним питањима не може довести крају, Миловановић је захтевао, да се спор повери пресуди руског цара. М. Миловановић је у Паризу водио преговоре са бугарским делегатима Ризовом и Станчовом, али су Бугари давали такве границе, које су биле далеко од тога да задовоље српске захтеве, а уз ово захтевали су још и аутономију Маћедоније, на шта Миловановић није могао пристати, те тако овај договор није дао никакве позитивне резултате.

Половином децембра 1911 г. наш посланик Спалајковић поднео је Бугарима *нов српски предлог за савез*. По овоме предлогу била је примљена формула о аутономији Маћедоније, али је поред неспорне зоне унета и *спорна зона* и то врло велика. Преговори су ипак ишли тешко и споро.

На послетку је руска влада изјавила бугарској влади, да ако се српско-бугарски преговори не сврше брзо, руска влада задржава себи право да ради онако, како јој буду налагали интереси Русије, без икаквих других обзира. Оваква порука руске владе узнемирила је бугарску владу, особито тада, када се сазнало, да руски посланик у Цариграду Чариков већ води преговоре с Турском о руско-турском споразуму.

Опасност је била велика и за Србију и Бугарску, да се Русија не споразуме са Аустро-Угарском и Турском. Под овим утисцима и бугарска и српска влада биле су склоне на међусобно попуштање и на концесије. Тако се најзад дошло до споразума и 29 фебруара 1912 год. потписан је српско-бугарски уговор о савезу, а на основу овога политичког уговора 23 априла 1912 год. потписана је и војна конвенција. М. Миловановић је помишљао, да се балкански савез може употребити и противу Аустро-Угарске, ако би она продужила своју политику окупација, и у томе смислу био је унет и један члан у уговор о савезу, али Бугари никада

нису озбиљно узимали тај члан. Интересантно је да су у Берлину били тачно извештени о садржају уговора о савезу између нас и Бугара. Када је потписан српско-бугарски уговор и војна конвенција, послата је копија уговора руском цару на санкцију.

У априлу 1912 год. једна бугарска делегација, са Даневом председником Собрања на челу, ишла је на Јалту, где је била примљена од руског цара и том приликом предала је цару копију српско-бугарског уговора са војном конвенцијом. Цар Никола II одобрио је српско-бугарски уговор у целини, и обећао помоћ у војничкој опреми и у финансиским операцијама у Паризу. Преговори о савезу између *Бугарске и Грчке* завршени су и 16 маја (ст.) 1912 год. потписан је и уговор о савезу.

После потписаног уговора о савезу Бугарске са Србијом и Грчком, требало је још и уговором са Црном Гором доврщити Балкански савез свих хришћанских држава. Црна Гора била је увек готова, да уђе у сваку комбинацију и акцију противу Турске, у друштву са осталим балканским хришћанским државама.

У јуну је изгледало, да ће и *Румунија* приступити Балканском савезу. Али када је бугарска влада показала вољу, да разговара о могућности споразума на случај пропасти Турске, румунска је влада тада одбила да о томе води ма какве преговоре. Тек у току балканских ратова и у Румунији је почео да расте руски утицај, и већ у другом балканском рату 1913 г. Румунија је била на страни Србије, Грчке и Црне Горе противу Бугарске, али је у току свога приближавања ка Софији, немајући пред собом никакву бугарску снагу, и дошавши у близину Софије (Гинци, Орханија, Араби Конак), изненада обуставила своје даље операције у моменту, када су оне биле најпотребније за општи савезнички успех над Бугарима, који би био дефинитиван и од великих последица.

* * *

IX

Балкански ратови.

а) Први Балкански рат противу Турске 1912 год. Овај нам је рат био потребан, како у циљу *етничком* (ослобођење и уједињење наше браће под Турцима), тако и поглавито у циљу *економском*.

Зло и несношљиво стање српскога живља у Старој Србији и Маћедонији све се већма погоршавало. Интервенција европских сила, да се ово стање побољша реформама, остала је потпуно без успеха. Револуционарни покрет Младотурака и младотурски режим не само да ствари није поправљао и раскрстио са феудалним и средњевековним освајачким тежњама Турске, већ је био ослонац

и представник још горега режима од ранијег, а био је искључиво турски, национални. Под овим режимом цео хришћански свет под Турском није могао у опште очекивати никакве наде на свој спас и своју слободу, већ се могао надати највећем угњетавању, па чак и истребљењу.

Сем овога етничког разлога за рат, појавили су се (нарочито последњих деценија) и узроци чисто *економски*. Србија је била затворена и опкољена са свих страна непријатељима, а немајући слободан излазак на море, она је у економском погледу била у потпуној зависности од Аустро-Угарске, нарочито после анексије Босне и Херцеговине, када је била потпуно уништена свака нада Србије у излаз на Јадранско море. У оваквом несношљивом и неиздржљивом положају и шиканирању од стране Аустро-Угарске није се могло дуго остати, јер је за Србију било животно питање излазак на море ради слободне трговине са светом и за њен самосталан и слободан економски развој. Није било другог излаза но на Солун, али овај је био у турским рукама, а о његовом освајању није се могло ни мислити, јер смо ми сами за овај задатак били немоћни и слаби.

Али не само наши животни интереси, већ и животни интереси и осталих балканских народа и држава, Бугара, Црногораца и Грка били су такође угрожени од стране Турске, те једно ова заједница општих интереса, а друго и бојазан, да се младотурски режим не учврсти и да се Турска не препороди и не ојача, поред свих тешкоћа ипак су довели до савеза балканских народа противу Турске.

Русија и Француска биле су непосредно заинтересоване стварањем Балканског савеза, за то, што је овај савез био уперен и противу Аустро-Угарске т. ј. противу Тројног Савеза.

Са знањем и настојавањем Русије закључен је савез између Србије и Бугарске за заједничку акцију противу Турске уговором од 29 фебруара (стари) 1912 год. и *војном конвенцијом* од 23 априла (6 маја) 1912 год. Са Грчком и Црном Гором закључен је само споразум, ради заједничке акције.

Пред објаву рата Турској од стране балканских савезника, Велике Силе су се трудиле, да се спор сврши мирним путем. За овај циљ су Русија и Аустро-Угарска 22 септ. (5 окт,) 1912 год. на три дана пред објаву рата од стране Црне Горе Турској, упутиле балканским државама ноту, у којој су изјавиле, да евентуална победа балканских држава над Турском неће изменити status quo на Балканском полуострву. Али ова нота није успела, и црногорски краљ Никола је 25 септ. (8 окт.) 1912 год. објавио рат Турској, а Србија, Бугарска и Грчка 30 септ. (13 окт.) упутиле су

Турској један врло оштар ултиматум, и пошто је он одбијен, Бугарска је објавила Турској рат 4 (17) окт., а Србија 5 (18) октобра.

Споразумна акција Великих Сила продужила је рад и даље. 5 (18) октобра француски посланик у Бечу био се заузео за сазив једне *међународне источне конференције*. Ово је Централним Силама било сумњиво, због чега оне предлог нису потпуно ни одбациле, али га нису ни прихватиле, те је он повучен.

На неколико дана доцније Аустро-Угарска и Италија дошле су до једног важног споразума, који је пресудно утицао не само на целу међународну дипломатију Балканског рата, већ и на целу међународну ситуацију до на неколико месеци пред почетак Светског Рата. То је *споразум између Аустро-Угарске и Италије утврђен у San Rossiore 8 (21) октобра о аутономији Арбаније*. Италија је овом приликом изјавила да је противна сваком проширењу српско-црногорске територије на Јадрану, ма оно и не условљавало освајање целе Арбаније, дакле била је противу плана српског коридора за Јадранско море. Овај споразум између обе јадранске силе у узбуђеним данима у почетку Балканског рата значио је у толико већу безбедност светског мира, када је се у San Rossiore појавио и заступник Немачке *фон Јагов*, тада посланик у Риму.

Али наш велики успех код Куманова, затим и успеси Бугара код Крккилиса и Лилебургаса 12 (25) и 17 (30) октобра покварили су ранији дипломатски споразум status quo. На крају октобра видело се да се овај споразум мора покварити. Пароли status quo победоносне балканске државе истакле су своју паролу: *„Балкан балканским народима“*. Велике Силе су сада напустиле своје раније гледиште и ставиле се на гледиште победоносних балканских народа. Централне Силе су такође попустиле, и Аустро-Угарска се одрекла Санџака; он је припао Србији и Црној Гори.

За даљи развој прилика на Балкану Поенкаре је свима Силама предложио формулу, да оне изјаве свој „absolu désintéressement“. Али гроф Берхтолд на ово није пристао. Он је у једној ноти, коју је послао Немачкој 17 (30) октобра, и у једном говору пред делегацијама од 23 окт. (5 нов.) оштро нагласио интересе Аустро-Угарске. Сем овога, у истој ноти, Берхтолд је захтевао још и *„задовољење оправданих жеља Румуније“* и енергично одбијање Србије са Јадранског мора. Србија не само што хоће на Јадранско море, него се противи и аутономији Арбаније. 3 (16) новембра Срби су са својим трупама кроз северну Арбанију избили на Јадранско море, заузели Љеш и Драч и постали господари Јадранског приморја од Медове до Драча. Приступило се и заједничкој опсади Скадра од стране Срба и Црногораца.

Тројни Споразум је потпомогао српске захтеве о избијању на Јадранско море, због чега је целога месеца новембра 1912 г. владала понова међународна затегнутост. За време ове новембарске кризе Немачка се држала улоге посредника између Аустро-Угарске с једне и тројног Споразума и Србије с друге стране. У овим критичним данима 10 и 11 (23 и 24) новембра аустро-угарски наследник престола ерцхерцог Фрања Фердинанд учинио је у *Springe-y* посету цару Вилхелму. Ово није било случајно, јер се у овим истим данима извршила измена нота између Греја и француског посланика у Лондону Камбона о евентуалном закључењу једне нове енглеско-француске војне конвенције. Ово је за светски мир била једна од најопаснијих фаза балканске кризе. Тадања крајња затегнутост, која је могла лако да изазове рат, могла је се уклонити само попуштањем. Аустро-Угарска је предузела војничке припреме, и Берхтолд је сада претворио у дело своју реч о „легитимним интересима“. У две циркуларне ноте од 11 и 16 (24 и 29) новембра упућене Тројном Споразуму, Берхтолд је објавио, да он никада не може одобрити српске јадранске планове. Из говора немачког канцелара у Рајхстагу од 19 новембра (2 дец.) јасно се видела сва оштрина затегнутости. *Бетман Холвег* дао је овом приликом сличну изјаву као и *Билов* за време анексионе кризе: „ако они.... при остварењу својих интереса буду нападнути пре свакког очекивања од треће стране и тиме у својој егзистенцији буду доведени у опасност, тада ћемо ми, верни нашој савезничкој дужности, чврсто одлучени стати на њихову страну. Тада би се ми борили за обезбеђење свога сопственог положаја у Европи, и за одбрану наше сопствене будућности и безбедности“. Даљи говор канцеларов био је у крајње помирљивом духу.

20 новембра (3 дец.) закључено је *примирје* између балканских држава (сем Грчке) и Турске, које је било у војничком смислу потребно, због неуспешних бугарских напада на линију Чаталџе од 31 октобра (13 нов.) и заморености и исцрпености бугарске војске. Политика споразума, која је отпочела у октобру акцију у великим линијама, понова је задобила свој значај. Догодила су се три догађаја пуна наде да ће ствари поћи на боље, и то: 24 новембра (7 дец.) *обнова Тројног Савеза;* 2 (15) децембра *састанак конференције мира* предвиђене уговором о примирју; и 4 (17) децембра *отварање конференције амбасадора* о арбанашком питању, такође у Лондону, под председништвом Сер Едварда Греја.

Преговори за мир у конференцији мира показали су се ускоро као безнадежни, јер су балканске државе захтевале уступање Једрена, које оне тада нису биле заузеле. Када је турска влада од 9 (22) јануара 1913 г. у овоме попустила, младотурска ратна

странка под вођством Енвер беја одвојила се, збацила и убила министра војног Назим Пашу и принудила и великог везира на повлачење са положаја. Нова влада од 17 (30) јануара одлучила се на пријем лондонских захтева, пошто је пристала на уступање Бугарима једнога дела Једрена који се налази на десној обали Марице; остатак града са светим местима требао је остати Турцима. Овај други турски одговор стигао је у Лондон сувише доцкан, јер је непријатељ још истога дана отказао примирје и од 21 јануара (3 фебр.) 1913 г. рат је био продужен.

Од лондонске амбасадорске конференције Аустро-Угарска је захтевала *признање независности Арбаније.* Политички приступ Србије на Јадранско Море одбијен је као и раније, али је при том Аустро-Угарска била готова да одобри један *економски излаз.* Према досадањем искуству, нарочито после дипломатске борбе у новембру, скоро је само по себи разумљиво, што је конференција дала повода жестоким трвењима. Али ова су трења била у једној другој области, но она у новембру. Јер сада Тројни Споразум напушта потпору политичког изласка Србије на Јадранско море и задовољава се само економским излазом, који је понудио Берхтолд. Али ово одступање сила Споразума било је у ствари само *повлачење из стратегиских разлога.* Војнички речено, извршено је једно *дипломатско прегруписавање сила Споразума.*

Хронични аустро-српски конфликт, који је трајао месецима до почетка маја, потиснут је био сада једним тешким конфликтом између Аустро-Угарске и Црне Горе, који је понова и најјаче био угрозио светски мир. Истина све су силе биле сложне у питању о независности Арбаније, али не и о њеним границама. Аустро-Угарска и Италија хтеле су да доделе новој држави све оне области, за које су оне држале да треба да припадну Арбанији. Али Србија и Црна Гора нису могле на ово пристати, пошто је ово очевидно ишло на штету њихових националних интереса. Оне су нарочито захтевале Скадар за Црну Гору. Пошто су Руси енергично потпомагали овај захтев, то су се аустро-руски односи у новој 1913 г. понова знатно погоршали, поводом чега су обе ове државе биле приступиле чак и делимичној мобилизацији. На конференцији груповање странака било је исто као и за време новембарске кризе. Аустро-Угарска и Италија биле су усамљене у својим погледима односно Арбаније. Противу њих био је Тројни Споразум. Немачка је посредовала између обе стране и тежила је да се ствари изравнају. Сер Едвард Греј и немачки амбасадор кнез Лихновски поднели су 24 јануара (6 фебр.) Аустро-Угарској један заједнички предлог за посредовање односно Арбаније. То је значило да Аустро-Угарска овде попусти, а конференција је

Скадар оставила Арбанији. На ово је између Аустро-Угарске и Русије понова избио сукоб. Али 27 јануара (9 фебруара) обостране су мобилизације биле делимично обустављене. Аустро-Угарска је демобилисала 3 корпуса у Галицији, али је оставила 3 корпуса на југо-истоку монархије због држања Црне Горе. Од 25 јануара (7 фебр.) форсирана је *опсада Скадра*, од стране Срба и Црногораца, што је Аустро-Угарска сматрала као повреду свога достојанства. Она је на конференцији односно ограничавања Арбаније попуштала, докле се 16 (29) марта на послетку није дошло до споразума о источној граници Арбаније. 19 марта (1 априла) Црна Гора одбила је ултиматум, који јој је био упућен од стране конференције и Аустро-Угарске. Тада је конференција одлучила да буде енергична. За овај циљ велике силе: Француска, Енглеска, Немачка, Аустро-Угарска и Италија, сем Русије, под командом енглеског вице адмирала Сесила Бирне-а приступиле су једној *заједничкој флотној демонстрацији* противу Црне Горе, у први мах од Бара до ушћа Дрима, а доцније продуженој чак и до Драча, у циљу, да се Црна Гора принуди на попуштање у питању Скадра. Ова флотна демонстрација није учинила никакав утисак на Црну Гору. Краљ Никола је сматрао ову демонстрацију као повреду своје неутралности, и опсада Скадра је била продужена, у последње време под српском главном командом (Приморски кор), под коју је стављена била од стране Краља Николе у циљу јединства у дејству и сва црногорска војска. 10 (23) априла Есад паша је предао Скадар Црној Гори. На ово је Берхтолд захтевао од конференције, да се Краљу Николи одмах и неодложно нареди да напусти Скадар. И када је конференција ову ствар била одложила на дуже време, Аустро-Угарска је понова донела одлуку за рат. Ова је претња одмах имала дејства у Лондону. Конференција је 15 (28) априла управила свој други, тако исто безуспешан ултиматум Црној Гори. Али је Краљ Никола дао на знање у Лондону, да му Аустро-Угарска откупи Скадар за Арбанију и Греј је ову понуду предао Аустро-Угарској. Аустро-Угарска је 19 априла (2 маја) одбила ову понуду, али је изјавила готовост, да доцније финансиски потпомогне Црну Гору.

Како је војнички напад Аустро-Угарске био већ припремљен, Краљ Никола се покорио захтеву од 21 априла (4 маја), напустио је Скадар и 1 (14) маја њега су заузеле маринске међународне трупе, а доцније је присаједињен Арбанији. Завршеним спором око Скадра први Балкански рат био је приведен крају.

За време последње фазе првог Балканског рата од поновног почетка непријатељства 21 јануара (3 фебр.) Турци су пре-

трпели велике губитке. Грци су 2 (15) фебруара анектовали Крит, а 21 фебруара (6 марта) заузели су Јањину у северном Епиру. Бугари су српском помоћи заузели Једрене 13 (26) марта, а 10 (23) априла предао се Скадар Црној Гори. У новој 1913 години погоршао се положај Турске. С друге стране пак на линији Чаталџе Турци су развили несавладљиву дефанзивну снагу, чиме су срећно избегли највећи губитак, престоницу су спасли од непријатеља. По паду Једрена и Скадра, Велике Силе нису толико потпомагале балканске државе, као у почетку године. Централне Силе су се заузимале за побеђене. Напослетку је 17 (30) маја сломљена упорност балканских држава и створена могућност, да се у Лондону потпише *прелиминарни мир*.

Аустро-Угарска је поуздано држала да ћемо ми и наши савезници: Бугари, Црногорци и Грци у рату с Турском бити побеђени. Сем овога она је и војнички била спремна у потребној мери, да, када по њу буде настао повољан тренутак, и оружјем интервенише у своју корист. Али наш рат с Турском 1912 год. свршио је се по нас потпуно успешно. Ми смо из њега изашли као победиоци, и лондонским миром ми смо утврдили наше ратне тековине. Аустро-Угарска је оваквим исходом рата била запрепашћена, јер су се ратни догађаји одиграли са свим супротно њеним жељама и надама.

После рата с Турском, Аустро-Угарска је употребљавала сва могућна средства, да ма по коју цену изазове сукоб с нама, те да њеном победом уништи све наше ратне тековине и коначно с нама заврши свој обрачун. Ово у толико пре, што је нашим победама у рату 1912 год. почео да се буди и да диже главу не само српски живаљ под Аустро-Угарском, већ и цео словенски живаљ, који је чинио приближно половину од свих народности у монархији. Овај је моменат за Аустро-Угарску био врло неугодан, а за доцније и опасан, па је гледала да с нама пошто пото изазове сукоб, да би пред Европом имала разлога и оправдања да нас нападне и покори. За овај циљ Аустро-Угарска је поред раније потрзаних питања у којима је тражила повода за рат с нама (независност Арбаније, судбина Скадра, враћање наших трупа́ са Јадрана), у новембарској кризи 1912 год. у свом конзулату у Митровици створила једну измишљену аферу, прозвану по тадањем њеном конзулу Прохаски, *Прохаскина афера*, која у мало није довела дотле да нас Аустро-Угарска нападне, тобож због повреде њеног државног достојанства од стране наше војске. Захваљујући интервенцији Великих Сила и нашем попуштању отклоњен је рат. Али Аустро-Угарска није ни даље мировала.

б) Други Балкански рат противу Бугарске 1913 год.

Узроци за други Балкански рат леже не само у споровима између Србије и Грчке с једне стране, и Бугарске с друге стране, већ не мање и у супротности између Румуније и Бугарске.

После завршеног првог Балканског рата 1912 год. између нас и Бугара настале су размирице око поделе задобијених области од Турака на основи нашега политичког уговора с Бугарском од 29 фебр. (ст.) 1912 год. По овом уговору између нас и Бугара била је одређена: *несторна* и *спорна зона*, у подели освојених области, ако рат с Турском буде по нас савезнике успешан. На случај, да се ми и Бугари не можемо никако сложити односно поделе, била је по уговору предвиђена арбитража руског царa.

Али по *војној конвенцији*, потписаној у манастиру Букову 23 априла (ст.) 1912 год. од стране нашег начелника Главног Ђенералштаба ђенерала Р. Путника, и бугарског начелника Главног Ђенералштаба ђенерал-мајора И Фичева, одређене су биле и снаге, које су нам Бугари били дужни дати као помоћ за рат с Турском за вардарско војиште (100.000 љ.). Пошто нам Бугари ову снагу нису дали, већ само једну дивизију (VII Рилску), која је сама фиктивно била под командом наше II армије, и по наређењу своје (бугарске) врховне команде изводила је операције сасвим самостално ка Солуну (политички циљ); пошто смо ми за освајање Једрена послали Бугарима у помоћ целу нашу II армију (2 дивизије) са целокупном нашом тешком артиљеријом (око 50.000 љ.); и пошто смо овим ми сразмерно уложили више снаге за наше опште савезничко дело — победу Турске, но што је то војном конвенцијом било предвиђено, то је с овим од стране Бугара била погажена и војна конвенција. На основу овога ми смо с правом тражили и већу територијалну награду од оне означене уговором. Али Бугари нису никако хтели на ово да пристану.

Овај наш сукоб с Бугарима дошао је као наручен Аустро-Угарској и Турској. Аустро-Угарска га је једва дочекала и употребила је сву своју урођену лукавост и вештину да нас с Бугарима још више завади, те да наш спор никако и не дође до поравнања мирним путем. Она је наваљивала на Бугаре, да нас нападну, те да се на тај начин избегне пресуда руског цара у спору око нашег разграничења у Јужној Србији, како би на тај начин и њени интереси били задовољени. Ствар је после дужих преговора најзад дошла дотле, да смо се ми и Бугари морали разрачунати оружјем, и поред свега наваљивања Тројног Споразума да се наш спор реши мирним путем: арбитражом руског цара, и поред највише могућног попуштања у овоме питању од стране наше владе. Када су Бугари, по наговору Аустро-Угарске, одбили

арбитражу руског цара, тада је наш сукоб с Бугарима био неизбежан. Тако су нас Бугари напали пре зоре 17 јуна (ст.) 1913 год. После наших надчовечанских напора у току месец дана (од 17 јуна — 17 јула (ст.) у чувеној Брегалничкој битци, ми смо изашли као победиоци над бројно надмоћнијим Бугарима, који су још били у најповољнијем стратегиском положају (обухват), и тада смо осветили Сливницу из рата 1885-6 год.

Овај наш успех био је велики пораз аустро-угарским жељама и надама, јер у место, по њеноме мишљењу, да будемо ми побеђени, ми изађосмо као победиоци. Сада је тек отпочела у велико да се буди национална свест код целокупног српског, и у опште словенског живља под Аустро-Угарском, који је у Србији почео да гледа своју узданицу и свој Пијемонт. Србија постаје сада жижа свих Јужних Словена, а Београд њихов духовни центар.

На завршетку као епилог овога дошао је *Букурешки уговор* од 28 јула (ст.) 1913 год., који је потпуно утврдио успехе наше војске, али је још јаче узнемирио и забринуо нашега непријатеља Аустро-Угарску. Она је сада страховала од коначног обрачуна са нашом читавом расом, која је се нашим дотадањим успесима била јаче загрејала и заталасала.

У *Румунији* за време првог Балканског рата све је више расло расположење за рат. Још 17 (30) октобра 1912 год. краљ Карол сондирао је грофа Берхтолда односно оштете за Румунију у бугарској Добруџи. Берхтолд се показао наклоњен овој жељи, али је изјавио, да питање још није зрело за разговор. 20 октобра (2 нов.) 1912 год. Берхтолд је заступао румунске жеље код Бугарске, али тада, као и доцније, потпуно без успеха. Појамно је да Бугари у заносу својих победа нису хтели ни да чују о каквом териториалном уступању. Почетком фебруара 1913 год. Берхтолд је упутио Бугарима најозбиљнију опомену и предочио им опасности, које им прете од других балканских држава. Али они нису хтели за ово ни да чују, те су директни преговори са Румунијом ускоро прекинути. Румунија је заузела једно претеће држање. Тада су се умешале и Велике Силе, које су 18 (31) марта приредиле *другу амбасадорску конференцију у Петрограду*. Када је ова конференција 13 (26) априла одобрила највећи део румунских захтева, Румуни су захтевали или све, или рат. Овом приликом у Румунији се већ у мају 1913 год. видно истакла антиаустриска странка, која је теретила Аустро-Угарску као главну сметњу оствареању румунских захтева. Тројни Споразум се овим користио.

Србија и Грчка су се још у марту споразумеле за заједничку акцију, и 6 (19) априла позвале су и Румунију да и она учествује; тај позив је у почетку био узалудан. Србија је 15 (28) маја из-

јавила, да мора добити накнаду за губитак Арбаније. Руски цар је покушао у Београду и Софији да задржи рат, али није успео.

17 (30) јуна Бугари су напали Србе; 20 јуна (3 јула) румунска је војска мобилизована и 28 јуна (11 јула) прешла је бугарску границу и отпочела операције. Турци су такође користили ову за њих повољну прилику и под командом Енвер беја 30 јуна (13 јула) предузели покрет ка Једрену, и 9 (22) јула поново га заузели.

Поенкаре је 23 јуна (6 јула) поновио силама своју ранију формулу *absolu désintéressement*, али је Аустро-Угарска 2 и 3 (15 и 16) јула предложила силама, да се Турска примора на повлачење позади уговором означене линије: Енос-Мидија, а пре свега да се балканске државе одмах приморају на закључење мира, који би саме проучиле, којом су се приликом румунски захтеви понова потпомагали. Али када су се силе одрекле једнодушне акције на Балкану, Аустро-Угарска ју је сама извела са успехом у толико, у колико је Бугарска пристала на све румунске захтеве. Аустро-Угарска дипломатија заједно са Румунијом дејствовала је у Београду и Атини и учинила, да су Србија и Грчка на послетку пристале на конференцију мира на румунском земљишту, која се и састала у Букурешгу 17 (30) јула и већ 28 јула (10 августа) закључила мир.

За време букурешких преговора за мир, Аустро-Угарска је ревносно помагала бугарске захтеве на штету српских и грчких захтева. Аустро-Угарска је настојавала, да се Бугарска не сме лишити способности за живот, због чега се она не сме потиснути потпуно из централне Маћедоније, а мора јој се дати приступ и на Јегејско Море. На овај начин морале су се у суштини задржати лондонске одредбе о бугарско-турској граници.

Аустро-Угарска је енергично радила на ревизији Букурешког уговора и 8 (21) јула Лондонска Конференција је објавила, да Букурешки уговор подлежи ревизији. Пошто су Бугари за време преговора о миру писмено утврдили, да се они чврсто држе захтева за ревизију уговора, примили су услове својих непријатеља, и потписали мир. Али до ревизије Букурешког уговора није се дошло због Немачке, која је тада била на страни Румуније и Грчке и својим утицајем није дозволила да се дође до ревизије.

Нов рат између Бугарске и Турске свршен је 16 (29) септ. 1913 год. миром потписаним у Цариграду, по коме је Турска задржала Једрене и Крккилисе; 1 (14) новембра Турска је закључила мир у Атини са Грчком, а 24 фебруара (9 марта) 1914 год. и са Србијом у Цариграду.

Лондонска Амбасадорска конференција, која је за време другог Балканског рата држала своје седнице у Лондону, донела је 16 (29) јула *Основни статут за Арбанију*, а у закључној седници конференције од 29 јула (11 авг.) постигнут је напослетку споразум и о јужној граници Арбаније.

X

Источно питање.

(Од 1913—1914 год.)

У јесен 1913 год. избила је *Арбанска побуна* и напад Арбанаса на нашу територију, баш у времену, када смо ми били извршили демобилизацију. Ова је побуна по свима изгледима била с планом припремљена од стране Аустро-Угарске и Италије. За угушивање ове арбанашке побуне и спречавање упада на нашу територију, ми смо морали употребити за операције једну ојачану дивизију, и убрзо смо успели, да сузбијемо напад Арбанаса, и да прелазом на арбанашку територију овладамо једном стратегиском линијом — баријером, са које смо били у могућности да осујетимо сваки нов покушај напада и упада Арбанаса на нашу територију. Велике силе су захтевале, да се напусти ова стратегиска линија али је овај захтев од наше стране био одбијен, јер у интересу стварне и поуздане одбране Јужне Србије противу арбанашких упада, поседање једне стратегијске линије према независној Арбанији било је неизбежно. Србија се понова делимично мобилисала 11 (24) септембра, и 19 септ. (2 окт.) одбила је аустро-угарски захтев да напусти Арбанију.

По себи се разуме, да су силе потписнице лондонског уговора заједнички учиниле представку у Београду за извршење њихових тек донетих закључака, али то је омело њихово трајно неслагање. Италија и Немачка, које су се понова збижиле после посете италијанског краљевског пара у Килу 19 и 20 јуна (2 и 3 јула) пришле су на страну Аустро-Угарске, и 2 (15) октобра све три силе Тројног Савеза учиниле су у Београду представку у корист донетих закључака у Лондону, али опет без успеха Србија је изјавила; „да она држи тачно у току Париз, Лондон и Петроград о свима појединостима дипломатске акције и ради по упуствима која јој долазе из три престонице.“ Обновила се дакле ратна ситуација из новембра 1912 год.

Аустро-Угарска није одустала у својим захтевима. Она је 6 (19) октобра захтевала у Београду напуштање Арбаније у року од 8 дана и Србија је 7 (20) октобра дала на ово свој пристанак.

Тек што је била завршена аустро-српска јесења криза од 1913 год., дао је силама Споразума нов и неисцрпан предмет за

дискусију *немачко-турски уговор* од 15 (28) октобра о немачкој војној мисији у Турској, чији је шеф био немачки ђенерал *Лиман фон Сандерс.* После изазивања у штампи настао је службени корак. Још се није ризиковало, да се формално протествује противу мисије. Али 30 новембра (13 дец.) амбасадори сила Споразума тражили су у Цариграду обавештења о значају и делокругу рада немачке војне мисије. Турски је одговор на ово био врло кратак: да војна мисија нема ничега заједничког са политиком. Русија је 4 (17) децембра поднела Турској извесне захтеве: за Јерменску је захтевала постављање руских официра за команданте јерменске жандармерије, и примену руске ширине железничког колотрага за турске железнице које се граде у Јерменској. На послетку је Русија желела да се више не подижу утврђења на мореузима. Споразуму, а нарочито Русији, није се ни најмање допадао положај у Турској немачког ђенерала Лимана фон Сандерса, јер је он имао власт над мореузима, и што је 19 нов. (2 дец.) наименован за команданта 1. турског корпуса. Али када је дипломатски притисак од стране Споразума (који су водили Руси) постао јачи, Турска је по споразуму са Немачком попустила. Ђенерал Лиман фон Сандерс остао је ипак у турској служби, али је 25 дец. (7 јан.) 1914 год. смењен са дужности команданта 1. корпуса и постављен за генералног инспектора војске и војних школа. На неколико недеља доцније Немачка је 1 (14) фебруара, заједно са осталим силама потписницама Берлинског, односно Лондонског уговора, узела учешћа у једном кораку управљеном противу Турске. Шест сила су молиле Турску, да се целокупна егејска острва, у колико нису заузета од стране Италије, са изузетком: Имброса, Тенедоса и Кастелорица уступе Грчкој. Турска је овај захтев одбила и констатовала је у своме одговору „да шест сила нису имале довољно у виду животне интересе турске царевине“.

Ситуација Централних Сила на Балкану у последњој години пред Светски Рат била се погоршала у толико, што је био поремећен стари добри однос са Румунијом, због руско-француско-панлатинске агитације. Аустро-Угарској је од стране Румуна поновљен приговор, што је се противила остварењу румунских захтева за компензацију у бугарској Добруџи, и што је тражила ревизију Букурешког уговора. Али покрај свега овога Румунија је била у строгој неутралности. 1 (14) јуна био је у Констанци састанак краља Карола са руским царем, измењене здравице биле су одиста пријатељске, али ускоро после царске посете краљ Карол ипак се показао као веома резервисан.

Још један поглед на Арбанију. И ако су се на Лондонској амбасадорској конференцији имале да савлађују највеће тешкоће

и то само око састава одредаба на хартији, још више је стало труда, да се ове одредбе амбасадорске конференције приведу и у дело.

Кнез Вилхелм фон Вид, који је дошао на арбански престо као кандидат Централних Сила 22 фебруара (7 марта) 1914 год. дошао је у Драч. Али сада устадоше непријатељи са две стране. На југу у северном Епиру образовао се био јак покрет за независност; а у унутрашњости арбанска национална странка била је противна кнезу странцу. Пошто је се овим месним покретима дао један општи значај то су они били у вези са Грчком и Италијом. Арбанија није само спорни предмет између Италије и Аустро-Угарске, већ и између Италије и Грчке. Ипак је 5 (18) маја извршено поравнање са револуцијом на југу. Тек што је утишан арбански устанак на југу без тежих међународних заплета, устане противу кнеза Вида арбанска национална странка, делом под мухамеданским вођењем, а делом под вођством Есад паше. Есад паша је 6 (19) маја затворен и прво одведен на једну аустриску а потом на једну италијанску ратну лађу. Када је се устанак проширио, морао је и кнез Вид 11 (24) маја потражити спаса на једној италијанској ратној лађи. У јуну и јулу устаници су били победиоци, а 9 (22) јула они су захтевали удаљење принца Вида из Арбаније. Арбанашки устанак у лето 1914 год. био је од мањега значаја, али је он ипак играо важну улогу у последњој кризи пред Светски Рат, јер је направио провалију између Аустро-Угарске и Италије. Он је поткопао цело балканско споразумно дело обе јадранске силе од 1912 — 1913 год.

Други арбанашки устанак отпочет половином маја 1914 год. зауставио је Светски Рат, пошто се понова распламтела стара противност између Италије и Аустро-Угарске. Одмах у почетку револуције Сан Ђулијано је у скупштини 13 (26) маја 1914 год. објавио био опширан програм поравнања између Аустро-Угарске и Италије односно Арбаније, разуме се поравнања на основу самосталне Арбаније, којом влада кнез Вид, коме се мора помоћи. Али ово је била само једна скромна жеља. Италијанска штампа стално је узимала отворен став противу Аустро-Угарске, нарочито противу њене арбанске политике. Па и само италијанско дипломатско представништво у Арбанији било је далеко од тога, да озбиљно заштићава владавину кнеза Вида признату од стране Великих Сила и од италијанске владе. На против оно је радило да је онемогући. Овим су аустро-италијански односи очевидно били погоршани.

XI

Српско-аустроугарски рат 1914. год. Аустро-Угарска и Немачка нису ни мало биле задовољне исходом Балканских ратова и

журно су се спремале и наоружавале за акцију. Аустро-Угарска је осетила и правилно проценила велики значај наших дотадањих успеха у ратовим 1912-13 год, за будући развој европских догађаја. Због овога је она све могуће покушавала, да за време Букурешког конгреса осујети задобијене успехе Србије и обезбеди своје политичке тежње: *продирање ка Солуну вардарском долином* („Drang nach Osten“). Она је тежила пошто пото да уништи престиж Србије као Пијемонта, да Србију онеспособи, унизи и уништи, како би себи обезбедила ропство српско-хрватско-словеначког племена, које би немачком културом у току времена било потпуно денационализирано. За ово јој је Сарајевски атентат дошао као поручен.

У својим мемоарима објављеним месеца децембра 1922 год. италијански државник и бив. министар Ђолити потврђује да је Аустро-Угарска имала намеру, да нападне Србију и Црну Гору 1913 год. одмах после Балканских ратова. За овај циљ Аустро-Угарска је тражила пристанак Италије и њену потпору на мору. Али је Ђолити ово одбио и спречио почетак европског рата у то доба, и одговорио је бечкој влади, да њен напад на Србију Италија не може сматрати као *casus foederis*, т. ј. оставиће Аустро-Угарску њеној судбини.

Безумна од страха, да се с једне стране Србија не одмори од Балканских ратова, не припреми се и не прикупи снагу за будуће догађаје; а с друге пак стране да се не разбуде и не распламте национална осећања и симпатије за Србију код њених потлачених словенских поданика, као и да јој Србија у будућем сукобу Тројног Савеза са Тројним Споразумом не би сметала, Аустро-Угарска је као изговор за напад на нас употребила један свој унутрашњи немио случај: убиство наследника престола надвојводе Фрање Фердинанда и његове супруге на Видов дан 15 (28) јуна 1914 год. у Сарајеву, изазвано баш њеном унутрашњом политиком према њеним поданицима, и објавила рат Србији под изговором, да казни Србију што је ободравала и одржавала национални дух код нашег троименог народа, докле је у ствари њен план био да уништи Србију и подели је са Бугарском. Ову прилику Аустро-Угарска није хтела никако да испушта из руку, јер су до сада по њеном мишљењу пропуштене већ две прилике: за време анексије Босне и Херцеговине, и за време Балканских ратова, што је необично много нашкодило угледу Аустро-Угарске; сем тога, анексија и Балкански ратови бацили су Аустро-Угарску још и у једну тешку економску и финансиску кризу, због делимичне мобилизације и припрема за рат. У Аустро-Угарској било је створено мишљење, да је Србија после издржана два балкан-

ска рата заморена и исцрпена, и да би рат противу Србије био у ствари само једна *казнена експедиција* („*Strafexpedition*"), завршена брзом окупацијом.

Ову намеру Аустро-Угарске одмах је прихватила и њена савезница Немачка, која ју је свим силама гурала на нас, не презајући ни од каквих обзира. Немачка је мислила да је дошао најповољнији моменат, да се разрачуна са Француском и Русијом, пре него ове буду извеле потпуно свој програм о развоју своје снаге на копну и на мору (нарочито с обзиром на Русију), и не сањајући, да ће тиме бити изазван европски, а доцније и Светски Рат, и да ће противу себе, поред Француске и Русије, имати одмах још и Енглеску и Белгију, а за непуну годину дана доцније и свога дугогодишњега савезника Италију, а 1917 год. чак и Северне Америчке Уједињене Државе.

Француска, Енглеска и Русија гледале су на све могуће начине да изравнају наш сукоб са Аустро-Угарском на миран начин, да, познавајући добро расположење Немачке за рат, не букне општи пожар у Европи, за који оне не беху још потпуно спремне. Али на крају крајева сви њихови напори око тога остадоше потпуно узалудни. Јер Немачка је отворено стајала на страни Аустро-Угарске, њу је помагала и просто гурала у рат. Нису се хтели користити дипломатским успехом чак ако би и унизили Србију, већ су тежили да је војнички униште.

19 јуна (2 јула) 1914 год. одржана је у Бечу седница заједничког министарског савета под председништвом грофа Берхтолда. Седници су присуствовали: аустриски министар председник гроф Штирк, угарски министар председник гроф Тиса, министри Билински и Кробатин, начелник Главног Ђенералштаба Конрад Фон Хецендорф и контраадмирал Кајлер. Већање на овој седници односило се на дипломатску акцију, коју је требало предузети противу Србије. На завршетку седнице донет је по овоме овај закључак: „По предлогу угарског министра председника заједнички министарски савет одлучује, да се одмах по објави рата Србији стави до знања свима силама, да монархија не води освајачки рат и да не намерава анексију Србије. Само се по себи разуме, да се тиме не могу искључити коректуре граница, ни умањење Србије у корист других држава, ни прелазна окупација српске територије".

Напослетку је на седници редигован коначан текст ноте, која је упућена Србији. Ова нота није ништа друго до *ултиматум*, који је предао српској влади 10 (23) јула 1914 год. у 18 ч. аустроугарски посланик у Београду барон *Гизл*.

У овоме се ултиматуму Србија оптужује да није испунила своју обавезу дату Аустро-Угарској 18 (31) марта 1909 год. после анексије Босне и Херцеговине, која се односи на промену правца своје дотадање политике према Аустро-Угарској; наводи се, како у Србији постоји превратнички покрет, коме је циљ да од Аустро-Угарске Монархије одвоји извесне делове њених територија; констатује, да се овај покрет манифестује и изван територије Краљевине; оптужује нашу владу за сарајевски атентат; оптужује је да она толерира рад разних друштава и удружења, управљен противу Аустро-Угарске Монархије; оптужује је за необуздан тон штампе; болесну пропаганду у јавној настави; величање виновника сарајевског атентата; најзад за све оне појаве, које су могле да наведу српско становништво да омрзне Аустро-Угарску Монархију, и да презре њене установе. Напомиње, да јој све ове појаве стављају у дужност, да учини крај овим ровењима, која су стална опасност за мир Монархије.

Да би постигла овај циљ Аустро-Угарска је захтевала од наше владе да она да званичну изјаву, да осуђује пропаганду управљену противу Аустро-Угарске Монархије; т. ј. скуп тенденција којима је крајњи циљ, да се одвоје од Монархије територије, које чине њен саставни део, и да се обавезује, да свим средствима угуши ову „злочиначку и терористичку“ пропаганду. Да би се дао свечани карактер овој обавези, Аустро-Угарска захтева, да Влада Краљевине Србије објави на првој страни својих Службених Новина на дан 13 јула ову изјаву*:

„Краљевска српска Влада осуђује пропаганду управљену противу Аустро-Угарске, т. ј. скуп тенденција којима се тежи, у крајњем циљу, да се одвоје од Аустро-Угарске Монархије територије које чине њен саставни део, и сажаљева искрено кобне последице ове злочиначке радње.

„Краљевска Влада жали, што су официри и чиновници српски учествовали у горе поменутој пропаганди и тиме компромитовали односе доброга суседства, на које се Краљевска Влада била свечано обавезала својом изјавом од 18 (31) марта 1909 год.

„Краљевска Српска Влада осуђује и одбија сваку помисао и покушај мешања у судбину становника ма кога дела Аустро-Угарске Монархије; сматра за своју дужност да скрене озбиљну пажњу официрима, чиновницима и свему становништву Краљевине Србије, да ће у будуће најстроже поступати са лицима, која би учинила кривицу, одајући се таковим радњама, које ће Српска Влада свим силама спречавати и кажњавати“.

---

*) *Дипломатска преписка о српско-аустриском сукобу.* Издање Министарства Иностраних Дела. Ниш 1914 год. Стр. 33, 34, 35, 36 и 37.

„Ова изјава саопштиће се у исто време Краљевској Војсци дневном заповешћу Њ. В. Краља, и биће објављена у наредноме броју Службеног Војног Листа.

„Поред тога Краљевска Влада се обавезује:

1. Да забрани сваку публикацију, којом се изазива мржња и презрење монархије, и чија је општа тежња упућена противу териториалног интегритета Аустро-Угарске.

2. Да одмах распусти друштво звано *„Народна Одбрана“*, да конфискује сва његова средства за пропаганду и да исто тако поступи са осталим друштвима и удружењима у Србији, која се баве пропагандом противу Аустро-Угарске Монархије. Краљевска Влада предузеће потребне мере, како растурена друштва не би могла да продуже рад под другим именом и у ком другом облику.

3. Да избаци без одлагања из јавне наставе у Србији, како у погледу наставног особља, тако и у погледу наставних средстава, све оно што служи, или би могло да послужи стварању пропаганде противу Аустро-Угарске.

4. Да уклони из војске и из администрације у опште све официре и чиновнике криве за пропаганду противу Монархије Аустро-Угарске, чија имена и дела Аустро-Угарска Влада задржава себи право, да накнадно саопшти српској влади.

5. Да прими сарадњу у Србији органа царско-краљевске владе, ради угушивања превратничког покрета противу териториалног интегритета Аустро-Угарске Монархије.

6. Да отвори судску истрагу над оним присталицама у завери од 15 (28) јуна 1914 год., који се налазе на територији српској; органи које упути аустро-угарска влада узеће учешћа у овој истрази.

7. Да одмах притвори мајора Воју Танкосића и лице под именом Милана Цигановића, службеника српске државе, који су компромитовани резултатом сарајевске истраге.

8. Да спречи успешним мерама учешће српских власти у противзаконом протурању оружја и експлозива преко границе; да отпусти и строго казни пограничне чиновнике у Шапцу и Лозници, који су криви, што су помагали извршиоце сарајевског злочина, олакшавши им прелазак преко границе.

9. Да да обавештења Ц. К. Влади о неоправданим изјавама виших државних чиновника, како у Србији, тако и на страни, који се, ма да су заузимали званичан положај, нису уздржавали, да се после атентата од 15 (28) јуна непријатељски изражавају у интервјуима о Аустро-Угарској.

10. Да без одлагања извести Ц. К. Владу о извршењу мера, поменутих у предњим тачкама.

Ц. К. Влада очекује одговор до суботе 12 (25) ов. месеца до 6 ч. по подне".

Све до овог ултиматума још је и могло бити могућности да се сачува мир, али ултиматум је значио уклањање и последње могућности за мирно решење спора, управо избегавао је мир. Зато је он и био тако састављен, да је се унапред и од стране Аустро-Угарске знало, да се он не може примити. С друге пак стране Аустро-Угарска је рачунала, да се овај спор тиче само ње и Србије, и да ниједна друга сила неће имати разлога ни права, да се умеша у овај спор.

Краљевска Српска Влада је у свом одговору на ултиматум од 12 (25) јула изјавила, да:

„Краљевска Српска Влада осуђује пропаганду управљену противу Аустро-Угарске т. ј. скуп тенденција, којима се тежи у крајњем циљу, да се одвоје од Аустро-Угарске Монархије територије, које чине њен саставни део, и сажаљева искрено кобне последице ове злочиначке радње. Краљевсва Влада жали, што су официри и чиновници српски учествовали у горе поменутој пропаганди и тиме компромитовали односе доброга суседства, на које се Краљевска Влада била свечано обавезала својом изјавом од 18 (31) марта 1909 год.

Краљевска Српска Влада осуђује и одбија сваку помисао и покушај мешања у судбину становника ма кога дела Аустро-Угарске; сматра за своју дужност да скрене озбиљну пажњу официрима, чиновницима и свему становништву Краљевине Србије, да ће у будуће најстрожије поступити са лицима, која би учинила кривицу, одајући се таквим радњама, које ће српска влада свим силама спречавати и кажњавати. Ова изјава саопштиће се Краљевској Војсци, у име Њ. В. Краља, дневном заповешћу Њ. Краљ. Височанства Престолонаследника Александра, и биће објављена у наредном броју Војног Листа."

Краљевска Српска Влада у свом попуштању захтевима Аустро-Угарске ишла је до крајних граница могућности, изузев само захтеве тач. 5 ултиматума, који су противни Уставу и Закону о поступку у кривичним делима.

Српска Краљевска Влада је била изјавила, да је спремна као и увек примити мирно споразумевање на тај начин, што би се ово питање изнело на решење пред Међународни Суд у Хагу, или пред Велике Силе, које су узеле учешћа у доношењу декларације Краљевске Српске Владе од 18 (31) марта 1909 год.

Али када је Аустро-Угарска у својим захтевима према Србији отишла толико далеко, да је погазила суверенитет Србије као слободне државе, са свим срушила њено достојанство и углед, када су

дакле њени сувише претерани захтеви ишли очевидно на српску пропаст, тада се Србија није могла ни смела спустити испод достојанства своје светле прошлости и даље попуштати, па ма то било и по цену рата.*) Резултат овога било је напуштање Београда од стране аустро-угарског посланика барона Гизла 12 (25) јула 1914 г. у 18 ч. и прекид дипломатских односа са Србијом од стране Аустро-Угарске.

Насртај извршен са предумишљајем на независност и достојанство Србије од стране Аустро-Угарске, учинио је неизбежним Европски Рат, који се доцније претворио у Светски Рат, те с тога и сву одговорност за овај рат носе Немачка и Аустро-Угарска, које су га намерно изазвале.

Србија се у овоме тренутку налазила у једној веома тешкој политичкој и војничкој ситуацији. Политички је тада још била усамљена, а војнички у прошла два балканска рата доста ослабљена, а у материалном погледу за рат неспремна, пошто је се у два прошла балканска рата готово сва материјално исцрпила и истрошила.

Једина морална утеха у овим тешким критичним тренутцима био је одговор Руског Цара од 14 (27) јула на телеграм нашега Наследника Престола од 11 (24) јула, у коме је Он Руском Цару изложио врло тешку ситуацију, у којој смо се ми тада налазили поводом аустро-угарског ултиматума, и молио га, да нас узме у заштиту и да нам пружи што пре помоћ.

Држање Руског Цара Николе II у тренутцима наше највеће народне кризе заслужује нашу највећу захвалност и признање. Његов телеграфски одговор из Петрограда 14 (27) јула био нам је највећа морална утеха, а и нада, са речима на закључку телеграма да: *„Докле год буде и најмање наде да се избегне проливање крви, сви Моји напори тежиће томе циљу. Ако пак не успемо у пркос наше најискреније желе, нека Ваше Величанство буде уверено, да ни у томе случају Русија неће напустити Србију“*.—

15 (28) јула 1914 год. гроф Берхтолд, аустро-угарски Министар Иностраних Дела, послао је Председнику наше владе и Министру Иностраних Дела радиотелеграм, у коме нам објављује рат. Телеграм гласи;

„Пошто Српска Краљевска Влада није дала повољан одговор на ноту, коју јој је предао аустро-угарски посланик у Београду 10 (23)

*) Наш посланик у Бечу у свом рапорту Председнику наше владе и Министру Спољних Послова од 3 августа 1914 год. наводи између осталог и ово: „тога дана (11 јула) а после два три разговора видео сам, да је оружани сукоб између Србије и Монархије неизбежан, па ма да Србија и прими од почетка до краја захтеве изложене у аустро-угарској ноти“ . . . . (Дипломатска преписка о српско-аустријском сукобу, стр. 59).

јула 1914 год., Царска Краљевска Влада је принуђена, да се сама постара за заштиту својих права и интереса, и да у овоме циљу прибегне сили оружја. Аустро-Угарска се сматра дакле од овог тренутка у рату са Србијом“. —

На овај је начин Аустро-Угарска, после дугог ишчекивања и вребања повољног момента за акцију противу Србије, најзад уграбила прилику да оствари свој давнашњи сан: напад на Србију, чиме би потпуно уништила свога крвног непријатеља, учинила га за будућност потпуно безопасним, и пришла један корак ближе циљу своје балканске политике: *продирању ка Солуну.*

2.) Наоружање и материална опрема наше војске у очи рата (у главним цртама).

За правилну оцену успеха у једној битци од неопходне је важности упознати што боље и тачније све услове под којима је она извојевана, пошто није свеједно, да ли је једна битка извојевана под повољним условима за успех, или не. Један од врло важних услова је и стање наоружања и материалне спреме једне војске у опште, према савременим захтевима технике, нарочито у сравњењу са непријатељем.

Рат с Турцима 1912 г. и рат с Бугарима 1913 год. утрошио нам је и упропастио знатно много од наоружања и материалне спреме, коју смо били у довољној мери припремили за рат, тако, да смо после ова два Балканска рата са наоружањем, а нарочито са обмундировном и логорском спремом стајали врло рђаво.

За наоружање наше пешадије недостајало је око 120.000 брзометних пушака са муницијом и знатан број митраљеза. Сем овога наше наоружање код пешадије било је веома разнолико; ту је било наших брзометних пушака; наших старих преправљених пушака систем Маузер-Кока М. 80. год.; турских заплењених брзометних пушака систем Маузер; руских брзометних пушака (кал. 7.62 mm) са муницијом; Манлихерових пушака за четничке одреде; а III позив био је сав наоружан са старим пушкама Берданкама са црним барутом.

Наоружање наше артилерије било је тако исто недовољно и непотпуно. У њеноме наоружању имали смо наше пољске и брдске брзометне топове систем Шнајдер-Кане (75 mm.), чији је број био недовољан за нашу војску, те смо због тога за попуну наоружања морали узети и наше старе спорометне топове, пољске и брдске (80 mm.) систем Дебанж чије је пуњење било са црним барутом. Напослетку смо имали на употреби и извесан број Крупових брзометних топова, заплењених од Турака у рату 1912 год.

Од хаубичке артилерије имали смо:

а) Систем Шнајдер М. 1897 год. са убрзаним гађањем кал. 12 cm.

4 батерије по 4 оруђа = 16

1 батерија са 6 оруђа = 6

1 мерзерска батерија кал. 12 cm. од 6 оруђа = 6.

б) Систем Шнајдер Мод. 1910 г. брзометне:

8 батерија по 4 цеви кал. 120 cm.

2 батерије по 4 цеви кал. 150 cm.

Од градских топова систем Шнајдер мод. 1897 г. имали смо само: 12 дугачких топова кал. 12 cm. Па и од овога врло скромнога броја ипак смо нешто морали одвојити и дати Црној Гори, која је врло рђаво стајала са артиљериским наоружањем.

Тешке артилерије (кратке и дугачке) нисмо ни имали, а од каквога је она огромнога значаја и утицаја на успех у савременим борбама, показао је светски рат. Због овога смо ми оскудицу у тешкој артиљерији у неравној борби с непријатељем, који је ову артиљерију имао са довољном количином муниције, врло скупо платили великим жртвама у пешадији. Нарочито се осећао велики недостатак у артиљериској муницији за све калибре, коју смо добијали за све време из Француске (Крезо), и то постепено по деловима и у потпуно недовољним количинама, што је све било скопчано са највећим тешкоћама у транспортовању из Француске преко Солуна за Србију.

Нарочита се оскудица осећала у *обмундировној и логорској спреми*, као и у осталим материјалним потребама. Може се слободно рећи да смо у овоме погледу живели само од наших остатака из ратова 1912/13 год. и од крпежа. Од почетка рата 1914 г. па до месеца новембра добијено је за оперативну војску свега око 70.000 шињела, и то наших старих окрпљених, руских (добијених из Русије) и бугарских (заплењених у рату 1913 г.), оправљених и окрпљених.

У опште у погледу обмундировном може се рећи: да I позив није био потпуно одевен ни обувен; II позив прошаран само са шињелима и шајкачама; а III позив ни од одела ни од обуће није имао ништа.

Ново одело почело је да се добија по партијама из Шпаније (Барселоне) тек у 1915 год.

У првој половини месеца јуна 1914 год. Народна Скупштина је на предлог Краљевске Владе вотирала кредит за војску, за набавку оружја, одела и остале потребне материјалне спреме, у 100 милиона динара. Али на ове се поруџбине могло рачунати тек после једне године дана, и то не на све и у потпуној мери. Изненада објављени рат од стране Аустро-Угарске онемогућио је ову набавку.

Тако нас је објава рата затекла физички заморене, ослабљене и још неопорављене од прошла два Балканска рата, а материално исцрпене и оскудне у сваком погледу.

Али намера нашега највећега непријатеља Аустро-Угарске да нас прегази и за навек покори, пробудила је код нас у свима народним слојевима силну енергију и велико самопоуздање за одбрану свога нападнутога огњишта, до крајних граница своје моћи, до истребљења.

Рат је код нас био дакле популаран, јер је сваки знао да нам га је Аустро-Угарска силом наметнула. Част и достојанство наше земље и народа, приливом велике моралне снаге и великим уздањем у себе и у своје савезнике, нису могли допустити такво поступање, ма и под цену пропасти у неравној борби. *„Бити ил' не бити“* лебдело је на уснама свакога Србина и Српкиње; све је полетело у свети бој за одбрану своје угрожене Отаџбине, и поред свеколике оскудице у наоружању и материалној опреми за рат.

Али и поред све наше одлучности за рат с непријатељем до истребљења, ипак данас у јеку модерне технике (нарочито оружне), много утиче на успех једне војске недостатак материалне спреме. Ово у толико пре важи за нас, који смо се морали упустити у неравну борбу и силом се ухватити у коштац са једном дотадањом великом силом; јаком, свежом и одморном (од рата 1866 год. није ратовала), и материалном спремом у опште добро снабдевеном. У овим приликама јачи недостатак у наоружању и осталој материалној спреми временом показује неминовно штетан утицај и на психичку, односно отпорну снагу једне војске.

За ово имамо примера код нас. У јесен 1914 год. када је у планинском пределу Подриња захладнело, и када су отпочеле падати јаке и хладне јесење кише, наша је војска трпела велику оскудицу у оделу, обући и логорској спреми (није било шатора), а нарочито је била велика оскудица у артиљериској муницији свих калибара. У овакој ситуацији није се могло дуго издржати, и наша је војска тако рећи гола и боса, без артиљериске муниције, а после тромесечне борбе са непријатељем, надмоћнијим и потпуно опремљеним, била силом околности приморана октобра 1914 г. на напуштање својих дотадањих положаја на пл. Гучеву и Борањи и у свом дужем повлачењу зауставила се тек на Колубари, Руднику, Овчару и Каблару.

Из ових разлога потребна је извесна допуна, (односно ограничење), у оној нашој народној изреци, која каже: *„Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака“* која је у основи ипак остала тачна.

За потврду овога до сада изложенога, изложићемо сада укратко право стање материалне спреме наше војске при њеном ступању у рат са Аустро-Угарском.

А) I. Армија.

1. *Моравска дивизија II йоз. Пешадија* је оскудевала у пушкама и у пионирској спреми. Цела дивизија имала је 11.210 људи, а само 8.798 пушака.

Коњице имала је један слаб ескадрон са слабим коњима.

Артилерија стојала је најгоре, јер није имала коња, и у дивизиону су се могли запрегнути само 4 топа и 4 каре.

Ни једна јединица није имала оно, што јој прописује формација, а и оно што је примила, било је неисправно.

Обмундировна сйрема у великом броју недостојала је свима јединицама. *Логорске сйреме* било је тако мало, да се може рећи да је није ни било.

Санитетска и *йионирска сйрема* била је непотпуна. Телефонски материјал недовољан и неисправан.

Стоке је недостајало у великом броју. Артилериском дивизиону недостојало је преко 230 коња; а мунициској и профијант-колони око 200 кола воловских.

2. *Тимочка дивизија I йоз.* Оскудица у убојној, обмундировној и логорској спреми.

Пешадиски пукови нису били потпуно снабдевени спремом ни комором. На пр. 20. пешад. пуку недостојало је: 550 пушака, 650 ремика, 20. сабаља, 20 револвера, 2 митраљеза, 10 јахаћих и 60 товарних коња, 2300 чутурица, 1400 порција, 300 ашовчића, 270 сикирица, 1900 шаторских крила, 250 шињела, 450 шајкача, 900 блуза и 320 чакшира.

Артилериски йук, услед оскудице у запрези, могао је запрегнути на батерију само по 8 кара. Оскудица у комори, која је много оштећена у прошла два Балканска рата, није се могла попунити због краткоће у времену.

3. *Тимочка дивизија II йоз.* Велика оскудица у наоружању и материалној спреми. Код сва три пешадиска пука недостајало је 6.757 пушака.

Војници нису имали ремика ни фишеклија, те су муницију носили по џеповима и у недрима, због чега се ова много губила и расипала. Недостатак у људству (отишли на печалбу ван отаџбине), нарочито у официрима. Од артилерије имала је свега 1 пољски дивизион од 3 батерије (12 топова), и само по 1 кару на батерију. Запреге није било ни коњске ни воловске; велика оскудица у колима.

Огроман недостатак у *обмундировној*, *логорској* и *санитетској сйреми.* Према овоме дивизија је била способна за употребу само делимично.

Б) II Армија.

1. *Дунавска дивизија I поз.*

Код пешадиских пукова недостајало је око 3700 пушака и 4 митраљеза. Спрема у опште недовољна.

Код коњичког пука: око 100 људи дошло без коња; за 2 митраљеза нема товарних коња.

Код артилериског пука недостајало коња 418, кола (државних и пописаних) око 90, кара 19.

Код санитетских јединица недостајала обмундировна и логорска спрема.

Комора: профијантска колона непотпуна, а код муниционе колоне стока врло слаба.

2. *Моравска дивизија I поз.* Сви пешадиски пукови (сем 2. пеш. пука) без сталнога кадра (остао у Јужној Србији), и нису попуњени комором.

Оружје недостајало је свима јединицама у знатној мери (1917 пушака), услед чега су пукови били јаки 2500—3000 пушака и 2—4 митраљеза (уместо по 4112 пушака и по 4 митраљеза).

Артилериски пук, услед оскудице у коњима, могао је запрегнути само 20 топова и 44 каре. На топ по 498 метака.

Коњичком пуку недостајало је око 240 коња.

Муниционој колони недостојало око 60 кола, *а профијант колони* око 170 кола; *обмундировна, логорска, инжињерска и санитетска спрема* много је недостајала.

3. *Шумадиска дивизија I поз. Пешадиски пукови* непотпуни; нема довољно пушака; у сва 4 пешад. пука има око 10.000 пушака; по читав један батаљон у пуку био је без пушака.

Артилериски пук није имао довољан број коња за запрегу, те су попуњујући делови морали да се запрегну воловима.

Хаубичка батерија имала је по 250 метака на хаубицу. Обмундировна спрема стара и поцепана; логорске и инжињерске спреме у опште недовољно.

4) *Комбинована Дивизија.* Нема података; али се може узети, да је стање код ње било приближно онако, како је било код дивизија II поз.

Од артилерије имала је у почетму само 2 пољске брзометне батерије. Доцније је ово стање појачано.

У целоме, *стање код II Армије било је овако:*

1) *Оружје.*

Наших брзометних пушака . . .	46.868
Турских „ „ . . .	3.353
Карабина	2.008
Пољских брзометних топова . . .	91

Брзометних хаубица	20	
Митраљеза	61	
Бомби	9.822	
2) *Муниција.*		
На нашу брзометну пушку	504	метака
На турску „ „ „	260	„
На брзометни топ	612*)	„
На брзометну хаубицу	241	„
4) *Пионирски алат.*		
Ашовчића	5.524	

4) *Профијант.* Све дивизије немају ништа у профијантским колонама, нити имају хране и зоби за трупну комору.

Подмирује се само дневни утрошак хране. Резервне хране нема.

В) III Армија.

1) *Дринска дивизија I поз.* Материална спрема код трупа непотпуна. *III Прекобројни пешад. пук* и *сви допунски батаљони* нису имали оружја. Резервисти III пешад. прекобројног пука били су у свом сељачком оделу, што је пуку одузимало војнички карактер, веома штетно утицало на морал војника, и ометало одржавање духа и дисциплине. *Пионирска спрема* непотпуна (недостајало: 500 ашова и 500 пијукова).

Логорска спрема знатно недостајала. Најтеже је било што није било шатора, те су људи морали ноћивати под ведрим небом, и били стално изложени рђавом времену. *Фишеклија* није било, војници нису имали ни торбице, а маса војника у свом сељачком оделу није имала џепове, те се муниција није могла носити, и војници су је често пута бацали, јер им је досађивала. *Муниционе колоне* нису биле попуњене. *Профијантске колоне* у опште празне. *Резервне хране* није ни било.

2) *Дринска дивизија II поз. Оружје и оружна спрема. Пешадија:* пешадиски пукови II поз. били су наоружани нашом брзометном пушком; али међу овима у свакоме пуку био је извесан број и наших преправљених пушака М. 80. год. систем Маузер-Кока. Ремника за пушке било је врло мало, а фишеклија готово ни мало.

Преправљене пушке М. 80. год. у опште узев нису добро у борби функционисале, или су чак и престајале да функционишу, и то после малог броја избачених метака, што је врло штетно утицало на морал пешадије. Великим бројем ових пушака био је наоружан 5. пешад. пук II поз.

---

*) Овде није урачуната муниција за комбиновану дивизију.

У бојевима ове дивизије употребљене су и неке јединице III поз., па како је њихово наоружање било *Берданкама са старим црним барутом*, то се може лако појмити, у каквој су тешкој ситуацији биле ове јединице у борби са непријатељем и његовом модерном брзометном пушком. Јасно је, да се у овој неравној борби није могло издржати дуго, јер су се јединице III поз. брзо поколебале и повлачиле, што је врло штетно утицало на морал суседних трупа.

Брзометна артилерија у главноме била је попуњена.

Позициска артилерија систем Дебанж била је спорометна и имала је пуњење са црним барутом, те је после првог избаченог метка одавала непријатељу топовско место. *У обмундировној спреми* се осећала крајња оскудица. Војници су били у свом сељачком оделу (у гаћама и кошуљама) и могли су се уочити са великих даљина. Није било ни толико одела, да се могло бар издати подофицирима, те се ови нису могли разликовати од редова. *У логорској спреми* осећала се потпуна оскудица.

Пионирског алата није било, услед чега се није могло вршити ни утврђивање.

Г) Ужичка војска.

Шумадиска дивизија II поз. Пешадиски пукови нису имали довољно пушака тако, да је целој дивизији — три пешадиска пука недостајало око 2500 пушака. Допунски батаљони су сви остали без оружја, и упућени у Крушевац у Резервну Војску. У артилериском пољском дивизиону није било довољно коња за запрегу, због чега су једна батерија и већи део кара били запрегнути воловима.

Обмундировне спреме није било довољно, и може се рећи, да ју је у неким јединицама било само за 1/3 — 1/2 људства. Остало је било без одела.

Логорске спреме било је врло мало, неке је јединице нису ни добиле, а и оно мало што је добијено, било је једва употребљиво.

Пионирске спреме није било довољно, и готово све јединице нису имале прописан број ашова, сикира и т. д.

Санитетском спремом јединице су биле у главноме попуњене.

Резервне хране није било.

Комора. Услед прошлих ратова бројно стање коморе се знатно умањило и све су јединице оскудевале у комори. Ово нарочито вреди за мунициску и профијантску колону, чије се стање за 10 — 12% разликује од формациског стања.

У недостатку коња и коњских кола узета су кола са воловском запрегом.

Резервног кова није било.

Д) Браничевски одред.*)

Дунавска дивизија II поз. 7. пешад. пук. II позива примио је старе пушке М. 80. год. па када је стигао у Обреновац (ушао у састав обреновачког одреда), пушке су постепено замењиване брзометним, али без довољно прибора. Код 8. и 9. пеш. пука II поз. већина је била наоружана са нашим преправљеним пушкама у брзометне М. 80 год., а један део био је наоружан и једнометном пушком М. 80 год. Овом су пушком били наоружани и сви допунски батаљони.

Од одела сваки је војник добио шајкачу и блузу; шињел је добио сваки други; а чакшира у опште било је врло мало.

Преко 10% обавезника дошло је са већ дотрајалом својом обућом тако, да су после врло кратког времена остали боси.

Од инжињерске спреме имало је само по 40 ашовчића на чету, од остале спреме није било ничега. *Коњички дивизион* II поз. у главноме је био попуњен.

Дунавски артилериски дивизион II поз. због оскудице у државним коњима каре је запрегао воловима. Недостајало му је обмундировне, логорске и инжињерске спреме. Код санитетских јединица и установа, санитетског материала у главноме је било али није било обмундировне спреме.

Код муниционе и профијантске колоне спрема је била непотпуна, нарочито у запрежном и јахаћем прибору.

Код пукова III поз. сем оружја (без прибора), друге спреме није ни било, јер су обавезници били потпуно у свом сељачком оделу. Резерве хране није било.

Ђ) Коњичка дивизија.

Наоружање и спрема у опште непотпуна. Недостајало је око: 280 сабаља, 390 карабина, 80 револвера, и 400 гарнитура одела. Дошло без коња око 760 коњаника.

3.) Командни елеменат.
наше и аустро-угарске војске.

Ваљаност и употребљивост једне војске зависила је од вајкада *од спреме и ваљаности њенога официрскога кора* и *ваљаности* саме *војске.*

Официрски кор је мозак једне војске; он је њен најпоузданији стуб, и од његове спреме и ваљаности у опште понајвише зависи успех. Потпуно је оправдана она изрека чувеног немачког ђенерала фон дер Голца (Das Volk in Waffen) да *дух и снага једне*

*) У овај одред ушло је: дунавски дивизион II поз.; 9. пешад. пук I поз (дунавска дивиз, I поз.) и 7, 8 и 9 пешад. пук III поз.

војске лежи у њеном официрском кору; какви су официри, шаква је и војска. Војник у сравњењу са овим долази на друго место.

Ову вечиту истину потпуно је потврдио овај Светски Рат, у коме је командовање, услед огромне јачине данашњих више-милионитих војсака великих државâ и веома сложене и разгранате савремене науке и технике, постало несравњено теже него што је то било у ранијим ратовима.

Данашњи рат апсорбује у себе цео народ, и сву науку и технику, стога командовање у опште наилази данас на огромне тешкоће које треба знати и умети савладати. Ово нарочито важи за више и највише командовање.

Према овоме рат данас захтева од официрскога кора много јачу, темељнију и ширу спрему и вештину, него што је то био случај у ранијим ратовима са малом јачином војсака и довољно неразвијеном техником.

Због овога војске свих државâ данас полажу најозбиљнију пажњу и старање за стварање ваљаног официрскога кора, пошто су у њему оличени дух, снага и моћ једне војске, а ово је најјаче јемство за успех.

Аусшро-Угарска војска је стара и велика војска са великим ратничким традицијама. Она је некада на своме челу имала једнога *надвојводу Карла*, који је био један од њених првих и најбољих војсковођа и озбиљан такмац Наполеона I; а имала је извесан број војсковођа, који се не могу мерити са надвојводом Карлом, али су вредни помена у Ратној Историји. Према овоме аустро-угарска војска требало би да је и поред своје величине, као војска једне Велике Силе, још и ваљана, т. ј. са добрим квалитетом. Али овоме је веома много сметала *хешерогеносш њенога официрскога кора* и *њене војске у ойшше*, пошто је Аустро-Угарска представљала по своме унутрашњем склопу мозаик многих народности, са разним националним тенденцијама, чија се национална свест у последње време почела будити, и код којих се видно осећала и испољавала привлачна тежња племенском груписању и племенској самосталности.

Природно је да је ово све у јачој мери изазивало међусобна трвења и мржње разних народности, а ово се после наравно преносило и у војску, како код официрскога кора, тако и код војника. Ово је све врло штетно утицало на подизање духа, морала и дисциплине т. ј. на добро васпитање војске, на оно, дакле, што је код ње најважније и што у правоме и потпуном смислу чини њену моћ и снагу.

Када се овоме дода и та важна околност, да Аустро-Угарска није ратовала још од 1866 год. те према томе није имала савременог ратнога искуства, које је за једну војску од неоцењене

вредности по њену стварну употребљивост, онда се може појмити да аустро-угарска војска, и ако војска једне велике силе, ипак није била у довољној мери стварно спремна за рат, како у погледу њенога командовања у опште, тако и у погледу њенога начина борења.

Како је аустро-угарска војска стојала пред рат 1914 год. у погледу своје спреме и употребљивости, изложићемо ниже у изводу мишљења аустро-угарског *ђенерала Крауса** бившег команданта Ратне Школе (Kriegschule) једнога од истакнутих ђенерала аустро-угарске војске, који је у рату 1914 г. противу нас командовао прво 29. дивизијом код Шапца, а потом у колубарској битци комбинованим корпусом у V армији ђенерала Франка. Он каже;

„*Обука и спрема Аустро-Угарске војске за рат.* Обука наше војске за рат није била на висини захтева савршене ратне вештине. Ни старешине ни трупе нису биле стварно спремне за рат. После повлачења *грофа Бека* са положаја Начелника Главног Ђенералштаба, мало се вежбало и маневровало. За време маневра добијао се погрешан појам, развијала се т. зв. „*маневарска тактика*", која није имала ничега заједничкога са оним што тражи рат.

Пешадији је препоручивано наступање и напад; али веза и узајамно потпомагање пешадије и артилерије у борби што је лебдело на устима свакога, нису се остваривали. За ово се није имало времена, пошто маневарску борбу није одлучивало уједињено и стално дејство пешадиске и артилериске ватре, већ већи број трупа (јединица) брже прикупљених на потребно место.

Сваки образован официр знао је да је стварно узајамно дејство и веза између пешадије и артилерије најважнији услов за успех једнога пешадиског напада. Али нико није знао ни разумевао у чему лежи ова веза и заједничко дејство, па се мислило да је то оно и онако, како ми радимо на маневрима. Тек крвава збиља показала је ову обмаму, и упутила нас на стварност. Све одлуке за време маневра падале су неприродно брзо. Покрети, за које су на бојишту били потребни часови, на маневришту су вршени за неколико минута.

„Свако стварно вођење било је искључено, јер при брзом развоју догађаја није било могућности за споразум и за контра дејство. Био је уобичајен штетан лов на „*пресудне тачке*": висове, шуме, насељена места итд. Највеће образовање старешина било је у томе, да се на основу процене ових тачака направе планови и донесу одлуке. Није се обраћала никаква пажња на тачно и природно извршење задатка, заснивано на дејству оружја; тежило

*) General der Infanterie Alfred Kraus, Die Ursachen unserer Niederlage 9121 Wien, 2 Auflage. ст. 95—112.

се лудоме лову за тачкама и самовољним одлукама маневарских судија.

Трупе на маневришту су, без своје кривице, често западале у неповољне ситуације и у толико чешће, у колико је њихов командант хтео да их води стварније и целисходније, и у колико је он примењивао мање маневарских вицева.

Ово се нарочито огледало у *потпуно погрешној употреби коњице.* Коњица је у маломе и великоме употребљавана без вођења рачуна на дејство оружја. На маневришту су напади били неприродни; једном речи био је неправилан и бесмислен рад маневарских снага. Пешадија је и не чекајући дејство артилериске ватре упадала у зону непријатељске ватре и ишла у напад; затим, још и погрешна употреба стројева имала је за последицу, да је наш најбољи војнички материјал још у почетку рата на бесмислени начин био упропашћен. Више и највише командовање није било добро.

У опште био је дат погрешан правац за обуку и васпитање наше војске за рат. Аустро-угарске трупе морале су тек у рату да се уче, а то је стало много крви.

Обука и спрема старешина није била такође добра. Ми смо били тактички у теорном смислу преучени, али није било простоте у размишљању. Никада се није почињало од малога и тежило простој, постепеној али темељној обуци, него је се већ у самоме почетку у школама тежило настави у најширем обиму. *Суштина наставе је била: много али површно, уместо мало али темељно.* Школе су требале дати спремне старешине, али је то наравно било искључено. Па и наша *Ратна Школа* (Kriegsschule), као стручна школа требала је да спреми готове ђенералштабне официре, који би били способни да се одмах употребе за све гране ђенералштабне службе. Настава је и сувише ишла у подробности, трошила је и заморавала много. Није се полагала никаква вредност на практично самобразовање, образовање у животу по примеру ваљаних претпостављених старешина. Успех у Ратној Школи био је меродаван за пријем у корпус, за употребу у корпусу и за брзо напредовање у каријери.

Ми смо били, дакле, тактички преучени тако, да многи због јасних тактичких идеја не дођоше ни до најпростијих истина. Ја се добро опомињем једне ратне игре, која је извођена на кратко време пред рат. У њој је један ђенерал, који је био на реду да постане командант корпуса, а у рату је био и командант армије, био добио задатак, да код Београда изврши прелаз преко реке Саве са једном дивизијом. Он је одмах отпочео прелаз са подизањем моста на Сави, почетак, који испољава одсуство свакога пра-

вилнога схватања и осећања за просту суштину једнога прелаза преко реке.

Начелник Главног Ђенералштаба Конрад фон Хецендорф био је једнострани тактичар. Приликом његовог прегледа Ратне Школе, када су биле дискусије из стратегиске области, он је пажљиво слушао, али није показивао видљив интерес. Али чим је се повела реч о чети и батаљону, он је постајао живљи, и сам је одмах предузимао руковање; он тада беше у своме елементу. Увек је избегавао да буде учитељ Ђенералштабу. Он га је пустио да се сам развија и свакоме је оставио био, да сам себи даје правац. Тако је недостајало *јединство доктрине* у Ђенералштабу. Није познавао људе; погрешно је изабрао команданте армија.

Систем исхране, који је био заснован само на довозу из позадине, а не и на куповини у непријатељској земљи, показао се у првим данима операција као неупотребљив.

У економском смислу рат није био припремљен. Да је рат био у миру добро економски припремљен, могао је се водити за милијарде јевтиније, и ми бисмо могли са сопственим средствима изаћи на крај, што је било веома важно.

„Па ипак и поред свега овога, наша војска у рату 1914 г. била је наизврснији и најсјајнији инструменат. Она је била одушевљена за опстанак Монархије; са пожртвовањем храбра за Монарха и за Отаџбину. Војска је била нешто најбоље, што је Монархија могла да преда у руке командовању“. —

Српска војска. Наша војска је била потпуно хомогена и демократска. Ова је се хомогеност огледала како код официрског кора, тако и код војника, и била је од врло великога значаја по дух, морал и дисциплину, односно по ваљаност наше војске и њене употребљивости за рат.

Сем овога, код нашега народа била је формирана једна *национална душа* и јако развијена национална свест; љубав ка отаџбини и своме народу, заснована на великим и јаким традицијама из наше славне прошлости. Све је ово допринело, те је дух и морал код наше војске био потпуно на висини савремених захтева; она је била свесна своје велике дужности према отаџбини и свом неослобођеном народу; челичила је своју вољу и оштрила свој карактер и била је у пуном смислу *народна узданица*.

Ми смо у успешно задобијена два Балканска рата, с Турцима 1912, г. и с Бугарима 1913 г. показали, да је наш официрски кор, а исто тако и војник, потпуно дорастао своме позиву, и да је наше командовање, у опште узев, било врло добро. У оба ова рата наш командни елеменат и наш војник, стекао је драгоцено

ратно искуство, које је било од врло великог значаја при ступању у рат 1914 год.

Поред ваљаности наше пешадије, наша артилерија је се показала веома добро и повећала своје лепе традиције још из ратова с Турцима 1876—1878 год.

Наш војник, навикнут на тежак и суров живот, жилав до крајности и с малим задовољан, окретан и одважан, запојен својом славном прошлошћу и обогаћен ратним искуством из прошла два Балканска рата, знатно је доминирао над аустро-угарским војником. За потврду овога ево шта о њему мисли у раније споменутом свом делу аустро-угарски *ђенерал Краус**: „Ја сам држао и држим их (Србе) још као војнички најјаче од наших непријатеља. С малим задовољни, вешти да се нађу, лукави, изванредно покретљиви, добро наоружани, са муницијом богато снабдевени, на земљишту вешти, врло добро вођени, за борбу мржњом и одушевљењем распаљени, они (Срби) нашим трупама чине већи утисак од Руса, Румуна и Италијана“. —

На овај начин добар ђенералштаб, добар официрски кор, и ваљан и морално врло јак наш војник, учинили су, те смо ми и поред велике оскудице у наоружању, обмундировној, логорској, инжињерској и санитетској спреми (како је то раније изложено) и са недовољно муниције, нарочито артилериске, ипак победили аустро-угарску Балканску војску под командом ђенерала Потиорека, која је била одморна и модерно и технички потпуно опремљена.

4.) Ратни планови обеју зараћених страна.

А) Наш ратни план.

Наш ратни план према Аустро-Угарској, с обзиром на наш географски положај и нашу велику бројну слабост у односу на Аустро-Угарску као на Велику Силу, морао је бити *дефанзиван*. Од овога је могао бити изузетак само тада, ако смо у савезу са којом Великом Силом, или са више њих, па нам прилике буду дозволиле, односно заповедале, да пређемо у офанзиву.

Концентрација наше целокупне оперативне снаге била је на линији: Свилајнац — Паланка — Аранђеловац — Лазаревац — Ваљево.

Ова линија је удаљена од граничног фронта, и налази се у главноме на ономе делу, где брдовито и брежуљкасто (маневарско) земљиште прелази у планинско, с тога је ова линија маркантна и довољно јака.

Источно ова линија била је наслоњена на масив пл. Бељанице, а западно на масив пл. Медведника, те су на овај начин

---

*) *General Kraus*: *Die Ursachen Unserer Niederlage* стр. 152 и 153.

њени бокови били врло добро наслоњени и обезбеђени. Фронт ове линије одговарао је нашој снази, јак је по природи, имајући, поред омањих наслона, још и један јак наслон на масив пл. Букуље и Венчаца (којима је у непосредној близини и масив пл. Рудника), и затвара најважније правце, који са севера и северо-запада воде на југ у срце Србије.

Сем тога ова је линија за концентрацију имала довољну дубину што је давало могућности за врло удобан размештај наше оперативне војске и свих њених потреба.

Испред ове линије за концентрацију, налази се врло јак гранични фронт, који чине врло јаке и озбиљне препоне као што су Дунав и Сава, на удаљењу од појединих тачака концентрационе линије око 40, 50 и 60 км. што даје довољно простора и времена за маневровање из дубине у потребним правцима, а пластика земљишта и његова пролазност је за ово давала могућности.

За осматрање и непосредну одбрану граничнога фронта, као и ради заштите концентрације, поред трупа III поз. одређених за овај циљ раније, истурени су били у потребним правцима, а на појединим важним тачкама за прелаз на Дунаву, Сави и Дрини, још и поједини *здружени одреди*, који су имали задатак: одбрану прелаза и заштиту одређених им важних праваца, који са граничног фронта воде у зону концентрације наше војске, и стварање потребног времена за довршетак концентрације.

Груповање наше оперативне снаге у зони концентрације, а на линији: Свилајнац — Паланка — Аранђеловац — Лазаревац — Ваљево било је извршено овако:

1.) I Армија:

а) *Истакнута група: Браничевски одред* (Пожаревац): дунавска дивизија II поз. са 3 дивизиона артилерије, 2 пешадиска пука III поз. *Задатак.* Осматрање и одбрана граничног фронта: Градиште — ушће Мораве.

б) *Главна група:* 3 дивизије (једна дивизија I поз. а 2 дивизије II поз.) са армиском артилеријом. Зона концентрације ове армије: Свилајнац—Паланка—Топола.

Задатак: Заузима и брани Паланку и главну линију: Стари Аџибеговац—Топола.

Штаб армије: Рача.

2.) II армија:

а) *Истакнута група* (Београд): дунавска дивизија I поз.

Задатак: Осматрање граничног фронта: Гроцка—ушће Колубаре; поглавито одбрана прелаза код Београда, и правца, који од Београда води ка Аранђеловцу, и Тополи.

б) *Главна група:* 3 дивизије I поз. са армиском артилеријом. Зона концентрације ове армије била је: Топола—Аранђеловац—Лазаревац (Колубара).

Задатак армије: заузима и брани главну линију: Топола—Аранђеловац—Лазаревац. Њена је улога, у односу на I и III армију, бити маневарска.

Штаб армије: Аранђеловац,

3) III армија.

а) *Истакнути одреди:*

Обреновачки одред (Обреновац).
Шабачки „ (Шабац).
Лознички „ (Лозница и Лешница).
Љубовиски „ (Пецка). и
Одред на Дебелом брду.

б) *Главна група:* 2 дивизије (једна I, а једна II поз.) са армиском артилеријом. Зона концентрације ове армије била је око Ваљева на линији; Словац—Јаутина—Каменица—Јолина бреза.

Задатак армије: одбрана прелаза и праваца од Обреновца ка Ваљеву, или ка Аранђеловцу; и од Шапца, Лознице, Љубовије, и Рогачице ка Ваљеву, на послетку утврђивање и одбрана Ваљева. Она је служила у исто време и као заштита бока нашој оперативној војсци (I и II армији), концентрованој на простору између Мораве и Колубаре на раније обележеној линији.

Штаб армије: Ваљево.

4) ужичка војска

а) *Истакнути делови* код Бајине Баште (1 пешадиска здружена бригада), и код Вардишта.

б) *Главна група:* једна дивизија II поз. код Ужица.

Задатак: одбрана граничнога фронта од Рогачице до Прибоја, и одбрана праваца, који од Бајине Баште и Мокре Горе ка Ужицу и даље Западном Моравом ка Крагујевцу или Крушевцу; у ширем смислу заштита бока и позадине наше главне оперативне снаге, која се концентрује на линији: Свилајнац—Паланка—Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево.

5) коњичка дивизија: (2 бригаде).

Задатак: осматрање и одбрана граничног фронта; Ушће Мораве—Смедерево—Гроцка.

Штаб: Осипаоница.

Ова је дивизија била потпомогнута у вршењу свога задатка потребним деловима пешадије.

6) одред код прибоја: (Прибој). Јачина 6½ батаљона са 5 митраљеза и 1 брзометном батеријом за одбрану правца кроз Санџак ка Новом Пазару.

5*

Овај је одред у прво време био под командом команданта трупа нових области; 24 јула стављен је под команду команданта Ужичке војске, пошто је његова акција била од непосреднога утицаја на акцију Ужичке Војске, и добио је име *Лимски одред*.

7) одред код д. милановца (Д. Милановац): 13. пешад. пук III поз. (без I батаљона) са 1 пољском Дебанжовом батеријом.

Задатак: Одбрана прелаза преко Дунава, као и правца који води Поречком реком ка Зајечару у долину Тимока.

8) штаб врховне команде Крагујевац.

Оцена. С обзиром на наш географски положај, на пластику земљишта, на важност вероватних операциских праваца за упад у нашу територију, као и на нашу велику бројну слабост у сравњењу са Аустро-Угарском као са европском великом силом, овај наш ратни план био је на своме месту и потпуно је одговарао приликама, и то како у процени важности појединих најважнијих и највероватнијих непријатељских операциских праваца, тако и у погледу изабране зоне за концентрацију њеног положаја, удаљености од граничног фронта, њене удобности и пространства за размештај снаге и за маневровање, тако на послетку и на њену безбедност са свију страна.

На овај је начин овај ратни план одговарао принципу безбедности и удобности, водио је рачуна о ономе, шта би непријатељ највероватније предузео, или требао да предузме, процењујући све утицајне елементе правилно, и био је довољно еластичан, да да је се могло маневровати пуном снагом и брзином у свима потребним правцима. Па и тада, када је непријатељ отпочео своје главне операције са Дрине и Саве (код Шапца), овај је ратни план ипак био у могућности да се убрзо прилагоди и новим приликама, као што су ово ратни догађаји и показали.

Б) Ратни план аустро-угарски*)

Ратни план за рат противу нас био је израђен још 1907 г. Када је начелник Главног Ђенералштаба био *ђенерал Фон Бек*, а његов помоћник *ђенерал Поћиорек*.

Основа овога ратног плана била је чисто политичка, а не војничка, а то је да се Босна и Херцеговина заштите од упада Срба и евентуалног дизања устанка. Дакле војнички моменат као најважнији (јер је у рату најважнији циљ победити непријатељски живу снагу) у овоме плану био је потпуно занемарен, на рачуу политичког момента, који је се могао задовољити на са свим други начин, без штете по војнички моменат. Наравно да је ова

*) Израђен по подацима из дела аустро-угарског ђенерала Крауса; *Die Ursachen Unserer Niederlagen*. 2 Auflage. Wien 1921, Стр. 113.—139.

капитална погрешка аустро-угарског главног ђенералштаба у правилној процени војничких принципа, поред још и других узрока и почињених погрешака, допринела катастрофи аустро-угарске оперативне снаге (Балканске војске) одређене за операције противу Србије.

Ма да су се прилике од 1907 па до 1914 год. биле доста измениле, ипак је аустро-угарски главни ђенералштаб остао при староме ратноме плану из 1907 год.; међутим познато је, да се ратне припреме и ратни планови морају у опште оснивати на многим комбинацијама, које се у даноме тренутку покажу као највероватније.

Ратни план из 1907 год. противу Србије предвиђао је *две комбинације*, које су почивале на двема најважнијим претпоставкама.

По једној претпоставци узето је: да се главна маса аустро-угарске војске употреби за операције противу Русије; а ландштурм и извесни делови труна из оперативне војске да се употребе за одбрану територије од упада Срба, утврђујући поред овога још цео гранични фронт и затварајући све важне правце на њему.

Ова комбинација ратнога плана названа је: *„минималан случај.“*

По другој претпоставци узето је: да рат почиње само са Србијом, и да га треба свршити што пре, ангажујући за овај циљ још одмах у почетку јаку снагу, да се Србија победи пре, но што би се друге заинтересоване силе евентуално умешале у акцију.

Ова друга комбинација ратнога плана названа је *„максималан случај“*. Ово мешање других сила (поглавито Русије) могло је наступити свакога тренутка, почев од објаве рата Србији, па све до његовог свршетка. С тога је у плану требало предвидети и прелаз од максималног на минималан случај, бар у главним линијама.

И ако је рат Аустро-Угарске са Русијом био одмах у почетку неизбежан, максималан је случај ипак и даље остао у снази, и за операције противу Србије употребљене су биле 3 армије: II, V и VI, које су извршиле концентрацију и развој на Дрини и Сави. Врховна Команда аустро-угарска имала је у почетку намеру да непосредно рукује овим операцијама. Али убрзо наступила је промена идеје. Стога је Врховна Команда одлучила да предузме непосредну команду противу Русије, а ђенерала Потиорека одредила је за руковање операцијама противу Србије.

На овај начин *ђенерал Потиорек**), командант VI армије, по-

---

*) Ђенерал Потиорек је до рата био армиски инспектор у Сарајеву и шеф Земаљске Владе за Босну и Херцеговину.

стављен је поред своје редовне дужности и за команданта *Балканске војске*, одређене за операције противу Србије.

За овај циљ под његову команду стављено је: II, V и VI армија; ландштурмске формације у Срему и Банату; сва Дунавска флотила; и ратна флота на Јадранском мору.

*Концентрација и развој ове Балканске војске извршени су овако**):*

1) VI армија

16. Корпус: једна пешадиска дивизија од 3 брдске бригаде; 4 брдске бригаде, непосредно потчињене корпусу, *Сарајево.*

15. Корпус: 2 пешадиске дивизије, свака од по 2 брдске бригаде, *Сарајево.*

40. хонведска пешадиска дивизија: Сарајево.

Ова је армија у Сарајеву служила као *општа резерва* према Србији и Црној Гори, а евентуално и према Јадранском приморју.

Истакнуте трупе на Дрини:

8. Брдска бригада (16 корпус): у *Фочи,* за заштиту правца из Црне Горе.

1. пешадиска дивизија: код *Вишеграда,* за заштиту правца ка Сарајеву, и ради операција у правцу ка Ужицу и даље.

2) V армија

11. Брдска бригада, 13. пешад. бригада: *Зворник.*

13. Корпус (две пешадиске дивизије): *Бељина.*

8. Корпус (две пешадиске дивизије): *Бељина-Брчко.*

Задатак армије: прелаз Дрине и продирање долином Јадра ка Ваљеву.

3) II армија

29. пешадиска дивизија 9. корпуса код *Руме.*

4. Корпус (3 дивизије) источно од Руме па до Земуна.

Половина 7. пешадиске дивизије (13. корпус) код Земуна.

Задатак армије: прелаз Саве код Шапца и продирањем ка Коцељеви и Ваљеву грозити боку и позадини наших трупа на Дрини.

4) 7. корпус у Банату са задатком: да осматра и заштићава гранични фронт.

5) 10. коњичка дивизија на западном крилу армије.

6) штаб команде балканске војске: *Сарајево.*

За одбрану Херцеговине од Црногораца, сем дотадањих трупа за заштиту границе и посаде тврђава, била је одређена још и *3.*

**) Подаци узети из дела: *Der Grosse Krieg* von 1914—1918. vom General Schwarte. B. V: *Der Oesterreichisch-Ungarische Krieg,* 1922. Ово је једино аустриско дело о њиховом рату потпуно и тачно, и важи као службено дело.

брдска бригада (Невесиње). Сем тога у ратној луци Боке Которске остављена је била за овај исти циљ и *14. брдска бригада.*

Оцена. Мане овога аустро-угар. ратног плана у главноме су ове:

а) *Није водио рачуна о војничком моменту као претежном и најважнијем, него само о политичком моменту,* т. ј. да се одвоји Босна и Херцеговина од Црне Горе и Србије. Није се хтела дати могућност Србима и Црногорцима да добију јачи контакт са Босном и Херцеговином, те да се не би дигао устанак.

б) *Концентрација главне оперативне снаге за операцију противу нас није правилно извршена.*

Развој главне оперативне снаге требало је да се изврши на северу Србије, на фронту: Земун — Базјаш, а споредне снаге на Дрини и Сави, јер овако груповање снаге најбоље је одговарало географско-стратегиским условима ратишта.

Због развијене жељезничке, као у опште комуникативне мреже с наше и непријатељске стране, као и с обзиром на насељеност и богаство, операције долином Мораве и од Београда на југ најбоље су и најудобније за употребу једне јаке оперативне снаге. Правац долином Мораве води у срце Србије, најкраћи је и најугоднији и отворен је, јер када непријатељ савлада озбиљну граничну баријеру Дунав онда се до линије Багрданских положаја нема тако великих ни тешких баријера за савлађивање у ширем смислу.

в) Правац *јадарско-мачвански* ка Ваљеву, много је дужи, тежи и незгоднији у свакоме погледу од правца моравског. Корист од обухватне основице Дрина — Сава је врло мала, међутим се истичу велике незгоде; велика дужина овога правца (Бељина — Крагујевац око 160 км.); употреба путева ограничена на суво и лепо време; оскудица жељезничке пруге и врло тешко снабдевање. Поред овога највећа је мана овога правца та, што и када се савладају јаке граничне препоне Дрина и Сава, као и све препоне до Ваљева, тек сада стоје пред операцијама ка Крагујевцу врло озбиљне теренске препоне, јер је потребно савлађивање јаких планинских масива, који чине развође између слива Колубаре и слива Западне и Велике Мораве, и то под најтежим приликама. Ове се тешкоће знатно повећавају, када се операције изводе у позну јесен, или у зиму, када је време врло рђаво и када снабдевање, због врло рђавих (управо неупотребљивих) комуникација, постаје несавладљиво. Ово нам је јасно потврдила катастрофа аустро-угарске војске у битци на Колубари.

Дакле правац јадарско-мачвански није требао бити главни, већ споредни, јер је он затворен и Србија је у овоме своме делу у стратегиском смислу најмање осетљива.

г) *Концентрација и развој Балканске војске за операције противу, Србије, извршени на р. Дрини и Сави*, нису били правилни.

II и V Армија нису биле довољно прикупљене, али су се ипак, ма и са тешкоћама, могле узајамно потпомагати у операцијама.

VI Армија била је сувише удаљена од горње две и растурена, а њена *истакнута група код Вишеграда* била је релативно слаба и усамљена, одвојена од V армије и великим простором и тешко проходним планинским земљиштем тако, да није могло бити узајамног потпомагања, па ни јачега међусобног утицаја. Да је VI армија била концентрована главном снагом на линији; Љубовија — Зворник, са једном ојачаном дивизијом код Вишеграда а са наслоном на Сарајево, онда би то потпуно одговарало циљу, који је себи била поставила аустро-угарска Балканска војска, јер би све три армије (II, V и VI) биле добро прикупљене и у чврстој међусобној вези, те би овим и њихово узајамно потпомагање било потпуно и стално обезбеђено.

Тада би успешна акција VI армије на леви бок наше III армије била веома осетљива и утицајна, и тада се наша III армија не би могла ни истицати за главне операције у долини Јадра. Ствар би се можда убрзо довела дотле, да би се прва битка морала бити тек код Ваљева, а раније не. Ово у толико пре, када се узме у обзир такође осетна бочна акција II армије преко Шапца и Коцељеве ка Ваљеву.

Тек после битке на Јадру, а за другу офанзиву противу нас, ђенерал Потиорек, научен искуством из ове битке, привукао је био за операције VI армију на линију: Љубовија — Зворник, и њоме предузео снажну бочну акцију на наш фронт: Гучево — Борању — Јагодњу — Сокоску пл., на овоме делу извршио пробој нашега фронта месеца октобра 1914 год. што је био узрок нашем општем повлачењу ка Ваљеву, напуштању Ваљева и даљем повлачењу на Колубару.

д) *II Армија у Срему имала је неодређену и скучену улогу*, т. ј. и да прелазом код Шапца угрожава наш бок и позадину, али и да се много не излаже и не експонира далеко, јер због прилика на рускоме фронту у Галицији, она је морала свакога тренутка бити готова да се транспортује једним делом за Галицију, остављајући слабији део своје снаге на досадањем месту (29. пешад. дивизију из 9. корпуса, и извесан део 4. корпуса). Ова неодређена и везана улога армије утицала је, те се она није могла посветити чисто своме задатку, који је у односу на тешку фронталну акцију V армије био веома важан и преко потребан.

ђ) Није логично и врло је незгодно, да Командант *Балканске Војске* још и непосредно командује једном армијом, која је у саставу његове војске.

Ово је један оригиналан случај, који наравно није за подражавање.

Према Санџаку и Црној Гори требало је оставити слабе снаге, које би биле у стању, да поуздано заштићавају гранични фронт. Ово није било тешко остварити, што је гранични фронт Аустро-Угарске према Црној Гори још у време мира био затворен и озбиљно заштићен од упада Црногораца сталним тврђавама (Гацко, Автовац, Билећа, Требиње и Бока Которска), које су имале своју сталну посаду, и с обзиром на црногорску војску, биле довољно и наоружане.

II. ДЕО

БИТКА

Припрема битке.

Војиште*)

1. Војиште на коме су се изводиле операције између нас и аустро-угарске Балканске војске могло би се назвати *Дриносавско војиште.* Оно се налази у северозападном делу Србије и једним својим делом (Мачва) дубље се завлачи у непријатељску територију, те је стога било веома неповољно за одбрану, јер је обухваћено, те је непријатељу могло угодно послужити за прелаз на нашу територију.

Ово је војиште ограничено: са севера Савом од ушћа Колубаре до ушћа Дрине; са запада: Дрином до Љубовије; са југа Љубовијом — пл. Повленом — Маљеном — Сувобором; и са истока: Љигом и Колубаром.

а) орографија. Ово је војиште у главноме подељено р. Колубаром и Јадром на два дела: на *северни* и *јужни део. Северни део* војишта је по пространству знатно већи од јужнога дела и захвата сву просторију између р. Саве, Дрине до утока Јадра, затим Јадра и Колубаре.

Планине, које испуњавају овај део војишта, су ниже планине, које својим гранањем, својом пластиком и културом, као и доста развијеном комуникативном мрежом, у главноме дозвољавају маневровање јачих маса̂ у свима важним правцима али под претпоставком, да је лепо и суво време.

Главни географски чвор у овоме делу је *пл. Цер* (705 м.), чији је главни правац протезања југоисток — северозапад; гребен му је узан, дужине око 20 км. Јужна падина Цера је стрма и састоји се из низа паралелних коса, које се стрмо спуштају и завршавају на р. Лешници. Северна падина му је блажија, и састоји се такође из низа дугачких коса, које се благо спуштају ка северу и северо-истоку, и на крају сасвим благо ишчезавају у Мачви и на Сави око Шапца. Масив Цера је испресецан дубље усеченим речицама и потоцима, већим делом пошумљен, те доста омета пролазност и прегледност.

---

*) Види прегледну карту, прилог 1, и детаљну карту раз. 1: 100.000, у прилогу.

Са Цером је у топографској вези *пл. Иверак* (442 м.) са главним правцем пружања исток — запад, испуњавајући сву просторију између р. Јадра и Лешнице.

За операције из Босне преко доње Дрине, и из Срема преко Саве у Србију, Цер и Иверак, узети као целина, од знатне су *стратегиске важности*, јер образују један јак и угодан маневарски наслон за операције у Мачви и Поцерини, и долином Јадра за даље продирање ка Ваљеву. Заузећем Цера и Иверка од стране нападача, пробија се операциски фронт браниочев: Шабац — Лешница — Лозница — Крупањ, и директним покретом избија се убрзо на његове комуникације, одбацујући један део браниочеве снаге на равну и без ослонца Мачву а други део на беспутне врлети Гучева, Борање и Јагодње, чиме се уједно спречава и могућност свакога контра маневра браниочевог у ширем смислу, ради обезбеђења својих даљих операција.

У тактичком смислу Цер и Иверак чине такође целину од велике важности. Њихови узани гребени не допуштају развој јаче снаге, владају долином р. Лешнице која их раздваја, и дају могућност, да се са релативно слабим снагама у одбрани задржи јак нападач.

С обзиром на све ово до сада речено, може се рећи, да се са *Цера и Иверка разрешавају сви почетни стратегиски и тактички проблеми, како код нападача, тако и код браниоца.*

Од Цера преко Текериша одваја се један огранак на *Драгиње* (В. Бошњак) — *Гомиле* (271 м.). и завршава се благо на Сави код Дебрца, испуњавајући сву просторију између р. Тамнаве, Саве и Добраве. Овај огранак Цера затвара потпуно све правце који од Шапца воде ка Ваљеву у долину Колубаре, или у долину Јадра (Завлака, Осечина).

У југоисточноме правцу од Цера пружа се *пл. Влашић* (462 м.), као природно продужење Цера и Иверка, и испуњава просторију између Јадра и изворних делова Уба и Тамнаве. Од њега се пружају два главна огранка: *Коњски гроб* (381 м.), између Уба и Тамнаве, и *Јаутина* (479 м.), која се завршава на Убу и на Колубари код Словца, испуњавајући сву просторију у горњем и средњем току између р. Уба и Колубаре.

Коњски гроб и *Јаутина* затварају правац: Шабац — Коцељева — Ваљево, а Јаутина образује јак фронт за одбрану Ваљева са севера. Преко Каменице Влашић се везује за пл. масиве Медведника, Јабланика и Повлена.

Јужни део дриносавскога војишта. Овде је главни географски чвор *пл. Повлен* (1480 м.), који је уједно и главни географски чвор за западну Србију. Од њега се у северо-западном правцу

гранају пл. Јабланик (1306 м.) — Медведник (1246 м.) — Сокоска — Јагодња (835 м.) — Борања (890 м.) — Гучево (769 м.), испуњавајући својим огранцима сву просторију између р. Дрине и Јадра. Падине овог планинског ланца стрмо падају ка Дрини, а блажије ка Јадру.

Целокупна ова просторија је потпуно планинског карактера, стрма, испресецана, обрасла шумом, тешко савладљива, слабо насељена и скоро беспутна. Она потпуно затвара све путеве и правце, који из долине Дрине преко Брасине, Зворника и Љубовије воде у долину Јадра и ка Ваљеву. Од Повлена протеже се на исток пл. *Маљен* (997 м.) — *Сувобор* (681 м.), који се даље везује за *Рудник* (1169 м.), нов главни географски чвор за даље планинско гранање. Овај планински масив испуњава сву просторију између слива Колубаре и слива Западне Мораве, и образује врло јаку баријеру операцијама из долине Колубаре у долину Западне Мораве ка Ужицу, Чачку, или ка Крагујевцу.

в) хидрографија. На дриносавскоме војишту од војничке важности су ове реке:

1) *Колубара.* Извире у пл. Медведнику у два крака (Јабланица и Обница), који се код Ваљева састају и образују Колубару. Правац њенога тока је у главноме на североисток до Лајковца, одатле иде на север до утока у Саву код Обреновца.

Колубара има доста велики и разгранат слив, који је војнички важан. Правац њенога тока на север образује природан отвор за упад непријатеља из Срема и угодан операциски правац за његово даље продирање ка Ваљеву (евентуално и ка Аранђеловцу). За операције са запада на исток, у унутрашњост Србије, Колубара образује јаку одбранбену баријеру и затвара све правце, који са овога војишта воде даље за унутрашњост Србије.

2) *Тамнава.* Извире на пл. Влашићу; правац њенога тока је на исток до Коцељеве, затим на североисток до ушћа реке Уба, одатле севером до ушћа у Саву.

Правцем свога тока и карактером и природом њенога корита (веома блатњаво и глибовито) Тамнава и Уб, у вези са планинским огранцима у њиховој непосредној близини и између њих, образују препоне и затварају све важне правце, који од Шапца воде ка Ваљеву и Убу. Војнички значај Тамнаве чврсто је везан са значајем Колубаре, нарочито у доњем току, где с њом образује целину.

3) *Јадар.* Извире на пл. Влашићу; главни правац тока му је југоисток-северозапад; утиче у Дрину у близини Лешнице. Слив Јадра, по правцу свога тока, служи као најкраћа и најудобнија веза северне Босне са Ваљевом (слив Колубаре). Од војничкога

значаја су му леве притоке: р. *Пецка* најугоднија веза Љубовије преко Пецке са Осечином односно са Лозницом; р. *Ликодра* најугоднија веза Љубовије преко Крупња са Завлаком, односно са Ваљевом, и р. *Штира* најкраћа веза Љубовије преко Крупња са Лозницом.

4) Добрава. Извире на пл. Церу и његовим источним огранцима (Гомиле); правац њеног тока је на североисток и утиче у Саву. Има веома развијену изворну челенку, и корито са дубље усеченим обалама.

Имајући јаке крилне наслоне: р. Саву и пл. Цер, Добрава потпуно затвара све правце, који воде од Шапца ка Ваљеву, Убу и у долину Јадра (Завлака, Осечина), и у томе лежи њен војнички значај.

Комуникације. На дриносавском војишту комуникативни центар чини *Ваљево.*

Комуникације од војничкога значаја јесу ове:

1) *Ваљево-Лозница* долином Јадра, којом води важан операциски правац из северне Босне за Ваљево и даље;

2) *Ваљево-Шабац* којом води важан операциски правац из Срема преко Шапца за Ваљево и даље;

Правци под 1) и под 2) воде конвергентно ка Ваљеву, непријатељском првом и најважнијем географско-стратегиском објекту, и стоје у јакој међусобној и узајамној вези и утицају;

3) *Ваљево-Уб-Обреновац,* којом иде важан операциски правац из Срема преко Обреновца ка Ваљеву;

4) *Ваљево-Лазаревац-Аранђеловац-Крагујевац;*

5) *Ваљево-Гор. Милановац-Крагујевац;*

6) *Ваљево-Сувобор-Чачак;*

7) *Ваљево-Ржана-Косјерићи* за Ужице или за Пожегу;

8) *Ваљево-Дебело брдо-Рогачица;* и

9) *Ваљево-Пецка-Љубовија.*

Други комуникативни центар на дриносавском војишту чини *Шабац.* Од њега као периферног центра, воде у унутрашњост Србије ове важне комуникације:

1) Шабац-Митровица;

2) Шабац-Црна Бара (за Босанску Рачу);

3) Шабац-Лешница-Лозница и даље;

4) Шабац-Текериш-Завлака (Јадар);

5) Шабац-Осечина (Јадар);

6) Шабац-Коцељева-Ваљево;

7) Шабац-Уб; и

8) Шабац-Обреновац.

Од војничке важности су још и везе, које Зворник и Љубовију везују са долином Јадра, и то: преко Крупња за Завлаку, односно за Лозницу; и преко Пецке за Осечину, односно за Ваљево.

Општа карактеристика. Путева на дриносавском војишту има довољно и готово у свима правцима. Железничка пруга узаног колосека постоји само до Ваљева, даље не, што чини један врло осетан недостатак на овоме војишту, нарочито у погледу исхране и снабдевања. Ма да има по броју довољан број путева, ипак постоји једна врло велика њихова мана у томе, што је употребљивост свих ових путева потпуно ограничена на доба године и на време. Немајући вештачку подлогу, а направљени на земљишту чији је састав поглавито иловача помешана са нешто хумуса, они су, када је лепо и суво време, употребљиви; али у јесен, када наступе кише, и у зиму, када нападају и кише и велики снегови, сви ови путеви, при дужој употреби, тако се искваре и пролочу, да постају готово неупотребљиви и за обична сеоска кола, а некмоли за теже возове. Ова њихова неупотребљивост може кадгод трајати од новембра па све до краја марта месеца. Ова околност за исхрану и снабдевање јаче оперативне снаге у овоме крају причињава несавладљиве тешкоће, као што смо ми ово горко искусили у рату 1914 год.

Важни објекти. Најважнији географско-стратегиски објекат на дриносавском војишту је *Ваљево.* Оно је комуникативни центар на целоме војишту и у њему се стичу све комуникације, које из Босне преко Дрине, и из Срема преко Саве воде у унутрашњост Србије.

С обзиром на овако угодан и важан географски положај и као чвор комуникација, *Ваљево је географско-стратегиска тачка трајне вредности**). Ваљево служи као први и најважнији географско-стратегиски објекат свима операцијама из Срема и северне Босне, упућеним у овај део Србије, а браниоцу може послужити као база и поуздан наслон и ослонац за све његове операције у поменутим правцима.

Други по важности географско-стратегиски објекат на овоме војишту јесте *Шабац.* Од Шапца се као периферне тачке развија читава мрежа комуникација на све стране, за везу са Мачвом, Лозницом, Јадром, Ваљевом, Убом и Обреновцем.

За операције из Срема у Србију, Шабац може послужити као угодна тачка за прелаз преко Саве и као јак и угодан *мосто-*

*) Има тачака стратегиских, које овај значај немају стално, већ га задобијају привремено услед узајамног распореда обостраних снага. Ово је значај маневарски, и ове тачке зову се: *стратегиско-маневарске.*

бран, који може послужити као солидан ослонац и наслон за напредовање на југ ка Ваљеву, или по потреби и у коме другом правцу. Овакву је улогу (истина у скученом обиму) и одиграо Шабац у првој периоди нашега рата са Аустро-Угарском августа 1914 год.

Обреновац. Важна тачка за прелаз преко Саве из Срема за Србију и даље операције на југ. Може послужити као јак мостобран и као солидна база и наслон за операције на југ.

Лозница и Љешница као тачке, које чине отвор Јадра према Босни. На овоме делу скупљају се сви путеви, који из северне Босне кроз њих пролазе и воде долином Јадра за Ваљево.

Крупањ и Пецка чија важност проистиче из њиховог положаја, јер се налазе на важним и врло осетљивим правцима, који са Дрине преко планина воде у долину Јадра и ка Ваљеву. Ови правци изводе на комуникацију онога дела наше оперативне снаге, која оперише у Јадру фронтом ка доњој Дрини.

Насељеност и богаство. Дриносавско је војиште просечно добро (насељено и богато. У овоме погледу треба разликовати две зоне: *северна зона* између Колубаре, Саве, Дрине и Јадра; и *јужна зона* између Јадра и Дрине. Северна је зона по пространству знатно већа од јужне зоне, карактер њенога земљишта је једним малим делом планински а највећим делом брежуљкаст и раван, а у целоме добро насељен и плодан.

Мачва, чије је тле нанос Дрине (алувијум), најплоднија је и најнасељенија област на војишту, али је доста подводна и мочарна, те знатно смета операцијама, нарочито у јесен и у зиму. После Мачве по насељености и богаству долази *слив Колубаре*, нарочито средњи и доњи слив, затим *Поцерина*, па *Јадар* са Рађевином и Подгорином.

Јужна зона је потпуно планинскога карактера, тешко пролазна и мало комуникативна, ретко насељена и у опште сиромашна.

Кантоновање се може употребити у Мачви, где су села груписана и махом велика. На осталим деловима овога војишта је насељеност ређа, а села раштркана, нарочито у планинској зони (Подрињу), те је кантоновање у ширем смислу потпуно искључено.

Биваковање се мора употребити као редован начин становања.

Односно *исхране* може се рећи, да је ово војиште већим делом богато храном, стоком и комором (нарочито важи за северну зону), те у прво време операција може послужити и као извор за исхрану, као што је ово и било у почетку наших операција са Аустро-Угарском, када, због изненадне објаве рата од стране Аустро-Угарске, нисмо имали времена за благовремену припрему за рат у интендантском смислу.

Јачина, састав и распоред обеју зараћених страна.

А) Јачина, састав и распоред наше оперативне снаге по завршеној концентрацији.*)

Концентрација наше војске завршена је 27 јула**) на линији; *Свилајнац-Паланка-Аранђеловац-Лазаревац-Ваљево.*

Њен састав, јачина и распоред био је овакав:

Врховни Командант Њ. Краљевско Височанство Наследник Престола, Александар.

Начелник штаба Врховне Команде војвода Радомир Путник.

Помоћник Начелника штаба Врховне Команде ђенерал Живојин Р. Мишић.

Начелник Оперативног Одељења Врховне Команде ђенералштабни пуковник Живко Г. Павловић.

Штаб Врховне Команде: *Крагујевац.*

I. I. Армија.

Командант ђенерал Петар Бојовић.

Начелник штаба ђенералштабни пуковник Вожидар Терзић.

Штаб армије: *Рача.*

Састав:

а) ИСТАКНУТА ГРУПА.

1. Браничевски Одред (Пожаревац). *Састав: Дунаска дивизија II поз.* Јачина 3 пука пеш. 7., 8. и 9.*) 3 ескадрона коњице. 1 пољски брзометни арт. дивизион са осталим припадајућим деловима.

Командант ђенералштабни пуковник Милош М. Васић, који је у исто време био и командант одреда. *Начелник ђенералштаба: ђенералштабни мајор Милан Ускоковић.*

У састав овог одреда ушло је још

9-ти пешад. пук I поз. (из Дунавске дивизије I поз.)

8-ми Пешад. пук III поз.

9-ти Пешад. пук III поз.

1 Пољски брзометни артиљер. дивизион од заплењених топова система Круп.

1 Пољски артиљериски дивизион система Дебанж.

1 Ескадрон коњице III поз.

1 Аероплан.

Јачина одреда износила је: 20 батаљона пешадије; 12 митраљеза; 3 ескадрона коњице; 6 пољских брзометних батерија:

*) Види скицу прилог 2, раз. 1 : 750.000 на крају књиге. За подробности се послужити секцијама наше ђ. штабне карте раз 1 : 75.000.

**) Сви су датуми по старом календару.

***) 7. пешад. пук II поз. из ове дивизије ушао је у састав Обреновачког Одреда.

3 пољске позициске батерије (Дебанж); 1 аероплан, *свега око 20.000 љ.*

Задатак. Осматрање и одбрана граничнога фронта: Голубац — ушће Мораве; заштита правца долином Мораве ка Свилајнцу; и, на случај прелаза непријатељског на десну обалу Дунава, стварање потребног времена за маневровање I армије у потребном правцу.

Принуђен на повлачење, овај би се одред повлачио постепено десном обалом Мораве, и када буде стигао на положаје код Жабара, улазио би у састав главне групе армије и образовао њено десно крило.

Распоред одреда:

а) *Од ушћа Мораве до ушћа Млаве:* Ескадрон коњице; 8-ми пешад. пук III поз. (3 батаљона); 2 батаљона I поз.; и 2 позициске Дебанжове батерије.

б) *Од Млаве до ушћа Пека:* Ескадрон коњице; 9-ти пешад. пук III поз.; позициска Дебанжова батерија.

в) *Од Пека до Голупца:* 1 батаљон 9. пешад. пука III поз.; 1 вод коњице; 2 Дебанжова топа.

г) *Општа резерва:* 9. пешад. пук I поз. (Пожаревац); 8. пешад. пук II поз. (Ћабушинац); 9. пешад. пук II поз. (Мајиловац); дунавски артилериски дивизион (Братинац); остатак коњичког дивизиона (Љубичево),

Пионирски полубатаљон са последњом одбраном утврђивао је положаје око Пожаревца, на линији: Анатема — Душник — Поповац — Липовача — Трибродски вис — Бикињски вис.*)

2. *Коњичка дивизија.***) *Командант коњички пуковник Антоније Антић.*

Штаб дивизије: Осипаоница.

Задатак: Осматрање и одбрана граничног фронта; *ушће Мораве — Смедерево — Гроцка,* и заштита правца: Смедерево — Паланка — Крагујевац.

Јачина: 16 ескадрона коњице.

16 митраљеза.

1 брзометни дивизион коњичке артилерије (2 батерије),

---

*) Види Скицу прилог 2 раз. 1:750.000, или секције наше ђштабне карте раз. 1:75.000.

**) *Састав коњичке дивизије* по формацији био је овакав: *2 коњичке бригаде* (од по 2 пука, од по 4 ескадрона); *дивизион коњичке брзометне артилерије* (2 батерије); *одељење коњичких пионира; одељење коњичке телеграфије; и муниционска колона.*

За овај циљ коњичкој дивизији био је придат као потпора и наслон 15. пешад. пук I поз.; 1 батаљон III поз.; и 1 пољска Дебанжова батерија.

в) главна група: *заузима и брани Паланку и главну линију: Сшари Аџибеговац — Тойола* закључно. Предузима утврђивање Паланке и главне одбранбене линије за што јачи и дужи отпор. Десно се наслања на масив пл. Бељанице, а лево на II армију код Тополе. Обраћа пажњу и на правац од Горњака.

Сасшав:

1. *Тимочка дивизија I йоз.*) Командаиш ђенерал Владимир Кондић.*

Начелник ђенералшшаба ђенералшшабни йошйуковник Пешар Марковић.

Јачина: 4 пука пешадије (13. 14. 15. и 20. пук).
16 митраљеза.
9 пољских брзометних батерија.
3 ескадрона коњице са 4 митраљеза.

Свега: 16 батаљона пешадије.
20 митраљеза.
9 пољских брзометних батерија.
3 ескадрона коњице.

Ова је дивизија била концентрована код Паланке са задатком: да утврди Паланку, према плану израђеном још у време мира, и да заштићава правац за Крагујевац.

2. *Тимочка дивизија II йоз.**) Командаиш ђенерал Вукоман Арачић.*

---

*) Састав једне наше дивизије I поз. био је по формацији овакав:

4 йука йешадије (16 батаљона), сваки пук са по 1 митраљеским оделењем (4 оруђа);

Дивизиски коњички йук (3 ескадрона) са 1 митраљеским одељењем (4 оруђа); *йољски аршилер. йук* (9 брзометних батерија); *йионирски йолубашаљон; шелеграфско одељење; болничарска чета; 4 йољске болнице; 1 марвена болница.*

Колонска комора: мунициона колона са покретном артилериском радионицом; профијантска колона са пекарском, месарском и занатлиском четом; инжињерска алатна колона; мостови трен; санитетска колона; марвени депо и војна пошта.

**) Састав једне наше дивизије II поз. био је овакав: *3 йука йешадије* (12 батаљона) сваки пук са по 1 митраљеским одељењем; *1 йољски аршилер. дивизион* (3 батерије), у неким дивизијама бивало је доцније и по 2 дивизиона (6 батерија), формираних од заплењених топова; *1 коњички дивизион* (2 ескадрона); *йионирски йолубашаљон; шелеграфско одељење; болничарска чета; 3 йољске болнице.*

Колонска комора: мунициона колона; профијантска колона са пекарском, месарском и занатлиском четом; санитетска колона и војна пошта.

Начелник ђенералштаба, ђенералштабни пуковник Драгомир Цветковић.

Јачина: 3 пука пешадије (13. 14. и 15. пук).
12 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
6 пољских брзометних батерија.

Свега: 12 батаљона пешадије.
12 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
6 пољских брзометних батерија.

Ова је дивизија била концентрована код Раче.

3. *Моравска дивизија II поз. Командант пешад. пуковник Љубомир Милић.*

Начелник ђенералштаба ђенералштабни потпуковник Данило Калафатовић.

Јачина: 3 пука пешадије (1. 2. и 3. пук).
12 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
6 пољских брзометних батерија.

Свега: 12 батаљона пешадије.
12 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
6 пољских брзометних батерија.

Ова је дивизија била концентрована код Тополе са задатком: да утврди Тополу, односно да заштићава правац који води преко Младеновца за Крагујевац.

4. *Армиска артилерија:* 4 цеви 12 с|м дугачких топова систем Шнајдер; и 1 брзометни хаубички дивизион.

5. *Горњачки Четнички одред.*) Командант коњички мајор Велимир Вемић.*

Јачина 500 љ.

Рејон дејства: десна обала Мораве, у смислу четничкога ратовања.**)

Укупна јачина I армије:
61 батаљон пешадије (од којих је 1 батаљон из III поз.).
Четнички одред (500 љ.).
72 митраљеза.
28 ескадрона коњице.

---

*) Види формацију ових одреда и упут за извођење четничког рата са Аустро-Угарском, као засебан прилог на крају књиге.

**) По наређењу Врховне Команде овај је Четнички Одред упућен Ужичкој Војсци још пре почетка операција, и у њен састав ушао 30 јула.

29 пољских брзометних батерија.
4 пољске Дебанжове батерије.
4 цеви 12 с|м дугачких топова.
1 брзометни хаубички дивизион.
1 аероплан.

II) II Армија.

Командант ђенерал Степан Степановић. Начелник ђенералштаба, ђенералштабни пуковник Војислав Живановић.

Штаб армије: *Аранђеловац.*

Састав:

А. ИСТАКНУТА ГРУПА (БЕОГРАД).

1. *Дунавска дивизија 1 поз. Командант пешад. пуковник Миливоје Анђелковић.*

Начелник ђенералштаба, ђенералштабни потпуковник Радоје Лазић.

Јачина: 4 пука пешадије (7. 8. 18. и IV прекобројни пук).
16 митраљеза.
9 пољских брзометних батерија.
3 ескадрона коњице са 4 митраљеза.

Свега: 16 батаљона пешадије.
20 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
9 пољских брзометних батерија.

Овој је дивизији било придато још:
2 пољске Дебанжове батерије.
1 брзометна хаубичка батерија мод. 1910 год.
2 рефлекторска оделења.
1 аероплан.

2. *Армиска коњица.* Ову је сачињавала коњичка бригада привремено формирана из дивизиских коњица свих дивизија из II армије и 1 вода шумадиског пољског артилер. пука.

3. *Трупе III позива и 2 пољске Дебанжове батерије,* одређене за заштиту граничнога фронта од Гроцке до ушћа Колубаре. Све ове трупе биле су стављене под команду Команданта Дунавске дивизије I позива.

Задатак истакнуте групе: Осматрање и одбрана граничнога фронта: Гроцка — ушће Колубаре, поглавито одбрана прелаза код Београда; утврђивање Београда; заштићавање правца Београд — Аранђеловац — Топола; задржавање непријатеља на овоме правцу што јаче и што дуже, дајући му што већи отпор на утврђеним положајима код Раље и на Космају. По повлачењу са Космаја истакнута група улази у састав главне групе армије стим, да армиску коњицу остави да закриљава главни положај

армије између Колубаре и Кубршнице, преносећи сада тежиште његовог даљег рада на лево крило у долини Колубаре.

Б. ГЛАВНА ГРУПА

Заузима и брани главну одбранбену линију *Топола (Кубршница) — Аранђеловац—Лазаревац (Колубара).* Ова је линија имала да се утврди за што јачи и дужи отпор. Улога истакнуте групе и главне групе (целе II армије) била је поглавито маневарска, за дејство у непријатељски бок и позадину, било да се непријатељ са главном снагом појави на фронту I или III армије.

1. *Моравска дивизија I позива. Командант ђенерал Илија Гојковић.*

Начелник ђенералштаба, ђенералштабни потпуковник Емило Белић.

Јачина: 4 пешад. пука (1. 2. 3. и 16. пешад. пук).
16 митраљеза.
6 пољских брзометних батерија.
3 ескадрона коњице са 4 митраљеза.

Свега: 16 батаљона пешадије.
20 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
6 пољских брзометних батерија.

Ова је дивизија образовала десно крило главне одбранбене линије на фронту: Кубршница — Ваљковица (к. 350) — Орашачко брдо (к. 362) — Пресека (к. 450) — Нерезије — Кљештевица (к. 347).*)

Веза источно са I армијом на Калипољу; западно са Комбинованом дивизијом.

У састав десног крила ушло је: 1 хаубичка батерија, и 4 дугачка 12 c|м топа систем Дебанж.

2. *Комбинована дивизија**) Командант ђенерал Михаило Рашић*

Начелник ђенералштаба, ђенералштабни потпуковник Душан Трифуновић.

Јачина: I, II, V и VI прекобројни пешад. пук.
2-ги брзометни хаубички дивизион (2 батерије).
3-ћи дивизион моравског пољског артилер. пука I поз.
1 ескадрон коњице.
1 Моравска чета резервног инжињерског батаљона.
Телеграфско Одељење.
Резервна болничарска чета.

---

*) Види скицу прилог 2, раз. 1:750.000, и секције наше ђштабне карте раз. 1:75.000. издање нашег Географског Института,

**) Ова дивизија имала је у неколико друкчији састав од дивизија I позива, зато се овде наводи њен састав у целини.

I и II пољска болница.
Муниципска колона.
Профијантска колона.
Пекарска и месарска чета.
Војна пошта.

Свега: 16 батаљона пешадије.
16 митраљеза.
1 ескадрон коњице.
3 пољске брзометне батерије.
2 Хаубичке брзометне батерије.

Ова дивизија образовала је центар главног одбранбеног положаја армије и заузимала линију: Жути Оглавак — Камените Оглавак — Дрењар — Медведњак — Главица — Равањ — Стражевица до р. Пештана, везујући се источно са Моравском дивизијом I поз., а западно са Шумадиском дивизијом I позива.

3. *Шумадиска дивизија 1 йоз. Командант ђенералштабни йуковник Стеван Хаџић.*

Начелник ђенералштаба ђенералштабни йойуковник Милош Јовановић.

Јачина: 4 пешад. пука (10. 11. 12. и 19. пешад. пук).
16 митраљеза.
3 ескадрона коњице са 4 митраљеза.
5 пољских брзометних батерија.
1 хаубичка батерија.

Свега: 16 батаљона пешадије.
20 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
5 пољских брзометних батерија.
1 хаубичка батерија.

Ова је дивизија образовала лево крило главног одбранбеног фронта армије на линији: к. 243 — Ивковача (к. 271) — к. 278 код с. Бурова савија на југо-запад, обухватајући Лазаревац и даље положај између Колубаре и Љига — Враче брдо—вис Човка, везујући се источно са Комбинованом дивизијом, а западно са III армијом код Лајковца.

Овоме су крилу придата 2 12 с|м дугачка топа система Дебанж.

Све дивизије биле су утврдиле своје положаје за што јачи и дужи отпор.

Комуникационе линије за армију биле су: *за десно крило:* Аранђеловац — Шаторња — Страгари. *За центар*: Даросава — Белановица — Рудник — Гор. Милановац. *За лево крило*: Лазаревац —

Гукош — Гор. Милановац, све са припадајућом мрежом путева у сфери њихове комуникационе линије.

4. *Армиска артилерија*)*: 3 батерије 12 с|м дугачких топова (6 цеви); 1 мерзерска батерија (6 оруђа); и 4 спорометне хаубице модел 97. год.

5. *Руднички Четнички Одред. Командант пешад. мајор Војислав Танкосић.*

Јачина укупно 500 љ.

Рејон дејства; на простору између Мораве и Колубаре у смислу четничког ратовања.

Укупна јачина II армије:

64 батаљона пешадије I поз.
76 митраљеза.
10 ескадрона коњице.
23 пољске брзометне батерије.
4 пољске Дебанжове батерије.
4 батерије брзометних хаубица 12 с|m.
4 цеви 12 с|m дугачких топова.
1 спорометна хаубичка батерија.
1 мерзерска батерија (6 оруђа).

III) III Армија.

Командант ђенерал Павле Јуришић-Штурм.

Начелник ђенералштаба, ђенералштабни пуковник Душан Пешић.

Штаб армије: *Ваљево.*

Задатак армије: Одбрана прелаза и праваца од Обреновца ка Ваљеву, или Аранђеловцу; и од Шапца и Лознице, Љубовије и Рогачице ка Ваљеву; утврђење и одбрана Ваљева за што упорнију одбрану.

Ова је армија у исто време служила као заштита бока и позадине нашој II и I армији, концентрованој на просторији између р. Мораве и Колубаре на напред обележеној линији.

Састав:

1. *Обреновачки Одред. Командант пешадиски пуковник Милисав Лешјанин.*

Задатак: Осматрање и одбрана граничнога фронта: *Голо брдо (к. 156) — Ушће,* и заштита правца ка Ваљеву. Десно хвата везу са Дунавском дивизијом I поз., а лево са Шабачким Одредом.

Јачина: 7-ми пешад. пук II поз. (из Дунавске дивиз. II поз.).
4 митраљеза.
2 батаљона 5-ог пешад. пука III поз.

---

*) Ова је артилерија била подељена крилима и центру главне одбранбене линије.

1 пољска брзометна батерија (из Дринског артилер. дивизиона II поз.).
1 позициска Дебанжова батерија (из Дринске дивизије II поз.).
1 Комбиновани коњички ескадрон (из дринске дивизије II поз.),

са припадајућим деловима: муниционе, профијантске и санитетске колоне, и пољске болнице.

Свега: 6 батаљона пешадије (II и III позива).
4 митраљеза.
1 ескадрон коњице.
1 пољска брзометна батерија.
1 пољска Дебанжова батерија.

2. *Дринска дивизија II поз. Заступа команданта пешад. пуковник Драгутин Димитријевић.*

Начелник дивизиског ђенералштаба, ђенералштабни мајор Милан Завађил.

Штаб дивизије: *Завлака.*

Састав: 5-ти пешад. пук II поз. са 4 митраљеза.
6-ти пешад. пук II поз. са 4 митраљеза.
6-ти пешад. пук III поз.
4-ти батаљон 5-ог пешад. пука III поз.
1 прекобројни батаљон 6-ог пука III поз.
Дрински коњички дивизион (2 ескадрона).
Дрински артилер. дивизион II поз. (штаб, 1-ва и 3-ћа батерија).
3. 5. и 6. дринска позициска батерија.
Дрински пионирски полубатаљон II поз.
Дринско телеграфско одељење II поз.
$^2/_3$ дринске болничарске чете II поз.
Штаб, 2 пешадиска одељења и $^2/_3$ артилериског одељења дринске муниционе колоне II позива.
2-га и 3-ћа дринска пољска болница II поз.
$^2/_3$ Дринске профијантске колоне II поз.
Дринска пекарска, месарска и занатлиска чета II поз.
Дринска војна пошта.

По наређењу команданта III армије ова је дивизија имала задатак: да са Шабачким и Лозничким одредом обезбеђује и брани прелаз на делу граничнога фронта од ушћа р. Вукодраже па р. Савом узводно до Раче (ушћа Дрине у Саву), одавде р. Дрином узводно до Малог Зворника закључно. Заштићава одговарајућим делом снаге прелаз код Зворника и правац: Зворник — Крупањ.

За извршење овога задатка стављени су под непосредну команду команданта Дринске дивизије II поз. ови одреди:

Шабачки и Лознички одред; и

Јадарски Четнички одред.

а) *Шабачки Одред. Командант пешад. пуковник Алекса Петровић.*

Задатак: Осматрање и одбрана граничнога фронта од р. Вукодраже р. Савом узводно до ушћа Дрине у Саву, потом р. Дрином до с. Бадовинаца закључно. Поред упорне одбране прелаза преко Саве и Дрине, задатак је овога одреда био у исто време и заштита правца ка Ваљеву, са базирањем на линију: Вел. Бошњак — Текериш. Десно веза са Обреновачким Одредом, а лево са Лозничким Одредом.

Јачина: 1 ескадрон коњице II поз.
6-ти пешад. пук II позива са 4 митраљеза.
6-ти пешад. пук III поз.
1 прекобројни батаљон 6-тог пука III поз.
1 пољска брзометна батерија (из дринског артилер. дивизиона II позива).
1 дринска пољска Дебанжова батерија.
$^{2}/_{3}$ болничарске чете II поз.
1 пешадиско и $^{1}/_{3}$ артилер. одељења муниционе колоне
$^{1}/_{3}$ санитетске колоне.
$^{1}/_{3}$ профијантске колоне.
1 пољска болница.

Свега: 9 батаљона пешадије (II и III поз. и прекобројни).
4 митраљеза.
1 ескадрон коњице II поз.
1 пољска брзометна батерија.
1 пољска позициска батерија (Дебанж).

б) *Лознички одред. Командант пешад. потпуковник Миливоје Момчиловић.*

Задатак: Осматрање и одбрана прелаза на Дрини, на фронту Лешница — Лозница, а слабијим деловима брани прелаз и код Зворника.

Осматрање обале Дрине између Лознице и Зворника. Поред овога задатак је одреда у исто време био и заштита правца долином Јадра ка Ваљеву, са базирањем на линију: Текериш — Мишковац. Десно је веза са Шабачким одредом код Бадовинаца, а лево код р. Трешњице са Љубовиским одредом.

Јачина: 5-ти пешад. пук II поз. са 4 митраљеза.
2-ги батаљон 6. пука III поз.
4-ти батаљон 5. пука III поз.
1 ескадрон коњице II поз.

1 пољска брзометна батерија дринског артилер. дивизиона II поз.
5-та и 6-та дринска позициска батерија (Дебанж).
1/3 болничарске чете II поз.
1 пешадиско и 1/3 артилер. одељења муниционе колоне.
1/3 Санитетске колоне.
1/3 Профијантске колоне.
1 пољска болница.

Свега: 6 батаљона пешадије (II и III поз.).
4 митраљеза.
1 ескадрон коњице II поз.
1 пољска брзометна батерија.
2 пољске позициске батерије (Дебанж).

б) Од трупа Лозничког одреда образован је био *Лешнички одред*, који је био под командом команданта Лозничког Одреда.

Састав Лешничког одреда био је овакав:
1-ви батаљон 5-ог пука II поз.
2-ги батаљон 6-ог пука III поз.
1 вод брзометне артилерије.
1 вод пољских Дебанжових топова.
1 вод коњице.
1 одељење болничара са лекаром.

Рејон обезбеђивања граничног фронта: Сарића Колибе — Јеремића ада.

в) *Јадарски Четнички одред. Командант мајор Војин Поповић.*

Јачина 2 чете: *Поцерска и Борањска*, укупно 500 људи.

Рејон дејства северно од Медведника, између река: Колубаре, Саве и Дрине.

Задатак: Обезбеђивање граничног одсека од Бадовинаца до Лешнице. Преко Новог Села има да се базира на пл. Видојевицу, а на случај повлачења, да се држи гребена Видојевице и Цера, и да одавде грози оним деловима непријатељске војске, који би надирали долином р. Лешнице, као и од Шапца ка Ваљеву. Команданту је препоручено, да на сваки начин пребаци преко Дрине у Босну мања одељења ради узнемиравања и уношења страха код непријатеља; евентуално и ради дизања устанка код нашег тамо шњег живља.

з) *Љубовиски одред. Командант пешад. мајор Војислав Ковачевић-*

Задатак: Одбрана прелаза преко Дрине на фронту: Љубовија—Узовница, као и одбрана правца: Љубовија—Прослоп—Ваљево. Све важне положаје утврдити што јаче и боље. Нарочиту пажњу обратити на утврђивање положаја *Прослопа.* Велика важност овога

планинског превоја захтева, да се он ни у каквом случају не напушта; извиђање до Цулине и р. Трешњице; одржавање везе са III Армијом и са суседним одсецима код Зворника и Рогачице.

Јачина: 1-ви допунски батаљон 5-ог пешад. пука II поз.
1-ви батаљон 5-ог пешад. пука III поз.
3-ћи батаљон 10-ог пешад. пука III поз.
1 пољска Дебанжова батерија.

Свега: 3 батаљона пешадије (II и III поз.).
1 пољска Дебанжова батерија.

4) *Одред на Дебелом Брду*. Командант: *Командант допунског батаљона 5-ог пешад. пука* II *позива. Јачина*: Један допунски батаљон 5-ог пука II поз.

Задатак: Са батаљоном одбрана превоја *Дебело Брдо*, и заштита правца ка Ваљеву. Велика важност овога планинског превоја захтевала је, да се он пошто по то одржи у нашим рукама. У колико год време и средства дозволе, положај ојачати пољском фортификацијом ојачаног профила. Везу одржавати са штабом III Армије и са Рогачицом (Ужичка Војска), у почетку релејима, а доцније телефоном.

5) *Дринска дивизија I поз. Командант ђенералштабни пуковник Никола Стевановић. Начелник ђенералштаба, ђенералштабни потпуковник Пантелија Јуришић.*

Штаб дивизије: *Ваљево.*

Јачина: 4 пука пешадије (5. 6. 17. и III прекобројни пук).
16 митраљеза.
3 ескадрона коњице са 4 митраљеза.
9 пољских брзометних батерија.

Свега: 16 батаљона пешадије.
20 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
9 пољских брзометних батерија.

Дивизија је на линији: Степање—Јаутина—Каменица употребљена за утврђивање Ваљева.

Сем овога око Ваљева биле су још и ове армиске трупе и установе:

Армиска артилерија;

1 дивизион брзометних хаубица (2 батерије).
4 цеви 12 см дугачких топова (Дебанж).
1 пољски позициски артилер. дивизион Дебанжов (3 батерије).
1 брдски брзометни артилер. дивизион.
Део резервне муниционе колоне.

Армиска инжињерија.

Резервни инжињерски батаљон (4 чете).
IV телеграфско оделење.
1 балон.

Део Главног интендантског воза.

Укупна јачина III армије:

55 батаљона пешадије	(20 батаљона	I поз.	
	17 „	II поз.	
	18 „	III поз.)	

40 митраљеза.
8 ескадрона коњице.
14 пољских брзометних батерија.
3 брдске брзометне батерије.
11 пољских позициских батерија — Дебанж.
2 хаубичке брзометне батерије.
4 цеви 12 см дугачких топова.

IV) Ужичка војска.

Командант ђенерал Милош Божановић. Начелник ђенералштаба ђенералштабни потпуковник Радисав Крстић.

Штаб: *Ужице.*

Задатак: Осматрање и одбрана граничнога фронта: р. Трешњица —Рогачица—Бајина Башта—Мокра Гора—Прибој. Одбрана правaца од Бајине Баште и од Мокре Горе и Прибоја ка Ужицу; одбрана Ужица, и заштита позадине наше главне оперативне снаге на линији: *Свилајнац—Паланка—Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево.*

Утврђивање Бајине Баште, Мокре Горе и Ужица извршити тако, да се потпуно затворе правци, који од Бајине Баште и Мокре Горе воде за Ужице и даље у долину Западне Мораве, и да се од Ужица створи један јак наслон и ослонац за офанзивне операције. Дејство у принципу одбранбено не искључујући ни прелазак у делимичне нападе, чим се за ово буде указала угодна прилика.

Код Рогачице ухватити везу за III армијом, а јужно са црногорском Пљеваљском дивизијом на левој обали Лима (Метаљка).

Састав:

А. Истакнути одреди на граничном фронту:

а) *Ужичка бригада. Командант пешадиски пуковник Иван Павловић.* (4-ти пешад. пук II и III поз. са 8 митраљеза и 3 батерије).

Задатак. — Осматрање и одбрана граничнога фронта од р. Трешњице до карауле Дервенте, и заштита правца од Бајине Баште ка Ужицу.

Штаб: *Бајина Башта* (Мусино брдо).

б) *Одред код Мокре Горе.* Командант пешад. потпуковник Д. Пурић (4-ти пешад. пук I поз. и 1 брдски брзометни дивизион).

Задатак: Одбрана граничнога фронта и заштита правца ка Ужицу.

в) *Лимски одред.* Командант пешад. потпуковник Ј Михаиловић,

Јачина: 4-ти кадров пешад. пук од 3 батаљона са 2 митраљеза.
5-ти „ „ „ од 2 батаљона са 2 митраљеза.
$1^1/_2$ батаљон 4-ог пешад. пука III поз.
1 брзометна батерија (4 топа).

Свега: $6^1/_2$ батаљона пешадије са 4 митраљеза.
1 брдска брзометна батерија.

Задатак: Одбрана правца кроз Санџак обема обалама р. Лима: *Прибој—Сјеница—Нови Пазар.* За овај циљ прикупити се на линији: *Вихра—Варда* и ову линију утврдити што јаче за упорну одбрану. Извиђање у правцу Вишеграда, на одсеку између Лима, Ријеке и Рзава. Везу одржавати десно са Шумадиском дивизијом II поз. а лево са црногорском пљеваљском дивизијом (Метаљка.)

Б. Главна група.

Шумадиска дивизија II поз. Командант пешадиски пуковник Драг. Милутиновић. Начелник ђенералштаба ђенералштабни потпуковникМ. Јечменић.

Штаб дивизије: *Ужице.*

Задатак: У прво време утврђивање Ужица, Чајетине и Кадињаче.

Јачина: 3 пука пешадије (10. 11. и 12. пук II поз.).
12 митраљеза.
3 ескадрона коњице.
1 брдски брзометни дивизион (3 батерије).

Свега: 12 батаљона пешадије.
20 митраљеза.
3 брдске брзометне батерије.
3 ескадрона коњице.

Састав Ужичке војске у целини био је овај:

Шумадиска дивизија II поз.
Ужичка бригада.
4-ти пешад. пук III поз.
1 брзометни брдски дивизион (3 батерије).
1 пољски позициски дивизион Дебанжов (3 батерије).

1 брдски дивизион Дебанжов (3 батерије).

Златиборски четнички одред. Командант пешад. мајор Коста Тодоровић.

Јачина: 3 чете: Сувоборска
Тарска
Лимска. Укупно 750 људи.

Рејон дејства: Од црногорске границе па до пл. Медведника закључно,

Укупна јачина ужичке војске:

30$^1/_2$ батаљона пешадије (5 кадровских батаљона.
4 батаљона I поз.
16 „ II поз.
5$^1/_2$ „ III поз.

24 митраљеза
3 ескадрона.
4 брдске брзометне батерије.
3 брдске батерије Дебанжове.
3 пољске позициске батерије Дебанжове.

V) Одред код Д. Милановца на Дунаву.

Командант 13-ог пешад. пука III поз. пешад пуковник Л. Белодедић.

Јачина: 13-ти пешад. пук III поз. (без 1 батаљона).
1 пољска Дебанжова батерија.

Свега: 3 батаљона пешадије III поз.
1 пољска Дебанжова батерија.

Задатак: Одбрана прелаза преко Дунава на ушћу Поречке р. као и заштита правца који води поречком р. у долину Тимока ка Зајечару и даље; или на запад преко Мајдан Пека и Кучева у долину р. Пека; или на Жагубицу и Горњак у долину Млаве и Мораве.

У почетку овај је одред био под командом команданта Тимочке дивиз. области, али доцније, развојем догађаја, овај је одред морао бити знатно појачан. Његов је поглавити задатак сада био: одбрана прелаза преко Дунава код Текије и код Д. Милановца и спречавање везе и сједињења аустро-угарске и бугарске војске и заштита правца ка Зајечару. Овај одред тада је добио назив *Крајински одред*, добио је свога нарочитога команданта са штабом и био је успособљен за много озбиљније и важније оперативне задатке. Главно груповање овога одреда било је јужно од Текије. према Оршави, и био је под командом Врховне Команде.

VI Штаб Врховне Команде: *Крагујевац.*

* * *

Према досадањим излагањима *целокупна јачина наше оперативне војске износила је око:*

213 батаљона пешадије (међу којима је било:
153 батаљона I поз.
33 „ II поз. и
27 „ III поз.

200 митраљеза
50 ескадрона коњице.

Укупно 115 батерија.
67 пољских брзометних батерија.
6 брдских „ „
23 пољских Дебанжових батерија*)
3 брдске Дебанжове батерије.
10 хаубичких брзометних батерија.
5 хаубичких батерија Мод. 1897 год. систем Шнајдер са убрзаним гађањем. кал. 12 cm. (22 оруђа).
1 батерија мерзерска, калиб. 15 cm. (6 оруђа), и 12 цеви старих 12 cm. дугачких топова систем Шнајдер.

Или

*Око: 250.000 љ. (180.000 бораца**).*
200 митраљеза.
50 ескадрона коњице (око 8.000 коњаника).
528 топова свих калибара: брзометних и спорометних.

У овај број нису ушле трупе III поз. (сем горе наведених 27 батаљона) дивизиских области у позадини, као ни трупе и установе у позадини које су биле на расположењу Врховне Команде, али нису учествовале у битци, а чији је број износио око 100.000 љ.

Сем овога на расположењу Врховне Команде стајале су у позадини ове трупе и установе:

Градски артилериски пук и Опсадни артилер. парк.
1 брзометни хаубички дивизион 12 cm.
3-ћи брдски брзометни дивизион.
Резервне трупе (рекрути): Ниш, Крушевац, Крагујевац.
Трупе Нове области.
III позив свих дивизија на позадњој просторији, и извесан број допунских батаљона.

---

*) Дебанжове позициске батерије (пољске и брдске) имале су по 6 топова.

**) Треба имати на уму, да је више од $1/4$ од целокупнога броја бораца било без пушака, које су се очекивале из Русије. Људство без пушака употребљавано је за попуну губитака у борбеној линији у току битке, и за радове у непосредној позадини.

Минерска чета.
Жељезничка Команда.
Главни Интендантски воз.
Пиротехнички полубатаљон.
Велики Мостови трен.
Аеропланска ескадра.
Балонско одељење.
Санитетски жељезнички возови № 1—5.
Резервни инжињерски батаљон.
V Одељење резервне муниционе колоне.
I Телеграфско одељење.
Коњски депо̑.
Главна Војна Пошта.

Б. Јачина, састав и распоред аустро-угарске оперативне снаге према нама.*)

Главни командант аустро-угарске *Балканске војске*, одређене за операције противу Србије, био је *фелдцајгмајстер Потиорек*, који је уједно био и командант VI армије.

Штаб Балканске Војске: *Сарајево.*

Под његову команду стављене су: II, V и VI армија; све ландштурмске трупе у Срему и Банату; посада Петроварадина (6 мађарских ландштурмских батаљона); дунавска речна флотила; и ратна флота на Јадранском мору.

*Распоред Балканске Војске према Србији извршен је овако:***)

1) **VI Армија.** *Командант фелдцајгмајстер Оскар Потиорек.*

а) 15-ти корпус. *Командант ђенерал пешадије Михаел фон Апел.*

1-ва пешадиска дивизија (7-ма и 8-ма брдска бригада) на Дрини, на фронту с обе стране Вишеграда.

48-ма пешадиска дивизија (10-та и 12-та брдска бригада) југозападно од Власенице.

Б) 16-ти корпус. *Командант фелдцајгмајстер Венцел Вурм.*

2-га брдска бригада овога корпуса избачена на Дрину код Горажде, а *8-ма брдска бригада* код Фоче.

---

*) Види скицу Прилог 2, раз. 1:750.000

**) Подаци о аустро-угарској војсци према нама у опште узети су из дела:
а) *Die Geschichte des Weltkrieges,* mit besonderer Berücksichtigung der Tätigkeit der Österreichisch-Ungarischen Heere, unter Leitung des generals der Jnfanterie Emil Freicherr Woinovich von Belobreschka, und generalmajors Max Bitter von Hoen, direktor K u K Kriegsarchivs.
Wien. Band I стр. 551, 552 и 553.
б) *Der grosse Krieg* 1914—1918.
Herausgegeben von general Schwarte.
V Band: *„Der Oesterreichisch-Ungarische Krieg“* 1922. г. стр. 54, 55, и 56.

1-ва и 13-та брдска бригада упућене су из околине Сарајева ка Горажди.

18-та пешадиска дивизија (4-та, 5-та и 6-та брдска бригада) налазила се на правцу, који води за Фочу.

40-та хонведска пешадиска дивизија. Командант фелдмаршаллајтнант Браун: Сарајево.

2) **V Армија** *Командант ђенерал пешадије Лабориус Ритер фон Франк.*

а) 8-ми корпус. *Командант ђенерал коњице Артур Барон фон Гизл.*

9-та пешадиска дивизија око Бељине.

21-ва ландверска пешадиска девизија на обема обалама Саве на линији: Жупање—Брчко—Јамена.

в) 13-ти корпус. *Командант ђенерал коњице Барон фон Ремен.*

36-та Пешадиска дивизија: Бањица и северно.

42-га хрватска хонведска пешадиска дивизија западно од Бељине до Челића.

11-та брдска бригада, и 13-та пешадиска бригада северозападно од Зворника.

Ова је армија извршила концентрацију на линији: *Љубовија—Зворник—Рача* (босанска). Она је имала задатак да пређе Дрину главном снагом на фронту: Лешница—Лозница, па потом да продире долином р. Јадра ка Ваљеву, као првом и најважнијем географско-стратегиском објекту.

3. **II Армија.** *Командант ђенерал коњице фон Бем Ермоли.*

а) *29-та пешадиска дивизија* из 9-ог корпуса код Руме.

Командант фелдмаршаллајтнант гроф Цедвиц.

б) ½ *7-ме пешадиске дивизије* (13-ти корпус) код Земуна.

в) 4-ти корпус. *Командант ђенерал коњице фон Тршћански* (Terztyanzky):

31-ва пешадиска дивизија.

32-га пешадиска дивизија.

23-ћа хонведска пешадиска дивизија, источно од

29-те пешад. дивизије до Земуна.

г) 7-ми корпус. *Командант ђенерал пешадије Ото фон Мајкснер* у Банату, на фронту: Панчево — Ковин — Базјаш.

д) *10-та коњичка дивизија* на западном крилу II армије.

Ова је армија са 29-ом пешад. дивизијом, ½ 7-ме пешад. дивизије, 4-им корпусом, и 10-ом коњичком дивизијом извршила стратегиски развој на фронту: *Рача — Шабац — Земун,* и образовала је лево крило Балканске војске.

Задатак армије: прећи Саву код Шапца и угрожавати бок и позадину наше војске (фронтом ка Дрини) правцем Коцељева — Ваљево, и тиме олакшати тешку фронталну акцију V армије:

Развој догађаја у сукобу аустро-српском зависи највише од држања Русије.

Русија је изјавила, да ће се трудити пре свега, да се питање реши мирним путем. Ако би аустриска војска прешла границе Србије, она ће бити приморана, да се умеша у заштиту Србије. Извешћа од нашег посланства у Петрограду гласе да Русија сада преговара и одуговлачи у намери да добије време за мобилизацију и концентрацију војске. Па кад то сврши, онда ће објавити рат Аустро-Угарској. Објављен је указ о мобилизацији (по првој вести 13 корпуса, по другој 23 војних округа), спрам аустриске границе. Војска, која је одређена за борбу с Немачком, још није мобилисана, јер се не жели изазивати Немачка. Још се држи, да ће се моћи избећи општи рат, који би целу Европу увукао, па Русија подешава своје држање тако, да ратује само са Аустријом. Али узима се и та могућност, да ће Немачка принуђена бити ући у рат, ради одбране Аустрије, те се у Русији потајно предузимају мере и за мобилизацију војске спрам Немачке. Руски цар. писао је Престолонаследнику и у писму каже, поред осталог, да ни у ком случају Русија неће напустити Србију. Жели се, да се спор или сукоб реши мирним путем, без проливања крви, али са чувањем достојанства Србије. Али ако покушаји пропадну, онда ће се они бринути за судбу Србије. Како смо сада остали без пара, то смо се с молбом обратили да нас помогне, и данас смо добили депешу, да нам ставља на расположење 20 милиона.

По мом уверењу и оцени политичке ситуације рат европејски може се избећи само са великим жртвама од стране Аустрије, али нема вероватности, да ће се Аустрија повући и пристати на поравнање.

Немачка, која је у почетку стајала чврсто уз Аустрију (док је још мислила, да се Русија неће умешати). почела се је колебати, и обратила се Русији са представком, да треба тражити миран излаз, јер она не би желела рат. Може бити, да Немачка покушава тај корак у циљу да своме народу даде доказа, како је се старала, да се мир одржи, па није успела. Ма како било тумачење њеног корака, утисак је тај, да је незадовољна са Аустријом, али је мора подржавати, јер, после пораза аустриског, биће и њен положај знатно ослабљен.

Италија је изјавила одмах, да је незадовољна кораком Аустрије, јер јој нота аустриска није позната била, па због тога сматра, да је разрешена од војне помоћи Аустрији, и изјавила је да себи задржава слободне руке, и чекаће даљи развој догађаја.

Саветује нас, да примимо захтев аустриски, т. ј. ноту аустриску, па ће се у практици умањити њен значај, и сачекаће се

1-ва и 13-та брдска бригада упућене су из околине Сарајева ка Горажди.

18-та пешадиска дивизија (4-та, 5-та и 6-та брдска бригада) налазила се на правцу, који води за Фочу.

40-та хонведска пешадиска дивизија. Командант фелдмаршал-лајтнант Браун: Сарајево.

2) **V Армија** *Командант ђенерал пешадије Лабориус Ритер фон Франк.*

а) 8-ми корпус. *Командант ђенерал коњице Артур Барон фон Гизл.*

9-та пешадиска дивизија око Бељине.

21-ва ландверска пешадиска девизија на обема обалама Саве на линији: Жупање – Брчко—Јамена.

б) 13-ти корпус. *Командант ђенерал коњице Барон фон Ремен.*

36-та Пешадиска дивизија: Бањица и северно.

42-га хрватска хонведска пешадиска дивизија западно од Бељине до Челића.

11-та брдска бригада, и 13-та пешадиска бригада северозападно од Зворника.

Ова је армија извршила концентрацију на линији: *Љубовија—Зворник—Рача* (босанска). Она је имала задатак да пређе Дрину главном снагом на фронту: Лешница—Лозница, па потом да продире долином р. Јадра ка Ваљеву, као првом и најважнијем географско-стратегиском објекту.

3. **II Армија.** *Командант ђенерал коњице фон Бем Ермоли.*

а) *29-та пешадиска дивизија* из 9-ог корпуса код Руме.

Командант фелдмаршаллајтнант гроф Цедвиц.

б) $1/2$ *7-ме пешадиске дивизије* (13-ти корпус) код Земуна.

в) 4-ти корпус. *Командант ђенерал коњице фон Тршћански* (Terztyanzky):

31-ва пешадиска дивизија.

32-га пешадиска дивизија.

23-ћа хонведска пешадиска дивизија, источно од

29-те пешад. дивизије до Земуна.

г) 7-ми корпус. *Командант ђенерал пешадије Ото фон Мајкснер* у Банату, на фронту: Панчево — Ковин — Базјаш.

д) *10-та коњичка дивизија* на западном крилу II армије.

Ова је армија са 29-ом пешад. дивизијом, $1/2$ 7-ме пешад. дивизије, 4-им корпусом, и 10-ом коњичком дивизијом извршила стратегиски развој на фронту: *Рача — Шабац — Земун,* и образовала је лево крило Балканске војске.

Задатак армије: прећи Саву код Шапца и угрожавати бок и позадину наше војске (фронтом ка Дрини) правцем Коцељева — Ваљево, и тиме олакшати тешку фронталну акцију V армије:

Развој догађаја у сукобу аустро-српском зависи највише од држања Русије.

Русија је изјавила, да ће се трудити пре свега, да се питање реши мирним путем. Ако би аустриска војска прешла границе Србије, она ће бити приморана, да се умеша у заштиту Србије. Извешћа од нашег посланства у Петрограду гласе да Русија сада преговара и одуговлачи у намери да добије време за мобилизацију и концентрацију војске. Па кад то сврши, онда ће објавити рат Аустро-Угарској. Објављен је указ о мобилизацији (по првој вести 13 корпуса, по другој 23 војних округа), спрам аустриске границе. Војска, која је одређена за борбу с Немачком, још није мобилисана, јер се не жели изазивати Немачка. Још се држи, да ће се моћи избећи општи рат, који би целу Европу увукао, па Русија подешава своје држање тако, да ратује само са Аустријом. Али узима се и та могућност, да ће Немачка принуђена бити ући у рат, ради одбране Аустрије, те се у Русији потајно предузимају мере и за мобилизацију војске спрам Немачке. Руски цар писао је Престолонаследнику и у писму каже, поред осталог, да ни у ком случају Русија неће напустити Србију. Жели се, да се спор или сукоб реши мирним путем, без проливања крви, али са чувањем достојанства Србије. Али ако покушаји пропадну, онда ће се они бринути за судбу Србије. Како смо сада остали без пара, то смо се с молбом обратили да нас помогне, и данас смо добили депешу, да нам ставља на расположење 20 милиона.

По мом уверењу и оцени политичке ситуације рат европејски може се избећи само са великим жртвама од стране Аустрије, али нема вероватности, да ће се Аустрија повући и пристати на поравнање.

Немачка, која је у почетку стајала чврсто уз Аустрију (док је још мислила, да се Русија неће умешати). почела се је колебати, и обратила се Русији са представком, да треба тражити миран излаз, јер она не би желела рат. Може бити, да Немачка покушава тај корак у циљу да своме народу даде доказа, како је се старала, да се мир одржи, па није успела. Ма како било тумачење њеног корака, утисак је тај, да је незадовољна са Аустријом, али је мора подржавати, јер, после пораза аустриског, биће и њен положај знатно ослабљен.

Италија је изјавила одмах, да је незадовољна кораком Аустрије, јер јој нота аустриска није позната била, па због тога сматра, да је разрешена од војне помоћи Аустрији, и изјавила је да себи задржава слободне руке, и чекаће даљи развој догађаја.

Саветује нас, да примимо захтев аустриски, т. ј. ноту аустриску, па ће се у практици умањити њен значај, и сачекаће се

време, када ће се наш однопај са Аустро-Угарском радикално решити. Држање Италије може се овако дефинисати: незадовољна са кораком Аустрије, али ипак не може стати у логор противу Аустрије, због тога подржава сваку акцију, која се клони мирном решењу.

Француска стоји чврсто уз Русију, и припрема мере за мобилизацију. Чека на Немачку. Ако ова објави мобилизацију, одмах ће објавити и Француска.

Енглеска, која се у почетку колебала, и више била на страну онима, који су желели мир одржати, изјавила је сама преко нашег посланика, да је наш одговор задовољавајући, и да се чуди Аустрији, да га је одбила. Даље изјавила: ако се умеша која велика сила, онда ће се умешати све силе. Она је мобилисала своју флоту.

Румунија и *Грчка* учиниле су корак у Софији и изјавиле, да ће се умешати у рат, чим би Бугарска напала војском Србију. Они су се споразумели, да Бугарску држе у шаху, да се не умеша. Иначе неће да се мешају у наш спор са Аустријом. Тек онда, ако се општи рат изроди, они ће донети своје решење, т.ј. изразиће се, да ли ће узети учешћа противу Аустрије.

Од *Турске* немамо званична саопштења. Приватно турски посланик, који је јуче био примљен од стране Престолонаследника, изјавио је мени као своје лично уверење, да ће Турска остати неутрална.

Црна Гора иде с нама у рат. О томе сте добили извешћа. Сада треба одредити оне официре, који ће руковати операцијама црногорске војске у споразуму са нашим главним штабом. Треба ухватити што непосредније везе са Црном Гором. Особито нову телефонску везу.

Таква је ситуација политичка.

Примите уверење мога одличног поштовања.

Н. П. Пашић, с.р."

*

Наш први план за битку био је *дефанзиван*, на линији концентрације наше главне војске (Паланка—Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево), докле се ситуација довољно не објасни, па после радити оно, што буде најбоље одговарало приликама. На овај начин наш први план за битку (операциски план) поклапао се са ратним планом, јер се раније држало да ће нас непријатељ напасти главном снагом са севера: долином Мораве и правцем од Београда. За овај циљ Врховна Команда је свима командантима армија и команданту Ужичке Војске издала *директиву под ОБр. 796 од 24. јула ове садржине*:

план за битку морао изводити постепено по етапама, по мери како се ситуација буде објашњавала на западу и северу.

На овај начин отпочело је постепено привлачење и јаче прикупљање наше II и I армије са њихове концентрациске просторије на запад, ка линији: Уб — Ваљево, доводећи их тиме у јачу везу и наслон са III армијом у долини Јадра, али не слабећи при том пажњу и на север.

II и I армија биле су ешелониране на правцу: Аранђеловац — Лазаревац — Уб (због нејасне ситуације на северном фронту) тако, да је *I армија* била на десној обали Колубаре (штаб Аранђеловац), а *II армија* на левој обали Колубаре (штаб Уб).

Када је се доцније ситуација у довољној мери објаснила и јасно се увидело, да је непријатељ своју главну снагу за операције противу нас концентровао на линији: *Шабац — Лешница — Лозница*, и када је главном снагом извршио прелаз преко Дрине на фронту: *Лешница — Лозница* и са једним делом преко Саве код Шапца и овај заузео, тада је наша Врховна Команда склопила *дефинитиван план за битку*, који је у својој основи био *офанзиван*, и потпуно одговарао тадањим приликама.

По овоме операциском плану:

III армија у долини Јадра имала је задатак: да постепено и упорно што дуже задржава на фронту надирање непријатеља ка Ваљеву, обезбеђујући довољно свој леви бок и позадину од стране Зворника и Љубовије.

II армија (најјача група) имала је задатак: да у правцу пл. Цера и Иверка енергично нападне непријатеља у његов леви бок и позадину, обезбеђујући са једном дивизијом свој десни бок и позадину од стране Шапца.

I армија као стратегиска резерва била је на Убу, утврђивала га, а уједно пазила на Обреновац.

Припремне (уводне) операције.

Стратегиска припрема битке: непријатељски прелаз границе преко Дрине и Саве и упад у Србију; подилажење за битку (марш-маневри) од 30 јула до 3 августа.*)

III Армија.

Рад армије до прелаза непријатеља преко границе.

Распоред III армије до почетка битке пролазио је кроз извесне фазе, које су биле у зависности од ситуације у даноме тренутку,

---

*) За подробне операције на главном војишту служити се у будуће стално картом раз. 1:100.000 прилог 3; а за Ужичку Војску на споредном војишту служи карта раз. 1:200.000 прилог 4.

време, када ће се наш однoшај са Аустро-Угарском радикално решити. Држање Италије може се овако дефинисати: незадовољна са кораком Аустрије, али ипак не може стати у логор противу Аустрије, због тога подржава сваку акцију, која се клони мирном решењу.

Француска стоји чврсто уз Русију, и припрема мере за мобилизацију. Чека на Немачку. Ако ова објави мобилизацију, одмах ће објавити и Француска.

Енглеска, која се у почетку колебала, и више била на страну онима, који су желели мир одржати, изјавила је сама преко нашег посланика, да је наш одговор задовољавајући, и да се чуди Аустрији, да га је одбила. Даље изјавила: ако се умеша која велика сила, онда ће се умешати све силе. Она је мобилисала своју флоту.

Румунија и *Грчка* учиниле су корак у Софији и изјавиле, да ће се умешати у рат, чим би Бугарска напала војском Србију. Они су се споразумели, да Бугарску држе у шаху, да се не умеша. Иначе неће да се мешају у наш спор са Аустријом. Тек онда, ако се општи рат изроди, они ће донети своје решење, т.ј. изразиће се, да ли ће узети учешћа противу Аустрије.

Од *Турске* немамо званична саопштења. Приватно турски посланик, који је јуче био примљен од стране Престолонаследника, изјавио је мени као своје лично уверење, да ће Турска остати неутрална.

Црна Гора иде с нама у рат. О томе сте добили извешћа. Сада треба одредити оне официре, који ће руковати операцијама црногорске војске у споразуму са нашим главним штабом. Треба ухватити што непосредније везе са Црном Гором. Особито нову телефонску везу.

Таква је ситуација политичка.

Примите уверење мога одличног поштовања.

Н. П. Пашић, с.р."

*

Наш први план за битку био је *дефанзиван*, на линији концентрације наше главне војске (Паланка—Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево), докле се ситуација довољно не објасни, па после радити оно, што буде најбоље одговарало приликама. На овај начин наш први план за битку (операциски план) поклапао се са ратним планом, јер се раније држало да ће нас непријатељ напасти главном снагом са севера: долином Мораве и правцем од Београда. За овај циљ Врховна Команда је свима командантима армија и команданту Ужичке Војске издала *директиву под ОБр. 796 од 24. јула ове садржине*:

план за битку морао изводити постепено по етапама, по мери како се ситуација буде објашњавала на западу и северу.

На овај начин отпочело је постепено привлачење и јаче прикупљање наше II и I армије са њихове концентрациске просторије на запад, ка линији: Уб — Ваљево, доводећи их тиме у јачу везу и наслон са III армијом у долини Јадра, али не слабећи при том пажњу и на север.

II и I армија биле су ешелониране на правцу: Аранђеловац — Лазаревац — Уб (због нејасне ситуације на северном фронту) тако, да је *I армија* била на десној обали Колубаре (штаб Аранђеловац), а *II армија* на левој обали Колубаре (штаб Уб).

Када је се доцније ситуација у довољној мери објаснила и јасно се увидело, да је непријатељ своју главну снагу за операције противу нас концентровао на линији: *Шабац — Лешница — Лозница*, и када је главном снагом извршио прелаз преко Дрине на фронту: *Лешница — Лозница* и са једним делом преко Саве код Шапца и овај заузео, тада је наша Врховна Команда склопила *дефинитиван план за битку*, који је у својој основи био *офанзиван*, и потпуно одговарао тадањим приликама.

По овоме операциском плану:

III армија у долини Јадра имала је задатак: да постепено и упорно што дуже задржава на фронту надирање непријатеља ка Ваљеву, обезбеђујући довољно свој леви бок и позадину од стране Зворника и Љубовије.

II армија (најјача група) имала је задатак: да у правцу пл. Цера и Иверка енергично нападне непријатеља у његов леви бок и позадину, обезбеђујући са једном дивизијом свој десни бок и позадину од стране Шапца.

I армија као стратегиска резерва била је на Убу, утврђивала га, а уједно пазила на Обреновац.

Припремне (уводне) операције.

Стратегиска припрема битке: непријатељски прелаз границе преко Дрине и Саве и упад у Србију; подилажење за битку (марш-маневри) од 30 јула до 3 августа.*)

III Армија.

Рад армије до прелаза непријатеља преко границе.

Распоред III армије до почетка битке пролазио је кроз извесне фазе, које су биле у зависности од ситуације у даноме тренутку,

*) За подробне операције на главном војишту служити се у будуће стално картом раз. 1:100.000 прилог 3; а за Ужичку Војску на споредном војишту служи карта раз. 1:200.000 прилог 4.

што је изазивало и одговарајуће промене у почетном груповању снага ове армије код Ваљева.

21 јула командант III армије издао је команданту Дринске дивизије II поз. и команданту Обреновачког Одреда директиву за одбрану прелаза преко Дрине и Саве, као и за даље операције, ако би непријатељ успео да изврши прелаз.

Садржина ове директиве је ова:

1. Команданту дринске дивизије II поз.

„Задатак је Ваше дивизије, да брани прелазе од р. Вукодраже до Зворника, и да штити правце, који са граничног фронта: Шабац—Лозница—Зворник воде ка линији: Ставе—Каменица—Осладић.

„Пошто непријатељ може узети иницијативу у избору места за прелаз, то одбрана одсека треба да буде маневарска, у коме циљу одредима препоручити, да држе јаче резерве и подесно намештене, да могу брзо и лако стићи тамо, где буде било потребно.

„У времену када непријатељ врши прелазе, одбрана треба да буде и активна, те да се поједина његова пребачена одељења одбаце на реку.

„Ако будете приморани јачим непријатељским снагама, или добијете наређење да се повлачите, онда ће Лознички Одред то чинити долином Јадра, базирајући на положаје у висини Јаребичке цркве, Завлаке и Осечине; а Шабачки Одред вршиће повлачење тако, да базира на линију: Текериш—Михаилов гроб (Клак) —Столица (К. 280).

„Поједине колоне треба да одржавају чврсту узајамну везу, и да се узајамно помажу, а нарочито када се укаже прилика да се непријатељ нападне у бок.

„Ако ми не будемо могли прећи у офанзиву, онда ће главни одбранбени армиски положај бити на линији: Совачки Кик (к. 729) —Орловица (к. 566)—Главица (к. 520)—Савића брдо (к. 499)—Јолина Бреза (к. 500)—к. 393—Осладић—Пресек (к. 499)—Јаутина—Близоњски висови—Караула—Степање.

„Препоручити одредима, да благовремено проуче све путеве, којима би се могли кретати, и да нареде најпотребније оправке.

„Утврђивање да се врши брзо и енергично, и да се рекогносцирају угодни прелази на Сави и Дрини.

„И рекогносцирање и све покрете поред Дрине и Саве вршити у највећој тајности и потпуно невиђено.

г) На случај ако би непријатељ предузео иницијативу у извршењу прелаза, реку ваља офанзивно бранити. Предњи делови апсолутно не смеју олако попуштати, већ имају да послуже као ослонци за маневровање резервом.“

У периоди времена до 29 јула, непријатељ је скоро свакога дана дејствовао пешадиском или артилериском ватром на поједине тачке граничнога фронта и њихову посаду, бомбардовао поједина гранична насељена места, тежећи, или да им нанесе штете, или да на тај начин одвуче нашу пажњу са оних тачака, где стварно намерава да изврши прелаз.

27, 28 и 29 јула непријатељ је покушавао са слабијим деловима да пређе Дрину на разним тачкама, али наши делови за обезбеђивање граничнога фронта успешно су одбили све ове непријатељске покушаје. 28 јула била је јача активност непријатеља у извиђању са аеропланима, тако, да је тога дана у јутру један аероплан летео од Богатића на Шабац, одатле на југ ка Ваљеву. Други аероплан у исто време летео је правцем од Лознице долином Јадра ка Ваљеву, а трећи преко Гучева за Крупањ.

Командант Дринске дивизије II поз. 29 јула у 23 ч. 25 доставио је армији извештај телефоном, да командант Лозничког одреда извештава (20 ч. 10): „по свима извештајима, непријатељ данас (29 јула) по подне групише јачу снагу између Турског Шепка и с. Батара; вероватан је прелаз Дрине ноћас“,

Распоред Шабачког и Лозничког одреда на дан 29 јула 1194 г. у очи непријатељског прелаза на нашу страну, био је овакав:

1. *Шабачки одред.* Овај је одред обезбеђивао гранични фронт на одређеном му одсеку у оваквом распореду:

А) Десни одсек

Командант потпуковник Јован Васић.

1/2 ескадрона III поз.;

6-ти пешадиски пук III поз. (1. 3. и 4. батаљон);

1. Прекобројни батаљон 6-ог пеш. пука III поз. (270 пушака).

3. Дринска позициска батер.

Свега: 4 батаљона пешадије;
1/2 ескадрона коњице;
1 позициска батерија.

А) Трупе овог одсека обезбеђују део граничног фронта од ушћа р. Вукодраже до Вртачке аде у оваквом распореду:

1-ви батаљон 6. пеш. пука III п. обезбеђује од Вртачке аде до закључно са Шапцем, имајући 1 чету у потпорници код Причиновића.

3-ћи батаљон 6. пеш. пука III поз. обезбеђује од Топољака до ушћа р. Вукодраже са 2 чете у првом реду, а 2 чете у потпорници код Црвене механе, да друму: Шабац—Ушће.

3-ћа дринска позициска батерија пласирана је на Мишару.

што је изазивало и одговарајуће промене у почетном груповању снага ове армије код Ваљева.

21 јула командант III армије издао је команданту Дринске дивизије II поз. и команданту Обреновачког Одреда директиву за одбрану прелаза преко Дрине и Саве, као и за даље операције, ако би непријатељ успео да изврши прелаз.

Садржина ове директиве је ова:

1. Команданту дринске дивизије II поз.

„Задатак је Ваше дивизије, да брани прелазе од р. Вукодраже до Зворника, и да штити правце, који са граничног фронта: Шабац—Лозница—Зворник воде ка линији: Ставе—Каменица—Ősладић.

„Пошто непријатељ може узети иницијативу у избору места за прелаз, то одбрана одсека треба да буде маневарска, у коме циљу одредима препоручити, да држе јаче резерве и подесно намештене, да могу брзо и лако стићи тамо, где буде било потребно.

„У времену када непријатељ врши прелазе, одбрана треба да буде и активна, те да се поједина његова пребачена одељења одбаце на реку.

„Ако будете приморани јачим непријатељским снагама, или добијете наређење да се повлачите, онда ће Лознички Одред то чинити долином Јадра, базирајући на положаје у висини Јаребичке цркве, Завлаке и Осечине; а Шабачки Одред вршиће повлачење тако, да базира на линију: Текериш—Михаилов гроб (Клак)—Столица (К. 280).

„Поједине колоне треба да одржавају чврсту узајамну везу, и да се узајамно помажу, а нарочито када се укаже прилика да се непријатељ нападне у бок.

„Ако ми не будемо могли прећи у офанзиву, онда ће главни одбранбени армиски положај бити на линији: Совачки Кик (к. 729)—Орловица (к. 566)—Главица (к. 520)—Савића брдо (к. 499)—Јошина Бреза (к. 500)—к. 393—Осладић—Пресек (к. 499)—Јаутина—Близоњски висови—Караула—Степање.

„Препоручити одредима, да благовремено проуче све путеве, којима би се могли кретати, и да нареде најпотребније оправке.

„Утврђивање да се врши брзо и енергично, и да се рекогносцирају угодни прелази на Сави и Дрини.

„И рекогносцирање и све покрете поред Дрине и Саве вршити у највећој тајности и потпуно невиђено.

г) На случај ако би непријатељ предузео инициативу у извршењу прелаза, реку ваља офанзивно бранити. Предњи делови апсолутно не смеју олако попуштати, већ имају да послуже као ослонци за маневровање резервом."

У периоди времена до 29 јула, непријатељ је скоро свакога дана дејствовао пешадиском или артилериском ватром на поједине тачке граничнога фронта и њихову посаду, бомбардовао поједина гранична насељена места, тежећи, или да им нанесе штете, или да на тај начин одвуче нашу пажњу са оних тачака, где стварно намерава да изврши прелаз.

27, 28 и 29 јула непријатељ је покушавао са слабијим деловима да пређе Дрину на разним тачкама, али наши делови за обезбеђивање граничнога фронта успешно су одбили све ове непријатељске покушаје. 28 јула била је јача активност непријатеља у извиђању са аеропланима, тако, да је тога дана у јутру један аероплан летео од Богатића на Шабац, одатле на југ ка Ваљеву. Други аероплан у исто време летео је правцем од Лознице долином Јадра ка Ваљеву, а трећи преко Гучева за Крупањ.

Командант Дринске дивизије II поз. 29 јула у 23 ч. 25 доставио је армији извештај телефоном, да командант Лозничког одреда извештава (20 ч. 10): „по свима извештајима, непријатељ данас (29 јула) по подне групише јачу снагу између Турског Шепка и с. Батара; вероватан је прелаз Дрине ноћас",

Распоред Шабачког и Лозничког одреда на дан 29 јула 1194 г. у очи непријатељског прелаза на нашу страну, био је овакав:

1. *Шабачки одред.* Овај је одред обезбеђивао гранични фронт на одређеном му одсеку у оваквом распореду:

А) Десни одсек

Командант потпуковник Јован Васић.

1/2 ескадрона III поз.;

6-ти пешадиски пук III поз. (1. 3. и 4. батаљон);

1. Прекобројни батаљон 6-ог пеш. пука III поз. (270 пушака).

3. Дринска позициска батер.

Свега: 4 батаљона пешадије;
1/2 ескадрона коњице;
1 позициска батерија.

А) Трупе овог одсека обезбеђују део граничног фронта од ушћа р. Вукодраже до Вртачке аде у оваквом распореду:

1-ви батаљон 6. пеш. пука III п. обезбеђује од Вртачке аде до закључно са Шапцем, имајући 1 чету у потпорници код Причиновића.

3-ћи батаљон 6. пеш. пука III поз. обезбеђује од Топољака до ушћа р. Вукодраже са 2 чете у првом реду, а 2 чете у потпорници код Црвене механе, да друму: Шабац—Ушће.

3-ћа дринска позициска батерија пласирана је на Мишару.

У одсечној резерви 4-ти батаљон 6. пешад. пука III поз. на Мишарском положају и 1-ви прекобројни батаљон 6. пеш. пука III поз. у селу Корману.

Полуескадрон III поз. употребљен је на извиђање и одржавање везе са Обреновачким одредом.

Б) Леви одсек.

Командант мајор Коста Вујичић.

1-ви и 4-ти батаљон 6 пеш. пука III поз.

1 вод митраљеза 6-ог пеш. пука II поз.

1 вод 3-ће батерије дрин. арт. дивизиона II поз.

Свега 2 батаљона пешадије;
2 митраљеза;
2 брзометна топа.

Б) Трупе овога одсека држе од Вртачке аде до Самуровића аде закључно, у оваквом распореду;

4-ти батаљон обезбеђује фронт од Вртачке аде до аде Делагуске.

1-ви батаљон обезбеђује део Дрине од аде Делагуске до Бадовинаца закључно.

У одсечној резерви: 2 чете (из сваког од предњих батаљона узета по једна чета); вод митраљеза и вод брзометне артилерије.

Одсечној резерви било је одређено место код Богатића; али како је непријатељ почео покушавати, да са Бујуклића аде изврши прелаз код с. Бадовинаца, она је тада померена до с. Бадовинаца.

В) *Општа резерва.*

2-ги ескадрон дринског коњичког дивизиона. II поз.

2-ги и 3-ћи батаљон 6. пеш. пука II поз.

1 вод митраљеза 6. пеш. пука II поз.

1 вод 3. батерије дринског арт. дивизиона II поз.

Свега 2 батаљона пешадије;
2 митраљеза;
1 ескадрон и
2 топа.

В) *Општа резерва* је код Слепчевића.

Г) *Колонски делови* Шабачког одреда ешелонира нису на путу: Слепчевић—Варна—Текериш.

2. Лознички одред. Овај је одред обезбеђивао гранични фронт нодређеном му одсеку у оваквом распореду:,

Веза. Веза између команданата одреда и команданта дринске дивизије II поз. одржавана је телефоном али поред овога била је организована и коњичка релејна веза. Веза између команданата одреда и њихових делова била је негде телефонска, а негде ордонанска. Због оскудице у телефонском материалу код оба одреда није се могла организовати телефонска веза, каква је према приликама била потребна.

У одсечној резерви 4-ти батаљон 6. пешад. пука III поз. на Мишарском положају и 1-ви прекобројни батаљон 6. пеш. пука III поз. у селу Корману.

Полуескадрон III поз. употребљен је на извиђање и одржавање везе са Обреновачким одредом.

Б) Леви одсек.

Командант мајор Коста Вујичић.

1-ви и 4-ти батаљон 6 пеш. пука III поз.

1 вод митраљеза 6-ог пеш. пука II поз.

1 вод 3-ће батерије дрин. арт. дивизиона II поз.

Свега 2 батаљона пешадије;
2 митраљеза;
2 брзометна топа.

Б) Трупе овога одсека држе од Вртачке аде до Самуровића аде закључно, у оваквом распореду;

4-ти батаљон обезбеђује фронт од Вртачке аде до аде Делагуске.

1-ви батаљон обезбеђује део Дрине од аде Делагуске до Бадовинаца закључно.

У одсечној резерви: 2 чете (из сваког од предњих батаљона узета по једна чета); вод митраљеза и вод брзометне артилерије.

Одсечној резерви било је одређено место код Богатића; али како је непријатељ почео покушавати, да са Бујуклића аде изврши прелаз код с. Бадовинаца, она је тада померена до с. Бадовинаца.

В) Општа резерва.

2-ги ескадрон дринског коњичког дивизиона. II поз.

2-ги и 3-ћи батаљон 6. пеш. пука II поз.

1 вод митраљеза 6. пеш. пука II поз.

1 вод 3. батерије дринског арт. дивизиона II поз.

Свега 2 батаљона пешадије;
2 митраљеза;
1 ескадрон и
2 топа.

В) *Општа резерва* је код Слепчевића.

Г) *Колонски делови* Шабачког одреда ешелонира нису на путу: Слепчевић—Варна—Текериш.

2. Лознички одред. Овај је одред обезбеђивао гранични фронт нодређеном му одсеку у оваквом распореду:,

Веза. Веза између команданата одреда и команданта дринске дивизије II поз. одржавана је телефоном али поред овога била је организована и коњичка релејна веза. Веза између команданата одреда и њихових делова била је негде телефонска, а негде ордонанска. Због оскудице у телефонском материалу код оба одреда није се могла организовати телефонска веза, каква је према приликама била потребна.

30 ЈУЛИ

А) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

По последњим добијеним извештајима, непријатељ дејствује јаком артилериском ватром на цео северни фронт: Рам-Смедерево, затим према Београду и Остружници, али се приметно осећа, да непријатељ покушава јаче узнемиравање и врши јак притисак ватром на фронту: Обреновац-Шабац-Лозница, вероватно у циљу прелаза на овоме делу нашега северо-западног фронта.

Ово је дало повода Врховној Команди да на основу процене целокупне ситуације изврши ново груповање снаге ка северозападу, за који је циљ овога дана издала командантима армија *директиву* (ОБр. 1093, и ОБр. 1107) ове садржине:

1) Команданту II армије — Аранђеловац.

„Према последњим извештајима, непријатељ покушава јаче узнемиравање на граничном фронту: Обреновац-Шабац-Лозница, вероватно у циљу прелаза.

„Према оваквој ситуацији Врховни Командант наређује: да се II армија примакне ближе северозападном граничном фронту, да би могла брзо спречити непријатељски прелаз на фронту: Обреновац-Шабац.

„Ради овога упутите одмах:

„а) *Шумадиску дивизију I поз.* преко Коцељеве у Владимирце, са задатком: да осматра и упорно брани фронт: Ушће-Шабац.

„б) *Једну дивизију* преко Лазаревца и Уба у Стублине, са задатком: да осматра и упорно брани фронт: Обреновац-Ушће.

„в) *Једну дивизију* око Уба, где ће бити и штаб те армије.

„*Дунавска дивизија I поз.* остаје под Вашом командом до даљега наређења.

„Команданту III армије наређено је, да одмах са дринском дивизијом I поз. одмаршује ка Дрини, и на свом фронту брани непријатељу прелаз. Наређено му је, да са Вама ухвати везу“.

2) КОМАНДАНТУ III АРМИЈЕ — ВАЉЕВО.

„По последњим извештајима непријатељ покушава јаче узнемиравање на граничном фронту: Обреновац-Шабац-Лозница, вероватно у циљу прелаза.

„Према овакој ситуацији Врховни Командант наређује, да са Вашом армијом предузмете све мере за енергично сузбијање свих покушаја непријатељских у циљу прелаза на фронту Ваше армије.

„За овај циљ одмаршујте одмах са Дринском дивизијом I поз. тамо, где је потребно и спречите непријатељу прелаз.

„6. и 7. пук II поз. остаће на својим местима.

„Команданту II Армије наређено је, да са 1 дивизијом одмаршује ка Шапцу, у Владимирце; са 1 дивизијом ка Обреновцу у Стублине; а са 1 дивизијом око Уба, где ће бити и штаб II Армије.

„Ступите са II Армијом одмах у везу и известите о месту штаба Ваше армије“.

3) КОМАНДАНТУ I АРМИЈЕ — РАЧА.

„Према последњим извештајима непријатељ покушава јаче узнемиравање на граничном фронту: Обреновац-Шабац-Лозница, вероватно у циљу прелаза.

„Према оваквој ситуацији Врховни Командант наређује: да I армија изврши прикупљање на линији: Аранђеловац-Лазаревац, и то: 1 дивизијом код Лазаревца, а са остале 2 код Аранђеловца, где ће бити и штаб армије.

„*Командант Браничевског одреда* остаће где је, са задатком, који ће му се дати из Врховне Команде. Од момента покрета штаба армије у Аранђеловац, Браничевски одред долази непосредно под Врховну Команду.

„*Коњичка дивизија* да одмаршује што пре у Ваљево, где ће се ставити на расположење команданту III Армије.

„Из Смедерева повући ће се све трупе из састава I Армије, када тамо стигне 19 кадровски пешадиски пук.

„*Допунске трупе* употребљене на утврђивање упутити у Крушевац, ако су из Тимочке дивизиске области“.

4) КОМАНДАНТУ III АРМИЈЕ — ВАЉЕВО.

„Наређено је, да Коњичка дивизија одмаршује у Ваљево и да Вам се стави на расположење. Врховна Команда мисли да би Коњичку дивизију најбоље било употребити на десном боку армије, на фронту: Шабац-Лозница“.

5) КОМАНДАНТУ БРАНИЧЕВСКОГ ОДРЕДА — ПОЖАРЕВАЦ.

„Према новоствореној ситуацији, Врховни Командант наредио је јаче груповање армија на северо-запад.

„Ви са одредом остајете где сте.

„Задатак Вам је осматрање и упорна одбрана граничнога фронта: Голубац-Смедерево. Код Смедерева се сада налази 15-ти пешад. пук I поз.; 1 батаљон III поз.; и 1 пољска Дебанжова батерија.

„Упутиће се одмах у Смедерево 19-ти кадровски пешадиски пук из Крагујевца, да смени коњички пук који иде у састав своје дивизије, и 2 пољске Дебанжове батерије из Ћуприје.

„О овоме је извештен командант I Армије.

„Према овоме предузмите све мере, у циљу што упорније одбране датога граничнога фронта“.

Када је Врховна Команда, око 9 ч., добила извештај од команданта III Армије, да је непријатељ овога дана рано у јутру (4 ч. 20) извршио прелаз преко Дрине код аде Курјачице, на фронту: Лешница-Лозница, јачине око 10.000—15.000 љ.; и да је прешао и Саву код Шапца на понтонима и заузео Шабац, видело се да овај моменат мења досадању општу ситуацију, уносећи много више светлости у непријатељске намере. На основу овога се Врховна Команда, док се ситуација још боље не расветли, одлучује, да у први мах јаче затвори и заштити правце који од Шапца и Лознице воде ка Ваљеву и на њима што дуже задржава надирање непријатеља, па после да изврши ново груповање снага у правцу на северо-запад, удешавајући ово по мери, како се буду развијале прилике код непријатеља.

На основу свега овога Врховна Команда је издала директиву (ОБр. 1109) ове садржине:

1) КОМАНДАНТУ III АРМИЈЕ — ВАЉЕВО.

„Добијен је Ваш извештај ОБр. 329.

Наређујем:

а) Армиску коњицу са једном брзометном батеријом избаците одмах правцем: Коцељева—Шабац са задатком: да што пре расветли ситуацију код непријатеља; да прихвати и потпомогне пук, који је у повлачењу из Шапца; и да ухвати везу са одредом у Мачви и код Лознице.

б) Један пук пешадије са дивизионом брдске артиљерије упутите одмах у правцу ка Лозници, за појачање и прихват 5-ог пешадиског пука II поз., у циљу упорнога задржавања непријатеља на том правцу.

в) Један пук пешадије са дивизионом брдске артилерије упутите одмах у правцу Коцељева—Драгиње, за појачање и прихват 6-ог пешадиског пука II поз., у циљу упорног задржавања непријатеља у овом правцу.

„г) *2 пука пешадије и остатак артилерије* остаће на расположењу команданта на линији: *Јаутина—Каменица.*

„Шумадиска дивизија I поз. је на маршу правцем: Лазаревац—Уб—Коцељева—Владимирци.

д.) Одред у Обреновцу ставите под команду команданта II Армије.

„Овим се замењује моје наређење ОБр. 1093.“

2) КОМАНДАНТУ II АРМИЈЕ — АРАНЂЕЛОВАЦ.

„По извештају команданта III Армије данас у подне непријатељ је прешао Саву код Шапца, заузео Шабац и потиснуо тамошњи одред у правцу ка Коцељеви. Јачина непријатеља непозната. На фронту: Лешница—Лозница непријатељ је прешао Дрину, и сада се води борба на положајима код Лознице. Јачина непријатеља цени се на 10.000—15.000 љ.

„Команданту III Армије наређено је, да са по једним пуком пешадије и дивизионом брзометне артилерије прихвати и ојача Шабачки и Лознички одред, а са резервом од 2 пука пешадије и свом осталом артилеријом да се налази на линији: Јаутина—Каменица. У правцу ка Шапцу упућена је и армиска коњица са једном брзометном батеријом.

Наређујем:

„а) *Да Шумадиска дивизија I поз.* одмах предузме покрет у сусрет непријатељу, правцем: Уб—Коцељева—Шабац, са задатком: да прихвати наше трупе у томе правцу, да непријатеља нападне и баци назад на Саву.

„б) *Остале дивизије те армије*, сем Дунавске дивизије I поз. прикупите око Уба, пратите развој догађаја и дејствујте енергично у правцу, где се појави главна непријатељска снага у своме наступању ка Ваљеву, а са фронта: Обреновац—Шабац.

„в.) *Коњичка дивизија* ставља се под Вашу команду. Команданту Коњичке дивизије наређено је, да вам се стави на расположење на Убу.

„г.) *I Армији* наређено је прикупљање на линији: Аранђеловац—Лазаревац.

„Овим се, услед измењених прилика, мења наређење ОБр. 1093.“ —

У вези овога, а са директивом ОБр, 1111 Врховна Команда наредила је:

КОМАНДАНТУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ — УЖИЦЕ.

„Врховни командант наредио је данас покрет и јаче груповање све три армије према северо-западном фронту, у циљу предузимања офанзиве. Предузмите офанзиву противу Вишеграда.“

За време овог прикупљања наше II и I Армије у северозападном правцу ка III Армији, сву тежину ситуације имала је да прими и издржи, иначе по свом саставу најслабија III Армија која је образовањем Шабачког и Лозничког одреда и последњим одвајањим армиске коњице, и 1 пука пешадије са дивизионом брдске артилерије и њиховим одашиљањем за Шабац, ослабљена још и више. И све до почетка праве битке (3 августа) она је својим врло упорним и жилавим држањем и заштићавањем праваца од Лознице и Шапца ка Ваљеву успела, да под најтежим приликама ипак створи потребно време за ново груповање наше снаге према ново створеној ситуацији.

Б) III Армија.

Рад армије.

У 5 ч 45 *командант Дринске дивизије II поз. извештава*: да је непријатељ у 4 ч. 20 извршио прелаз преко Дрине код аде Курјачице, и да непријатељска артилерија бомбардује Лозницу.

Истовремено са овим извештајем почели су пристизати извештаји са целога фронта армије, који су јасно наговештавали почетак озбиљне непријатељске акције.

Из Шапца јављају телефоном, да је непријатељ у 3 ч. 30 почео јако бомбардовање града и да је телеграфска веза прекинута.

Из Обреновца пак јављају, да је непријатељ у 4 ч. 30 почео дејствовати јаком артилериским ватром на Обреновац и то: пољском артилеријом туче положаје, а тешком артилеријом туче варош. У 3 ч. почела је јака пешадиска борба код с. Дреновца, а у 4 ч. 10 почела је и јака артилериска ватра.

Нарочита активност непријатеља приметила се на фронту: с. Прхово—Драгојевац. Две непријатељске артилериске групе од Обрежа и Видојевице и један топ са Мрђеновачке аде јако су обасипали простор око Прхова и Драгојевца ка Црвеној механи. Отварана је пешадиска и митраљеска ватра, како са ада, тако и са супротне обале Саве.

Сем овога извештаји су наговештавали, да непријатељ на Прховску и Мрђеновачку аду преноси материјал и топове.

О свему овоме у 8 ч. 45 извештена је Врховна Команда с напоменом, да се из свију јутрошњих извештаја може закључити:

да непријатељ данас предузима офанзиву на фронту ове армије.

У 9 ч. потврђен је извештај о прелазу непријатеља преко Дрине код аде Курјачице. Покушај од стране Лозничког одреда, да се непријатељ одбаци назад није успео, и Лознички одред остао је да држи линију положаја: Петровића брдо—коса с. Добрића—Прељевска црква—к. 196—Тршићско брдо (к. 250)—Крајишници (Кличевац). С обзиром на овакву ситуацију, која је у целини још била нејасна (јер се није тачно знала ситуација на осталим тачкама на фронту ове армије), као и с обзиром на директиву Врховне Команде ОБр. 796 од 24. јула, *командант III Армије у 10 ч. 20 издао је команданту Дринске дивизије I поз. заповест ове садржине.*

„По свима вестима, које су добијене у току прошле ноћи (29/30) и данас, непријатељ предузима офанзиву на фронту ове армије.

На простору између Лешнице и Лознице непријатељ је прешао Дрину и борба се води на целој линији; Обреновац—Шабац—Бадовинци. Наши заштитни делови дају отпора. У случају да непријатељ продре са јачим снагама и принуди наше предње делове на повлачење, армија ће примити одлучну битку на линији; Оштриковац—Караула—Јаутина—Каменица.

У томе циљу извршите овако груповање Ваше дивизије: један пук и дивизион артилерије групишите на линији: Оштриковац—Караула—Близоњски висови закључно; а остатак дивизије групишите на линији: од Близоњских висова западно до Каменице.

Ово извршити одмах и мене известити.“ —

По овоме је главнина Дринске дивизије I поз. (3 пука пешадије и 2 дивизиона артилерије) била прикупљена између путева; Ваљево—Лозница и Ваљево—Шабац тако, да се на случај потребе могла брзо кренути ка Шапцу или ка Лозници, где буде по ситуацији требало.

На расположењу команданта армије стајали су сви *допунски батаљони*, који су били махом *без оружја*.

Ако би се непријатељ заиста сачекао на овим положајима и ту примила пресудна битка, сви заштитни делови повукли би се позади у резерву и са њима би се допунило груповање снаге с обзиром на тадању ситуацију. Око 10 ч. командант Дринске дивизије II поз. доставља телефоном извештај команданта Лозничког одреда, да је непријатељ прешао Дрину снагом од 10.000—15.000 љ., да су трупе III поз. на месту прелаза разбијене и собом повукле уназад и делове II поз. упућене у против-напад.

Истовремено са разних страна стигла је неочекивана вест, да је и Шабац пао, и да се трупе III поз. које су на томе месту

заштићавале фронт, повлаче преко Јеленче на друм; Шабац—Коцељева.

И ако о овоме још није добијен извештај од команданта Шабачког одреда, већ од вршиоца дужности начелника округа подринског, који је у 9 ч. 10 напустио Шабац, ипак се могло сматрати да је вест тачна.

На основу свега овога командант III Армије у 11 ч. упутио је Врховној Команди овај извештај:

„По добијеним извештајима непријатељ је прешао Саву код Шапца на понтонима и заузео Шабац. Јачина непријатеља према Лозници 10.000—15.000 љ, по извештају команданта тамошњега одреда.

Хаубицама непријатељ обасипа Обреновац. Сада се води борба на лозничким положајима. Делови Шабачког одреда са Мишара повлаче се ка Ваљеву. О одреду у Мачви немам извештаја, јер су везе прекинуте. Наредио сам, да Дринска дивизија I поз. заузме положаје положаје код Ваљева“. —

Пошто је сада почело бивати све јасније, да непријатељ на фронту III Армије почиње надирати јаким силама, то је *командант III Армије у 11 ч. упутио Врховној Команди овај извештај:*

„Ако не предстоје операције са II Армијом, мишљења сам, да би требало бар једну њену дивизију пребацити ка Ваљеву, за одбрану линије: Степање—Близоњски висови—Јаутина—Ставе. У овоме случају могло би се активно дејствовати и непријатељ одбацити натраг“.

У 11 ч. 50 добијена је из Врховне Команде директива ове садржине.

„По последњим извештајима непријатељ покушава јаче узнемиравање на граничном фронту: Обреновац—Шабац—Лозница, вероватно у циљу прелаза.

Према оваквој ситуацији Врховни Командант наређује, да са Вашом армијом предузмете све мере за енергично сузбијање свих покушаја непријатељских у циљу прелаза на фронт Ваше армије.

За овај циљ нека одмаршује Дринска дивизија I поз. тамо где је потребно и спречи даље продирање непријатеља. 6. и 7. пук II позива остаће на својим местима.

Команданту II Армије наређено, да са једном дивизијом одмаршује ка Шапцу у Владимирце, са једном дивизијом ка Обреновцу у Стублине, а са једном дивизијом задржаће се код Уба, где ће бити и штаб II Армије.

Ступите са II Армијом у везу и известите о месту штаба Ваше армије.“ —

Према овој директиви Врховне Команде командант III Армије је спремио заповест, по којој се цела Дринска дивизија I поз. имала да крене ка Лозници, и команданту ове дивизије издата су била сва претходна усмена наређења, и учињена представка команданту II Армије у смислу заједничке акције.

Али у 15 ч. 40 из Врховне Команде добијено је ово наређење:

Добијен Ваш извештај ОБр. 329.

Наређујем:

„а) Армиску коњицу са 1 брзометном батеријом избаците одмах правцем: Коцељева—Шабац, са задатком: да што пре расветли ситуацију код непријатеља; да прихвати и потпомогне пук, који је у повлачењу од Шапца и да ухвати везу са одредом, који је био у Мачви и код Лознице.

„б) Један пук пешадије са дивизионом брзометне артилерије упутите одмах у правцу ка Лозници за појачање и прихватање 5-ог пешад. пука II поз., у циљу упорног задржавања непријатеља.

„в) Један пук пешадије са дивизионом брзометне артилерије упутите одмах у правцу: Коцељева—Драгиње (Вел. Бошњак) за појачање и прихватање 6-ог пешад. пука II поз., у циљу упорног задржавања непријатеља.

„г) Два пешад. пука и остатак артилерије остаће на расположењу команданта на линији: Јаутина—Каменица.

„д) Одред у Обреновцу ставите под команду команданта II Армије.

„Шумадиска дивизија I поз. је на маршу правцем: Лазаревац—Уб—Коцељева—Владимирци.

„Овим се мења моје наређење ОБр. 1093“.

На основу овога наређења из Врховне Команде, командант III. Армије издао је овога дана у 19 ч. 30 својим трупама ову заповест:

„По досада добијеним извештајима, непријатељ је предузео офанзиву према левоме крилу ове армије.

„Један његов одред прешао је Дрину код Лознице, а други део пребацио се на чамцима код Шапца.

Наши заштитни одреди код Лознице и Мишара задржавају непријатеља на тим тачкама.

„II Армија потпомоћи ће акцију III Армије излазећи на фронт: Владимирци—Уб—Стублине.

Наређујем:

„1) Дринска дивизија I поз.

„а) Коњички пук извиђа на фронту Шабац—Ново Село. Са одредом потпуковника Ј. Васића спречава продирање непријатеља правцем: Коцељева—Ваљево.

„б) Један пешад. пук са једним дивизионом артилерије упутиће се одмах Лозници, да што пре ојача, односно прихвати Лознички одред и упорно задржава непријатељу продирање долином Јадра. Овај се одред ставља под команду команданта Дринске дивизије II поз.

„в) Један пешадиски пук са дивизионом пољске артилерије упутите преко Коцељеве и Драгиња ка Мишару, да појача, односно да прихвати одред потпуковника Јована Васића и упорно задржава непријатељу надирање ка Ваљеву.

„г) Два пешадиска пука са једним дивизионом пољске артилерије, дивизиским штабом и осталим деловима, прикупиће на линији: Јаутина—Каменица—Ваљево. Трупе под а) и в) стоје под командом коњичког пуковника Јована Вељковића.

„2.) Дринска дивизија II поз.

„а) Лознички одред упорно ће бранити свој утврђени положај код Лознице до доласка појачања, а потом ће радити према приликама и наређењима команданта Дринске дивизије II поз. у смислу раније издате заповести.

„б) Одред пуковника Алексе Петровића задржава што дуже непријатеља на своме правцу, базирајући се на линију: Текериш—Клак—Михаилов гроб, према раније издатој заповести, одржавајући што чвршћу везу са одредом пуковника Јована Вељковића.

„в) Одред потпуковника Јована Васића задржава што дуже непријатеља на правцу: Шабац—Церовац—Вел. Бошњак до доласка појачања из Ваљева, потом дејствује по наређењу команданта одреда пуковника Ј. Вељковића.

„3.) Четнички одред мајора Војина Поповића поступиће по својој инструкцији, одржавајући у овај мах везу између одреда Лозничког и Шабачког планином Цером.

„4.) Обреновачки одред остаје на својим досадањим положајима и дејствује у смислу раније издате му заповести. По пријему овога наређења ставиће се под ко-

манду команданта II Армије, чији се штаб сада налази у Аранђеловцу.

„5.) Љубовиски одред остаје на својим положајима и дејствује у смислу добијене заповести.

„6.) Допунски батаљон на Дебелом брду остаје на свом досадањем положају.

„7.) Армиска артилерија: хаубички дивизион; брдски дивизион; допунске трупе; резервни инжињерски батаљон остају у Ваљеву.

8.) Истакнути заштитни одреди упорно ће спречавати наступање непријатеља, користећи се свима теренским погодностима, одржавајући везу са суседним одредима и извештавајући што чешће претпостављене команде.

„9.) Штаб армије у Ваљеву.

„10.) О пријему одговорити".

Око 16 ч. добијен је извештај од команданта Дринске дивизије II поз., да га је командант Шабачког одреда известио о своме покрету из Слепчевића у циљу, да бочно нападне непријатеља код Шапца. „Међутим он овај напад није извршио, нити је озбиљно и помишљао да нападне непријатеља, и у место да од Слепчевића иде ка Шапцу најкраћим путем (8 км.) он се креће правцем: с. Добрић—Маови и излази на Јевремовац, где не предузима ништа озбиљно, већ се у вече враћа чак у Слатину. Овакву неактивност показале су и трупе III поз. које су биле код Шапца, и ако је први упад у Шабац непријатељ извршио слабим снагама". (Релација команданта Дринске дивизије II поз.). Због овога је командант III Армије наредио команданту армиске коњице, која је послата ка Шапцу, пуковнику Јов. Вељковићу, да он узме под своју команду све трупе на правцу: Коцељева—Лојанице—Шабац, и да у току рада буде у сталној и чврстој вези и сагласности са Шабачким одредом.

Пилот поручник Томић летео је на аероплану у правцу Шапца и известио, да је Сава код Шапца чиста, да мостова нема ни узводно ни низводно, већ је само приметио чамце.

Овога дана непријатељ је извршио прелаз на нашу територију код Сремске Митровице и код Самуровића аде, и потиснуо наше заштитне делове са граничнога фронта на тим местима.

Код Лознице непријатељ је груповао своју снагу на простору између Дрине и железничке пруге, коју није прелазио. Изгледа, да се јаче групише према десноме крилу лозничких положаја (Гор. Добрић).

У вече овога дана трупе Дринске дивизије II поз. заноћиле су овако:

1.) *Лознички одред*

а.) Лешнички одред заноћио је источно од Лешнице на линији положаја: Гогино брдо (к. 204)-Шанац-Парлог (к. 206). Овај одред и његови делови за обезбеђивање на Дрини у току данашњега дана нису били директно нападнути, али је се предстража са Дрине морала повући с тога, што су делови и Шабачког и Лозничког одреда већ били потиснути са Дрине и приморани на повлачење.

б.) Остале трупе Лозничког одреда заноћиле су на линији; Гор. Добрић-Обреж-Липница-Руњани-Тршићско брдо.

За обезбеђивање левога бока, око $^{1}/_{2}$ чете постављено је на Крајишнике (Кличевац), а за одржавање везе са Лешничким одредом постављен је ескадрон коњице у долини р. Лешнице, северно од Гор. Добрића.

2.) *Шабачки одред* заноћио је:

а.) Одредска резерва код с. Слатине на к. 205, са коњичким ескадроном између с. Слепчевића и Сокине механе. Ова се резерва у току дана није ангажовала. Чим се код Шапца развила борба, после које је непријатељ извршио прелаз Саве код Шапца, командант одреда, у место да резерву крене право на Шабац и да се заједно са трупама деснога одсека (6-ти пеш. пук III поз.) баци на непријатеља, који тек што је извршио прелаз, он је водио резерву правцем: Слепчевић-Богосавци до с. Добрића, овде се одмарао, па преко Маова дошао до Јевремовца. Дошавши на Бећино брдо упутио је 1 чету ка Шапцу, која је била приморана на одступање. После овога одредска резерва кренула је путем: Шабац-Текериш, дошла је до Слатине и ту заноћила.

б.) Трупе деснога одсека заноћиле су код Церовца, на путу: Шабац-Коцељева. Ангажовање и ових трупа овога дана било је слабо, ма да је њихова најглавнија дужност била да се заложе у моменту, када је непријатељ отпочео прелаз код Шапца.

в.) Трупе левог одсека заноћиле су са главнином код с. Беле Реке. Једино трупе овога одсека у току овога дана ангажовале су се у мало јачој мери код Бујуклића и Самуровића аде, где је непријатељ ипак успео да изврши прелаз, али са коликом снагом, нема се података. 1-ви батаљон 6-ог пеш. пук II поз., који је бранио Бујуклића и Самуровића аду остао је на своме положају до мрака.

Повлачење трупа овога одсека извршено је у два правца: преко Бадовинаца, Змињака до Беле Реке; и преко Прњавора

Петковице ка Белој Реци. Ово је повлачење извршено по наређењу команданта Шабачког одреда.

3.) *Јадрански Четнички одред* повукао се са Дрине 30 ов. м. до подне и заноћио на северозападним огранцима пл. Видојевице. Командант II Армије извештен је о ситуацији код III Армије и овоме послао извештај, да ће Шумадиска дивизија I поз. стићи на Уб, и да за њом маршују и остале дивизије II Армије.

В) Рад непријатеља.*)

(30 и 31 јула.)

На основу извиђања угодних места за прелаз преко Дрине, и на основу извештаја о непријатељу, командант V Армије одлучио се, да 13. корпус са 36. дивизијом пређе Дрину код с. Батара, а са 11. брдском бригадом и 13. пешад. бригадом, које су биле прикупљене код с. Козлука прегазе Дрину код Ковиљаче.

42. Хонведска пешадиска дивизија имала је да одмаршује преко Зворника за Љубовију, да би одавде према ситуацији могла ступити у акцију на страни V или VI Армије.

8. Корпус имао је у свануће 30 јула да пређе Дрину испод Јање у близини Амајлије, и да се дохвати висова источно од Лешнице и Лознице. Положај на височима код Лешнице и Лознице требао је да се нападне тако, да 13. корпус нападне с фронта и са јужнога бока, а 8. корпус да нападне у северни бок, те овим својим дејством потпомогне и заштити прелаз 13. корпуса.

За везу са II Армијом, чији су делови требали 30 јула да заузму Шабац, био је придат 8. корпусу одред ђенералмајора Летовског (3 ландштурмска батаљона и 1 ескадрон), који се кретао за 9. пешад. дивизијом, и успоставио везу са групом из II Армије, која је прешла Саву код Шапца и овај заузела.

У зору 30 јула отпочеле су предње трупе 13. и 8. корпуса превожење преко Дрине, које је се због шуме и високих кукуруза, као и због природе саме реке (валовита) вршило врло тешко. Због оскудице у мостовим треновима (још није био сав прикупљен на потребним местима за прелаз, сваки је корпус у прво време могао подићи само по један понтонски мост за прелаз.

13. Корпус. Јак отпор који су учинили Срби при прелазу 36. *пешад. дивизије фелдмаршалајтнанта Цибулке* у близини с. Батара, дозволио је тек до 13 ч. да се пребаце 7 батаљона 36. пешадиске дивизије на десну обалу Дрине, који су одмах ступали у озбиљну

---

*) Види: *Die Geschichte des Weltkrieges.* Unter Leitung des General der Infanterie *Emil Freiherr von Belobrežka,* und des Generalmajors *Max Ritter von Hoen.* Herausgegeben und redigiert von *Oberst Alois Veltzé,* Vorstand der Schriftenabteilung des K. u K. Kriegsarhivs. Band I, стр. 555, 556, 557, 558, i 559.

борбу. После подне подигнут је и мост, и у вече цела 36. пешад. дивизија била је на десној обали Дрине, на једноме положају у виду мостобрана између с. Шора и Дрине, удаљеном до 2 км од Дрине.

Јужна груйа 13. Корйуса имајући намеру да из околине с. Козлука у покрету ка Ковиљачи користи газ (брод) преко Дрине, није могла ово да изврши због јаког отпора Срба, па с тога је морала да маршује на мост у близини Батара, где је тек увече стигла.

8. Корйус. Прешходница 9-ше йешадиске дивизије фелдмаршал-лајтнанта фон Шојхенштуел-а, пошто је савладала јак непријатељски отпор на месту прелаза преко Дрине у близини Амајлије, успела је да се учврсти на једном речном острву (Осмин Шиб) на Дрини, да непријатеља с муком протера на десну обалу Дрине и одатле га после потисне даље тако, да је претходница била тек у вече 30 јула око 20 ч. на десној обали Дрине, и омогућила подизање моста и преко другог рукава Дрине.

Главнина дивизије и одред Летовског, провели су ноћ на острву, а *21. ландверска йешадиска дивизија*, која је 29 и 30 јула имала да савлада дуге и напорне маршеве, била је на левој обали Дрине.

Прелаз V армије преко Дрине успео је, она је сада имала и два места у својој руци на десној обали Дрине, која су била са свим уз Дрину; али висови, за чијим се заузећем тежило, још нису били заузети.

Непријатељ, јак око 10 батаљона, налазио се на јаким положајима иза Лознице, код Прељевске цркве и Гор. Добрића.

13. Корйус очекивао је 31 јула (докле се он цео не прикупи на десној обали Дрине), да 8. корпус угрози нападом са севера јак непријатељски положај, али је ово очекивање било узалудно, пошто се 8. корпус био задоцнио у своме кретању.

Узроци лаганом наступању 8. корпуса били су првенствено земљишне прилике, за чије су савлађивање трупе морале поднети велике тешкоће. Велика поља са кукурузима, чија је висина била изнад човечијега раста, ометала су сваки корак унапред и спречавала су сваку прегледност. Мочарно земљиште, у које је и човек и коњ дубоко тонуо, отежавало је кретање у највећем степену. Под оваквим приликама било је потребно не само за артилерију, но чак и за пешадију обележавање и прављење колонских путева, које је захтевало много времена. Овоме треба додати још и отпор комита, који се као муња појаве, па тако исто и муњевитом брзином ишчезну, јер су добро познавали стазе и богазе. Њихово протеривање изазивало је непрестане застоје и успора-

вања у кретању, и приморавало је предње трупе да увек маршира ју у највећој борбеној готовости и да земљиште свуда унаоколо најпажљивије извиђају.

Напослетку, на успоравање кретања утицала је и страховита врућина и оскудица у води за пиће. Тако је 8. корпус до исцрпености своје снаге стигао тек у вече 31 јула код Новог Села, северно од Лешнице.

II Армија (ђенерал коњице фон Бем Ермоли) 30 јула пребацила је предње трупе 29. пешадиске дивизије фелдмаршаллајтнанта грофа Цедвица преко Саве у Мачву. Готово без отпора заузеле су ове трупе Српску Митровицу, и села: Noћај, Шеварице и Дреновац.

Од *4. Корпуса* (ђенерал фон Тршћански), ђенералмајор фон Дани са 44. пешадиским пуком заузео је Шабац после лаке борбе.

7. Корпус (ђенерал Ото фон Мајкснер) између Земуна и Панчева, са 1 бригадом код Баваништа, заузео је острво Циганлију код Београда.

Сви добијени извештаји о непријатељу давали су на знање, да се непријатељ припрема за акцију. Јаче снаге, по свој прилици обе Дринске дивизије I и II поз., беху у покрету од Ваљева ка фронту Лешница—Лозница, 1 Моравска дивизија упућена је ка Крупњу, а једна друга дивизија ка Шапцу.

В) II Армија.

Рад армије.

У 11 ч. 45 командант II Армије примио је директиву из Врховне Команде ове садржине:

„Према последњим извештајима непријатељ покушава јаче узнемиравање на граничном фронту: Обреновац—Шабац—Лозница, вероватно у циљу прелаза.

Према оваквој ситуацији Врховни Командант наређује: да се II Армија примакне ближе северо-западном граничном фронту, да би могла брзо спречити непријатељу прелаз на фронту: Обреновац—Шабац.

Ради овога упутите одмах:

1.) *Шумадиску дивизију* I поз. преко Коцељеве у Владимирце, са задатком: да осматра и упорно брани фронт: Ушће—Шабац.

2.) *Једну дивизију* преко Лазаревца и Уба у Стублине, са задатком: да осматра и упорно брани фронт: Обреновац—Ушће; и

3.) *Једну дивизију око Уба*, где ће бити и штаб те армије.

Дунавска дивизија I поз. остаје под Вашом Командом до даљега наређења.

Команданту III Армије наређено је, да одмах са Дринском дивизијом I поз. одмаршује ка Дрини, и да на овоме фронту брани непријатељу прелаз.

Наређено му је, да са Вама ухвати везу“.

На основу ове директиве Врховне Команде, *командант II Армије у 16 ч. 10 издао је својим трупама ову заповест:*

„Према последњим извештајима непријатељ покушава јаче узнемиравање на граничном фронту: Обреновац—Шабац—Лозница, вероватно у циљу прелаза.

На основу наређења Врховне Команде ОБр. 1093 од данас наређујем:

1) *Да се Шумадиска дивизија I поз.* са придатом јој хаубичком батеријом одмах крене преко Коцељеве у Владимирце, са задатком: да осматра и упорно брани фронт; Ушће—Шабац. За марш користити и пут од Младице преко Тврдојевца у колико је могућно.

По доласку на место опредељења ухватити везу западно са трупама III Армије, а источно са трупама Комбиноване дивизије, и примити под команду све трупе III Армије, које се налазе на граничноме фронту одсека Шумадиске дивизије I поз.

2) *Да се Комбинована дивизија I поз.* са придатом јој пољском батеријом, одмах крене преко Лазаревца и Уба у Стублине, са задатком: да осматра и упорно брани фронт: Обреновац—Ушће. За маршевање користити и пут: Лазаревац—Добни брод—Јабучје—Мургош—Богдановица.

По доласку на место опредељења ухватити везу западно са трупама Шумадиске дивизије I поз., а источно са Дунавском дивизијом I поз. и примити под команду све трупе III Армије, које се налазе на граничном фронту одсека Комбиноване дивизије.*)

3. *Да се Моравска дивизија I поз.* одмах крене и да се прикупи око Уба на линији: Ртово—Совљак—Богдановица. Вечерас да стигне челом својим у висину Даросаве.**)

4. *Командант коњичке бригаде* упутиће Шумадиску дивизиску коњицу са придодатим јој водом пољске артилерије одмах с тим, да још ноћас (30-31) стигне на Уб и уђе у састав своје дивизије; а дивизиску коњицу Комбиноване дивизије са митраљеским оде-

*) У 17 ч. Командант II Армије изменио је ову заповест за Комбиновану дивизију у томе, што јој је наредио, да се са дивизијом сутра, 31 јула, задржи на линији: *Совљак—Бодановица,* а да пошаље заповест својој коњици у Стублине да се привуче ка дивизији, пошто ће њено место заузети Коњичка дивизија.

**) Мало доцније командант II Армије наредио је команданту Моравске дивизије I поз., да чело Моравске дивизије I поз. заноћи ноћас у с. Трбушници а сутра зором да дивизија продужи убрзан марш за Уб.

љењем Моравске дивизиске коњице упутиће у Стублине, где треба да стигне најдаље сутра 31 до подне, где ћеући у састав своје дивизије.

5. *Дунавска дивизија I йоз.* са коњичком бригадом остаје на својим досадањим положајима.

6. *Армиски шшаб* стићи ће 1 августа у подне на Уб, где ће и остати.

Извешћа до 1 августа у 6 ч. јутро слати у Аранђеловац, од 6—8 у Лазаревац, од 8 па даље на Уб.

Команданти дивизија чим стигну на опредељена им места, известиће ме најбржим путем о ситуацији и распореду својих трупа.

У случају сустизања трупа, Комбинована дивизија пропустиће испред себе борачке јединице Шумадиске дивизије I поз.

Команданти ће ме известити о маршрутама својих дивизија.“—

Према овој армиској заповести, сваки командант дивизије издао је својој дивизији заповест за покрет ка означеним објектима.

У 16 ч. командант II Армије добио је овакав извешшај од команданша III Армије: „По свима извештајима, који су добијени у току прошле ноћи и данас, непријатељ предузима офанзиву на фронту ове армије. Јутрос око 4 ч. 30 прешао је једним делом Дрину на простору између Лешнице и Лознице им слабијим код Шапца. Борба се води на целој линији: Обреновац—Шабац—Бадовинци—Лозница. О снази његовој још немам тачних извештаја. Наши заштитни делови дају отпор.“ —

Једновремено са найред наведеним извешшајем командант II Армије йримио је овакав извешшај из III Армије „У смислу наређења Врховне Команде ОБр. 1093 од данас, ова армија још данас предузима покрет долином и заплавом Јадра, с намером, да непријатеља нападнем где га нађем. Моја операција може бити само тако осигурана, ако и Ваши делови који су најближи моме десном крилу, још вечерас домаршују до Уба с тим, да сутра 31 ов. месеца стигну у висину Вел. Бошњака и Брдарице.

Непријатељ је прешао Дрину између Лешнице и Лознице, а Саву је прешао код Шапца, те је у толико већа и неопходна потреба, да и Ваша армија још данас почне покрет. Одреду код Обреновца наредио сам, да се стави под Вашу команду, а Шабачки одред већ има наређење, да базира на линији: Текериш—Клак (Михаилов гроб), на коме је правцу врло потребан за сигурност ове армије, и остаће под мојом командом. Деловима III поз. на одсеку: Шабац—Ново Село са Дебанжовом батеријом наредиће се, да се ставе под Вашу команду.

Мој штаб преместиће се сутра у Завлаку.“ —

У 16 ч. 50 командант II Армије добија директиву из Врховне Команде ове садржине:

„По извештају команданта III Армије данас у подне непријатељ је прешао Саву код Шапца, заузео Шабац и потиснуо тамошњи одред у правцу ка Коцељеви. Јачина непријатеља непозната.

На фронту Лешница—Лозница непријатељ је прешао Дрину и сада се води бој на положају код Лознице. Јачина непријатеља цени се 10.000 — 15.000 љ.

Команданту III Армије наређено је, да са по једним пешадиским пуком и дивизионом брзометне артилерије прихвати и ојача Шабачко-лознички одред, а са резервом од 2 пешад. пука и свом артилеријом да се налази на линији: Јаутина—Каменица.

У правцу ка Шапцу упућена је и армиска коњица са 1 брзометном пољском батеријом.

Наређујем:

а) *Шумадиска дивизија I поз.* одмах да предузме покрет у сусрет непријатељу правцем: Уб—Коцељева—Шабац, са задатком: да наше трупе у томе правцу помогне, да непријатеља нападне и баци назад у Саву.

б) *Остале дивизије* те армије, сем Дунавске дивизије I поз., прикупите око Уба, пратите развој догађа а и енергично дејствујте у правцу где се појави главна непријатељска снага у своме наступању ка Ваљеву, а са фронта Обреновац—Шабац.

в) *Коњичка дивизија* ставља се под Вашу команду.

Команданту Коњичке дивизије наређено је, да Вам се стави на расположење на Убу.

г) *I Армији* наређено је прикупљање на линији: Аранђеловац—Лазаревац.

Овим се услед измењених прилика замењује наређење ОБр, 1093.“

На основу ове директиве Врховне Команде командант II Армије са потребним заповестима учинио је корекцију своје раније издате заповести онде, где је то било потребно.

У 17 ч. издата је команданту Шумадиске дивизије I позива ова заповест: „Данас у подне непријатељ је прешао Саву код Шапца, заузео Шабац и потиснуо наш одред ка Коцељеви. Јачина непријатеља непозната. Из III Армије упућен је један одред, да прихвати Шабачки одред, а на Јаутини и код Каменице налази се главнина III Армије.

„По наређењу Врховне Команде ОБр. 1909 од данас наређујем:

„Да Шумадиска дивизија I поз. предузме покрет у сусрет непријатељу правцем: Уб—Коцељева—Шабац, са задатком: да непријатеља нападне и баци на Саву. Командант ће и сам увидети, да је овде потребна брзина“.

У 19 ч. 30 примљен је од команданта Шумадиске дивизије I позива овај извештај:

„Према наређењу ОБр. 166 од данашњег отпочео сам покрет са дивизијом данас, 30 ов. м., у 16 ч. 30. За ноћас распоред дивизије биће овакав: Коњички пук на левој обали р. Грачице северно од Уба; остали борачки делови јужно од Уба: коса Сеслица—Вучјак. *Дивизиски штаб* биће ноћу 30/31 на Вучјаку. *Трупна комора* код Кладничке механе; *I степен* Колонске коморе у Лазаревцу; *II степен* у Жупањцу. Сутра зором продужићу марш за Коцељеву и даље.“

Г) I Армија.

Овој је армији наређено, да се прикупи на линији: *Аранђеловац—Лазаревац*, а да Коњичку дивизију одмах упути на Уб, и стави на расположење команданту II Армије.

Браничевски одред, Дунавска дивизија I поз. и Обреновачки одред остају на својим местима са задатком осматрања и упорне одбране противу евентуалног покушаја непријатељског прелаза на нашу територију на датим одсецима.

31 ЈУЛИ.

А) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

Овога дана Врховна Команда је примила извештаје од армија, и пажљиво пратила развој догађаја код непријатеља.

На Дунаву слабији непријатељски делови успели су да изврше прелаз код Текије на десну обалу Дунава, али су убрзо били енергично сузбијени и бачени натраг на супротну обалу, претрпевши велике губитке. На фронту Браничевског одреда, Дунавске дивизије I поз., и Обреновачког одреда непријатељ се ограничио само на повремено бомбардовање пограничних места, не испољавајући још никакву јачу активност. Нарочито јака активност непријатеља испољавала се све више на фронту III Армије и то код Шапца и код Лознице.

По свима извештајима добијеним из III Армије јасно се видело да ће се пресудни догађаји одиграти на фронту: Шабац—Лозница, пошто се овде развија најјача непријатељска активност и са озбиљном снагом. Тежиште рада и овога дана пада на III Армију, она има да издржи сву тежину ситуације, и да добије у времену, јер су остале две армије (II и I) у покрету у северозападноме правцу, ради ступања у јачи и чвршћи додир и везу са III Армијом, а у циљу заједничког дејства.

Овога дана је Врховна Команда примила ове извештаје:

а) Из III Армије:

1) Извештај ОБр. 359: „Лознички одред држи утврђени положај на линији: Г. Добрић—Липница—Руњани—Тршићско брдо—Кличевац.

„Лешнички одред налази се код Лешнице, а код Бадовинаца налазе се четници.

„Непријатељ је данас тукао кратко време артилериском ватром положаје у околини с. Руњана и Липнице. Он се налази између Дрине и железничке пруге. Пругу у току дана није прелазио. За резерву Шабачког одреда, која је била код с. Слепчевића зна се, да је пошла у помоћ Шапцу, а потом отишла у правцу с. Мачви још данас пре подне, после тога од ње немам вести, пошто

је сада ван телефонске везе. Ове трупе, као и оне од Бадовинаца и Црне Баре, имају да штите правце који од Шапца изводе на линију: Михаилов гроб—Текериш. Од трупа са одсека: Шабац—Ново Село, један део са Дебанжовом батеријом налази се између с. Јеленче и с. Церовца. Коњички пук Дринске дивизије I поз. сада је код Црвене механе, а трупе III поз., које су биле у околини Подгорице и Прхова, и сада су на својим местима. Ове трупе имају да штите правце, који изводе ка Вел. Бошњаку и Брдарици.

„Код Скеле и Забрежја непријатељ отвара артилериску ватру нарочито на варош; иначе ничега новог."

2) Извештај ОБр. 365: „Наше трупе код Шапца су на линији: Подгорица—Прхово—Јеленча—Јевремовац. Код Јевремовца су 2 батаљона 6. пука, који су дошли од Слепчевића и ту се налазе од 14 ч. Са њима телеграфске везе немам. Непријатељ држи ивицу вароши; у току дана даље није излазио. Јачина његова цени се до 1 пука пешадије, и то Мађари.

„Непријатељ је одбацио наше предње делове са Самуровића аде и надире јачим снагама. Командант јавља, да је то крило појачао.

„Аероплан који је летео ка Шапцу извештава, да у околини Шапца није могао видети трупа. Сава сасвим чиста и само се по који чамац на њој види."

3) *Извештај ОБр. 378:* „Командант Шабачких одреда са 2 батаљона 6. пука II поз. и 2 брзометна топа повукао се код Слатине. Узрок овога повлачења непознат. Наређено, да се више истакне унапред и да буде у тешњем додиру с непријатељем. Тај командант јавља, да је својим деловима од Бадовинаца и Црне Баре наредио, да се и они повлаче ка Церу лево од њега. Одред од 2 батаљона III поз. и 4 Дебанжова топа повукао се ноћас од Јеленче и Церовца ка Лојаници. Ново постављени командант одреда пуковник Јов. Вељковић, који је тамо освануо, вратио их је натраг на Церовац. Два Дебанжова топа, који су били близу Шапца, остављена су.

„Коњички пук Дринске дивизије I поз. налази се на правцу Церовац—Шабац. 17. пук са дивизионом артилерије стигао је јутрос у 6 ч. у Вел. Бошњак. По извештају вође једне официрске патроле код Шапца, у вароши нема много војске. Ово је сазнао од неких грађана.

„*Шумадиска дивизија I поз.* ноћила је код Уба и јутрос рано отишла ка Коцељеви.

„*Код Лознице* је јутрос стање непромењен. Непријатељ се групише позади железничке пруге, више према десноме крилу: Лозница—Добрић.

„Пук пешадије са дивизионом артилерије стигао је јутрос код Завлаке и упућен даље. Јутрос одатле упућен и брдски дивизион. Данас ће се кренути и Четнички одред Танкосића.

„На осталим деловима фронта ничег новог. Командант Армије отишао јутрос у Коцељеву, ради споразума са командантом Шумадиске дивизије.“

4.) *Извештај ОБр. 379*: *„Пуковник Вељковић* са к. 174, северно од Лојанице, јавља: по извештају официрске патроле непријатељ се утврђује на Јеленчи и Мишару, и његове патроле виђају се око 6 ч. код Причиновића. Потпуковника Васића послао сам са 2 батаљона III поз. и пуковским штабом у с. Церовац. Коњички пук I поз. ка Мишару. Чело 17. пука налази се сада са артилеријом код к. 209, на путу јужно од Лојаница.“

5) *Извештај ОБр. 382: „Из Дринске дивизије II поз.* јављају, да непријатељ до овога момента још ништа не предузима према Лозници, већ врши пребацивање и прикупљање својих трупа. 5. пук са дивизионом артилерије упућен је јутрос из Завлаке ка Лозници. Чета III поз. и одељење четника повукли се са Влашких Њива код Зворника, и непријатељ је и ту прешао на нашу страну. Наређено, да се тај правац обезбеди и Влашке Њиве заузму. Тамо је упућен одред Танкосића.

„Код Шапца се непријатељ утврђује на линији: Мишар—Охрид. 17. пук са дивизионом артилерије стигао у Церовац.“

6) *Извештај ОБр. 389: „Пуковник Вељковић* јавља, да је извештен, да ни на Мишару непријатеља нема; с тога је свој одред упутио Шапцу, а и команданту Шабачког одреда са Слатине такође је наредио, да се Шапцу упути.

„Командант Лозничког одреда јавља, да се непријатељ утврђује на обема обалама Дрине. У 7 ч. 30 пребацивао је брдске батерије преко понтонског моста.“

7) *Извештај ОБр. 398: „Пуковник Вељковић* јавља: Официрске коњичке патроле не могу да уђу у Шабац, пошто их непријатељ дочекује ватром. Ван вароши нема непријатеља. Све се патроле слажу у оцени, да је варош слабо поседнута и да је саобраћај са њиховом обалом врло жив помоћу чамаца. Држе, да преносе тепљачку на своју обалу. Неке су куће запалили. Жене и децу терају из вароши, не дајући им да ма шта од ствари собом понесу.

„Из Лознице јављају, да непријатељ у околини Зворника пали наша села.“

8) *Извештај ОБр. 403: „ Код Лозничког одреда* све је мирно, очекујем подробан извештај. Ка Крупњу и Зворнику упућена је чета пешадије и четнички одред Танкосића. Одред пуковника Вељковића има 17. пешадиски пук на линији: Корман—Жабаре—

Ћатића поље, а 2 батаљона III поз. су на Мишару. Наређено му је, да нападне Шабац и заузме га. Избор времена за напад остављен је њему.

По свима подацима известно је, да непријатељ у Шапцу има слабије делове. С тога сам решен, да са остатком моје армије одмаршујем долином Јадра ка Лозници, да помогнем моје делове који се тамо налазе, да непријатеља потиснем и пребацим преко Дрине. За извршење ове моје намере потребне су јаче снаге, јер се непријатељ непрестано пребацује и утврђује на обема обалама Дрине. Молим да ми се ово одобри.

Од команданта Шабачког одреда пуковника А. Петровића, и команданта 6. пука III поз. потпуковника Ј. Васића тражио сам објашњење о њиховом раду при одбрани Шапца, пошто сам са њима незадовољан."

Врховна Команда је одобрила овај предлог команданта III Армије.

б) Из II Армије.

1) *Извешће:* доставља *извештај Дунавске дивизије I поз.* да сем обостране повремене пушчане и артилериске ватре ничег озбиљног. нема У 12 ч. 20 непријатељ је покушао са једним одељењем прелаз на аду Циганлију, али је одбијен.

2) *Извештај ОБр. 1233: Претходница Шумадиске дививије I поз.* стигла у 11 ч. 30 у Коцељеву, и пошто се одмори, продужиће наступање на Вел. Бошњак. Са непријатељем још није била дошла у додир. Даље вести очекујем.

„*Комбинована и Моравска дивизија* са својим борачким деловима прикупљене су код Уба, а возове прикупљају. Вечерас ће се Комбинована дивизија I поз. прикупити на Тривуновим ливадама и постројити: Кожувар—Вукићевица, спремна за покрет где се нареди.

Моравска дивизија I поз. остаје код Уба.

Код Обреновачког одреда непријатељ бомбардује Обреновац од 5 ч. 30; ватра није јака. На Скелу отворио артилериску ватру у 5 ч. На Забреж јако дејствује пољском артилеријом, али без резултата.

Код Дунавске дивизије I поз. ништа ново." —

Б) III Армија.

а) РАД АРМИЈЕ.

У 9 ч. 45 примљен је извештај среског начелника из Крупња, да је непријатељ продро у с. Борину. Пошто је код Зворника била само 1 чета из III поз. и оделење четника, извештај је

примљен као тачан и одмах је наређено одреду Танкосића, да одмаршује од Осечине, Беле Цркве и Крупња ка Зворнику и протера непријатељска пребачена оделења. О овоме је извештен и командант Дринске дивизије II поз. и остављено је његовој оцени да Танкосићу за горњи циљ може дати 1 чету и 2 топа.

Од пуковника Вељковића добијено је више извештаја из којих се видело, да код Шапца непријатељска снага још није озбиљна, и да он све своје трупе и Шабачки одред привлачи ближе Шапцу, што му је одобрено као правилно. У 13 ч. 20 Командант Дринске дивизије II поз. потврђује, да је непријатељ прешао Дрину код Зворника око подне, да је потиснуо наше четнике и делове III позива који су ту заштићавали гранични фронт, и да пали села око Дрине на нашој страни.

Пошто се по досадањим извештајима сматрало, да непријатељ у Шапцу нема јаке снаге, а од наше стране су се тамо налазили већ довољно јаки делови, то је се командант армије одлучио, да са остатком армије, који је био у околини Ваљева, одмаршује долином Јадра ка Лозници, да се помогну делови који се тамо налазе, да се непријатељ нападне и пребаци преко Дрине у Босну.

За овај циљ у 18 ч. 15 послата је заповест команданту Дринске дивизије I поз., да трупе које има у околини Ваљева прикупи исте вечери код Каменице, како би се 1 августа (ако се нареди) могле кренути ка Завлаци. Командант Дринске дивизије II поз. у 19 ч. 40 извештава, да је стигао на Грнчарско гробље са штабом. 5. Пешадиски пук I поз. и дивизион пољске артилерије стигли су на положај. Поред вода коњице који је данас у подне упућен преко Костајника ка Влашким Њивама, командант Дринске дивизије II поз. упутио је и 1 чету 5. пука II поз, у 15 ч., пошто се чета, која је раније била на томе положају, повукла.

Да би се што пре искористила повољна ситуација и непријатељски слаби делови потисли из Шапца на леву обалу Саве, *командант армије издао је пуковнику Вељковићу у 11 ч. 25 овакву заповест:*

„Са Вашим одредом нападните непријатељске делове у Шапцу и заузмите варош. Батерије тако пласирајте, да можете тући непријатељску артилерију, ако би она дејствовала противу Ваших трупа и вароши. За овај циљ позовите и узмите под команду и одред пуковника А. Петровића. Избор времена за напад оставља се Вама. Диригујте и свима деловима, који обезбеђују границу до Подгорице и с. Прхова.

„Коњичким патролама извиђајте у правцу Мачве, и држите везу са деловима на линији: Бадовинце—Богатић—Црна Бара—Митровица—Дреновац.

Ако би командант Шумадиске дивизије I поз. стигао и узео Вас под своју команду, пре но што Ви ову заповест извршите, радићете и управљаћете се по његовим заповестима.“ —

У исто време *командант армије послао је Врховној Команди овај извештај:*

„Код *Лозничког одреда* данас све мирно; очекујем подробан извештај. Ка Крупњу и Зворнику упућена је чета пешадије и одред Танкосића.

Одред пуковника Вељковића има 17. пук на линији: Корман—Жабаре—Ћатића поље, а 2 батаљона III поз. налазе се на Мишару. Наређено му је, да нападне Шабац и заузме га. Избор времена за напад остављен је њему.

„По свима подацима непријатељ у Шапцу има само слабије делове, стога сам решен, да са остатком моје армије одмаршујем долином Јадра ка Лозници. да помогнем моје делове који се тамо налазе, да непријатеља нападнем и пребацим преко Дрине.

„Молим да ми се ово одобри.“ —

По извештају, који је примљен од команданта Дринске дивизије II поз. у 24 ч. непријатељ је у току овога дана наставио пребацивање својих трупа на нашу обалу преко мостова код аде Курјачице. Пред положајем биле су омање борбе. Код Зворника се непријатељске трупе превозе лађама на нашу страну, а код Брасинске аде прешло је Дрину око 500 пљачкаша, који пале наша села Брасину и Борину.

б) Рад Дринске дивизије II поз.

У 2 ч. 15 командант Дринске дивизије II поз. добио је заповест од команданта III Армије од 30 јула. У овој се заповести дају потребна обавештења о општој ситуацији и саопштава се, да ће II Армија потпомоћи III Армију, групишући се на простору: Стублине—Владимирци—Уб.

Команданту Дринске дивизије I поз. наређено је, да одмах упути 1 пук пешадије и 1 дивизион артилерије ка Лозници команданту Дринске дивизије II поз. ради појачања, односно прихвата Лозничког одреда. За овај циљ командант дивизије одредио је 5. пешад. пук I поз. и 2-ги дивизион Дринског артилериског пука I поз. Даље се наређује да:

Лознички одред упорно брани утврђени положај код Лознице до доласка појачања а по том да дејствује према приликама и наређењима команданта Дринске дивизије II поз.

Четнички одред мајора Војина Поповића да поступи по датој му директиви, одржавајући везу у овај мах између Шабачког и Лозничког одреда.

Истакнути заштитни одреди да упорно спречавају и задржавају наступање непријатеља.

Командант Дринске дивизије II поз., по извештају команданта 5. пеш. пука I поз. из Завлаке, оријентује га о ситуацији и у 6 ч. 30 наређује му, да се од Малог Градца продужи покрет ка лозничким положајима у 3 колоне:

а) Десна колона (1 батаљон пешадије, вод брзометне артилерије) маршује правцем: Мали Градац—Јаребичка Црква—гребен Иверка—Г. Добрић (к. 189 и 210) и заузима Г. Добрићски положај.

б) Средња колона (2 батаљона пешадије и $2^1/_2$ пољске батерије) маршује путем: Мали Градац—Гниле—Грнчарско гробље, где ће добити заповест за даљи рад.

в) Лева колона (1 батаљон пешадије) маршује путем: Мали Градац—Слатина — к. 204 — Језеро.

г) Командант дивизије биће до 9 ч. у Завлаци, потом иде на Грнчарско гробље.

Када су пристигла појачања око 16 ч. тада је командант дивизије на Грнчарскоме гробљу примио непосредну команду над свима трупама на линији: Лешница—Лозница,

Јадарски четнички одред дошао је сада под непосредну команду команданта III Армије. У 14 ч. 10 упућена је из 5. пешадиског пука I поз. још 1 чета пешадије са одељењем коњаника преко Костајника ка Влашким Њивама, ради обезбеђења левога бока дивизије и затварања правца: Зворник—Влашке Њиве—Крупањ.

Пошто је овај правац био од велике важности за безбедност левога бока дивизије, а пошто се јачом снагом није могао затворити, због озбиљне ситуације на фронту, умољен је командант армије, да овај правац озбиљније обезбеди трупама које друге јединице, јер дивизија за овај циљ, због своје бројне слабости и озбиљног непријатељског притиска с фронта, не може одвојити јачу снагу. Командант дивизије са Грнчарскога гробља оријентовао је све потчињене команданте о ситуацији (16 ч. 30), на земљишту им означио линију положаја коју треба заузети и бранити, и изложио им у главноме план одбране.

Избор и оцена положаја за Лознички одред.

Прва линија положаја на десној обали Дрине, на фронту: Лешница—Лозница, која потпуно затвара продирање непријатеља у долину Јадра јесте: *Гогино брдо (к. 204) — Шанац (к. 241) — Парлог (к. 206)* на пл. Видојевици, затим: — *Г. Добрић—Липница (к. 183) — Руњани (к. 196) — Тршићско брдо (к. 256) — Главица (337) — Црни врх на Гучеву (к. 769).* Ова линија поред тога што

затвара све комуникације, које воде долином Јадра ка Ваљеву, има и тај значај, што непријатељ, тек када њоме овлада, може сматрати, да је извршио прелаз преко Дрине у ширем стратегиском смислу, јер све дотле ситуација је код непријатеља критична, имајући испред себе јаку, утврђену и добро брањену одбранбену линију, а омах позади својих леђа р. Дрину — озбиљну и јаку препону.

Ова одбранбена линија име два јака крилна наслона, управо *два бастиона: Видојевица* на десноме крилу, и *Гучево* на левом крилу, који су браниоцу давали могућности, да се фронт Лешница —Лозница може да брани упорно и маневарски, за дуже време са релативно слабијом снагом и противу јачега непријатеља.

Ова повољна околност за нас давала је могућности III Армији, да у вези и са осталим позадним одбранбеним линијама, које затварају продирање непријатеља долином Јадра, упорно задржава непријатеља, и тиме створи потребно време, те је Врховна Команда била у могућности, да привуче и групише II и I Армију онако, како је то најбоље одговарало приликама у даноме тренутку, а тиме уједно створила и повољне услове по нас за битку.

Како је *Лешнички одред* бранио на Видојевици линију: *Гогино брдо—Шанац—Парлог*, то је *Лознички одред* имао да брани линију: *Г. Добрић—Липница (к. 183) — Руњани (к. 196) — Тришићско брдо (к. 256) — Главица (к. 337) — Црни врх (769).*

Али како се са седам батаљона пешадије није могло посести све ово, то је командант дивизије узео у комбинацију само: *Г. Добрић—Липница—Руњани—Тришићско брдо* за поседање главном снагом, имајући на Видојевици врло слаб Лешнички одред, ради обезбеђења свога деснога бока и позадине.

Међутим појимајући правилно стратегиску и тактичку важност Цера и Иверка, и знајући, да се одатле разрешавају сви стратегиски и тактички проблеми на овоме фронту, то је III Армија требала јаче да обезбеди Видојевицу, као јак а истовремено и важан крилни наслон. Овим би се отпорност одбранбене линије знатно повећала, чиме би се много више добило у времену, које нам је тада по ситуацији било веома потребно, ради опште оријентације и потребне акције. Фронт овога положаја био је око 10 км а снага која има да га брани износила је 7 батаљона пешадије. Облика је више угнутог са истакнутим крилима унапред ка непријатељу, која тим постају природне привлачне тачке за непријатељски главни напад. Део положаја између крила повучен је за нешто уназад, те је предтерен могао бити брањен унакрсном ватром са крила. Део положаја на левој обали Јадра чине огранци Гучева и Борање, који, допирући до линије Обреж—Лозница, пре-

лазе у равницу; а део положаја на десној обали Јадра крајњи је западни изданак Иверка.

По своме топографском изгледу одсек између Штире и Жеравије, као и одсек на десној обали Јадра, више су брдовитог и брежуљкастог карактера; док средњи одсек између Јадра и Жеравије типа је ниских и расплинутих коса, које се неприметно губе прелазећи у лозничко поље. Фронт положаја, ближи и даљи предтерен све до Дрине, савршено је био покривен (високи кукурузи, много већих и мањих шумица; воћњаци итд.) што је положај слабило, јер је непријатељу дата могућност да невиђено и некажњено приђе на блиске даљине и да груповање и развој своје снаге изврши прикривено. Сем овога испред деснога крила с. Шор, а испред левог крила варош Лозница, поред тога што умањују брисани простор земљишта, служе нападачу, када их заузме, и као угодни ослонци за прикупљање и за напад.

Насип железничке пруге који је паралелан са фронтом положаја, представља такође врло угодан ослонац нападачу за напад, и наслон за случај неуспеха. Крилни наслони положаја су добри (Г. Добрић и Тршићско брдо), а у позадини има добар прихватни положај: *Голо брдо (Иверак) — десна обала Грнчарске р. — к. 209 — Грнчарско гробље — Језеро.* Јадар и Жеравија деле положај на 3 одсека. Веза између одсека на десној и левој обали Жеравије доста је добра, али је веза између Г. Добрића и Липнице тешка, пошто Јадар није газан, што чини озбиљну ману овога положаја.

Главни напад непријатељски био би највероватније управљен на десно крило лозничког положаја: Г. Добрић—Липница. Ово с тога, што су у овоме ишле на руку непријатељу земљишне околности и још и та околност, што му је, када је извршио прелаз преко Дрине код аде Курјачице, било са свим угодно да своју главну снагу групише према десноме крилу лозничких положаја, пошто би за груповање своје главне снаге према левом крилу непријатељ морао да врши велика рокирања непосредно испред главне браниочеве одбранбене линије и под врло јаком његовом ватром. Нападајући десно крило, на случај успеха, непријатељ долази до велике користи, јер бранилац мора одмах напуштати положај, пошто му је угрожена комуникација долином Јадра, и може бити одбачен на југ. Међутим ако би непријатељ овладао левим крилом положаја, не би много добио, јер браниоца потискује управно на његову комуникацију, наилазећи одмах и на врло јаке прихватне и заштитничке положаје. Појамно је, да је обухват деснога крила лозничких положаја немогућан, докле не падну непријатељу у руке лешнички положаји на Видојевици.

Узев у процену све горе речено, командант дивизије је дошао до закључка, да ће непријатељ своју главну снагу управити на десно крило Г. Добрић — Липницу. Није немогућно, да се непријатељ донекле користи и повољним условима за обухват и левога крила, али ово би било у много мањој мери вероватно.

На основу овога командант дивизије извршио је и груповање своје снаге за одбрану са тежиштем на десном крилу, Положај је подељен на одсеке овако:

а) *десни одсек* на десној обали Јадра — Г. Добрићски положај;

б) *средњи одсек* између Јадра и удоља потока што извире између к. 196 и к. 209.

в) *леви одсек* између овога удоља и р. Штире.

Положај на Видојевици: *Гогино брдо — Шанац — Парлог* имао је велики значај, јер је представљао први важан басамак при пењању на Видојевицу и на Цер, одакле се, говорећи у ширем смислу, грози боковима, било наших трупа које оперишу ка Шапцу, било боку лозничких положаја. Али за одбрану ове врло важне линије није се имало на расположењу ни близу довољно снаге. Лешнички одред био се расплинуо на положају, јер је био сасвим слаб. Поред овога десни бок лешничкога положаја у току 1 августа висио је у ваздуху, јер су трупе Шабачког одреда још 30 јула биле приморане да се повуку са Самуровића аде и од Бадовинаца. Непријатељ је с тога био у могућности, да бочном акцијом једне своје колоне правцем преко Чокешине учини потпуно илузорном одбрану лешничких положаја. На основу целокупних ових расматрања, командант Дринске дивизије II поз. 31 јула у 17 ч. 30 издао је заповест за поседање и упорну одбрану лозничких положаја, узев у комбинацију поред трупа Лозничког одреда и пристигла појачања из Дринске дивизије I поз. (5. пешад. пук I поз. и 2. дивизион дринског арт. пука I поз.).

У овој заповести командант дивизије излаже податке о општој ситуацији код Шапца и код Лознице; по том се истиче да ће се са ојачаним трупама Лозничког одреда упорно бранити линија: *Г. Добрић — Липница — Руњани — Тришићско брдо,* као и положај код Лешнице: *Шанац — Парлог* (к. 206).

Затим се текстуелно наређује ово:

„1) *3. ескадрон* дринског коњичкогдивизиона II поз. поставља се северно од Петровића брда (Г. Добрић) са задатком извиђања непријатеља и његовог левог бока, као и да обезбеђује десни бок нашег положаја и запречава непријатељу надирање долином р. Лешнице.

2) *Десни одсек.*

Командант потпуковник Дим. Павловић.

1 одељење коњаника из 3. ескадрона;

1 батаљон 5. пука I поз;

1 вод митраљеза 5. пука II поз.;

50 четника Јадарског четничког одреда.

1 вод 2. дивизиона Дрин. арт. пука I поз.

1 вод 5. дринске позициске батерије.

2) Заузима и брани Петровића брдо код с. Г. Добрића.

3) *Средњи одсек.*

Командант потпуковник Стеван Милетић.

2 батаљона 5. пука I поз.

Митраљеско одељење 5. пука I поз.

2 батерије 2. дивизиона Дрин. арт. пука I поз.

1 вод 5. дринске позициске батерије.

3) Заузима и брани одсек положаја између р. Јадра и удоља потока што извире између к. 196 и к. 139. Обреж (Козјак) држати и бранити као предњи положај.

4) *Леви одсек.*

Командант потпуковник Миливоје Момчиловић.

2. батаљон 5. пука II поз.

1 вод митраљеза 5. пука II поз.

1 вод 1. батерије Дрин. арт. дивизиона II поз.

1 вод 2. дивизиона Дрин. арт. пука I поз.

3 топа 6. дринске позициске батерије.

4) Заузима и брани одсек положаја између удоља потока што извире између к. 196 и к. 209 и р. Штире, држећи један мањи део као бочно обезбеђење на Краишницима (Кличевцу).

5) *Општа резерва.*

Командант мајор Стеван Виловић.

1 батаљон 5. пука I поз.

1 батаљон 5. пука II поз.

5) Поставља се позади к. 209.

6) Команданти одсека развиће највећу активност у циљу извиђања непријатеља и благовременог откривања непријатељских нападних покрета.

7) Одржавати између одсека непрекидну везу, као и везу са потписатим.

8) Командир дивизиског телеграфског одељења поставиће телефонску линију од кафане на друму (код Крста) па позади положаја до Петровића брда (Г. Добрић).

Командант средњег и левог одсека везаће се за ову линију својим пуковским телефонским материалом.

9) Одсеке утврдити у колико то до сада није учињено.

10) *Завојиште* подићи у Брезјачкој школи.

11) Муницпска колона крај пута на средокраћи између Гнила и Брезјачке школе. Једна кола артилер. муниције и двоја кола пешад. муниције упутити гребеном Иверка за посаду десног одсека.

12) Трупна комора преносиће храну од Пилице (утока Ступничке р.), а профиант колона довлачиће храну из Завлаке до Пилице.

13) Пољску болницу (2-гу) поставити у Завлаци.

14) *Лешнички одред* Командант мајор Војин Протић.

1 вод 3-ег ескадрона дринског коњичког дивизиона II поз.
1-ви батаљон 5. пука II поз.
2-ги батаљон 6. пука III поз,
1 вод 1-ве батерије дринског арт. дивизиона II поз.
1 вод 6. дринске позициске батерије.

14) продужиће упорну одбрану линије: *Шанац—Парлог*. У случају да одред добије наређење за повлачење, или на то буде принуђен знатно надмоћнијом непријатељском снагом, повлачиће се десном страном р. Лешнице, бранећи стопу по стопу.

Одржавати стално везу лево и десно и са потписатим.

15) Да команданти објасне војницима велики значај за операције, које нам предстоје, и подсете војнике на победе у прошлим ратовима.

16) Потписати ће се налазити на Грнчарском Гробљу." —

Утврђивање положаја. Лознички положај био је довољно фортификациски ојачан, и ово је био један од главних разлога што је овако слаба снага успела, да читавих 8 часова одбија навалу несразмерно јачега непријатеља, да му нанесе огромне губитке и учини на њега утисак, да положај брани јака снага, због чега је непријатељ у нападу био врло обазрив.

Положај је био овако утврђен: по једна *утврђена група*: на Тршићском брду, Руњанским падинама, код с. Липнице, на Обрежу, и на Г. Добрићу. Свака од ових утврђених група имала је

повећи број спремљених заклона за став „стојећи“ и „клечећи“, а већина је заклона била и са надстрешницама. Група на Тршићском брду имала је једно затворено утврђење нискога профила и мале дубине за посаду до 1 чете.

Група на Обрежу имала је једно отворено утврђење. На Грнчарском гробљу израђено је једно затворено утврђење за 1 чету.

Лешнички положај био је такође утврђен стрељачким заклонима, а пред једним делом ове одбранбене линије биле су постављене и засеке. Али Лешнички одред није имао од овога никакве користи, јер га је знатно јачи непријатељ изманевровао. Тако на целој одбранбеној линији био је израђен нешто из раније, а нешто у очи борбе, довољан број заклона за топове.

Груповање снаге за одбрану, предвиђено заповешћу команданта дивизије, извршено је у току ноћи 31 јула-1 августа и 1 августа у 5. ч. било је потпуно извршено.

За обезбеђивање левог бока и правца: Зворник—Крупањ упућене су 2 чете 5. пука II поз.

Лешнички одред заноћио је ноћу 31 јула-1 августа на линији: Шанац—Парлог, а једним делом на Гогином брду. Предстраже су биле спуштене на западну и југо-западну ивицу Лешнице.

У току 31 јула непријатељ је непрестано вршио пребацивање својих трупа преко подигнутог моста на Дрини код аде Курјачице. по подне избројано је: 61 арт. воз, 273 коња у колони по 1; пешадија је пролазила у колони двојних редова 2 часа; а сем овога пребацивана је и чамцима у близини подигнутог моста.

На десној обали Дрине непријатељ је и даље вршио прикупљање и развој своје снаге; нарочито је примећено ширење непријатеља ка северу, ка Лешници, и извесни његови делови допрли су овога дана и до Лешнице, али нису успели да је заузму. Докле је овога дана непријатељ дошао на југ, није се могло тачно утврдити, али је поуздано да до Лознице није био доспео.

Све ове покрете непријатељ је вршио под заклоном пребачених делова, који су стварали ослонце од шумица, одмах источно од друма Лешница—Лозница. Непријатељ је ових дана тукао артилериским ватром и са леве обале Дрине Лозницу и Крајишнике (Кличевац), а пред мрак и Тршићско брдо.

Према Лешничком одреду непријатељ је овога дана наступао у два правца: са југа од аде Курјачице, и са севера од Самуровића аде. Покушај непријатељске колоне да с југа овлада Лешницом није успео.

31 јула по подне примећена је једна непријатељска колона (јачине око 1 пука пешадије) у покрету од Самуровића аде ка

с. Прњавору; у исто време једна непријатељска колона исте јачине наступала је од Дрине ка Новом Селу. Ново Село непријатељ је заузео око 15 ч. а Прњавор око 17 ч.

У току овога дана о ситуацији јужно од Лознице није добијен никакав извештај од наших делова упућених на правац Зворник—Влашке Њиве. Међутим, председник општине боринске својим извештајем (писан 30 јула у 16 ч., а примљен 31 јула око 11 ч.) доставља, да 10 лађа званих „зворникуша" превозе непријатељску војску преко Дрине на нашу обалу према ушћу р. Моштанице, а на истом месту непријатељ подиже и мост.

По исказу мештана око 500 пљачкаша прешло је преко Брасинске аде на нашу страну и пале села Брасину и Борину, а једним делом се приближавају Ковиљачи.

В) II Армија.

Рад армије

У току овога дана трупе ове армије у покрету су ка својим објектима, на основу издате им директиве од јуче.

Од команданта III Армије добијени су у току дана ови извештаји. У 2 ч. 30 добивен је овакав извештај (писан 30 јула): „Командант 6. пука III поз. извештајем од данас, 22 ч. 15 доставља; 6. пеш. пук III поз. држи положај: Мишар—Јеленча. Непријатељ је сузбио само предње делове од Шапца до Причиновића, продро у Шабац и у истоме се прикупља под заштитом јаке артилериске ватре, која се сада умањила. Непријатељ по исказу мештана пребацује и коњицу. Овога часа предузима напад на наше чете, које су на Јеленчи". —

2) У 3 ч. примљен је овакав извештај (писан 30 јула): „Ситуација на фронту ове армије оваква је: Лознички одред држи утврђене положаје код Лознице. Лешнички одред налази се код Лешнице на досадањим својим положајима.

Према Лозничком одреду непријатељ је на железничкој прузи, и њу није прелазио. У Шапцу непријатељ држи ивицу вароши, и у току дана није излазио. Наше трупе су код Шапца на линији: Јевремовац—Јеленча и Прхово—Подгорица. Један пук са дивизионом артилерије упућен је правцем: Каменица—Завлака—Лозница, а иста снага правцем: Коцељево—Вел. Бошњак—Шабац, са задатком: да наше трупе на поменутим правцима помогну и непријатеља одбију, ако предузме даље покрете. Све трупе на правцу Шабац—Вел. Бошњак—Коцељево образују одред под командом пуковника Јов. Вељковића, а који и даље остаје пода мном.

„Код Обреновца је непријатељ отварао привремено ватру без знатног успеха. Том одреду наредио сам да се стави под Вашу команду. Остали делови ове армије остају у околини Јаутине.

„Штаб армије у Ваљеву“. —

3.) У 17 ч. примљен је овакав извештај: „Пуковник Вељковић јавља, да на Мишару непријатеља нема, с тога је свој одред упутио ка Шапцу; а и команданту Шабачког одреда са Слатине наредио је, да се Шапцу упути.

„Командант Лозничког одреда јавља, да се непријатељ утврђује на обема обалама Дрине. У 7 ч. 30 пребацивао је брдске батерије преко понтонског моста“.

На крају дана командант II Армије послао је Врховној Команди овакав дневни извештај:

„Претходница Шумадиске дивизије I поз. стигла је у 11 ч. 30 код Коцељеве, и пошто се одмори, продужиће наступање за Вел. Бошњак. Са непријатељем још није била дошла у додир. Даље вести очекујем.

„Комбинована и Моравска дивизија I поз. са својим борачким деловима прикупљене су код Уба, а возове сада прикупљају.

„Вечерас ће се *Комбинована дивизија* прикупити на Тривуновим Ливадама и просторији: Кожувар — Вукићевица, спремна за покрет где се нареди.

„*Моравска дивизија I поз.* остаје код Уба.

„*Код Обреновачког одреда* непријатељ бомбардује Обреновац од 5 ч. 30 јутрос; ватра није јака и без резултата је. *На Скелу* отворио артилериску ватру у 5 ч. без резултата. *На Забреж* тако исто дејствује пољском артилеријом, али без резултата.

„*Код Дунавске дивизије I поз.* ништа ново“.

Трупе ове армије су у покрету на основу издате директиве Врховне Команде од јуче.

Г.) I Армија.

Споредно војиште.

*Ужичка војска.**

Ова војска имала је задатак да:

а) *Са Ужичком бригадом* осматра и упорно брани фронт од р. *Трешњице до карауле Дервенте.* Она је имала да обезбеди онај теренски одсек, са кога је најлакше и најосетније загрозити боку и позадини Ужичке војске, која је са главном снагом на фронту према Вишеграду; тако исто имала је и посредно да обезбеди правац: *Рогачица — Дебело Брдо — Ваљево*; и најзад да послужи

* Види карту прилог 4.

као веза између наше главне оперативне снаге на главном, и споредне снаге на споредном војишту.

б) *Са Шумадиском дивизијом II пoз. и Лимским одредом* да предузму офанзиву према Вишеграду.

Ова офанзива Ужичке Војске била је потребна у циљу:

а) Да се привуку и за себе привежу што јаче непријатељске снаге из VI Армије на горњој Дрини, те да непријатељ не би могао одвојити ни најмањи део своје снаге одавде за учешће у главној битци на главном војишту;

б) Да се поуздано заштити правац ка Ужицу.

Према овоме:

1) *Шумадиска дивизија II пoз.* са 2 ескадрона, 16 батаљона, 12 пољских и 30 брдских топова, предузела је са фронта *Шарган — Баре* 1 августа наступање ка Вишеграду, у циљу заузимања овога и овлађивања горњом Дрином.

Нападни фронт дивизије: *Стари Брод на Дрини* до *р. Крушевице.*

2) *Лимски одред* са 5 батаљона и 4 брдска топа прикупља се и дејствује на фронт: *р. Крушевица — ушће Лима.*

Веза десно са Шумадиском дивизијом II поз., а лево са црногорском пљеваљском дивизијом (бригадир Којнић) на Метаљци.

3) *Ужичка бригада* са $7^1/_2$ батаљона и 12 топова, осматра и брани гранични фронт од р. *Трешњице до карауле Дервенте*, одржавајући везу са Љубовиским одредом (Прослоп) и посадом на Дебелом Брду (III Армија).

4) *Златиборски Четнички одред* да изврши прелаз преко Дрине око Бајине Баште, у циљу дејства у позадину непријатељских трупа према Рогачици и Бајиној Башти, као и ради евентуалног дизања устанка код нашег живља у непријатељској позадини.

5) *Горњачки Четнички одред* предузима 31 јула покрет преко Чајетине ка Прибоју са задатком: да дејствује на простору између Лима и црногорске војске, а по прелазу Дрине да тежи ка планини Јахорини, па одатле дејствовати на комуникације: *Сарајево — Рогатица, и Сарајево — Фоча.*

---

1 АВГУСТ.

А) Врховна Команда

Рад Врховне Команде.

Овога дана догађаји су се развијали са великом активношћу код III Армије. Пошто општа ситуација на војишту још није била довољно јасна за нову одлуку Врховне Команде, то у опште, поглавито је било потребно још чекати даљи развој ситуације код III Армије, па онда предузети потребне мере. Овога дана *из III Армије добијена су ова извешћа:*

1) Извештај ОБр. 406: *Командант Дринске дивизије II поз. поднео је извештај:* 1) непријатељ је данас пре подне наставио пребацивање својих трупа преко моста код Курјачице; 2) Избројано је 61 арт. воз, одмах затим превезено 270 коња; најзад је после пуна 2 сата прелазила пешадија у колони по два; 3) Командант Лешничког одреда јавља, да су се данас у подне приближавале вароши непријатељске патроле и покушавале да је запале, али су одбијене; 4) По исказу мештана око 400 пљачкаша прешло је на нашу страну код Брасинске аде и пале села Брасину и Борину, као и да се једним делом приближавају Ковиљачи. По извештају председника општине боринске, дошло је 10 лађа „Зворникуша“ и превозе војску на нашу страну према утоку р. Моштанице северно од Зворника. За осигурање свога левога бока предузео сам потребне мере.

„На Влашке њиве упућене су 2 чете пешадије. Пред мрак непријатељ је дејствовао на Тршићски вис. Вечерас после 22 часа развила се крвава и јака пашадиска ватра; на Руњанима избачено је обострано по неколико топовских метака.

„*Командант Љубовиског одреда* извештава: да непријатељ врши паљевине на Дрини од прилике код Цулине. Према оваквом стању ствари још једном молим, да ми се дозволи извршење моје намере, изнесене у извештају ОБр. 403.“ —

2) *Извештај ОБр. 413:* „Један војник из 79 пука пребегао је на нашу страну и вели, да је на мосту код аде Курјачице прешло њихове 2 дивизије и поменуо је ове пукове: 79. 16. и 43. Батаљони су од по 1200 љ. 53. пук иде за Лешницу; на фронту је 79. пук, а на десноме крилу један пук чије име не зна. Корпусни штаб

је са оне стране Дрине. Од јутрос непријатељ отвара доста јаку артилериску ватру на крајње десно крило нашега положаја. Изгледа, да им је тежња обухват нашега десног крила; ноћас било само чарке. Једна од чета̂ упућених ка Зворнику заноћила је на Костајнику и јавља, да непријатеља тамо нема.

„*Дринска дивизија I йоз.* кренула се јутрос у 4 ч. челом од Каменице; Хаубички дивизион такође упућен. Молим да се моји делови, који су стављени под команду команданта Шумадиске дивизије I поз. што пре упуте у састав својих дивизија, а нарочито 17. пук са дивизионом артилерије. Један пилот, који је од јутрос извиђао са аеропланом, видео је, да је код Шапца подигнут мост. Ово потврђује и пуковник Вељковић и вели, да су пребацили пешадију до једнога пука“. —

3) Извешшај ОБр. 428: „По телефонском извештају добијеном у подне од команданта Дринске дивизије II поз., непријатељ је са јаком снагом напао јутрос положај код Лешнице, долазећи с југа и севера од Прњавора тако, да се ти наши делови сада повлаче (1 батаљон 5. пука II поз, и 2 брзометна топа). Послата му је помоћ од 1 брдске батерије и наређено, да се на том правцу што упорније брани. Саопштио сам ово команданту Шумадиске дивизије I поз. код Шапца и тражио, да пуковник А. Петровић са 6. пуком II поз. наступа правцем: Маови—Радовашница—Кумовац, где да дође у везу са Лешничким одредом и са њим брани Цер, а 17. пешад. пук са 4 брзометне батерије, који је под командом пуковника Вељковића, да наступа на Текериш—Иверак пл. и дође на десно крило Дринске дивизије II поз. код Г. Добрића. Молим да се у овоме погледу изда потребно наређење команданту II Армије“. —

4) Извешшај ОБр. 429 у коме доставља извештај команданта Дринске дивизије I поз. од 13 ч. 45: „непријатељ отпочео напад пре пола часа са 2 колоне: једна у правцу Добрића, друга у правцу Тршића. Напад није интензиван. Са десним Видојевачким одредом овог момента нема се везе, односно не зна се шта је с њим. Од пукова што пристижу упутићу од Јаребица 1 батаљон, а упућена је већ 1 брдска батерија. Предузео сам мере да што пре добијем податке о одреду што је био на Видојевици“. —

5) Извешшај ОБр. 436: „По свему се види, да је главна навала непријатељска код Шапца, Лешнице и Лознице. Мишљења сам, да се упути она дивизија са Уба у Ваљево. Моје су трупе ангажоване око Лознице и Шапца, а јављају непрестано, да је и правац преко Крупња све више несигуран, и ако су тамо упућени извесни делови“. —

Студијом свих ових добијених извештаја Врховна Команда је дошла до уверења, да непријатељ главном снагом надире на фронту: *Шабац—Лешница—Лозница,* поглавито најјаче на фронту Лешница—Лозница. а за сада једним слабијим делом од Зворника ка Крупњу. На свима осталим фронтовима за сада нема ничега значајног ни озбиљног.

Према оваквој ситуацији за даљи рад Врховна Команда је издала ова наређења:

КОМАНДАНТУ II АРМИЈЕ — УБ.

„Према последњем извештају из III Армије, ситуација на фронту: Шабац—Лозница је оваква:

1) Код Лознице непријатељ је јуче продужио прелаз код аде Курјачице са јачим деловима пешадије, артилерије и нешто коњице. Јачина се непријатеља цени око 1 дивизије, а по исказу једног заробљеника, из 79. пука 13. корпуса, до 2 дивизије, што за сада није вероватно. Непријатељ је јуче рано предузео напад. Одобрен је предлог команданта III Армије, да са остатком Дринске дивизије I поз. пожури ка Лозници и да непријатеља протера.

2) Код Шапца, по извешћу команданта армиске коњице из III Армије и нашега пилота, који је са аероплана осматрао Шабац и околину, подигнут је код Шапца мост на понтонима. Јачина непријатеља цени се око 1 пука пешадије.

„Наредите команданту Шумадиске дивизије I поз. да протера непријатеља и заузме Шабац, као што је то предвиђено наређењем Врховне Команде ОБр. 1109. По извршеноме задатку, да командант Шумадиске дивизије I поз. одмах упути команданту III Армије у Лозницу све трупе, које припадају саставу III Армије, сем пука III поз. из дринске дивизиске области, и то: пешадију и артилерију преко Текериша у Лозницу; а армиску коњицу у правцу ка Лешници на десно крило одбранбене линије Лешница—Лозница, где ће се ставити на расположење команданту III Армије. Командант III Армије је о овоме обавештен“. —

КОМАНДАНТУ III АРМИЈЕ — ВАЉЕВО.

„Наређено је команданту II Армије, да командант Шумадиске дивизије I поз. заузме Шабац, и одмах да по заузећу Шапца упути све трупе у састав те армије, које су код Шапца, изузев пука III поз., и то: пешадију и артилерију правцем преко Текериша за Лозницу, а армиску коњицу правцем ка Лешници. Ухватите везу са командантом Шумадиске дивизије I поз. и предузмите мере, да се поменуте трупе још из марша упуте тамо, где су оне потребне“.

КОМАНДАНТУ III АРМИЈЕ — ВАЉЕВО.

„Крените се одмах са штабом у Лозницу, преузмите команду над Вашим тамошњим трупама и доведите ствари у ред. Трупе из те армије које су биле код Шапца упућене су за Лозницу преко Текериша“. —

КОМАНДАНТУ II АРМИЈЕ — УБ.

„Концентришите одмах све своје трупе на Добраву, заузмите Шабац и о извршењу задатка известите. Ако ухватите везу са III Армијом у Лозници, Обреновачки одред и Дунавску дивизију I поз. ставите под команду команданта I Армије.

„На Убу ће бити 1 дивизија из I Армије, а у Ваљеву 2 дивизије I Армије и армиски штаб“. —

КОМАНДАНТУ I АРМИЈЕ — АРАНЂЕЛОВАЦ.

„Упутите одмах 1 дивизију на Уб са задатком: Одбрана правца од Обреновца и позадине II Армије, која се креће ка Шапцу. Са остале 2 дивизије и штабом армије крените се одмах за Ваљево, поседните положаје за одбрану Ваљева и правца од Лознице и Пецке.

„Штаб III Армије у Лозници.

„Под Вашу се команду ставља Обреновачки одред и Дунавска дивизија I поз. на Торлаку“.

„О овоме је извештен командант II Армије“. —

Према оцени целокупне ситуације овога дана, Врховна Команда се одлучила, да *предузме контра-офанзиву*, наређујући III Армији покрет ка Лозници, а II Армији покрет ка Шапцу, у циљу сузбијања и протеривања непријатељске за сада још слабе снаге, која је извршила прелаз преко Дрине на фронту: Лешница—Лозница, преко Саве код Шапца, дакле: *активна одбрана праваца:* Лозница—Ваљево, и Шабац—Ваљево, на којима су се за сада непријатељске снаге највише показале. *I Армији* је наређено да упути 1 своју дивизију на Уб, ради затварања правца: Обреновац —Уб—Ваљево, и ради заштите десног бока и позадине II Армије, која подилази ка Шапцу; а са остале 2 своје дивизије и штабом да одмаршује ка Ваљеву и поседне положаје за одбрану Ваљева, служећи на овај начин као *стратегиска резерва.*

Б) III Армија.

I. Рад Армије.

БОЈ КОД ЛОЗНИЦЕ 1 АВГУСТА.

За прелаз преко Дрине и потпун развој и обезбеђење своје снаге на десној њеној обали, непријатељ је употребио цео 30 и

31 јули тако, да је 1. августа већ отпочео био напад на лозничке положаје.

У току овога дана командант III Армије издао је ове заповести за рад:

а) Команданту Дринске дивизије I поз.: да се са заосталим деловима дивизије крене данас 1 августа у правцу Лознице с тим, да му челни делови стигну данас у висину Јаребичке цркве.

б) Команданту Хаубичког дивизиона: да се са дивизионом крене данас 1 августа у правцу Лознице с тим, да заноћи код Осечине.

У 6 ч. 15 командант Дринске дивизије I поз. јавља да је од непријатељских бегунаца из 79. пука сазнао, да су преко моста код Курјачице прешле 2 непријатељске дивизије на нашу страну; да је 53. пук отишао ка Лешници, и да је корпусна команда још у Босни. Даље јавља, да од 5 ч. 15 непријатељ дејствује јаком арт. ватром на крајње десно крило Дринске дивизије II поз. Изгледа да тежи обухвату тога крила. У Крупњу нема ничега новог.

У 6 ч. 50 пилот поручник Томић јавља, да је непријатељ код Шапца подигао мост на понтонима.

У 7 ч. 40 пуковник Вељковић јавља о истоме мосту, као и то, да је непријатељ пребацио у Шабац 1 пук, и да ће се о даљем свом раду споразумети са командантом Шумадиске дивизије I позив.

О свему овоме армија је известила Врховну Команду и молила, да се делови III Армије, који су стављени под команду команданта Шумадиске дивизије I поз. упуте што пре у састав својих дивизија, нарочито 17. пук са дивизионом артилерије.

Пуковнику Вељковићу наређено је, да коњички пук Дринске дивизије I поз. што пре прикупи и упути преко Текериша и с. Трбосиља у правцу Г. Добрића, те да одржава везу између наших трупа код Лешнице и оних на лозничким положајима.

У *10 ч. пуковник Вељковић накнадно јавља*, да је од једног заробљеника сазнао, да је непријатељ синоћ (31 јула) пребацио у Шабац 2 пука пешадије, да је Шабац утврђен рововима, и да он врши припреме за напад.

У 11 ч. командант Љубовиског одреда са Прослопа јавља: да су непријатељска омања одељења прешла Дрину на линији: Узовница—Цулине и отишла у правцу пл. Јагодње. Мишљења је, да су ова одељења нерегуларних трупа *„штрафуни“*. Одмах је команданту одреда наређено, да 1 чету упути Сокоском пл. на Јагодњу (Шанац к. 835) са задатком: да штити правац: Узовница—Крупањ, и да се стави под команду мајора Танкосића, чим дође с њим у везу.

Од команданта Дринске дивизије I поз. са Грнчарског гробља добијена су 2 извештаја; *Један* у 12 ч. — подне, да је непријатељ напао јутрос јачом снагом положај код Лешнице, долазећи с југа и са севера од Прњавора тако, да се ти наши делови сада повлаче. Послата му је помоћ од 1 брдске батерије и наређено му, да се на томе правцу упорно држи.

Други у 13 ч. 45, да је непријатељ отпочео напад пре пола часа са 2 колоне: једном у правцу г. Добрића; другом у правцу Тршића. Напад није интензиван. Даље излаже мере, које је предузео и тражи, да се 17. пук са дивизионом артилерије врати у састав своје дивизије.

На основу свих ових добијених извештаја у штабу III Армије било је сада јасно, *да непријатељ отпочиње надирање долином Јадра са таквом снагом, која далеко превазилази снагу III Армије.*

По своме саставу и јачини III Армија је била слаба у пешадији и артилерији за неке озбиљне улоге, а одашиљањем 17. пука пешадије I поз. и дивизиона брзометне артилерије, као и дивизиског коњичког пука, армија је, сем истуреног Шабачког и Лозничког одреда, остала са снагом *свега од 3 пука пешадије I поз. и 1 пуком пешадије II поз.* Са овако слабом снагом армија је имала да дејствује у долини Јадра, да брани греду Цера, и да отклања сва изненађења која могу наступити на врло осетљивим правцима од Зворника и Узовнице преко Крупња, од Љубовије преко Прослопа, и од Рогачице преко Дебелог брда.

Допунски батаљони ни до овога момента нису били наоружани, према томе и за акцију неупотребљиви.

Било је јасно и очигледно, да је улога III Армије са њеним истуреним здруженим одредима на граничном фронту постала задржавајућа — добити у времену, док се ситуација не објасни, и докле не стигну II и I Армија, те да се непријатељ удружено нападне и потуче.

Али и за ову улогу са овако слабом снагом и пред надмоћним непријатељем, III Армија је била слаба. Према овоме била је неопходна потреба, да се бар сви њени деташовани делови упуте одмах у њен састав.

С обзиром на овакву ситуацију у 14 ч. командант Шумадиске дивизије I поз. извештен је о повлачењу наших делова од Лешнице с напоменом да је нелходно потребно, да се делови из III Армије ослободе и упуте: *пуковник А. Петровић* са 6. пуком II поз. и ескадрон коњице преко Маова и Радовашнице на Кумовац, и ту да ухвати везу са Лешничким одредом, непријатеља задржи и баци га назад. 17. пук са дивизионом артилерије и брзометном батеријом из одреда Петровића, све под командом пуковника Вељ-

ковића, да се крене ка Текеришу, а потом, правцем низ Иверак и р. Лешницу, на десно крило лозничких трупа.

О свему овоме извештен је командант II Армије и умољен, да и он изда потребне заповести команданту Шумадиске дивизије I поз. за упућивање делова из III Армије- Међутим *у 14 ч. 10 добијено је ово наређење из Врховне Команде*:

„Наређено је Команданту II Армије, да командант Шумадиске дивизије I поз. заузме Шабац, и одмах по заузетку Шапца да упути све трупе у састав те армије, које су код Шапца, изузев III поз. и то: пешадију и артилерију правцем преко Текериша за Лозницу; а армиску коњицу правцем ка Лешници.

Ухватите везу са командантом Шумадиске дивизије I. поз. и предузмите мере, да се помогнете.

Трупе још из марша упутите тамо, где су оне потребне".

До 16 ч. 30 добијено је више извештаја, да непријатељ потискује наше делове са Дрине и да продире преко пл. Борање, Гучева и ка Сокоској пл., као и то, да је једна наша чета на путу ка Влашким Њивама изненађена и разбијена.

У 20 ч. 30 добијено је из Врховне Команде писмено наређење, да штаб армије оде у Лозницу, да прими команду над тамошњим трупама и доведе ствари у ред.

Овога дана на линији: *Г. Добрић—Лозница* налазио се само *Лознички одред* и 5. пешад. пук I поз. са једним пољским и једним брдским брзометним дивизионом артилерије. Тамо су била оба команданта дивизије ове армије (Дринске I поз. и Дринске II поз.), и на овоме делу фронта, по извршеном непријатељском прелазу Дрине код аде Курјачице, ствари су се развијале нормално. Главнина армије била је тек на маршу ка Јаребичкој цркви. Бригу је задавао рад Лешничког одреда, као и све неповољније вести, које су долазиле с фронта *Зворник—Љубовија*. Била је неопходна потреба, да се армији обезбеди леви бок и позадина, и да се на греду Цера избаци јача снага, у циљу, да се Лешнички одред прихвати, и да се даље продирање непријатеља заустави.

Међутим питање о армиским трупама код Шапца није било још одлучено; наоружање допунских трупа још у току; многа питања о материјалној спреми и исхрани била су још у току рада, а са фронта је, међутим, долазила маса извештаја, по којима се морало радити одмах, без икаквог одлагања. Због овога је командант армије овог дана увече са оперативним одељењем свога штаба отишао у Завлаку, одакле је био у доброј вези са целим својим фронтом и са Врховном Командом, одакле је био у могућности, да се брзо нађе тамо, где би његово присуство било потребно.

У 6 ч. 40 *срески начелник из Крупња извештава:* да се изнад Крупња налазе 2 чете 5. пука II поз., од којих је једна на Костајнику. Простор од Кошутње Стопе ка Рожњу необезбеђен је. Непријатељ јак до 1 пука пешадије са коњицом и митраљезима; његове патроле силазе у села око Јагодње. Одред мајора Танкосића није стигао, али је сазнао да је близу Крупња.

Командант Љубовиског одреда извештава (око 19 ч.): да је чета са Рожња упућена ка Крупњу, а у 13 ч. 45 да је једно непријатељско одељење од 100—200 људи продрло преко с. Лазе и Сенокоса чак у с. Љубовиђу.

Било је још извештаја који су потврђивали, да сем оне јаче снаге која надире Крупњу, многа непријатељска одељења регуларне војске и *„штрафуни"* крстаре на простору између Дрине и планинског ланца: Борања—Јагодња—Сокоска планина, без сумње у циљу извиђања. Она су у пролазу палила села ради уношења страха код трупа III поз. и код становништва.

Пошто је непријатељ на фронту *Лешница—Лозница* надирао јаким снагама и озбиљно угрожавао, то се од трупа из долине Јадра није могло више ништа одвајати, већ су у Ваљеву на брзу руку спремани и наоружавани делови прекобројних батаљона, те да се они упуте ка Крупњу и Прослопу за отпор непријатељу.

Овога дана у вече II Армија извештава, да је наређено команданту Шумадиске дивизије I поз. да поступи по представци команданта III Армије. Али пошто су одреди били у борби, то ће се они постепено упућивати на одређена им места. Међутим, око поноћи, II Армија накнадно јавља, да је наређено команданту Шумадиске дивизије I поз. да све трупе III Армије које су код Шапца *одмах упути* преко Текериша за Лозницу.

На фронту: Г. Добрић—Лозница бој је овога дана упорно вођен до мрака, са великим губицима код непријатеља. Непријатељ је располагао несразмерно јачим снагама, а земљиште је било покривено, те му је допуштало, да местимично невиђено дође и до јуришне даљине, где је долазило до мешавине. За даљу успешну одбрану није било више изгледа, и наши су се делови под заклоном мрака повукли у назад у потпуноме реду.

Непријатељ, вероватно изненађен силином и јачином наше одбране и величином својих губитака, није никако гонио, ма да је ово могао учинити. На положају је остало само неколико Дебанжових позициских топова, за које је унапред било одлучено, да на положају остану до последњег тренутка.

У току овога дана и ноћу 1/2 августа у Ваљеву су формиране 2 чете од допунских батаљона 17. пеш. пука, свега од по 220 људи, наоружане брзометним пушкама, које су одузете од

резервног инжињерског батаљона ове армије. Једна је од њих упућена, 2 августа рано, у Крупањ, а друга на Прослоп.

Резервна муниционa колона (IV одељење) стигла је у Ваљево, али без муниције.

2) Рад појединих дивизија.

а) Дринска дивизија I поз.

За покрет дивизије ка Лозници према заповести команданта Армије, *командант дивизије издао је овакву заповест:*

„Према наређењу команданта III Армије ОБр. 407 од данас, остатак Дринске дивизије I поз. има се кренути данас ка Лозници с тим, да бојни делови стигну до мрака у висину Јаребичке цркве.

Наређујем:

1) Остатак дивизије кренуће се одмах Јаребичкој цркви овим редом:

III прекобројни пешадиски пук;

6. пешадиски пук;

Пионирски полубатаљон;

3. дивизион Дринског артилериског пука (дивизион ће маршевати од Каменице ка Осечини продужењем обичног пута); и

Болничарска чета.

2) Сви допунски батаљони прикупиће се у Ваљеву.

3) Телеграфско одељење, дивизиски штаб и војна пошта ће поћи из Ваљева у 6 ч. ујутру и маршовати долином Обнице.

4) Сви колонски делови кренуће се одмах из Ваљева и маршеваће долином Обнице. Командант Колонске коморе мајор Губеревац уредиће марш целе Колонске коморе. На зачељу Колонске коморе кретаће се Мостови трен.

Колонска комора задржава се челом до Завлаке.

5) Профијантску колону, пекарску чету, месарску чету и марвени депо, начелник интендантуре кретаће по усменом наређењу.

6) Занатлиска чета остаје у Ваљеву.“

По овој заповести трупе су отпочеле покрет у 5 ч.

Командант Дринске дивизије I поз. са начелником дивизиског ђенералштаба хитао је да што пре стигне на положаје, које је држао Лознички одред, ојачан са 5. пешад. пуком I поз. и 2. дивизионом дринског артилер. пука, и да се на лицу места обавести о ситуацији. Када је командант дивизије стигао око подне на Грнчарско гробље, водила је се доста слаба, поглавито артилериска борба, на фронту *Г. Добрић—Грнчарско гробље—Тршић.* Лешнички одред био је потиснут и повлачио се ка Јошеву. На планини Церу био је Јадарски Четнички одред.

Око 13 ч. 30 непријатељ је почео напад на целом фронту Лозничког одреда, тежећи да што боље обухвати његово лево крило и грозећи у исто време преко Јадранске Лешнице десноме боку оних наших делова, који су бранили Г. Добрић. Требало је свежим трупама поткрепити наше десно крило и задржати непријатељско надирање од Лешнице. Командант Дринске дивизије I поз. имао је врло слабу речерву, те није могао тамо да упути ништа више, сем 1 брдске батерије. С тога је командант Дринске дивизије I поз. одлучио, да свој III прекобројни пешадиски пук, који је био на челу колоне, а већ се приближавао Јаребицама, упути да од Јаребичке цркве продужи марш ка Иверку и да избије на линију: Балван—Голо брдо, са задатком да спречи даље непријатељско надирање правцем *Парлог—Ливадице—Јадранска Лешница*, и одржава везу између деснога крила лозничких трупа код с. Гор. Добрића и Лешничког одреда код с. Јошева.

Ради овога *командант Дринске дивизије I поз. издао је команданту III прекобројног пешадиског пука у 15 ч. 40 ову писмену заповест:*

„Лозничке трупе Дринске дивизије II поз. држе линију: *В. Добрић—Руњани—Лозница—К. 216.*

Лешнички одред налази се код с. *Јошева—Расадник—К. 308 —К. 354.*

На пл. Церу је Четнички одред мајора Војина Поповића.

Наређујем: да командант III прекобројног пука са пуком одмаршује од Јаребичке цркве на пл. Иверак, линија: *Балван—Голо брдо,* са задатком спречавања непријатељског надирања правцем: *Парлог—Ливадице—Јадранска Лешница,* и одржавање везе између десног одсека Лозничких трупа код с. Г. Добрића и Лешничког одреда код с. Јошева. Са дотичним командантима доћи у везу још ноћас.

Под Вашу команду придаје се и 1 брдска бригада, коју ће Вама од Гнила још вечерас упутити у село Брњац командант Дринске дивизије II поз. Батаљон мајора Дамјановића продужиће кретање са 6. пуком (500 љ. из 17. пеш. пука)".

Са осталим трупама Дринске дивизије I поз., које маршују из Ваљева, командант дивизије имао је намеру, да, с обзиром на ситуацију каква је била у 13 ч. 30, продужи покрет до Грнчарског гробља. Истина трупе су овога дана имале дуг и усиљен марш по највећој врућини и прашини, али како је у томе моменту изгледало да ће трупе Лозничког одреда моћи до мрака да одрже своје тадање положаје, то је командант дивизије одлучио да своје трупе крене даље унапред до Грнчарског гробља, зашта је издао писмену заповест. Међутим већ око 14 ч. непријатељ је

био предузео јачи напад на целом фронту Лозничког одреда са знатно надмоћнијим снагама, како у пешадији тако и у артилерији. Ова непријатељска снага се раније није могла приметити услед покривенога земљишта шумарцима и високим кукурузима, који је у долини Дрине и Јадра био $2^1/_2$ па чак и до 3 м. висине. Бој се развијао све јаче и јаче. Наше се трупе држе упорно, али је непријатељ много надмоћнији. У сумрак трупе Лозничког одреда почињу да попуштају. Лево крило са Тршићског брда повлачи се на Језеро; трупе средњег одсека избачене из својих предњих ровова на Руњанској Коси, прикупљају се на Грнчарскоме гробљу. Обреж је такође напуштен; делови са Г. Добрића у одступању су са предњих тачака.

III *прекобројни пешадиски пук* у вече овога дана подилазио је Поповом парлогу (к. 406); 6. пеш. пук I поз. за осталим деловима Дринске дивизије I позива био је челом у висини Јаребичке цркве. Командант 6. пеш. пука саопштио је по ордонанс-официру (који му је био донео заповест, да са пуком продужи марш до Грнчарског гробља) да је пук услед тешкога марша овога дана доста растројен, да има велики број изосталих, али ако ситуација захтева, он ће са пуком продужити марш без икаквог задржавања, само, у том случају до Грнчарскога гробља моћи ће стићи само са извесним делом пука.

Међутим непријатељ је био знатно ојачан. Један пук пешадије, чак и да је био потпуно свеж и одморан, не би био у стању да поправи тешку ситуацију на Грнчарском гробљу; да се ово може учинити требало је имати много јачу снагу на расположењу, са којом би се непријатељ напао и потиснуо са већ заузетих тачака на положају: *Тршићско брдо, и коса с. Клупци и Руњани*. Према оваквој ситуацији о каквој даљој одбрани на лозничким положајима није могло бити ни речи. Требало је у позадини заузети нов и угодан положај, на коме би трупе обе Дринске дивизије I и II позива могле да приме бој с непријатељем, и са изгледом на успех. За овај циљ командант Дринске дивизије I поз. изабрао је *положај код с. Јаребица* на линији: *Богићевића Кулине—Гробље—Мали Градац—Пушкаревац—Мајдан.*

б) Дринска дивизија II поз.

1. *Борба код Лешнице.* Непријатељ је у току прошлог дана (31-VII) извршио потпун развој за напад на положај Лешничког одреда: *Гогино брдо—Симића Шанац (к. 228)—Мандића Шанац (к. 241)—Парлог (к. 206)*, приближио се Лешници и заузео Прњавор и Ново Село. У овим селима заноћио је по 1 пук непријатељске пешадије. Према Лешници није се могло тачно утврдити колика је нипријатељска снага.

Распоред Лешничког одреда ноћу 31 јула (1 августа) *био је овакав.*

а) *Десни одсек:* Симића Шанац (к. 228)—Мандића Шанац (к. 241) после су 2 чете 5. пука II поз. и 2. чете 2. батаљона 6. пука III поз. Предстража деснога одсека (1 чета 5. пука II поз.) држи западну ивицу варошице Лознице.

б) *Леви одсек*: Парлог (к. 206) поселе су 2 чете 5. пука II поз, и 1 чета 2. батаљона 6. пука III поз.

в) *Резерва* на Видојевици: 1 чета из 2. батаљона 6. пука III поз.

За обезбеђивање деснога бока одвојен је један део са десног одсека и послат на Гогино брдо.

г) *Артилерија*: вод брзометне артилерије на Парлогу (к. 206); вод Дебанжованих топова: 1 вод на Мандића Шанцу (к. 241), а 1 топ на Видојевици,

У оваквом распореду Лешнички одред дочекао је напад непријатеља 1 августа изјутра.

Борба је била кратка а њен ток у главноме овакав: у 4 ч. 30 непријатељ је из Новога Села снажно напао посаду на Симића шанцу, обасипајући је пешадиском и артилериском ватром. Истовремено непријатељ је напао и варошицу Лешницу, где је била 1 чета са десног одсека, Како је се посада десног одсека морала убрзо повући ка Видојевици око 18 ч. 30, то је и чета из Лешнице морала такође да се повуче.

Командант Лешничког одреда, да би одржао Видојевицу наредио је да 1 чета из 5. пука II поз. са Парлога (к. 206) дође на Видојевицу и појача чету III поз., која је као резерва била на овоме положају. Тек што је ова чета стигла на Видојевицу око 7 ч., изненада се појавила једна непријатељска колона (изгледа од Чокешине), и обасула Видојевицу јаком ватром. Ово изненађење збунило је ове две чете и оне су нагло одступале са Видојевице око 7 ч. 10. На овај начин посада десног одсека са 1 четом из 6. пука III поз. напустила је линију: Гогино брдо—Шанац, а потом и Видојевицу, и одбачена је ка Јадранској Лешници.

Када је непријатељ овладао Видојевицом (око 8 ч.), почео је одавде тући анфиладном ватром посаду левога одсека Лешничког положаја, Парлог, тако да је и она била приморана на повлачење. На овај начин око 8 ч. 15 цео Лешнички одред био је одбачен са Видојевице, и према добијеној заповести био је у повлачењу ка с. Јошеви. Командант Дринске дивизије II поз. издао је заповест Команданту Лешничког одреда, да се безусловно има одржати на положају код с. Јошеве: *Расадник—Дулића коса*: Упућена му је и 1 брдска батерија као појачање, која је у вече стигла код с Јошева. На овај начин овај је одред ипак у неколико бар обезбеђивао десни бок Лозничком одреду.

Распоред одреда у вече на положају: Расадник—Дулића коса био је овакав:

а) На Расаднику (к. 354) 1 батаљон 5. пука III поз.

б) На Дулића коси: 2 чете 6. пука III поз.

в) Вод 3-ег ескадрона на путу: Јадранска Лешница—Милина.

г) Општа резерва: 2 чете 6. пука III поз. позади Расадника.

Непријатељ у вече и ноћу 1/2 августа није нападао.

2. Бој код Лознице. Докле се овога дана водила борба код Лешнице, дотле је за ово време на фронту: *Г. Добрић—Липница —Тршићско брдо* владао релативан мир све до подне. 1 августа пре подне непријатељ је развио своје снаге према левом одсеку: Лозници и Тршићском брду.

Око 6 ч. осмотрена је са средњега одсека једна непријатељска пешадиска колона у покрету од Липничке механе друмом ка Лозници, коју је тукла наша артилерија са средњег одсека. Сада је се према левом боку осећао живљи рад непријатељских патрола. Било је очигледно, да непријатељ довршава груповање своје снаге према одсеку: *Руњани—Тршићско брдо.*

Око 6 ч. примећена је још једна непријатељска колона (чија се јачина није могла оценити), која је одмах по прелазу Дрине код аде Курјачице отишла ка Лешници, Овога дана непријатељ је пребацивао на десну обалу Дрине преко моста код аде Курјачице нове трупе.

У 9 ч. 40 командант десног одсека са Г. Добрића јавља, да се непријатељ према овом одсеку и сада налази на истом месту, где је био пре два дана, т. ј. с оне стране жељезничке пруге; јачина му је непозната.

Око 11 ч. 20 стигао је на Грнчарско гробље командант Дринске дивизије I поз са својим начелником дивизиског ђенералштаба, чије су трупе од јутрос рано биле у покрету ка Лозници. Према заповести команданта III Армије, командант Дринске дивизије I поз. имао је своје трупе да ангажује према ситуацији т. ј. било на положајима код Лознице, било на позадњој линији код с. Јаребица, с тим да када његове трупе стигну до трупа Дринске дивизије II поз., прими он команду над обема дивизијама.

1) Ток боја*)

А) Десни одсек (Гор. Добрић).

Распоред:

1-ви батаљон 5. пука II поз. са 3 чете у I борбеном реду, а 1 четом у II борбеном реду, посео је падине, које су се са к.

*) Види карту раз. 1:100.000 прилог 3.

210 и к. 189 (Г. Добрић) спуштале у долину Јадра и Лешнице, са двојним фронтом: ка северу и северозападу.**)

Два митраљеска оруђа постављена у средини распореда.

Вод Дебанжових топова пласиран код к. 210.

Вод брзометне артилерије за нешто у назад.

3-ћи ескадрон дринског коњичког дивизиона II поз. постављен од Г. Добрићског положаја у долини, између р. Јадра и р. Лешнице.

Задатак: извиђање непријатељског левог бока; заштита десног бока десног одсека, и одржавање везе са Лешничким одредом.

а) *Ток борбе до 16 ч.* Око 13 ч. једна непријатељска батерија, постављена недалеко од Дрине, а на правцу: *Г. Добрић—Козјак*, почела је тући положај код Г. Добрића. Истовремено непријатељска пешадија, која је се дотле прикупљала позади жељезничке пруге, северно од „Старе Воденице“ на Јадру, отпочела је покрет за напад на Г. Добрићски положај, развијајући се фронтом према десноме крилу положаја, т. ј. од карауле на 1.5 км. источно од железничке пруге.

Пошто је у ово време командант десног одсека већ био обавештен о повлачењу Лешничког одреда ка с. Јошеви, као и с тога, што су се на Ливадици виђали извесни непријатељски делови, наредио је командиру ескадрона, да му обезбеди десни бок, затварајући правац од Ливадице ка Голом брду (к. 282). На случај непријатељског јаког притиска у овоме правцу, ескадрон ће се повлачити ка Цајевачком потоку. За све време наступања непријатељске пешадије десном обалом Јадра ка положају код Г. Добрића, непријатељ је доста јаком артилериском ватром потпомагао овај покрет. Око 15 ч. развила се веома јака митраљеска и пешадиска ватра на целоме фронту положаја код Г. Добрића. Око 16 ч, непријатељска пешадија се била приближила на блиску даљину до положаја, тежећи да обухвати десни бок у правцу Ћетеништа. Командант одсека, развијајући у овом правцу један део чете из резерве, онемогућио је овај непријатељски обухватни покрет. Борба се даље продужила са великом жестином на обема странама. Непријатељ је у више махова покушавао да се приближи на јуришну даљину, али без успеха.

б.) *Појава непријатељске колоне на правцу: Г. Добрић—Јадранска Лешница.* Око 16 ч. 30 командир ескадрона приметио је један непријатељски полуескадрон у покрету правцем: *Г. Добрић—Ја-*

**) Колико јак отпор може да да једна слаба посада на топографском јаком и учвршћеном положају и непријатељу четири пута јачем, показао је 1-ви батаљон 5. пука II поз. у осмочасовној борби за одбрану положаја код с Г. Добрића.

дранска Лешница,а око 17 ч. позади полуескадрона појавила су се и јака пешадиска одељења. Командир ескадрона известио је о овоме команданта одсека, па је потом сјашио за борбу пешке и карабинском ватром зауставио је и вратио натраг непријатељски полуескадрон. На исти начин командир ескадрона дочекао је ватром и непријатељску пешадију у њеноме приближавању Јадранској Лешници. Ескадрон је све до 19 ч. час борбом пешке, и маневрујући на коњу задржао се у долини Лешнице, и спречио непријатеља у извођењу његовога намераванога покрета.

в) Ток борбе од 16 ч. и завршетак око 20 ч. Од 16—20 ч. водила се на фронту десног одсека огорчена борба на сасвим блиским даљинама. Непријатељ је био од нас око четири пута јачи, и у неколико махова покушавао је јуриш. Било је момената, када је се посада са појединих делова положаја повлачила, затим и сама прелазила у контра-напад и одбацивала непријатеља у назад. У одбијању непријатељских јуриша огромну је услугу чинио вод митраљеза, веома угодно постављен и дубоко укопан, који је дејствовао до последњег момента. За ово време непријатељ је полазио два пута на јуриш, али је оба пута био одбијен. Између 19 и 20 часова, непријатељ је после једне јаке и снажне припреме ватром, учинио још један покушај да овлада положајем код Г. Добрића и кренуо се на јуриш са више реди један позади другог. Али је наша, ма да слаба и на великом фронту расплинута посада, ипак јуначки дочекала непријатеља. Наша ватра, поглавито митраљеска, косила је његове редове. Не обзирући се на велике губитке, непријатељ је допирао до наших ровова, а на неким местима било је дошло и до борбе прса у прса. У времену између 19 и 20 часова наша посада притиснута великом бројном надмоћношћу, била је приморана на одступање. Али командант десног одсека успео је, да на прихватном положају (око 300 м. позади) заустави посаду, и ту почне прикупљати и уређивати растројене делове. Командант одсека сматрајући да је повлачењем Лешничког одреда био јако истакнут, повукао се гребеном пл. Иверка на Балван, а предстражу је избацио на Вучија пласт и ту заноћио. Између 19 и 20 часова командир 3. ескадрона понова је ухватио везу са Лешничким одредом, и известио команданта Г. Добрићског одсека да се ескадрон налази код с. Јошеве и ту посео положај за одбрану. Непријатељ, пошто је заузео наше ровове, на Г. Добрићском положају, није предузимао гоњење, нити је пак узнемиравао наше повлачење ка Балвану. Ноћ је прошла на миру.

Б) Средњи одсек.

Овај одсек имао је да прими највећу тежину и силину непријатељског напада.

Распоред је био овакав:

а) Десни пододсек (између Јадра и Липничког потока): 4-ти батаљон (3 чете); митраљеско одељење.

Са овог пододсека избачена је 1 чета на обрешки (козјачки) положај, са задатком: да овај брани као предњи положај.

б) *Леви пододсек* (између Липничког потока и потока што извире између к. 196 и к. 209):

3-ћи батаљон (3 чете).

в) *Артилерија:*

4-та пољска батерија југо-западно од прељевске цркве (к. 183) са задатком: да туче уздуж западну страну обрешке косе и да туче предтерен испред фронта средњега одсека. Један топ ове батерије постављен је северно од прељевске цркве тако, да може тући цео гребен обрешке косе и предтерен северно од ове. 5. пољска батерија постављена северо-западно од к. 196. Три топа ове батерије имала су да туку предтерен у правцу ка липничкој механи; један топ ове батерије постављен је са правцем гађања на Лозницу, и он је у исто време имао да успостави што чвршћу везу у ватри између средњег и левог одсека. 1 вод 5. Дебанжове батерије остао је на своме ранијем месту, на 1 км. северозападно од к. 196.

г) Одсечна резерва по 1 чета из 3. и 4. батаљона код прељевске цркве (к. 183).

Око 10 ч. 45 командант одсека упутио је са Прељева 1 вод у извиђање, правцем ка липничкој железничкој станици, који до железничке пруге није наишао на непријатеља, прешао је пругу и почео улазити у село Шор. Ушавши у село приметио је да је непријатељ бројно веома јак, и да се креће ка средњем одсеку. Вод је одступио и када је дошао до железничке пруге, отворио је одавде ватру на непријатеља, па се потом повукао на лево крило Обрешког положаја.

Око 12 ч. 15 развила се борба између наших предстражи и непријатеља. Непријатељ је напао у 2 колоне, од којих је *једна* јача (до 3 пука пешадије) нападала са фронта: Прудовац—с. Шор до близу Орловца; а *друга* знатно слабија (до 2 батаљона) нападала је преко Орловца, на леви пододсек средњег одсека (к. 196).

Наша артилерија тукла је непријатеља за све време његовог кретања са ванредним успехом.

Непријатељ је напад своје пешадије потпомагао артилериском ватром из неколико пољских и једне хаубичке батерије. Један вод непријатељске артилерије био је у почетку борбе постаљен потпуно отворено у близини липничке механе, али га је наша артилерија врло брзо ућуткала. Остале непријатељске батерије биле су постављене ближе Дрини, и ван домашаја наших батерија. И ако је неприја-

тељска артилерија, располажући већим дометом од наше, могла неузнемиравано обасипати цео наш положај, ипак су и наше батерије средњег одсека могле, скоро без икаквих губитака, до краја, учествовати у борби с непријатељском пешадијом, наносећи јој огромне губитке.

Вод 5. позициске Дебанжове батерије постављен на 1 км. северо-западно од к. 196, *са својим фишецима од црног барута* привлачио је на себе скоро сву непријатељску артилериску ватру, намењену нашим батеријама, које су биле врло добро постављене и потпуно прикривене.

Око 13 ч. развила се јака пушчана и митраљеска ватра, и то јача према Обрежу и десном пододсеку, а слабија према левом пододсеку. После једне снажне припреме ватром, непријатељска пешадија покушала је да се још више приближи нашем положају. Јасно је била изражена непријатељска намера у правцу нашега левога крила десног пододсека. Али фланкирајућа ватра нашег митраљеског одељења у близини к. 152, као и дејство наше артилерије, онемогућило је непријатељској пешадији да приђе ближе и добије што на чистом и откривеном земљишту, како је било оно испред левог крила десног пододсека. Са великим губицима непријатељ је одбачен назад, одакле је и дошао. Примећено је да се непријатељ рокира и групује према к. 183, Прељеву и Обрежу. Командант одсека је тада наредио команданту десног пододсека, да са 1 четом из своје резерве појача посаду предњег положаја Обрежа (сада су овде биле 2 чете). Борба је се водила са великом жестином. Највећи притисак непријатељ је вршио на фронт деснога одсека: *Обреж—Прељево*, обухватајући десно крило Обрежа од р. Јадра. Да му не би била на левом пододсеку за ову ситуацију знатна снага умртвљена, командант одсека наредио је, те је одбрану левог пододсека примила свега 1 чета из 3. батаљона, а остале 2 чете повукао је у резерву позади десног пододсека, где је имала да падне одлука.

Око 15 ч. непријатељ је према Прељеву био допро до насипа железничке пруге, а на овом истом удаљењу непријатељ је био и према осталоме делу десног пододсека, као и према Обрежу. Захваљујући покривеном земљишту непријатељ је успео да дође до те линије, али да би могао прићи ближе положају, имао је да пређе преко сасвим чистог и откривеног земљишта. Поред овога цео предтерен испред к. 152 и Обрежа био је ставио под јаку амфиладну ватру две брзометне барерије, чији је успех био ванредан, јер се иначе не би могао ни замислити отпор једне сразмерно мале посаде 5—6 пута јачем нападачу.

Када је непријатељ увидео, да је напад на к. 152 и Прељево немогућан, докле се не овлада Обрежом (са кога се фланкује цео предтерен испред десног пододсека), отпочео је нарочито да појачава део свога борбенога поретка према Обрежу.

Од 15—17 часова непријатељ је вршио три јуриша на Обреж. Налети су припремани јаком ватром и предузимани са 7—8 густих стрељачких стројева једно за другим, извођени са много енергије и великом бројном надмоћношћу. Сви су ови јуриши одбијени како ватром посаде на Обрежу, тако и ватром митраљеског одељења са к. 152, а нарочито тачном и успешном ватром наших батерија са к. 183 и к. 196. Веза између пешадије и артилерије била је добро организована и одржавана; батерије су имале своје осматраче код пешадије. Захваљујући овако добро организованој вези, било је обезбеђено узајамно потпомагање, што се нарочито показало у успешној одбрани Обрежа и к. 152, где је ватра 4. и 5. батерије била један од пресудних утицаја на успех.

Међутим непријатељска артилериска ватра није много досађивала нашим батеријама, те су ове могле сасредити сву своју пажњу на непријатељску пешадију. У овим силним налетима на Обреж, непријатељ је претрпео велике губитке, које је одмах попуњавао свежим јединицама из позадине.

Наши су губитци били осетни, и они су нам у толико теже падали, у колико смо и иначе били слаби у снази. После ових неуспешних непријатељских јуриша на Обреж, на целом средњем одсеку завладало је мало затишје.

На представку команданта средњега одсека, да му је потребно појачање, командант Дринске дивизије II поз, одмах му је упутио 1 чету из опште резерве (у којој је сада остало још само 2 чете). Затишје које је настало на фронту средњега одсека после неуспешних јуриша на Обреж, непријатељ је употребио на привлачење нових снага на фронт према десном пододсеку средњег одсека, нарочито према Обрежу, као и на груповање јачих снага за обухват десног бока обрешког положаја. Непријатељ је увидео, да се обрешки положај са фронта не може лако заузети, већ да треба напад на фронт комбиновати са нападом на десни бок овога положаја, а прилаз боку био је много лакши него прилаз ка фронту, јер је предтерен био покривен кућама и воћњацима с. Козјака.

Око 18 ч. непријатељ је продужио напад, а у 18 ч. 30 његова је ватра била достигла врхунац јачине. Одмах за овим непријатељ је у густим масама с фронта и са деснога бока извршио јуриш на обрешки положај. После борбе од око 30 минута на самоме положају, и после претрпљених знатних губитака, браниочева

посада била је принуђена на одступање ка Прељеву. Обреж је пао непријатељу у руке око 19 ч.

У тренутку када су се чете са Обрежа повлачиле ка Прељеву, непријатељ, пошто је се био приближио на блиску даљину, извршио је јуриш с великом снагом на истакнути део липничке косе, одмах јужно од к. 152. По цену великих губитака непријатељ је и овде успео да дође до наших ровова и после борбе прса у прса, наша посада као слабија била је приморана на одступање. Наши митраљези са к. 152 дејствовали су до последњег момента тако, да су од 4 митраљеза извучена само 2, а два митраљеза и 4 постоља остала су у рововима. На овај начин посада Обрежа и деснога пододсека повлачила се ка прељевској цркви, где ју је командант одсека прихватио четом из одсечне резерве, и четом, коју је као појачање добио из дивизиске резерве, и био се припремио за нов отпор. Командант одсека одмах код прељевске цркве организовао је нову одбранбену линију и лево (западно) ухватио је везу са четом на левом пододсеку, која је до мрака задржала свој положај. Око 19 ч. командант средњег одсека јавља телеграмом, да су се његове трупе, после очајног отпора и под притиском несразмерно јачега непријатеља, морале повући са десног пододсека. У исто време јавља, да се непријатељски делови виђају на положају код Г. Добрића.

После овога извештаја, командант дивизије упутио је и последњу чету из опште резерве ка к. 196 са задатком, да евентуално прихвати трупе средњег одсека, ако би непријатељ гонио, као и да омогући извлачење пољских батерија са положаја. У 19 ч. 20 командант дивизије наредио је, да се 4. и 5. пољска батерија повуку са средњег одсека на Грнчарско гробље.

В) Леви одсек.

Посада овога одсека појачана је још са 2 чете 4-ог батаљона 5. пука II поз. зато, што су она 2 батаљона (2. и 3. батаљон) имали по 3 чете. Сем тога од батаљона 5. пука III поз., употребљеног раније за обезбеђивање границе, прикупљено је око 400 пушака и то придато команданту левога одсека.

Распоред трупа код овога одсека био је овакав:

а) *Десни пододсек* (између удоља потока што извире између к. 209, к. 196 и р. Жеравије) посео је 3-ћи батаљон 5. пука II поз. (3 чете);

б) *Леви пододсек* (између реке Жеравије и р. Штире) 2-ги батаљон 5. пука II поз. (3 чете) са деловима батаљона III поз. (око 200 пушака) и 1 четом 4-ог батаљона;

в) *У одсечној резерви на Брезику*: 1 чета 4. батаљона; 1 чета (200 пушака) 5. пука III поз.; и вод митраљеза.

г) ½ чете 4. батаљона послата је са Тршићског брда на Крајишнике (Кличевац) као обезбеђење левога бока.

д) *Артилерија*: 3 Дебанжова топа 6. дринске позициске батерије, постављена су на коси источно од Лознице тако, да могу тући правац ка Шепку и липничкој механи; 1 вод 6. брзометне батерије, у околини клубачког гробља северно од друма, са задатком: да туче предтерен испред левог одсека, а делом и испред средњег одсека; 1 вод 1-ве брзометне батерије код Тршићског брда јужно од друма, са правцем гађања долина р. Штире и Крајишници. У оваквом распореду дочекан је непријатељски напад.

Око 12 ч. — подне, непријатељ је јаком снагом предузео напад преко железничке лозничке станице и кроз Лозницу, хватајући крајње варошке куће, и напао на фронт између р. Жеравије и р. Штире, нарочито притискујући његов најистакнутији део код Лознице. Напад пешадије био је потпомаган добро са леве обале Дрине, а 2—4 оруђа била су постављена и на десној обали Дрине код места Сувог бунара.

Ма да је нападач био несразмерно јачи од нас, ипак су наше трупе храбро дочекале непријатеља, који се, захваљујући покривеноме земљишту, изненада појавио на сасвим блиским даљинама. Нападач је се све више приближавао тако, да је на неким тачкама био подишао и на 50 м. од наших положаја. Ово је нарочито било на друму југо-источно од Лознице. Наше људство, притиснуто јаком непријатељском, пешадиском и артилериском ватром, почело се колебати. Када се развила борба и када се видело да непријатељ врло слабо напада десни пододсек, командант одсека одмах је кренуо са Брезика целу одсечну резерву на Тршићско брдо, где је стигао на време и појачао део борбеног поретка југоисточно од Лознице, који је био најјаче притиснут. Највише су задржала непријатељску ватру наша 2 митраљеза угодно постављена југо-источно од Лознице.

У 14 ч. 10 *командант Дринске дивизије II поз. добио је овакав извештај од команданта левог одсека* са Тршићског брда: „Не могу да проценим снагу непријатеља; непријатељ је се појавио из покривеног земљишта изненадно; изгледа, да би ме требало помоћи“.

С обзиром на овај извештај, а и сам лично пратећи ток боја са Тршићског брда, командант Дринске дивизије II поз. био је уверења да треба потпомоћи, и у 14 ч. 15 упутио је команданту левога одсека из опште резерве 2 чете на Тршићско брдо као појачање. Нападач, наишавши на јак отпор на западним падинама Тршићског брда, почне се провлачити долином р. Штире у намери,

да обухвати леви бок нашега борбеног распореда. Обавештен о овоме, командант левог одсека крене остатак своје одсечне резерве (1/2 чете) десном обалом р. Штире, нападне непријатеља и моментано заустави извршење непријатељскога обухвата. Сем овога вод брзометне артилерије, постављен јужно од Тршићског брда, својом ватром ометао је овај непријатељски маневар.

Око 15 ч. непријатељ појачава свој борбени поредак на фронту Тршићског брда, и једним снажним покретом успева да примора наше поједине делове на повлачење. Али како је баш у томе тренутку стигло појачање од две чете, то је командант одсека одмах развио једну чету, те тако вратио на своје место делове, који су се били повукли. Али сада непријатељ почиње да обухвата и наш десни бок између Жеравије и Штире, стављајући у опште цео одсек под снажну пешадиску, митраљеску и артилериску ватру.

Командант Дринске дивизије II поз. видећи, да је одсек између Жеравије и Штире притиснут необично снажном пешадиском и артилериском ватром, као и да се извесни слабији делови почињу да повлаче из борбене линије, наредио је у 15 ч. 45, да се одмах крену у појачање на Тршићско брдо 2 чете из опште резерве и 1 брдска батерија*). Пошто су у току борбе команданту левог одсека упућене у појачање 4 чете, то је у општој резерви остало још само 2 чете. Од 3 батерије брдског дивизиона остала је до овог момента на Грнчарском гробљу само 1 батерија, јер је једна око 9 ч. 20 упућена команданту Лешничког одреда, а једна по подне стављена на расположење команданту Дринске дивизије I поз. Међутим према фронту одсека Жеравија—Штира непријатељ је све више довлачио појачања и располажући једном несразмерно бројном надмоћношћу подједнако је све више и јаче притискивао како фронт, тако и оба бока. Један важан догађај, који је утицао на ток борбе на левом одсеку био је тај, што је непријатељ, чим су наши предстражни делови били потиснути из Лознице, код Шепачке аде почео био да пребацује нова пешадиска одељења на чамцима, на десну обалу Дрине, а потом је убрзо после овога подигао и мост код Шепка.

Непријатељска одељења пребачена код Шепка појачавала су десно крило нападачевог распореда, и када је подигнут мост, онда је овај прираштај снаге код непријатеља бивао све бржи и јачи. Први пребачени делови били су упућивани на Крајишнике, и одатле су протерали наше слабо лево бочно обезбеђење (1/2 чете). Због тога, што је се ова получета нагло повукла, не задржавајући

*) Јачина опште резерве била је: 1. батаљон 5. пука I поз; 1. батаљон 5. пука II поз. (чете); 3 батерије 2. брдског артилериског дивизиона.

се на позадњим положајима ради отпора, нападачу је било могућно, да још одмах у почетку борбе брзо и олако обухвати леви бок Тршићског брда. У 3 ч. 30 командант левог одсека, налазећи се у врло тешкој ситуацији (обухваћен са оба крила), а имајући у резерви још само 1 слаб вод, пита: да ли да се повуче ка Брезику и Језеру?

Командант Дринске дивизије II поз. и сам видећи да је ситуација врло тешка, и да су поједини делови почели да попуштају и да се повлаче, наредио је команданту левог одсека да своје делове са одсека *Жеравија—Штира* повуче на десну обалу Жеравије на Језеро.

Кад је командант Дринске дивизије II поз. издао ову заповест, упутио је одмах свога начелника дивизиског ђенералштаба, да заустави раније упућено појачање команданту левог одсека из дивизиске резерве: 2 чете пешадије и 1 брдску батерију, па са њима да образује прихват трупама, које се повлаче са Тршићског брда. Ради овога обе чете поселе су десну обалу р. Жеравије, и то: једна Брезик, северно од друма; а друга Језерине, јужно од друма; брдска батерија постављена је на Грнчарском гробљу.

У 16 ч. отпочело је наше повлачење. Командант левог одсека прво је извукао оба вода брзометне артилерије и упутио их је на Језеро; Потом је постепено извлачио пешадију са фронта *Штира —Жеравија*, где је био мањи непријатељски притисак, па онда с бокова, где је био јачи притисак. Једна чета из одсечне резерве посела је затворено утврђење на Тршићском брду (к. 256) и под заштитом ове чете, и прихватом раније постављене 2 чете из дивизиске резерве на десној обали р. Жеравије, повучена је и сва посада одсека на Језеро у реду. Приликом овог нашег повлачења непријатељ је гонио само ватром. Непријатељ је покушавао да заузме затворено утврђење на Тршићскоме брду, али дочекан јаком ватром из овог утврђења повукао је се. Непријатељ се у опште задовољио тиме, што је заузео наше ровове на Тршићском брду, није продужавао даљи напад, не заузевши дефинитивно Тршићско брдо, јер се чета у утврђењу на к. 256 одржала све до 19 ч.

Трупе са Тршићског брда прикупиле су се и уредиле на новој одбранбеној линији: *Језеро* (безимена коса на десној обали Жеравије према Језеру) и *Брезик*, и поселе је за одбрану. У циљу обезбеђивања свога левога бока, командант левог одсека упутио је 1 чету на к. 317; а оба вода брзометне артилерије постављена су на Језеру.

На десни пододсек левог одсека непријатељ у току овога дана није јаче нападао. По подне било је слабијега пушкарања између посаде овог пододсека и слабијих непријатељских делова.

Леви одсек се тада пружао од потока што извире између к. 209 и к. 196, па закључно с Језером. На фронт левог одсека непријатељ није више нападао, нити је у опште било борбе на свој страни. На овај начин по губитку Тршићског брда наша одбранбена линија ишла је овако: *Г. Добрић—Липница—Руњани—Грнчарско гробље—Језеро.*

2. *Свршетак лозничког боја и повлачење.* Бој се на целоме фронту завршио у 20 ч. 30.

Распоред трупа ноћу 1-2 августа био је овакав:

а) *Лешнички одред* код с. Јошева поседо положај: *Расадник—Дулића коса.*

б) *Десни одсек* (Г. Добрић) посада се повукла на Медњак, а потом продужила повлачење гребеном Иверка на Балван, где је заноћила са предстражом на Вучија пласту.

в) *Средњи одсек* држи линију: *Прељевска црква* (к. 183)—*Руњани* (северо-западно од к. 196).

г) *Леви одсек* држи десну обалу Жеравије закључно са Језером

Непријатељ, по заузећу наших положаја, *у опште није гонио.* Гоњење је вршено само артилериском ватром, која је убрзо престала.

Пре него бисмо прешли на повлачење трупа са лозничких положаја на јаребичке положаје, да изложимо у кратким потезима *рад оних двеју чета, упућених да затворе правац: Зворник—Крупањ,* и обезбеде леви бок Дринске дивизије II поз. на лозничким положајима.

Једна чета из 5. пука II поз., која је још при првом распореду имала да затвори правац: *Зворник—Крупањ,* разбијена је од стране непријатеља 1 августа на положајима западно од Крупња. Накнадно 31 јула у 14 ч. упућена је са Грнчарског гробља преко Костајника још једна чета 5. пука II поз. са задатком: да поседне и брани положај Влашке Њиве, и обезбеди правац Зворник—Крупањ; или ако ово не буде у могућности учинити, онда бар поседањем и одбраном положаја Костајника да обезбеди леви бок дивизије код Лознице од евентуалног непријатељског надирања правцем: *Крупањ—Лозница.* Ова је чета избила 1 августа на положај Мраморинце, Црни врх (северо-западно од Крупња) и ту се сукобила с непријатељем, који је продирао од Зворника ка Крупњу, те се тако развила једна неравна борба. Притиснута знатно надмоћнијом снагом, ова чета, не могавши да се дочепа положаја Влашке Њиве, почне се постепено повлачити ка Костајнику, где поседне положај за одбрану 1 августа по подне, заштићавајући на овај начин леви бок трупа код Лознице. 2 августа ова је чета ушла у састав свога пука источно од Крупња.

Доцније се сазнало, да је непријатељ, који је надирао правцем Зворник—Крупањ био јачине од 1 дивизије (42. хонведска дивизија). Покретом овако јаке непријатељске колоне правцем Зворник—Крупањ, грозило се у највећој мери левом боку јадарске комуникације и свих трупа на томе правцу, северо-западно од Завлаке.

Повлачење. Око 18 ч. 30 сва три команданта одсека извештавају команданта Дринске дивизије II поз. да је код њих таква ситуација, да се они не могу више држати на положају. Све су околности указивале на то, да се на лозничкој одбранбеној линији не може дуго истрајати. Командант дивизије, после процене целокупне ситуације, одлучио се на повлачење и одмах издао *заповест за повлачење коморе*:

а) Профијантска колона да се повуче до Завлаке.

б) II пољска болница до Завлаке.

в) Трупна комора јужно од механе Криваjице.

г) Завојиште са делом санитетске колоне код ушћа р. Цернице у Јадар.

д) Мунициска колона до механе Криваjице.

Кад је командант средњег одсека око 19 ч. 10 известио, да су трупе са Обрежа, Прељева, к. 152 и у опште са десног пододсека средњега одсека у повлачењу ка прељевској цркви, као и да се на Г. Добрићу виђају непријатељске трупе, командант Дринске дивизије II поз. издао је око 19 ч. 20 заповест, да се артилерија средњег одсека постепено повлачи ка Грнчарском гробљу. Према овоме, обе пољске батерије повучене су на Грнчарско гробље; 4. батерија упућена је на прихватни положај *Гниле*, а 5. батерија је још задржана на Грнчарском гробљу са задатком, да у случају непријатељскога јачега надирања, прихвати пешадију средњега одсека. 4. брдска батерија постављена је још по подне на Грнчарско гробље, ради прихвата посаде левог одсека, при њеном одступању са Тршићског брда; вод 5. позициске батерије постављен на средњем одсеку северо-западно од к. 196, ради непосредног брисања земљишта, био је јако истакнут и недалеко од стрељачког строја. С тога се овај вод при одступању није могао ни извући.

По заповести команданта III Армије, командант Дринске дивизије I поз. овога дана упућен је био са својим трупама (у вече 31 јула биле прикупљене код с. Каменице) да ојача, односно да прихвати трупе Дринске дивизије II поз. код Лознице с тим, да кад његове трупе пристигну, прими под своју команду трупе обе Дринске дивизије (I и II позива) на јадарском правцу.

У 20 ч. трупе Дринске дивизије I поз. пристигле су биле на јаребичке положаје, а један део ових избио је гребеном пл. Иверка

на Балван. Од овога момента команду над свима трупама примио је командант Дринске дивизије I поз., који је био на Грнчарском гробљу од подне до мрака овога дана и пратио ток боја. С обзиром на целокупну ситуацију, и по саслушању мишљења команданта Дринске дивизије II поз., командант Дринске дивизије I поз. донео је одлуку о повлачењу трупа Дринске дивизије II поз. на јаребичке положаје.

У 20 ч. 20 издата је за ово усмена заповест:

а) *Команданту средњег одсека* да се са својим трупама повуче на линију: *к. 209—к. 211* (?), обезбеђујући се ка с. Липници и ка с. Руњанима;

б) *Команданту десног пододсека левог одсека* да се са својим батаљонима повуче на линију: *Грнчарско гробље—Крст*, са обезбеђењем ка Брезику;

в) *Команданту левог пододсека на Језеру* авизирано је повлачење на јаребичку одбранбену линију с тим, да интензивно извиђа испред свога фронта и левога бока. Одмах да упути вод 6. батерије Дринског артилер. пука I поз. на Симино брдо код јаребичке цркве у састав батерије; а вод 1. батерије Дринског артилер. дивизиона II поз. да упути друмом до М.Градца.

Пред вече упућена је једна јача *коњичка официрска патрола* у извиђање правцем: *Крст-Крупањ* с тим, да поред датог јој задатка дође још у везу са водом 5. пука I поз., који је упућен 1 августа у 13 ч. да заузме костајнички положај, пратећи одатле непријатељске покрете, који би грозили левоме боку дивизије.

У 22 ч. 20 добијена је од команданта Дринске дивизије I поз. заповест за повлачење, ове садржине:

„После данашње упорне борбе, вођене на положајима: *Тршићско Брдо — Грнчарско гробље — Г. Добрић — Видојевица*, пошто су трупе Дринске дивизије II поз. потиснуте знатно надмоћнијим непријатељским снагама на целој одбранбеној линији, то се наређује, да се трупе те дивизије под заклоном мрака ове ноћи повуку позади јаребичких положаја: *В. Градац — Мајдан — Пушкаревац — Гробље — Богићевића Кулина.*

„Ову линију поседће ноћас трупе Дринске дивизије I поз. и то:

Одсек на десној обали Јадра: III прекобројни пешад. пук, 1 брдска батерија, и 3-ћи дивизион Дринског пољског артилер. пука I поз., а код М. Градца образовати резерву целог одбранбеног положаја од трупа, које се повлаче.

„*Завојиште* код р. Цернице.

„*Борни део I степена колонске коморе* код механе Кривајице; остатак колонске коморе источно од Завлаке.

„Левим одсеком командоваће *пуковник Душан Туфегџић;* а десним *пуковник Драгутин Димитријевић.*

„Командант Дринске дивизије I поз. на М. Градцу“. —

Према плану за повлачење, *Лешнички одред* код с. Јошева и трупе деснога одсека код Балвана на Иверку, имали су у току ноћи остати на својим положајима, докле се остале трупе ове дивизије на левој обали Јадра не повуку на јаребичке положаје. Трупама средњег и левог одсека издата је одмах заповест за повлачење друмом: *Крст — Брезјачка школа до М. Градца* с тим, да у главнини колоне на челу маршују трупе средњег одсека, а за њима трупе левог одсека. Трупе овога (левог) одсека, до уласка у састав главнине на Гнилама, повлачиће се путем: *Језеро* (к. 261) — *Новаковићи — Гниле,* обезбеђујући се за ово време засебном заштитницом. Дивизиску заштитницу образовао је 2-ги батаљон 5. пука II поз. и 2 чете 5. пука I поз., и докле главнина не стигне до Гнила, поседнће положај: *Грнчарско гробље — Крст,* извијђајући ка р. Жеравији, Руњанима и предузети мере за обезбеђење левога бока. За обезбеђење деснога бока, командант заштитнице одмах је упутио 1 чету на десну обалу Грнчарске р. на к. 232, а у току повлачења заштитнице, ова ће се њена побочница кретати правцем преко к. 213, к. 204, Великога поља ка Јаребичкој цркви. Заштитница ће се повлачити друмом: *Крст — Брезјак — М. Градац.* По извршеном повлачењу, трупе, које су се бориле на лозничким положајима (изузев Г. Добрићског одреда и 2-ог дивизиона Дринског артилер. пука I поз.) образовале су *армиску резерву,* убиваковану позади М. Градца. Повлачење је извршено потпуно 2 августа до 3 ч. 45 у највећем реду и без икаквога узнемиравања од стране непријатеља, пошто *непријатељ није гонио.*

У 0 ч. 30, 2 августа наређено је:

а) *Команданту Добрићског одреда* (на Балвану) да се са одредом повуче гребеном Иверка на Попов Парлог (к. 406) и упорно брани овај положај, обезбеђујући у исто време и десни бок армиског положаја код Јаребица;

б) *Команданту Лешничког одреда* (код с. Јошева) да се са одредом пребаци преко р. Лешнице на Иверак код Поповог Парлога, и ту да се стави на расположење команданту Добрићског одреда.

Губици. Наши губици у боју код Лознице износе око 13 официра и 800 војника.

О непријатељским губицима немамо тачних података, али се у току боја видело, да је претрпео велике губитке у погинулим и рањеним при нападу на десни и средњи одсек, нарочито на Обреж, Прељево и к. 152, када је непријатељ вршио три безу-

снешна јуриша на Обреж, јер су његове јуришне колоне, образоване од 7—8 једноврсних стројева један позади другога, представљале одличне циљеве за гађање.

Непријатељске трупе, које су учествовале у боју 1 августа:

1) На фронту: *Г. Добрић — Липница — Лозница* учествовало је 6 пешадиских пукова, и то: један пук је нападао на *Тршићско брдо;* 4 пука на фронт: *Козјак (Обреж) — к. 152 — Руњани;* и 1 пук на положај *Г. Добрић.*

2) На фронту: *Прњавор — Ново Село — Лешница* 2 пешадиска пука.

На целом фронту: *Лешница — Лозница* нападао је *13. корпус* са 2 дивизије.

Општи поглед на бој код Лозница 1 августа.

Бој код Лознице имао је за циљ: *добитак у времену,* које је било врло потребно Врховној Команди, како у циљу бољега и потпунијега расветљавања опште ситуације, поглавито ситуације на војишту, тако и ради могућности маневровања т. ј. извршења новога груповања наше оперативне снаге и њено ступање у акцију, с обзиром на створену ситуацију прелазом непријатељске главне снаге преко Дрине на фронту: Лешница — Лозница, у намери даљега продирања долином Јадра ка Ваљеву.

7 батаљона пешадије бранило је одбранбену линију Г. Добрић—Лозница. Лешнички одред (2 батаљона пешадије од којих је један из III поз.) код Лешнице имао је задатак, да обезбеди десни бок лозничких положаја, у исто време и десни бок правца долином Јадра. Снага за овај задатак била је и сувише слаба.

Један полубатаљон пешадије и одељење четничког одреда на правцу: Зворник—Крупањ, бранећи овај правац, имао је у исто време задатак и да обазбеди леви бок лозничких положаја и правац долином Јадра. Снага за овај задатак такође сувише слаба.

Непријатељска снага, која је 1-ог августа нападала на наш фронт: *Г. Добрић—Лозница* била је јачине: око 6 пукова пешадије; на Лешнички одред нападало је око 2 пука пешадије и око једне дивизије (42. хонведска) правцем: Зворник—Крупањ. Бој код Лознице 1 августа трајао је 8 часова и за ово време непријатељ, од нас много јачи, ипак није успео, да нанесе потпун пораз нашим слабим трупама, које су се херојски браниле на својим положајима. Непријатељ је само био успео, да наше трупе потисне са положаја на десном крилу (Г. Добрић, Козјак, к. 152) и левом крилу (Тршићско брдо), али није успео да овлада целом

одбранбеном линијом: *Медњак—к. 196—Грнчарско гробље.* Сем овога непријатељ је у овоме нападу претрпео толике губитке, и био је у толикој мери поколебан и растројен, да поменуту одбранбену линију није заузео чак ни 2 августа све до 5 ч. изјутра, ма да су се наше трупе биле повукле са положаја још ноћу 1|2 августа.*) Када је непријатељ заузео наше положаје, он је се са овим потпуно задовољио и *није предузимао никакво гоњење.* Ово је за нас било врло корисно, јер се код наших трупа убрзо повратио и завео добар ред, а код наших војника створен је утисак, да је непријатељ за време боја био јако потресен, заморен и поколебан тако, да није имао снаге ни смелости да ноћу продужи гоњење.

На овај начин добијен је у времену и цео 2 август, пошто је непријатељ тек 3 августа у јутру напао на трупе III Армије на јаребичким положајима, и ако од Грнчарског гробља до јаребичких положаја нема више од 10 км. Поред овога што је добијено у времену читава два дана (1 и 2 август) и две ноћи, наше трупе које су се бориле на лозничким положајима биле су потпуно способне за даљу борбу, јер је повлачење било извршено у реду и правилно.

Ово је повлачење од наше стране изазвано узроцима више стратегиске, него тактичке природе.

Више од два дана није се могло добити у времену, а не бисмо ни могли даље остати на лозничким положајима, баш и да смо се тактички и могли држати у борби, када јаке непријатељске снаге продиру преко Цера, и од Зворника ка Крупњу, које осетно и са оба бока угрожавају комуникациону линију III Армије долином Јадра ка Ваљеву. Стога је и одлука о повлачењу на јаребичке положаје, где су била већ стигла и појачања (остатак Дринске дивизије I поз.) била потпуно на своме месту. Ово у толико пре, што је већ и II Армија била стигла до Цера и дошла у везу са III Армијом, услед чега је наша ситуација сада постала повољнија и стабилнија. Истина леви бок и позадина III Армије били су у сталној опасности, али је бар њен десни бок наслоном на II Армију био потпуно обезбеђен. Сем тога приближавање I Армије ка Убу и Ваљеву давало је могућности Врховној Команди и да се горе наведена опасност код III Армије избегне и отклони на време.

---

*) У ово доба једна наша коњичка официрска патрола, враћајући се преко Крупња и Крста за Јаребице, није на Грнчарском гробљу нашла ни наших ни непријатељских трупа.

Рад непријатеља.*)

Пошто се фланкирајуће дејство 8-ог корпуса преко Лешнице 1 августа пре подне још није било осетило, како је то било раније пројектовано, у толико је био тежи задатак 13-ог корпуса, да непријатеља пред собом потисне фронталним нападом са његових јаких положаја. Под оваквим приликама изгледа да није било на свом месту дати непријатељу времена за прикупљање јаче снаге за одбрану Ваљева, стога је командант V Армије ђенерал пешадије *фон Франк* у подне овога дана наредио 13. корпусу фронтални напад на утврђене висове на десној обали Дрине, источно и североисточно од Лознице, и у вече овога дана били су узети на јуриш положаји, које је бранило 6 непријатељских пукова.

Положаји су били у миру припремљени и до крајности утврђени.

11. брдска бригада заузела је висове источно од Лознице *фелдмаршаллајтнант Цибулка* са 36. пешад. дивизијом заузео је прељевску цркву и Гор. Добрић.

Србима је пошло за руком, да једним изненадним ноћним нападом поврате у своје руке висове Гор. Добрића; али је овај успех био краткога века. Хрвати су одмах предузели контра напад и повратили овај вис у своје руке.

Јак бој овога дана стао је 36. пешад. дивизију 600 мртвих и рањених, нарочито 16. пешадиски пук, који је се у два маха, приликом борбе око Гор. Добрића нарочито био одликовао, и изгубио много својих официра.

Али тако исто и непријатељ (5 пукова обе Дринске дивизије I и II поз., како изгледа и 1 пук из Моравске дивизије I поз.) био је очевидно тешко погођен и одступио је поколебан у назад.

В) II Армија.

а) Рад Армије.

Овога дана командант II Армије са Шумадиском дивизијом I поз. продужава покрет ка Шапцу, а остале 2 дивизије ове армије прикупља око Уба, да су готове за покрет чим се то нареди.

За ово је *командант II Армије издао ове делимичне заповести:*

„а) *Команданту Моравске дивизије I поз.:* Шумадиска дивизија I поз. заноћила је 31 јула — 1 августа на линији: *В. Бошњак*

*) Подаци о раду непријатеља у току извсђења битке узети су из дела: а) *Geschichte des Weltkrieges.* — General von der Infanterie Woinovich von Belobreschka und Generalmajor von Hoen, Director des k. u. k. Kriegsarchivs. б) *Der Oesterreichisch-Ungarische Krieg* — von General Schwarte.

— *Брдарица*, и данас ће продужити наступање ка Шапцу, да непријатеља нападне и пребаци га преко Саве.

Један одред из III Армије налази се на линији: *Корман—Ђатићево поље.*

Непријатељ се налази у непосредној околини Шапца.

Комбинована дивизија прикупља се у току ноћи на линији: *Кожувар—Вукићевица*, базирајући на Уб и спремна за покрет,

Моравска дивизија I поз. остаће и даље на одређеној јој просторији јужно од Уба, спремна такође за брз покрет, чим се нареди, а снабдеваће се храном и муницијом из Лајковца".

„б) *Команданту Комбиноване дивизије:* Шумадиска дивизија I поз. стигла је на линију: *В. Бошњак—Брдарица*, и сутра 1 авг. продужиће наступање ка Шапцу, да непријатеља нападне и пребаци преко Саве.

Један одред из III Армије налази се на линији: *Корман—Ђатићево поље.*

Непријатељ се налази у непосредној околини Шапца.

Комбинована дивизија искупиће се у току ове ноћи на линији: *Кожувар—Вукићевица* са потребном дубином, базирајући на Уб, спремна за брз покрет, чим добије наређење.

Одржавати везу са Шумадиском дивизијом и извештавати се о ситуацији код ње.

Ступити у везу са Шабачким одредом у правцу: Охрид—Мишар, и извештавати се о ситуацији. Тако исто ступити у везу са одељењима за заштиту границе код Ушћа.

Подигнути телефонску везу са Шумадиском дивизијом и армиским штабом на Убу.

Снабдевање храном из Лајковца и Уба, а муницијом из Лајковца.

Ради управљања саопштава се, да ће Моравска дивизија I поз. бити код Уба." —

У *19 ч. 45 командант Армије добио је ове извештаје:*

1) Од команданта Комбиноване дивизије:

а) Официрска патрола из с. Охрида јавља данас у 14 ч. 20 (по подацима дринског коњичког пука,) ово: „непријатељ пребацује енергично трупе код Шапца: дереглијама, чамцима и скелама. 11. пешадиски пук и један пољски брзометни дивизион је код Шапца. На Думачи се чује јака пушчана и артилериска ватра.

На ади код ушћа р. Дубраве непријатељ има 2 хаубице и бије пут између Црвене механе и Охрида." —

б) *Официрска патрола са Водичког брда* (западно од с. Прхова) данас у 2 ч. 15 јавља: „непријатељ подиже понтонски мост спрам

шабачке царинарнице, и вероватно ће мост бити ноћас готов. Непријатељ се на малом одстојању од Шапца утврђује.“ —

2) *Од команданта Шумадиске дивизије I поз. у 12 ч. — подне* (писан 31 јула у вече) у коме извештава, да су „за вечерас трупе распоређене на преноћишту од В. Бошњака до Коцељеве, и држе фронт: В. Бошњак—Брдарица.

I степен колонске коморе доћи ће у Коцељеву; а *II степен* на Уб.

Са дивизијом продужићу сутра 1 августа даљи марш ка Владимирцима. Полазак трупа у 5 ч. јутра.

О непријатељу немам тачних података, док по извештају команданта Шабачког одреда непријатељ само држи варош, а стражама ивицу; а наше трупе III поз. држе Мишар, дотле по извештају III Армије непријатељ је заузео и утврђује Мишар.

17. пук I поз. са 3 пољске брзометне батерије, по извештају команданта Шабачког одреда, налази се на линији: *Корман—Ђатићево поље.* Јачина непријатеља до 2000 љ.“ —

На основу личног обавештења са командантом Шумадиске дивизије I поз. у с. Церовцу о ситуацији код Шапца и његовој намери, *командант II Армије послао је Врховној Команди у 15 ч. 15 овај извештај*:

„Стање код Шапца следеће: непријатељ држи јужну ивицу вароши, коју је утврдио. Артилерију је пласирао: 1 хаубичку и 1 пољску батерију код Кленка на левој обали Саве, одакле дејствује на Шабачки одред, који је, сједињен са 17. пуком и под командом пуковника Јов. Вељковића, цео у борби овога момента и то: *на положају мишарском*: 3 батаљона 6. пука III поз. и 1 Дебанжова батерија; *на Потесу* северно од Причиновића: 17 пук са 3 пољске брзометне батерије; и *код Расадника* северно од Јевремовца: 6. пук II поз. са 1 брзометном батеријом.

Шумадиска дивизија II поз: претходница на линији: Вукошић —Салине њиве, а *главнина* код к. 174 (друм: В. Бошњак—Шабац) и у овом моменту крећу се напред.

Командант дивизије има намеру да ноћас препадом заузме Шабац и непријатеља протера, а 17. пук и 6. пук II поз по захтеву команданта III Армије упутиће на опредељење, које им је дао командант III Армије, и то: 6. пук II поз. преко Радовашнице на Кумовац, а 17. пук са брзометним дивизионом на Текериш.“

Када је добијен извештај од команданта III Армије, да је Лешнички одред напустио Цер и повукао се у с. Јошево, тада је *командант II Армије у 19 ч. 15 издао команданту Шумадиске дивизије I поз. овакву заповест:*

„Лешнички одред напустио је Цер и повукао се у с. Јошево. На Церу су остали само четници. Неопходно је потребно, да од-

мах упутите на одређена им места оне трупе, које је командант III Армије захтевао, па ако не могу целе, онда батаљони и батерије, који се могу извући, а остало чим се извуче из борбе." —

По наређењу Врховне Команде горњу је заповест командант II Армије изменио у 22 ч. и наредио Шумадиској дивизији I поз. ово: „све трупе из састава III Армије, које су код Шапца одмах упутите преко Текериша за Лозницу.

Ако их не можете упутити све одмах једновремено, упућујте их ешелоно по батаљонима и батеријама, како их будете из борбе извлачили".

Одмах после издате ове заповести од стране команданта II Армије, *у 23 ч. 30 добијен је од команданта Шумадиске дивизије I поз. овакав извештај:*

„Непријатељ се појавио на мом левом боку код *Слепчевића—Дуваништа—Липолиста—Беле Реке.* На томе простору и тамо даље има 1 пук пешадије и 1 пук коњице, и неких делова за које се тачно не зна. Та непријатељска снага иде од прилике у правцу према мом левом боку код Слатине. Заклонио сам се са те стране 1 пуком, али безусловно је потребно, да се тамо што пре пошаље Коњичка дивизија, и да се упути из Комбиноване дивизије најмање још 1 пук пешадије одмах, пошто је она најближа. Са тим пуком добро би било да пође и 1 батерија. Дубље у мој бок на путу између *Метковића и Цуљковића* осетио сам, да су ту били у с. Цуљковићу непријатељски коњаници."

На фронту *Обреновачког одреда* непријатељ је преко целога дана повремено отварао јаку артилериску и пешачку ватру на Забреж, Обреновац и Скелу, али без икаквих осетних резултата.

У *15 ч. 20 на Убу командант је добио ово наређење Врховне Команде:*

„Према последњем извештају III Армије ситуација на фронту Шабац—Лозница је оваква:

1) *Код Лознице* непријатељ је јуче продужио прелаз код аде Курјачице са јачим деловима пешадије, артилерије и нешто коњице.

„Јачина се непријатеља цени око једне дивизије, а по исказу једног заробљеника из 79. пука 13. корпуса до две дивизије, што за сада није вероватно. Непријатељ је јутрос рано предузео напад.

„Одобрен је предлог команданта III Армије да са остатком Дринске дивизије I поз. пожури ка Лозници и непријатеља протера.

„2) *Код Шапца* по извештају команданта армиске коњице из III Армије и нашега пилота, који је са аеропланом осматрао Шабац и околину, код Шапца подигнут је понтонски мост. Јачина непријатеља цени се око 1 пешад. пука.

„Наредите команданту Шумадиске дивизије I поз., да протера непријатеља и заузме Шабац, као што је то предвиђено наређењем Врховне Команде ОБр. 1109.

„По извршењу задатка, да командант Шумадиске дивизије I поз. одмах упути команданту III Армије у Лозницу све трупе, које по саставу припадају III Армији, сем пука III поз. из Дринске дивизиске области, и то пешадију и артилерију преко Текериша у Лозницу, а армиску коњицу у правцу ка Лешници на десно крило одбранбене линије: Лешница—Лозница, где да се ставе на расположење команданту III Армије.

Командант III Армије је о овоме обавештен.“ —

У 15 ч. 45 добијен је од команданта III Армије (из Ваљева) овај извештај:

„По телефонском извештају, добијеном у подне од Дринске дивизије II поз., непријатељ је са јачом снагом напао јутрос положаје код Лешнице, долазећи са југа и са севера од Прњавора тако, да се ти наши делови сада повлаче (1 батаљон 5. пука II поз. и 2 брзометна топа). Послата им је помоћ од 1 брдске батерије и наређење, да се у томе правцу што упорније држе.

Саопштио сам ово команданту Шумадиске дивизије I поз. код Шапца и тражио, да пуковник А. Петровић са 6. пуком II поз. наступа правцем: Махово—Радовашница—Кумовац, где да дође у везу са Лешничким одредом и са њиме брани Цер; а 17. пук са 4 брзометне батерије под командом пуковника Вељковића, да наступа на Текериш—Иверак пл. и да дође на десно крило Дринске дивизије II поз. код Г. Добрића.

Ово је потребно да се одмах учини, јер је правац преко Цера подједнако осетљив и за делове наше војске у долини Јадра и за оне код Шапца.

По начину непријатељскога дејства у току данашњега дана изгледа, да се овоме правцу придаје велики значај. Молим да се изда и потребно наређење команданту Шумадиске дивизије I поз.“ —

У 23 ч. 20 командант II Армије добија наређење Врховне Команде ове садржине:

„Концентришите одмах све своје трупе на р. Добраву. Заузмите Шабац и о извршењу известите.

Обреновачки одред и *Дунавску дивизију I поз.* ставите под команду команданта I Армије.

На Убу ће бити 1 дивизија из I армије, а у Ваљеву 2 дивизије I Армије и армиски штаб.“ —

Рад Шумадиске дивизије

Рад ове дивизије базирао је на заповести команданта II Армије од 30 јула која гласи:

„Данас у подне непријатељ је прешао Саву код Шапца, заузео Шабац и потиснуо наш одред ка Коцељеви. Јачина непријатеља непозната.

Из III Армије упућен је један одред да прихвати Шабачки одред, а на Јаутини и код Каменице налази се главнина III Армије.

По наређењу Врховне Команде ОБр. 1109 наређујем:

Да *Шумадиска дивизија* I поз. предузме одмах покрет у сусрет непријатељу правцем: Уб—Коцељева—Шабац са задатком да непријатеља нападне и баци у Саву.

Командант ће и сâм увидети, да је овде потребна брзина. *Комбинована и Моравска дивизија I поз.* груповаће се код Уба." —

У духу ове заповести командант дивизије био се одлучио, да у садејству са Шабачким одредом нападне непријатељске делове, који су већ били код Шапца прешли на десну обалу Саве, да их протера и поново заузме Шабац. Покрет дивизије имао је почети у 5 ч. 30, јер су трупе после дводневног марша по јакој врућини и великој прашини биле јако заморене и изнурене.

Заповест за покрет дивизији издата је 31 јула у 23 ч. 30 ове садржине:

„По последњим извештајима непријатељ држи варош Шабац, а стражама држи улазе у варош.

Код Забрежја непријатељ је покушао данас прелаз, али је одбијен.

Наш *Шабачки одред* налази се на Мишару, а послато му појачање, 17. пешад. пук. I поз. са 3 брзометне пољске батерије држи линију: Корман — Ћатића поље.

Трупе Комбиноване дивизије налазе се у с. Бањанима и на Тривуновим ливадама.

„*Шумадиска дивизија I поз.* продужиће сутра 1 августа даљи марш ка Шапцу са задатком; да непријатељске пребачене делове код Шапца нападне и нагна на Саву.

„У састав Шумадиске дивизије I поз. ући ће и трупе III Армије, које се сада налазе на граничном фронту од Ушћа до Шапца.

За покрет дивизије наређујем:

„*1) Коњица.* Командант потпуковник Петар Саватић.

3 ескадрона коњице (без 1 вода); Митраљеско одељење.

„1) Полази из свога бивака са Дебелог брда сутра у 5 ч. 30 правцем: *Крнић—Трнавац—Шарена механа* и даље ка Шапцу,

дејствујући на десноме крилу дивизије. Са трупама истакнутим ка граничном фронту од Ушћа до Охрида одржавати сталну везу, а за везу Шумадиске и Комбиноване дивизије поставити релејну везу од Тривунових ливада до телефонске станице у Коцељеви. Код Охрида у састав Шумадиског дивизиског коњичког пука ући ће и Дрински коњички дивизион II поз., који се сада тамо налази.

„*2) Претходница.* Командант потпуковник Војислав Томић.
11. пешад. пук I поз.;
2 пољске брзометне батерије;
1 вод коњице;
1 вод пионира;
1 вод болничара.

„2) Полази из свога бивака са к. 230 (јужно од В. Бошњака) у 5 ч. правцем: *Вел. Бошњак—Лојанице—Шабац.* Рејон осигурања источно до линије: *Брдарица—Владимирци—Вучевица—Корман;* а западно: *Каона—Белотић—Матијевац—Вукошић — Причиновић*

Нарочиту пажњу обратити на правац: *Пејиновић—Г. Врањска—Причиновић,* и што пре доћи у везу с нашим трупама код Шапца.

„*3) Главнина.* Командант пуковник Свет. Тасовац.
10-ти пешадиски пук;
Шумадиски пољски арт. пук са 6. хаубичком батеријом;
19. пешад. пук.
12-ти пешадиски пук;
Телеграфско одељење;
Пионирски полубатаљон;
Болничарска чета.

„3) Полази са раскрснице путева од Вел. Бошњака у 6 ч. 45 и наступа за претходницом на одстојању од 2 км.

„*4) Заштитница.* 1 чета 12-ог пешад. пука.

„4) Маршује за главнином на 200 м.

„5) *Трупна комора* свих јединица искупиће се до 6 ч. у Коцељеви, примити хлеб, па се из Коцељеве кренути у 8 ч. и маршевати за главнином на 6 км.

„*6) I степен колонске коморе* по доласку у Коцељеву продужиће даљи марш за дивизијом и доћи на чело трупне коморе.

„7) II степен колонске коморе доћи ће у Коцељеву, а пекарска чета са пекарницама и профијантска колона остаће и даље на Убу на расположењу начелника дивизиске интендантуре.

„8) Ја ћу се налазити у први мах на челу главнине, а после код претходнице“. —

По овој заповести дивизиска коњица је са свим нерационално употребљена правцем: *Крнић—Трнавац—Шарена механа—Шабац „дејствујући на десном крилу дивизије“*. У овоме тренутку подилажење дивизије ка Шапцу, команданта дивизије без сумње су највише требали интересовати Шабац и простор између Шапца и Цера ка Дрини и Мачви. За овај циљ требало је коњицу упутити зором преко Коцељеве ка Шапцу с тим, да она *што пре* расветли ситуацију код Шапца, у Поцерини, ка Дрини и у Мачви, обезбеђујући тим у исто време и леви бок своје дивизије, која жури ка Шапцу.

Да би се овај задатак извео брже, потпуније и поузданије, требало је ујединити Дрински дивизиски коњички пук код с. Мишара, и Дрински коњички дивизион II поз. код Охрида са дивизиском коњицом Шумадиске дивизије I поз. и овој коњици придати 1—2 пољске брзометне батерије. Тада би се имала коњица јака 8 ескадрона, 2 митраљеска оделења (8 оруђа) и 1—2 брзометне батерије, која би могла брже и потпуније да изврши своју улогу: извиђање и обезбеђивање фронта, а нарочито левог бока дивизије.

Услед употребе коњице *„на десном боку дивизије“*. како је то заповешћу наређено, коњица је била потпуно везана за колону те сасвим природно није могла дати оно, што се од ње тражи. Тада се и могло догодити то, да је командант дивизије стигао са претходницом до с. Лојаница (9 ч. 25), челом главнине у висину с. Белотића, а није дотле имао ни један тачнији податак о непријатељу, ни шта је на фронту, ни шта је на левом боку дивизије. С тога је сада командант дивизије силом прилика морао да чини оно, што је требало одмах да учини, т. ј. да премешта коњицу са деснога на лево крило дивизије, и да је тек сада упућује у правцу ка Дрини и Мачви, да би сазнао оно, што је дотле већ требао знати. Непознавање ситуације у довољној мери при доласку до Шапца донело је губитак у времену, спор и неодлучан рад, који је био на штету главнога задатка, који је дивизија имала да изврши: заузимање Шапца, као и на штету добијене заповести од команданта II Армије (ОБр. 175 од 30 јула), у којој се нарочито истиче: *„Командант ће и сам увидети, да је овде потребна брзина“*.

Када је дивизија отпочела покрет, добијен је *извештај команданта дивизиског коњичког пука* са Дебелог брда, да је једна његова коњичка патрола стигла на Мишар код споменика. О непри-

јатељу се зна, да је ушао у Шабац и посео ивицу вароши, и да се из Кленка пребацује дереглијама и чамцима у Шабац.

Код наших трупа била је тада оваква ситуација:

На Мишару: 2 чете III поз. и стражарска одељења Дринског дивизиског коњичког пука, који се налази на ивици с. Мишара; 17. пешад. пук и дивизион пољске артилерије код с. Церовца. Овај ће пук довече у мрак заменити на Мишару III поз. и дрински дивизиски коњички пук. Коњички пук преместиће се довече југо-источно од к. 106 Охрид, на леву обалу р. Добраве. Из овога извештаја, командант Шумадиске дивизије у својој релацији наводи, да је видео стање само на своме десном крилу, док о стању на центру и на левоме крилу, вели, није имао извештаја. Да би што пре и ово сазнао и дошао у везу са Шабачким одредом, послао је аутом из дивизиског штаба нарочитог официра, који је однео заповест команданту Шабачког одреда и команданту 17. пешад. пука.

Ова заповест била је ове садржине:

а) Команданту Шабачког одреда.

„Према наређењу Врховне Команде ОБр. 1093 од 30 јула тек. год. 17. пеш. пук I поз. и придате му пољске батерије; Шабачки одред, као и све трупе III Армије, истакнуте за осигурање граничнога фронта на делу од Ушћа до Шапца, стављене су под моју команду. Са дивизијом кренуо сам данас у 5 ч. 30 од Вел. Бошњака ка Шапцу.

Јавите ми одмах стање Ваших и непријатељских трупа по мајору Радосављевићу, који ће Вам предати ово наређење.

Предузмите одмах реперисање терена, а нарочито тачке прелаза и артилериском ватром спречавајте даљи прелаз непријатељу. За случај јачега непријатељског надирања заузете положаје што упорније браните до доласка Шумадиске дивизије I поз. а о свему ме одмах извештавајте.

„Командантима артилериских дивизиона и батерија наредите, да даду потребне податке команданту дивизиона Шумадиског артилериског пука, који ће Вам се такође једновремено јавити са мајором Радосављевићем“. —

Слично наређење командант Шумад. дивизије I поз. послао је одмах и команданту 17. пешад. пука и команданту Шумадиског артилериског пука.

Кретање дивизије продужено је даље, и око 9 ч. 25 чело претходнице доспело је до с. Лојаница, а чело главнине у висину с. Белотића. Овога часа чула се ређа артилериска ватра у правцу Шапца.

Командант дивизије у својој релацији наводи, да су маршевске прилике код дивизије биле врло тешке и да је због тога био принуђен да дивизију ради одмора задржи на обалама р. Добраве. За ово време да се прикупе „тачни“ подаци о непријатељу, и за време докле се дивизија под заштитом Шабачког одреда прикупи, да склопи план и да пређе у напад.

Шабачки одред био се упустио у борбу с непријатељем и око 12 ч. — подне чула се артилериска, пешачка и митраљеска ватра. До овога тренутка командант Шумадиске дивизије I поз. није имао никаквих тачнијих података о непријатељу, ни шта је на фронту, ни шта је на левом боку дивизије.

По ранијим извештајима непријатељ се пребацивао и код Митровице у Мачву, па да би командант дивизије расветлио ситуацију на левоме боку, и да би био са те стране заштићен, он је тек сада пребацио дивизиску колону са деснога на лево крило и упутио је правцем: *с. Корман — с. Жабаре — Д. Врањска — Маови — Богосавци*, са задатком: да извиђа све правце преко Мајура, Штитара, Дубља и Змињака ка Митровици, Рачи и Дрини, заклањајући лево крило и бок Шумадиске дивиз. I поз. При извиђању да што пре прикупи податке: о месту прелаза, јачини и правцу непријатељских колона, које су прешле границу код Митровице и Раче. Једновремено са овим командант дивизије отпочео је прикупљање дивизије у циљу напада на Шабац.

Команданту претходнице наређено је да одмах упути на Мишар 1 батаљон, те да подржи трупе III поз., да се не би под првим притиском непријатељским повукле и напустиле положај. Главнини дивизије наређено је да се одмах крене напред и прикупи јужно од с. Вукошића, на левој обали Добраве, где ће очекивати даље наређење. У правцу Шапца чула се тада јака пушчана и митраљеска ватра и слабија артилериска ватра. По извештају команданта претходнице трупе Шабачког одреда водиле су борбу са непријатељем, који је био посео и бранио ивицу вароши.

У 14 ч. командант Шумадиске дивизије I позива примио је лично на телефону од начелника штаба III Армије ово наређење:

„Одред Дринске дивизије II поз. код Лешнице нападнут је јачом снагом са југа и са севера од Прњавора, и под притиском извукао се преко Видојевице. Послата му је помоћ: 1 брдска батерија и 1 батаљон и наређено, да се што упорније држи на томе правцу. Пошто од њега нема извештаја колика је то непријатељска снага, која га је напала, вероватно велика, то одред пуковника А. Петровића (1 пук пешадије и 1 ескадрон коњице) упутите правцем: Мала Радовашница на Кумовац; а одред пуковника Вељковића и 4 пољске брзометне батерије упутите правцем за

Текериш, одакле ће он радити према ситуацији, долазећи на десно крило трупа Дринске дивизије II поз.“ —

По захтеву начелника штаба III Армије, командант Шумадиске дивизије није поступио пошто је цео Шабачки одред у овоме тренутку био уплетен у борбу с непријатељем.

Истовремено *6. пеш. пук III поз.* (чија су 2 батаљона са једном пољском Дебанжовом батеријом држали Мишар) *јавља телефоном*, да се непријатељ развија код Шапца и отвара ватру из хаубица, пољских топова и са монитора. Наређено је да се пук држи на мишарским положајима, јер се сада дивизија развија за бој, а команданту 11. пешад. пука наређено је, да на Мишар упути један свој батаљон у помоћ.

План команданта дивизије за напад на Шабац био је овај: Шабачки одред развијен на линији: *Потес — Јевремовац*, да послужи као ослонац за напад, а дивизија да се групише под његовом заштитом, и да нападне непријатеља са југа и са запада.

У 14 ч. 15 *командант коњичког пука јавља*: да се непријатељ журно пребацује скелама и чамцима на десну обалу Саве према Мишару. Борба на фронту 17. пешад. пука и 6. пешад. пука II поз. продужава се и даље.

Трупе Шумадиске дивизије I поз. биле су у покрету у одређеним правцима.

Око 16 ч. добијен је извештај од команданта III Армије ове садржине:

„Непријатељ, који се налази према Лешници и Лозници напао је данас са јаком снагом одред код Лешнице са фронта и са севера од Прњавора, и потиснуо га преко Видојевице. Неопходно је потребно, да се одред пуковника А. Петровића и 17. пешад. пук са дивизионом артилерије ослободе одмах и овако диригују: пуковник А. Петровић са 6. пуком II поз. и ескадроном коњице да се крене преко Маова и Радовашнице на Кумовац, и ту држи везу са одредом Лешничким, да држи непријатеља на греди Цера и одбаци га натраг. Десно крило лозничких трупа сада је на Г. Добрићу, а командант лозничких трупа пуковник Ник. Стевановић за сада је на Грнчарском гробљу, са киме одржавати везу.

„17. пешад. пук са дивизионом артилерије и брзометном батеријом из одреда пуковника А. Петровића, све под командом пуковника Вељковића, да се крене ка Текеришу, а потом правцем низ Иверак пл. и р. Лешницу на десно крило лозничких трупа. Дебанжови топови и III поз. нека остану код те дивизије.“ —

Истовремено командант дивизије добио је два извештаја: *један са Мишара* у коме командир предстраже јавља, да непријатељ према шабачкој царинарници подиже мост од буради и дереглија; и *други*

од команданта коњичког пука са Јеленче, у коме јавља: да је како изгледа непријатељ пребацио на десну обалу Саве и нешто артилерије. Око 17. ч. цео 17. пешад. пук био се уплео у борбу, а поједини његови делови били су доспели и до саме вароши.

У 18 ч. 45 командант Шумадиске дивизије I поз. издао је овакву заповест за напад:

„Непријатељ се према последњим извештајима почео пребацивати код Шапца у већим масама.

Наше предње трупе: 6. пешад. пук III поз.; 17. пешад. пук I поз.; и 6. пешад. пук II поз. држе фронт: *Мишар—Причиновић — Јевремовац* и воде борбу с непријатељем.

Са Шумадиском дивизијом, и деловима Дринске дивизије, намеран сам, да непријатеља нападнем и бацим на Саву, пре него што пребаци већу снагу на десну обалу.

Напад дивизије извешће се у 3 колоне:

1) *Десна колона.*

Командант потпуковник Вој. Томић.

11. пеш. пук I поз.;
6. „ III поз.;
1 Дебанжова батерија;
2 батерије Шум. арт. пука.

1) Напада непријатеља правцем: *Церовац—Мишар—Шабац.*

2) *Средња колона.*

Командант потпуковник Ал. Стојишић.

17. пешад. пук I. поз.;
3 пољске батерије Дринске дивизије I поз.

2) Напашће непријатеља правцем: *Причиновић—Шабац.*

3) *Лева колона.*

Командант потпуковник Вл. Туцовић.

10. пешад. пук I поз.;
6. пешад. пук II поз.;
1 батерија Дринске дивиз.
2 батерије Шум. арт. пука.

3) Напашће непријатеља правцем: *Варна—Јевремовац—Шабац.*

4) *Резерва.*

12. пешад. пук;
19. „ „
1 пољска батерија Шумад. арт. пука.

4) Искупиће се на положају: *Салине њиве—Вукошић—Орловац.*

12. пешадиски пук биће на десном, а 19. пешадиски пук на левоме крилу.

19. пешадиски пук упутиће одмах 1 батаљон на положај код с.

Слатине к. 205 те да осигура леви бок дивизије.

5) *Коњица* је упућена ка с. Богосавцима, те да гарантује лево крило и бок дивизије, извиђајући правцем ка Митровици, Рачи и Дрини.

6) Хаубичкој батерији наредиће се накнадно, где ће се послати.

7) Пионирски полубатаљон биће код дивизиске резерве, позади 19. пешадиског пука, а телеграфско одељење код дивизиског штаба.

8) *Завојиште* биће украј пута: Шабац—Лојанице на реци Добрави к. 129.

9) *Нападне колоне* саме ће се развити, заузети нападне положаје, а општи напад целе ојачане дивизије почеће 2 августа у 3 ч. 30 једновремено код све 3 нападне колоне. Артилерија све 3 колоне и хаубичка батерија заузеће своје положаје и тачно у 3 ч. 30 отворити ватру на целоме фронту. Као артилериске објекте узети и саму варош, која је, како изгледа, збориште непријатељских трупа. Утрошак муниције да буде рационалан.

По извештају ивица је вароши утврђена и има чак и препречних средстава од жице; понети маказе.

10) *Трупна комора* свих јединица остаће код с. Крнуле.

11) *I степен колонске коморе* доћи ће северно од с. Лојанице к. 174, а један део за артилериску муницију доћи ће код с. Бунарина Мала, јужно од Орловца.

12) *II степен колонске коморе* остаће код Коцељеве.

13) Ја ћу се налазити код резерве на Орловцу к. 146 украј друма: Шабац—Заблаће.

14) Извештаје ми што чешће слати".

Распоред дивизије за бој много развучен; много је снаге још одмах у почетку ангажовано у I борбеном реду (5 пешадиских пукова), међутим ситуација на фронту није била јасна, а са запада била је потпуно нејасна. Требало је задржати много јачу општу резерву, и ешелонирати је по дубини, позади левог крила. Овакав би бојни поредак ојачане дивизије боље одговарао ситуацији, јер је прикупљенији и еластичнији.

Када је ова заповест послата, *командант дивизије око 19 ч. добио је извештај од команданта III Армије:* да Лешнички одред није на гребену Цера, већ је се повукао код с. Јошева, а на Церу је остао само Четнички одред мајора Војина Поповића. Према овоме сада је неопходно потребно, да се одмах поступи по представци односно одреда III Армије код Шапца.

Одмах после овога добијена је заповест *командант II Армије (писана у 16 ч. 50) ове садржине:*

„*Комбинована дивизија* налази се искупљена на линији: *Кожувар—Вукићевица*, и наређено јој је да одржава везу са том дивизијом и да се обавештава о ситуацији код ње и одреда на правцу: *Мишар—Охрид*. Постарајте се, да што је могућно пре постигнете везу преко ње са армиским штабом на Убу. Шаљите чешће извештаје о ситуацији“.

Око 19 ч. издата је заповест команданту 17. пешадиског пука ако је заузео ивицу вароши, да се задржи, да се не креће даље и да свој положај одржи, јер ће сутра. 2 ов. м. у 3 ч. 30, отпочети општи напад дивизије.

Искупљање дивизије на линију: *Мишар—Потес—Јевремовац* извршено је потпуно тек око поноћи 1-2 августа, што је наравно трајало врло дуго и споро, а ситуација је међутим захтевала брз рад. *Распоред дивизије ноћу 1-2 августа био је овакав*:

Десна колона:

а) *Мишарски одред*: 2-ги батаљон 6. пеш. пука III поз. и Дебанжова батерија на мишарском положају;

б) *11. пешадиски пук* заузео нападни положај на левој обали р. Думаче. од друма који води из Мишара за Шабац, па у лево к. 93, где је ухватио везу са 17. пешад. пуком. Његове батерије (2-га и 3-ћа) постављене су још за видела десно од друма Мишар—Шабац, на северној ивици с. Јеленче са задатком: да туку равницу од Мишара ка Сави и Шапцу. Један вод 4. батерије на Мишару, да туче источни излаз вароши; други вод позади 2-ге и 3-ће батерије; десно од друма хаубички вод, постављен између Мишара и Јеленче, са задатком: да туче непријатељске батерије код царинарнице у Кленку.

Средња колона:

17. пешадиски пук, са 3 батаљона у I борбеном реду развијен је испред к. 93 и Јевремовца у Шабачком пољу, на даљини од ивице вароши око 400 м.; 1 батаљон 17. пеш. пука и 1 батаљон 19. пешад. пука као резерва на Потесу и к. 93; батерије и хаубички вод на Потесу.

Лева колона:

6. пешадиски пук II поз. развијен испред Јевремовца на 2 км. испред вароши;

10. пешадиски пук искупљен на Јевремовцу; батерије из Дринске дивизије на Јевремовцу; батерије Шумадиског артилериског пука испред Јевремовца, с обе стране пута: Јевремовац—Шабац, са задатком: да туку ивицу вароши.

Побочница:

19. пешадиски пук (3 батаљона) на Слатини, одржавајући десно везу са 10. пешадиским пуком.

Резерва:

12. пешадиски пук код Вукошића ближе Орловцу.

Дивизиски штаб, телефонско одељење и *пионирски полубатаљон* на Орловцу к. 146. Положај је био на брзу руку утврђен.

Непријатељ је задржао своје положаје на ивици вароши и на Беглук бари, а лево крило према Мишару повукло се ка Топољаку и на источну ивицу вароши.

По извештајима, које је командант дивизије почео добијати око 23 ч., извесне непријатељске колоне појавиле су се на левом боку дивизије. Према овоме командант дивизије закључио је, да је непријатељ већ био заузео целу Мачву, и да дивизија са левога бока није била довољно заштићена. Да би при сутрашњем нападу на Шабац био обезбеђен леви бок, то је командант дивизије упутио и остала 2 батаљона 19. пешадиског пука на Слатину, а 12. пешадиски пук, који је сада сâм остао у дивизиској резерви, привукао је ближе Орловцу; команданту 10. пешадиског пука код Јевремовца обратио је пажњу на леви бок, и наредио, да дође у чвршћу везу са 19. пешадиским пуком.

Рад непријатеља.

Јак непријатељ напао је овога дана одред 4. корпуса код Шапца.

Ангажовањем пола 7. пешад. дивизије *фелдмаршаллајтнанта фон Литгендорфа*, и ландштурмских батаљона (3) *генералмајора Летовског*, потиснут је непријатељ на мишарске висове, југоисточно од Шапца.

Г. I Армија.

Распоред трупа ове армије за 1 август био је овакав:

1) *Моравска дивизија II поз.* код Лазаревца, и држи линију положаја од с. Жупањца па до Кочиног поља закључно;

2) *Тимочка дивизија II поз.* држи линију положаја од Стражевице са предњим положајем Кундак;

3) *Тимочка дивизија I поз.* држи линију положаја од Кљештевице па до к. 274 (западно од с. Белосавци), са предњим положајем Крченик;

4) *Армиска артилерија* код Аранђеловца.

5) *Штаб армије у Аранђеловцу.* Веза са II Армијом ухваћена је код Обреновца, а са Дунавском дивизијом I поз. код Београда.

2. АВГУСТ.

А. Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

На северном фронту: код Браничевског одреда, код Београда и код Обреновца није било никаквих важнијих догађаја овога дана.

Пошто је Врховна Команда из досадањих извештаја јасно увидела, да непријатељ главном снагом надире са Дрине из Босне долином Јадра ка Ваљеву, а са слабијом снагом од Шапца и од Крупња у наш бок и позадину, то је сада *план Врховне Команде за битку био овакав:*

Са III Армијом у долини Јадра, тј. с фронта, упорно и што дуже задржавати непријатеља у његовоме даљем надирању, и што јаче га привезати за себе, а са II Армијом као са најјачом нашом оперативном групом, од Вел. Бошњака енергично напасти непријатеља преко Цера у његов леви бок и позадину. и тиме одлучити битку у нашу корист.

За обезбеђење извршења овога плана (маневра), Шумадиска дивизија I поз. из II Армије имала је да упорно задржава непријатеља код Шапца, и да на тај начин потпуно обезбеди десни бок и позадину II Армије; а за обезбеђење левога бока и позадине III Армије, ова је у истом смислу истурила одред потребне јачине код Крупња, на Прослопу и на Дебелом брду.

За идвршење овога свога плана Врховна Команда је издала ове директиве:

КОМАНДАНТУ II АРМИЈЕ, УБ.

„Делови III Армије, који су бранили линију: Лешница—Лозница, потиснути су синоћ до Јаребичке цркве, где су се задржали ради одбране, и ојачали трупама из Ваљева.

Упутите одмах Коњичку дивизију правцем; *Коцељева—Драгиње,* да што пре избије на линију: *Шабац—Лешница* са задатком *да расветли ситуацију у Мачви, дејствује у бок и позадину непријатеља и обезбеђује бок Ваше армије.*

Са 2 дивизије крените се одмах форсирано правцем: *Коцељева—Текериш* и са те стране нападните непријатеља у леви бок, који продире долином Јадра.

Шумадиска дивизија I поз. да заузме Шабац. Али ако би имала јаку снагу према себи, онда да се утврди, упорно брани правац ка Коцељеви и обезбеђује бок и позадину Ваше армије Ухватите одмах везу са III Армијом у правцу *Осечина—Завлака.*“

КОМАНДАНТУ III АРМИЈЕ — ВАЉЕВО,

„Са трупама Ваше армије упорно задржавајте непријатеља који надире долином Јадра.

Команданту II Армије наређено је: да Коњичку дивизију одмах упути правцем: *Коцељево—Драгиње*, да што пре избије на линију: *Шабац—Лозница.* Са 2 дивизије да се крене форсирано правцем: *Коцељева—Текериш*, у циљу напада у леви бок непријатеља који надире долином Јадра.

Ухватите везу са II Армијом у правцу: *Текериш—Коцељева.*“

Затим је Врховна Команда наредила команданту III Армије, да ако није довршио утврђивање Ваљева, да одмах нареди, да се утврђивање продужи, и што пре заврши. Нарочито је команданту армије наглашено, да добро утврди линију: *Осладић—Ћаменица—Јолина Бреза—Ставе.* Обраћена је пажња команданту на одбранбену линију код с. Јаребица.

II АРМИЈА ИЗВЕШТАВА:

1) „*Командант Шумадиске дивизије I поз. у 23 ч. јавља:** Непријатељ се појавио на моме левом боку код *Слепчевића—Дуваништа—Липолиста—Беле Реке.* На том простору и тамо даље има 1 пук пешадије и 1 пук коњице, и неки делови за које се не зна.

Та непријатељска снага иде у правцу ка моме левом боку код Слатине. Заклонио сам се са те стране 1 пуком. Дубље на моме боку на путу код Метковића осетио сам, да су били неки непријатељски делови.“

Наредио сам му, да одложи напад на Шабац и да се концентрише на десној обали Добраве, између с. Вучевице и с. Заблаћа и држи око с. Синошевића пут из Слатине за Текериш. На досадањим положајима да остави само предстраже.

Комбинована дивизија I поз. наступа ноћас преко Вел. Бошњака и Мровске за Брђане, где ће заузети положај на десној обали Добраве, везујући се десно са Шумадиском дивизијом I поз., а на Текериш послаће 1 пук пешадије са 1 батеријом за одбрану према Церу и за везу са Дринском дивизијом II поз. на положајима код с. Јаребица.

---

*) Овај извештај, писан око пола ноћи 1|2 августа, или и доцније, односи се на догађаје од 1 августа.

Моравска дивизија I поз. маршује ноћас преко Коцељеве, и групише се око Вел. Бошњака.

Коњичка дивизија наступа преко Бањана—Дебрца ка Охриду, и заузеће положај на десном крилу Шумадиске дивизије I поз.

Ја сутра идем у Вел. Бошњак, одакле ћу се јавити.“

По овој заповести команданта II Армије, Коњичка дивизија је нерационално употребљена правцем преко Бањана и Дебрца ка Охриду и ту заустављена. Она је овим поступком била и сувише везана за армију. На овај начин она није могла дати оно што се од ње тражи. Њу је требало одмах избацити далеко унапред испред армије, правцем преко Коцељеве на просторију између Шапца и Цера ка Дрини и Мачви, у циљу: да што пре расветли ситуацију у овоме правцу, што је за армију, у ситуацији у којој се она налазила, било од највеће важности. Тада би командант II Армије био потпуно и на време оријентован о приликама код Шапца, у Поцерини, Мачви и на Дрини, што би било од пресудне важности за даљи рад армије.

2) *Командант армије на терену код Церовца к. 129 данас у 15 ч. 15, преко армиског штаба јавља о стању код Шапца ово:*

„Непријатељ држи јужну ивицу вароши, коју је утврдио; артилерију пласирао: 1 пољску и 1 хаубичку батерију обе на левој обали Саве код Кленка, одакле дејствује на Шабачки одред, који је сједињен са 17. пешад. пуком I поз. под командом пуковника Вељковића у борби у овоме моменту, и то: на положају Мишарском: 3 батаљона 6. пешад. пука III поз. са 1 Дебанжовом батеријом; 17. пеш. пук I поз са 3 брзометне батерије на Потесу северно од Причиновића; и код Расадника северно од Јевремовца: 6. пук II поз. са 1 брзометном батеријом.

Шумадиска дивизија I поз. У овоме моменту њена претходница је на линији: *Вучевица—Салине њиве,* а главина код к. 174 (друм Вел. Бошњак—Шабац), и у овом моменту креће се напред. Командант дивизије има намеру да ноћас препадом заузме Шабац и непријатеља протера, а 17. пешад. пук I поз. и 6. пеш. пук II поз. по захтеву команданта III Армије упутиће на опредељење, које им је он дао, и то: 6. пук II поз. преко Радовашнице на Кумовац, а 17. пук са брзометним дивизионом на Текериш.

Код Дунавске дивизије I поз. нема ништа ново“. —

III армија:

1) *Командант армије у 15 ч. јавља,* да по телефонском извештају добијеном у подне од команданта Дринске дивизије II поз. „непријатељ је са јаком снагом напао јутрос положаје код Лешнице, долазећи с југа и са севера од Прњавора тако, да се ти

наши делови сада повлаче. Један батаљон 5. пука II поз. и 2 брзометна топа послато им је у помоћ и наређено, да се на томе правцу што упорније држе. Саопштио сам ово команданту Шумадиске дивизије I поз. код Шапца и тражио да пуковник А. Петровић са 6. пуком II поз. наступа правцем: *Маово—Радовашница—Кумовац*, где да дође у везу са Лешничким одредом и са њим брани Цер, а 17. пеш. пук са 4 брзометне батерије, под командом пуковника Вељковића, да наступа на *Текериш—Иверак* пл. и да дође на десно крило Дринске дивизије II поз. код Г. Добрића. Ово је потребно да се одмах учини, јер је правац преко Цера подједнако осетљив и за делове наше војске у долини Јадра, и за оне код Шапца. По начину непријатељског дејства, он овом правцу придаје велики значај,“

2) *Командант армије јавља:* „Борба на линији: *Лозница—Г. Добрић* почела је пред подне и трајала више од 5 сати беспрекидно.

На Лешницу је непријатељ раније напао са запада и севера од Прњавора, и тај се одред повукао код с. Јошева, а на Церу остао само четнички одред мајора Војина Поповића.

Трупе на линији: Лозница—Г. Добрић врло су се добро држале, и ако су браниле несразмерно велики и покривен положај. У 6 ч. у прекиду смо са нашим трупама код Лознице, те се ништа позитивно не зна. У последњем телефонском разговору после 5 ч. са командантом Дринске дивизије I поз., он је јавио, да ће се положај одржати. III прекобројни и 4. пук доцкан су прошли кроз Завлаку, али ће они сутра свакојако бити на положајима. Непријатељска *штрафунска одељења* јачине и до 1 чете у великоме броју крстаре на простору између Дрине, Гучева, Борање Јагодње и Сокоске пл.; дрско се провлаче између наших одељења, пале села и уносе страх код народа, па и код III позива.

Једну чету II поз. изненадили су у шуми на путу за Влашке Њиве и разбили. За командира мајора Ћирића веле да је заробљен, но то је непотврђено. Вечерас у Крупањ стигао је мајор Танкосић, а сем тога тамо је још 1 чета из III прекобројног пука, и 1 чета III поз. Наоружавам и спремам делове прекобројних батаљона, те да их сутра упутим ка Крупњу и Зворнику. Сазнао сам да су моји одреди данас код Шапца уплетени у борбу, што значи, да није поступљено по нашем извештају ОБр. 448, а то је неодложно потребно, иначе ће непријатељ лако овладати гредом Цера“. —

3. Командант армије јавља:

„Делови ове армије, који су се повукли од Лознице, задржали су се на положају; *Попов парлог* (к. 406)—*Богићевића кулина—Пушкаревац—Мајдан—Гробље (к. 439).* За снагу са којом се располаже

положај је јако развучен и веома покривен. Моји одреди који су код Шапца, јутрос још нису били упућени ка Текеришу. Командант Шумадиске дивизије I поз. јавио је јутрос, да ће их упутити, чим их повуче из додира с непријатељем.“ —

I Армија јавља: да *Моравска дивизија II поз.* стиже 2 августа на преноћиште код Уба; *Тимочка дивизија II поз.* у Жупањац, а 3 августа на положаје код Ваљева за одбрану положаја и правца: *Пецка—Ваљево*; *Тимочка дивизија I поз.* стиже 2 августа на преноћиште у Лазаревац, а 3 авг. на положаје код Ваљева, за одбрану положаја и правца; *Лозница—Ваљево.*

„Штаб I Армије поћи ће сутра 2 августа у 8 ч. за Ваљево и стиже истога дана у Ваљево“.

У 18 ч. 30 Врховна Команда послала је ово наређење команданту I Армије у Ваљево:

„Према измењеној ситуацији мењам моје наређење ОБр. 1302 у томе, што ће једна дивизија те армије, која данас сиже на Уб, ту и даље остати са задатком, који јој је дат наређењем ОБр. 1302. На Убу ће бити и армиски штаб. Остале 2 дивизије те армије, које вечерас стижу у Лазаревац, задржите и даље ту.

Обратите пажњу на правац од Обреновца.

Штаб II Армије Драгиње (Вел. Бошњак).

Штаб III Армије Завлака.

Код Јабучја на Колубари поставите мост на понтонима за бољу везу Младеновца са Убом.“

Б) III Армија.

I Рад армије

Трупе *Дринске дивизије I поз.* стигле су у околину Јаребица у мрак, и по наређењу команданта Дринске дивизије I поз. отпочеле 2 августа изјутра заузимати одређене им положаје за одбрану и то: *на десној обали Јадра:* III прекобројни пешадиски пук; 1 брдска батерија, и 2-ги дивизион Дринског пољског артилер. пука са Лешничким и Добрићским одредом на Иверку (Попов парлог); *на левој обали Јадра*: 6. пешадиски пук I поз.; 1 брдска батерија; и 3-ћи дивизион Дринског артилериског пука.

Трупе, које су одступиле са лозничких положаја стигле су око 5 ч. 30 у околину Јаребичке цркве.

Докле је командант III Армије дириговао непосредно трупама код Шапца и код Лознице, командант Дринске дивизије I. поз. командовао је свима трупама у долини Јадра.

Пристизањем пак II Армије на фронт; *Шабац—Цер*, настало је једно сасвим ново груповање снага, и командант III Армије

ставио је тада под своју непосредну команду трупе на јаребичким положајима у долини Јадра.

Око 5 ч. дошао је командант III Армије, примио команду над трупама Дринске дивизије I и II позива и наредио, да команду над десним одсеком положаја (десна обала Јадра) прими командант Дринске дивизије II поз. пуковник Драг. Димитријевић, а команду над левим одсеком положаја (лева обала Јадра) да прими командант Дринске дивизије I поз. пуковник Никола Стевановић. Одступајуће трупе, којима је наређено заустављање и прикупљање позади М. Градца, да образују армиску резерву.

Наређено је, да се одмах отпочне утврђивање положаја.

Заузимање јаребичких положаја, ради заустављања даљега непријатељскога продирања долином Јадра, одговарало је тадањој општој ситуацији на војишту и задатку, који је имала III Армија. Главна мана је овоме положају та, што је за снагу с којом је армија располагала био сувише велики, и што су му бокови били слаби, јер су били јако изложени и угрожени и то: десни од стране Цера и Иверка; а леви од стране Крупња.

Прва мана (сувише велики) отклања се донекле природном јачином појединих отпорних центара овог положаја, који су се узајамно добро бранили и помагали. Односно друге мане (слабост бокова) сматрало се, да ће Цер бити заузет, било новим трупама, које ће упутити Врховна Команда, било деловима из III Армије, који треба да дођу од Шапца, те би тиме десни бок био обезбеђен.

На левоме крилу и боку још се тада није имало довољно појма о јачини снаге са којом нам непријатељ прети са те стране, а тешко је било, да се од онако слабе снаге, са којом је тада III Армија располагала, и са онако дугачког фронта одузимају трупе и упућују ка Крупњу.

У опште узев у овоме тренутку још је изгледало у штабу III Армије, да непријатељ своје најјаче снаге упућује на фронт и на десно крило армије, а да његова снага преко Крупња неће прелазити јачину једног одреда.

Са оваквим уверењем, а сматрајући да ће II Армија по њеноме извештају послати III Армији њене трупе од Шапца, *командант III Армије у 4 ч. 30 издао је пуковнику Вељковићу код Шапца ову заповест*: „Наређујем, да по Вашем доласку у Текериш упутите 17. пеш. пук I поз. са дивизионом артилерије у с. Трбосиље на подесан положај, ради спречавања надирања непријатељског са правца Јошева. 6. пешадиски пук II поз. с његовом батеријом на Попов парлог, на левој обали р. Лешнице, са задатком; да по потреби помаже одред код Трбосиља, или III прекобројни пешад. пук из Дринске дивизије I поз., који се налази јужно од Поповог

Парлога. Коњички пук I поз. употребите ради осигурања Вашега деснога бока.

До даљега наређења остајете под мојом командом, и с тога ми шаљите извештаје на В. Градац, на левој обали Јадра, где ћу се налазити.“ —.

У 5 ч. добијена је из Врховне Команде ова директива:

„Команданту III Армије — Ваљево.

Са трупама Ваше армије упорно задржавајте непријатеља, који надире долином Јадра.

Команданту II Армије наређено је, да Коњичку дивизију одмах упути правцем: *Коцељева — Драгиње*, и да што пре избије на линију: *Шабац — Лозница*. Са 2 дивизије да се крене форсирано правцем: *Коцељева — Текериш*, у циљу напада у леви бок непријатеља, који надире долином Јадра.

Ухватите везу са II Армијом у правцу: *Текериш—Коцељева*.“ —

У 8 ч. 15 добијен је извештај из Крупња од мајора Танкосића да продужава наступање ка линији: *Узовница — Цулина;* а одмах после овога добијен извештај, да је наша чета код Узовнице нападнута јаком снагом и артилеријом с оне стране Дрине и растурена. Једна непријатељска чета кренула се ка Љубовији и напала наше чете код с. Лоњина и Читлука. Непријатељ је био одбијен, али се овим нашим четама изненадно с бока појавило једно непријатељско одељење, које је било продрло до с. Љубовиђе, и командант батаљона наредио је повлачење ове две чете, оставивши непријатељу да заузме Љубовију.

Командант Љубовиског одреда извештен је, да му је данас из Ваљева послата 1 чета у помоћ и наређено му, да прикупи своје делове и протера сва непријатељска одељења која су на десној обали Дрине. Сем овога јављено му је и о покрету мајора Танкосића ка Узовници.

У 13 ч. мајор Танкосић извештава, да га је више Крупња напао један непријатељски пук, који има и митраљеза, да има велики број рањеника и да се повлачи.

О овоме је извештен командант Дринске дивизије I поз. и наређено му је, да обрати нарочиту пажњу на свој леви бок и правац: Лозница—Крупањ. Из армиске резерве од 5-ог пеш. пука I и II поз. да пошаље по 1 чету, да се ставе под команду мајора Танкосића за обезбеђење левога бока армије. Командант дивизије упутио је за овај циљ цео 2-ги батаљон 5. пука I поз.

У 14 ч. 45 добијен извештај од среског начелника из Бањевца у коме јавља: да наши делови од Крупња одступају због навале надмоћнијега непријатеља. Сада се већ морало мислити, да непријатељ овим правцем упућује озбиљну снагу, и да онај јављени

пук са митраљезима, може бити да је био само претходница неке јаче колоне. Када се има у виду, да је цео положај армије, у односу на једини пут одступања долином Јадра ка Ваљеву, био закошен у лево, и да је непријатељу остало да пређе релативно малу даљину од Крупња до Завлаке (око 16 км.) или Осечине, онда се није смело више чекати, већ се морало за обезбеђивање левога бока и позадине жртвовати више снаге на рачун солидности и отпорности и онако већ слабо поседнутог фронта одбране.

Због овога је команданту Дринске дивизије I поз. одмах телефоном из армије наређено, да ка Крупњу пошаље цео 5. пук I поз. и 2 брдска топа. Али како је 5. пук I поз. већ био заузет на фронту, то је командант Дринске дивизије I поз. упутио 5. пук II поз. ($2^1/_2$ батаљона). Овај одред стављен је под непосредну команду III Армије, и *командант III Армије у 20 ч. издао му је ову заповест:*

„По извештајима мајора Танкосића, командира четника, непријатељска пешадиска одељења наступају од Дрине ка Крупњу, али немају топова, а имају митраљезе.

Потребно је да се крупањска раскрсница путева очува у нашој власти, нарочито да се заштити правац и пут, који води из Крупња за Завлаку у долини Јадра. Ово је потребно учинити по сваку цену, не презајући од жртава. Стога се тамо упућује одред од 5-ог пешадиског пука II поз. и вод брдске артилерије и митраљеза, да са одредом мајора Танкосића (који се састоји из: четника; 1 чете III прекобројног пука; 1 чете из 10. пука III поз. са Прослопа; 2 допунске чете упућене из Ваљева) одржи Крупањ у нашој власти и заштити правац који води у долину Јадра по сваку цену, јер се у њему на путу налази главна комуникација армије. У Крупањ је данас послата и наша коњичка официрска патрола, ради даљега извиђања ка Лозници, ради чега и њу примаћи и с њом ступити у везу.

Извештаје слати у Завлаку непосредно армији, под чијом командом сада стојите, што чешће телефоном и телеграфом јављати, да ли нема што ново.

Исто тако ступити у везу десно, северо-источно, са батаљоном 6. пука I поз., који је упућен такође за обезбеђење левога бока распореда трупа на Градцу, као и са одредом мајора Вој. Ковачевића на Прослопу, који штити тај правац.

Снага је одреда према непријатељској до сада јављеној и сувише јака, па се с тога са основаним разлогом захтева, да овај задатак потпуковник Момчиловић успешно изврши.

За бегунце и оне симуланте наше војнике употребите најоштрије мере, и казните смрћу свакога онога, који би у борби напустио своје место". —

У току овога дана непријатељ према фронту јаребичког положаја није нападао, већ је само вршио извиђање и груповање своје снаге, али је зато постепено све више притискивао на оба бока армије: на леви преко Крупња, и на десни гребеном Иверка и долином р. Лешнице.

Око 16 ч. непријатељ је напао Попов Парлог с фронта и бока, и снажним налетом надмоћнијих снага успео је, да га пред мрак заузме. На овоме положају били су: Лешнички одред и делови са Г. Добрићског положаја. Њих је непријатељ узастопце гонио, те су они били физички исцрпени и деморалисани, нарочито Лешнички одред, који је рђаво и вођен. Сам положај био је за одбрану доста незгодан, пошто се могао потпуно обухватити долином Лешнице и јужним падинама Цера. Непријатељ се на овоме правцу могао задржати и бацити назад само новим и свежим трупама, и одреди из ове армије код Шапца били су за овај циљ преко потребни, али они нису били тада ни упућени, пошто их је командант Шумадиске дивизије I поз., и поред изричног наређења да их пошаље, ипак на своју руку уплео у борбу, без јаких и оправданих разлога за ово, јер, поред тога што је и сам био довољно јак, одмах је позади себе имао у покрету као наслон и целу II Армију са Коњичком дивизијом, докле је међутим код III Армије ситуација била претешка.

У 22 ч. 15 добијени су ови извештаји:

а) Из I Армије: „Са штабом I Армије стигао сам данас у Ваљево. Молим известите ме одмах о ситуацији код Ваше армије, као и суседних трупа са којима сте у вези. Моје 2 дивизије долазе сутра 3 августа на положаје код Ваљева за одбрану и затварање правца од Лознице до Пецке". —

б) Из Врховне Команде: „Према измењеној ситуацији наређено је, да 1 дивизија из I Армије буде на Убу, а 2 у Лазаревцу; армиски штаб на Убу". —

с) У 22 ч. 24 из II Армије: „Надам се, да ће дивизије ове армије од Текериша бити сутра пре подне развијене за напад на непријатељски бок. Молим настаните, да, када се борба отпочне, на непријатеља јако притискујете с фронта левом обалом Јадра". —

Недостатак артилериске муниције почео је већ да се осећа.

2) Рад појединих дивизија:

а) Дринска дивизија I поз.

Када је командант Дринске дивизије I поз. примио команду и над Дринском дивизијом II поз., тада је *у 21 ч. 45 (1 августа)*

издао команданту Дринске дивизије II поз. овакву заповест за заузимање и одбрану јаребичких положаја:

„После данашње упорне одбране на положају: *Тршић—Грнчарско гробље—Г. Добрић—Видојевица,* трупе Дринске дивизије II поз. потиснуте су пред мрак знатно надмоћнијам снагама непријатељским на целој одбранбеној линији.

Наређујем:

„Да командант са потчињеним трупама под заклоном ове ноћи повуче се позади јаребичких положаја, на линији: *В Градац—Мајдан—Пушкаревац—Гробље—Богићевића кулине,* коју ће линију ноћас посести трупе Дринске дивизије I поз. и то:

Одсек на десној одали Јадра: III прекобројни пук; 1 брдска батерија; и 2-ги дивизион Дринског артилериског пука I поз.;

Одсек на левој обали Јадра: 6. пешадиски пук II поз.: 1 брдска батерија; и 3-ћи дивизион Дринског артилер. пука I поз.; и код М. Градца образовати резерву целога одбранбеног положаја од трупа, које се повлаче.

Завојиште код Цернице;

Борбени део I степена колонске коморе код механе Криваjице. Остатак колонске коморе источно од Завлаке.

Левим одсеком командоваће пуковник Д. Туфегџић; а десним пуковник Драг. Димитријевић.

Ја ћу бити на М. Градцу“. —

Овакву исту заповест командант Дринске дивизије I поз. издао је и својим трупама, и о свему овоме известио армију.

*Кратак опис бојишта**).

1) Фронт јаребичких положаја: Богићевића кулина—Гробље—Пушкаревац—Мајдан, затвара пут непријатељском продирању долином Јадра, а у односу на комуникациону линију с Ваљевом за нешто је закошен. Фронт је дугачак око 8—9 км. што значи да је сувише велики за трупе, које су га морале бранити (око 4 пука пешадије, 2 дивизиона пољске артилерије, и 2 брдске батерије). Овај недостатак отклоњен је тиме, што фронт положаја има неколико јачих отпорних центара, који су се могли узајамно добро помагати и бранити, како артилериском, тако и пешачком и митраљеском ватром, што је знатно припомогло одбрани положаја. Испред фронта положаја налазиле су се две притоке р. Јадра са усеченим коритом, и то: испред десног одсека р. Јаребица, а испред левог одсека р. Дворска (у доњем току Крлаган), што је знатно појачавало фронт положаја.

Током р. Јадра фронт положаја је подељен на 2 одсека: *десни и леви одсек.*

---

*) Види карту раз. 1:100.000 у прилогу (Прилог 3).

2) Земљиште пред положајем (предтерен) јако је испресецано многим потоцима и јаругама, који иду паралелно са фронтом положаја, што даје заклона непријатељу при његовом подилажењу. Сем овога целокупан предтерен даљи и ближи, чак и до саме одбранбене линије обрастао је већином шумом и високим кукурузима, те је и ово дозвољавало непријатељу прикривено подилажење ка положају. Краткоћа времена није допуштала, да се овај недостатак отклони, већ се морало задовољити само са најпотребнијим рашчишћавањем најближега предтерена. Пред левим одсеком налази се В. Градац (к. 334), који је покривен, али захваљујући његовој висини са њега је била добра прегледност ка непријатељу. С тога као предња тачка давала је добре услуге, дозвољавајући, да се са њега непријатељ примора на развијање на великој даљини, те тиме што више задржи у своме надирању и добије у времену, Са главнога положаја ова је тачка могла да се туче слабом пешадиском, али за то јаком артилериском ватром. Зато је ова тачка била поседнута једним делом посаде са левога одсека.

3) Крила и бокови положаја. Десно се крило наслања на пл. Иверак, који је пролазан, те се ово крило може обићи из долине Лешнице. Лево крило је отворено, може се обухватити преко к. 439 и к. 412, и ове су се тачке морале узети и посести у циљу безбедности; а може се обићи преко Крупња на Завлаку. Истина код Крупња је био четнички одред мајора Танкосића са неколико чета пешадије, али све је ово било и сувише слабо да задржи јаку снагу, коју је непријатељ упутио овим правцем, те је и ово поред знатне развучености положаја допринело, да се јаребички положај после кратког отпора на њему напусти из разлога чисто стратегиских, без непријатељске тактичке победе.

4) Проходност. На положају и у његовој ближој позадини проходност је врло слаба за артилерију и возове, јер је земљиште врло испресецано и без путева, већ постоје само сеоске стазе. Артилерија је имала свега један једини пут за излазак на положај на левом одсеку, и то од друма према јаребичкој цркви па дуж самога положаја: Пушкаревац—Мајдан. Овим је путем вршена попуна муницијом, и овим је путем артилерија морала одступити са положаја, што је знатно отежало и успорило одступање, јер другог пута за везу с позадином није било, а због краткоће у времену није се могао ни израдити нов пут.

5) *Положај је на брзу руку био утврђен* и терен рашчишћен у колико се то могло учинити према времену, које се имало на расположењу.

У опште због слабог наслона на крилима и изложености бокова обиласку, нарочито обиласку од стране Крупња, положај

није био за упорну одбрану, већ само за добитак у времену, а ово је по општој ситуацији задовољавало потребу.

Распоред трупа на положају.)*

Трупе левога одсека биле су распоређене овако:

4-ти батаљон 6-ог пешадиског пука I поз. и 3. брдска батерија (2 топа) заузели су предњу тачку Вел. Градац.

2-ги батаљон 6-ог пешад. пука I поз. и 9. батерија Дринског артилериског пука поседи су положај Мајдан.

3-ћи батаљон 6-ог пешад. пука I поз., 7. батерија и митраљеско одељење 6. пука I поз. поседи су Пушкаревац.

8. батерија на седлу између Пушкаревца и Мајдана.

1-ви батаљон у резерви позади 3. батаљона.

Да би се могла боље тући артилериском ватром долина Јадра између В. Градца и Јаребичке цркве, постављена је једна батерија на левој обали Јадра, на последњем басамаку М. Градца. Трупе које су се повукле од Лознице стигле су код М. Градца доцкан у вече (око 21 ч.). Како се између 6. пука и Јадра појавила празнина, која није била ничим поседнута, наређено је, да се између В. Градца и Јадра развије 1 батаљон 5. пешадиског пука I поз. с тим, да десно ухвати везу са III прекобројним пуком, а лево са 6. пешадиским пуком I поз.

У току 2 августа непријатељ није вршио напад, већ се само прикупљао и уређивао на линији: *Г. Добрић—Грнчарско Гробље —Крст—Језеро*, упућујући унапред само коњицу ради извиђања и одржавања додира с непријатељем. Изгледа, да је овога дана непријатељ упутио једну колону ка Крупњу, у обилазак нашега левога бока.

О непријатељском кретању у току овога дана добијени су ови извештаји:

Командант 4-ог батаљона 6. пешадиског пука око 11 ч. са В. Градца јавља: да се 1 непријатељски ескадрон спушта од Грнчарског гробља ка с. Слатини; а косом према Грнчарској цркви види се једна непријатељска колона, чију јачину није могао оценити због велике даљине. Непријатељски ескадрон дочекан је ватром наше пешадије и приморан на одступање. У исто време чула се артилериска ватра у правцу Видојевице. Изгледа, да је ова паљба долазила од Поповог Парлога, што је доцније и утврђено. У 10 ч. 25 стигао је у с. Јаребице Дрински дивизиски коњички пук са 2 ескадрона (1 извиђачки ескадрон још се није био вратио у састав пука) са митраљеским одељењем.

*) Види карту 1 : 100,000 у прилогу (Прилог 3).

Командант Дринске дивизије I поз. издао је овоме пуку за даљи његов рад ову заповест: „Трупе Дринске дивизије I и II поз. држе линију: *Попов парлог — Богићевића кулина — Гробље — Јаребичка црква—М. и В. Градац—Пушкаревац—Мајдан.*

Дрински дивизиски коњички пук упутите у циљу извиђања правцем: Грнчарско гробље и долином Јадра. *Једну официрску патролу* упутите преко Завлаке у Крупањ, да тамо дође у везу са командантом тамошњег одреда мајором Танкосићем. Ова официрска патрола слаће извештаје непосредно команданту III Армије у Завлаку. *Једну официрску патролу* упутите правцем: Пушкаревац —Мајдан ка Крупњу, у циљу извиђања непријатеља у том правцу".

Докле је непријатељ према фронту јаребичког положаја вршио извиђање и груповање своје снаге за напад, дотле је јаком снагом дејствовао у правцу нашега крајњега деснога крила ка Текеришу. Тако исто јаким снагама дејствовао је и у правцу Крупња у намери, да обиласком левога крила и бока нашега положаја загрози нашој комуникационој линији са Ваљевом, јер је Четнички одред мајора Танкосића код Крупња био јако притиснут надмоћнијом непријатељском снагом, најмање са 2 пука пешадије и са нешто артилерије, како су гласили први извештаји.

По свима извештајима добијеним до овога времена, непријатељ се код Крупња појавио са 1 пуком пешадије и митраљезима, без артилерије. Стога је у 14 ч. из армиске команде наређено команданту дивизије, да се обрати највећа пажња на леви бок дивизије, и да се за овај циљ одмах упути по 1 чета из 5. пешадиског пука I и II поз. и стави под команду мајора Танкосића, који је код Крупња. Командант Дринске дивизије I поз. наредио је, да се за овај циљ упути цео један батаљон из 5. пука I поз. у правцу Мишковца ка Крупњу, са задатком: да обезбеди леви бок наших трупа од стране Крупња. Код Крупња је имао да дође у везу са одредом мајора Танкосића. Али како се постепено показивало, да је непријатељско надирање од Крупња све више и више озбиљно и опасно, но што је то у први мах изгледало, наређено је, да се цео 5. пук II поз. (2 батаљона, а друга 2 још нису стигла у састав пука), са 2 брдска топа упути друмом преко Завлаке ка Крупњу, да заустави и спречи даље надирање непријатеља тим правцем.

У току целога овога дана на фронту одсека ове дивизије било је све мирно. Трупе су овај застој у непријатељском наступању користиле да се што боље утврде, а нарочито да се што више рашчисти предтерен пред фронтом положаја, који је био покривен.

Ноћ 2-3 августа прошла је на миру, и није било никаквога узнемиравања од стране непријатеља. Око 1 ч. 25 командант Дринске дивизије II поз. јавља, да је 2 августа у 15 ч. непријатељ јачим снагама напао одред на Поповом парлогу, фронтално и бочно, и приморао га на одступање ка нашем десном крилу јужно од Богићевића кулине.

б) Дринска дивизија II поз.

Посаду десног одсека јаребичкога положаја сачињавале су ове трупе:

3. ескадрон дринског коњичког дивизиона II поз.
III прекобројни пешадиски пук.
Јадарски четнички одред.
Око 2 чете 5. пука I поз. (из Г. Добрићског одреда).
Око 2 чете 6. пука III поз. (из бившег Лешничког одреда).
5. брдска батерија.
2. дивизион Дринског артилер. пука I поз.
1 Дебанжов топ 6. позициске батерије (из Лешничког одреда).
Пионирски полу-батаљон Дринске дивизије II поз.
Телеграфско одељење Дринске дивизије II поз.
1/3 Болничарске чете.
1/3 колонске коморе, све из Дринске дивизије II поз. раније придато Лозничком одреду.

Положај који су поселе и браниле трупе десног одсека јесте: *Божино (к. 271)—Богићевића кулина—к.277—Липовац—Симино брдо*. Ово није једна маркантна и рељефно обележена одбранбена линија. Она је имала фронт према северу северо-западу, а по невољи и према северо-истоку, услед пада Поповог парлога.

Положај на десној обали Јадра има фронт дужине око 5 км., довољне дубине и пролазан. Испред фронта положаја и паралелно са њим налази се више коса, које се са гребена Иверка спуштају ка Јадру. Ове косе чине непријатељу добре ослонце за напад, а њихова култура и удоља ометају прегледност и употребу ватре са одбранбеног положаја.

Дејство ватре са левог одсека јаребичких положаја је боље.

По своме топографском изгледу, десни одсек (Божино—Богићевића кулина—к. 277) био је изразитији и рељефнији, више брежуљкастог карактера; докле леви одсек (Липовац—Симино брдо) има више облик расплинуте и пространије косе, без маркантних тачака, а ова особина онемогућавала је нападачу да поједине делове положаја стави под јаку артилериску ватру.

Падом Поповог парлога непријатељу у руке, (а тиме и пл. Иверак у опште) који око 120 м. надвишава највишу тачку овога

положаја, одбранбена линија: Божино—Симино брдо, и ако је досада имала каквих добрих страна, сада је све ово изгубила. Са Поповог парлога, који је удаљен од десног крила положаја око 2½ км., непријатељ је био у стању, да скоро цео положај туче уздуж артилериском ватром. У гребену Иверка и косама, које се са овога спуштају ка Јадру, нападач је имао један одличан ослонац за извођење напада на наше десно крило и у наш десни бок. Када је се 3 августа изјутра сазнало, да је одред потпуковника Д. Павловића очистио не само Попов парлог, већ и цео гребен Иверка, онда је било јасно, да непријатељ без икаква ризика може управити свој напад у позадину нашега положаја. Али и поред овога, ипак се није напустио јако истакнути део положаја: Божино—к.277—Богићевића кулина, пошто се веровало у скору интервенцију II Армије са те сране.

Веза између десног и левог одсека армиског положаја одржавало се преко газа (брода) и моста на Јадру код ушћа р. Цернице, пошто Јадар није био свуда газан.

Тактична веза између десног и левог одсека овог армиског положаја била је врло добра. Веза између Симиног брда и позадине (долином Вел. Цернице) била је доста тешка, јер је то био рђав сеоски пут. Веза десног одсека са позадином била је у толико неугоднија, што је једина веза великим делом ишла гребеном положаја.

Рад непријатеља.

2 августа

Командант V аустро-угарске армије одлучио је, да искористи успех у боју код Лознице (1 авг.), и да 2 августа достигне пут: *Крупањ—Завлака—Текериш.* За овај циљ *13. корпус* требао је да продире са 36. пешадиском дивизијом јужно од Јадра, а са обема самосталним бригадама ка Крупњу. *8. корпус* са 9. пешадиском дивизијом долином Лешнице, а са 21. ландверском пешадиском дивизијом северно од ове преко висова Цер пл.

Јак непријатељски отпор, земљишне тешкоће, рђави путеви, тешкоће за кретање у опште, нарочито трена, прављење мостова и пропуста долином Јадра и Лешнице, који су били попустили под теретом коморе, јака жега и оскудица у води за пиће спречило је, да се оствари намера команданта V Армије.

Развој 13. корпуса, услед касно пристигле попуне у муницији и храни задоцњен је до подне. *36 пешадиска дивизија* одмах је својим десним крилом наишла на непријатељски отпор. Овај је отпор сломијен али непријатељ добивши појачање припремио

се био за нов отпор на повољним одбранбеним положајима. Под непрестаним борбама, дивизија је до мрака могла напредовати само до у околину западно од Брезјака; а група обе бригаде до Језера (јужно од раскрснице пута за Крупањ и Ваљево).

За ово време једна група V Армије употребљена је противу Крупња.

Хрватска 42. хонведска дивизија фелдмаршаллајтнант фон Саркотића 31 јула после подигнутог моста испод Зворника (код Суљиног Хана) маршевала је главном снагом источном, а са једном споредном колоном западном обалом Дрине, узводно до ушћа Дрињаче у Дрину, и 1 августа стигла је у Љубовију. Када је фелдмаршаллајтнант фон Саркотић овде сазнао, да је непријатељ стигао у Крупањ, међутим на фронту VI Армије било је затишје, одлучио се самостално да ступи у везу са главном снагом (V Армијом), и да непријатеља нападне код Крупња. Ова је дивизија после читавог низа стављаног јој отпора од стране Срба 2 августа до мрака достигла до жељеног циља и заузела Крупањ.

В) II Армија.

1. Рад армије.

Према директиви Врховне Команде ОБр. 1301, све дивизије II Армије имале су се груписати на р. Добрави за предстојеће операције.

За ову концентрацију, командант II Армије издао је био заповести:

1. *Команданту Шумадиске дивизије I поз.* „Одложите напад на Шабац до даљега наређења. Концентришите се на положајима на десној обали р. Добраве између с. Вучевица и Заблаћа, а држите око Синошевића и пут из Слатине за Текериш. На досадањим положајима оставите само предстраже, а на новом положају утврдите се за одбрану.

Комбинована дивизија цела маршује ноћас преко В. Бошњака и Мровске за Метлић, и по доласку заузеће положај западно од Ваше дивизије.

Моравска дивизија I поз. маршује преко Коцељеве и груписаће се на линији: В. Бошњак—Мровска.

Коњичка дивизија наступа ноћас преко Бањана и Дебрца ка Охриду, и зауставиће се на Вашем десном крилу.

Све *колонске возове* вратите натраг у долину Тамнаве те да што пре очисте пут наступајућим дивизијама.

Ја ћу се налазити у Вел. Бошњаку.“ —

2. *Команданту Комбиноване дивизије*: „Кренните одмах хитним маршем дивизију путем који води гребеном—вододелницом р.

Тамнаве и Саве, па преко В. Бошњака и Мровске до с. Метлића, заузимајући положаје на десној обали Добраве, везујући се у десно са Шумадиском дивизијом I поз. код с. Заблаћа; а 1 пуком пешадије са 1 брзометном батеријом заузећете положај код Текериша за одбрану према Церу, и за везу са Дринском дивизијом II поз. на положају код с. Јаребица.

II степен колонских возова остаће до даљега наређења код Уба, а *I степен* преко Коцељева пребаците на правац; Каменица —Козарица—Мровска".

3. Команданту Моравске дивизије I поз.: „да Моравска дивизија I поз. одмаршује ноћас преко Коцељеве, и да се групише око Вел. Бошњака, спремна за даљи покрет".

4. Команданту Коњичке дивизије. У 2 ч. командант Армије послао је Коњичкој дивизији ову заповест: да Коњичка дивизија наступа преко Бањана—Дебрца ка Охриду и да се тамо распореди на положајима на десном крилу армије, и веже код Вучевице са Шумадиском дивизијом I поз.

Армиски штаб у В. Бошњаку." —

Командант II Армије под ОБр. 1306 од 3 ч. 30. добио је ову директиву из Врховне Команде:

„Делови III Армије који су бранили линију: *Лешница—Лозница*, потиснути су синоћ до јаребичке цркве, где су се задржали ради одбране и појачали трупама из Ваљева.

Упутите одмах *Коњичку дивизију* правцем: *Коцељева—Драгиње*, да што пре избије на линију: *Шабац—Лешница*, са задатком: да расветли ситуацију у Мачви, дејствујући у бок и позадину непријатеља, и обезбеђујући бок Ваше армије.

Са 2 дивизије крените се одмах форсирано правцем: *Коцељева—Текериш*, и са те стране нападните непријатеља у леви бок, који продире долином Јадра.

Шумадиска дивизија I поз. да заузме Шабац. Али ако би имала јачу снагу према себи, онда да се утврди и упорно брани правац ка Коцељеви и обезбеђује бок и позадину Ваше армије.

Ухватите одмах везу са III Армијом у правцу Осечина—Завлака." —

Приликом пријема ове директиве из Врховне Команде све дивизије II Армије биле су у покрету, у циљу концентрације на Добрави, према ранијој заповести команданта II Армије. На основу ове новодобивене директиве из Врховне Команде, која изазива промену у досадањој ситуацији, *командант II Армије издао је својим дивизијама за даље операције нову заповест ове садржине:*

„Непријатељ продире долином Јадра, а држи се и у Шапцу.

Трупе III Армије задржале су се код јаребичке цркве и ојачане трупама из Ваљева браниће даље продирање непријатеља.

Коњичка дивизија упућена је да што пре избије на линију: *Шабац—Лешница* и расветли стање у Мачви.

За остале дивизије наређујем и то:

1) *Комбинована дивизија* продужиће форсирано кретање правцем: В. Бошњак—Михаилов гроб (к. 255)—Ракита (к. 258) па гребеном на Радоњића брдо (к. 277) и Текериш, где ће оставити 1 пук са потребном артилеријом, за осигурање бока и позадине на правцу: Текериш—Шабац, а одавде једну колону као побочницу упутиће да продире гребеном Цера, ради заштите десног бока дивизије. Са главнином продираће басеном Јадранске Лешнице у бок непријатеља на линији: Стража—Козјак, али одржавајући стално везу са Моравском дивизијом I поз.

2) *Моравска дивизија* I поз. од Коцељеве продужиће марш на Каменицу, даље долином Тамнаве на с. Градојевић, па друмом за Шабац до Михаиловог гроба, и онда путем, којим је прошла Комбинована дивизија до Текериша, одакле друмом за Јаребичку цркву до Стасовине, а одатле продираће пл. Иверком ка Обрежу, нападајући непријатеља у бок у долини Јадра, ослањајући се на трупе код јаребичке цркве и одржавајући сталну везу са Комбинованом дивизијом.

Комбинована дивизија постараће се, да пут Михаилов гроб—Текериш што пре ослободи за Моравску дивизију I поз.

3) *Шумадиска дивизија I поз.* напашће непријатеља код Шапца и по могућству заузети га. Но ако би према себи имала јачу снагу непријатељску, онда нека се утврди и најупорније брани правце за В. Бошњак и Осечину, и осигурава бок и позадину армијама.

„17. пук I поз. са дивизионом брзометне артилерије упутите у В. Бошњак, где ће ми се још данас ставити на расположење. Све остале трупе III Армије задржаће и даље под својом командом.

„4) Извештаје слати у Вел. Бошњак, где ће бити армиски штаб.“ —

Око 12 ч. подне командант II Армије издао је лично заступнику команданта Комбиноване дивизије пуковнику Свет. Мишковићу овакву усмену заповест: „Због промењене ситуације мењам своју раније издату заповест Комбинованој дивизији и наређујем: да дивизија продужи марш преко Столица—к. 272—Михаиловог гроба на Текериш. Чим стигнете на Текериш, имате да извршите овај задатак: да са 1 пуком и 1 батеријом одмах осигурате правац: Текериш—Шабац; 1 пук са 1 батеријом да одмах упутите преко *Парлога* гребеном *Цера* на *Тројан—Косанин град*, а 2 пука са хау-

бичким дивизионом задржите на Текеришу према р. Лешници и Иверку. Са дивизијом форсирајте, и што пре, а по могућству још ноћас да заузмете Косанин град, јер од заузећа Косаниног града зависи целокупна ситуација, и то ће бити од пресудног значаја за следеће наше операције.“

На основу нове директиве, командант II Армије у 8 ч. 30 издао је команданту Коњичке дивизије овакву заповест: „На основу наређења Врховне Команде, Коњичка дивизија скренуће са свога досадањега правца попречним путевима правцем на запад, да што пре избије на линију: Шабац—Лешница, са задатком: да расветли ситуацију у Мачви, дејствује у бок и позадину непријатеља, и осигурава десни бок II Армије, која ће наступати преко Вел. Бошњака и Текериша, да нападне у леви бок непријатеља, који продире долином Јадра.

„Шумадиска дивизија I поз. има задатак, да заузме Шабац; а ако то не буде могућно, онда да се утврди и упорно брани правац ка Коцељеви и осигура бок и позадину Армије.

Извештаје ми слати у В. Бошњак.“ —

У 18 ч. командант Армије послао је Врховној Команди укупан дневни извештај ове садржине:

„Ситуација код ове Армије овога момента је оваква:

1. Шумадиска дивизија I поз. држи фронт од р. Млакве преко к. 174, Бунарине мале, к. 190, Заблаће—Столице. Резерва је на к. 174; 19. пешадиски пук са 1 батеријом на положају код с. Слатине к. 205. Наређено јој је, да избаци одред код Охрида на правац: Шабац—Дебрц.

2. Коњичка дивизија упућена по ранијем налогу на десно крило армије нар. Добраву скренула је код с. Дебрца на запад са налогом, да што пре избије на линију: Шабац—Лешница и расветли стање у Ма́чви. До сада немам извештаја у колико је ово извршено.

3) *Зачелни пешадиски пук Комбиноване дивизије* у 14 ч. 30 пролази кроз В. Бошњак за Текериш, а чеони пук вероватно је до сада врло близу Текериша.

4) *Моравска дивизија I поз.* са челом својим у 11 ч. скренула је код Коцељеве на пут уз Тамнаву за с. Градојевић, одакле ће маршевати за Комбинованом дивизијом на Текериш. Могуће, да јој је чело већ стигло до с. Градојевића на друм.

5) *Комбинована дивизија* има наређење да дејствује правцем преко Цер пл. и басена Јадранске Лешнице на бок противнички: *Козјак—Стража*, а *Моравска дивизија I поз.* преко Иверка, ослоњена на трупе III Армије, које држе положаје *Градац—Попов парлог*, дејствује у леви бок непријатељски на просторији *Недељишка црква—Обреж.*

„Надам се, да ће обе дивизије сутра пре подне бити развијене за овај напад.

„6) Сем топовске пуцњаве у правцу Лешнице, ничега другога нема на просторији: Шабац—Цер пл.

„7) На Градојевићу, за осигурање бока од правца: Шабац—Текериш остаће 1 пук са потребном артилеријом из Комбиноване дивизије до доласка Текеришког одреда, који саставља 17. пешадиски пук I поз. са једним дивизионом брзометне артилерије, и 6. пешадиски пук II поз. са 1 брзометном батеријом, који су у покрету за тај правац.

„8) Ноћас је 17. пешадиски пук предузео успешан напад на Шабац, али је напад обустављен, вероватно због наређења концентрације на Добрави. Подробнијих извештаја још немам.

„9) Ја ћу се налазити у В. Бошњаку.“ —

У 20 ч. командант II Армије послао је команданту III Армије извештај: „Надам се, да ће дивизије ове армије од Текериша бити сутра до подне развијене за напад на непријатељски бок. Молим настаните, да се, када борба отпочне, на непријатеља јако притискује с фронта и левом обалом Јадра.“

У 22 ч. 30 командант II Армије примио је од Коњичке дивизије овај извештај (писан 2 августа у 18 ч. 45): „Према наређењу ОБр. 246 од данас, са главнином Коњичке дивизије избио сам на линију: с. Заблаће—Столице (к. 205).

„1. Ескадрон избачен је као предстража на положај код с. Слатине, а 1 ескадрон као бочно осигурање код с. Д. Врањске.

„2. Распоред извиђачких делова је овакав: извиђачки ескадрон № 1 кретао се правцем: Црвена механа—Рајевац—Церовац — Богосавац. Реон извиђања десно: р. Сава; лево: с. Скупљен — Лојанице—Заблаће—Метковић—Липолист. Преноћиште ескадрона с. Богосавац.

„Извиђачки ескадрон № 2 кретао се правцем: Власаница—Владимирци—Матијевац—Бојић—Радовашница. Рејон извиђања десно: до границе извиђања извиђачког ескадрона № 1; лево: с. Брдарица—Метлић—Текериш—гребен Цер пл. Преноћиште Радовашница.

„Самостална официрска патрола № 1 кретала се правцем друм: Охрид—Шабац—Мајур—Слепчевић.

„Самостална официрска патрола № 2 кретала се правцем: Власаница— Брдарица—Метлић—Текериш.

„У моменту писања овога извештаја командант Коњичке дивизије добио је извештај од официрске патроле № 1 са Липара (писано у 14 ч. 30) у коме јавља: код Кленка се види непријатељски понтонски мост, који чувају 2 монитора испод шабачког

града. Не примећује се придолажење непријатељских трупа. Један дој коњички пук отишао је преко моста из Шапца у Кленак. На досадањем правцу непријатељ држи само Шабац. Његове слабе пешадиске патроле допиру само до р. Думаче.

„Од осталих извиђачких делова нисам до сада добио никакав извештај. Чим добијем доставићу.

„Са штабом и трупама Шумадиске дивизије I поз. имам везе. Трупе Шумадиске дивизије I поз. налазе се на моме десном крилу.

„Молим команданта за наређење за мој даљи рад, као и за објашњење детаљнијега распореда дивизија II Армије, и намере за њен даљи рад.“ —

2. Рад појединих дивизија.

а) Комбинована дивизија.

Овога дана у 1 ч. 15 добијена је заповест од команданта II Армије (Уб) за покрет и концентрацију дивизије на р. Добрави ове садржине:

„Крените одмах хитним маршем дивизију путем, који води гребеном—вододелницом р. Тамнаве и Саве, па преко В. Бошњака и Мровске до с. Метлића. Заузмите положај на десној обали Добраве, везујући се у десно са Шумадиском дивизијом I поз. код с. Заблаћа, а 1 пуком пешадије и 1 брзометном батеријом заузећете положај код Текериша за одбрану према Церу, и за везу са Дринском дивизијом I поз. на положају код с. Јаребица.

„II степен колонских возова остаће Вам до даљег наређења код Уба; а I степен преко Коцељеве пребаците на правац: Каменица—Козарица—Мровска.

„Ја ћу се налазити у В. Бошњаку,“ —

На основу ове заповести команданта II Армије, командант Комбиноване дивизије издао је својим трупама у 2 ч. (Бањани) ову заповест за покрет:

„Никакви подаци о непријатељу нису добијени.

О нашим трупама добијени су подаци, да се Шумадиска дивизија I поз. налази према Шапцу, а Дринска дивизија I поз. налази се на јаребичким положајима.

Дивизија ће одмах хитним маршем одмаршовати ка р. Добрави у циљу заузећа линије: Столице (к. 205)—Шеварице мала —Метлић, а са 1 пуком и 1 батеријом заузеће положај код Текериша.

Наређујем:

1. II (моравски) прекобројни пук са 1 пољском брзометном батеријом и 1 водом болничара, одмаршоваће данас у 3 ч. са

Тривунових ливада сеоским путем преко Делелог брда (к. 244)—В. Бошњака—Столице (к. 280)—Михајловац и Раките на Текериш где ће заузети положај за одбрану према Церу (северо-западно) и за везу са Дринском дивизијом код с. Јаребица. Од Вел. Бошњака обезбедити се на маршу.

2) *I (моравски) прекобројни пешадиски пук* са 1 пољском брзометном батеријом и 1 водом болничара да се крене одмах са досадањег положаја за II пуком истим правцем до Вел. Бошњака (Столице к. 280), а одатле преко Главице и с. Мровске на Метлић и заузеће положај код Метлића на линији: *к. 211 — к. 220 — к. 240*.

3) *VI (тимочки) прекобројни пук* са 1 водом болничара полази са досадањег места и маршује одмах за I пуком до друма Осечина—Шабац, потом друмом до Столица. Овај пук са 1 пољском брзометном батеријом *са воловском запрегом*, заузеће положај *к. 250—Столице* (западно од Шеварице мале); ухватити везу са Шумадиском дивизијом I поз. у с. Заблаћу.

4) *V (шумадиски) прекобројни пук* са 2-гим хаубичким дивизионом, пољском брзометном батеријом *са воловском запрегом* и пионирском четом, маршеваће за VI пуком.

5) *V пук и пионирска чета* биће у општој резерви, између с. Пејиновића и Врапчеве механе. Место за 2-ги хаубички дивизион на положају одредиће накнадно, дотле дивизион ће се задржати код опште резерве.

6) Ескадрон дивизиске коњице*) са митраљеским одељењем, кренуће се одмах са досадањега места преко „Гомиле" (с. Цигани) — В. Бошњака — Метлића — р. Добраве — Пандуровића мале на Старе винограде (код с. Волујца), одакле ће извиђати правцима:

Стари виногради — Шабац;
Стари виногради — Липолист;
Стари виногради — Цер пл.

7) Телеграфско одељење поставиће одмах телефонску везу: В. Бошњак—Врапчева мех. на друму Шабац—Осечина (код с. Пејиновића).

8) I степен муниционе колоне (1 одељење са муницијом за пољску артилерију; половина III одељења са муницијом за српску брзометну пушку; половина IV одељења са муницијом за турску брзометну пушку) кренуће се одмах из Врела сеоским путем, који

*) Неразумљиво је, зашто овај ескадрон дивизиске коњице са митраљеским одељењем није раније избачен пред дивизију, ради извиђања и брзог разјашњења ситуације на линији: Метковић—Грушић—Цер—Текериш, до доласка дивизије на одређени јој положај.

иде десном обалом р. Каленовице па друмом од Коцељеве до В. Бошњака и преко Столица (к. 280) доћи на Сто (к. 262) код с. Ћуковине.

II степен муниционе колоне остаће на досадањем месту.

9) Болничарска чета биће код с. Мровске поред друма Осечина—Шабац. Наређење за образовање завојишта следоваће.

I пољска болница кренуће се одмах преко Уба и Коцељева у Каменицу, где ће добити даље наређење.

II пољска болница остаје у Мургашу.

10) Трупне коморе II пука и брзометне батерије иду са својим јединицама. Остале трупне коморе остају на досадањим местима, а командири долазе у дивизиски штаб, где ће добити даље наређење.

Командир свију трупних комора биће капетан Милан Радосављевић.

11) Војна пошта у Убу.

12) Ја ћу бити код Врапчеве механе (на друму Осечина — Шабац)". —

У току кретања *командант армије* (на основу новодобијене директиве из Врховне Команде) *мења своју досадању заповест, и за Комбиновану дивизију у 12 ч. — подне у В. Бошњаку издао је усмену заповест најстаријем команданту пука пуковнику Свет. Мишковићу*, као заступнику команданта Комбиноване дивизије, *ове садржине**):

„Услед промењене ситуације, моју заповест коју сам издао команданту Комбиноване дивизије за покрет мењам у следећем: да одмах примите команду над Комбинованом дивизијом и са сва 4 пука и осталим деловима кренућете се са В. Бошњака преко Столице — к. 272 — Михаиловог гроба ка Текеришу, са задатком: како стигнете на Текериш, да са 1 пуком и 1 батеријом одмах осигурате правац: Текериш—Шабац; 1 пук са 1 батеријом одмах да упутите преко Парлога гребеном Цера на Тројан—Косанин град, а 2 пука са хаубичким дивизионом задржите на Текеришу према Лешници и Иверку. Са дивизијом форсирајте, јер заузеће Косаниного града биће од пресудног значаја за целокупну ситуацију

*) Ову заповест командант армије издао је пуковнику Свет. Мишковићу као најстаријем трупном команданту у дивизији с тога, што ту у близини није било команданта дивизије и његовог начелника ђ-штаба, а нису се могли одмах ни наћи, јер се није знало где су. Он је раније са начелником дивизиског ђенералштаба напустио дивизију и отишао унапред на одређени му положај на Добрави, ради рекогносцирања и оријентације о ситуацији до доласка дивизије. Требало је имати у виду, да дивизију нису смели напустити на дуже време и командант дивизије и начелник дивизиског ђенералштаба, већ је ради рекогносцирања требао бити упућен само начелник дивизиског ђенералштаба. Погрешка у овоме допринела је ноћни хаос на Церу и неуспех, плаћен великим жртвама с наше стране.

наше војске за следеће операције". — У исто време командант армије напоменуо је заступнику команданта Комбиноване дивизије, да ће вероватно на Церу наићи на наше комите.

Према овој заповести команданта армије, заступник команданта Комбиноване дивизије наредио је усмено:

У претходницу: I прекобројни пешадиски пук са 1 пољском брзометном батеријом. Правац кретања: В. Бошњак—Столице — к. 272 — Михаилов гроб—с. Криваја—Текериш.

Главнина је остала у истом распореду у коме је дотле маршевала. У току кретања у новоме правцу заступник команданта дивизије наредио је око 17 ч. (Криваjски манастир), да I прекобројни пук форсира преко Криваjске косе—Радоњића брда—Текериша. и заштити правац Текериш—Шабац, напомињући команданту пука, да се, ако је могућно, дохвати положаја Скакалишта и Стојковца.

Команданту II прекобројног пука наредио је, да одмах с пуком пожури преко Парлога—В. и М. Лисине—Тројана ка Косанином граду.

Команданту VI прекобројног пука да заузме Текериш, обезбеди се, и лево ухвати везу са Дринском дивизијом II поз.

Команданту V прекобројног пука није ништа наређено, пошто је он био доста изостао на маршу и овог дана заноћио је код манастира Криваје.

После овога послати су ордонанси коњаници, да ухвате десно везу са нашим трупама, и да у правцу Врапчеве механе нађу команданта Комбиноване дивизије, да га обавесте о промени ситуације, и да је заступник команданта дивизије у манастиру Криваји.

Трупе су у покрету целога дана по највећој жези и прашини, а од мрака по јакој киши и раскаљаним сеоским путевима.

Ситуација у 22 ч. код Комбиноване дивизије била је оваква: на Парлогу 2-ги батаљон II прекобројног пука; код текеришке механе 3-ћи батаљон II прекобројног пука; 1. и 4. батаљон II прекобројног пука били су између Кика и Радоњића брда. У Текеришу: 7. пољска батерија и 1 чета из I прекобројног пука; 2. и 4. батаљон I прекобројног пука. VI прекобројни пук челом стигао до Текериша; 1. и 8. пољска батерија између Радоњића брда и Криваjске косе; V прекобројни пук и 2-ги хаубички дивизион код манастира Криваје.

II прекобројни пук продирући ка Тројану, наишао је на Лисини на непријатеља, а још за време кретања од Кика ка Парлогу видели су се многи непријатељски упаљени фењери у покрету око Тројана. Око поноћи развила се код Лисине јака ноћна борба; непријатељ даје врло снажан отпор и покушава против-

напад; дошло је и до блиске борбе; поред пушчане, била је врло јака и митраљеска ватра; 7. пољска батерија имала је постављена 3 топа на друму, а 1 топ је извукла на Парлог. Између 12 и 13 ч. од непријатељског бивака (на источној падини М. Лисине) отвори се јака пешачка и митраљеска ватра, и непријатељ покушава покрет унапред, али је нашом јаком ватром био одбијен. Војници 3. батаљона II прекобројног пука продирали су у непријатељски бивак и заробљавали су непријатељске војнике.

У 3 ч. 10, 3. августа, заступник команданта дивизије (Радоњића брдо) добио је од команданта II прекобројног пука овај извештај: „У кретању своме ка вису Церу задржат сам јаком непријатељском ватром на положају Парлог. Пук је се измешао са I прекобројним пуком, и до сада је водио упорну борбу, одбивши неколико непријатељских напада. Губитака има и с једне и с друге стране у великом броју. Има приличан број заробљеника: подофицира и редова, који веле, да са њихове стране учествује у борби, поред њиховога пука, још 1—2 пука коњице, али не знају тачно колико. Борба још непрекидно траје.

Пошто пук има велики број рањеника, међу којима има до ста и тешко рањених, молим да се пошаљу кола за њихову евакуацију. као и упуство куда да се шаљу. Превијалиште је у подножју Парлога, на путу Текериш—Парлог. Молим да се пошаље и која сака воде, која је потребна нарочито за рањенике.

Молим ако има каква наређења за даљи рад.

VI прекобројни пук је на левоме крилу положаја Парлог, и потпомаже борбу." —

Ноћу 2/3 августа ток борбе био је у главноме овакав:

а) На десноме крилу 4. батаљон I прекобројног пука развио се за борбу на Дугоме рту и прешао у напад на непријатеља на Дивичу, где се налазио цео непријатељски 28. ландверски пук. Борба је била врло јака; батаљон није успео у нападу. 2. батаљон и митраљеско одељење I прекобројног пука појачали су I борбени ред, развивши се лево од 4. батаљона. Понова се развила јака борба и после јаке ватре пошло се на јуриш. Јуриш је успео, и непријатељски 28. ландверски пук одбачен је са великим губитцима ка Грујића механи, и I прекобројни пук заузео је косу Дивич.

б) У центру у борбу је ангажован 3. батаљон II прекобројног пука десно, а 4. батаљон истог пука лево, ка Водицама. Борба је била врло јака. II прекобројни пук тежио је да непријатеља потисне са В. Лисине и Тројана и овлада кључем положаја. Успело се, да се заузме В. Лисина, и да се непријатељ потисне ка Тројану. На В. Лисину избили су прво 2 митраљеза II прекобројног

пука, потом су убрзо избила и митраљеска одељења I и VI прекобројног пука, те сада 10 митраљеза отворише ватру на Тројан, који је почела са Парлога успешно да туче и 7. батерија, која је и у току ноћи енергично дејстовала, ма да је била у сфери пешадиске ватре. Остале пољске батерије (1. и 8.) биле су до 5 ч. постављене на к. 325, те и оне отворише ватру на непријатеља на Тројану и на Водицама.

Код овога пука био је доста велики неред у ноћној борби. Командовало се само „напред“, често се давао трубни знак, „јуриш“, „стој“, и „прекини паљбу“, јер су се јединице биле у мраку потпуно измешале и била је бојазан, да се међусобно не туку. Ангажовање јединица у овом ноћном нападу (који није био раније проучен ни припремљен) није било у реду и правилно, јер није било ни правилног заповедања.

в) На левом крилу ток борбе био је у главном овакав: командант VI прекобројног пука наредио је, да се пук од Текериша одмах крене за Парлог, а 1 чета 2. батаљона да остане на источној ивици Текериша, ради обезбеђивања комуникације: Текериш —Кривајски манастир.

У циљу напада на непријатеља, који је био на коси јужно од Водица, и потпомагања напада I и II прекобројног пука, командант VI прекобројног пука развио је пук за напад дуж друма (к. 330) и то: у I борбеном реду 1. и 2. батаљон, а у II борбеном реду 3. и 4. батаљон; митраљеско одељење било је између борбених редова, позади деснога крила.

Чим је I борбени ред почео покрет од Парлога ка Водицама, добио је непријатељску ватру, и борба је отпочела. Пук је уопште напредовао у нападу дотле, докле није почео знатно да трпи од јаке бочне непријатељске хаубичке артилериске ватре са Поповог парлога и Рајиног гроба на пл. Иверку. Због овога овај је пук био поколебан и приморан на одступање. Ово одступање повукло је собом и одступање остала 2 пука (I и II), који су били у борби.

Напад Комбиноване дивизије није успео с тога, што није био ниуколико проучен ни припремљен. Пукови су маршевали један за другим ка Текеришу и даље ка Церу под тешким маршевским приликама: велики марш, јага жега и прашина, а по том у вече јака киша, облачно време и велико блато, дејствовало је на трупе до крајње исцрпености снаге. Пошло се на марш у 3 ч., маршевало се целога дана, па је марш продужен и ноћу, и најзад упало се у непредвиђену и изненадну ноћну борбу, на непознатом планинском земљишту и не познавајући ни мало прилике код непријатеља. Пукови су из марша један за другим срљали у ноћну борбу са највећим пожртвовањем, у циљу да један

другоме помогну. Али ово није могло ништа помоћи, пошто се радило насумце и без икаквога плана.

II прекобројни пешад. пук био је на челу колоне; он је први ударио на непријатеља и развио се за борбу. Али пошто је непријатељ био доста јак и отпоран, пук није могао успети. I и VI прекобројни пук су се одмах развијали десно и лево од II пука, у циљу да му притекну у помоћ и одважно су напали на непријатеља. Тако је се спонтано развио један огорчени и крвав ноћни бој, који је донео великих изненађења и жртава и једној и другој страни. Овај колебљиви и нерешени бој трајао је све до зоре 3 августа. На нашем десном крилу било је виднога успеха, али на нашем левом крилу наилазило се на све јачи непријатељски отпор. Једно ова околност, а друго што је пук почео да трпи јаку бочну непријатељску хаубичку ватру са Поповог парлога и Рајиног гроба, VI прекобројни пук, изгубивши све команданте батаљона и још 13 командира чета и водних официра, попустио је и одступио, што је неминовно повукло и повлачење осталих пукова (I и II) уназад.

Ову несмотреност и погрешку у командовању, пукови Комбиноване дивизије (I II и VI) платили су врло великим жртвама,*) и дивизија се морала сва повући уназад, под заштитом V прекобројног пука и артилерије, из непосредне близине непријатељске на линију: Кривајска коса — Радоњића брдо — Кик — к. 325, у циљу да се прикупи и уреди, па понова да предузме на непријатеља систематски и методичан напад.

Непријатељ срећом није искористио ову за њега корисну прилику да пређе у напад, јер изгледа да није знао ни осећао шта се све дешавало. И непријатељ је тако исто био збуњен и неодређен и ово стање трајало је код њега не само ове критичне ноћи, него и цео дан 3 августа, те нас је ово спасло од штетних последица, које су могле наступити, да је непријатељ био прибран

*) Губици у овом ноћном боју код појединих пукова били су ови:

а) *I (моравски) прекобројни пук:*
- 12 официра (од којих 2 команданта батаљона).
- 689 подофицира, каплара и редова.

б) *II (моравски) прекобројни пук:*
- 15 официра.
- 1284 подофицира, каплара, редова.

в) *VI (тимочки) прекобројни пук:*
- 20 официра.
- 1022 подофицира, каплара, редова.

Укупно:
- 47 официра.
- 2995 подофицира, каплара, редова.

и присебан и да је правилно схватио ситуацију и одмах за нашим одступањем предузео једно енергично и незадржано гоњење наших трупа.

Офанзива 21. ландверске дивизије 8. корпуса заустављена је потпуно, неки њени слабији делови одступали су, остали се задржали и утврђивали се на Тројану. Овај неуспех непријатељски укочио је даље операције и целог 8. корпуса.

Ситуација Комбиноване дивизије 3 августа око 5 ч. била је оваква:

I прекобројни пук наслањао се десним крилом на поток северо-западно од Дивича према извору Дејановац. Лево од њега измешан део I прекобројног пука са батаљоном из II прекобројног пука, који је требао да избије на Косанин град. Лево од II пука а северно од с. Текериша био је VI прекобројни пук.

V прекобројни пук није се могао наћи ни до 7 ч., према томе он није ове ноћи ни учествовао у борби.

б) Моравска дивизија I поз.

На основу добијене заповести од команданта II Армије у Вел. Бошњаку у 10 ч. 45, дивизија је узела нов правац кретања ка Текеришу, и даље Иверком ка Обрежу, да заузећем Иверка и базирањем на њега нападне непријатеља који продире долином Јадра у леви бок.

в) Шумадиска дивизија I поз.

Према издатој заповести 1 августа, напад дивизије требао је отпочети данас у 3 ч. 30. Али када је командант дивизије око 1 ч. 15 добио извештај од команданта 10. пешадиског пука, да је јуче по подне на друму: Шабац—Лозница примећена велика прашина; а други извештај од једне официрске патроле, да се у с. Добрићу, Метковићу, Цуљковићу и Варни појавила непријатељска коњица, а да код Цуљковића има и пешадије, командант дивизије се одмах одлучио не проверавајући тачност ових добијених извештаја, да обустави напад на Шабац, докле се ситуација на левом боку дивизије не разјасни.

За овај циљ командант дивизије одмах после 1 ч. 15 издао је овакву заповест:

„Напад дивизије по наређењу ОБр. 277 обуставља се, докле се ситуација не разјасни. Трупе ојачане Шумадиске дивизије I поз. задржаће се на својим нападним положајима на линији: Мишар—Јевремовац. Делови који су били данас ангажовани у борби, вратиће се одмах на своје нападне положаје.

Заузете положаје утврдити, а за случај непријатељскога напада што упорније бранити.

10. пешадиски пук заломиће своје лево крило и заузети делом својих трупа положај код с. Маова. Лево доћи у везу са 19. пешадиским пуком, а 1 батерију упутити одмах по пријему наређења у правцу с. Варне и Слатине, у састав 19. пешадиског пука. 19. пешадиски пук заузеће положаје код с. Варне и Слатине и гарантовати лево крило и бок ојачане дивизије. За случај непријатељског напада одмах ме известити, а слати ми што чешће извештаје.

Ја ћу се налазити на Орловцу."

Када је командант дивизије издао ову заповест добио је заповест од команданта II Армије ове садржине:

„Одложите напад на Шабац до даљег наређења. Концентришите се на положајима на десној обали Добраве између Вучевице и с. Пејиновића, а држите око Синошевића пут из Слатине за Текериш. На досадањим положајима оставите само предстраже. На новом положају утврдите се за одбрану.

Комбинована дивизија цела маршује ноћас преко В. Бошњака и Мровске за Метлић, и по доласку заузеће положај западно од Шумадиске дивизије I поз.

Моравска дивизија I поз. маршује преко Коцељеве, и груписаће се на линији: В. Бошњак—Мровска.

Коњичка дивизија наступа ноћас преко Бањана и Дебрца ка Охриду, и зауставиће се на десном крилу Шумадиске дивизије I поз. Све колонске возове вратите натраг у долину Тамнаве, да што пре очисте пут наступајућих дивизија."

Према овој заповести командант Шумадиске дивизије (на Орловцу) издао је својим трупама овакву заповест:

„Према наређењу армиске команде, трупе ојачане Шумадиске дивизије I поз. повући ће се и концентровати за одбрану на положајима десне обале р. Добраве од с. Вучевице до Заблаћа а држаће око Синошевића пут из Слатине за Текериш.

На основу овога наређујем:

1. Коњица ће се повући у правцу с. Синошевића ка Накучанима, и ту очекивати даље наређење.

2. 19. пешадиски пук заузеће положаје код с. Слатине, а доцније ће се повући код Синошевића, на крајње лево крило трупа дивизије и гарантовати правац: Варна—Текериш.

3. Лева колона оставиће на положајима код Јевремовца слабија заштитна одељења, а одмах се са колоном повући правцем Г. Врањска на положај код с. Заблаћа на лево крило дивизије.

4. Средња колона оставиће на положајима слабија заштитна одељења и одмах се повући правцем западно од Церовца, на лево крило положаја десне обале р. Добраве код с. Риђака.

5. Десна колона, пошто остави на досадањим положајима слабија заштитна одељења, повући ће се одмах друмом преко Церовца на десно крило положаја код с. Риђака.

6. Резерва: 12. пешадиски пук заузеће одмах положај за одбрану код с. Вукошића, пропустити средњу и десну колону, па се одмах и сам повући на положај Риђаке код с. Лојанице.

7. Тимочки полубатаљон и телеграфско одељење доћи ће код дивизиског штаба код с. Лојанице.

8. Болничарска чета, чим заврши посао на завојишту, доћи ће одмах код мех. Лојанице.

9. Трупна комора повући ће се одмах код Вел. Бошњака.

10. I степен колонске коморе повући ће се код с. Крнића, а II степен у Коцељеву.

11. Ја ћу бити за време повлачења јужно од с. Церовца, а затим код с. Лојанице.

12. Повлачење почети одмах по добијеном наређењу и под заклоном мрака, а при повлачењу одржавати јачу међусобну везу.“

Повлачење трупа по овој заповести извршено је у потпуном реду и без узнемиривања од стране непријатеља, и до 6 ч. трупе су се потпуно извукле из сфере непријатељског дејства.

У циљу заузимања положаја и распореда трупа на новим положајима, издата је заповест у 6 ч. 15, ове садржине:

„О непријатељу нема нових података.

Према наређењу армиске команде дивизија ће бранити положај на десној обали р. Добраве од с. Вучевице до с. Пејиновића, гарантујући у исто време правац: Варна—Текериш.

Лево од ове дивизије на положајима око Метлића и даље на запад искупиће се трупе Комбиноване дивизије: око Вел. Бошњака Моравска дивизија I поз., а код Охрида Коњичка дивизија.

„1) Десни одсек. Командант потпуковник Јов. Васић. 6-ти пешад. пук III поз. 1 позициска батерија. 1 вод болничара.	1) Заузеће и бранити потожај код с. Кујавице, фронтом ка Добрави и ка Охриду, и служити као ослонац Коњичкој дивизији.
2) Центар. Командант потпуковник Ал. Стојишић. 11. пешад. пук I поз. 2. батаљон 17. пешад. пука I поз.	2) Заузеће и бранити положај код с. Риђака, на одсеку од р. Млакве до р. Вишње.

3 пољске брзометне батерије дринске.

2 пољске брзометне батерије шумадиске.

1 хаубичка батерија.

2 вода пионира.

1 вод болничара.

3) Леви одсек.

Командант потпуковник Влад. Туцовић.

10. пешад. пук I поз.

6. „ „ II поз.

2 пољске батерије (доцније 3).

1 вод болничара.

3) Заузеће и бранити одсек од Бунарина Мале до Врапчеве механе.

4) Резерва.

12. пешад. пук.

2 батаљона 17. пешад. пука.

1 батаљон 19. пешад. пука.

4) Искупиће се код с. Лојанице к. 184.

5) Заштитница.

2 батаљона 12. пешад. пука I поз.

1 пољска батерија.

1 вод болничара.

5) Заузеће привремено положај код с. Вукошића, пропустити средњу и десну колону, па се свити правцем Лојанице и ту доћи у дивизиску резерву. Батерију упутити правцем Заблаће команданту левога одсека.

6) Коњички пук.

Командант потпуковник Петар Саватић.

3 ескадрона.

1 митраљеско одељење.

6) Повући ће се у правцу с. Синошевића ка Накучанима, и ту очекивати даље наређење.

7) *Пионирски полубатаљон* биће код дивизиске резерве, а телеграфско одељење код дивизиског штаба.

8) *Завојиште* ће бити код к. 209, јужно од Лојанице.

9) *Трупна комора* трупа десног одсека биће у селу сакупљена; трупа из центра код с. Крнуле, и левог одсека у с. Матијевици на десној обали р. Вишње.

10) *I степен колонске коморе* код к. 209 јужно од с. Лојанице.

11) *II степен* остаће код Коцељева.

12) По доласку на положај одсеке своје што јаче утврдити и осигурати.

13) Заштитни делови остављени на положајима јужно од Шапца остаће и даље на заузетим положајима, а на случај јачега надирања непријатеља, повлачиће се, и то они од Мишара правцем Церовац ка центру, а они од Јевремовца и Причиновића у правцу Заблаћа и после ући у састав својих јединица.

14) Ја ћу бити између мех. Лојанице и к. 209". —

Искупљање трупа Шумадиске дивизије I поз. на положајима извршено је до 10 ч. и одмах предузето утврђивање.

По доласку на нове положаје издвојени су из састава Шумадиске дивизије I поз.: 17. пешадиски пук I поз., и 6. пешадиски пук II поз. са њиховим батеријама, и према заповести команданта II Армије, понова су стављени на расположење команданту Шабачког одреда, коме је наређено, да се са одредом одмах крене правцем ка Текеришу.

Како је одласком ових трупа морала да се учини извесна промена у досадањем распореду трупа, то је *командант дивизије у 11 ч. издао нову и дефинитивну заповест за поседање положаја* ове садржине:

„Како је 17. пешадиски пук са придатим му брзометним дивизионом и 6. пешадиским пуком II поз. са придатом му брзометном батеријом, издвојен из састава трупа ове дивизије, *што наређујем, да распоред трупа Шумадиске дивизије I поз. на заузетом положају на Добрави буде овакав:*

1) *Десни одсек.* Командант потпуковник Јов. Васић. 6. пешад. пук III поз. 1 позициска батерија.	1) Заузима и брани положаје код с. Кујавице, и служи као ослонац Коњичке дивизије, која ће доћи код Охрида.
2) *Центар.* Командант потпуковник Воj. Томић. 11. пешад. пук. 2 батаљона 12. пешад. пука I поз. 3 пољске батерије. 1 хаубичка батерија. 1 вод болничара.	2) Заузима и брани положаје код с. Риђака, на одсеку од р. Млакве до р. Вишње, на десној обали Добраве.
3) *Леви одсек.* Командант потпуковник Влад. Туцовић. 10. пешад. пук I поз. 1 пољ. батерија. 1 вод болничара.	3) Заузеће и бранити положај од Бунарина мале до Дионице. Преко Столице (Лазарице) доћи у везу са десним крилом Комбиноване дивизије, која ће бити на положају код с. Метлића.

4) *Резерва.* Командант потпуковник В. Мацаревић. 2 батаљона 12. пешад. пука I поз. 1 батаљон 19. пешад. пука I поз.	4) Искупиће се на к. 174 северно од мех. Лојанице.

5) 19. пешадиски пук са 1 батеријом остаће на положају код Слатине к. 205.

За случај јачег непријатељског напада, повући ће се на положај код Синошевића и даље у правцу Столице к. 205, на лево крило 10. пешадиског пука.

6) *Завојиште* ће бити код лојаничке механе.

7) *Пионирски полубатаљон* код дивизиске резерве, а *телеграфско одељење* код дивизиског штаба.

8) Ја ћу бити на к. 174 северно од Лојанице.

9) Резерва ће утврдити главни положај к. 174.

За све остало важи моја заповест ОБр. 320 од данашњег.

Напомена. Коњичка дивизија је стигла у Охрид". —

За све ово време према фронту Шумадиске дивизије I поз. непријатељ није ништа предузимао и остао је на својим положајима на ивици вароши Шапца, а само његове батерије са леве обале Саве и са монитора тукле су мишарске положаје. О непријатељским трупама, које су авизиране према левом боку Шумадиске дивизије I поз., командант дивизије у својој релацији наводи, да о њима није имао *„опредељених података"*, наводећи даље да „по извештајима извиђачких ескадрона и коњичких патрола, непријатељске трупе допрле су биле до Цуљковића; међутим по извештајима пешадиских патрола у Цуљковићу, као и у Добрићу, Грушићу и Метковићу, није било непријатељских трупа". (Релација команданта Шумадиске дивизије). *Командант Коњичке дивизије* у свом извештају од 3 авг., писаном у 8 ч. 30, јавља: „да непријатељ наступа једном колоном преко Цера у јачини 1 дивизије, а за осигурање свога левога бока истурио је: 1 пешадиски пук, 2—3 батерије и 1—2 ескадрона, који се креће од Беле Реке преко Цуљковића ка Метковићу". *Командант II Армије* у своме извештају Врховној Команди од 3 авг. јавља између осталога и ово: „да код Шапца није било акције", и да „у Мачви нису нађене веће масе".

Из овога се види, да је командант дивизије преувеличао опасност за свој леви бок, и због тога одложио наређени напад на Шабац у моменту, када је непријатељ у њему био још слаб и није показивао скоро никакву активност.

У 17 ч. добијена је од команданта II Армије (Уб) оваква заповест:

„Непријатељ продире долином Јадра, а држи се и у Шапцу. Трупе III Армије задржале су се код јаребичке цркве, а ојачане трупама из Ваљева браниће и даље продирање непријатеља.

Коњичка дивизија упућена је, да што пре избије на линију: Шабац—Лешница и расветли стање у Мачви.

За остале дивизије наређујем и то:

1) Комбинована дивизија продужиће форсирано кретање правцем: В. Бошњак—Михаилов гроб—Ракита, па гребеном Радоњића брдо и Текериш, где ће оставити 1 пешадиски пук са потребном артилеријом за осигурање бока и позадине на правцу Текериш—Шабац и одавде: једну колону као побочницу упутиће да продире гребеном Цера, ради заштите десног бока дивизије, а главнином продираће басеном Јадранске Лешнице у непријатељски бок на линији: Стража—Козјак, али одржавајући сталну везу са Моравском дивизијом I поз.

2) Моравска дивизија I поз. од Коцељеве продужиће марш на Каменицу, па даље долином р. Тамнаве кроз с. Градојевић, па друмом за Шабац до Михаилова гроба, па онда путем, којим је прошла Комбинована дивизија до Текериша. Одатле друмом за Јаребичку цркву до Спасовине, а одатле продираће планином Иверком ка Обрежу, нападајући непријатеља у бок у долини Јадра, ослањајући се на трупе код јаребичке цркве и одржавајући сталну везу са Комбинованом дивизијом.

Комбинована дивизија постараће се, да пут Михаилов гроб —Текериш што пре ослободи за Моравску дивизију I поз.

3) Шумадиска дивизија I поз. напашће непријатеља код Шапца и по могућству заузети га.*) Но ако би према себи имала јаку снагу непријатељску, онда нека се утврди и најупорније брани правце за В. Бошњак и Осечину, и осигурава бок и позадину армије.

17. пешадиски пук I поз. са дивизионом брзометне артилерије упутиће у В. Бошњак, где ће ми се још данас ставити на расположење.

Све остале трупе III Армије задржаће и даље под својом командом.

---

*) Готово у свима заповестима команданта II Армије за Шумадиску дивизију I поз. за напад непријатеља код Шапца ставља се *„по могућству заузети га“*. Оваква стилизација у заповестима у опште врло је незгодна, јер поред тога што она изражава сумњу претпостављеног у оно што наређује, она тако исто слаби поверење и одлучност код потчињеног за оно што му се наређује, а сем свега овога потчињени не подлежи ни одговорности за неизвршење заповести, јер му је наређено „по могућству . . .“.

Извешћа слати у В. Бошњак, где ће бити армиски штаб".

На основу ове добијене заповести командант Шумадиске дивизије I поз. у 18 ч. издао је својим трупама ову заповест:

„Непријатељ продире долином Јадра а држи се и у Шапцу.

Трупе III Армије задржале су се код јаребичке цркве и ојачане трупама из Ваљева браниће даље продирање непријатеља.

Коњичка дивизија упућена је, да што пре избије на линију Шабац—Лешница, и расветли стање у Мачви. Њени извиђачки делови избиће вечерас код с. Богосавац—Радовашница, а са патролама доћи до с. Дуваништа и Прњавора. Главнина Коњичке дивизије заноћиће вечерас у с. Заблаћу. Један њен извиђачки ескадрон упућен је данас по подне у правцу Д. Врањске и Причиновића.

Комбинована дивизија, која је челом својих трупа избила већ код Текериша, продужиће даље покрет низ Лешницу, а код Текериша оставити само заслон.

Моравска дивизија I поз. креће се од Коцељеве за долину Јадра, у циљу напада непријатељских трупа, које се крећу уз Јадар.

Шумадиска дивизија I поз. има задатак, да нападне непријатеља код Шапца и по могућству заузме Шабац, а на случај да према себи има јаку снагу непријатељску, онда да се утврди и најупорније брани правце за В. Бошњак и Осечину, и осигурава бок и позадину армијама.

Према томе наређујем:

Трупе Шумадиске дивизије за вечерас 2 августа заноћиће на заузетим положајима; положаје што јаче утврдити и за случај непријатељског напада што упорније их бранити.

У току ноћи положаје своје добро осигурати.

Трупе за вечерас добро да се одморе и прикупе.

Трупној комори наређено је, да дође код својих трупа, те трупе што боље снабдети и припремити за даљи покрет,

I степен колонске коморе прићи ће ближе Лојаничкој механи.

Команданти пукова и одсека доћи ће у што тешњу везу, а команданти 10. и 11. пешадиског пука известиће ме одмах, где им се налазе сада њихови заштитни делови.

Команданти пукова везаће се телефоном за главну линију одмах, ако то до сада није учињено, а поред тога настати, да се између пукова и дивизиског штаба што јача веза постави, и извешћа што чешће шаљу.

Ја ћу за вечерас бити на к. 174, северно од с. Лојанице код дивизиске резерве.

Заповест за покрет следоваће накнадно.

Напомена. Према наређењу армиске команде 6. пук II поз. са његовом брзометном батеријом остаће и даље у саставу трупа Шумадиске дивизије I поз". —

Према армиској заповести, командант дивизије у 18 ч. 30 издао је команданту 6. пука III поз. ову заповест:

„Како је потребно, да дивизија у своме раду и операцијама према Шапцу буде осигурана са свога десног бока, а у исто време да би се спречио сваки прелаз непријатељских трупа на делу од Охрида до Ушћа, наређено је, да 6. пук III поз. крене сутра зором са придодатом му батеријом позициском, и избије на фронт: Ушће —Охрид, а са резервом код Црвене механе, са задатком, да апсолутно сваки покушај непријатељског прелаза на делу од Ушћа до Охрида по сваку цену спречи. Пуку ће се придати 1 чета 12. пешадиског пука I поз., која ће сутра 3 августа, најдаље до 6 ч. бити код Црвене механе и ставити се под команду команданта тога пука". —

Распоред дивизије за ноћ 2|3 августа био је овакав:

1) Десно крило: 6. пешадиски пук III поз. са 1-ом позициском батеријом на Кујавици (к. 162), са предњим деловима према Добрави и Охриду.

2) Центар: 11. пешадиски пук, 2 батаљона 12. пешадиског пука, 2 пољске батерије, и 1 хаубички дивизион на к. 174; а са предњим деловима на фронту од р. Млакве до р. Вишње (2 батаљона 12. и 1 батаљон 11. пешад. пука); 1 батаљон на левој обали Добраве код Лескића механе.

3) Лево крило: 10. пешадиски пук I поз. 6. пешадиски пук II поз. и 2 пољске батерије на положају Бунарине мала, а слабим деловима на левој обали Добраве. 6. пук позади у резерви.

4) Побочница: 19. пешадиски пук (3 батаљона) и 1 батерија на Слатини, са предњим деловима истакнутим ка Варни, Метковићу и Грушином гробу.

5) Резерва: 2 батаљона 12. пешадиског пука и 1 батаљон 19. пешадиског пука позади к. 174, ту и дивизиски штаб.

Остали делови дивизије према раније издатој заповести.

Рад непријатеља.

3 август

Код 8. корпуса 9. пешадиска дивизија фелдмаршаллајтнанта фон Шојхенштуела наишла је код с. Лужанци на јачег непријатеља, одбацила га је и у гоњењу доспела до с. Михине.

21. ландверској дивизији фелдмаршаллајтнанта Пржиборског десила се несрећа. Њена главна колона од 3 пешадиска пука, под командом ђенералмајора Панеша, наступала је гребеном Цер

пл., а северна споредна колона пуковника фон Хинке (1 пешадиски пук са целокупном дивизиском артилеријом) кретала се преко Липолиста ка Грушићу. Обе колоне имале су да савлађују велике земљишне тешкоће и биле су стално узнемираване од стране српских комита. Велика напрезања овога дана падала су још у толико теже, што је ова дивизија у последње време издржала велике маршеве. Веома исцрпљена, без исхране, нарочито оскудица у води учинило је, те су обе колоне једва у вече доспеле до својих маршевских циљева: руине Тројана и висова код с. Грушића.

Тек што се спустила ноћ, а претходница главне колоне била је изненадно нападнута са свију страна. Борба, која се почела одмах неповољно да развија, пренела се и на главну трупу, која на тешком и испресецаном земљишту није могла потпуно да развије своју снагу. Непријатељ, који је земљиште добро познавао, стално је нападао на бокове и у леђа, а пошто је била ноћ и по испресецаном планинском гребену, губила се оријентација и веза између трупних јединица, те остадоше узалудни сви наши покушаји, да се ма где на каквом угодном земљишном одсеку зауставимо и учврстимо. Тешко поколебана и потресена 3 пука на послетку се понова нађоше на полазној тачци свога марша код Новог Села, североисточно од Лешнице.

Па и северна споредна колона била је нападнута ове ноћи од стране јаке непријатељске снаге.

У високом кукурузу, који је био свуда у наоколо, њена је ситуација ускоро била тешка. План да се једним ударом пробије кроз непријатеља показао се као неизвршљив, због чега је на послетку морало да се предузме одступање.

Неуспех 21. ландверске дивизије, која је за кратко време претрпила знатне губитке у својој снази, рђаво је утицао како на офанзиву V Армије, тако и на групу II Армије код Шапца. По сазнању, да се непријатељ све више појачава, командант II Армије ђенерал коњице фон Бем Ермоли, наредио је 1 августа 29. пешад. дивизији, да се крене од Митровице за Шабац. Ова је дивизија доспела 2 августа рано у јутру северозападно од вароши, када је командант 9. корпуса, ђенерал пешадије фон Хортштајн примио команду над овом дивизијом, и трупама 7. пешадиске дивизије, које су се тамо налазиле.

Г) I Армија.

Овога дана командант армије (Ваљево) добио је ово наређење из Врховне Команде:

„Према измењеној ситуацији мењам моје наређење ОБр. 1302 у томе, што ће једна дивизија те армије, која данас стиже на Уб ту и даље остати, са задатком, који јој је дат наређењем ОБр. 1302. На Убу ће бити и армиски штаб.

Остале 2 дивизије те армије, које вечерас стижу у Лазаревац, задржите и даље ту. Обратите пажњу на правац од Обреновца. Штаб II Армије Драгиње (В. Бошњак); штаб III Армије Завлака.

Код Јабучја на Колубари поставите мост за бољу везу Младеновца са Убом.“ —

Овога дана Моравска дивизија II поз. стиже на преноћиште 2 августа на положаје код Уба; Тимочка дивизија II поз. у Жупањац; а Тимочка дивизија I поз. у Лазаревац.

Извођење (ток) битке.

У досадањим припремним (уводним) операцијама вршене су у главноме стратегиске припреме за битку, т. ј. вршено је подилажење (приближавање) обостраних непријатељских снага за битку (марш—маневри) по извесном плану (операциски план).

Овим припремним операцијама (стратегиским припремама за битку), био је циљ, да се главна оперативна снага једне и друге непријатељске стране уведе у битку по извесном раније утврђеном плану, по коме ће се бити главна битка, и да се обостране непријатељске снаге свака за себе поставе у најповољније услове за отпочетак битке, како у смислу стратегиском, тако и у смислу тактичком.

Али када је 2 августа у вече извршено прикупљање наше II Армије према Церу, и једним делом према Шапцу на р. Добрави; када је II Армија дошла у тактичку везу са III Армијом која је била у долини Јадра на јаребичким положајима; и када је на послетку и I Армија била прикупљена код Уба, тада је тек наша главна оперативна снага била сва у главноме прикупљена и уједињена за битку и то тако, да је у I линији била II и III Армија, а у II линији I Армија као стратегиска резерва. Овим су све 3 наше армије дошле у јачу међусобну везу, извршено је дакле дефинитивно груповање снаге за битку према јасно израженој ситуацији на војишту, и сада је 3 августа отпочела права — главна битка са пуним залагањем наше целокупне оперативне снаге по дефинитивно утврђеном плану за битку.

3 АВГУСТ.

А) **Врховна Команда.**

Рад Врховне Команде.

На северном фронту ничега новог. Овога дана Врховна Команда добила је од II Армије ове извештаје:

1) Извештај ОБр. 276 у коме јавља: „Од команданта Коњичке дивизије добијен је овај извештај, писан данас у 8 ч. 30: „По свима извештајима извиђачких одељења може се закључити, да непријатељ наступа једном колоном преко Цера у јачини 1 дивизије, а за осигурање свога левога бока истурио је 1 пеш. пук, 2—3 батерије и 1—2 ескадрона, који се крећу од Беле реке преко Цуљковића ка Метковићу. Са Коњичком дивизијом заузећу положај: Брестовац—Раскршће—Метковић с намером, да га нападнем“.

2) Извештај ОБр. 279 у коме јавља:

Командант Комбиноване дивизије рапортом од 8 ч. 20 (примљен у 13 ч. 50) јавља:

II прекобројни пешадиски пук од поноћи беспрекидно напада Цер, који је непријатељ раније био заузео. Пошто је непријатељ на линији: Цер—Стојковац развио око 3 пука, то су до 7 ч. била развијена 3 пука ове дивизије, да непријатеља протерају и Цер заузму. До 8 ч. ситуација је била повољна, и пукови су дошли до линије: Борно поље—Парлог—Лисина—Дивич. Али услед јаке хаубичке непријатељске ватре са Поповог парлога на Иверку у бок трупа ове дивизије, пукови су поколебани и повукли се нешто у назад. Потребно би било, да се један пук Моравске дивизије I поз. упути на Попов парлог, те да обезбеди бокове и ове и Дринске дивизије II поз., а са остатком да дивизија одмах нападне правцем: Накучани—Двориште—Цер к. 706.

3) Извештај ОБр. 280 у коме јавља:

„Напад Комбиноване дивизије није успео, јер није био припремљен. Дивизија се задржала на линији: Криваjска Коса—Радоњића брдо—Кик— к. 325.

Моравска дивизија I поз. прикупља се на основним тачкама за напад на Иверак.

Код Шапца није било акције.

У Мачви нису нађене веће масе.“ —

Из III Армије Врховна Команда је добила ове извештаје:

1. Извештај ОБр. 505 (3 ч. 20) у коме јавља:

„Услед јаког и наглог обухватног притиска на наше десно крило на Поповом парлогу, трупе које су га браниле, попустиле су пред вече 2 ов. м. и повукле се на Богићевића кулине, где се сада налази десно крило ове армије, фронтом према с. Рибарици и Поповом парлогу. Наредио сам да се трупе деснога крила упорно држе на својим положајима, и да и саме помогну овај напад артилериском ватром, а по могућству и пешачком.

О овоме сам известио команданта II Армије и молио га да нареди деловима његове армије, који пристижу ка Текеришу, да одмах отпочну напад у правцу Поповог парлога, ако би се ова тачка могла понова заузети. Одреди ове армије од Шапца још нису стигли. Ова армија морала је да деташира јаке делове и у правцу Крупња за сузбијање непријатеља, који се тамо појављује.“

2. Извештај ОБр. 531 у коме јавља:

„Из Дринске дивизије I поз. јављају, да се борба продужује и да непријатељ чини јачи притисак на Мајдан, кога обухвата, и према јаребичкој цркви. На Мајдану је непријатељ противнападом одбијен и даље гоњен од трупа 6. пука.

Командант одреда код Крупња јавља: да је са свима деловима прешао у напад, и да за сада (11 ч. 45) иде добро. Исти командант саопштава, да се и од Прослопа чује топовска паљба.“

3. Извештај ОБр. 570 у коме јавља:

„Непријатељ у јачини од 1 дивизије наступа правцем: Крупањ—Завлака. Наше трупе у том правцу у повлачењу су. Остале трупе су ангажоване на целом фронту.“

На основу свих ових добијених извештаја, и на основу процењене ситуације на војишту, Врховна Команда увиђа велику опасност од стране непријатеља од Крупња у бок и позадину III Армије, у правцу ка Завлаци или Осечини, пошто се ово угрожавање изводи са таквом снагом (1 дивизија), да је команданту III Армије немогућно с обзиром на слабу снагу с којом располаже, да ову опасност отклони. Наступио је моменат озбиљне кризе.

Да се ово отклони Врховна Команда наређује:

а) Команданту I Армије Ваљево: „Упутите одмах Моравску дивизију II поз. са Уба најкраћим путем преко Ваљева, да што пре избије на фронт: Јолина бреза—Ставе—Совачки кик, и ставите је привремено на расположење команданту III Армије.

Једну дивизију из Лазаревца упутите noћас за Уб“.*)

б) Команданту III Армије Ваљево-Завлака: „Наређено је Команданту I Армије, да одмах још вечерас упути Моравску диви-

*) Овога дана у 15 ч. Врховна Команда је наредила команданту I Армије, да обе дивизије из Лазаревца прикупи на Уб.

зису II поз. са Уба најкраћим путем преко Ваљева, да избије на фронт: Јолина бреза—Ставе—Совачки Кик.

Ова дивизија ставља Вам се привремено на расположење, да је употребите једино за спречавање непријатељског надирања правцем: Пецка—Ваљево."

Б) III Армија.

1) Рад армије.

У 3 ч. 15 командант III Армије послао је II Армији овакав извештај:

„Услед јаког и обухватног притиска на наше десно крило на Поповом парлогу, трупе које су га браниле напустиле су га пред вече 2. ов. м. и повукле се на Богићевића кулине, где се сада налази десно крило ове армије, фронтом према Рибарици и Поповом парлогу.

Молим наредите трупама Ваше армије, које пристижу на Текериш, да одмах нападну у правцу Поповог парлога, како би се ова тачка могла поново заузети и тиме осигурати десни бок ове армије.

Наредио сам да се трупе деснога крила упорно држе на својим положајима и да саме помогну овај напад артилериском ватром, а по могућству и пешачком.

Одреди ове армије од Шапца још нису стигли, а ова армија морала је да деташира јаке делове и у правцу Крупња за сузбијање непријатеља, који се тамо појављује."

Овога дана око 6 ч. почео се развијати бој на фронту ове армије.

Командант армије дошао је код М. Градца, где је био и штаб Дринске дивизије I поз. и одавде је руковао бојем.

Пошто су делови 5. пука употребљени за поседање центра, а цео 6. пук II поз. упућен ка Крупњу, то је у армиској резерви остало свега неколико чета из III позива.

Због слабе снаге и несразмерно великог фронта није било ни дивизиских резерава, а команданти дивизија руковали су бојем маневрујући са слабим резервама појединих пукова, које су се још могле задржати.

Појавом Комбиноване дивизије из II армије, десно крило армије бивало је све сигурније, и сада би се сва пажња могла да обрати на леви бок армије, те да се и он потпуно обезбеди, да су армији стигли њени деташевани делови од Шапца.

Од команданта 5. пука II поз. са Дреновог Остењака источно од Крупња у 8 ч. 30 примљен је овакав извештај:

„Са одредом стигао сам данас овде у 4 ч. Са Танкосићем ступио сам у везу ноћас и тражио сам, да ми дође ради личног споразума али он није дошао.

О непријатељу сам сазнао: да држи Велику њиву к. 543 северно од Крупња, виђам им патроле. На Јагодњи (Шанац) изгледа, да копају утврђења, а на окомцима Јагодње (с. Томањ) види се логор до једног батаљона. Од појединих војника који се сада скупљају сазнајем, да је непријатељ ушао ноћас у Крупањ. Послао сам на Прослоп једну патролу.

Нисам још нашао чету III прекобројног пука. Мајору Танкосићу наредио сам, да са четницима својим и остатком чете капетана М. Савића (баченог са Костајника) одмах оде преко Чулишта, Виса, Баре на Миоковац, и заједнички са батаљоном 5. пука I поз. задржава надирање непријатеља у овоме правцу (левом обалом р. Ликодре)."

У 10 ч. добијен је извештај од команданта 5. пука II поз. да је у 8 ч. *једна непријатељска бригада почела да силази у Крупањ.* Из извештаја се не види, да ли непријатељ има и артилерије.

Овога дана стигле су у Завлаку још 2 чете, формиране из допунских трупа, а сем тога била је формирана и 1 батерија од 5 топова Дебанжових, која је извучена са Лозничких положаја. Од свега овога комбинован је један одред под командом мајора Ник. Станковића и упућен као појачање команданту 5. пука II поз. са овом заповешћу:

„Као појачање шаљу Вам се 2 чете од допунских трупа I поз. Прикупите потпуно и све остале делове око Крупња и са њима имате задатак, да обезбедите правац: *Крупањ—Завлака и Осечина,* штитећи у исто време и леви бок наших трупа на линији: *Мајдан—Пушкаревац—Богићевића кулина.* Због велике важности овога правца непријатељ се у сваком случају мора неминовно одбити, а ако је икако могућно напасти га и протерати преко Јагодње. Са овим четама шаље Вам се и једна Дебанжова батерија од 5 топова, да је употребите где то буде могућно. Послат је механичар, да оправи и намести телефон на друму у близини Крупња. Шаљите што чешће извешћа. Појачање Вам иде друмом." —

На фронту армије непријатељ је енергично надирао левом обалом Јадра према 6. и 5. пешадиском пуку I позива, тежећи обухвату левог крила армије, и борба се тамо све жешће развијала. На десној обали Јадра борба је била слаба и без пресудног карактера.

По извештају команданта Дринске дивизије II поз. око 10 ч. од Текериша ка Церу води се јака борба.

У 13 ч. од команданта батаљона 5. пука II поз. мајора Бож. Симића добијен је овакав извештај:*) „Пук напада положаје више Крупња. По исказима заробљеника према нама има 2—4 пука“. После овога о овоме нападу добијен је и извештај од команданта 5. пука II поз. с напоменом, да са свима деловима напада, и да за сада (11 ч. 45) иде добро. Између 12 и 13 ч. непријатељ је вршио најјачи притисак према центру и левоме крилу одсека на левој обали Јадра, али је нашим против-нападима одбијен.

Око 14 ч. непријатељ је са ојачаним снагама отпочео још један напад истим правцем према левом одсеку, и то је био решавајући моменат боја, али је и овај напад дефинитивно одбијен. Истовремено непријатељ је почео да напада и у долини Јадра, у правцу друма Лозница—Ваљево, а према фронту 3. батаљона 5. пука I поз. Овај је напад задржан све до почетка општега одступања.

У 15 ч. Дринска дивизија II поз. јавља: „Наша дивизија не зна која дивизија наступа ка југо-источној коси Цера. У истоме правцу падају наша артилериска зрна са Текериша. Непријатељ се протеже до Велике главе. У Југовићима је наша пешадија: 3. пешадиски пук; ту је и ђенерал Гојковић. Пешачке наше резерве крећу се поменутом косом ка Церу“. —

Сада је се тек видело, да је се поред Комбиноване дивизије развила и Моравска дивизија I поз., и да Комбинована дивизија напада у правцу Цера, а Моравска дивизија I поз. у правцу Иверка и јужно, чиме је десни бок III Армије био потпуно обезбеђен. Али ова акција још није била довољно успешна, те се њен утицај на фронту III Армије у долини Јадра још није осетио.

Око 15 ч. од командира 3. чете 2. батаљона 5. пука са Миоковца добијен је овакав извештај: „Батаљон се борио са непријатељем код Крупња јачине око 1 дивизије и дивизиона артилерије. Борба је отпочела у 10 ч. 30 и у почетку је била успешна и непријатељ се био повукао, али је после обухватом и јаком артилериском ватром непријатељ приморао нас, да се повучемо. Комите, које су биле на десном крилу, попустиле су прве, и тако је и батаљон, коме је био угрожен и десни бок, морао да се повуче и једва се извукао, пошто је непријатељ заузео доминирајући десни положај. Батаљон се сада налази на Миоковцу преко друма.

„Командант батаљона се налази са једним делом код Аранђеловог гроба и наредио је, да се батаљон тамо прикупи, што ћемо одмах учинити, чим ухватимо мештанина, да нам пут покаже“. —

*) Ово јавља као најближи армији, јер је командант пука био на левоме крилу и далеко од армије.

Према свима до сада добијеним извештајима и на основу целокупне процене ситуације на фронту III Армије било је сада јасно, *да непријатељ према овој армији врши главни напад левом обалом Јадра, са обухватом левога крила и ударом у бок и позадину од стране Крупња.*

Према оваквој ситуацији сада је било неопходно потребно, да се на овоме делу фронта имају на расположењу нове и свеже снаге за одбијање непријатељске навале.

Како су дивизије из II Армије већ биле подишле гребену Цера и Иверка, и бој се почео у велико да развија, имало се више наде и очекивало се свакога часа, да III Армији буду упућени њени одреди од Шапца. Да би они дошли тамо, где је се за њих осећала највећа потреба, послата је пуковнику Јов. Вељковићу у сусрет заповест, да са одредом дође код М. Градца, где се налазио штаб Дринске дивизије I поз., с напоменом, да је потребно да тамо што пре стигне. *У 15 ч. 10 од команданта Дринске дивизије I поз. примљен је овакав извештај:*

„*Командант Комбиноване дивизије* данас у 9 ч. са Кика обратио се команданту коњичког пука ове дивизије са захтевом: Комбинована дивизија напада на линију: *Тројан* (*Цер*) — *Стојковац.* Непријатељ има око 3 пука. Непријатељска хаубичка батерија са Поповог парлога и Рајиног гроба бије бок пукова ове дивизије, услед чега напад не успева. Одредите осматрача, који ће да уочи, где се те батерије налазе и известите ме на Кику, те да предузмем потребне мере. Обавестите о овоме и суседне пешадиске трупе.“ —

У 15 ч. 20 добијен је извештај од Дринског дивизиског коњичког пука у коме јавља, да се непријатељ са Иверка повлачи преко Великог села и преко Јадра. Командант III Армије овај покрет није сматрао као одступање, већ као маневар извесних непријатељских јединица.

У 16 ч. трупе III Армије биле су у главноме овако распоређене за бој:

На десној обали Јадра: Богићевића кулина—Гробље—Јаребичка црква са Симиним брдом: III прекобројни пук; 3 пољске и 1 брдска батерија. Лешнички и Добрићски одред прикупљали су се позади Богићевића кулине.

На левој обали Јадра: 6. пешадиски пук I поз. и 2 батаљона 5. пука I поз.; 3 пољске батерије и 2 брдска топа.

Код Крупња: 1 батаљон 5. пука I поз.; $2^1/_2$ батаљона 5. пука II поз.; четнички одред мајора Танкосића са придатим му пешадиским деловима и 2 брдска топа. Сем овога овамо је упућен и одредић од 2 чете од допунских трупа, и 5 Дебанжових топова.

У 16 ч. 45 од команданта пука II поз. (од Крупња) добијен је овакав извештај (писан у 14 ч.):

„Непријатељ у јачини најмање 3 пука са 4 топа обухватио је оба крила и напредује левим крилом преко Велике њиве. Десним својим крилом пробија се на Кик долином р. Срејице, и вероватно кренуће ка Старој судници (правац Осечина). Сав сам ангажован у борби и немам могућности, да ово спречим. Не знам којим правцем иду појачања и када ће стићи, али изгледа, да би боље било, да се она пошаљу за заштиту правца од Осечине.

Изгледа, да је у опасности бок армије, пошто слабе трупе на томе делу не могу дати више јачега отпора. Телефоном се нисам могао споразумети, јер се не чује.“ —

Око 16 ч. непријатељ је покушао још један напад према левом одсеку преко *Врлаје*, али је одбијен, Према левом одсеку непријатељ није ни покушавао да озбиљно нападне све до пред почетак повлачења. Он је тога дана на фронту армије био потпуно одбијен са великим губитцима, и повукао се извесним деловима на линију: *Слатина—Ступница—Вел. Градац.*

Сада је било јасно, да снага коју је непријатељ упутио преко Крупња у бок и позадину III Армије и сувише превазилази снагу, коју је армија, према приликама у којима се налазила, могла да пошаље, да ову непријатељску навалу задржи. Због овога ће се морати узети за одбрану други положај у позадини, који је угоднији и прикупљенији, и на коме ће се једновремено моћи затворити и долина Јадра и правац од Крупња.

На основу овакве процене ситуације, *у 16 ч. послат је из III Армије Врховној Команди и I Армији овакав извештај:*

„Стање код ове армије више но критично. Већ 3 дана цео *13. корпус* силно наваљује на Дринску дивизију I поз., која сада има свега $2^1/_2$ пука, и држи фронт од *Богићевића кулине до к. 412*, дужине преко 15 км. Захтеви овога команданта, да се одреди пуковника Јов. Вељковића и А. Петровића што пре врате у састав армије, још нису испуњени.

Акција Комбиноване дивизије још се ни најмање не осећа. Само најсилнија њихова офанзива може спасти ситуацију ове армије, а тиме и општу. Леви бок ове армије, јако угрожен од Крупња и Прослопа, приморао је, да се јако ослабљен 5. пук II поз. расходује у ту страну, и зато се нема ни дивизиске ни армиске резерве.

1 августа код Лознице борила се 2, а јуче и данас опет једва $2^1/_2$ пука противу читавог корпуса, задржавајући његову навалу и без помоћи других трупа.“ —

Овога тренутка још није била напуштена идеја у брзу и успешну акцију II Армије и на њен посредни утицај на непријатељске трупе и на фронту III Армије у долини Јадра. Али је већ *око 17 ч. од команданта 5. пука II поз. примљен овакав извештај* (писан код Крупња у 15 ч. 30):

„Ствар је пропала. Изгледа, да ми је може бити одступница одсечена за Завлаку, услед попуштања деснога крила. Држаћу се докле могу и имам снаге.“ —

У овоме времену непријатељ је још јако притискивао долином Јадра дуж самога друма, према фронту 3. батаљона 5. пука I поз. Стање је било колебљиво, а резерава није било више никаквих на расположењу. Међутим очекивало се, да непријатељ јаче притисне и на десни бок, што је и учинио око 18 ч. 30, али срећом без успеха.

Врховној Команди послат је овакав кратак извештај о ситуацији:

„Непријатељ у јачини 1 дивизије наступа правцем *Крупањ—Завлака*. Наше трупе у том правцу у повлачењу су; остале су трупе ангажоване на целоме фронту.“ —

До овога тренутка, а на основу своју досада добијених извештаја, било је сасвим јасно, да су наше релативно слабе трупе у околини Крупња потучене и растројене,*) да више немају снаге да саме одолевају непријатељској навали, и да су непријатељској дивизији, која надире од Крупња, отворени сада ови путеви и правци: Крупањ—Ликодра—Завлака, Крупањ—Баштавско брдо—Осечина и Крупањ—Шљивова—Пецка.

Ову тешку и критичну ситуацију, не само III Армије у првоме реду, већ и општу ситуацију, могао је поправити једино против-напад јаких резерава у правцу Крупња. Али резерава више није било.

Према оваквој безизлазној ситуацији, одступање је било неминовно и неодложно, и то на такав положај у позадини, који би фронтално потпуно затварао и долину Јадра, и правац од Крупња. За овај циљ командант III Армије у својој релацији наводи, да су армији стајала на расположењу два положаја:

1. *Положај у висини Завлаке: Марјановића вис (к. 310)—к. 263—Рађевски Камен—Баштавско брдо (к. 320).*

2. *Положај у висини Осечине: Белутак са Ратковцем—Кик (к. 333)—к. 418—Кик и Млађеви.*

---

*) Укупна јачина одреда код Крупња овога дана била је:

2200 пушака
3 митраљеза
3 брдска топа

Положај код Завлаке има доста и то врло осетних мана. Према јединој комуникацији *Завлака—Осечина—Ваљево*, он је био левим крилом знатно закошен у назад и то тако, да се у назад повијало баш оно крило, које се налазило према Крупњу и које је било највећма изложено, те би леви бок и позадина армије опет били изложени опасности од непријатељског обиласка. Ово у толико више, што се положај могао и обићи правцем: Дренов Кик (к. 514) —Солдатовића конаци; што на левом крилу и центру није било јачих ослонаца и отпорних центара; и што је пластика целокупног предтерена и његова обраслост допуштала непријатељу подесне прикривене прилазе и широко поље за избор добрих и скривених артилериских положаја. Али и поред свих ових мана, овај се положај ипак морао узети у комбинацију за одбрану, јер је он одговарао општој ситуацији, пошто је на њему III Армија била у чврстој тактичкој вези са суседном II Армијом (пред Цером и Иверком), а ово је један од неопходних услова за успех у битци (унутрашње јединство).

Одбранбена линија код Завлаке, онако како ју је узео командант III Армије, непотпуна је. Њено десно крило и бок (Марјановића вис) тако рећи виси у ваздуху, пошто нема јак наслон у земљишту, и доста је удаљено од II Армије, те је тиме веза и узајамни (тактички) наслон обе армије био слаб.

Десно крило завлачке одбранбене линије требало је наслонити на масив пл. Влашића (Стража к. 424). Тада би ово крило и бок одбранбене линије био сам по себи врло јак, добро наслоњен и обезбеђен; тактичка веза са II Армијом била би чврста и поуздана, а тако исто и њихов узајамни наслон, и тада би ова линија, појачањем III Армије са једном дивизијом из I Армије (стратегиска резерва) у циљу обезбеђивања њеног левог бока и позадине, у потпуном смислу и поуздано затварала непријатељско продирање долином Јадра ка Ваљеву.

Без наслона одбранбене линије на масив пл. Влашића (Стража к. 424) давала се непријатељу могућност, да се дохвати масива Влашића (Страже), и одатле као врло јаког наслона и ослонца, маневром јаче снаге онемогући успешну одбрану завлачких положаја, раздвоји II од III Армије и оделито их туче. Заузећем Влашића од стране непријатеља и његовим енергичним даљим продирањем, концентрација II и III Армије за битку могла би се извршити тек на положајима за одбрану Ваљева, и то можда под тешким условима.

Положај код Осечине у погледу комуникационе линије за Ваљево, као и у односу на правац непријатељског продирања, био је за III Армију боље положен, и био је у опште прикупљенији

и топографски јачи од завлачких положаја. Али овај би положај од II Армије био потпуно одвојен и много повучен у назад тако, да с њоме не би имао никакве тактичке везе, услед чега би било искључено и узајамно потпомагање у битци између II и III Армије (оскудица унутрашњег јединства у битци).

Услед овога II Армија не би могла опстати на својим положајима пред Цером и Иверком без завлачке одбранбене линије, пошто би њен леви бок био потпуно отворен и ненаслоњен (висио у ваздуху).

Према свему овоме положај III Армије код Осечине (коме је стално тежио командант III Армије) у односу на положај II Армије пред Шапцем, Цером и Иверком, није давао основних услова за успех у битци.

На основу свега овога између 17 и 18 ч. *командант III Армије издао је армији ову заповест:* *)

„По добијеном извештају од потпуковника Момчиловића наступа од Крупња ка Завлаци једна јака непријатељска колона и потискује одред, који се налази на Дреновом Остењаку.

Непријатељ надире исто тако јаком снагом и на цео фронт армије.

Према овакој ситуацији наређујем:

1) Армија ће заузети нов положај код Завлаке: *Марјановића вис—к. 263—Гробље—Рађевски камен—Шумер.*

Ради овога:

2) *Леви одсек* бојног поретка под командом пуковника Ник. Стевановића повући ће се под борбом ка Завлаци, и заузеће положај: *Рађевски камен—* са фронтом: *Гробље—Шумер.*

3) *Десни одсек* под командом пуковника Драг. Димитријевића повући ће се под борбом десном обалом Јадра и заузеће положај: *Марјановића вис—к. 241—к. 263 до Гробља.*

4) *Хауоички дивизион* повући ће се одмах из Осечине у Каменицу.

5) За заштиту левога бока командант Дринске дивизије I поз. нарædиће шта треба.

6) Армиски штаб у Завлаци, а после код трупа на положају.

7) Одредити поуздане људе и официре за уређење коморе при одступању. Предузети све мере, да се повлачење изврши у реду.

8) Батаљон на Симином брду да се спусти на друм Јаребице—Завлака, и осигура повлачење целокупне артилерије са левог одсека“. —

---

*) Види карту раз. 1 : 100.000 прилог 3.

У исто време командант III Армије послао је овакав извештај Врховној Команди:

„Услед јаке непријатељске навале од Крупња, наш тамошњи одред делом је потучен а делом одбачен од правца: *Завлака—Крупањ.* Овога момента издајем заповест за повлачење армије ка Осечини. У рукама немам ни најмање резерве ни за ојачање борбеног поретка, на који се чини јак притисак надмоћним и свежим трупама, а о парирању ове нове опасности не може бити ни говора.

17. пешадиски пук I поз. и 6. пешадиски пук II поз. ни до овога момента нису стигли.

Одступање је неминовно, и оно ће се извршити под тешким околностима“. —

У 19 ч. по подне од команданта Љубовиског одреда добијен је овај извештај:

„Ноћас у зору непријатељске патроле налазиле су се на Зеленом брду и одбијене су пушчаном ватром. Чета упућена Љубовији задржана на Агијином грму, није могла напасти, јер је у Лоњину појачана аустриска посада и утврђена. Један вод коњаника отишао је пут Крупња и 2 аутомобила. Мештани тврде, да је код Љубовије подигнут мост на Дрини.

Са 5. пуком II поз. ступио сам у везу. Чета из допуне стигла је данас у 11 ч.; педесет је без оружја, муниције немају довољно (по 120 метака на пушку). Одакле ћу им ја набавити, када Ваљево није имало да их снабде? Јутрошње дејство наше артилерије у правцу Лознице и летење нашега аероплана, окуражило је мало овај III позив“. —

У 23 ч. (писан у 10 ч. 50) добијен је од команданта Дринске дивизије II поз. овакав извештај:

„Пешачке патроле доносе све чешће извештаје, да противник повлачи своје делове са нашег фронта. Једна пешадиска колона, јачине око 1 пука са коњицом и артилеријом, упућена је гребеном Иверка ка Церу“. —

Овај је извештај задоцнио, али се видело, да је непријатељ у току дана маневровао извесним деловима, у циљу појачавања својих трупа па церској греди, што је био повољан знак за ситуацију на десном крилу III Армије.

У 23 ч. 50 добијен је од команданта Комбиноване дивизије (Кривајски манастир, писан у 21 ч. 25) извештај ове садржине:

„Дивизија не наступа. Чим се добију сигурни извештаји и подаци о одступању непријатеља са Цера, предузећу гоњење.

„17. пук и дивизион артилерије стигли; 6. пук још није. Учинио сам питање команданту II Армије, да ли да упутим 17.

пук и дивизион артилерије, који су привремено придати овој дивизији“. —

У 23 ч. 20 из Врховне Команде добијено је ово наређење:

„Наређено је команданту I Армије, да одмах, још вечерас, упути Моравску дивизију II поз. са Уба најкраћим путем преко Ваљева да избије на фронт: *Јолина бреза—Ставе—Совачки кик.* Ова дивизија ставља Вам се привремено на расположење, да је употребите једино за спречавање непријатељског надирања правцем: *Пецка—Ваљево*“. —

По свима прикупљеним подацима, а поглавито по исказима заробљеника, у боју овога дана учествовале су ове непријатељске трупе:

7. дивизија 13. корпуса, која је наступала од Лознице левом обалом Јадра и нападала леви одсек положаја;

36. дивизија 13. корпуса, која је наступала од с. Липнице и Г. Добрића десном обалом Јадра према десном одсеку положаја;

42. хонведска дивизија 13. корпуса, која је наступала од Зворника преко Крупња. Овим истим правцем изгледа да је дошла и 11. брдска бригада, али она је учествовала у борби тек доцније на завлачким положајима.

Непријатељ је на фронту ове армије и овога дана снажно задржан и на целој линији имао је велике губитке, што га је свакако и спречило да ма и у најмањој мери омета наше повлачење. Артилерија левога одсека повлачила се једним јединим и то рђавим путем, у непосредној близини непријатеља, који иде све дуж самог гребена висова: Мајдан—Пушкаревац, излазећи на друм испод М. Градца. Последњи воз (а било их је преко 50) спуштен је тек око 12 ч. поноћ, без икаква узнемиривања од стране непријатеља.

Овога дана Врховна Команда је наредила команданту 12. кадровског пешадиског пука „Цара Лазара“ (Крагујевац) да са пуком крене сувим из Крагујевца за Ваљево, где да стигне 6. авг. и да се ту стави на расположење команданту III Армије. Овај је пук командант III Армије упутио на *Дебело брдо*, за обезбеђивање правца: *Рогачица—Ваљево*, коме је за овај циљ била стављена под команду дотадања посада на Дебелом брду, (1 допунски батаљон)

2. Рад појединих дивизија.*)

а) Дринска дивизија I поз.

Подилажење непријатеља ка положају. 3 августа зором патроле, које је командант 4. батаљона 6. пука са В. Градца упу-

*) Види карту раз. 1:100.000. Прилог 3.

тио у извијање непријатеља, дошле су у додир с непријатељским патролама на Ступничкој коси. Ускоро после овога око 5 ч. 30 патроле, које је послао командант 2-ог батаљона 6. пука са Мајдана у правцу Ступнице, наишле су на непријатељске патроле и приметиле непријатељска јача пешадиска одељења, која се спремају за напад.

Око 6 ч. 35 командант 4-ог батаљона 6. пука са В. Градца јавља да се 1 непријатељска батерија спушта од Корените, и да се од прилике 2 непријатељска батаљона виде у покрету од Грнчарске цркве ка Коренитој коси. Непријатељска пољска артилерија (око 10—12 топова) примећена је да заузима положај на путу до школе северно од с. Корените, а једна брдска батерија кретала се ка Слатинској коси, под заклоном своје пешадије, и заузела положај на овој коси, одакле је, заједно са пољском артилеријом, дејствовала на нашу предњу тачку В. Градац.

Почетак боја. Око 6 ч. наша 2 брдска топа са предње тачке В. Градац отворила су ватру на непријатељску пешадију на Слатинској коси. Са осматрачке тачке 3-ег дивизиона (к. 383) око 7 ч. примећена је такође једна пешадиска колона на источној падини Слатинске косе, те је и 8. пољска батерија почела на њу да гађа. 9-та батерија гађала је пешадиска одељења, која су наступала ка нашем крајњем левом крилу, у правцу Мајдана. До 11 ч. ове наше батерије тукле су само непријатељску пешадију, која је подилазила нашем положају, а на непријатељску артилерију нису отварале ватру. Око 10 ч. 15 једна батерија 2-ог дивизиона отворила је ватру од М. Градца на непријатељску пешадију, која се од Селишта прикупљала у дубоком потоку између друма (Лозница—Ваљево) и В. Градца. Једна непријатељска брдска хаубичка батерија и једна пољска батерија од Грнчарске цркве дејствовале су на нашу предњу тачку В. Градац, где је био наш 4. батаљон 6. пука II поз. и 2 брдска топа.

Борба око предње тачке В. Градац. У 8 ч. 30 почела је пешадиска борба 4-ог батаљона 6. пука II поз. на В. Градцу с непријатељским пешадиским деловима и митраљеским одељењем (4 оруђа), који су били примећени на положајима изворнога дела потока Забранице, и спуштали се косом северо-источно ка безименој коти на десној обали потока Јаића, вероватно у намери, да нападну лево крило В. Градца. Око 9 ч. 45 примећени су непријатељски делови пешадије у долини Ступничке р., развијени за напад, на даљини 800—1000 м. Тако се 4. батаљон почео све јаче ангажовати у борбу. У 9 ч. 50 непријатељска пешадија почела је надирати све јачим деловима ка левом крилу 4-ог батаљона, и потпомагана својом митраљеском и артилериском ватром успела

је, да се приближи нашем стрељачком строју до на 150 м. У исто време око 10 ч. 15 примећено је кретање непријатељске пешадије од Селишта ка Дубоком потоку на простору између друма и В. Градца. Одмах је наређено, да једна батерија од М. Градца отвори ватру противу ове непријатељске пешадије, што је привукло ватру непријатељске батерије на 1. батерију и на 3. батаљон 5. пука I поз., који је био испред ове батерије на десној обали Крлагана потока од Пушкаревца до Јадра. Већ је наступио последњи тренутак одбране на В. Градцу, с тога се 4. батаљон 6. пука са 2 брдска топа морао повући са ове тачке на седло између Пушкаревца и Мајдана; 2 чете овог батаљона поселе су седло, а 2 чете су биле у одсечној резерви. Брдска батерија од 2 топа постављена је на седлу десно од 8. батерије.

Ток боја на главном положају. Падом В. Градца отежан је положај батаљона 5. пука, развијеног лево и десно од друма до Јадра, јер је непријатељ могао да му обухвати лево крило. Али помогнут концентричним дејством наших батерија, као и једне батерије са десне обале Јадра са Симиног брда, батаљон је одржао свој положај и непријатељ се чак за нешто повукао у назад.

8. батерија тукла је непријатељску пешадију, која се кретала падинама В. Градца и удољинама пред Пушкаревцем и Мајданом.

7. батерија тукла је непријатељску пешадију, која се спуштала Ступничком потоку.

9. батерија тукла ја непријатељску пешадију, која је наступала ка крајњем левом крилу нашега положаја.

Непријатељ је наступао према целоме фронту положаја и у главноме са оваквим распоредом снаге:

На одсек: *В. Градац—Пушкаревац* 1—2 пука пешадије: на *Мајдан* 2—3 пука пешадије. Могло се осетити као поуздано, да непријатељ намерава, да главном снагом нападне лево крило нашега положаја.

Када је ово било јасно, наређено је:

1) Да командант 3-ег батаљона 6. пука са Пушкаревца одмах упути 1 своју чету, као и пионирску чету, на крајње лево крило 2-ог батаљона 6. пука (Мајдан); и

2) Да 1-ви батаљон 6. пука (резерва) што пре дође на Мајдан.

Сем овога командант дивизије наредио је, да се из резерве 5. пука I поз. упуте 2 чете на лево крило 6. пука.

Кретање ових делова вршено је врло брзо, и у моменту када је 1-ви батаљон 6. пука са четом из 3-ег батаљона и пионирском четом пристизао код 8. батерије око подне, непријатељски пешадиски делови избијали су из потока, а поједини непријатељски

војници већ су готово упали у ову нашу батерију. Ово је био пресудан тренутак. Командант 6. пука I поз. наредио је контранапад, који је извршен на целоме фронту 4-ог батаљона 6. пука, уз учешће пристиглих делова 1. и 3. батаљона 6. пука. Остали делови борбеног поретка дејствовали су најјачом ватром. Овим контранападом, уз паклено дејство наше блиске артилериске и пешадиске ватре, одбијен је непријатељски испад, и непријатељ се повукао ка Ступничкој коси и В. Градцу.

На крајњем левом крилу нашега положаја — Мајдану, који је посео 2. батаљон 6. пука I поз., борба је почела око 11 часова. Према њему непријатељ је развио око 1$^1/_2$ батаљона пешадије са 2 митраљеза, који су избили на леву обалу Дворске р. Цео 2 батаљон 6. пука ангажовао се био у јаку борбу, коме је био придат и допунски батаљон 17. пука, те је овим стање знатно побољшано. Сем тога, на овај су одсек била упућена и 2 брдска топа, који су се поставили лево од 9. батерије. Јака и упорна борба на овом левом крилу трајала је око 1 часа. Захваљујући нашој јакој пешадиској ватри, као и јакој и блиској артилериској ватри, и овај је непријатељски напад одбијен. Одбијени непријатељ почео је рокирање трупа у десно, и са двема четама и митраљеским одељењем управио је напад на лево крило батаљона, где се водила јака борба, али и овде непријатељ није имао успеха.

Пресудни тренутак. Криза боја. Око 14 ч. непријатељ прикупљен и ојачан поново је предузео напад на положај 8. батерије. Ово је поколебало нашу пешадију. Командант 6. пука I поз. утрошио је био све своје резерве, сем једне пионирске чете. Дивизиске резерве није било, а од армиске резерве било је само неколико чета III поз., пошто је сва армиска резерва била упућена у правцу Крупња.

Ситуација је била критична. Командант 6. пука наредио је да и пионирска чета, која је била позади положаја, изађе на сам гребен и отвори ватру. Захваљујући овоме, а нарочито непрекидној и успешној картечној ватри 8. батерије и крајњем пожртвовању официра, јуриш непријатељске пешадије понова је одбијен. Ово одбијање напада потпомагале су добро 7. и 9. батерија са својих положаја.

Готово у исто време (14 ч.) примећено је понова прикупљање непријатељске пешадије у долини Јадра, између В. Градца и друма Ваљево—Лозница, према фронту 3. батаљона 5. пука I поз. и отпочео напад на овај батаљон. Напад је извођен енергично, и то на фронт и оба бока. Око 15 ч. уведена је у борбу и батаљонска резерва, а у пуковској резерви била је свега 1 чета. Батаљон је дуже времена одолевао непријатељској навали. Артилерија, наро-

чито од М. Градца и са Симиног брда, дејствовала је успешно, али је непријатељска пешадија ипак подишла нашој до на 100 м., а негде и ближе. Користећи се покривеним земљиштем, батаљон 5. пука повукао је се уназад око 200 м., ту се зауставио и отворио ватру. Непријатељ није даље надирао.

Око 18 ч. под притиском непријатељског напада, овај је се батаљон повукао у реду ка М. Градцу испред кога је се задржао, заштићавајући артилерију све дотле, докле се она сва није свила у колону на друм за Завлаку.

Одступање непријатеља. Пошто ниједан непријатељски напад није успео, непријатељ је са фронта: *Мајдан—Пушкаревац* одступио на линију; *Слатина—Ступница—В. Градац.* Још око 16 ч. било је непријатељских покушаја за обухват нашег левог крила преко Врлаје, али и овај покушај није успео, пошто су к. 412 и 430 биле поседнуте нашим трупама и тамо непријатељ није даље надирао. Међутим ситуација се на левом крилу побољшала, јер су тамо стигле 2 чете 5. пука I поз. упућене као појачање. Око 19 ч. непријатељ је извршио напад и на Симино брдо, на десној обали Јадра, на трупе Дринске дивизије II поз., али ни тамо није имао успеха.

На овај начин даље непријатељско надирање долином Јадра ка Ваљеву није успело. Наше су трупе одржале своје положаје, а непријатељски напад био је свуда одбијен. *Тактичка је победа на нашој страни,* али стратегиски обзири (угрожавање левога бока и позадине од стране Крупња) неминовно су диктовали повлачење уназад на положај код Завлаке не само Дринске дивизије I поз., која је се у боју врло добро држала, већ и целе III Армије.

Одступање на положај код Завлаке. Према оваквој ситуацији, а на основу заповести команданта III Армије за опште повлачење армије, командант Дринске дивизије I поз. издао је својим трупама ову заповест:

„По добијеном извештају од потпуковника Момчиловића од Крупња ка Завлаци наступа једна јака непријатељска колона и потискује одред, који се налази на Дреновом Остењаку. Непријатељ надире исто тако јаком снагом и на цео фронт III Армије.

Услед овако створене ситуације III Армија заузеће нов положај код Завлаке: *Марјановића вис—Равнајски вис — к. 263 — Гробље—Рађевски камен—Шумер.*

Леви одсек бојног поретка под мојом командом повући ће се под борбом ка Завлаци и заузеће положај: Рађевски камен, са фронтом: Гробље—Шумер.

Ради овога наређујем: да командант 5. пешадиског пука I поз. одреди одмах један вод свога пука и упути друмом ка Завлаци

и даље на одређени положај до Шумера. Овај вод образоваће претходницу колоне. која ће се кретати друмом.

Ову колону образоваће: 3-ћи дивизион Дринског артилериског пука, који ће се одмах по пријему овога наређења спустити са положаја Мајдан—Пушкаревац, извлачећи прво батерије са Мајдана, потом батерије са Пушкаревца и М. Градца. У овој колони за артилеријом кретаће се 5. пешадиски пук I поз., обезбеђујући повлачење ове колоне. Командант ове колоне биће потпуковник Стев. Милетић, командант 5. пешадиског пука I поз. Делови 5. пешадиског пука кретаће се делом косама од М. Градца ка механи Кривајици, а делом друмом.

6. пешадиски пук и вод брдске батерије са пионирима образоваће леву колону и под борбом одступиће правцем од Мајдана преко М. Мишковца на к. 475 — к. 450 — к. 414 — к. 393 — Језеро — Бељевине — Жути пут — к. 251 (обезбеђујући се од стране Крупња), образујући предстражу дивизије на десној обали Белоцркванске р. од Солдатовића гајева до ушћа Смрдан потока у Белоцркванску р., где ће ухватити везу са предстражама Дринске дивизије II поз.

Колона потпуковника Ст. Милетића образоваће дивизиску главнину и пласираће се на простору:

Гробље—Рађевски Камен—Шумер.

Дрински дивизиски коњички пук ући ће у састав колоне потпуковника Ст. Милетића и убиваковаће се на Баштавском брду.

Одступање извршити у највећем реду.

Батаљон III прекобројног пука са Симиног брда ући ће у колону потпуковника Милетића.

Колона пуковника Д. Туфегџића отпочеће повлачење, пошто 3-ћи дивизион Дринског артилериског пука са батеријом код М. Градца зачељем својим буде био јужно од М. Градца.

Штаб дивизије биће на ушћу потока Јеминовац, крај друма: Завлака—Стара Судница. —

Одступање је извршено доцкан зато, што се артилерија није могла свући с положаја пре поноћи и то под заштитом 3. батаљона 5. пука I поз. Одступање је извршено у духу издате заповести у реду и без икаквог узнемиравања од стране непријатеља.

Непријатељске трупе које су учествовале у боју. По исказима заробљеника и бегунаца, од Лознице долином Јадра оперисао је 13. корпус, и то левом обалом Јадра 1 дивизија, десном обалом Јадра друга дивизија; а 42. домобранска дивизија (пукови: 25. 26. 27. и 28) и 11. брдска бригада упућени су преко Крупња са задатком, да дејствују на наше лево крило и бок.

Губици. У боју на јаребичким положајима код Дринске дивизије I позив:

а) *Погинуло*: 2 официра; 28 подофицира, каплара и редова, свега 30.

б) *Рањено:* 6 официра; 697 подофицира, каплара и редова, свега 703.

в) *Нестало:* 1 официр; 323 подофицира, каплара и редова, свега 324.

Непријатељски губици нису нам тачно познати, али по исказу заробљеника и бегунаца, били су велики.

Морално стање код наших трупа било је врло добро, пошто је напад на свима тачкама бојнога фронта био одбијен.

Код непријатеља је морал био поколебан, он се био повукао на леву обалу р. Суваје, и ту остао цео дан 4 августа.

Утрошак муниције.

а) Код 5. пешад. пука I поз. 170.000 метака.
б) „ 6. „ „ I поз. 202.000 „
в) „ артилериског пука: шрапнела 2.341
разорних зрна . . . . 152.

б) Дринска дивизија II поз.

3 августа око 3 ч. командант Дринске дивизије II поз. издао је усмену заповест, за поседање и одбрану деснога одсека јаребичких положаја ове садржине:

„Командантима је саопштено, да је непријатељ у току прошле ноћи успео, да овлада Поповим парлогом.

Наша II Армија избија јутрос у висину Текериша.

III Армија ће упорно бранити линију положаја: Мајдан—Пушкаревац—Симино брдо—Божино са Богићевића кулином.

Трупе левог одсека армиског распореда држаће као предњи положај В. Градац.

Трупе десног одсека армиског распореда поседају и упорно бране положај: Божино—Богићевића кулина — к. 277 — Симино брдо.

1. *Десни одсек* (к. 277 — Божино—Богићевића кулине) поседа и упорно брани: Јадарски Четнички одред (око 350—400 пушака); 1/2 батаљона 5. пука I поз; 5. брдска батерија; и 1 Дебанжов топ 6. позициске батерије, све под командом мајора Војина Поповића.

2) *Леви одсек* (од изворног дела потока Радинковаче до Јадра —Липовац—к. 264—Буквик) поседају и упорно бране: 3 батаљона и митраљеско одељење III прекобројног пука под командом потпуковника Јосифа Костића. Посада деснокрилног пододсека (Липо-

вац) да буде тако прикупљена, како би по потреби могла образовати фронт и према северо-западу и северо-истоку. Једну чету избацити на Гробље.

3) *2-ги дивизион Дринског артилериског пука I поз.:* 4. батерија да се постави код Липовца, а 5. и 6. батерија код к. 264.

4) *Општа резерва:* 1 батаљон III прекобројног пука; дрински пионирски полубатаљон II поз.; делови батаљона 6-ог пука III поз. (из Лешничког одреда) под командом мајора Симе Ценића, да се постави у удољу потока Жестика, североисточно од к. 264.

5) *Командант левог одсека* одржаваће везу са трупама Дринске дивизије I поз. на левој обали Јадра, а оба одсека одржаваће везу између себе.

6) У колико утврђивање положаја није завршено, довршити ово. При том нарочито имати у виду евентуалан напад и дејство непријатељске артилерије са Поповог парлога.

Командант посаде на Липовцу да изради окопе и за дејство у правцу северо-истока; а командир 4. батерије да изради заклоне и за дејство батерије у правцу северо-истока.

7) *Командир телеграфског одељења* водиће рачуна, да се подигнута телефонска линија за везу са армиском линијом Дринске дивизије I поз. одржава у исправности.

8) *Завојиште* ће бити на утоку р. Цернице у Јадар.

9) *Мунициска колона* (свега 1 одељење за пешадиску муницију и 1/3 артилериског одељења) крај друма код механе Кривајице.

10) Ја ћу се налазити са штабом на к. 264 (Симино брдо)".

Команданту коњичког ескадрона послата је писмена заповест да држи Вел. Главу (к. 367), докле не дође Комбинована дивизија, која данас треба да напада и да извиђа ка Поповом парлогу. Напоменуто му је да изгледа, да је потпуковник Дим. Павловић (Добрићски одред) одступио.

Ток боја.

Ситуација од 3 ч. до 12 ч. — подне. У свануће командант Јадарског четничког одреда посео је десни одсек, и тиме је дефинитивно било завршено поседање целога положаја. У току данашњега дана непријатељ је јаким снагама нападао положај Дринске дивизије I поз. на левој обали Јадра. Положај на десној обали Јадра непријатељ није нападао у току дана јачом снагом, само пред вече на фронту Симино брдо била се развила интензивна, али кратка борба.

Догађаји су се развијали у главноме овако: одмах по свануђу приметило се да је непријатељ утврдио и за одбрану посео

јужну падину Поповог парлога, али није предузимао никакву активну радњу противу нашега деснога крила и бока.

У 6 ч. 30 непријатељска артилерија (око 1 батерије) постављена је југо-западно од Великог брда (гребен Иверка), и почела је да туче леви одсек положаја, али без резултата. Мало доцније отворила је ватру и једна непријатељска хаубица, чије се место није могло утврдити, а у исто време примећена су око 2 батаљона непријатељске пешадије у близини Великог брда. Патролама упућеним ка гребену Иверка утврдило се, да је гребен Иверка чист од наших трупа, и да се тамо налазе слабија непријатељска одељења. Око 8 ч. ретки непријатељски стрељачки стројеви почели су се спуштати са линије Велико брдо—Попов парлог у правцу нашег десног крила и бока. У колико је се могло осмотрити, ти делови нису били јачи од 1 чете. У исто време непријатељ је почео дејствовати артилериском ватром и противу нашега десног бока.

Артилерија деснога одсека отворила је ватру делом противу ових делова, који су се спуштали ка долини потока Дображиновца, делом противу непријатељских пешадиских делова, који су примећени на гребену Попов парлог—Велико брдо. Када су непријатељски делови почели наступање кроз покривено земљиште с. Јаребица, командант одсека спустио је са фронта Божино—Богићевића кулина неколико чета четника у долину потока Дображиновца са задатком: да непријатеља нападну и протерају га. Четници пређу поток Дображиновац; у с. Јаребицама дођу у додир с непријатељем и ту се развије борба, која је трајала до подне. Одмах у почетку ове борбе непријатељ је био заустављен у своме даљем надирању, потом су четници почели полако да потискују непријатеља тако, да су око $11^1/_2$ ч. очистили цело с. Јаребице, а непријатељ се повукао ка својим нападним положајима. Око подне престала је борба на десном крилу.

На фронту левог одсека: Липовац—Симино брдо, није било борбе пре подне, изузев само што је непријатељска артилерија с времена на време тукла овај део положаја. Овога дана све до 8 ч. није се знало у коме је правцу и докле одступио командант Добрићског одреда. Знало се, да се овај одред 2 августа у вече повукао, али у коме правцу и докле, није се имало података. Сматрајући, да је овај одред одступио гребеном Иверка, заштићавајући на овај начин бок јаребичких положаја, командант Дринске дивизије II поз. послао је у 7 ч. одреду заповест, у којој му наређује да и даље заштићава десни бок трупа на јаребичким положајима на десној обали Јадра. За овај му је циљ наређено, да се држи гребена Иверка, све докле Шабачки одред пристигне и

понова не овлада Поповим парлогом, а потом да дође са одредом у општу резерву позади к. 264 (Симино брдо). Даље му се наређује да под своју команду узме и Лешнички одред, и да одмах извести, шта све има под својом командом.

Рад 3. коњичког ескадрона у току данашњега дана сводио се на заштиту десног бока и позадине јаребичких положаја, и на извиђање непријатеља на тој страни; затим на хватање и одржавање везе са II Армијом.

Пошто је се падом Иверка у непријатељске руке изменила ситуација на нашу штету, то је командант дивизије у 8 ч. 40 издао нову заповест командиру ескадрона за његов даљи рад. У тој заповести му је објашњено да се Дринска дивизија I и II поз. налазе на својим утврђеним положајима код Јаребица; да је Комбинована дивизија избила на Текериш, а према добијеним подацима из армије, и Моравска дивизија I поз. у покрету је. Судећи према ватри, непријатељски се фронт према Текеришу протеже до с. Југовића. Са ескадроном извиђати ка Југовићима, и у опште прикупити податке о протезању непријатељског фронта, а по могућству и његово груповање снаге. Извешћа слати што чешће. За извршење овога задатка, командир ескадрона поставио се био позади десног крила положаја код к. 287 (јужно од с. Југовића), одакле је у току дана извиђао непријатеља и обезбеђивао десни бок и позадину, која је била у великој мрежи угрожена.

Око 14 ч. 30 добијен је од командира ескадрона извештај (писан у 13 ч. 30), да наша пешадија (не зна из које дивизије) наступа ка југо-источној падини Цера, а у истом правцу падају и наша артилериска зрна са Текериша. Непријатељско десно крило протеже се до Велике Главе (к. 367). У с. Југовићима је наш 3. пешадиски пук I поз., из Моравске дивизије I поз., а ту је и командант Моравске дивизије I поз. Вођена је јака борба на фронту: југоисточни огранци Цера—с. Југовићи.

Ситуација од 12 ч. до 20 ч. Око подне примећени су непријатељски пешадиски делови у покрету гребеном Иверка од Поповог парлога ка Рајином гробу. Наређено је, да командант десног одсека упути довољно јаке пешадиске делове ка Парлогу, а командант левог одсека да са свога десног крила (Липовац) такође упути јача одељења ка Бобијама (к. 442) са задатком: да нападну непријатеља и омету његов покрет гребеном Иверка ка Великој глави, као и да изврше насилно извиђање и натерају га, да покаже своју снагу. Око 13 ч. 20 развила се јака борба на фронту: Бобије—Попов парлог за 1 км. западно од Поповог парлога. Чим је непријатељ приметио покрет наших делова, одмах је отворио јаку пешадиску ватру, а његова артилерија тукла је цео наш десни

одсек, нарочито к. 277—Богићевића кулину. Рад наших делова потпомаган је артилеријом десног одсека. Овај напад зауставио је покрет једне непријатељске пешадиске колоне са Поповог парлога ка Вел. глави. Борба је трајала до 17 ч. 30, после чега, на фронту и боку деснога одсека, није више било никаквих догађаја.

Према фронту левог одсека (Липовац—Симино брдо) непријатељ је по подне показивао више активности. Тако око 13 ч. две непријатељске батерије постављене на левој обали Јадра, али ван домета наше артилерије, отвориле су интензивну ватру на Симино брдо. Али је ова ватра била и сувише далека, те с тога није причинила велике губитке. Ову ватру непријатељ је отварао с времена на време од 13 ч. па све до 17 ч., дејствујући убрзано, а често и рафалима (ураганима). По паду зрна видело се, да је непријатељ поглавито дејствовао на наше батерије и између к. 264 и Липовца. За све ово време наше батерије (немајући у почетку пешадиских циљева испред свога фронта, а непријатељске батерије беху и сувише далеко, да би на њих могле дејствовати) садејствовале су нашој артилерији на левој обали Јадра, тукући косом, а донекле и уздужном ватром непријатељску пешадију, која је нападала на положаје Дринске дивизије I поз. (Пушкаревац—Мајдан).

Око 16 ч. непријатељ је почео да развија своју нападну акцију на десној обали Јадра. У ово доба он је напао и потиснуо наше извиђачке делове испред јаребичке цркве и приближио се њој на 500—600 м., привлачећи у исто доба и своје резерве. Непријатељско надирање било је за овај моменат заустављено одличним дејством наше артилерије. После овога непријатељ за неко време није показивао никакву активност, с тога је око 17 ч. упућено више патрола ка њему. Командант дивизије упутио је са своје стране једну официрску патролу у извиђање правцем: к. 264—јаребичка црква. У ово време на целоме фронту било је затишје. На боку деснога одсека и на левоме одсеку, била је престала борба. На левој обали Јадра још се води борба. Види се да непријатељ нема виднијих успех у нападу, јер његови делови час нападају, час се повлаче.

Из позадине у правцу од Текериша чује се јака пешачка и митраљеска ватра. Са Симиног брда упућене патроле ка непријатељу још се нису вратиле, нити од њих има каквих извештаја. Међутим непријатељ, који се у ово доба прикупио код јаребичке цркве, припремао се да изврши један напад на фронт: *к. 264—Липовац.* Пошто је се прикупио и извршио развој у висини јаребичке цркве, непријатељ је у једном снажном налету правцем: *Јаребичка црква—к. 264* потиснуо све наше предстражне и изви-

ђачке делове, и око 18 ч. 20 избио на западне падине Симиног брда, према фронту к. 264.

На неколико минута пред овај напад (око 18 ч. 10) *командант дивизије добио је од команданта III Армије заповест за повлачење (под борбом) трупа III Армије на завлачке положаје.*

Ова се заповест није могла извршити одмах. Пошто се непријатељ био приближио нашим рововима на 500—600 м., отворио је један кратак, али веома јак ватрени рафал, потом се кренуо на јуриш. Непосредно пред избијање непријатеља уз западне падине Симиног брда, вођа официрске патроле известио је команданта дивизије, да се од јаребичке цркве крећу у напад непријатељски густи стрељачки стројеви. Чим је непријатељ почео избијати уз западне падине Симиног брда, отворена је на њега јака пешадиска и митраљеска ватра. Без обзира на губитке, непријатељ је напредовао и све се више приближавао нашим рововима. Видећи на овај начин могућност извршења јуриша од стране непријатеља, одмах су учињене све припреме за одбијање овог јуриша, а евентуално и за прелаз у контра-напад. У првоме реду одмах су извучене обе пољске батерије и постављене северно од к. 264, на предњи нагиб положаја, за непосредно тучење предтерена. Затим је привучена општа резерва, позади безименог ћувика, одмах северно од к. 264, иначе остали распоред трупа остао је непромењен Све ове припреме биле су извршене, када је се непријатељ кренуо на јуриш. У овоме времену (око 18 ч. 40) била су сва пешадиска и митраљеска оруђа уведена у дејство, а ватра је била паклена. За топове извучене на гребен и предњи нагиб положаја шрапнели су били темпирани прво на 400 м. па најзад и на 200 м. У своме необично силном и снажном налету непријатељ се за јуриш приближио на 200 м. — 150 м. од наших ровова. У овоме моменту, и када је наша ватра достигла у опште могућ максимум, непријатељ је одједном окренуо леђа и сјурио се у долину Јадра. Тачно се није могло утврдити, докле је непријатељ одступио, а послате патроле за непријатељем нису на овога наишле све до р. Трновице (источно од јаребичке цркве). Око 19 ч. 20 завршен је бој. Све наше трупе остале су потпуно у истом распореду у каквом су биле у почетку овога дана пре боја, с том само разликом, што је општа резерва била привучена за одбијање јуриша позади безименог ћувика, одмах северно од к. 264. Тек сада могло је се приступити извршењу повлачења по већ издатој заповести команданта III Армије, што је одмах и учињено.

Повлачење. Прво је наређено повлачење деловима колонске коморе и трупној комори. Била је тежња да се што пре ослободи

један једини пут, на коме је била ешелонирана комора Дринске дивизије I и II поз.

После овога по ађутанту је издата усмена заповест за повлачење ове садржине:

1) Да се профијантска колона и II пољска болница повуку из Завлаке друмом за Ваљево до Каменице;

2) Трупна комора, болничарска чета, и део санитетске колоне да одмаршују истим путем до Осечине;

3) Мунициска колона ($^1/_3$) одмаршеваће до места Старе суднице (између Завлаке и Осечине).

Пошто је око 19 ч. одбијен непријатељски јуриш, објашњена је ситуација и на основу ове *издата усмена заповест команданту левог одсека,* да одмах свој левокрилни батаљон спусти до друма Јаребице—Завлака, и тиме обезбеди пролаз и повлачење артилерије левога одсека. У исто време објашњена је ситуација и наређено команданту пољског артилериског дивизиона, да скине прво 2-гу а потом и 3-ћу батерију са положаја, и да одмах отпочне повлачење путем: к. 264— долином р. Велике Цернице—Алексино брдо. Две пољске батерије по доласку да упути на Алексино брдо, потом на леву обалу Јадра на положај: к. 236—Гробље, а једну пољску батерију да заустави у висини Алексиног брда, где ће добити накнадно заповест за њено постављање. Око 19 ч. 10 објашњена је ситуација команданту десног одсека, као и његова одбранбена линија, на коју ће се повући трупе III Армије и наређено му је усмено, да одмах 5. брдску батерију са свога одсека упути долином р. Цернице на Марјановића вис код Завлаке. Остатак посаде десног одсека (Четнички одред и 2 чете 5. пука I поз.) припремити за повлачење правцем: Божино—Липовац—Жестици—Гробље (Доње Бадањско к. 295)— Алексино брдо—Завлака. За сада посада овога одсека остаје на своме месту, докле се не изврши евакуација артилерије, а доцније примиће на себе улогу десне побочнице.

Око 19 ч. 30 издата је усмена заповест за повлачење команданту левог одсека и команданту опште резерве:

Главнину образују: пионирски полубатаљон; 2 чете 6. пука III поз.; и 2 батаљона III прекобројног пешадиског пука (1 из опште резерве, а 1 са десног крила левога одсека) све под командом мајора Симе Ценића. Повлачење почиње са к. 264 у 20 ч. правцем: к. 264— долином р. Велике Цернице—Марјановића вис.

Заштитницу образују она друга 2 батаљона III прекобројног пука (са центра и левога крила левог одсека) под командом потпуковника Јосифа Костића. Батаљони који образују заштитницу остаће за сада на своме досадањем положају, штитећи повлачење

осталих трупа. У 21 ч. заштитница ће отпочети повлачење истим путем за главнином, и доћи по извршеном повлачењу на леви одсек новог положаја к. 263—Гробље.

Команданту Четничког одреда (десног одсека) наређено је да отпочне повлачење у 20 ч. 30 правцем који му је већ означен.

Команданту коњичког ескадрона, који се 3 августа по подне налазио око к. 287 (јужно од с. Југовића) издата је заповест за повлачење преко Доње Бадањског гробља (к. 295) ка Завлаци, где ће добити наређење за даљи рад. Трупама ове дивизије, које се повлаче на завлачку одбранбену линију, ескадрон ће обезбеђивати десни бок.

Одређени пут за повлачење био је сеоски и у опште рђав тако, да су се местимице возови морали расклапати и пребацивати део по део. Повлачење у току ноћи 3/4 августа извршено је у потпуном реду и правилно тако, да су све трупе у свануће 4 августа биле на новој одбранбеној линији: Марјановића вис — к. 241 — к. 263—Гробље.

Губици. Наши су губици овога дана били ништавни: 49.

Непријатељски се губитци нису могли утврдити. Морално стање наших трупа било је врло добро.

Утрошак муниције. Код левог одсека:*) пешадиске муниције 40.000 метака; артилериске муниције 705 шрапнела, и 16 разорних зрна.

Општи поглед на бој код Јаребица 3 августа.

Бој који су водиле трупе III Армије на јаребичким положајима имао је за циљ *добитак у времену*. докле II Армија не буде сва потпуно ушла у акцију за напад непријатеља у леви бок и позадину (са Цера и Иверка), и докле се њен утицај на целокупну ситуацију на војишту не осети у нашу корист у пуној мери.

По свима подацима, који нам стоје на расположењу, непријатељ је у нападу 3 августа на јаребичке положаје претрпео неуспех, јер не само што није гонио, после нашега одступања, него је се шта више ноћу 3|4 августа и он био повукао у назад на брезјачке положаје, и то у исто време, када су се и трупе III Армије повлачиле на завлачке положаје, услед веома неповољне стратегиске ситуације од стране Крупња (угрожен леви бок и позадина), а тако исто неповољне ситуације од стране Цера и Иверка (угрожен десни бок и позадина). Када је се непријатељ оријентовао о ситуацији, он је се понова кренуо у наступање долином Јадра ка Завлаци, али наравно са знатним губитком у времену, који се ничим није могао надокнадити.

*) За десни одсек нема података.

Поред ових очигледних позитивних резултата од примања боја код Јаребица, ма и под врло тешким стратегиским околностима, ипак је он веома повољно утицао на ситуацију, под којом су се 3 августа ангажовале снаге II Армије у висини Текериша, у правцу ка Церу и ка Иверку. Дивизије III Армије одржале су јуначки своје положаје у току боја на јаребичким положајима 3 августа, ма и по цену обиласка деснога крила гребеном Иверка и Цера. Обе су се дивизије (Дринска I и Дринска II) држале врло добро. Последица овога успеха била је та, да је непријатељ, савлађујући планинско земљиште Цера и узану долину р. Лешнице, а једним слабијим делом снаге наступао и гребеном Иверка, избио у сусрет трупама II Армије на једном релативно узаном фронту: *Тројан—Велика глава.* Овај фронт, како по својој величини, тако и по својој пластици није био угодан за развој јачих снага. Просторија која је дозвољавала развој и маневар јачих снага била је она, која се налазила јужно од линије: Попов парлог—Велика глава. Ова просторија, докле год су трупе III Армије држале јаребичке положаје, нарочито док је у рукама III Армије било: Божино—к. 277, стајала је на расположењу трупама II Армије, која је са своје стране добро искористила добитак у времену, који јој је, под врло незгодним и тактичким, а нарочито стратегиским условима, својим промишљеним и јуначким отпором створила III Армија.

Рад непријатеља
3 августа

Главнина V Армије постигла је овога дана знатне успехе продужењем напада противу жилавога непријатеља, који је своје положаје добро искоришћавао.

9. *пешадиска дивизија* потиснула је једну јаку српску снагу са утврђеног положаја источно од с. Милине до Текериша.

36. *пешадиска дивизија*, која је још у јутру имала да ступи у бој код Брезјака, противу непријатеља јачине око 12 батаљона и 4 батерије, потиснула је овога постепено са његовог положаја на Вел. Градац и код Јаребичке цркве.

42. *хонведска дивизија* и њој подчињене обе бригаде, имала је јаке борбе са једним од прилике подједнако јаким непријатељем, али је ипак освојила просторију источно од Крупња.

В) II Армија.

1) РАД АРМИЈЕ*)

1. *Код Моравске дивизије I поз.* У 9 ч. 15 командант армије стигао је на положај Моравске дивизије I поз. и командант дивизије упознао га је са ситуацијом и својом намером, да се ди-

*) Види карту раз. 1:100.000 Прилог 3.

визија прво прикупи, а по том да приступи извршењу дате му армиске заповести од 2 августа (продирање од Текериша пл. Иверком ка Обрежу, нападајући непријатељски бок у долини Јадра); или да помаже Комбиновану дивизију у њеном нападу. Командант армије био је мишљења да се помогне Комбинована дивизија, пошто се ситуација код ње стално погоршава.

Кад је се командант армије вратио од Комбиноване дивизије, нашао је команданта Моравске дивизије I поз. на положају код Текериша и саопштио му, да се Комбинована дивизија прикупља, да ће бити појачана са 17. пешадиским пуком, и када се прикупи, предузеће систематски напад на Цер, ради извршења свога задатка.

Командант армије наредио је да се Моравска дивизија I поз. прикупи, па споразумно са командантом Комбиноване дивизије да предузме систематски напад најпре на Попов парлог који је непријатељ био заузео од трупа III Армије, па онда даље да ради у духу издате му заповести.

2. *Код Комбиноване дивизије.* У 8 ч. командант армије стигао је на бојиште Комбиноване дивизије и сазнао, да дивизија напада непријатеља на источним падинама Цера. Не нашавши команданта дивизије, командант армије уз пут ка Моравској дивизији I поз. сазнао је да се лево крило Комбиноване дивизије повлачи на гребен, који се пружа од Кика на запад ка с. Текеришу, где је била постављена једна батерија.

За време бављења код команданта Моравске дивизије I поз. командант армије увидео је, да се ситуација код Комбиноване дивизије све више погоршава и изгледало је, да је настало опште повлачење. Због овога се командант армије понова вратио на положај Комбиноване дивизије и по доласку видео је, да пешадија одступа у нереду, напуштајући гребен и остављајући артилерију на њему без заштите. Командант армије вратио је натраг делове који су одступали, у циљу прикупљања и давања отпора на угодним линијама, и лично издавао непосредне усмене заповести за ово.

После овога командант армије стигао је на Кик око 10 ч., где је затекао команданта Комбиноване дивизије, који га је упознао са ситуацијом. Командант армије оценио је, да је ситуација врло озбиљна по нас, јер се пешадија после великих губитака повлачила растројена и у нереду, а командант дивизије није имао никакав обезбеђен и угодан ослонац, са кога би заштитио своје повлачење, прикупљање и уређење. Да је непријатељ у овом времену предузео наступање, ситуација би по нас постала критична. Стога је било неопходно потребно да се пешадија задржи на каквом угодном одбранбеном положају, па што пре да се организује за отпор.

Командант Комбиноване дивизије, по упуствима команданта армије, предузео је био све мере да се пешадија, која одступа, прикупи и уреди, и да се за овај циљ поседне и утврди положај: *Кривајска коса—Радоњића брдо—Кик—к 325.* Овом приликом командант армије добио је овакво обавештење од команта Комбиноване дивизије о нападу на непријатеља ноћу 2/3 августа: да је Комбинована дивизија стигла синоћ до Текериша, и један њен батаљон (који је био избачен унапред) дошао је ноћас у судар са непријатељем у подножју Цера. Поводом тога јутрос су ушла у бој 3 наша пешадиска пука на линији: *Лисина—Парлог—Борно поље,* противу 3 непријатељска пешадиска пука на Церу.

Напад није био организован ни потпомаган, већ је у почетку имао више карактер препада, а доцније трупе су увођене у борбу делимично и без плана, и међу собом су се биле измешале. Напад није успео и због јаке непријатељске артилериске ватре са Иверка, која је косила наше левокрилне пукове, који први попустише, па повукоше собом и остале, код којих је било нестало и муниције. Са Кика се видело, да је бој био упоран и крвав, јер је разбојиште било покривено лешевима људским и коњским. Јачину непријатеља командант армије оценио је на 1 дивизију.

Пред свој одлазак са бојишта, командант армије издао је команданту Комбиноване дивизије ову усмену заповест:

1) Да најпре организује отпор евентуалном нападу непријатељском и обезбеди комуникацију Текериш—В. Бошњак; да прикупи, уреди и снабде пукове, па онда споразумно са командантом Моравске дивизије I поз. да предузме добро организован, смишљен и методички напад и извршење датог му задатка, али користити сваку могућу прилику, да се заузме Косанин Град.

2) Да ће му се упутити за појачање 17. пешадиски пук са 1 дивизионом брзометне артилерије, који под командом пуковника Јов. Вељковића стиже од Шапца са 6. пуком II поз.*).

3) Оставља се начелник армиског ђенералштаба пуковник Вој. Живановић, да у име команданта армије помаже команданта Комбиноване дивизије у извршењу издате му заповести под 1).

У току овога дана командант армије добио је ове извештаје:

1) Од команданта Комбиноване дивизије:

а) Извештај рано изјутра у коме јавља: „II прекобројни пук од поноћи 2/3 августа напада на Цер, који је раније непријатељ био заузео. Пошто је непријатељ на линији: *Цер—Стојковац* развио око 3 пука, то су до 7 ч. била развијена 3 пука из дивизије, да непријатеља протерају и Цер заузму.

*) Овај одред, због велике и хитне потребе, упућен је одмах у Осечину команданту III Армије, и не ушавши у састав Комбиноване дивизије.

До 8 ч. ситуација је била повољна и пукови су били дошли до линије: *Борно поље—Парлог—Лисине—Дивич.* Али услед јаке непријатељске хаубичке ватре са Поповог парлога на Иверку у бок трупа ове дивизије, пукови су били поколебани и повукли су се нешто у назад. Потребно би било да се један пук Моравске дивизије I поз. упути на Попов парлог, те обезбеди бокове и ове и Дринске дивизије II поз., а са остатком да одмах дивизија нападне правцем: *Накучани—Двориште—Цер — k. 706.*" —

б) Извештај у 23 ч. 15 у коме јавља: „Командант 3. коњичког пука са косе источно од Цера (Тројан) у 10 ч. 30 јавља, да је заузео Скакалиште, и да до к. 348 и јужно и југо-источно од те тачке нема трупа. Непријатељ се повлачи уз Цер. Ова је вест потврђена са још неколико страна. Наредио сам, да се непријатељски одступајући делови туку јаком артилериским ватром. Потом сам упутио један батаљон V прекобројног пука, а сада упућујем и остатак V пука у гоњење са задатком, да се још ноћас дочепа највише тачке на Церу". —

2) Од команданта Шумадиске дивизије I поз.:

а) Извештај у 8 ч. у коме јавља: „Јутрос у 5 ч. 40, командант Коњичке дивизије доставио је следећи извештај: „Према извештајима које сам добио овога момента од извиђачких ескадрона и самосталних официрских патрола, стање је следеће: противник држи Шабац и ограничава се на његову непосредну одбрану. На правцу: Шабац—Слепчевић—Прњавор—Лешница, а на простору од Мајура преко Слепчевића до Дуваништа нема непријатељских трупа. Исто тако нема непријатељских трупа ни код Штитара. По казивању мештана из тих селâ, непријатељ само патролама крстари по Мачви, а јачих трупа нема.

„У извештају извиђачког ескадрона №2, који је заноћио на раскршћу источно од с. Грушића, стоји: „непријатеља има само на коси источно од с. Беле реке и северо-западно од с. Цуљковића: 3—4 батаљона пешадије; 2—3 батерије и 2 ескадрона коњице. Предњи делови ових трупа јачине 2 вода пешадије јесу код с. Грушића".

Самостална патрола №2 јавља: да у њеној близини нема противника, но и да се дознало од команданта Дринског коњичког дивизиона капетана I кл. Ник. Христића, да један непријатељски батаљон са нешто коњаника маршује од Кумовца—Мршића гроб — к. 610 преко Веселиновог врха у правцу Текериша. Патрола ништа не јавља о присуству наших трупа на Текеришу. — „Достављајући предње част ми је јавити, да сам издао припремну заповест за напад на непријатеља код Шапца и очекујем још

извештаје са левога бока и крила моје дивизије, па да издам дефинитивну заповест за напад“. —

б) Извештај од 8 ч. (писан 2 августа у 19 ч. 40) у коме јавља: „Официрска патрола упућена у правцу Слатина—Метковић—Добрић (Добричић). Резултат извиђања овај:

1) Јуче су се виђале од стране мештана противничке пешачке и коњичке патроле, које су долазиле код добрићске школе и цркве.

2) Јутрос их нема, нити су се могле наћи ма где у овом правцу.

Официрска патрола упућена у правцу с. Грушића извештава, да у с. Грушићу и Милошевцу нема противника, и да није ни долазио, но да су се мештани само поплашили и причају о борбама противу комитских чета и наших предњих делова у с. Белој реци. Чула се пушчана паљба у правцу с. Бела река. Преко Цера чује се јака артилериска паљба“. Овај извештај послао је 19. пешадиски пук са положаја Слатине к. 205 данас у 15 ч.“. —

Овај је извештај примљен у штабу армије доцкан, те с тога се није могао искористити.

в) Извештај од 8 ч. (писан 2 августа у 20 ч. 40) у коме јавља:

„*Вођа официрске патроле из Липолиста у 12 ч. 30 данас јавља* да у с. Липолисту нема непријатеља. Храном се снабдевају из самог села; врше и укопавање у истом селу од Метковића, Цуљковића и Добрића, фронтом ка Белој реци и Цуљковићу. У извештају свом вођа патроле додаје, да у опште пут Шабац—Лозница, којим се непријатељ непрекидно служи, није готово ничим осигуран, сем само слабим извиђачким пешачким и коњичким деловима. Ово се потврђује и извештајима других коњичких патрола. Команданту Коњичке дивизије скренуо сам пажњу на ово.

Командант 19-ог пука са Слатине к. 205 у 17 ч. јавља, да је ескадрон Дринске дивизије II поз., који је био под Текеришем, одступио испред једног полу-ескадрона хусара и једног батаљона, који је на Церу заузео Тројанов Град (к. 625). Ескадрон се сада налази код с. Волујца. „Топовска ватра у правцу Грнчарско гробље.“ И овај је извештај стигао доцкан у штаб армије, те се није могао користити.

г) Извештај од 8 ч. 30 у коме јавља:

„Част ми је известити, да сам наредио, да Шумадиска дивизија I поз., ојачана са 6. пуком II поз., једном брзометном батеријом Дринске дивизије, отпочне напад на непријатеља код Шапца у 6 ч. 45. Дошао сам у тесну везу са Коњичком дивизијом, која ће са мојим 19. пуком, који је на Слатини к. 205, и на положајима код с. Маова и код Грушићске механе осигуравати мој леви

бок. Намера ми је, ако узмем Шабац, да се код Шапца заклоним, а затим окренем фронт дивизије на запад у правцу: Богосавци—Маови, и даље према ситуацији.“

Када је овај извештај примљен у штабу Армије, командант армије био је на бојишту Комбиноване и Моравске дивизије I поз., и није му ни саопштен.

д) Извештај од 12 ч. 15 (писан у 9 ч. 30), којим се замењује горњи извештај, у коме јавља:

„Према заповест и мојој ОБр. 358 од дана, отпочео сам био, данас покрет са дивизијом у 6 ч. 45 ка Шапцу. Али у тренутку када је десна нападна колона избила код Церовца, добио сам извештај од команданта леве колоне — команданта 10. пешадиског пука са положаја код с. Заблаћа, у коме јавља да је од стране команданта 19. пешадиског пука извештен, како једна јача непријатељска колона у јачини до 3 пука пешадије, 2 ескадрона и 30—40 топова, која је синоћ запажена код Липолиста, наступа јутрос од Цуљковића преко Грушића у правцу левог бока ове дивизије. С тога сам обуставио даљи покрет дивизије ка Шапцу. Према Шапцу оставио заслон на положајима код Церовца (1 пук пешадије и 2 батерије), а са остатком трупа мењам правац преко Заблаћа—Синошевића у намери, да ову непријатељску колону одмах нападнем.

Са штабом крећем се правцем: к. 174—Рустин—Заблаће, и у први мах бићу на положајима код с. Заблаћа. СвОБр. 366.“

У 18 ч. 40 командант армије послао је команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:

„По извештају непријатељ наступа коњицом и пешадијом ка Мишару. Обратите најозбиљнију пажњу на тај правац, и по потреби активно потпомогните Ваше трупе, остављене за чување правца: Шабац—Коцељева, да би се осујетило ово продирање.

У случају јаче озбиљности јавите одмах.

Наредите команданту 6. пука III поз., да одмах пошаље што брже тачан извештај, да би се могле предузети одговарајуће мере, па ме о томе известите.

Јавите јачину непријатеља пред Вашом главнином и пред 6. пуком III поз.“

ђ) Извештај писан 2 августа у 18 ч. 20, у коме јавља:

„*Официрска патрола из Слепчевића* јавља данас у 8 ч.: друмом за Лозницу прошла комора од 20 кола са рањеницима. На железничкој станици Дубље налази се 20 непријатељских војника. Патрола из Слепчевића у 9 ч. јавља: по извештају сељака, ситни непријатељски делови налазе се с оне стране пруге; патроле заробиле 20 војника.

Официрска патрола у 10 ч. јавља, да је нападнута једним водом коњице; наши отворили ватру. Када је наишло једно непријатељско одељење, наша се патрола повукла; сада прикупља.

Официрска патрола из Липолиста јавља (није стављено време): овде има око 2 батаљона и једнако пролазе. Мештани говоре, да се крећу ка *Косовцу* и ка барутном магацину. Овде очекујем главнину, а долазак лозничким друмом преко Рибара—Петковице—Беле реке ка магацину. Мештани кажу, да су видели на Косовцу 2 топа. Сада им је и главнина дошла на Косовац; јутрос су рано пуцали из топова на магацин.“

Официрска патрола из Слепчевића у 11 ч. 30 јавља: „Јуче је непријатељ из Слепчевића са једном четом пешадије и једном коњичкнм патролом отишао преко Циганишта—Мајура за Шабац. Непријатеља нема у Слепчевићу, Циганишту и Мајуру.“

Официрска патрола са Ушћа јавља: „Данас 2. ов. мес. у 7 ч. на фронту од Ушћа до Скеле ноћ је прошла на миру. Јутрос од 6 ч. 45 отпочела је са противничке стране артилериска ватра према Скели, али слаба.

Две официрске патроле, од којих је једна требала да иде од Дуваништа—Змињака па на даље, а друга преко Слепчевића ка Митровици, целе ноћи и цело пре подне налазиле су се у Слепчевићу, не извршивши свој задатак. Гледаћу, да корегирам ову њихову грешку.

Предње извештаје команданта Шумадиског дивизиског коњичког пука част ми је доставити.“

И овај извештај је задоцнио, те се није могао користити.

3) *Од команданта Коњичке дивизије. а) Извештај од 11 ч. 45* у коме јавља: „По свима добијеним извештајима од извиђачких делова може се закључити, да непријатељ наступа са 1 колоном преко Цера у јачини 1 дивизије, а за осигурање свога левога бока истурио је 1 пешадиски пук, 2—3 батерије и 1—2 ескадрона коњице, који се креће од с. Беле реке преко Цуљковића ка Метковићу. Са коњичком дивизијом заузећу положај: *Бресшовац—Раскршће—Мешковић* с намером: да га нападнем.“

Овај извештај није могао бити искоришћен, пошто командант армије није био у штабу, него на бојишту, а сем тога тада су Комбинована и Коњичка дивизија већ биле у боју с непријатељем.

б) *Извештај од 12 ч. 30* (писан у 4 ч. 15) у коме јавља: „Према извештајима, које сам до овог момента добио од извиђачких ескадрона и самосталних официрских патрола, стање је следеће: противник држи Шабац и ограничава се на његову непосредну одбрану.

На правцу: Шабац—Слепчевић—Прњавор—Лешница, а на простору од Мајура преко Слепчевића до Дуваништа нема непријатељских трупа, а нема их ни код Штитара. По казивању мештана из тих села, непријатељ само патролама крстари по Мачви, а јачих трупа нема.

По извештају извиђачког ескадрона № 2, који је заноћио на раскрсници источно од с. Грушића, и његове даљне патроле код с. Цуљковића, непријатеља има на коси источно од Беле реке, а северо-западно од с. Цуљковића, 3—4 батаљона пешадије, 2—3 батерије и 2 ескадрона коњице. Предњи делови ових трупа у јачини 2 вода пешадије су код с. Грушића.

Самостална официрска патрола № 2 код Текериша јавља: да у његовој близини нема противника, но да је дознао од команданта Дринског коњичког дивизиона II поз капетана Ник. Христића, да 1 непријатељски батаљон са нешто коњаника наступа косом Цера од Кумовца (Мршића гроб к. 610) преко Веселиновог врха у правцу Текериша. Патрола у 18 ч. 30 ништа не јавља о присуству наших трупа на Текеришу.“

По повратку у штаб са бојишта Комбиноване и Моравске дивизије I поз. *командант армије у 17 ч. 30 послао је Врховној Команди овај кратак извештај:*

„*Напад Комбиноване дивизије* на Цер није успео, јер није био добро припремљен. Дивизија се задржала на линији: Кривајска коса—Радоњића брдо—Кик—к. 325.

Према себи је имала 1 непријатељску дивизију на Церу.

Моравска дивизија I поз. прикупила се на основним тачкама за напад на Иверак.

Код Шапца није било акције.

У Мачви нису нађене веће масе.“

У 20 ч. командант армије послао је Врховној Команди укупан дневни извештај ове садржине:

„Ситуација је оваква:

1) *Комбинована дивизија* стигла је још прошлог вечера до Текериша, а један њен батаљон избачен је напред, па је прошле ноћи дошао у сукоб у подножју Цера са противником. То је изазвало, да се данас изјутра ангажују 3 пука пешадије Комбиноване дивизије на положају: *Борно—поље—Парлог—Лисина,* и то извршивши један препад. Борба је била врло крвава; разбојиште је посуто лешевима људским и коњским. До 8 ч. ситуација је била врло повољна за нас, али тада је са Иверка отворена страшна артилериска ватра, која је косила наше левокрилне пукове и услед тога они попусте, а доцније због недостатка муниције одступе и остали на положаје на линији: *Кривајска коса—Радоњића брдо—*

Кик—к. 325 источно од Текериша, где су прихваћени артилеријом и једним одморним пуком, и ту се уређују и распоређују за одбрану.

Напад није био ни организован ни подржаван, те сам се и сам лично морао да умешам, да се организује прихват и прикупљање. Упућен је тамо и стављен под команду команданта Комбиноване дивизије и 17. пешадиски пук са 3 брзометне батерије, а остављен је и начелник армиског штаба пуковник Вој. Живановић, да команданту помогне, да побољша ситуацију.

Резултат: избачених из строја има око 1000 љ.; има око 300 заробљених непријатељских војника; има отетих и изгубљених митраљеза; изгубљен 1 брзометни топ и 3 каре.

Противник није гонио наше одступајуће трупе.

Препоручено је команданту Комбиноване дивизије, да најпре организује отпор евентуалном нападу противничком и осигура комуникацију: Текериш—В. Вошњак, која је ближим делом заједничка за обе дивизије; да уреди и снабде пукове, па у сагласности са командантом Моравске дивизије I поз. предузме добро организован и смишљен методички напад.

2) *Моравска дивизија I поз.* прикупља се на линији: Беглук (к. 291) источно од с. Милаковице—Цер; хвата везу са Комбинованом дивизијом у правцу к. 325, и предузеће методички припремљен напад када се прикупи, и када се Комбинована дивизија буде успособила за ово.

Услед овога, ма да је у долини Јадра беснела јака борба, није се могло више ништа чинити противу фронта: Цер—Иверак. Попов парлог прошле ноћи заузели су Астријанци.

Према овим дивизијама по прибраним подацима има 1 дивизија на Церу, а једна је на Иверку.

3) *Код Шумадиске дивизије I поз.* био је припремљен напад на Шабац, али због једног извештаја, да се јак противнички одред од 3 пука пешадије, 30—40 топова и 2 ескадрона креће у правцу левог бока дивизије, командант дивизије оставио је према Шапцу застор, а са остатком дивизије кренуо се да нападне ту колону. Извештај о исходу тога још немам, али се овде још није чула борба на тој страни.

4) *Коњичка дивизија* јавља (извештај од 2 августа 14 ч. 30): код Кленка понтонски мост, који чувају 2 монитора. Не примећава се придолазак трупа. Један коњички пук отишао је из Шапца за Кленак.

Непријатељ држи само Шабац; слабе његове патроле допиру само до Думаче (по карти саставак путева Липар).

„*Извештај послат 3 ов. м. у 4 ч. 45* гласи: на правцу Шабац—Слепчевић—Прњавор—Лешница, а на простору од Мајура

преко Слепчевића до Дуваништа нема непријатељских трупа́, а нема их ни код Штитара. По казивању мештана у Мачви нема јачих трупа, већ само патролама крстаре.

Непријатељ има на коси источно од с. Беле реке а северозападно од с. Цуљковића до 4 батаљона пешадије, 2—3 батерије и 2 ескадрона коњице. Предњи делови јачине 2 вода пешадије код с. Грушића.

До сада је кроз Слепчевић за Шабац прошло свега 3—4 ескадрона коњице, 2 пука пешадије и 3 топа друмом: Лешница—Дуваниште—Шабац.

Ове су трупе прошле 31 прошлог месеца". —

У 20 ч. 35 командант Армије послао је Врховној Команди овај извештај:

„Сад сам добио од Шумадиске дивизије I поз. извештај телефоном, да је оставивши 1 пук и 2 батерије код Церовца као дизаслон и за чување правца Шабац—Коцељева, са главнином дивизије кренуо ка Слатини (к. 205), да нападне непријатеља, који је наступао од Грушића ка Слатини.

Непријатељ је потиснут са Белог камена и по изгледу повукао се код с. Добрића.

Дивизија ће преноћити код Слатине (к. 205) а са предстражама на Белом камену, коси на десној обали Думаче и Грушином гробу.

По извештају Коњичке дивизије једна непријатељска колона креће се између Јевремовца и Варне, не зна се тачно, да ли иде ка Варни или ка Јевремовцу.

По извештају команданта 6. пука III поз. једна слаба непријатељска колона маршује од Шапца на Мишар и даље у правцу Београда. Ово је непроверено.

Шумадиски коњички пук заробио је 1 непријатељску батерију са колима и људством и 2 официра.

Детаљнији извештај поднеће се накнадно". —

У 20 ч. 45 командант армије примио је од команданта III Армије овај извештај (писан у 15 ч. 15):

„Услед јаког и наглог обухватног притиска на наше десно крило на Поповом парлогу, трупе, које су га браниле попустиле су пред вече 2 ов. м. и повукле се на Богићевића кулине, где се сада налази десно крило ове армије, фронтом према Брдарици и према Поповом парлогу. Молим наредите трупама Ваше армије, које пристижу на Текериш, да одмах нападну у правцу Поповог парлога, како би се ова тачка могла наново заузети, и тиме осигурати десни бок армије.

Наредио сам да се трупе десног крила упорно држе на својим положајима и да саме помогну овај напад артилериском ватром, а по могућству и пешачком.

Одреди ове армије од Шапца још нису стигли, а ова армија морала је да деташира јаче делове у правцу Крупња за сузбијање непријатеља, који се тамо појављује". —

Овај је извештај примљен доцкан, али је командант Моравске дивизије I поз. знао за ову ситуацију, јер је стајао у вези са десним крилом III Армије, те се по овоме није имало шта наређивати.

У 23 ч. 45 командант армије добио је извештај од свога начелника армиског ђенералштаба, остављеног за сређивање неповољних прилика код Комбиноване дивизији (писан у 14 ч. 30):

„Непријатељ се повлачи уз Цер и гребеном Цера уназад. Исто тако виђају се јача одељења, која се уз Попов парлог повлаче. Канонада велика од 14 ч., то је ватра наше артилерије на одступајућа одељења непријатељска.

Коњичка дивизија (3 пук) то исто јавља са Скакалишта. V прекобројни пук наступа у насилно рекогносцирање уз Цер, а 17. пук сада стиже. Прекобројни се пукови уређују, и још данас почеће Комбинована дивизија наступање, а јавиће се и Моравцима, да то исто и они учине." —

Други извештај начелника армиског ђенералштаоа пуковника Живановића писан у 20 ч. гласи:

„Обе наше дивизије остале су на својим данашњим положајима. Код Комбиноване дивизије није било више борбе. У 14 ч. видела су се непријатељска одељења у јачини 1 пука, која су се у нереду повлачила ка врху Цера уз В. и М. Лисину, и била су обасута из свих хаубичких и пољских батерија Рашићевих.

Пред мрак око 18 ч. код 3-ег пука била је јака борба, немам података, али ми изгледа, да су наши ишли напред.

За вечерас су сви на својим местима код Моравaца.

Код *Комбиноване дивизије* она три пука што су ноћас и јутрос нападали, до овог часа још нису прикупљени. Поједини пукови имају само око 800—1000 љ.; непрекидно им придолазе људи и рачунам, да ће им се право стање знати тек у јутру.

Код непријатеља: још данас у 4 ч. дошло извешће од коњице (3. пук) да непријатељ одступа; то је се потврдило и вечерас.

У 19 ч. 30 дошао је овај извештај од команданта 3. пука из с. Дворишта, а који гласи: „Двориште 16 ч. 40: „после данашњег успешног боја, Коњичка дивизија предузела је гоњење разбијеног непријатеља у правцу Чокешине и Прњавора. 3. коњички пук гони непријатеља у правцу: Десића, Бобије и Чокешине. Тро-

феји данашњега боја до сада: 6 пољских непријатељских топова; маса заробљеника и спреме.

Непријатељ бежи безобзирце и источно од Цера непријатељских трупа нема". —

Ђенерал Рашић упутио је 1 батаљон V прекобројног пука у рекогносцирање на Цер уз В. и М. Лисину. Очекујемо извештај, и ако на Церу не буде непријатеља, цео V пук ићи ће ноћас на Косанин град (к. 706), а сутра изјутра целом дивизијом напред по јучерањем задатку. Ја ћу за ноћас остати овде, а за сутра молим за наређење". —

2) Рад појединих дивизија*)

а) Моравска дивизија I поз.

Бој код ове дивизије почео је 3 августа тек око 14 ч. на њеном крајњем левом крилу. На осталом фронту ове дивизије није било праве борбе, већ само слабије чарке, а тек доцније се развио брави бој.

Развој дивизије за бој био је постепен. Дивизија је после веома дугог и заморнога форсиранога марша прво прикупљена, уређена и одморена, па затим уведена у бој.

Непријатељ је био развијен за бој и држао је у својим рукама гребене Цера и Иверка релативно слабијом снагом, а јаче је резерве држао на гребенима поменутих планина и у долини р. Лешнице, спремне за употребу, где буде затребало. По армиској заповести од 2 августа задатак је дивизије био, да преко Спасовине и Поповог парлога заузме гребен Иверка, па да одатле, одржавајући везу са Комбинованом дивизијом, која је имала задатак да заузме Цер, загрози боку непријатеља, који продире долином Јадра на III Армију, и тиме олакша тешку ситуацију код III Армије.

Ток боја.

Око 19 ч. командант дивизије је избио на раскрсницу Кик—Текериш и ту се оријентовао о ситуацији на бојишту. Непријатељ је тада држао у својим рукама источне огранке Цера и Иверка и преседлину између ових Рашуљачу, Тројанов град на Церу и његову везу са Парлогом (к. 368). Ово је било бојиште овога тренутка и ту је се још борба водила. Од Парлога се спушта доста широк и го гребен ка Кику, са кога је артилерија Комбиноване дивизије својим дејством лако успевала да задржи непријатеља у његовом даљем надирању и прикује га за рђаво израђене и плитке стрељачке заклоне.

*) Види карту раз. 1 : 100.000 прилог 3.

Рајин гроб (к. 408), предвојен уским и дубоким седлом од Вел. главе, друга је тачка непријатељског распореда. Вел. глава у систему Иверка образује крајњи његов источни део, положај маркантан и одвојен од Иверка. Сама по себи Вел. глава је положај за 1 батаљон, али узета у вези са косом, која преко Југовића и Беглука (к. 291) силази у Церницу, она је врло јак положај и бочан у односу на косу, коју је ова дивизија била посела (к. 330 — к. 325).

Непријатељ је држао Рајин гроб и Вел. главу, и јужно се није даље ширио. На Рашуљачи и Косанином граду виђале су се поједине мање групице непријатељских војника, што је значило, да је од стране непријатеља био поседнут цео комплекс Цера и Иверка, као и преседлина која их везује. Јужно од Иверка непријатељ већ дејствује противу десног крила III Армије. На основу процене целокупне ситуације на бојишту, командант дивизије се одлучује, да заузме почетан положај за напад са оваквим распоредом у главноме: *3. пешадиски пук* да наступа ка Спасовинама, које је држао непријатељ, због чега је пук са једном батеријом био посео око подне косу Беглук и Југовиће, фронтом према Спасовини и Милаковици.

1. пешадиски пук пошто се прикупио код Текериша упућен је позади к. 325, а када стигне *2. пешадиски пук*, да продужи фронт дивизије у десно ка к. 330. *16. пешадиски пук* у резерви позади к. 325.

Команданту артилериског пука наређено је, да потпомаже кретање 3. пешадиског пука (са к. 330, или к. 325) према ситуацији, а са осталим батеријама да буде у осматрању, докле се боље не објасни ситуација код Комбиноване дивизије.

На овај начин дивизија је око 9 ч. била спремна за бој и налазила се у једном очекујућем распореду. На десном крилу је био непосредно везан са Комбинованом дивизијом 2. пешадиски пук, који је држао к. 330 и истурио ка првим кућама с. Текериша извиђачка одељења, која су се пушкарала са непријатељским патролама. К. 325 држао је 1. пешадиски пук, везујући се са 2-гим пешадиским пуком, са избаченим патролама ка Текеришком грогљу. 3. пешадиски пук са 1 батеријом је у покрету да поседне Беглук (к. 291). Две батерије 1. дивизиона уређују положај на к. 330, а 16. пук је још на маршу ка положају.

У 9 ч. дошао је на положај командант армије, коме је командант дивизије на лицу места показао положај и изложио своју намеру, да се дивизија прво прикупи, па да се по разјашњењу ситуације приступи извршењу армиске заповести од 2 августа,

односно да се помогне Комбинованој дивизији, ако буде потребно. Командант армије је ово одобрио.

У 9 ч. 30 наређено је 3. пешадиском пуку да продужи наступање ка Спасовинама, а да ће се 1. пешадиски пук прикупити и сачекати 2. и 16. пешадиски пук, који ће са артилериским пуком остати на простору к. 325—к. 330, докле се ситуација код Комбиноване дивизије боље не објасни, а потом ће се за даљи рад наредити оно, што по ситуацији буде требало.

У 10 ч. добијен је извештај од *официра одржача везе* са Комбинованом дивизијом: да су се 3 пука Комбиноване дивизије (I, II и VI прекобројни) услед јаке ватре повукли са положаја Парлога (к. 368) на последње падине Цера и да је потребно, да се Моравска дивизија развије за бој што пре и да прихвати Комбиновану дивизију у њеном одступању.

У 10 ч. 25 од команданта 1. пука добијен је извештај, да му је командант Комбиноване дивизије саопштио, да су делови испред њега попустили и тражио, да пук остане. Он је оставио 1 батаљон, а са 3 батаљона кренуо се са 3. пуком. Доцније је батаљон упућен у састав свога пука.

Комбинована дивизија се у то време такође прикупљала и уређивала уназад у намери, да после предузме напад. Она је ојачана са 17. пешадиским пуком и са једном брзометном батеријом (III Армија).

У 15 ч. од одржача везе са Комбинованом дивизијом добијен извештај: да се по извешћу команданта 3. коњичког пука непријатељ повлачи са Цера. Ако се ова вест обистини, Комбинована дивизија ће још вечерас предузети гоњење. Сада се шаље у насилно извиђање и проверавање ових вести један батаљон V прекобројног пешадиског пука.

У ово време (15 ч.) непријатељ је напао лево крило ове дивизије (3. пешадиски пук), јаком артилериском ватром. Видело се, да је ова артилериска ватра била припрема за напад пешадијом. Одмах је потом непријатељ отворио и јаку митраљеску ватру, нарочито на чету на предњем положају северно од с. Југовића, која је се по извршеном задатку провукла са предњега положаја, који је непријатељ заузео и са њега отворио јаку пешадиску и артилериску ватру.

У 15 ч. 40 командант армије усмено је наредио, да се са два пука обезбеди положај к. 330—к. 325 тако, да се десно крило ближи Комбинованој дивизији (VI прекобројни пук).

На основу ове заповести, обавештења са командантом Комбиноване дивизије и добијених извештаја, као и непријатељском нападу на лево крило дивизије, *командант Моравске дивизије I*

поз. у 16 ч. издао је овакву усмену заповест: да 16. пешадиски пук заузме положај десно од 3. пешадиског пука и попуни празнину, која је ту била створена. Остали пукови да остану на својим местима т. ј. на к. 330 и к. 325., продужујући своје десно крило, до самог положаја Комбиноване дивизије. У ово време на левом крилу дивизије бој се развијао све јаче и јаче. Батерија на овоме крилу дејствовала је час слабијом, час јачом ватром; митраљези са левог и десног крила већ су у велико дејствовали, а пушчана ватра показивала је, да непријатељ подилази ка положају. До 18 ч. није било телефонске везе са овим крилом, већ са ордонансима, који су стизали доцкан, те се није могла знати тачна ситуација у даном тренутку.

У ово време код левог крила дивизије развијала се очајна борба. Непријатељ, охрабрен успехом према чети на предњем положају, који се повукао у назад, одмах је заузео и посео предњи положај и почео се постепено привлачити ка главном положају. Из долине Стојаковичке р., са косе Југовића испод Велике главе, од Спасовине почеле су се појављивати у почетку само непријатељске патроле, а убрзо затим и слабији стрељачки стројеви. Лево крило 3. пешадиског пука било је отворено одласком Добрићског одреда, због чега је командант пука одмах послао једну чету на Гробље, те обезбеди свој бок.

Јасно је било, да непријатељ хоће да изврши напад. Снажна непријатељска артилериска, митраљеска и пешадиска ватра; постепено пребацивале слабијих стрељачких стројева и чела колона̂, која су се назирала кроз шумарке и кукурузе, били су поуздани знаци скорог непријатељског напада.

Око 17 ч. појавили су се јаки стрељачки стројеви, претрчавајући преко малих чистина, да се после поново изгубе у високим кукурузима. Једновремена и снажна ватра митраљеска и пешадиска на фронту целога пука зауставила је на мах ову навалу непријатељску. Јаче дејство непријатељске артилерије, нарочито противу батерије, показивало је, да се непријатељ ојачава.

До 19 ч. непријатељ је подишао на јуришну даљину, и по прикупљању у кукурузима видело се, да он припрема јуриш. Непријатељска артилериска ватра престаје, што је знак, да је јуриш врло близу.

У томе тренутку командант пука обилази све батаљоне и наређује, да се припреме бомбе и да се при јуришу добро бије ножем. Резерва је увучена у ровове; а командиру батерије наређено је, да обустави ватру и да чека исход борбе. У ово доба непријатељ је покушао да изврши јуриш. Стрељачки стројеви већ су били изашли из својих заклона. Паклена ватра и одушевљен

поклич свих наших официра и војника приковао је био непријатеља на месту, одакле је отпочео јуриш.

Чим је овај непријатељски јуриш одбијен, командант пука рачунајући да ће непријатељ, због близине на којој се налази, а судећи и по данашњој његовој активности, предузети ноћни напад, наредио је, да се пук припреми, да овај напад одбије. За овај циљ наређено је, да се 1. и 4. батаљон прикупе и дођу позади 2-ог и 3-ег батаљона, који су у I борбеном реду, истуривши патроле на 100 м. испред фронта, са гужвама сламе, коју имају запалити, када се непријатељ крене на јуриш. У 23 ч. непријатељ је напао и на наше десно крило, и после пола часа јаке ватре, непријатељ је одбијен и принуђен да се повуче на косу код с. Југовића, где се почео да утврђује. У току ноћи непријатељ није више нападао, и биле су само омање патролне чарке.

У 20 ч. 35 од одржача веза са Комбинованом дивизијом добијен извештај: да је Коњичка дивизија продужила гоњење у правцу Чокешине и Прњавора. 3. коњички пук гони у правцу Десића, Бобије и Чокешине. „Трофеји су 6 пољских топова, маса заробљеника и спреме; непријатељ бежи безобзирце, и источно од Цера нема га.“ —

У 23 ч. од једанпут се развила на фронту дивизије јача пушчана паљба. Изгледало је да непријатељ врши напад на цео фронт Моравске и Комбиноване дивизије. После кратког времена ватра се на целом фронту утишала. Тада се тек видело, да је ова паљба пренесена са десног крила, без узрока, јер непријатељ не само што није вршио напад, но је код њега како изгледа наступила била паника, јер су се сви истакнути делови били повукли и додира с њим није ни било. После овога непријатељ није више нападао, нити су се на целом фронту наше и непријатељске патроле ма где сукобљавале.

б) Комбинована дивизија.

Када је командант Комбиноване дивизије са својим начелником дивизиског ђенералштаба стигао на Кик 3 ов. м. око 7 ч. позвао је свога заступника, да га обавести о ситуацији и да му преда дужност.

Ситуација код дивизије тога тренутка била је оваква: I, II и VI прекобројни пешадиски пук, после крвавих и огорчених борби ноћу 2|3 августа били су на линији: *Дивич—М. Лисина — ист. падина косе Водице—Борно поље,* не могавши непријатеља протерати и заузети Тројан и после више извршених јуриша. Неки слабији делови повлачили су се са деснога и левога крила, али на центруму

на Лисинама видело се, како наши делови час наступе за 2—300 м., час се опет врате у назад.

Непријатељске батерије са линије: Вел. глава—Рашуљача јако и енергично гађале су нашу пешадију косом ватром, а негде и уздужном ватром. Наше 3 пољске батерије, једна са Парлога и две са к. 325 отвориле су ватру на непријатељску пешадију на Лисини и Тројану.

По подацима од заробљеника непријатељ је био јак око 1 дивизије.

На основу овакве ситуације, командант Комбиноване дивизије, а на основи одобрења команданта II Армије, одлучује се да се постепено извуче из непосреднога дохвата непријатељског уназад на линију: *Кривајска коса—Радоњића брдо—Кик—к. 325*, ту да се прикупи, уреди и снабде, па да предузме понова систематски и методичан напад на непријатеља, чим ово прилике дозволе. За овај циљ око 7 ч. 30 наредио је команданту *хаубичког дивизиона*, да одмах обе батерије заузму положај на Радоњића брду са реоном дејства: Скакалиште—Тројан—Вел. глава. Команданту V пешадиског прекобројног пука наредио је, да заузме и пресудно брани одсек: Кик—к. 325 и да прихваћа одступање пукова који су у предњој линији; наређено је команданту V пука да свој батаљон који је био на Кривајској коси упути преко Румске, Чуке (к. 261) ка Скакалишту, те да олакша ситуацију нашим трупама тамо, и да обезбеди бок дивизији. Командиру резервне болничарске чете наређено је, да одмах подигне *завојиште* код манастира Криваје.

У 8 ч. 20 командант дивизије са Кика послао је команданту Армије и команданту Моравске дивизије овај извештај: „II прекобројни пук од поноћи 2/3 августа напада на Цер, који је непријатељ раније био заузео. Пошто је непријатељ на линији Цер—Стојковац развио око 3 пука, то су до 7 ч. била развијена 3 пука ове дивизије, да непријатеља протерају и Цер заузму.

До 8 ч. ситуација је била повољна и пукови су дошли до линије: Борно поље—Парлог—Лисина—Дивич. Али услед јаке непријатељске хаубичке ватре са Поповог парлога на Иверку у бок трупа ове дивизије, пукови су се поколебали и повукли за нешто у назад.

Потребно би било, да се 1-ви пук Моравске дивизије I поз. упути на Попов парлог, те да обезбеди бокове и ове и Дринске дивизије II поз; а са остатком да дивизија одмах нападне правцем: Накучани—Дрориште—Цер (к. 706). Око 10 ч. на Кик је дошао и командант армије, коме је командант дао потребна обавештења о ситуацији. Командант армије био је мишљења, да се ди-

визија сва прикупи и уреди на једном позадњем јаком и угодном положају, па онда користити прву згодну прилику и прећи у напад.

Око 10 ч. отпочеле су дејство наше хаубичке батерије са Радоњића брда.

Непријатељска артилериска ватра на лево крило (VI пук) била је све јача. Непријатељ је појачавао своје десно крило, које је све јаче нападало на VI пук из с. Трбосиља. У пуку су били врло велики губици. Сви команданти батаљона и велики број официра избачени су из строја, што је проузроковало, да VI пук, када је још почео трпети и од бочне непријатељске артилериске ватре са Поповог парлога, у 10 ч. 30 отпочне одступање у нереду ка Кику и к. 325. Повлачење VI прекобројног пука утицало је и на остале пукове ове дивизије. Батаљони I прекобројног пука постепено су одступали ка ивици шуме Дивич, затим ка Радоњића брду. Команданту пука је наређено, па прикупи пук код Радоњића брда и да га пресудно брани. 7. батерија одступала је са Парлога на к. 325, оставивши на положају 1 топ и 3 каре, не могавши их извући због јаке непријатељске ватре и великих губитака у коњима. Због наглог одступања пешадије одступио је и II прекобројни пук на линији: Радоњића брдо—к. 330 у доста добром реду. Командант 4. батаљона V прекобројног пука са 2 митраљеза добио је заповест за покрет од Криваjске косе (где је раније био) за Скакалиште у 10 ч. и одмах је пошао. У Румској наишао је на непријатељске делове у нереду, које је батаљон напао и заробио командира 8. чете 28. ландверског пука, неколико подофицира и 50 војника. У даљем наступању ка Чуки и Скакалишту није било непријатељског отпора, и положај је поседнут тако, да су на Чуки биле 2 чете а на Скакалишту 2 чете и 2 митраљеза. Десно је ухваћена веза са коњицом.

Тако су се сада на линији: Криваjска коса—Радоњића брдо—к. 330 прикупљала и уређивала 3 пука, а под заштитом V прекобројног пука (који је био заузео линију: Кик—к. 330) и 5 батерија, које су са линије: Радоњића брдо—к. 325 снажно дејствовале и прихватиле одступање. У 13 ч. 15 командант дивизије позвао је команданте: I, II и VI прекобројног пука и команданта артилерије и издао им усмену заповест за поседање положаја. Конанданту V прекобројног пука наређено је: да је Кик лево крило дивизије, а простор од Кика па у лево, заузеће трупе Моравске дивизије I поз.

У 13 ч. 30 добијен је овај извештај од команданта 3-ег коњичког пука (писан са положаја Цера у 10 ч. 45): „3. коњички пук има задатак, да у саставу Коњичке дивизије одржава везу са пе-

шадијом те дивизије и дошао је преко Волујца и Скакалишта до к. 348. Југо-источно од тога правца нема никаквих непријатељских трупа.

Једну колону која је вероватно као побочница наступала од с. Десића преко Милошевца и Дворишта ка Румској, дочекао сам код Скакалишта, разбио чело њено и сузбио целу уз Цер. Око стотину војника из ове колоне заробио сам и разоружао.

Непријатељ се повлачи уз Цер; његов стрељачки строј је сада код Тројана, дејствује енергично. Коњичка дивизија дејствује преко Дворишта—к. 280 ка Церу и одржава везу са Шумадиском дивизијом. Јавите ми Ваш распоред и ситуацију код Вас".

По истоме ордонансу послата је заповест команданту 3-ег коњичког пука, да предузме све мере, да се одржи на Скакалишту. Командант дивизије сада врши извиђање Цера, па ако тамо има слабијих непријатељских делова, или се примети његово одступање, одмах ће се наредити наступање ка Церу.

У 14 ч. 15 примећено је одступање непријатеља са Лисина. Командант дивизије наредио је артилерији да одмах отвори ватру. Пошто непријатељ и после одступања наших пукова са падина Цера није предузимао никакво гоњење, шта више чак се и код њега примећавало неко комешање и одступање, што се потврђивало од коњице, то је командант дивизије наредио команданту V прекобројног пука на Кику, да одмах пошаље један батаљон ка Тројану у циљу насилног извиђања, које су имале да помогну све батерије Комбиноване дивизије. Остали батаљони V прекобројнога пука имали су бити спремни да се крену ка Тројану, ако се буду добили повољни извештаји.

Батаљон V пука са Кика кренуо се преко Дугог рта и дошао до друма Текериш—Шабац, и ту је добио непријатељску ватру са Парлога и М. Лисине.

У 16 ч. 40 од команданта 3-ег коњичког пука добијен је овај извештај: „После довршене успешне борбе Коњичка дивизија предузела је гоњење разбијеног непријатеља у правцу Чокешине и Прњавора. 3. коњички пук гони непријатеља у правцу Десића, Бобије и Чокешине.

Трофеји данашње борбе досада 6 пољских непријатељских топова, маса заробљеника и спреме.

Непријатељ бежи безобзирце и источно од Цера непријатељских трупа нема". —

У 18 ч. командант Комбиноване дивизије, на основу процењене ситуације, издао је са Кика ову заповест својим трупама:

„После данашње врло јаке и крваве борбе, непријатељска 21. ландверска дивизија, по подацима добијеним са више страна,

одступа гребеном Цера. Предузете су мере, да се ово утврди, а дотле за одсудну одбрану линије Криваjска коса—Кик—к. 325

„*Наређујем:*

1) *Коњица.*

Командир капетан М. Јордановић.

1 ескадрон; и

1 митраљеско одељење,

1) Биће на Старим виноградима, извиђајући ка Шапцу, Липолисту и Церу.

2) *Десно крило.*

Командант пуковник Свет. Мишковић.

I (моравски) прекобројни пешадиски пук.

1-ви пољски брзометан дивизион.

2 хаубичке батерије.

1 вод болничара.

Свега: 4 батаљона пешадије; 20 топова; 1 вод болничара.

2) Заузима одсек од к. 243 до јаруге, која дели Кик и Радоњића брдо.

На коси Дуги рт поставити заседе.

3) *Лево крило.*

Командант потпуковник Тодор Павловић.

V прекобројни пешадиски пук.

3-ћи пољски брзометан дивизион.

1 хаубичка батерија.

1 вод болничара.

Свега: 4 батаљона пешадије. 16 топова. 1 вод болничара.

3) Заузима одсек од јаруге, која дели Кик од Радоњића брда до слова П (Помијача). Чим II пешадиски пук I поз. поседне Цер и к. 325, лево крило биће само Кик.

4) *Општа резерва.*

Командант потпуковник Вој. Николајевић.

II (моравски) прекобројни пешадиски пук.

VI (тимочки) „ „ (без 1 батаљона).

Пионирска чета.

2 вода болничара.

Свега: 7 1/4 батаљона пешадије. 2 вода болничара.

4) *Општа резерва* биће источно од к. 330.

5) *За обезбеђивање десног бока* одредиће VI (тимочки) прекобројни пук 1 батаљон на Кривајској коси.

6) *Одсеке одмах утврдити.* На к. 243 и Кику подићи затворена утврђења према упуствима референта инжињерије.

7) Трупе по одсецима обезбедиће се бојним предстражама.

8) *I степен муницијске колоне* код Раките.

9) *Завојиште на Ракити.*

10) *Трупне коморе* издаће храну, па ће се упарковати на Владисављевици.

11) *Телеграфско одељење* поставиће телеграфску везу Кик—Вел. Бошњак. Команданти крила везаће се одмах телефоном са местом дивизиског штаба.

12) Ја ћу бити на к. 330“. —

Командир ескадрона са Волујца у 15 ч. 30 јавља: „Непријатељ се повукао ка ивици — гребену Цера од извора Дејановац ка Тројану и даље гребеном. 1 батаљон V прекобројног пука је на југо-источној падини Цера.

Са ескадроном ћу заноћити на Волујцу к. 272. Молим за наређење за сутрашњи рад.“ —

Командант батаљона из V прекобројног пешадиског пука, послат у насилно извиђање, извештава (писано у 20 ч. 35): да је са батаљоном извршио извиђање непријатељских положаја, и судећи по јачој артилериској и митраљеској ватри, добијеној на целој линији фронта батаљона, цени, да непријатељ није напустио положај. Ово потврђује још и та околност, што непријатељ држи поседнуте линије на којима се и данас водила борба, што потврђује и исказ четворице непријатељских заробљеника.

На основу овога извештја, као и свих досада прикупљених, *командант дивизије послао је II Армији овакав укупан извештај:*

„Командант батаљона послат у насилно извиђање ка Церу јавља: судећи по добијеној ватри на целој линији фронта, како пешачкој, тако и митраљеској и артилериској, као и исказу 4 непријатељска ухваћена војника, непријатељ држи поседнуту линију, коју је држао за време борбе. Према овоме дивизија поседа линију: *Кривајска коса — Радоњића брдо — к. 325,* у циљу пресудне одбране. 17. пешадиски пук и 1-ви дивизион дрински упућени су одмах за Осечину.

17. пук и дивизион упућени су у Осечину, а не у Завлаку, због накнадног наређења добијеног од команданта II Армије. У 22 ч. 30 у састав дивизије дошао је 6. пук II поз., који је одређен у општу резерву, источно од к. 330.

Око 23 ч. изненада је отворена страшна паљба на целом фронту дивизије, која се убрзо утишала. Ова је паљба дошла

услед неке забуне на левоме крилу, па се после пренела и на цео фронт, што је унело и у позадину и код трупа доста нереда и узбуђења, мислећи, да непријатељ изводи ноћни напад. По овоме је издато потребно наређење за будуће спречавање ноћних забуна, По исказу заробљеника, а и по томе што се видело и доцније нашло на земљишту, непријатељ је имао ужасне губитке. 28. ландверски пук такорећи био је уништен, а његов командант пука ту је и погинуо. Остали пукови и један непријатељски ескадрон нису боље прошли.“ —

О непријатељу се у току дана сазнало, да је *8. корпус* по прелазу Дрине код Јеринића аде са својом *9. царском и 21. ландверском дивизијом* наступао падинама Цера и хитао да се дочепа комуникације: Шабац—Осечина, те да својим маневром на овој страни, олакша наступање *13. корпуса* долином Јадра, које је ишло тешко и споро.

II непријатељска армија (4. и 9. корпус) прелазом Саве код Шапца и даљом својом акцијом ка Копељеви и Ваљеву, имала је да олакша и да помогне ову акцију V Армије. *9. дивизија 8. корпуса* вероватно је 2 августа у вече доцкан стигла до Рашуљаче, а са предходницом до линије: Водице—Борно поље, где је била као предстража. Један од њених пукова, који је се кретао гребеном Цера, такође је доцкан у вече дошао до Тројана, са предстражом на Лисинама.

21. ландверска дивизија 8. корпуса, која је наступала северно од Цера, упутила је своју коњицу и 28. ландверски пук ка Скакалишту и Дивичу, вероватно да олакша 9. дивизији продирање, а са главнином заноћила је око Беле реке и Липолиста.

Како нико од мештана из Текериша 2 августа у вече није знао, да у близини има непријатеља, то значи, да су сви горњи непријатељски делови избијали на линију: Дивич—Лисине—Борно поље тек око 20 и 21 ч., када су се с наше стране осмотрили неки фењери у покрету ка Тројану, где су заноћили.

Ђенерал Франк са штабом V Армије заноћио је у с. Шору, а његови команданти корпуса заноћили су и то: командант 13. корпуса у Лозници; а командант 8. корпуса у Јадранској Лешници.

в) Коњичка дивизија

Према директиви добивеној из II Армије, Коњичка дивизија имала је да скрене са свога дотадањег правца кретања: Уб—Охрид, и да препречним путевима, правцем на запад, избије што пре на линију: *Шабац—Лешница, са задатком: да расветли ситуацију у Мачви*, дејствује у бок и позадину непријатеља, и обезбеди десни бок II Армије, која ће наступити преко Вел. Бошњака за напад

на леви бок непријатеља, који продире долином Јадра. Према овоме Коњичка дивизија са развијеном извиђачком мрежом пред собом 2 августа у 18 ч. 30 стигла је са главнином на положај: Столице— к. 205 код. с Заблаћа.

Бој на Белом камену. Из добијених извештаја од коњичких делова, из података добијених од команданта Шумадиске дивизије I поз. и података датих у директиви команданта армије, ситуација је 3 августа у јутру била оваква:

Непријатељ је држао Шабац, и по извештајима, које је имао командант Шумадиске дивизије I поз., овај је био јако утврђен и припремљен за одбрану. Правац: Слепчевић—Прњавор—Лешница служио је непријатељу за комуникацију Дрине са Савом.

Гребеном Цера оперише једна непријатељска колона у јачини једне дивизије.

На правцу: Прњавор—Липолист—Бела река—Цуљковић—Грушић налазио се један непријатељски здружен одред од 2 пешадиска пука, 2—3 пољске батерије, и 3 ескадрона коњице.

Наша *Комбинована дивизија* избија предњим деловима на Текериш за напад на Цер. *Шумадиска дивизија I поз.* на положајима: Бунарине мала—Риђаке—Вучевица—Кујавица, и овога дана намерава да напада Шабац. *Коњичка дивизија* на положају Столица—к. 205—Дионице, са задатком: да избије на линију: Шабац—Лешница, расветли ситуацију у Мачви, да дејствује у бок непријатељу и обезбеди бок армије, која оперише уз Цер и Иверак. На основу овакве ситуације, а из покрета непријатељских трупа преко с. Грушића, командант Коњичке дивизије донео је закључак, да ове трупе кооперишу са својом главном колоном у њеноме продирању гребеном Цера и нападу на Комбиновану дивизију, ударајући преко с. Десића на Дворипте и Скакалиште, у десни бок и позадину Комбиноване дивизије.

Одлука. План рада. Заповести. На основу напред изложене ситуације командант дивизије *донео је одлуку*: да нападом Коњичке дивизије на непријатељску бочну колону, обезбеди бок и позадину Комбиноване дивизије, па кад непријатеља разбије, онда, ослањајући се на Шумадиску дивизију I поз., која је имала обезбеђивати десни бок Коњичке дивизије, предузме напад дивизијом на бок и позадину непријатељске колоне, која оперише гребеном Цера.

На основу овакве одлуке, командант Коњичке дивизије склопио је овакав *план за напад*: да са дивизијом поседне Слатину (к. 205), па одатле да управи напад на десно крило и бок непријатељске обилазне колоне, и пошто га разбије, да заузме линију положаја: *Добрић—Цуљковић—Радовашница,* па одатле да

изврши офанзивне покрете за напад на бок и непријатељску позадину правцем ка Лешници.

Када је командант Коњичке дивизије у 6 ч. добио писмену заповест команданта Шумадиске дивизије I поз. за напад ове дивизије на Шабац, издао је усмену заповест команданту 3. коњичког пука, да са пуком одмаршује на Осоје (к. 272), да ухвати везу са Комбинованом дивизијом и на том положају остане и упорно га брани, задржавајући с фронта напад непријатеља преко Дворишта на бок Комбиноване дивизије.

3. коњички пук је се кренуо у 6 ч. 15, и када је дошао до Парлога к. 249, Осоје је било заузето од стране непријатеља. После борбе са слабим непријатељским деловима око 10 ч. непријатељ је напустио Осоје, и повукао се преко Дворишта ка с. Грушићу, пошто је у његову позадину и бок на Раскршћу и Брестовцу дејствовао 19. пешадиски пук. Пук је дошао у везу са Комбинованом дивизијом, која је својим предњим деловима избијала уз Цер, М. и В. Лисину.

Командант Коњичке дивизије са *главнином дивизије* кренуо се у 6 ч. 30 правцем: *Синошевић—Бојић—Слатина.*

Трупној комори наређено је да остане код с. Лојанице, а *муниционој колони* на раскрсници пута и друма код с. Матијевца. О овоме покрету и намери, командант Коњичке дивизије телефоном је известио команданта Шумадиске дивизије I поз, и с њиме се споразумео, да Шумадиски дивизиски коњички пук I поз., који је упућен на Старе винограде (к. 239) узме за данас под своју команду. Када је командант Коњичке дивизије око 8 ч. стигао са главнином дивизије на Слатину, затекао је ту команданта 19. пешадиског пука са 3 батаљона и 1 пољском брзометном батеријом, и од њега се обавестио о ситуацији. Пошто су се потврдили извештаји извиђачких делова о присуству непријатељских трупа на правцу: Бела река—Цуљковић—Грушић, командант Коњичке дивизије ставио је под своју команду 19. пешадиски пук (3 батаљона) и 1 пољску брзометну батерију из Шумадиске дивизије I поз., те је тиме ојачао Коњичку дивизију, да тако ојачана, са већим изгледима на успех, нападне непријатеља према раније донетом плану.

У 9 ч. 30 командант Коњичке дивизије за даљи рад издао је овакву заповест:

„1) *19. пешадиски пук и пољска батерија* Шумадиске дивизије I поз., са свог досадањег положаја код Слатине (к. 205) наступаће преко Грушиног гроба—Раскршће—Радловац ка Маџарском гробљу.

2) *4. коњички пук* са 2 ескадрона и митраљеским одељењем 1. коњичког пука и једном коњичком батеријом, под командом

команданта I коњичке бригаде пуковника Бабића, наступаће од Слатине преко Белога камена на косу југо-западно од с. Добрића.

3) *3. коњички пук* наступаће правцем преко с. Десића на Бобије к. 372.

4) *Општа резерва:* 2. коњички пук и 1 батерија остаје на к. 205 под мојом командом.

Наступање отпочети одмах". —

Са колоном пуковника Бабића кренуо се и командант Коњичке дивизије, али пред полазак са Слатине узео је под своју команду и придао десној колони пуковника Бабића и 3. батаљон 10. пешадиског пука I поз., који је тада стигао са још једним батаљоном ради појачања 19. пешадиског пука. Пошто је лева колона под командом команданта 19. пешадиског пука била иначе довољно јака (3 батаљона и 1 батерија), то му је за појачање остављен само 1 батаљон 10. пешадиског пука I поз., а други је батаљон придат десној колони.

Потискујући пред собом слабије непријатељске делове, *десна колона* је избила на косу *Бели камен—Шибови* око 11 ч. 30, и пошто је лева колона потпуковника Д. Миленковића под борбом наступала правцем: Раскршће—Брестовац—Врановац, то је командант дивизије задржао и десну колону на линији Бели камен —Шибови.

За време наступања Коњичке дивизије ка Белом камену у 11 ч., командант дивизије добио је извештај од команданта Шумадиске дивизије I поз., да ће он данас извршити прикупљање своје дивизије ка Слатини. Командант Коњичке дивизије одмах је тражио од команданта Шумадиске дивизије I поз. подробније податке о ситуацији код Шапца и задржао је даљи покрет своје дивизије, докле се ситуација боље не расветли, и докле се не обезбеди са стране од Шапца, па после да продужи даљи покрет до одређене линије.

За време овога задржавања командант Коњичке дивизије добио је тачне извештаје од својих извиђачких органа, да је јачина непријатеља који наступа правцем: Бела река—Цуљковић око 2 пешадиска пука, 2—3 пољске батерије и 1 хаубичка батерија са 2 ескадрона коњице.

У 13 ч. предњи делови десне колоне нападнути су на Шибовима и отпочели борбу са непријатељем, који је био на положају; Радловац—Дуга шума, и на коси на левој обали потока Калиновца. Око 16 ч. био је критичан моменат, услед снажног напада непријатеља на колону пуковника Бабића тако, да је командант дивизије морао ангажовати целокупну општу резерву (2. коњички пук и батерију) и под командом пуковника Туцако-

вића упутио је ову преко с. Варне у леви бок непријатеља. У резерви остао је свега 1 ескадрон и митраљеско одељење 1. коњичког пука на прихватном положају код с. Метковића. Овим маневром био је обустављен непријатељски напад и његов обухват нашега деснога бока.

За ово време 19. пешадиски пук са 1 пољском батеријом остао је на левом крилу на положају: Брестовац—Врановац потпуно неактиван, шаљући у помоћ 4. коњичком пуку на Шибове 1 чету, и то по тражењу команданта 4. коњичког пука. У ово доба 1 вод 4. коњичког пука на Шибовима извршио је коњички јуриш на непријатељску пешадију.

Око 17 ч. предњи делови 12. пешадиског пука подилазили су већ положају: Бели камен—Шибови, а око 17 ч. борба се овога дана свршила. Када је 12. пешадиски пук избио на линију: Бели камен—Шибови—Брестовац, а Шумадиска дивизија I поз. заузела борбене положаје Коњичке дивизије, а пошто је већ наступила ноћ, то је командант Коњичке дивизије повукао дивизију у бивак јужно од Слатине са штабом у с. Бојићу. Тако исто и командант Шумадиске дивизије I поз. повукао је 3. батаљон 10. пешадиског пука. 3. коњички пук, немајући пред собом јачега непријатеља достигао је до Бобије к. 372, и ту заноћио.

Шумадиска дивизија I поз. држала је положај: Бели камен —Шибови—Брестовац.

Непријатељ са слабим деловима био је на Цуљковића коси, а главном снагом је на линији: Богосавац—Липолист.

2) Шумадиска дивизија I поз.

Бој на Белом камену. Ноћ 2/3 августа прошла је на миру. Веза са Коњичком дивизијом (Бојић), и Комбинованом дивизијом (Румска) била је ухваћена.

„По извештајима коњичких патрола*), непријатељ се према фронту ове дивизије задржао код Шапца. Његови предњи делови заузели су: Мишар—Потес—Јевремовац. Према левом боку дивизије налазио се један непријатељски одред јачине: 3—4 батаљона; 2 ескадрона; и 2—3 батерије у с. Цуљковићу, са предњим деловима јачине 2 вода пешадије код с. Грушића.

На Церу, према извештају команданта дивизиског коњичког пука (примљен у 5 ч.) чуло се јаче пушкарање. Два непријатељска батаљона, која су се кретала гребеном Цера, заузели су Косанин град.“ —

*) По релацији команданта Шумадиске дивизије I поз.

План за напад дивизије 3 августа.

За напад дивизије на Шабац стајала су на расположењу у главноме 3 правца: преко Мишара, Потеса и преко Јевремовца, које је командант дивизије овако био оценио:

1) *Напад правцем Церовац—Мишар* био је најкраћи и најбезбеднији, али неугодан, јер је отворен, те би кретање трупа њиме било изложено снажној фронталној и бочној ватри непријатељских батерија с леве обале Саве и са монитора. Поред овога на овоме се правцу налази р. Думача, која је у своме доњем току тешко газна, јер је мишарски положај, поред тога што је доста удаљен од вароши, тучен и врло јаком артилериском ватром непријатељских батерија с леве обале Саве и монитора.

2) *Напад правцем: Варна—Јевремовац—Шабац*, у односу на пластику земљишта био је угоднији. Положаји код с. Јевремовца и на к. 87 могли су врло добро послужити као ослонац за напад на Шабац. Али с друге стране овај правац био је несигуран и опасан, јер ангажујући се у овоме правцу са главном снагом, главна комуникација и одступни правац дивизије преко Лојанице и Вел. Бошњака био би у опасности, и при евентуалном неуспеху, дивизија би могла доћи у незгодан положај у погледу свога одступања.

3) *Напад правцем: Причиновић—Потес—Шабац* давао је највеће тактичке користи, и ако није био најугоднији, у толико што је избијао непосредно пред јужну ивицу вароши, коју је непријатељ већ био утврдио. И ако је био доста јако тучен фронталном ватром непријатељских батерија с обе стране Саве, ипак је имао те добре особине, што је био сигуран и потпуно затварао комуникациски правац дивизије; имао је добрих артилериских положаја (Потес к. 93 у вези са Јевремовачком косом); и најзад са њега се могло лако и брзо маневровати, и по потреби пребацивати снагу, било на правац ка Мишару, или на правац Јевремовац—Шабац.

Према овакој процени земљишних прилика, *командант Шумадиске дивизије је још 2 августа у 23 ч. 10 издао овакву заповест:*

„После јучерање борбе непријатељ се повукао у варош и ову снажно брани.

По подацима које има дивизија, јачина његова износи до једне здружене бригаде, али је вероватно да се стално појачава придоласком нових трупа преко Саве.

Дивизија има задатак, да непријатеља нападне и протера.

Лево од трупа ове дивизије налази се Коњичка дивизија.

Напад дивизије извршиће се двема колонама:

1) *Десна колона.*

Командант потпуковник Вој. Томић.

11. пешадиски пук I поз.

3 пољске батерије.

1 вод хаубица 12 см.

1 вод болничара.

1 вод пионира.

1) Нападаће непријатеља правцем: Церовац—Шабац, одржавајући лево везу са левом колоном.

2) *Лева колона.*

Командант потпуков. Влад. Туцовић.

10. пешадиски пук I поз.

6. „ „ II поз.

2 пољске батерије (1 дринска и 1 шумадиска).

1 вод хаубица.

1 вод болничара.

1 вод пионира.

2) Напашће непријатеља правцем: Доња Врањска—Оцино Село—Шабац, одржавајући везу десно са нападном колоном, а лево се наслањати на побочницу.

Батерију једну упутити благовремено и подесним правцем у састав десне колоне, а командант артилериског пука наредиће, којим ће правцем ући хаубички вод у састав ове леве колоне.

3) *Резерва.*

Командант потпуковник В. Мацаревић.

12. пешадиски пук I поз.

1 батаљон 19. пешад. пука.

1 вод болничара.

3) Кретаће се правцем: Салине њиве—Д. Врањска и наступати позади леве нападне колоне.

4) *Побочница.*

Командант потпуков. Добр. Миленковић.

19. пешадиски пук.

1 пољска батерија.

4) Остаће на својим положајима код с. Слатине и обезбеђивати леви бок дивизије при нападу.

5) *6. пешадиски пук III поз.* са Дебанжовом пољском батеријом и 1 ескадроном Дринског коњичког дивизиона II поз. гарантоваће гранични одсек од Охрида до Ушћа, спречавајући најенергичније сваки непријатељски покушај са тог правца.

6) *Пионирски полубатаљон* биће код дивизиске резерве, а *телеграфско одељење* са дивизиским штабом.

7) *Завојиште* ће бити код к. 129, украј пута Церовац—Лојанице, на обали Добраве.

8) *I степен колонске коморе,* у који ће ући и део резервне муниционе колоне хаубичке батерије, кретаће се за нападним колонама и то: 1 део за артилериску муницију; 1/2 одељења за пешадиску муницију, доћи ће код с. Д. Врањске позади леве а 1 оделење за артилериску муницију и 1/2 одељења за пешадиску

муницију, и део резервне муниционе колоне хаубичке батерије код Салиних бара, позади десне нападне колоне.

9) *II степен колонске коморе* остаће у Коцељеви, а мунициона колона из II степена доћи ће код к. 209, јужно од с. Лојанице.

10) *Трупна комора* искупиће се позади садањег одсека својих трупа, и ту очекивати даље наређење.

11) *Напад дивизије* отпочеће када се нареди, с тога ће команданти настати, да су у сталној телефонској вези са дивизиским штабом, како би благовремено наређење могли добити и отпочети покрет.

12) При нападу обратити нарочиту пажњу на то, да је варош утврђена и снабдевена препречним средствима од жица, па зато људе снабдети маказама.

13) Артилерија обе нападне колоне и хаубичка батерија припремиће потпуно напад пешадије, при чему не штедети ни варош, коју је иначе непријатељ готово сагорео и порушио.

14) Ја ћу се налазити у први мах на к. 174, а за даље наредићу.

15) До 14 ч. 3 августа команданти ће ми послати кратак телефонски извештај о томе, да ли је у току ноћи измењено и у колико стање пред фронтом њихових трупа."

У вези ове заповести *у 5 ч. послата је оваква заповест команданту дивизиског коњичког пука:*

„Са пуком крените се одмах правцем: Љигин гроб—Стојковац —Осоје—к. 272 јужно од с. Волујца, извиђајући у правцу Милошевца, Десића, Радовашница—Бела река и правац Цера. Везу десно одржавати са батаљоном 19. пешадиског пука, који се налази код Раскршћа (Грушићска механа), а извештај ми што пре послати."

Покрет за напад отпочео је једновремено код обе нападне колоне и дивизиске коњице означеним правцима у 6 ч. 45.

Тек што су чела обе нападне колоне прешла р. Добраву око 8 ч., стигла су у штаб дивизије 2 извештаја: *један* послат још јуче по подне *од официрске патроле упућене у правцу с. Липолиста* који гласи: „по извешћу председника општине, непријатељска артилерија, комора и (нејасно) стигла је преко Петловаче, прошла Липолист и зауставила се спроћу Цуљковића и Беле реке где је упаркована спроћу Липолиског гробља звано „Јасеновац", на имању председниковом. Број топова 30—40. За артилеријом је отишла и сва пешадија, која се данас прикупља, у јачини 3 пука.

Ово су потврдили и мештани с тим, да је дошло и дупло артилерије, него што је наведено.

Штаб њихове армије на фијакерима (4). Све је то ишло без икаквог осигурања. Пошто у Липолисту нема никакве војске противничке, то би им се могла пресећи одступница између Петковаче, Беле реке и Рибара.“

Други извештај од команданта 19. пешадиског пука послат јутрос у 4 ч. 50 из Слатине гласи: „по извешћу од извиђачких одељења изнад с. Цуљковића јуче око 17 ч. дошао је један пук пешадије са 2 ескадрона и 2 противничке батерије на положај између с. Цуљковића и Липолиста. Командир извиђачког одељења од мех. грушићске извештава, да је синоћ око 17 ч. дошао један противнички ескадрон са 2 вода пешадије, и чим је видео наш ескадрон, који је у томе моменту приступао, одступио је.

Са Љигиног гроба извештава: да се борба води у правцу Цера и да је стигла Комбинована дивизија са V прекобројним пуком на десном крилу, са којим је ухваћена веза. У правцу с. Цуљковића нема коњичких патрола, а потребне су.“

Око 8 ч. добијен је телефонски извештај од команданта леве колоне, да је његова колона нападнута знатно јачом непријатељском снагом, чију јачину он цени око 3 пука пешадије. Не проверавајући овај извештај, који је могао бити и нетачан и претеран, као што су догађаји доцније ово потврдили, командант Шумадиске дивизије I поз. одлучује се, да обустави напад на Шабац, остављајући на дотадањем свом главном правцу наступања ка Шапцу само 10. пешадиски пук са 2 батерије (десна колона) као „заслон“, а целу дивизију да групује у правцу на запад ка Слатини за напад на авизираног непријатеља од Цуљковића.

Када се има у виду, да је *Коњичка дивизија* 3 августа избила већ на Заблаће и овога дана била сва груписана на десној обали Десићске р. на линији: *Метковић—Раскршће—Брестовац*, у правцу авизираног непријатељског наступања: Цуљковић—Грушић, онда изгледа, да је командант Шумадиске дивизија I поз. пренаглио са обуставом напада на Шабац, и променом главнога правца дејства дивизије правцем: *Слатина—Грушић—Радовашница*, пошто је његов леви бок на овоме правцу био обезбеђен Коњичком дивизијом, коју је за овај циљ само требало ојачати са потребним делом пешадије и артилерије, што је командант Коњичке дивизије сам на своју руку и учинио, када је са дивизијом стигао код Слатине. Тада је он ставио под своју команду 19. пешадиски пук који се ту налазио и једну пољску брзометну батерију, као и дивизиски коњички пук из Шумадиске дивизије I поз. те је тиме ојачао Коњичку дивизију, да може са већим изгледима на успех напасти непријатеља пред њим на правцу Цуљковић—Грушић.

Када би се борбом утврдило, да са левога бока прети озбиљна и јака непријатељска снага, коју не би могла зауставити ојачана Коњичка дивизија, онда би ово изазвало промену у дотадањој ситуацији, и тада би наступио моменат, да командант Шумадиске дивизије I поз. напусти свој дотадањи главни задатак (заузимање Шапца), и добије нов задатак саобразно новоствореној ситуацији код II Армије. Али ову промену свога дотадањег главног задатка командант дивизије није могао учинити сам без одобрења и наређења команданта армије, пошто ова ствар није локална, но се односи на целу II Армију. Променом правца дејства Шумадиске дивизије I поз. на Слатину—Грушић—Радовашницу и напуштањем њеног главног задатка, главни правац: *Шабац—Коцељева* био је откривен, пошто је био затворен са релативно слабом снагом, јер успешна непријатељска акција правцем Шабац—Лојанице—Коцељева довела би у врло незгодан и тежак положај не само Шумадиску дивизију I поз., већ и целу II Армију, пошто овај правац директно угрожава бок и позадину целе II Армије; међутим заузеће Шапца и поуздано обезбеђивање правца Шабац—Коцељева—Ваљево био је главни задатак Шумадиске дивизије I поз. Бојазан команданта II Армије за правац: Шабац—Коцељева види се јасно из његове заповести издате команданту Шумадиске дивизије I поз. 3. августа у 18 ч. 40, а која гласи: „По извештају непријатељ наступа коњицом и пешадијом ка Мишару. *Обратите најозбиљнију пажњу на тај правац* и по потреби активно потпомогните Ваше трупе, остављене за чување правца: Шабац—Коцељева, да би се осујетило ово продирање...“

Али на овај начин Шумадиска дивизија I поз. имала је истовремено да врши два задатка: и напад непријатеља у правцу Цуљковића; и „активно“ потпомагање трупа остављених за чување правца Шабац—Коцељева, што је било немогућно извршити.

За промену правца и груповање Шумадиске дивизије I поз. у правцу Заблаћа, командант дивизије у 9 ч. издао је трупама ову заповест:

„Према извештају команданта леве колоне, једна непријатељска колона, јачине око 3 пука пешадије, 2 ескадрона коњице, 30—40 топова, која је синоћ примећена код Липолиста, креће се сада од Цуљковића преко Грушића у правцу левога бока ове дивизије.

Намеран сам, да покрет дивизије према Шапцу обуставим, на том правцу оставим само заслон, а са осталим трупама нападнем непријатеља правцем: Заблаће—Синошевић, на десно крило непријатеља.

Наређујем:

1. *Побочница* заузеће своје положаје код с. Слатине и што упорније бранити, стварајући потребно време дивизији за развој.

2. *Лева колона* заузеће одмах положај код Заблаћа, на десној обали Добраве, док се дивизија не групише.

3. *Десна колона* зауставиће се и упорно бранити правац Церовац—Лојанице. Једну пољску батерију и вод хаубица упутиће одмах за резервом.

4. *Резерва* ће променити правац и груписаће се позади леве колоне код Заблаћа.

5. *Пионирски полубатаљон* ићи ће са резервом, а *телеграфско одељење* биће код дивизиског штаба.

6. *Завојиште* ће доћи код к. 131 на десној обали р. Вишње код с. Бунарине мале.

Сви остали делови задржаће се одмах.

I степен муниционе колоне задржаће се на к. 174 украј пута Церовац—Лојанице.

Трупна комора свију јединица искупиће се јужно од кафане Лојанице.

Ја ћу бити на правцу Рустин—Заблаће, а после на положају код 10. пешадиског пука. Извешћа ми што чешће слати и одржавати сталну везу телефонску са дивизиским штабом.

Напомена. Дивизиски коњички пук остаће на Осоју (Стојковац) к. 272.“

У исто време послата је и накнадна *заповест команданту 11. пешадиског пука ове садржине*:

„Поред усменог издатог Вам задатка, имаћете да осматрате и правац друмом: Г. Врањска—Причиновић, те да не би непријатељ могао из Шапца ма шта од својих трупа да управи правцем Шабац—Г. Врањска, на десни бок нашега положаја код Заблаћа. Постарајте се, да у томе случају онемогућите непријатељски покрет правцем: Шабац— Г. Врањска. У толико допуњујем моје усмено издато Вам наређење мало час.“

Покрет трупа према ново издатој заповести отпочео је тек око 9 ч.

Базирајући свој даљи рад на томе, да је непријатељ код с. Цуљковића и око Радовашнице, а да је 19. пешадиски пук на слатинским положајима, командант Шумадиске дивизије I поз. одлучио је се, да непријатеља нападне од Слатине и Грушина гроба. С тога је од команданта II Армије захтевао, да и Комбинована дивизија по доласку на Текериш крене у напад, ради садејства Шумадиске дивизије.

Тек око 11 ч. 15 из извештаја команданта Коњичке дивизије (послат из Слатине у 9 ч. 40) командант Шумадиске дивизије вели да је сазнао, да је 19. пешадиски пук кренуо напред. *Извештај команданта Коњичке дивизије гласио је*: „Са Коњичком

дивизијом дошао сам на Слатину (к. 205) и предузео команду над 19. пешадиским пуком и пољском батеријом Шумадиског артилериског пука.

О непријатељу имамо ове податке: једна колона у јачини 1 дивизије креће се косом Цера са бочним осигурањем од 1 пешадиског пука до 6 батаљона, са 2—3 батерије и 2—3 ескадрона, која се креће правцем: Бела река—Цуљковић ка Грушићу.

Намеран сам, да са дивизијом дејствујем противу левог противничког бока, када се буде ситуација боље разјаснила, и када Ваше трупе буду стигле у висину мога десног крила.

Ради тога наредио сам, да један коњички пук држи положај Осоје (к. 272)—Стари Виногради, где се налази и Шумадиски коњички пук. 19. пешадиски пук и пољска батерија да држи и упорно брани положаје Брестовац—Раскршће. Два коњичка пука са једном коњичком батеријом, држаће положај Раскршће—Думача. Један коњички пук и једна коњичка батерија у општу резерву на к. 205 код Слатине.

Ја ћу бити код опште резерве.

Молим команданта да кад његове трупе избију у висину мога десног крила, да ме извести о његовој намери, како бисмо могли радити сагласно."

За даљи покрет трупа, издата је дивизији на маршу ка Слатини заповест ове садржине:

„Према последњим извештајима, једна непријатељска колона, јачине 1 дивизије, креће се косом Цера, а њена побочница, јачине једног пешадиског пука до 6 батаљона, са 2—3 батерије и 2—3 ескадрона коњице креће се правцем с. Бела река—Цуљковић ка Грушићу.

Наша *Коњичка дивизија* на Слатини, а *трупе Комбиноване дивизије* надиру од Текериша косом Цера.

Дивизија ће продужити даљи покрет правцем: *Слатина—Грушић—Радовашница* и напасти непријатељску побочницу где је нађе.

За покрет дивизије наређујем:

1. Претходница.

Командант пуковник В. Мацаревић

12. пешадиски пук.
2 пољске батерије.
1 вод болничара.
1 вод пионира.

1. Креће се одмах правцем: Слатина—Грушин гроб — Грушић — Радовашница, са реоном осигурања *десно:* Метковић—Бели камен — Цуљковић; *лево:* Бојић — Брестовац—Десић.

Непријатељска слабија одељења протеривати што енергичније. Оси-

гурање предузети тек по прелазу линије: Варна—Бојић.

2. Главнина.

19. пешадиски пук.
3 пољске батерије.
1 хаубичка батерија.
10. пешадиски пук (без 1 чете)
пионирски полубатаљон.

2. Креће се одмах за претходницом и маршује на одстојању 1—2 километра.

3. *Телеграфско одељење* продужиће телефонску везу са дивизиским штабом.

4. Ја ћу се налазити у први мах на Слатини к. 205.

Командант 10. пешадиског пука оставиће 1 чету за заштиту правца Шабац—Заблаће на положајима леве обале Добраве; а 12. пешадиски пук упутиће батаљон 19. пешадиског пука у састав пука.

10. пешадиски пук свиће се и ући у колону, пошто га 12. пешадиски пук буде прешао.

Чети остављеној на правцу Шабац—Заблаће наредити, да ухвати везу десно са 11. пешадиским пуком.

Завојиште ће бити код Слатине.“

Једновремено са овом заповешћу издата је *заповест команданту колонске коморе:* да I степен продужи за дивизијом правцем: Бунарине мала—Слатина, а *трупна комора* да дође до Бунарине мале.

За све ово време на правцу ка Шапцу није било никакве борбе.

Наступање 19. пешадиског пука продужено је и даље, и он је око подне избио код раскршћа, ту се задржао и у 14 ч. продужио даљи напад, у правцу Белог камена и с. Грушића.

Ма да командант дивизије није имао никаквих извештаја о стању код 19. пешадиског пука и код Коњичке дивизије, продужен је даљи покрет. Батаљон 12. пешадиског пука који је био у предњој трупи претходнице са митраљеским одељењем упућен је, да што пре избије на косу с. Метковића и потпомогне напад наших трупа на Белом камену; један батаљон са претходничком батеријом упућен је ка Грушином гробу; 2 пак батаљона имала су остати на к. 205, докле се ситуација не расветли. Ова је ситуација била око 15 ч. У ово време *командант дивизије примио је од команданта Коњичке дивизије 2 извештаја*: *један,* писан у подне гласи: „Молим команданта да ме оријентује о ситуацији код Шапца; да ли је Шабац у његовим рукама; о ситуацији и намери Вашој, као и о распореду Ваших трупа. *Коњичка дивизија* са једном бригадом, 1 батеријом, 1 батаљоном (3-ћи батаљон 10. пешад. пука)

на коси Бели камен; а 1 бригада са 1 батеријом код Слатине к. 205.

Непријатељ одступа. Ја се налазим код Белог камена.“ —

Други извештај писан у 14. ч. гласи: „Молим да ме известите о ситуацији Ваше дивизије, као и намери Вашој. Један коњички пук, 1 брзометна батерија и 1-ви батаљон 10. пешадиског пука води борбу на линији: поток Калиновац—Бели камен (на десној и левој обали р. Мутник). Општа резерва код Слатине.“

На основу ових извештаја *командант Шумадиске дивизије I поз. одлучио се, да се са дивизијом задржи на одсеку, докле су трупе биле допрле.* Мрак се поче хватати, време облачно.

Команданту 12. пешадиског пука наређено је, да се са пуком задржи на одсеку Метковић—Грушин гроб, а са разервом на левом крилу слатинског положаја (к. 205) докле је и допрла. Побочницу истакнуту на Белом камену повући у назад, у састав свога батаљона.

Команданту 10. пешадиског пука наређено је, да са 1. батаљоном заузме одсек: Слатина—Варна, а са 2. батаљона 10. пука да буде у резерви на Слатини.

Батаљони 12. пешадиског пука продужили су даљи напад. Деснокрилни батаљон из I борбеног реда прешао је био с. Метковић и ангажовао се у борби на левој обали Думаче према Белом камену, а левокрилни батаљон био је подишао с. Грушићу. Борба на Белом камену, нарочито на десном крилу према с. Маови и Добрићу продужила се све до 18. ч. 30.

У 20 ч. 30 издата је у Слатини ова заповест за преноћиште трупа Шумадиске дивизије I поз.

„У току данашње борбе 19. пешадиски пук са Коњичком дивизијом успео је да потисне непријатељске трупе, које се налазе око с. Метковића и Грушића. Остале трупе избиле су на одсек Слатина—Раскршће (мех. Грушић) са истуреним деловима на Метковићској коси, где ће и заноћити.

Трупе ове дивизије у току данашње борбе заробиле су једну потпуну непријатељску батерију и 2 официра.

За преноћиште дивизије наређујем: 19. пешадиски пук и придата му батерија заноћиће на положајима, на које је данас избио.

Шумадиски коњички пук заноћиће на месту, где је и данас био.

12. пешадиски пук заноћиће на одсеку од Грушиног гроба до Слатине к. 205 закључно, са предстражним деловима на Метковићској коси, а у распореду како му је усмено наређено.

Један батаљон 19. пешадиског пука заноћиће на к. 171 северно од с. Слатине.

Резерва: 2. батаљона 12. пешадиског пука и 1 батаљон 19. пешадиског пука заноћила су југоисточно од к. 205. Батерија Шумадиског пољског артилериског пука, Дринског артилериског

дивизиона и хаубичка батерија, заноћиће у распореду у коме су се затекле.

Пионирски полубатаљон одмаршоваће одмах на положај Бунарине мала к. 190, заузети га и доћи одмах у везу са четом 10. пука, истуреном у правцу ка Г. Врањској, и заштићивати правац: Шабац—Заблаће, докле се дивизија буде налазила на положајима око с. Слатине.

Телеграфско одељење и *дивизиски штаб* биће код резерве.

I степен колонске коморе задржаће се на друму Шабац—Заблаће, код Царића мале.

Трупна комора за вечерас остаће код с. Заблаћа на друму, и неће долазити трупама. Заузете положаје што јаче утврдити и осигурати по одсецима.

Делове пребачене на косу Бели камен повући у састав пукова.

Ватре се неће ложити.

За случај непријатељског напада борба ће се примити на заузетим положајима; положаје што упорније бранити. Утрошену муницију попунити још у току исте ноћи и то безусловно.

Знаци распознавања: одзив: Дубрава; лозинка: Добош.

Командант ће предузети све мере, да се све изостало људство још у току ноћи прикупи, а рањеници евакуишу на завојиште, које ће бити јужно од к. 190 код Бунарина мале.“ —

О непријатељу и стању код њега *стигао је дивизији у 21 ч. 45 извештај команданта Коњичке дивизије* из с. Бојића, у коме јавља:

„*Од извиђачког ескадрона из Метковића* добио сам извештај, да се једна непријатељска колона у јачини 2 батаљона, 4—6 топова, креће од Јевремовца преко с. Маова. Са том колоном има 1 аутомобил с митраљезима.“ —

Непријатељске трупе после изгубљене борбе код с. Десића и на Белом камену, одступале су у нереду на север.

Према подацима од заробљеника, од Бељине су прешли на нашу територију ови непријатељски пукови: 6, 7, 8, 28, 29, 110, 75, 91, 102 пук заједничке војске и 27 и 28 пук хонведа. Од коњице: 4 пука улана, 6 пука драгона, 4 пука хусара. Од артилерије: 22. и 23. пук. У боју на Белом камену учествовали су: 102. пешадиски пук заједничке војске и 27. хонведски, код Добрића 94. пешадиски пук.

Рад непријатеља.

3 августа

Овога дана ојачана група код Шапца (корпусна команда, ђенерал пешадије фон Хортштајн, са 29. пешадиском дивизијом и групом Летовски) требало је да потисне непријатеља позади До-

браве. Половина 7. пешадиске дивизије под командом фелдмаршаллајтнанта фон Литгендорфа, и одред ђенерал мајора Летовског, заузели су после подне Мишарске висове; а 29. пешадиска дивизија, која је наступала на десноме крилу (као јужно крило) по непрегледним пољима од кукуруза, југозападно од Шапца, ударила је на јаког непријатеља, и претрпела је велике губитке, те је у вече било наређено одступање за Шабац.

4 августа су Срби нападали Шабац, али су били одбијени.

Г) I Армија.

Командант I Армије овога дана добио је ова наређења из Врховне Команде:

„а) Упутите одмах Моравску дивизију II поз. са Уба најкраћим путем преко Ваљева, да што пре избије на фронт: *Јолина бреза —Ставе—Совачки кик*, и ставите је привремено на расположење команданту III Армије.

Једну дивизију из Лазаревца упутићете ноћас на Уб“. —

Моравска дивизија II поз. кренула се још 3 августа у вече из Уба форсираним маршем ка Ваљеву, одакле је 4 августа у вече имала да продужи марш по задатку.

„б) Упутите одмах 1 пук пешадије из Тимочке дивизије I поз. преко Ваљева у Завлаку и ставите на расположење команданту III Армије.

Обе дивизије из Лазаревца доведите на Уб.

Штаб I Армије Уб“. —

Споредно војиште.

Ужичка војска.

1) *Шумадиска дивизија II поз.* 1 и 3 августа вршила је покрет са Шаргана ка Вишеграду у циљу напада.

Овога дана рано у јутру отпочела је напад на непријатеља у 3 колоне. Бој је вођен цео дан без значајних резултата. *Десна колона* успела је да непријатељске делове протера на леву обалу Дрине; *средња колона* да се приближи Дрини, али непријатељ још држи утврђења код Вишеграда на десној обали Дрине, која му служи као активни мостобран; и *лева колона* је на Сухој Гори.

Све 3 колоне Шумадиске дивизије II поз. заустављене у нападу јаким непријатељем, заноћиле су на својим положајима и утврђивале их.

Јачина непријатеља процењена је око 1 дивизије на јаком и добро утврђеном положају.

Наређено је да све 3 колоне зором (4 авг.) предузму напад на непријатеља у духу издате заповести.

2) *Лимски одред* на пл. Вихри и Варди, заштићава леви бок и позадину Шумадиске дивизије II поз.

3) *Ужичка бригада.* Из 4. пешадиског пука II поз. пребацила је на леву обалу Дрине у Босну 1 батаљон, који је дошао у везу са раније пребаченим Златиборским Четничким одредом, и утврдио се на положају Градини (к. 829).

Командант Црногорске пљеваљске дивизије извештава да Аустријанци надиру јачом снагом од Горажде и Фоче, и да је он приморан да се повлачи са Метаљке у правцу ка Пљевљу.

Непријатељ је јак око 1 дивизије, са великим бројем митраљеза.

---

4 АВГУСТ.

А) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

На северноме фронту непријатељ је непрекидно бомбардовао Београд, Забреж и Обреновац.

Од II Армије добијен је укупан дневни извештај за прошли дан, који гласи:

„Стање је овако:

1) *Комбинована дивизија* стигла је још прошлога вечера (2 августа) до Текериша, и 1 батаљон њен био је избачен напред, па је прошле ноћи допао у сукоб у подножју Цера с противником.

То је изазвало, да се данас у јутру ангажују 3 пешадиска пука Комбиноване дивизије на линији: *Борно поље—Парлог—Лисина,* и то извршивши један препад. Борба је била врло крвава, разбојиште је посуто људским и коњским лешевима. До 8 ч. стање је било повољно, но тада са Иверка буде отворена јака непријатељска артилериска ватра, те због тога и због недостатка муниције одступе на линију: *Криваjска коса—Рајића брдо—Кик — к. 325* источно од Текериша, где су прихваћене артилеријом и једним одморним пуком, и ту се уређују и распоређују за одбрану. Напад није био ни организован ни подржаван, те сам се и лично морао да умешам, да се организује прихват и прикупљање дивизије. Упућен је тамо и стављен под команду команданта Комбиноване дивизије и 17. пешадиски пук са брзометном батеријом, а остављен је и начелник армискога штаба пуковник Живановић, да команданту помогне да побољша стање.

Резултати: избачених из строја има око 1000 љ.; има око 4000 заробљеника — непријатељских војника; отетих и изгубљених митраљеза; изгубљен 1 брзометни топ и 3 каре. Противник није гонио наше одступајуће трупе.

Препоручено је команданту Комбиноване дивизије, да најпре организује отпор евентуалном противничком нападу и осигура комуникацију: Текериш—Вел. Бошњак, која је ближим делом заједничка за обе дивизије, да уреди и снабде пукове, па у сагласности са командантом Моравске дивизије I поз. да преузме добро организован и смишљен методичан напад.

2) *Моравска дивизија I йоз.* прикупља се на линији: *Беглук (к. 291) исшочно од с. Милаковице—Цер,* хвата везу са командантом Комбиноване дивизије у правцу к. 325 и предузеће методичан припремљен напад, када се довољно прикупи, и када се Комбинована дивизија буде успособила за ово. Услед овога, ма да је у долини Јадра беснела јака борба, није се могло више ништа учинити противу фронта: *Цер—Иверак. Пойов йарлог* прошле ноћи заузели су Аустријанци. Према овим дивизијама по прибраним подацима има: једна дивизија на Церу, и једна на Иверку.

3) *Код Шумадиске дивизије I йоз.* био је припремљен напад на Шабац, али због једног извештаја, да се јак противнички здружени одред од 3 пешадиска пука, 20—30 топова и 2 ескадрона креће у његов леви бок, командант дивизије оставио је према Шапцу застор, а са остатком дивизије кренуо се, да нападне непријатељску колону. Извештај о исходу тога још немам, али се овде још не чује борба на тој страни.

4) *Коњичка дивизија* јавља (извештај од 2 ов. м. у 14 ч. 30): „Код Кленка понтонски мост, који чувају 2 монитора. Не примећава се придолажење непријатељских трупа. Један коњички пук отишао је из Шапца за Кленак. Непријатељ само држи Шабац. Слабе његове пешадиске патроле допиру до Думаче“. Извештај писан 3 ов. м. у 4 ч. 15 гласи: „На правцу: Шабац—Слепчевић —Прњавор—Лешница, а на простору од Мајура преко Слепчевића до Дуваништа нема непријатељских трупа, а нема их ни код Штитара. По казивању мештана у Мачви нема јачих трупа, већ само патроле крстаре. Непријатеља имя на коси источно од Беле реке, а северо-западно од с. Цуљковића јачине: 3—4 батаљона пешадије, 3—4 батерије и 2 ескадрона коњице. Предњи делови јачине 2 вода пешадије код с. Грушића. До сада је кроз с. Слепчевић за Шабац прошло 3—4 ескадрона коњице, до 2 пука пешадије и 3 топа друмом: Лешница—Дуваниште—Шабац. Ове су трупе прошле 31 прошлог месеца“. —

Из III Армије добијени су ови извешйаји:

а) *Извешйај ОБр. 580*: „Услед јаке непријатељске навале од Крупња, наш тамошњи одред делом је потучен, а делом одбачен од правца Завлака—Крупањ. Одступање је неминовно и оно је наређено.“

б) *Извешйај ОБр. 586:* „Са фронта на коме су се трупе моје армије данас бориле, повукле су се оне на линију: *Марјановића вис—Рађевски камен—Шумер,* и то: трупе Дринске дивизије II поз. јужно од друма за Ваљево, и Дринске дивизије I поз. северно од истог друма. На овоме положају заштићава се повлачење

трупа на положај у висини Осечине. Возови су се сви повукли, такође и артилерија. Одред Крупањски задржао се на Равном брду.

Трупе ове армије нападао је 13. корпус са 4 дивизије."

в) *Извештај ОБр. 592*: „Саслушањима је утврђено, да се код Крупња налази 42. домобранска дивизија од 25. 26. 27. и 28. пешадиског пука три четири ескадрона 10. хусарског коњичког пука. Непријатељ граничним путем аутомобилима упућује пешадију у Јагодњу. Чета на Алијином брду јутрос нападнута".

г) *Извештај ОБр. 593* у коме доставља извештај команданта Љубовиског одреда: „Синоћ је чета са Баурића потиснута косом за Стражу. Овога часа (4 авг. 13 ч. 20) та чета води борбу на истој коси, код Леовића. Од Сенокоса појављују се јача одељења ка Рожњу."

д) *Извештај ОБр. 596* јавља, да је после упорне борбе на Дугом, командант Прослопског одреда успео, да баци непријатеља уназад. Заробљено 50 војника 26. пука са једним поручником. Непријатељ пали села код Баурића.

На основу ових добијених извештаја из III Армије, није имало шта ново да се код ње нареди из Врховне Команде, сем онога што је раније било већ наређено, а то је, да Моравска дивизија II поз. што пре избије на линију: *Остружањ—Пецка*, и обезбеди леви бок и позадину III Армије.

Пошто је II Армија имала велики фронт: *Шабац—Цер—Иверак*, и пошто се непријатељ још упорно држао на Церу и Иверку, а и код Шапца, то је Врховна Команда наредила команданту I Армије: „упутите одмах једну дивизију у Вел. Бошњак, и ставите је привремено на расположење команданту II Армије."

Овим је командант II Армије сада био знатно појачан, што му је давало могућности, да сломије отпор непријатеља на Церу и Иверку, и да заузме Шабац. Ако пак не могадне да заузме Шабац, онда да се према њему бар поуздано обезбеди, предузимајући пресудну акцију на фронту.

II Армија доставила је у 8 ч. 15 *извештај Коњичке дивизије* у коме се јавља, да је командант 3. коњичког пука, који је заноћио на Бобијама (к. 372) известио: да се једна непријатељска колона, јачине око 2 пука пешадије са нешто артилерије и једним коњичким пуком повлачи преко Чокешине ка Лозници, где је заноћила.

Западно од Беле реке око Петковице разбијени делови одступају друмовима ка Шапцу. „Уопште одступање је у нереду. Официри и војници у повлачењу питали су наше сељаке: *је ли близу Дрина."*

Да би се појачала *одбрана Обреновца*, на који је непријатељ сада почео више да притискује, и поуздано обезбедио правац

Обреновац—Ваљево, Врховна Команда је наредила, да Дунавска дивизија I поз. одмах упути у Обреновац један пук пешадије са једним дивизином брзометне артилерије, и да се ово стави под команду команданта Обреновачког одреда.

На овај начин према ситуацији овога дана Врховна Команда је појачала фронт II Армије и обезбедила бокове II и III Армије, као и правац: Обреновац—Уб—Ваљево (позадина).

Б) III Армија.

1) Рад армије.

У току дана у штабу армије добијени су ови извештаји:

а) *Извештај добијен у 3 ч. од команданта 5. пешадиског пука II поз.* у коме овај извештава, да је стигао на Равно брдо са неколико чета. Наређено му је, да остане где је и заштићава правац на Солдатовића конаке. Али он се ускоро повукао на линију: Шумер—Баштавско брдо у састав Дринске дивизије I поз., где су се истога дана прикључили и остали делови Крупањског одреда, који је био јаче растројен.

Све остале трупе повукле су се у добром реду на одсеке, који су им додељени армиском заповешћу.

б) *Извештај добијен у 6 ч. 55 од пуковника Ј. Вељковића,* у коме извештава, да је од команданта II Армије добио заповест, да 17. пук са дивизионом артилерије упути у Вел. Бошњак као армиску резерву, а 6. пук II поз. да преда команданту Шумадуске дивизије I поз.

в) *Командант Љубовиског одреда* у 9 ч. извештава (писано у 7 ч.), да је чета на Алијином грму нападнута, и да се води борба, да непријатељ аутомобилима упућује пешадију граничним путем а одатле у Јагодњу, а истим путем долазе и омања коњичка одељења.

Из саслушања једног непријатељског пешадиског потпоручника утврђено је, да је од Крупња нападала 42. хонведска дивизија, која има: 25, 26, и 28 пешадиски пук, и 3. и 4. ескадрон 10. хусарског коњичког пука,

На основу тадање ситуације *Врховној Команди послат је из армије овакав извештај*:

„И поред Ваших наређења, да се делови ове армије који су били око Шапца упуте у састав својих команада, они још ни до данас нису упућени, и ова армија стално остаје да се бори са слабим снагама противу много надмоћнијега непријатеља, а на положајима несразмерно великим. Због овога трупе се налазе у сталном раду без смене, борби, покрету или утврђивању, услед

чега је код појединих делова већ наступила физичка оронулост, а то мало изазива и моралну клонулост.“

г) *Командант Љубовиског одреда* у 12 ч. 40 извештава: „Синоћ је чета са Бауриһа потиснута косом за Стражу. Овога часа та чета води борбу на истој коси код Леовића. Од Сенокоса појављују се јача одељења ка Рожњу.“

У 13 ч. 30 исти овај командант извештава да „мештани из Љубовије тврде, да се поједина одељења пешадије и брдске артилерије упућују уз Дрину на Дрлаче.“

д) Из једне оригиналне заповести команданта аустро-угарске V Армије од 3. VIII, која је ухваћена 5 августа, видело се, да је *12. брдска бригада* била упућена преко Пецке на Јаловик; *11. брдска бригада* преко Прослопа на Баре; и *13. брдска бригада* путем: Љубовија—Пецка. У заповести се захтева, да се са највећим напорима 4. VIII заузме: *Стража—Доња Оровица—Кик—Голо брдо*, а евентуално *Чучуг* (западно од Пецке). Ова се заповест није извршила; међутим 11. брдска бригада појавила се према левом одсеку завлачких положаја, а по казивању неких заробљеника 13. брдска бригада била је негде у близини. Вероватно, да је 12. брдска бригада, или њени делови била та, за коју мештани тврде, да се упућује уз Дрину за Дрљаче.

Овога дана пре подне непријатељ није нападао, нити је било његових јачих покрета у близини положаја. Борба је вођена само код с. Толисавца, где се била задржала Дебанжова батерија мајора Ст. Васића са батаљоном 5. пука I поз. мајора Виловића. И ако одвојен из своје пешадије из одреда, овај је присебни командир ипак наставио покрет, срећући одступајуће делове и извео је батерију на положај, где је тек доцније наишао на батаљон пешадије, који је био у повлачењу. Ту је борба вођена све до подне, док у батерији нису престала да функционишу 4 топа, а и муниција је већ била сва утрошена. Овим је био јако успорен непријатељски покрет према левоме крилу левога одсека.

У 13 ч. 30 од овога командира батерије добијен је извештај, да је борба вођена до 12 ч. 30 и да је сада одред у повлачењу. Непријатељ наступа једном колоном јачине: 1 пука пешадије и 2—4 топа ка Белој Цркви; а другом колоном (чију јачину није могао оценити) ка Ваљеву (вероватно у правцу Старе суднице и Дреновог Кика ка Пецкој).

У 13 ч. 40 чула се у Осечини јака канонада у правцу југозапада и одмах је *Врховној Команди послат овај извештај:*

„Овог часа чује се јака канонада у правцу Солдатовића конака, што значи, да непријатељ са његовом снагом од Крупња чини притисак на наше крајње лево крило правцем: Крупањ—

Осечина. Наредио сам команданту Дринске дивизије I поз., да са својом резервом помогне ово крило, а команданту Моравске дивизије II поз., који је стигао у Ваљево, наредио сам, да што пре одмори и припреми своје трупе за покрет.

Извештен сам усмено телефоном из Врховне Команде, да је II Армија у околини Текериша одржала победу и да непријатељ одступа.

Потребно је да сада њен притисак буде што јачи у правцу деснога крила III Армије, како би се фронт ове армије ослободио од непријатеља, и имао могућности, да заштити свој леви бок". —

У 16 ч. 38 командант III Армије издао је команданту Моравске дивизије II поз. овакву заповест:

„По усмено добијеним вестима, наше трупе добиле су одлучну победу и непријатеља уништиле. У околини Текериша наше трупе напредују.

Непријатељске трупе у јачини до једне дивизије чине данас јак притисак на линији: *Шумер—Солдатовића гајеви.* На овој линији налазе се свега 2 пука пешадије. Потребно је да Ваше трупе одморите и што пре их спремите за покрет, те да сутра 5 ов. м. избијете на линију: *Пецка — с. Остружањ,* нападнете непријатеља и заштитите леви бок и позадину III Армије, а по могућству и нападнете непријатеља и протерате га у правцу Крупња". —

У ово исто време *наређено је команданту Љубовиског одреда* ово: „По канонади, која се овде чује изгледа, да непријатељски делови од Крупња надиру у правцу Рађевине и с. Бастава.

Наређено је команданту Дринске дивизије I поз. да то крило помогне пешадијом и артилеријом. Ова се дивизија већ налази на линији: *Гробље—Рађевски камен,* јужно од Завлаке. Сем тога у Ваљево је стигла Моравска дивизија II поз., која ће се још ноћас кренути на линију: *Пецка—Остружањ.* Држите се на Вашим положајима и одолевајте свакој навали. Са командантом Моравске дивизије II поз. нађите телефонску везу и обавештавајте га о ситуацији код Вас". —

Од команданта Дринске дивизије I поз. у 16 ч. 40 са Рађевског камена добијен извештај о непријатељским покретима према његовом одсеку. Али у то доба непријатељ је већ био отпочео један снажан напад на к. 372, пошто је још пре тога успео, да без борбе избије на Солдатовића конаке, одакле се повукао део дринског дивизиског коњичког пука. Пошто је непријатељ одбијен, он је се прикупио и уредио, и одмах предузео и други напад са још већом жестином. У овој борби, у којој је непријатељ груписао јаче снаге, долазило је до кризе и колебања. Али захваљујући умешном и одважном командовању, силном дејству артилерије и личноме

залагању старешина свију редова, успех је обезбеђен, а непријатељ је претрпео веома велике губитке и под заклоном мрака, повукао се из борбе.

Непријатељска снага, која је учествовала у нападу, цени се најмање на 2 пука пешадије.

На осталим деловима армиског фронта у сливу Јадра, непријатељ није нападао, нити је у току дана било каквих значајних догађаја.

На фронту Љубовиског одреда непријатељ је у току после подне вршио два напада на Дуги и Сенокос. Први је напад одбијен и заробљено 50 војника, а у другом нападу непријатељ је успео да заузме ове тачке. Делови са Бауриһа потиснути су у правцу Страже и Бобија. После овога Командант одреда прикупио је све трупе на *Прослопске положаје* за пресудну одбрану.

У ово доба стигао је у армију извештај, да је 17. пешадиски пук са дивизионом брзометне артилерије упућен у састав армије. Поводом овога издата је *команданту Дринске дивизије I поз. у 17 ч. 50 оваква заповест*:

„По сазнању преко телефона, наша је војска око Шапца имала одлучну победу и уништила три непријатељска пука.

Моравска дивизија I поз. и *Комбинована дивизија* у околини Текериша напредују.

Да би одбили навалу непријатеља на наше лево крило, појачајте га одговарајућим делом пешадије из резерве и са доста артилерије.

17. пешадиски пук са дивизионом артилерије стиже у Осечину кроз један час, одакле ће се дириговати у правцу Баштавског брда, где ћете их Ви употребити према ситуацији.

Моравска дивизија II поз. стигла је данас у Ваљево, одакле ће се ноћас кренути долином р. Обнице с тим, да сутра 5 ов. м. избије на линију: *Пецка—с. Остружањ*, одакле ће имати задатак, да штити бок и позадину армије, а по могућству и да нападне непријатеља и одбаци га на Крупањ“. —

С обзиром на ток данашње борбе и на пристизање Моравске дивизије II поз., као и на положај II Армије и на наслон и везу с њом, командант армије сада се дефинитивно одлучио, да остане на завлачким положајима, и да се на овим положајима држи до последње могућности; иначе досада је мислио на положај код Осечине за одлучан отпор. У 20 ч. 30 стигао је у Осечину 17. пешадиски пук са дивизионом артилерије и тада је у армији одлучено, да он сутра дан, за први мах, буде у армиској резерви између Равнајског виса и Старе суднице.

Поводом овога, командант армије издао је командантима Дринске дивизије I и II позива потребне заповести, и то:

а) *У 22 ч. 45 команданту Дринске дивизије II поз.:*

„Наше трупе код Шапца имале су одличан успех и уништиле 3 непријатељска пука.

Наше трупе код Текериша такође су имале успеха и гониле непријатеља, али су нападнуте из долине Јадра и заустављене.

Ситуација захтева, да се наше трупе III Армије до пожртвовања држе на својим досадањим положајима, нарочито на десном крилу.

Ојачајте фортификациски положај, који сада држите, а такође Овчаревац и Пејовац.

Општа (армиска) резерва: 17. пешадиски пук и дивизион артилерије биће између Старе суднице и Равнајског виса.

Са Моравском дивизијом I поз. одржавајте стално везу. Ова се дивизија налази у висини Кика (источно од Текериша)." —

б) *У 23 ч. команданту Дринске дивизије I поз.:*

„Наше трупе у околини Текериша имале су успеха данас и гониле су непријатеља, али су нападнуте из долине Јадра и заустављене. Ситуација захтева, да се трупе III Армије држе до крајњег пожртвовања. Ојачајте Ваш положај фортификациски и обратите нарочиту пажњу на лево крило.

17. пешадиски пук и један дивизион Дринског артилериског пука I поз. биће у артилериској резерви и налазиће се између Равнајског виса и Старе суднице". —

Команданту резервног инжињерског батаљона, који је раније одређен за утврђивање северо-западне линије за одбрану Ваљева, данас је издато поновно наређење, да овај посао доврши што пре, и да одмах потом предузме утврђивање тачака: Орловац, Совачки Кик—Гај.

2) Рад појединих дивизија:

а) Дринска дивизија I поз.

Овога дана рано ујутру командант дивизије био је на одређеном му положају, у циљу његовога извиђања и проучавање пре доласка трупа.

Кратак опис дивизиског положаја: Рађевски камен—Шумер—Баштавско брдо.*)

Овај се положај налази између Белоцркванске р. с једне и р. Јадра и р. Пецке с друге стране, а у вези са положајем Дринске дивизије II поз. он затвара правац непријатељском продирању од Лознице долином Јадра ка Ваљеву.

*) Види карту раз. 1 : 100.000 прилог 3.

Фронт положаја. Положен је доста косо према правцу непријатељског продирања од Лознице долином Јадра ка Ваљеву. Али када се узме у обзир и правац непријатељског наступања од Крупња (пошто је непријатељ већ заузео Крупањ), може се рећи, да је фронт овога положаја био сада приближно управан према овоме правцу непријатељскога продирања.

Дужина фронта положаја (Рађевски камен—Баштавско брдо—к. 372) износи око 5 км., што је било за јачину дивизије (3 пука пешадије, 4 пољске батерије и 2 брдска топа) сувише велико. Ово у толико више, када се доцније морало продужити лево крило, узимањем у комбинацију и Селишта и Солдатовића гајева.

Наслон левога крила положаја био је врло слаб, те га је требало ојачати угодним распоредом трупа и утврђивањем.

Земљиште пред фронтом положаја. Пред фронтом је Белоцркванска р. према којој се земљиште са положаја спушта местимично и врло стрмо. Сем тога предтерен је био доста покривен, а тако исто и фронт био је на појединим местима покривен, и ова су места захтевала јачу снагу за одбрану и велики рад око рашчишћавања предтерена.

Крила положаја. Десно крило наслонило се на Гробље, коју су тачку држале трупе Дринске дивизије II поз., а лево крило није било добро наслоњено, јер се могло обухватити преко Солдатовића гајева.

Лево крило је у стратегиском смислу важније јер се падом његовим најкраћим путем грози комуникацији III Армије с Ваљевом.

Дубина положаја. Довољна је за смештај целокупне снаге и за маневровање дуж положаја. Иза гребена и даље позади могу се вршити кретања само ван догледа непријатељског, али не и од његове ватре, јер благ пад земљишта даје врло мало заклоњених места за резервне и позадње установе.

У позадини кретање је већином омогућено и ван путева и то и за артилерију и комору.

Као *прихватни положај* могао је послужити: *Мајдан (к. 251)—к. 318.*

Главни пут одступања: друм за Ваљево, почиње од десног крила положаја, па иде позади, приближно паралелно са главном одбранбеном линијом, услед чега је лево крило овога положаја осетљиво.

Положај је на брзу руку утврђен израдом стрељачких заклона, заклона за артилерију, рашчишћавањем предтерена од шуме и усева, у колико се ово могло постићи за кратко време које је стајало на расположењу.

На основу извршеног извиђања и проучавања положаја на лицу места, *командант Дринске дивизије I поз. издао је заповест за поседање и одбрану положаја ове садржине:*

„Наш заштитнички одред држи Толисавачку косу. Трупе Дринске дивизије I поз. и одред потпуковника Момчиловића и потпуковника Д. Павловића добиле су задатак, да поседну и на случај непријатељског надирања упорно држе одсек од *Гробља—Рађевски камен—Шумер до Баштавског брда* закључно.

Наређујем:

1. *Дрински дивизиски коњички пук* поставиће се код Солдатовића гајева, са задатком извиђања непријатеља долином Ликодре и р. Богоштице.

2. *Десни одсек* (5. пешадиски пук I поз.).

Командант потпуковник Ст. Милетић. Свега: 3 батаљона; 4 митраљеза; 3 пољске батерије (12 топова), поседа и брани одсек од *Гробља до Церика.*

3. *Леви одсек. Командант пуковник Д Туфегџић:* 1 батаљон 6. пука; одред потпуковника Момчиловића; одред потпуковника Д. Поповића; 1 пољска и 1 брдска батерија, поседа и брани одсек: *Церик—Шумер—Баштавско брдо.*

4. *Дивизиска резерва:* 1 батаљон 5. пука и 3 батаљона 6. пука поставиће се позади Церика у изворноме делу Круглић потока.

5. Положај утврдити по упуствима команданта дивизиске инжињерије.

6. Десно одржавати везу са III прекобројним пешадиским пуком*) на Гробљу, а лево са дивизиским коњичким пуком на Солдатовића гајевима.

7. С фронталне стране сваки командант одсека обезбедиће се засебно својом предстражом.

8. *Борни део колонске коморе* поставиће се код Старе суднице.

9. *Завојиште* у долини Јадра, где на друм ка Осечини избија пут са Милиског брда.

10. *Трупна комора* на ушћу р. Пецке у Јадар.

11. *I степен колонске коморе* јужно од Осечине, базирајући се на друм долином Обнице.

12. *II степен колонске коморе* у долини р. Обнице.

13. *Телеграфско одељење* обезбедиће везу са армијом и Рађевским каменом, а команданти одсека устројиће телефонску везу са својим одсецима до Рађевског камена.

14. *Дивизиски штаб* на Мајдану к. 251 према Старој судници, а ја ћу бити на Рађевском камену.

*) Овај је пук из Дринске дивизије I поз. био привремено придат Дринској дивизији II поз,

15. При јачем нападу непријатељском предстраже ће се повући на главни положај у састав својих јединица."

Подробан распоред трупа на положају био је овакав:

Десни одсек: 5. пешадиски пук и то: 1. батаљон на Рађевском камену; 3. батаљон десно од 1. батаљона између Рађевског камена и Гробља; 4. батаљон у пуковској резерви позади левога крила 3. батаљона.

Леви одсек:

а) *Одред потпуковника Д. Павловића* (1 батаљон 5. пука I поз.) на предњој ивици Шумера, фронтом према Белоцркванској р.

б) *Одред потпуковника Момчиловића:* 5. пук II поз. јачине око 600 љ. (без 1. батаљона и две чете 4. батаљона), и 2 чете допунског батаљона 5. пука I поз. држао је Баштавско брдо, к. 320 и к. 372 и то: к. 320 посео је 2. батаљон 5. пука II поз. са 2 митраљеза.

Средину и крајње лево крило к. 372 бранио је 3. батаљон 5. пука II поз. са 1 митраљезом и 2 чете допунског батаљона 5. пука; у *резерви:* 2 чете 4. батаљона 5. пука II поз, и 2 батаљона 6. пука I поз. позади к. 320.

Дивизиска резерва: 2. батаљон 5. пука I поз. и 3 батаљона 6. пука I поз. позади Церика, у изворном делу Круглића потока.

2. батаљон 5. пука II поз. дошао је у дивизиску резерву 4 августа по подне, после низа бораба, које је са непријатељем водио на положајима код Крупња (Велике Њиве), откуда се пред надмоћнијим непријатељем морао повући.

Дрински дивизиски коњички пук: на Солдатовића гајевима 1 ескадрон и митраљеско одељење: 2 ескадрона упућена у извиђање непријатеља.

Артилерија на основу накнадног извиђања а по предлогу команданта Дринског артилериског пука, распоређена је нешто друкчије, него што је то било предвиђено заповешћу команданта дивизије. Измена је у томе, што је лево крило ојачано са мало више артилерије, што је боље одговарало ситуацији. Сада је распоред артилерије био овакав:

На Рађевском камену остала је батерија из дивизиона II поз. за одбрану тог одсека, са рејоном дејства од Нединог брда до к. 338.

На Церику: 9. батерија са рејоном дејства од Белоцркванског гробља ка Беловодићу. Десно од 9. батерије постављена је 3. брдска батерија.

На к. 320 (Баштавско брдо): 8. батерија, са рејоном дејства од Беловодића до Солдатовића гајева, с тим, да један топ управи

ка Солдатовића конацима и Миољачи (к. 371) за фланковање предтерена на тој страни.

На безименој коти Шумера: 6. брдска батерија.

Све ове батерије пољске и брдске постављене су биле на линији стрељачких стројева пешадије. И ако је ово у изузетним приликама веома похвално са гледишта морала и самопожртвовања, опасно је са гледишта тактичког, јер се овим у погледу дејства ватре ништа не добија, дакле међутим у првом непријатељском избијању на положај, браниочева би артилерија сва била изгубљена. Тешке последице овога су очигледне.

Ток боја.

Појава непријатеља и почетак боја на левоме крилу дивизије.

До 13 ч. непријатељ није био примећен, изузев појаву његових патрола у правцу нашега левога крила. Чула се борба наших делова, који одступају у правцу Толисавачког брда, са непријатељем, који је надирао од Крупња.

Путем Лозница—Ваљево нису примећени никакви непријатељски покрети.

Да би се било на чисто, да ли је непријатељ кренуо са својих положаја код Јаребица и докле је дошао, наређено је команданту 6. пешадиског пука у 13 ч., да одмах пошаље један вод под командом једног поузданог официра правцем: Мишковац—Мајдан, у циљу сазнања, где је непријатељ.

Али убрзо су се почели појављивати јачи непријатељски делови на лево крило и бок положаја, у правцу од Старе суднице ка Солдатовића гајевима, који су се све више и више појачавали тако, да се око 14 ч. већ видело, да се од Старе суднице ка Солдатовића гајевима крећу 2 непријатељска пешадиска пука. Сем тога, командант 2. батаљона 6. пешадиског пука у 15 ч. 50 јавља, да непријатељ рокира своје трупе од Равног брда у десно, у правцу нашег левог крила и силази у долину Ставске р.

Непријатељска пешадија надирала је и даље ка Солдатовића гајевима, где се налазио једним својим делом дивизиски коњички пук. Једна непријатељска батерија отпочела је дејство на Солдатовића гајеве.

Појимајући колико је за успешну одбрану нашега положаја важно, да Солдатовића гајеви остану у нашим рукама, командант дивизије издао је команданту левога одсека положаја, пуковнику Д. Туфегџићу, ову заповест: „Неопходно је потребно, да се Солдатовића гајеви одрже у нашим рукама, који су како изгледа обасути непријатељском ватром. На Солдатовића гајевима се за сада налази само једним својим делом наш дивизиски коњички

пук. За одржање Солдатовића гајева у нашим рукама, упутите на Солдатовића гајеве 1 батаљон Вашег пука (6-ог) из дивизиске резерве и 1 пољску батерију с тим, да и те трупе остану под Вашом командом. Ово извршити одмах и у највећем реду. Телефонску везу обезбедити што пре". —

Извршење ове заповести предухитрио је непријатељ, јер је део дивизиског коњичког пука одступио са Солдатовића гајева и задржао се северно од к. 318, на раскрсници путева.

Око 16 ч. 7. пољска батерија са к. 320 отворила је ватру на непријатељску пешадију, која се спуштала низ северне падине Остењака у долину Ставске р. и потока Скакавац, те је тиме донекле успорила непријатељско кретање на к. 372.

Први непријатељски напади на к. 372.

У 16 ч. непријатељ је већ отпочео напад на к. 372 са даљине око 600—700 м., пошто му је земљиште давало могућности, да се на ову даљину прикривено подвуче и прикупи. На остале делове левог одсека наступали су слаби непријатељски делови. Напад је почео најјачом пешадиском и митраљеском ватром, која је трајала око 30 минута, потом је непријатељ одмах отпочео наступање, које је потпомагала једна његова брдска батерија, постављена између Остењака и к. 440, која је убрзо ућуткана. Када је се непријатељска пешадија била приближила на 200 м., код првих редова допунског батаљона 5. пука I поз. показало се извесно колебање. Али у томе тренутку пристизао је из резерве 3. батаљон 6. пука I поз., који је био упућен у пододсечну резерву на к. 372. Са једном четом овога батаљона повраћени су одступајући делови допунскога батаљона, а затим је ова чета ојачала крајњи јужни басамак к. 372. Остале 3 чете и једна пионирска чета образовале су пододсечну резерву, одмах позади, т. ј. северно од к. 372 у једној шуми.

Сада је на непријатеља обасута наша најтачнија пешадиска и митраљеска ватра, као и блиска картечна артилериска ватра, и под дејством те убитачне ватре, непријатељ се морао повући у правцу шуме ка Солдатовића гајевима. Одступање је вршио у нереду, гоњен нашом пешадиском, митраљеском и артилериском ватром, претрпивши при томе врло велике губитке. У томе времену чуло се свирање непријатељске трубе, вероватно „збор у назад". На овај је начин први непријатељски напад одбијен.

Други непријатељски напад на к. 372.

Пошто је се непријатељ мало одморио, прикупио и уредио, почео је да се пребацује из долине потока Скакавца у долину потока Сријећа, те да отуда нападне на фронт, вероватно због тога, што је рачунао на лакши успех због покривенога земљишта

усевима и дрвећем. Како је положај с ове стране био релативно слабо поседнут, то је одмах, чим је ова непријатељска намера откривена, био ојачан са још 3 вода из пододсечне резерве, у којој је сада остала једна чета 3. батаљона 6. пука I позив и пионирска чета.

При пролазу кроз воћњак, на коси између потока Скакавца и потока Сријећа, непријатељски пешадиски делови дочекани су нашом најјачом шрапнелском ватром, те је тренутно непријатељски покрет на овоме правцу био задржан. После краћега времена, и поред паклене шрапнелске ватре, он је почео да се прикупља у непосредној близини фронта положаја, заклоњен јаругом и воћњацима, али ватра једног топа 8. батерије, добро постављеног, успела је да задржи непријатеља до доласка резерве.

После овога непријатељ је почео да се групише према нашем левоме крилу у једној шумици, вероватно у намери, да ради поузданијега успеха у нападу изврши напад на к. 372 широким фронтом. Да непријатељ не би могао од Селишта тући наше лево крило бочном ватром, упућен је 1 вод на косу Селиште.

По захтеву команданта левог одсека, командант дивизије наредио је да се из дивизиске резерве упути као појачање још 1 батаљон 6. пука I поз. на к. 372. Овај је батаљон тамо стигао у 18 ч. 30. Једна чета овога батаљона упућена је да обезбеди 7. батерију, а једна чета да попуни празнине, које су се појавиле у борбеноме поретку. Две чете и пионирска чета упућене су у одсечну резерву на исто место, где је ова и раније била.

Непријатељ је наступао из долине потока Сријећа и поставио митраљезе на косу између потока Сријећа и Скакавца, одакле је са даљине од 1000 м. тукао нашу пешадију и 8. батерију. Али добро управљеном ватром из наша 2 топа, ови су митраљези били убрзо ућуткани. За то време наша је пешадија тукла непријатељске пешадиске делове, који су успели да се прикупе у воћњаку, а затим да пођу на јуриш. Мрак је био готово пао, код неких војника настаде колебање, па и попуштање; тренутак је био критичан, па и судбоносан. Остатак резерве (1 чета 3. батаљона 6. пука I поз. и пионирска чета) кренут је напред и њеним покретом враћени су посрнули делови нашег борбеног поретка на своје место, а на непријатеља је управљена најжешћа ватра. Лично залагање команданта 6. пука, команданта артилерије и инжињерије, као и паклена ватра с наше стране, обезбедило нам је успех.

Напад непријатељски одбијен је, и непријатељ је се повукао у нереду и с великим губицима, гоњен нашом пешадиском, митраљеском и артилериском ватром. Пошто је настао мрак, непри-

јатељ је успео да се извуче из борбе са што мање штете, али ипак у највећем нереду и са великим губицима.

Пошто су наше трупе на положају биле измешане, а настала је и ноћ, наређено је да се трупе одмах прикупе и уреде, те да буду спремне, да одбију евентуални напад непријатељски. Али непријатељ није нн покушавао напад, већ је у нереду одступио и прикупљао се целе ноћи у потоцима и јаругама испред фронта положаја.

Догађаји код десног одсека дивизиског положаја (Рађевски камен —Церик).

У току овога дана није било јаке борбе, сем на предстражама.

Ноћ 4/5 августа проведена је у прикупљању и уређењу измешаних трупа за време борбе. Непријатељ није нападао.

б) Дринска дивизија II поз.

Према заповести команданта III Армије за повлачење на завлачке положаје (примљена у 18 ч. 10), трупе деснога одсека (Дринска дивизија II поз.) јаребичких положаја извршиле су повлачење у току ноћи 3/4 августа у потпуноме реду на нову одбранбену линију код Завлаке: *Марјановића вис — к. 241 — к. 263 — Гробље*, и 4 августа изјутра поселе је за одбрану. Овим су се трупе ове дивизије поставиле на исту висину са трупама II Армије око Текериша, и с њом ухватиле везу.

Завлачка одбранбена линија. Део одбранбене линије III Армије додељен трупама деснога одсека (Дринској дивизији II поз.) чини *Марјановића вис (к. 310) — к. 241 — к. 263 до гробља закључно.* Дужина ове одбранбене линије износи око 5 км.

Ова одбранбена линија подељена је долином р. Јадра на 2 одсека: *десни одсек:* Марјановића вис, између р. Јадра и р. Завлачице; и *леви одсек*: к. 241. — к. 263 — Гробље, на левој обали Јадра између Белоцркванске р. и р. Равнаице.

Марјановића вис по своме облику и пластици јесте једно маркантно и јајасто узвишење на узаној коси пл. Влашића, која се спушта ка Јадру и испуњава простор између Јадра и р. Завлачице. *Леви одсек* је крајњи северни део косе што испуњава простор између Белоцркванске р. и р. Равнаице и лежи управно на правац непријатељског наступања. По својој пластици ово је нешто пространија коса и блажих падина од оне на десној обали Јадра. Десни одсек је више планинског карактера, докле је леви одсек више брежуљкастог и брдовитог.

Веза између десног и левог одсека доста је тешка, јер је раздвојена Јадром.

Десни одсек (Марјановића вис) за нешто је истакнут у напред од левог одсека; састоји се из 2 ћувика: виши к. 310, и нижи

северно од овога. К. 310 гола је као и непосредни предтерен, и врло маркантна. Онај други ћувик обрастао је, и то страна окренута непријатељу кукурузом, а позадња страна и падина ка р. Завлачици воћњацима. Даљи предтерен испред Марјановића виса нераван је и покривен усевима и шумарцима. Према овоме употреба артилериске и пешадиске ватре с виса врло је ограничена. Испресецано земљиште на десној обали р. Завлачице омогућава непријатељу прикривено приближавање у циљу напада на десни бок.

Положај *Стража* (к. 424) на пл. Влашићу, који није заузет, даје нападачу моћан ослонац за дејство у бок и позадину Марјановића виса, и прекида везу са II Армијом. Веза Марјановића виса са позадином, као и са прахватним положајем: Овчаревац —Пејовац тешка је, пошто је земљиште испресецано и покривено густом и старом шумом, а путева нема никаквих.

Леви одсек (к. 241 — к. 263 — Гробље) нижи је од Марјановића виса. Има 2 пододсека: *десни:* к. 241 — к. 263; и *леви:* Гробље. Гробље је више од к. 241 и к. 263 и знатно је истакнуто унапред, како у односу на део одбранбене линије северно, тако и у односу на део одбранбене линије јужно од овога положаја. Предтерен се доста стрмо спушта у долину Белоцркванске р. и покривен је махом усевима, шумарцима, воћњацима, а има и растурених кућа с. Мојковића. Дејство пешадиске ватре слабо је, јер је брисани простор сведен на минималне даљине. Белоцркванска р. својом долином не представља никакву препону, а може непријаљу послужити као врло угодно место за прикупљање трупа за продужење напада. Бањевац, Бељевина, Недино брдо, у опште коса између Ликодре и Белоцркванске р. може нападачу послужити као ванредан ослонац за извођење напада. Део левог одсека, који ће привући нарочиту нападачеву пажњу јесте *Гробље*, које се као истакнуто може напасти обухватно. Леви одсек има довољну дубину и пролазнији је од деснога одсека, а и веза са позадином боља је и било је лако израдити неколико колских путева за везу овог одсека са путем: Завлака—Стара судница.

Прихватан положај за овај одсек јесте Равнајски вис.

Према свему до сада изложеноме, десни одсек, Марјановића вис, услед тога, што се може обухватно напасти од стране Страже (к. 424), услед слабе његове везе са II Армијом, као и услед мале просторности а јаке рељефности, није за упорну одбрану, а ово је уједно била слаба страна и целе одбранбене завлачке линије. Леви пак одсек, који је добро наслоњен на Дринску дивизију I поз. непријатељ не може обухватити по боку, а и дејство његове артилерије на овај одсек у сваком ће случају бити слабије, услед мање рељефности а веће просторности.

Поседање положаја. Дужина фронта положаја износила је око 5 км., међутим снага која је овај положај имала да брани износила је укупно: 1 ескадрон коњице; до 5 батаљона пешадије (рачунајући ту и пионире); и 4 батерије (3 пољске и 1 брдска). Са овом снагом бранити упорно и пресудно овај положај било је тешко, али је се морало мирити с тим, пошто је ситуација неминовно захтевала да армија своју главну снагу групише на своме левом крилу, јер је и непријатељ свој главни напад припремао у правцу овог осетљивог крила и бока. До 2 ч. овога дана завршено је повлачање ове дивизије са јаребичких положаја и трупе су заузеле додељене им одсеке тако, да је до 5 ч. положај био потпуно поседнут.

У 6 ч. 30 командант дивизије издао је писмену заповест за поседање и одбрану положаја, у којој се излаже ситуација и добијени задатак, а по том се наређује ово:

„1. *3-ћи ескадрон дринског коњичког дивизиона* II поз. остаје за сада у Завлаци, избацујући извиђачка одељења у свима правцима ка непријатељу, као и одашиљући одељења за хватање везе са суседним дивизијама.

2. *Десни одсек* (Марјановића вис, између р. Завлачице и р. Јадра) поседа и упорно брани: 1 одељење коњаника; 2 батаљона (2-ги и 3-ћи) III прекобројног пука; 5. брдска батерија и 1-ва пионирска чета Дринске дивизије II поз. све под командом мајора Симе Ценића.

3. *Леви одсек* (к. 241—к.263—Гробље) поседа и пресудно брани: 1 одељење коњаника; 2 батаљона (1-ви и 4-ти) III прекобројног пука; 2-ги дивизион дринског артилериског пука (4. 5. и 6. батерија); и 2-га пионирска чета Дринске дивизије II поз., све под командом пешад. потпуковника Јосифа Костића.

Командант левог одсека упутиће једну своју чету на Равнајски вис, ради спречавања евентуалног продирања мањих непријатељских делова долином Јадра, као и у циљу указивања брзе помоћи трупама деснога одсека.

4. *Јадрански четнички одред* под командом мајора Војина Поповића, одржава везу између десног и левог одсека, и у циљу непосредног затварања долине Јадра, поседа северно од к. 241, избацујући један део у напред ради ометања непријатељског продирања долином р. Јадра.

5. Оба одсека одржаваће међусобну везу, као и везу са суседним дивизијама.

6. Положај утврдити.

7. Növ Municiona —

8. Завојиште са санитетском колоном у Осечини.

9. Трупна комора у Осечини.
10. Профијантска колона у Каменици.
11. Дивизиски штаб на Гробљу.“ —

Напомена. Општа резерва образована је доцнијом заповешћу од две чете 6. пука II поз. и постављена је позади Гробља.

У току целога дана непријатељ се није појављивао испред фронта ове дивизије. Послате коњичке патроле у свима правцима ка непријатељу нису у опште ни дошле у додир с њим. Једна коњичка патрола упућена зором путем: Завлака—Јаребице—Лозница није наишла тог јутра на непријатеља код Јаребичке цркве. У извешћу ове патроле примљеном у 8 ч. 30 јавља се, да су примећена нека непријатељска пешадиска одељења тек код с. Брезјака. Из овога се може закључити, да је непријатељска колона, која је надирала долином Јадра и у току 3 августа нападала на положаје III Армије код Јаребица, претрпела неуспех, и *да је се та колона исте ноћи (3-4 августа), када смо се ми повлачили ка Завлаци, у исто време повукла ка Крсту и Грнчарском гробљу.*

Услед нејасне ситуације код Крупња, а нарочито ради процене непријатељске снаге, која продире тим правцем, командант III Армије наредио је (10 ч. 50), да се 3. ескадрон упути правцем: Завлака—Крупањ, и око 11 ч. издата је заповест командиру ескадрона, да се одмах крене правцем преко Бањевца—Нединог брда ка Крупњу и расветли ситуацију. Овај ескадрон стигао је на положај *Дренов Остењак* (источно од Крупња) у 14 ч. 50, не наишавши дотле нигде на непријатеља; међутим констатовано је, да се непријатељ налази код Топионице олова на 1,5 км. од Крупња (извештај примљен у 18 ч.). У 16 ч. 40, ескадрон је се пребацивао на Доловско брдо (северо-источно од Крупња) у циљу бољега осматрања непријатељског распореда и утврдио је, да у с. Ликодри нема непријатеља. Код Топионице олова има око једне чете непријатељске пешадије, а код к. 495 1 батаљон. Укупну снагу код Крупња цени на 2 пука пешадије (извештај примљен око 20 ч.). Овим се извиђањем утврдило ово: 1. непријатељска колона, која је 3 августа дефинитивно овладала Крупњем, источно од ове варошице оставила је део снаге за заштиту свога левога бока и позадине, а свом снагом продужила продирање ка Баштавском брду; 2. пут Завлака—Крупањ, све до линије: Дренов Остењак— Доловско брдо, био је чист од непријатеља целога дана 4 августа до у вече. Веза са суседним дивизијама постигнута је, и то са десним крилом Дринске дивизије I поз. још одмах по поседању положаја, а веза десно (северно) теже се постигла. Слато му је неколико патрола, између њих и официрских и тек по поцне успело се, да се ухвати веза са 3. пешадиским

пуком I поз. из Моравске дивизије (II Армија), који је овога дана био приморан, да се повуче са десне обале горњег тока р. Велике Цернице на њену леву обалу, на положај *Илино брдо* (југозападно од с. Помијаче).

С обзиром на велики и незаузет простор, који је делио десни одсек (Марјановића вис) од левог крила II армије (Моравска дивизија I поз.) на Илином брду (7 км. у правој линији), а нарочито што се на том простору налазио масив пл. Влашића, који је знатно доминирао Марјановића вис, као и на ту околност, што су око Доње Бадање примећене непријатељске патроле; скренута је пажња команданту десног одсека да може бити ускоро нападнут. Наређено му је да обрати пажњу на свој десни бок, прилагођавајући утврђивање евентуалном нападу и са те стране.

У току целога дана енергично се радило на утврђивању положаја. Оскудица малих ашовчића код пешадије нарочито је отежавала и успоравала овај посао, а пионири нису били у стању да свуда стигну и помогну. Али ипак положај је у току овога дана и идуће ноћи био у главноме утврђен, и потребне телефонске везе успостављене. Пошто су прикупљени подаци о непријатељу на правцу Лозница—Завлака у току данашњега дана били врло оскудни, то је у 22 ч. 20 наређено командиру 3. ескадрона, да се сутра у 5 ч. крене са ескадроном правцем: Завлака—Јаребичка црква, да дође у додир с непријатељем и утврди фронт његовога протезања, по могућству и његову јачину.

О ситуацији код Моравске дивизије I поз. (II армија) нису се имали подробни подаци али по извештају једне официрске патроле, послате са Марјановића виса, 3 пешадиски пук I поз. (Моравска дивизија I поз.) био је овога дана приморан, да се са десне обале горњег тока р. Вел. Цернице повуче на леву обалу, на положај *Илино брдо*. Распоред трупа ове дивизије на преноћишту 4|5 августа остао је онакав, какав је напред изложен.

Ноћ 4/5 августа проведена је на миру.

Рад непријатеља.

4 августа.

Досадањи тешки бојеви фронталне групе и тешкоће око њеног снабдевања и исхране учинили су, да се 9. и 36. дивизија овога дана задрже на освојеним положајима. Учвршћавањем 16. пешадиског пука код Гор. Бадање, обе дивизије су биле сада у доброј међусобној вези и 4 августа имале су да одбијају јаке непријатељске нападе. Снага фелдмаршаллајтнанта *фон Саркотића* требала је да наступа ка Завлаци, у циљу дејства у бок и позадину непријатеља, који је био према фронталној групи.

Непријатељски отпор, тешко снабдевање и јак замор трупа учинили су, те се могло напредовати само до по пута до Завлаке (вис Чулиште). Покушај, да 1 одред 21. ландверске пешадиске дивизије (5 батаљона и артилерија) понова настипа ка Грушићу, да би се непријатељу загрозило у северни бок, није успео, због отпора српских многобројних комитских група на земљишту покривеном кукурузима.

Све више и више бивало је јасно да Срби главни део своје снаге ангажују противу V армије и групе код Шапца, а извештајима је било утврђено, да су и обе Дунавске дивизије, које су се налазиле јужно од Београда, биле одмаршевале ка западу.

Па и поред овога V Армија се надала, да ће ову тешку борбу моћи у толико пре да извојује, када је армиска команда у Пшемислу дозволила, да се 4. корпус II Армије може употребити и после 5 августа за удар непријатеља преко Шапца, у циљу олакшања ситуације код V Армије.

В) II Армија.

1) Рад армије.

1) Код Моравске дивизије I поз. *У 6 ч. командант армије послао је команданту дивизије ову заповест:*

„Изволите се постарати, да што више проширите мрежу својих комуникација са позадином, просецајући колонске путеве до пута Шабац—Осечина, те да се остави садањи пут слободан за однос рањеника, а комора и сви возови да се упућују ново просеченим путевима.

Како је ова потреба хитна, употребите сву инжињерију и све остало људство без оружја и обележите путеве и раскрснице знацима, те да не буде лутања и гомилања. О правцима просечених путева известите ме."

У 9 ч. 30 командант армије примио је од команданта Моравске дивизије I поз. извештај:

„Јуче 3 ов. м. око 15 ч. непријатељ је предузео јак напад, потпомаган са 2 хаубичке и 1 пољском батеријом, на лево крило дивизије (3. пешадиски пук). Око 19 ч. непријатељ је предузео јуриш, који је одбијен јаком ватром. Ноћас око 22 ч. предузео је непријатељ напад на цео фронт слабијом снагом. После кратког пушкарања напад је престао, што се увидело, да озбиљно није ни предузиман. У 24 ч. непријатељ је предузео напад на лево крило, но је одбијен. Губици су још непознати. Дивизија је на своме положају од Текериша до Југовића; положај се утврђује.

Намера ми је, да се упорно браним, докле се ситуација не расветли код Комбиноване дивизије и Дринске дивизије II поз., а потом да предузмем рад у духу добијене заповести."

У току наступеле ноћи овога дана, Моравска дивизија I поз. по заповести свога команданта повукла се на линију: Калем—Пребој на леву обалу Вел. Цернице, а 2 пешадиска пука оставила је по наваљивању команданта Комбиноване дивизије и начелника армиског ђенералштаба до ноћи на к. 325 и к. 330 ради обезбеђивања левог крила Комбиноване дивизије.

Командант армије о овоме није био обавештен.

2) Код Комбиноване дивизије. Командант армије издао је Комбинованој дивизији у 6 ч. ове заповести:

а) „Изволите се постарати, да што више проширите мрежу својих комуникација са позадином, просецајући колонске путеве до Вел. Бошњака, те да се остави садањи пут слободан за однос рањеника, а комора и возови да се упућују ново-просеченим путевима.

Како је ова потреба хитна, то употребите сву инжињерију и све остало људство без оружја и обележите путеве и раскрснице знацима, те да не буде лутања и гомилања.

О правцима просечених путева известите ме. Нарочито одмах поправити пречи пут са положаја до Криваjског манастира. —

б) Јавите ми одмах по овоме ордонансу: број губитака у јучерањој борби и стање бојне способности Ваше дивизије; у колико сте успели да утврдите положаје, које сте заузели; и јесте ли својим распоредом осигурали комуникације са позадином, пошто је то и комуникација Моравске дивизије I поз.; и јесте ли места рањених и погинулих попунили онима из групе без оружја?

Наређено је Коњичкој дивизији, која се налази јужно од с. Слатине, да ступи с Вама у везу и да Вас извештава о стању код себе.“ —

Овога дана *командант армије добио је од команданта Комбиноване дивизије ове извештаје:*

а) *У 11 ч. 45:* „Две официрске патроле, послате јутрос са Кика на Цер, дошле су до под сам Тројан, где су дочекане пешадиском ватром и повукле су се. Командант левог крила јавља, да се непријатељ у колонама повлачи са Борног поља (западно од Текериша).

Наредио сам:

1) Да се са Кика одмах упути један батаљон и 2 митраљеза преко Парлога на Тројан у насилно извиђање, које ће бити потпомогнуто целокупном артилеријом ове дивизије, и да V прекобројни пук буде спреман, да за горњим батаљоном одмах избије на Цер пл.

2) Да се непријатељске колоне, које одступају са Борног Поља туку јаком артилериском ватром“. —

б) *Писан у 4 ч. 30*: „Командант батаљона послат у насилно извијање ка Церу јавља: „судећи по добијеној ватри на целој линији фронта, како пешадиској, тако и митраљеској и артилериској, као и по исказу 4 непријатељска ухваћена војника, непријатељ држи поседнуту линију, коју је држао и за време борбе“.

Према овоме дивизија поседа линију: *Кривајска коса—Радоњића брдо — к. 325* у циљу пресудне одбране.“

в) *У 18 ч. 5*: „Данас у 14 ч. упутио сам поред батаљона V прекобројног пука и 2 митраљеза, који су још јутрос отишли у насилно извијање на Цер, и остатак V прекобројног пука и цео II прекобројни пук са задатком: да са линије: Скакалиште—Кик наступају ка Цер пл. и што пре да га заузму. Остале јединице ове дивизије још су задржане на линији: Кик—Радоњића брдо, ради упућивања у потребном правцу.

У 15 ч. 30 добио сам извештај, да је чеони батаљон V прекобројног пука заузео Тројан (к. 625). Остали батаљони V и II прекобројног пука пењу се уз Тројан.

На Парлогу (к. 368) југо-источно од Цер пл. постављен је 1 пољски топ, који већ дејствује ка с. Југовићима. Сада упућујем 1 брзометну батерију на Тројан.

Предузете су мере за обезбеђење против разбијених непријатељских делова, који одступају од Шапца преко Варне ка Цер пл.

По извештају команданта батаљона, који је заузео Тројан, на Водицама и Тројану налази се огроман број непријатељских лешева и маса официра, побијених дејством наше артилерије.

Има спреме и материјала остављеног на положају“. —

На основу ових извештаја *командант армије у 18 ч. 30 йослао је команданту Комбиноване дивизије ову заповест*:

„Примио сам извештај о заузећу Тројановог града на Церу и усрдно честитам херојима то славно дело.

Предузмите мере, да се та тачка осигура од евентуалног напада, и да послужи као основица за даље продирање“.

3) Код Шумадиске дивизије I поз.

У 4 ч. 45 командант армије примио је извештај од команданта Шумадиске дивизије I поз. (писан 3/4 августа у 24 ч. — поноћ) ове садржине:

„У току данашњега дана предузео сам покрет са дивизијом од с. Лојаница ка Шапцу; али услед измењене ситуације променио сам правац, и од к. 174 са дивизијом маршевао сам ка Заблаћу и с. Грушићу, да садествујући са Коњичком дивизијом нападнем побочницу оне непријатељске колоне, која се кретала преко Беле реке и даље косом Цера.

Пре но што је дивизија дошла до Слатине, командант Коњичке дивизије са 19. пешадиским пуком напао је непријатељске делове, који су били око с. Грушића, протерао и уништио 102. пешадиски пук. Даља борба продужила се на Белом камену и трајала цело по подне. Том приликом од трупа ове дивизије заробљена је 1 потпуна батерија (6 топова и 6 кара) са људством, запрегом и 2 официра. Поред тога досада је доведено још 2 официра заробљена (мајор и поручник).

19. пешадиски пук са придатом му батеријом, гонећи непријатеља, заноћио је код Белог камена. Са њим нисам ухватио везу. Остале јединице ове дивизије заноћиле су на положају: Грушин гроб—Слатина — к. 171 (северно од Слатине), са предстражама на коси с. Метковића. Деловима који су били пребачени на косу Бели камен наредио сам, да се повуку у састав трупа, пошто су данас цело по подне имали јаку борбу са једном непријатељском колоном, која се појавила изненада са бока код с. Добрића. 19. пешадиском пуку наредио сам, да пође и да се са батеријом врати пред зору на к. 205 — Слатина.

На главном правцу на положајима јужно од Шапца, око с. Вукошића, остао је 11. пешадиски пук. По саопштењу команданта пука и на његовом фронту било је чарке са непријатељским коњичким и пешачким патролама.

На левом крилу 6. пешадиског пука III поз. батаљон непријатељске пешадије потиснуо је чету III поз. код Охрида и заузео је охридску школу.

Чета из III поз. одступила је на десну обалу Добраве код Кујавице. О губицима немам никаквих података; када добијем послаћу и то. По извештају губици су незнатни. Губици су непријатељски веома велики, јер је по казивању заробљенога мајора 102. пешадиски пук уништен. Овај је исти случај и са 94. пуком."

По накнадном извештају команданта Шумадиске дивизије I поз. у овоме боју потпуно су разбијена 3 пука пешадије и 3 батерије. Пешадиски пукови се могу сматрати као уништени. Заплењено: 8 топова, 2 каре, много пушака и спреме. Око 18 ч. командант Шумадиске дивизије I поз. дошао је лично у штаб команданта армије и усмено саопштио команданту армије тешкоће, на које је наишла Шумадиска дивизија I поз. при нападу на Шабац. Када је данас сам подилазио ка вароши стало га је великих жртава, и рањеници су у масама пристизали на завојиште. Командант Шумадиске дивизије I поз. молио је команданта армије за упуство: да ли да продужи насилни напад на Шабац?

Командант Шумадиске дивизије I поз. саопштио је команданту армије, да је Шабац врло јако утврђен и снабдевен са пре-

прекама од жице, и да су све веће зграде уређене за одбрану и снабдевене митраљезима, и да је брањен многобројном и силном артилеријом са обале Саве и са монитора, те би напад имао слаб изглед на успех, докле се наше трупе не би ојачале артилеријом бројно и већим калибрима.

Командант армије одговорио је, да при таквим околностима не треба излагати војнике бесциљним жртвама, већ нека се трупе добро утврде на подесним положајима, те да се тако Шабац изолује и да му се пресеку комуникације, те да се артилеријом туче и узнемирује.

Поводом ове личне представке, *командант армије у 22 ч. 20 послао је овакву заповест:*

Команданту Шумадиске дивизије I поз. и команданту Коњичке дивизије:

„Пошто је Шабац тако утврђен и снабдевен препречним средствима, наоружан митраљезима у свима зградама подешеним и спремљеним за одбрану, те би насилни напад на њега коштао много жртава, што није потребно, то је боље и не нападати га, већ га учинити безопасним, а зато је довољно, да се Шабац изолује, да му се пресеку све комуникације, да се артилериском ватром може бомбардовати, нарочито да се могу бомбардовати монитори и његова превозна средства преко Саве, чиме би се он учинио потпуно безопасним за све правце, који у унутрашњост Србије воде.

С тога наређујем:

1) Да се по могућству на удаљењу од непријатељске артилериске ватре, али тако, да се може нашом артилеријом бомбардовати Шабац, непријатељска превозна средства и монитори, подигну утврђења опасана мрежом жица и осталим препречним средствима, и успособљена да сваки напад из Шапца разбију, и поседну са потребном снагом за пресудан отпор, рачунајући, да ће командант имати на расположењу 2 дугачка 12 см. градска топа.

2) Главну снагу дивизије држати на просторији: *Доња Врањска—Јевремовац,* способну за маневровање и разбијање непријатељских колона, које би се кретале ка Шапцу, или из Шапца, или за употребу за операције у датом правцу.

3) *Коњичкој дивизији* придати 1—2 батаљона и 1 брзометну батерију, те да са том снагом она оперише у правцу Лешнице, ради рушења непријатељских мостова и прекидања непријатељу веза Шапца са Лозницом, као и ради чишћења Мачве од заосталих непријатељских одељења и кидања везе из Босне и Срема са Шапцем.

4) *Коњичка дивизија* треба да се наслони десно на трупе код Шапца, а лево на трупе на Церу, које су заузеле и утврдиле тачку Тројанов град за даље продирање гребеном Цера ка Лешници.

5) Коњичкој дивизији придати и Шумадиски дивизиски коњички пук I поз.“

4) *Код Коњичке дивизије.*

У 6 ч. командант армије послао је по ордонансу команданту Коњичке дивизије ову заповест:

„Постављени главни задатак, да расветљавате стање у Мачви, остаје у важности до даљега наређења. Али како се појавила једна непријатељска колона од Беле реке преко Цуљковића, то Коњичка дивизија треба да садејствује са Шумадиском дивизијом I поз., да се ова колона одбије, пошто она грози боку и позадини и Шумадиској дивизији и нашим дивизијама према Церу и Иверку.

Ступите у везу са командантом Комбиноване дивизије на положајима: Криваjска коса—Радоњића брдо—Кик источно од Текериша и извештавајте га о стању.“

Командант армије примио је од команданта Коњичке дивизије ове извештај:

а) Данас пре подне (није забележено време када је писан, али према садржини вероватно да је писан 3 августа):

„За рад за данашњи дан нисам добио никакву директиву, нити оријентацију од команданта армије. Али према извештајима, које сам добио од мојих извиђачких делова, из којих сам дознао, да косом Цера наступа једна непријатељска колона јачине 1 дивизије, а као побочница њена један одред правцем: Бела река—Цуљковић, јачине: 1 пешадиски пук, и 2—3 батерије; и 2—3 ескадрона. Према овоме закључио сам, да је ова колона упућена да нападне десни бок наших трупа у долини Јадра, и према томе одлучио сам, да са Коњичком дивизијом спречим наступање овога бочнога одреда, који је наступао преко Беле реке, и да нападајући га, загрозим боку и позадини колоне на Церу. За овај циљ ступио сам у споразум са командантом Шумадиске дивизије I поз., узео сам под моју команду 3 батаљона 19. пешадиског пука I поз. и једну полу-батерију, који су били на положају Слатина. Са Коњичком дивизијом одмаршевао сам у 6 ч. 30 на Слатину (к. 205) и одатле сам предузео напад у правцу: Слатина—Метковић—Бели камен. Услед овог напада, ова непријатељска бочна колона почела је да се повлачи, и око 11 ч. заузео сам са дивизијом Бели камен, западно од с. Метковића. Када је противник почео да даје још јачи отпор на положају Дуга шума, узео сам под своју команду један батаљон 10. пешадиског пука и са њим и деловима Коњичке дивизије напао сам противника.

Али око 13 ч. када се борба развила, нападнут сам бочно од јачих непријатељских трупа, које су наступале преко с. Добрића и биле у јачини око 2 пешадиска пука са артилеријом и коњицом. После упорне борбе морао сам повити моје десно крило, које је образовао батаљон 10. пука и повукао се на положај Бели камен.

У 17 ч. стигла је Шумадиска дивизија I поз. са 9 батаљона и артилеријом на положај код Слатине и заменила је моје коњичке трупе. Ја сам се повукао са главнином дивизије јужно од с. Слатине. Штаб дивизије у с. Бојићу.

Приликом данашње борбе заробљени су 2 непријатељска топа и око 127 подофицира и редова. Губици су незнатни."

б) У 11 ч. 20 командант Коњичке дивизије јавља, да је добио извештај од команданта 3. коњичког пука, 'да се једна непријатељска колона, јачине око 2 пука пешадије, 1 пука коњице и нешто артилерије повлачи преко Чокешине на запад, питајући мештане: *„где је Дрина"?*

Извештај писан у 8 ч. 15: „Од команданта 3. коњичког пука, који је заноћио код Бобије (к. 372), са предњим деловима на Грабовцу и Видовцима, добио сам овај извештај: „једна непријатељска колона око 2 пешадиска пука са нешто артилерије и 1 коњичког пука повлачи се преко Чокешине ка Лозници. Синоћ је заноћила западно од Беле реке око Петковице. Други разбијени делови одступају друмовима ка Шапцу. У опште одступање је у нереду, официри и војници у повлачењу питају сељаке *„је ли близу Дрина"*?

У 19. ч. 45 командант армије послао је Врховној Команди овај укупан дневни извештај:

„У вези ранијих извештаја јављам:

1. Да је *Коњичка дивизија* јуче водила борбу у правцу: Слатина—Метковић—Бели камен. Са њом су били 3 батаљона 19. пешадиског пука. Око 11 ч. заузет је био непријатељски положај Бели камен западно од с. Метковића. Противник давао јачи отпор на положају Дуга шума, с тога узет један батаљон 10. пешадиског пука. Но како је Коњичка дивизија нападнута у бок од с. Добрића од једнога здруженога непријатељског одреда, повукло се њено десно крило на Бели камен, где је дивизија замењена са трупама Шумадиске дивизије.

Заробљена су 2 непријатељска топа и око 127 подофицира и редова; губици су незнатни.

2. Шумадиска дивизија I поз. са Коњичком дивизијом заједно потукле су непријатељску колону, за коју је раније јављено, да је дошла од Беле реке ка Слатини. По казивању заробљенога мајора изгледа, да су 102. и 94. аустриски пук потпуно уништени.

Заробљено: 1 потпуна батерија (6 топова и 6 кара) са људством и запрегом и са 2 официра. Поред њих заробљена су 2 официра: мајор и поручник.

3. *Ка десном крилу 6. пука III поз.* батаљон непријатељске пешадије потиснуо је чету III поз. код Охрида и заузео охридску школу. Чета је одступила на десну обалу Добраве код Кујавице.

4. Наши губици незнатни.

5. Данас *Шумадиска дивизија I поз.* напада Шабац, а Коњичка дивизија садејствује, расветљава стање у Мачви, и чува бок и позадину од Цера.

6. Остале дивизије према Церу и Иверку остају да решавају своје задатке како је раније јављено.

Према целокупном стању налазим, да би једном дивизијом требало продирати на Липолист, Прњавор ка Лешници, паралелно са нападима на Иверак и Цер, што ћу и наредити Шумадиској и Коњичкој дивизији по заузећу Шапца."

Командант Армије примио је у 8 ч. од команданта III Армије овај извештај:

„Са фронта на коме су се трупе моје армије данас бориле, повукле су се на линију: *Марјановића вис—Рађевски камен—Шумер*; и то трупе Дринске дивизије I поз. јужно од друма Завлака—Осечина, а Дринске Дивизије II поз. северно од друма.

На овоме положају заштитиће се повлачење трупа на положај у висини Осечине.*)

Возови су се сви повукли, такође и артилерија.

Крупањски одред задржао се на Равном брду.

Трупе ове армије нападао је 13. корпус са 4 дивизије."

2. Рад појединих дивизија.

а) *Моравска дивизија I поз.* У 5 ч. непријатељ је већ био почео напад на крајње лево крило дивизије (3. пешадиски пук) и то на његово десно крило, спуштајући јача одељења са Вел. Главице.

Командант дивизије наредио је команданту 3. пешадиског пука на левом крилу, да положај утврди и да се упорно брани. Извештава га, да ће се на левом крилу поставити 2 батерије, које ће и њега потпомагати.

У 6 ч. 20 командант дивизије послао је команданту армије овакав извештај:

„Јуче 3. ов. м. око 15 ч. непријатељ је предузео јак напад, потпомаган са 2 хаубичке и 1 пољском батеријом на лево крило

---

*) Командант III Армије непрестано је мислио на повлачење код Осечине, с тога му је из Врховне Команде у своје време учињена напомена, да се заустави код Завлаке, из разлога наведених раније, када је била реч о оцени ових положаја.

дивизије (3. пешадиски пук). Око 19 ч. непријатељ је предузео јуриш, но јаком ватром одбијен је.

Ноћас око 22 ч. предузео је непријатељ напад на цео фронт слабијом снагом. После кратког пушкарања напад је престао, пошто се увидело, да озбиљно није ни предузиман. У 24 ч. — поноћ, непријатељ је предузео напад на лево крило, но одбијен је. Губици су још непознати. Дивизија је на свом положају од Текериша до Југовића. Положај се утврђује. Намера ми је, да се на положају упорно браним, док се ситуација не расветли код Дринске дивизије II поз. и Комбиноване дивизије, а по том да предузмем рад у духу добивене заповести 2 ов. м.“ —

У 7 ч. 30 непријатељ је понова предузео напад на лево крило дивизије. Упорна борба водила се нарочито код с. Југовића десно крило 3. п. пука). Јака артилериска, митраљеска и пешадиска ватра достигла је била ту врхунац. Око 8 ч. када је непријатељ већ био на одстојању брзе ватре, јаким дејством артилерије са к. 325, и пешадије са десног крила 3-ег пешадиског пука, и овај је непријатељски напад одбијен. У 8 ч. 30 непријатељ је предузео поново напад на лево крило дивизије (3-ћи пешадиски пук), али је сада овај напад био слабији.

Циљ свих ових непријатељских напада на крајње лево крило II Армије (Моравска дивизија, њено лево крило — 3-ћи пешадиски пук) био је несумњиво у томе; *да се изврши пробој бојачног фронта на простору између II и III Армије, затим да се заузимањем Влашића (Стража к. 424) створи један одличан маневарски пиво, раздвоји II Армија од III Армије, па после да се оне делимично потуку.* Овај непријатељски план био је за њега врло добар, јер је одговарао приликама (слаба веза и слаб наслон између наше II и III Армије, Влашић незаузет), али за нас би био катастрофалан да га је непријатељ правилно схватио и енергично извео. Ова околност побудила је Врховну Команду, да *Тимочку дивизију I поз.* из I Армије (Уб) доведе у Вел. Бошњак и стави је на расположење команданту II Армије.

На десном крилу дивизије већ од 8 ч. примећује се пребацивање непријатеља са Цера (Косаниног града) преко Рашуљаче ка Текеришу. Око 6 ч. 30 2-ги дивизион, постављен између к. 325 и к. 330 отворио је ватру на непријатељске батерије, које почињу да обасипају десно крило дивизије.

Напад пешадијом још није почео; патроле послате на северни излаз Текериша почињу да добијају ватру, што је знак, да је непријатељ близу. Са јужних падина Цера виде се мали стрељачки строjеви како се спуштају у поток.

У 9 ч. ситуација се све више заплеће. Непријатељ се видно спрема да нападне десно крило дивизије, претећи у исто време и центру. Лево крило једва издржава већ по трећи пут од јутрос предузети напад, очевидно много јачом снагом, а нарочито многобројном артилеријом.

Комбинована дивизија прикупља се код Кика и још ништа не предузима.

У 9 ч. 30 непријатељ напада лево крило дивизије ширећи се за обухват крајњега левог крила.

На десноме крилу у то доба непријатељска пешадија подишла је положају и ушла у зону успешне пешадиске ватре. У овоме моменту дивизија води бој на целоме фронту положаја, но још не тако јак.

Видећи да се код десног крила III Армије развија јача борба, командант дивизије наредио је команданту 16. пешадиског пука да упути једну чету на крајње лево крило 3. пешадиског пука (коју по потреби може и ојачати) ради осматрања долине Јадра и везе са III Армијом.

У 11 ч. код деснога крила развила се јака борба. Непријатељ јачине 2 пука (79. и 11.) напао је на фронт свом жестином. Напад је помогнут са 2 хаубичке и неколико пољских батерија. Како је овај напад могла врло успешно, а без сваке опасности за своје положаје и задатак, да парира Комбинована дивизија, то је команданту Комбиноване дивизије достављена жеља команданта Моравске дивизије I поз., да би према ситуацији било потребно да избаци на Кик нешто својих трупа и 1—2 батерије, да бочно туку нападача, и да између Кика и Текериша развије јачу снагу и више артилерије. Али у ово доба Комбинована дивизија припремала се за напад на Цер, и готово је сва (5 пукова) била прикупљена позади Кика.

Ситуација у то време код Моравске дивизије I поз. била је јасна: непријатељ напада јачом снагом оба крила дивизије. Десно крило тек је управо ушло у јачу ватру, лево крило у томе тренутку одбило је и други напад надмоћнијега непријатеља.

У 17 ч. 30 командант 3. пешадиског пука телефоном јавља, да је одбио све нападе, и сада према себи има само на левом крилу 1 брдску батерију и неке пешадиске делове на левом боку.

Да би командант дивизије имао резерву за сваки случај, наредио је да команданти 1-ог и 16-ог пешадиског пука упуте сваки по један батаљон у дивизиску резерву иза к. 325.

У 12 ч. 30 командант Комбиноване дивизије извештава да: још нема података од насилног извићања, да непријатељ још није напустио Цер, но само предње тачке: Парлог и Лисину, и

да се на Тројану утврђује; да ће се он одлучити на напад, ако буде извештен да су на Церу слабији непријатељски делови. У противноме пресудно ће бранити линију: Криваjска Коса — Радоњића брдо — Кпк. Даље јавља, да се примећава прикупљање непријатеља према Моравској дивизији I поз.

У 12 ч. 50 командант 3. пешадиског пука јавља да је стање код пука критично, јер му је обухваћено лево крило. Два непријатељска пешадиска пука већ су бала развијена у 11 ч. У ово доба пук је одбио напад управљен на десно крило и центар, а нападани делови остали су на полазном јуришном положају. Око 12 ч. прве патроле а затим и густ стрељачки строј појавио се директно у леви бок. У колико је било могућности командант пука је гледао да отклони ову опасност, улажући своју резерву (3 чете). Али ово је било недовољно за успешан отпор. Принуђен јачом снагом, пук је почео повлачење са деснога крила и у 13 ч. 15 цео пук је био већ у долини Вел. Цернице и пребацивао се на Илино брдо. Непријатељ није гонио. Чети из 16. пешадиског пука за везу наређено је, да одступи на Влашић пл. одатле да обезбеђује бок дивизије и да одржава везу са III армијом.

Падом положаја *Југовићи—Беглук* Комбинована дивизија била је у незгодном положају. Непријатељ са заузетог положаја Југовићи—Беглук туче анфиладном ватром положај целе дивизије од крајњег левог до крајњег десног крила.

У 13 ч. 45 командант дивизије позвао је лично команданте пукова и усмено им наредио, да када буде потребно нарадиће се да се дивизија пребаци на косу *Калем* тако, да до 3. пука буде 16. пук, а до овога 1. пук, на десном крилу 2. пешадиски пук везан са Комбинованом дивизијом. 3 батерије послате на косу Калем, командант артилериског пука ће поставити између 3. и 16. пука на угодном положају.

У 14 ч. одржач везе са Комбинованом дивизијом јавља телефоном, да послати батаљон у насилно извиђање, подишав Церу констатовао је, да се непријатељ повлачи.

У 14 ч. 45 исти одржач везе јавља, да Комбинована дивизија са 2 пука предузима гоњење непријатеља на Церу, а 3 пука се прикупљају на положају Кик, да помогну Моравску дивизију I поз. Због оваке одлуке команданта Комбиноване дивизије, командант Моравске дивизије I поз. тражио је састанак са командантом Комбиноване дивизије у циљу споразума за даљи заједнички рад. Овај је састанак извршен у 14 ч. 45 на положају к. 325. На овоме састанку командант Моравске дивизије I поз. објаснио је ситуацију и изнео своју намеру, да преко ноћ изврши повлачење и групише целу дивизију на линију: *Калем—Пребој*, па

одатле после да предузме офанзиву и дејствује у бок непријатељу на заузетом положају Југовићи—Беглук и даље преко Вел. главе, Рајиног гроба и преко Иверка, у духу армиске заповести од 2 ов. м.

Командант Комбиноване дивизије захтевао је, да Моравска дивизија I поз. одржи садањи свој положај у циљу обезбеђења и наслона левога бока Комбиноване дивизије, и да сачека докле Комбинована дивизија заузме Цер (Косанин град) па онда да предузме напад на Иверак.

После узајамне дискусије по овоме питању устаљено је, да Моравска дивизија I поз. остане до ноћи на к. 325 — к. 330, и ако до тога времена Комбинована дивизија заузме Цер (Косанин град), онда да Моравска дивизија I поз. продужи напад на Иверак; а ако га пак не заузме, онда да у току ноћи дивизија изврши повлачење и ново груповање па сутра рано (5 августа) да предузме напад.

У 21 ч. командант дивизије издао је усмену заповест свима командантима за пребацивање дивизије на леву обалу Вел. Цернице. Два батаљона из резерве упућена су одмах на нови положај са задатком: да положај утврде и спреме до доласка осталих пукова.

Око 22 ч. почело је пребацивање пукова, почев с левога крила тако, да је у 23 ч. цела дивизија била у покрету, а 5 августа до 4 ч. све су трупе биле на новоме положају.

С обзиром на ситуацију код Комбиноване дивизије, на извршење свога задатка као и на теренске прилике, командант Моравске дивизије I поз. требао је да уложи све напоре, да одржи у својој власти теренски одсек *Беглук* (к. 291) и *Вукоманов гроб* (к. 314) све до момента повлачења III Армије на завлачку одбрањбену линију, јер је он по свом положају и по својој пластици могао послужити као поуздан наслон левог крила и бока Комбинованој дивизији у моменту њеногa стабилизовања на линији: Криваjска коса—Радоњића брдо—Кик—к. 325 и припреме за напад, као и јак и угодан маневарски ослонац за даље операције Моравске дивизије I. поз. ка Иверку у духу идеје добијеног задатка од 2. ов. м.

Овако како је учинио командант Моравске дивизије I. поз., повлачећи се на леву обалу Вел. Цернице на линију: *Калем—Пребој*, открио је леви бок Комбиноване дивизије и себи отежао ситуацију за намеравани напад на непријатеља 5 августа, јер је имао под врло тешким тактичким условима, под борбом да прелази Вел. Церницу, и да поново осваја од непријатеља врло јаке тачке: Вукоманов гроб (к. 314) и Беглук (к. 291), које је већ имао у својој власти.

б) Комбинована дивизија.

Ноћ 3/4 августа прошла је на миру.

У 8 ч. командант дивизије послао је армији овакав извештај:

„Две официрске патроле послате јутрос са Кика на Цер дошле су до под сам Тројан, и ту дочекане пешадиском ватром повукле се. Командант левога крила јавља, да се непријатељ у колонама повлачи са Борног поља (западно од Текериша).

Наредио сам:

1) Да се са Кика одмах упути један батаљон и 2 митраљеза преко Парлога на Тројан у насилно извиђање, које ће бити потпомогнуто целокупном артилеријом ове дивизије, и да V прекобројни пук буде спреман, да за горњим батаљоном избије одмах на Цер.

2) Да се непријатељске колоне које одступају са Борног поља туку јаком артилериском ватром“. —

Око 10 ч. командант Комбиноване дивизије добио је извештај од команданта Моравске дивизије, да непријатељ од синоћ напада лево крило Моравске дивизије I поз., нарочито 3. пешадиски пук, који је на левом крилу. Синоћ и ноћас непријатељски напади су успешно одбијени, а јутрос изгледа, да се непријатељ пребацује и мења фронт према фронту Југовићи—Бадања. Борба се још води. Од стране Цера нема напада, сем 1 батерије на подножју Цера; изгледа, да је Цер напуштен. У 11 ч. командант Комбиноване дивизије известио је команданта Моравске дивизије I поз. о ситуацији код своје дивизије, наводећи, да је позитивно, да непријатељ није напустио Цер, но само предње тачке: Парлог и обе Лисине, и да се на Тројану утврђује. По добијеним подацима од официрских патрола и насилног извиђања одлучиће се на напад и гоњење, ако су на Церу слабији делови; у противном пресудно ће бранити линију: Криваjска коса—Радоњића брдо—Кик.

Непријатељ се развио за напад на Кик, к. 330 и к. 325 и подишао до 800 м., али због јаке и унакрсне ватре пешадиске, митраљеске и артилериске није успео, и почео се повлачити у нереду.

У 14 ч. командант дивизије издао је својим трупама овакву заповест:

„Непријатељски врло слаби делови налазе се на Церу (Тројан 625), један непријатељски батаљон покушао је напад из с. Текериша на Кик, али је био одбијен. 4 км. од овог батаљона појављују се нека појачања.

Моравска дивизија I поз. води борбу на линији; к. 325—к. 287 —Беглук (код с. Гор. Бадање).

Шумадиска дивизија I йоз. у јучерањем боју код Шапца потукла је непријатеља и 3 непријатељска пука потпуно уништила, потукла и заробила 8 топова, 20 кара и много материјала.

Коњичка дивизија наступа и гони непријатеља ка Чокешини, и у јучерашњим борбама запленила је 6 непријатељских топова и још једну целу батерију са запрегом, командиром и послугом, са неколико стотина заробљеника и доста материјала.

У циљу заузимања Цера и гоњења, што би необично користило сретноме свршетку битке, коју води II и III Армија,

Наређујем:

1. *V йрекобројни йук* са свима својим батаљонима (на Кику, Водицама и Скакалишту), и *II йрекобројни йешадиски йук* образују нападну колону, која ће са линије: Кик—Скакалиште напасти Тројан и што пре га заузети. Командант је ове колоне *йошйуковник Тодор Павловић*. Нађен наш топ на Водицама одмах употребити. Накнадно наредићу упућивање и осталих батерија на Цер. II пук је упућен на Дуги рт.

2. *VI йрекобројни йук* одмах смениће батаљон V пука на Кику, а остали батаљони биће спремни ка Лешници.

3. *Командант десног крила йуковник Свет. Мишковић* да прикупи све трупе, које се налазе на линији: Радоњића брдо—Кривајска коса на к. 277 и к. 259 на Биљевинама, и буде спреман за наступање ка Лешници.

4. *6 йук II йоз.* биће спреман за наступање.

5. *Расйоред арйилерије* за предстојећи напад и гоњење лично ћу извршити.

6. Ја ћу бити на Кику".

У 17 ч. командант дивизије йослао је овакав извештај команданйу II Армије:

„Данас у 14 ч. упутио сам поред батаљона V прекобројног пука још и 2 митраљеза, који су још ноћас отишли ка Церу. остатак V прекобројног пука и цео II прекобројни пук са задатком, да са линије: Скакалиште—Кик наступају ка Церу и што пре га заузму. Остале јединице ове дивизије још су задржане на линији: Кик—Радоњића брдо, ради упућивања на потребан правац.

У 15 ч. 30 добио сам извештај, да је чеони батаљон V пука заузео *Тројач* (к. 625); остали батаљони II и V пука пењу се уз Тројан.

На *Парлогу* (к. 368) југоисточно од Цера постављен је 1 топ, који већ дејствује ка с. Југовићима (то је онај топ, који је јуче остао тамо). Сада упућујем још 1 пољску батерију на Тројан.

Предузете су мере обезбеђења противу разбијених непријатељских делова, који одступају од Шапца преко Варне ка Церу пл.

По извештају команданта батаљона, који је заузео Тројан, на Водицама и Тројану налази се огроман број непријатељских лешева и маса официра побијених дејством наше артилерије. Има спреме и материјала остављено на положају". —

Наступање батаљона комбиноване дивизије ка Парлогу тучено је јаком артилериском ватром, али без успеха. Када су са Кика избили 2 батаљона V пука на Парлог, командант пука наредио је да 1-ви батаљон поседне и утврди Парлог према Борном пољу, а 2. батаљон продужио је за Тројан. Избивши на Тројан, командант 2. батаљона сазнао је, да непријатељ од Косанин града подилази положају у намери, да осујети избијање наших трупа на положај и сјури их са положаја.

Командант батаљона развио је у прво време једну, потом и другу чету у стрељачки строј, којом је приликом настала страховита пешадиска ватра с обе стране. Командант батаљона наредио је јуриш и одбио непријатеља у правцу Косанин града и Парлога, али је том приликом погинуо командант батаљона.

У 18 ч. 30 стигао је и II прекобројни пук до М. Лисине и ојачао је V прекобројни пук. Тако је дефинитивно овладано Тројаном, Лисинама и Парлогом у 19 ч. 40.

У ово време *командант дивизије наредио је команданту I прекобројног пука ово*: „II и V прекобројни пук заузели су данас у 16 ч. Тројан (к. 625).

„*Наређујем:* да одмах упутите један батаљон и митраљеско одељење команданту колоне потпуковнику Тодору Павловићу са задатком: да још вечерас заузме Водице и Лисину, у циљу обезбеђења колоне, која је избила на Цер, од непријатељских напада са Борног поља и Гаја.

Командант батаљона са Кика да се телефоном јави потпуковнику Тодору Павловићу, када буде пошао за Водице и да се јави са Тројана са извештајем: како је посео горњу одређену линију. Овај батаљон и митраљеско оделење ући ће у састав горње колоне.

Наређено је да Вам се за вечерас упути профијантски део трупне коморе и пртљажни део с тим, да се ноћас 4|5 августа обезбедите сталним предстражама, како од правца, који иде од Шапца преко Варне, тако и од Волујца и Румске." — *Командиру ескадрона у 17 ч. 10 наређено је ово:*

„Наше трупе заузеле су Цер, где се сада налазе II и V прекобројни пук са једном батеријом. Остали пукови налазе се на линији: Биљевине—Кик. Даљи рад ове дивизије одредићу према ситуацији вечерњој.

Наређујем: да и даље останете на Старим виноградима, извијајући што енергичније ка Липолисту и Метковићу. Ступите у везу са командантом трупа на Цер пл. Тројан (к. 625), и то преко Волујца, Стојковца и Скакалишта".

У *21 ч. 20 команданту трупа на Церу наређено,* да се заузети део Цера што боље утврди стрељачким заклонима за стојећег стрелца и ојача засекама, те да се заузети део Цера може одржати и противу напада много јаче снаге, као и да послужи као ослонац за наше даље наступање.

Једна пољска батерија, један батаљон и митраљеско одељење из I прекобројног пука упућени су вечерас команданту са задатком: да заузму и најупорније бране линију: Водице—М. Лисине од непријатељских напада са Борног поља и Гаја, имајући потребно обезбеђење и ка Румској и Скакалишту.

Командант трупа са Тројана у 21 ч. 45 извештава:

1) „Са повереним трупама сада држим линију: *Парлог—М. Лисина—В. Лисина—Тројан—Коњушницу и то*:

Десни одсек: Коњушница—Дејановац извор: 3 батаљона и једна пољска батерија;

Центар: Дејановац извор—М. Лисина: 2 батаљона и један вод брзометне артилерије;

Леви одсек: М. Лисина—Парлог: 2 батаљона и један вод брзометне артилерије.

На центру се налази сада још један батаљон I прекобројног пука као резерва.

2) У току покрета пука непријатељ је вршио напад, и та је борба трајала све до 19 ч. 30, где јаче где слабије, а по доласку на Тројан морао сам предузети напад и на Коњушницу, која је заузета у 19 ч. 30.

3) Извршио сам распоред снаге и осигурања тако, да напад могу примити с обе стране уског гребена, ако на то будем приморан.

4) Губитака имам, но сада још непознатих. Од официра погинуо је командант 2. батаљона мајор Милутин Петровић при нападу на Коњушницу.

5) Плена има по положају и сувише, а непријатељских губитака у огромноме броју тако, да је пут закрчен. Има много оружја, обуће, одела, самара, седала, ранаца, велосипеда итд.

6) Из ситуације у колико је ова мени позната, а пошто сам данас нападан на целој линији, ја мислим, да би било угодно предузети изјутра напад на непријатељски фронт, те да бих ја имао бољих услова за одбрану од колона са обратне стране гребена.

7) Пук је данас примио хлеб и парче куваног меса овде на положају. Бојну комору сам испразнио, додељујући је командан-

тима одсека, а товарне коње упућујем муниционој колони за нову муницију.

8) Телефонску линију подигао сам, но врло је тешко одржавати је". —

На основу добијених утисака о целокупној дневној ситуацији, командант дивизије осећао је, да је данас наступио преокрет у боју. Пошто непријатељ није успео у дневном нападу, била је бојазан, да не изврши ноћни напад, који би могао донети изненађења са врло рђавим последицама по нас. *Због овога је командант дивизије у 22 ч. са Кика издао овакву заповест:*

„Да би трупе биле што способније да енергично одбију сваки непријатељски покушај напада ноћас на линију: к. 330 — Кик

Наређујем:

1) *„Да VI прекобројни пук* заноћи на Кику са бојним предстражама, постављајући тајне патроле испред фронта, и намештајући гомиле сена или сламе на 150—200 м. са стражарима поред њих, који ће их у случају потребе упалити и осветлити предтерен.

2) *„Да 6. пук II поз.* одмах изађе на војничку ивицу к. 330 и са батаљонима у једној линији са смакнутим порецима буде спреман, да сваки непријатељски напад одбије с ножем на пушци и без ватре.

3) „Ступити у везу са командантом VI прекобројнога пука, командантом II прекобројног пука, који се налази на к. 325 (западно од Кика), као и са командантом 3 пољског брзометног дивизиона. Сутра 5 ов. м. у 3 ч. 30 повући ћете се у свој досадањи бивак. Ордонансе пропуштати као и комору, који се враћају од трупе назад". —

Од командира ескадрона на Волујцу у 12 ч. 30 добијен је овај извештај: „Од патрола на правцу Шабац добио сам извештај, да непријатељ одступа преко Варне ка Шапцу. Заштитница у 10 ч. била је код с. Јевремовца, гони је 10. пешадиски пук Шумадиске дивизије I поз.

На правцу Липолист у Бруклићу непријатељ врши покољ. У Добрићској р. код Цуљковића налазе се 8 кара и 2 топа, које је непријатељ у одступању оставио, а по казивању мештана још их има у кориту реке. У с. Радовашници по казивању мештана такође врше покољ.

Један ескадрон наше коњице отишао у извиђање од с. Беле реке ка Чокешини; непријатељ одступа ка Церу". —

Какво је стање у овом времену било код непријатеља, врло лепо илуструје *извештај коњичке официрске патроле из Липолиста* у 12 ч. 30, коју је послао коњички ескадрон, а који гласи:

„У с. Цуљковићу сазнао сам од официрске патроле поручника Ст. Костића, да Шумадиска дивизија I поз. маршује ка Шапцу; Коњичка дивизија у Липолист; 3 коњички пук за Чокешину; шумадиски дивизиски коњички пук ка Церу.

Тачно у 12 ч. 15 стигао сам у Липолист. У селу није било нигде живе душе. Појавом моје патроле сав се народ појавио. Непријатељ је напустио Липолист и повукао се јуче по подне ка Петковици, затим Рибарима за друм за Лозницу. Друга колона, која се јутрос око 10 ч. повукла, кренула је се ка Белој реци—Церу. Према извештају сељака било је пешадије око $1^1/_2$—2 дивизије, артилерије око 80 топова и кара, и око једног пука коњице.

Један ескадрон коњаника налази се на крају села и један по један коњаник бежи ка Церу. Ја ћу се са својом патролом морати повући у Цуљковић, пошто овде још није сасвим чисто. Са положаја више Липолиста (између Цуљковића и Липолиста — пут) чекаћу даље наређење.

Паника је код непријатеља огромна. Већином је било чешких трупа; има и мађарских, и овде су извршиле неколико злочина. Једно дете су обесили о дрво; убили су 2 човека и неколико жена: стоку су поубијали и вршили пљачке. Један крај Петковице су опљачкали и потукли. Према причању сељака *морал је код непријатељских трупа врло слаб.* Чекам даље наређење. Непријатеља има још у овим селима: Рибаре, Петковица, Прњавор, Ново село.

Овде су узели 3 кола од неколико сељака. Причају, да су официри викали: „*кола за Лозницу и Бељину*“.

Командант коњичке дивизије са Белог камена у 16 ч. извештава:

„*Шумадиска дивиија I пoз.* заузела је десном колоном Мишар, а осталим (2) продужује напад за Шабац. Непријатељ се повлачи у нереду ка Шапцу.

Коњичка дивизија кренула се са косе Бели камен правцем Цуљковић—Бела река—Косовац у намери, да до мрака предњим деловима пресечем непријатељу везу: Шабац—Лозница.

Један коњички пук, који јеноћио на Бобијама (к. 372) упућен је ка Чокешини.

Штаб Коњичке дивизије заноћиће ноћас на Косовцу (к. 185), или на путу Косовац—Прњавор.

Молим да ме у вече известите о успеху Ваше дивизије. Штаб дивизије располаже поред телефона и хелиографима.“

Завршен је други дан боја. Овога дана непријатељ је се освестио од првога удара и предузима напад на унутрашња крила Комбиноване и Моравске дивизије I поз. у циљу пробоја фронта. За ово време на линији: Тројан—Косанин град непријатељ је имао

заслон ка Шапцу од дејства коњичких и пешадиских делова са те стране. Напад је био јак и добро управљен; трупе су се правилно развијале. У исто време врши се од стране Комбиноване дивизије извиђање ка Тројану. Батаљон успева да стигне на време на Парлог, и да са такве важне тачке укочи напад ватром.

Дејство батерија Комбиноване дивизије од к. 325 задржало је непријатељски напад, али изненадно дејство топа, митраљеза и пешадије са Парлога у бок и леђа непријатељских борбених редова унело је право изненађење, потом забуну, па и панику, и ово је један од главних чинилаца за непријатељски неуспех. Овога дана по подне непријатељски напад потпуно је попустио, а наше су трупе заузеле Тројан. Непријатељске трупе повукле су се у нереду ка Рашуљачи и Рајином гробу.

Наших 9 батаљона и 4 топа заноћили су на линији: Тројан—Парлог, а 3 пука на линији: Радоњића брдо—Кик—к. 330.

в) Коњичка дивизија.

Овога дана изјутра непријатељ је слабим деловима држао косу: Цуљковић—Добрић, а са главнином је био око Липолиста и Богосавца.

По извештајима непријатељ је био јак: 2 пешадиска пука са нешто коњице и артилерије.

Комбинована дивизија била је са предњим деловима на В. и М. Лисини, и и току дана требала је да нападне и заузме Тројан.

Шумадиска дивизија I поз. по добијеном извештају имала је задатак, да у 7 ч. понова предузме покрет за напад непријатеља код Шапца.

Према оваквој ситуацији командант Коњичке дивизије одлучио се, да са Коњичком дивизијом наступа правцем: *с. Грушић—Цуљковић* и заузме линију: Радловац—Бели камен, те тиме да заштити бок Комбинованој и Шумадиској дивизији, и загрози боку непријатеља код Цера; затим када напад Шумадиске дивизије I поз. на Шабац успе да затвори правце, који из Шапца изводе на бок Коњичке дивизије, крене целу Коњичку дивизију напред за напад на бок и позадину непријатеља, који оперише гребеном Цера.

У 7 ч. командант Коњичке дивизије издао је овакву заповест:

„После јучерање борбе, непријатељски слабији делови од сва три рода војске задржали су се на линији: *Добрић—Цуљковић.*

Шумадиска дивизија I поз. има задатак, да данас у 7 ч. отпочне покрет за напад на непријатеља код Шапца.

Коњичка дивизија има задатак, да осигура и извиђа простор између Шумадиске и Комбиноване дивизије, која ће оперисати преко Цера.

Наш 3. коњички пук биће код с. Грушића на положају Радловац и образоваће лево крило Коњичке дивизије.

Наређујем: 2-га коњичка бригада са 2-гом коњичком батеријом да заузме положај Бели камен. Правац кретања: Слатина—Метковић—Бели камен.

1. коњички пук са једном коњичком батеријом заузеће положај Слатине (к. 205).

Извиђачки ескадрони да продуже рад у духу раније датог им задатка за расветљење ситуације у Мачви.

Трупна комора прикупиће се у с. Бојићу и ту остати до даљег наређења.

Мунициска колона доћи ће још данас код Столица (к. 205), друм: Шабац—Пејиновић.

2-га бригада кренуће се одмах по добијеној заповести."

После добијенога извештаја од команданта 3-ег коњичког пука, да се непријатељ повлачи ка Чокешини и Лозници, и да је делом заноћио у Петковици, командант Коњичке дивизије наредио је, да 3. коњички пук у 8 ч. продужи кретање одређеним му правцем до Чокешине.

У 7 ч. 30 командант Коњичке дивизије кренуо се са 1-им коњичким пуком и батеријом ка Слатини. Овде се задржао докле 2-га коњичка бригада не избије на Бели камен и докле о ситуацији код Шапца не добије извештај. Како командант Коњичке дивизије није добио извештај о раду Шумадиске дивизије I поз., то је у 9 ч. 40 издао команданту 2-ге коњичке бригаде заповест, да предузме извиђање правцем: Богосавац—Слепчевић—Липолист—Дуваниште, у циљу обезбеђења левог бока Шумадиске дивизије I поз., која напада од Махова и Јевремовца на Шабац, и у случају да јој грози опасност, да бригада нападне непријатеља у бок, а командант дивизије био се одлучио, да са остатком дивизије нападне правцем; Слатина—Махови.

Око подне на Слатини од команданта армије добијена је ова заповест:

„Постављени главни задатак, да расветљавате стање у Мачви остаје у важности до даљега наређења. Али ако би се појавила непријатељска колона од Беле реке преко Цуљковића, то Коњичка дивизија треба да садејствује са Шумадиском дивизијом, да се ова колона сузбије, пошто она грози боку и позадини Комбиноване дивизије према Церу и Иверку.

Ступите у везу са командантом Комбиноване дивизије на положају: Криваjска коса—Радоњића брдо—Кик. источно од Текериша и извештавајте о стању." —

Око 13 ч. командант Коњичке дивизије добио је *извештај из Шумадиске дивизије*, да непријатељ одступа преко моста на Сави код Шапца, и да Шумадиска дивизија продужава даљи покрет ка Шапцу.

У томе моменту трупе Шумадиске дивизије I поз. биле су на линији: Мишар—Причиновић—Јевремовац.

На основу овога, а сматрајући да је десни бок Коњичке дивизије обезбеђен, то у циљу остварења првобитног плана, т.ј. напада на бок и позадину непријатеља, који оперише пред Комбинованом дивизијом, и у циљу олакшања наступања Комбиноване дивизије уз Цер, командант Коњичке дивизије одлучио се, да данас са главнином дивизије избије преко Косовца и Грабовца на линију: Чокешина—Прњавор, а један пук да избаци на линију: Дуваниште—Слепчевић, и тиме пресече везу Шабац—Лешница, а сутра дан 5 ов. м. у велико да унесе панику и страх у целој позадини непријатеља.

За овај циљ *командант Коњичке дивизије у 14 ч. 30 издао је команданту 2. коњичке бригаде ову заповест:*

„Према извештају команданта Шумадиске дивизије I поз., његова десна колона заузела је Мишар.

Средња колона се развија за напад на Шабац.

Непријатељ одступа у највећем нереду.

Упутите један коњички пук правцем: Богосавац—Слепчевић са задатком: да пресече везу Шабац—Лешница и унесе што већу панику код непријатеља, који одступа ка Шапцу и Лозници. Са остатком бригаде крените се одмах правцем: Цуљковић—Бела река—Косовац. 3. коњички пук по ранијем наређењу је код Чокешине. Команданту Шумадиског дивизиског коњичког пука наредите, да остане на Белом камену и одржава везу са својом и Комбинованом дивизијом, која наступа косом Цера од Текериша.

Трупној комори наређено је, да преко Слатине дође у Добрић, а муниционој колони да дође у с. Бојић.“ —

Пре поласка командант Коњичке дивизије наредио је 2. бригади, да патролама извиђа правце, који воде од њеног левог бока ка Церу, јер је командант дивизије тек тада добио извештај од патрола са Текериша и Кика, да је Комбинована дивизија доспела тек до развалина Тројана.

У 17 ч. када је 2. бригада била на маршу ка Белој реци, командант дивизије наредио је, да чим стигне на Косовац, одмах ухвати везу са 3. коњичким пуком на простору: Чокешина—Прњавор; обраћена му је пажња на његов леви бок.

У 17 ч. предњи делови 2. бригаде код Цуљковића добили су ватру са Главице на десној обали Беле реке. После отпора од

$1-1^1/_2$ сата 4. коњички пук уз садејство 2. батерије са Цуљковићске косе приморао је непријатеља на повлачење, и непријатељ је напустио положаје, одступивши ка Липолисту, гоњен артилериском ватром.

У 19 ч. 4. коњички пук и 2. батерија заузели су Главицу на десној обали Беле реке. Главнина дивизије стигла је у 18 ч. 15 на Цуљковићску косу.

2-ги коњички пук, који се око 3 ч. кренуо са Белог камена да пресече везу Шабац—Лешница, у 3 ч. 30 прекинуо је телефонску везу између тих места. Продужио је покрет преко Богосавца и на дубљанској жељезничкој станици са једним ескадроном напао је на један жељезнички воз пун војника (1500 љ.), који је ишао од Шапца, и после борбе натерао га је да се врати ка Шапцу. Пук се задржао на преноћишту код с. Богосавца, а са једним ескадроном код с. Дуваништа.

3-ћи коњички пук, који је ноћио на Бобијама (к. 372), кренуо се у 4 ч. за једном непријатељском колоном, која је ноћила на Високом парлогу, и која је у то доба почела одступање ка Прњавору. Код с. Прњавора предњи делови нападнути су од стране слабијих непријатељских делова, који су поседи село за одбрану.

У 8 ч. 30 непријатељ је протеран из села ка Самуровића ади. У 9 ч. по добијеном наређењу од 3 ов. м. да заноћи где га наређење стигне, а потом да се крене у јутру у састав дивизије, пук се кренуо ка с. Липолисту. У 10 ч. 30 у повлачењу нападнут је од једног батаљона и једне батерије непријатељске, а када је стигао у Липолист нападнут је са више страна, те је се после дуже борбе једва извукао, оставивши сав плен, који је дотле био задобио.

У току ноћи 3. коњички пук по деловима дошао је у с. Цуљковић.

Када је командант Коњичке дивизије са 2 ескадрона и једном батеријом стигао на Цуљковићску косу, издао је дивизији *заповест за преноћиште* са оваквим распоредом:

4-ти коњички пук и *2 ескадрона 1-ог коњичког пука са дивизионом коњичке артилерије* остаће на положају: Цуљковић—Главица (десна обала Беле реке).

2-ги коњички пук у с. Богосавцу, држи друм: Шабац—Слепчевић—Прњавор.

3-ћи коњички пук да дође у с. Цуљковић, у главнину дивизије, а у Липолисту да остави један вод за додир с непријатељем.

Трупна комора у с. Добрићу, а *мунициона колона* у с. Бојићу.

Командант Коњичке дивизије, с обзиром на своју намеру и на јачину непријатеља пред собом, тражио је од команданта Шу-

мадиске дивизије I поз., да га овај преко ноћ ојача за сутрашње операције са 1—2 батаљона пешадије.

По свршеном боју и гоњењу овога дана ситуација је била оваква:

Комбинована дивизија је била на Тројану, са предњим деловима према Косанином граду.

Шумадиска дивизија I поз. је дошла до самог Шапца на линији: Мишар—Потес—Јевремовац.

Коњичка дивизија на линији: Богосавац—Цуљковић,

Непријатељ са слабим пешадиским деловима и нешто артилерије и коњице код Косовца, Високог парлога и Липолиста, са јаким снагама у покрету на правцу: Прњавор—Слепчевић.

Сем непријатељских трупа, које су јуче учествовале (једна пешадиска бригада: 7. и 28. пешадиски пук), учествовале су и нове трупе, које су се спуштале преко Петковице и одступале ка Шапцу.

Коњичка дивизија својом појавом на правцу: Грушић—Цуљковић—Бели камен—Богосавци, потпуно је обезбедила простор између Шумадиске и Комбиноване дивизије, заштићавала бокове обеју ових дивизија, и много олакшала продирање Комбиноване дивизије гребеном Цера, јер је непријатељ празнио Цер, силазећи с њега ка Мачви, бојећи се, да се под јаким притиском Комбиноване дивизије не заглави на Церу, а притом је осетио дејство Коњичке дивизије на своме левоме боку, а у неколико и у позадини.

Од појаве коњице овога дана на просторији коју је заузела, почиње брже и у нереду одступање непријатеља.

2) Шумадиска дивизија I поз.

За рад овога дана командант дивизије издао је трупама у 6 ч. 30 ову заповест:

„У току јучерашње борбе, а према сигурним извештајима, непријатељска колона упућена у правцу с. Грушића потпуно је уништена, 2½ батерије су заробљене, велики број има заробљеника, међу којима официра и бегунаца.

На целом фронту ове дивизије ноћ је прошла на миру.

По извештају команданта 6. пука III поз. једна непријатељска колона упутила се ка Мишару и заузела охридску шуму.

Са дивизијом намеран сам да се кренем ка Шапцу, нападнем ову непријатељску колону, као и његове трупе, које се налазе код Шапца.

Наређујем:

1) *Побочница*

Командант потпуковник Д. Миленковић.

- 2 батаљона 19. пешадиског пука.
- 2 батаљона 10. пешадиског пука.
- 1 пољска батерија.
- 1 вод болничара.

1) Која је заноћила на Белом камену и код с. Маова, кренуће се правцем: Бели камен—Јевремовац и избиће на к. 123.

2) *Лева колона.*

Командант потпуковник В. Маџаревић.

- 2 батаљона 10. пешадиског пука.
- 2 батаљона 19. пешадиског пука.
- 3 пољске батерије.
- 12. пешадиски пук.
- 1 хаубичка брзометна бат.

2) Кренуће се правцем: Г. Врањска—Причиновић и избити код Потеса.

3) *Десна колона.*

Командант потпуковник Вој. Томић.

- 11. пешадиски пук.
- 2 пољске батерије.
- 1 хаубичка батерија мод. 97. г.

3) Свиће се и кретати правцем: Церовац—Мишар, и избити код Јеленче.

4) *Коњица* ће се кренути од Десића правцем Маови, и дејствоваће на левом крилу и боку дивизије.

Покрет побочнице и леве колоне отпочеће у 7 ч., а покрет десне колоне, када лева буде избила челом код Г. Врањске.

Свака колона осигураће се за себе, а осигуравајући делови да буду у што тешњој вези.

Завојиште ће бити код с. Вукошића к. 128, а 1 пољска болница одмаршеваће на к. 129, на р. Добрави, на путу Церовац—Лојанице и образовати завојиште за десну колону.

Пионирски полубатаљон са четом 10. пешадиског пука, остављеном на правцу ка Г. Врањској, искупиће се и ући у састав леве колоне.

Телеграфско одељење кретаће се са дивизиским штабом.

Ја ћу се налазити код леве колоне, на правцу: Г. Врањска—Д. Врањска—Причиновић—Потес.

I *степен колонске коморе* поделиће се, и то ½ одељења за пешадиску муницију, и једно одељење за артилериску муницију, са делом резервне муниционе колоне брзометне хаубичке батерије, задржаће се у први мах код Бунарина мале, а друга половина пешадиског одељења и одељење за артилериску муницију, део резервне муниционе колоне хаубичке батерије Мод. 97. год. доћи ће за први мах на к. 174, северно од Лојанице.

II степен колонске коморе остаће и даље у Коцељеви.

Команданти пешадиских пукова, који су јуче водили борбу, настаће да што пре попуне утрошену муницију, а тако исто да се трупама неминовно дотури храна. Рањенике што пре евакуисати, и зато реквировати потребну комору.

Сви команданти и командири изразиће јавно својим војницима моју особиту благодарност, јер сам одушевљен резултатима и победама славних Шумадинаца, достојних потомака Вожда Карађорђа, и желим и даље успеха.

Напред јунаци у име Бога и правде.“

Ток напада.

19. пешадиски пук са својом артилеријом кренуо се јутрос у 5 ч. преко Метковића ка цркви у Варни. У покрету око 6 ч. 30 примио је заповест за данашњи рад, образовао је побочницу и продужио даљи марш ка Јевремовцу.

У 7 ч. отпочела је покрет и лева колона од Слатине правцем: Орловац—Д. Врањска. У ово време стигао је дивизији извештај од команданта десне колоне, у коме јавља, да је по извештају мештана непријатељ јак 2 батаљона пешадије и 2 брдска топа. Јуче по подне непријатељ је заузео Јеленчу и продужио даље, зауставио се у висини с. Кормана, додир с непријатељем одржава се. Покрет десне колоне 11. пешадиског пука почео је у 8 ч. У ово време побочница је пролазила с. Варну и у тренутку, када су њене патроле избијале на Липовички поток, дочекане су биле ватром са његове леве обале. Ово је приморало претходницу, да се развије с обе стране друма: Варна—Јевремовац за напад. Око 9 ч. претходница је наишла на јачи отпор непријатеља на левој обали Липовичког потока, и одмах је појачана, а батерија из састава колоне постављена је одмах на положају северно од цркве у с. Варни на самом друму, и отворила ватру, потпомажући наступање своје пешадије.

У ово исто време била се ангажовала борба и код леве колоне у правцу ка Причиновићу, и код десне у правцу ка Мишару.

Чело претходнице десне колоне, у моменту када је око 9 ч. избијало на линију: Корман—Овсиште, наишло је на непријатеља јачине око једног батаљона, који је био заузео јужну ивицу с.

Јеленче. Претходница дочекана ватром развила се, и појачана још са једним батаљоном кренула се одмах за напад.

На овај начин око 9 ч. 15 дошло се било у додир с непријатељем на целом фронту. По једном извештају команданта претходнице леве колоне, послатом око 9 ч., непријатељ је према исказу мештана био посео Дренову бару, косу Јелићевка, десну обалу Липовичког потока, пружајући десно крило ка Метковићској коси, а са главном својом снагом био је груписан на десно крило. Овај се извештај доцније показао само донекле као тачан.

19. пешадиски пук, који је био образовао леву нападну колону, јужно од с. Јевремовца наишао је био на доста јак отпор. Појачавајући се постепено батаљонима, који су му пристизали, и под заштитом своје батерије, пук је лагано напредовао ка Јевремовцу. Бој се на целоме фронту продужавао, и све три нападне колоне кретале су се постепено напред. Пред средњом колоном, непријатељ јачине око једног пука пешадије, заузео је био положај Потес и Дренову бару. Око 11 ч. командант дивизије наредио је, те је и артилерија из главнине изашла на положај Шанчеве, и одмах отворила ватру на непријатеља, који је држао Потес. Под снажним притиском 19. пешадиског пука, непријатељски делови, који су бранили положај јужно од Јевремовца, брзо су се почели повлачити ка самом селу. На положају Потес, непријатељ, обасут јаком артилериском ватром, такође је убрзо напустио своје положаје и почео одступати ка Шапцу. Најзад и пред десном колоном код Мишара, непријатељ се после краће борбе почео повлачити у највећеи нереду ка Шапцу, и 11. пук, гонећи га узастопце, избио је око подне на Мишарске положаје на фронт од друма па до р. Думаче, а са резервом (2 батаљона) код с. Мишара. Батерије ове колоне пратећи пешадију, избиле су такође на Мишарске положаје.

11. пешадиски пук избијајући на Мишарске положаје, био је дочекан ватром непријатељских батерија с обе стране Саве, при чему је нарочито била осетљива ватра непријатељских хаубичких батерија из кленачког забрана. У ово време ситуација на крајњем десном крилу 11-ог пешадиског пука у правцу Охрида није била потпуно јасна. Делови непријатељских трупа, чија се јачина ценила до једног батаљона пешадије, налазили су се још око Охрида. Зато је одмах, чим је пук избио на Мишар, упућено 3 чете, 2 топа и 2 митраљеза ка Охриду, те да и те непријатељске делове разбију и протерају.

Ситуација код дивизије око подне била је оваква: фронт дивизије оцртавао се линијом: *Мишар—Потес—Маови* (лева обала Липовичког потока). Непријатељ је одступао на целоме фронту.

Око 12 ч. 20 добијен је извештај од команданта 10. пешадиског пука из Причиновића (послат у подне), у коме јавља: „Све шумице около поседнуте су са омањим патролама и десетинама; сада вршим рашчишћавање терена. Везу ни десно ни лево нисам до сада ухватио, и ако сам пустио многе патроле. Сада је отпочело артилериско дејство код десне колоне; пешачку ватру не чујем.“

Када је овај извештај добијен, 10. пук је већ избио на Потес и дочекан је био јаком артилериском ватром непријатељских батерија од Шапца, нарочито оних преко Саве. Његова претходница одмах се развила и заузела положај Потес. С обе стране пута лево од претходничког батаљона развијали су се и остали батаљони пука. Претходничка батерија изашла је такође одмах на Потес, поставила се позади крајњих кућа с. Причиновића и одмах отворила ватру. Убрзо за претходничком батеријом стигле су на Потес и остале батерије ове колоне. Избијање наших трупа на Потес запажено је одмах и дочекано снажном ватром непријатељских батерија, нарочито хаубица.

На крајњем левом крилу борба се и даље водила. 19. пешадиски пук, који се био моментано задржао на половини пута Варна—Јевремовац, продужио је даљи напад ка с. Јевремовцу.

У 13 ч. 30 стигао је у дивизију извештај команданта 11-ог пешадиског пука, да непријатељ одступа у нереду, и да се пребацује преко Саве.

Услед овога командант дивизије био се одлучио, да напад даље продужи и да заостале непријатељске делове протера преко Саве и заузме Шабац. *Према овоме у 14 ч. 15 издата је трупама оваква заповест:*

„Противник одступа преко Саве код Шапца.

Десна колона предузеће што енергичније гоњење непријатеља у правцу Шапца.

Лева колона наступаће у правцу Беглук баре, фронтом ка шабачком пољу.

Побочница наступаће западно од друма: Варна—Јевремовац и избити на лево крило леве колоне у правцу шабачког поља.

Резерва: 12 пешадиски пук скренуће одмах од досадањег правца и избити код Јевремовца.

Артилериски пук упутиће хаубичку батерију на Потес, а једна батерија леве колоне, која је још остала, маршеваће са резервом.

Ја ћу се налазити код резерве.

Завојиште (болничарска чета) доћи ће јужно од Д. Врањске на десну обалу р. Думаче, а прва пољска болница код Церовца к. 127.

I степен колонске коморе доћи ће на линију: Г. Врањска (десна обала р. Думаче) — Церовац к. 127.

Трупна комора 11-ог пешадиског пука доћи ће на Салине њиве, а осталих јединица код Г. Врањске.

Покрет предузети одмах". —

Према овој заповести напад је продужен. 19. пешадиски пук око 15 ч. заузео је с. Јевремовац, и по заузећу оставио је један батаљон на западној ивици села за везу са коњицом и за обезбеђење левог бока дивизије, а са остатком од 3 батаљона продужио је напад преко с. Јевремовца ка Шапцу. Али избивши на север од с. Јевремовца на предње падине јевремовачке косе, пук је од једанпут био обасут јаком артилериском ватром непријатељских батерија са јужне ивице Шапца, те се морао зауставити. Батерија ове колоне избила је такође код с. Јевремовца, отворила ватру на непријатељску артилерију; али је брзо била ућуткана једном непријатељском хаубичком батеријом.

Покрет 10-ог пешадиског пука са Потеса ка Шапцу такође је морао застати. Већ при првоме силазу са Потеса и са к. 93, пук је био дочекан јаком и убиственом ватром непријатељске артилерије са леве обале Саве, и пешадиском ватром са јужне ивице вароши. Према овоме даље наступање, по мишљењу команданта дивизије, било је немогућно. С тога се командант дивизије одлучио, да са дивизијом застане, да напад припреми јаком артилериском ватром, па тек онда да крене пешадију у напад.

Према овоме у 15 ч. 30 издата је команданту 10. и 11. пешадиског пука оваква заповест: „Пошто избијете на предњу ивицу положаја, пре но што пређете у напад на варош, припремите га потпуном артилериском, а нешто и хаубичком ватром. Напад ће отпочети, када нова придата хаубичка батерија буде стигла 11-ом пешадиском пуку, која се кроз један сат очекује". —

У 15 ч. 35 добијен је *извештај од команданта 10. пешадиског пука са Потеса*, у коме јавља: „са I борбеним редом сам испред вароши на 400—500 м., на ивици имају артилерије. Ивица је поседнута пешадијом, но ватра није јака. Суседне колоне, изгледа ми, да су мало заостале. Лева колона ако је заузела Јевремовац може добро бочну ивицу под ватру ставити." —

Бој се води на целоме фронту. Непријатељска артилерија тукла је нарочито Потес и к. 93. 10. пешадиски пук остао је на истим положајима докле је био доспео око 15 ч. 30, јер се даље није могло напредовати због јаке непријатељске артилериске и пешадиске ватре. Око 17 ч. почела се јаче ангажовати борба на левоме крилу. 19. пешадиски пук, крећући се развијен од Јевремовца ка к. 87, био је обасут јаком артилериском ватром. Батерија

са Јевремовца кренута је ка к. 87, а њено место заузела је 6-та батерија из главнине. У ово време (око 17 ч.) *12. пешадиски пук* (дивизиска резерва) стигао је код с. Јевремовца, и ту наишао на делове непријатељске коњице, које је убрзо натерао у бегство. Резерва (12. пешадиског пука) задржала се код с. Јевремовца (на јужној ивици), а један батаљон са 2 топа упутила за заштиту левога бока дивизије.

Према овоме *стање трупа око 17 ч. било је овако*: средња и десна колона утврђивале су се на заузетим положајима, на линији: Потес—Мишар; артилериска ватра продужена је и даље на целом фронту, а само се 19-ти пук кретао да избије у висину 10. пешадиског пука.

Покрет 19. пешадиског пука био је одмах запажен и обасут снажном артилериском ватром. 5. батерија по изласку на к. 87 отворила је ватру, али је убрзо била ућуткана. Наступајући постепено под јаком артилериском ватром, 19. пешадиски пук успео је да се дочепа северне ивице шумице (северно од к. 87), где је био дочекан сада још и јаком пешадиском ватром и митраљеском са јужне ивице вароши.

Борба на фронту 10. и 12. пешадиског пука трајала је све до ноћи. На крајњем десном крилу само батаљон 11. пешадиског пука, који је био упућен ка Охриду, успео је после кратке борбе да протера непријатељске делове, који су заузели били Охрид.

Продужење напада на Шабац без појачања, по оцени и мишљењу команданта дивизије, давало је слабе изгледе на успех. Стога је командант у овоме смислу лично учинио представку команданту II армије.

На основу ове представке, *командант дивизије добио је лично од команданта армије у штабу армије у 19 ч. 20 ову усмену заповест:*

„Не треба војнике излагати бесциљним жртвама, с тога треба да се на удаљењу противничке артилериске ватре на подесним положајима утврдите. Утврђивање опашите жицом, пресеците све комуникације са Шапцом, и артилериском ватром бомбардовати га и узнемиравати га, а резерву држати спремну противу непријатељске снаге, која би долазила Шапцу. Нарочито треба наместити артилерију да онемогући саобраћај Шапца преко Саве, и да бомбардује мониторе и превозна средства. За даљи поступак определићемо се према ситуацији, која тада буде владала. Главно је осигурати комуникације, и за себе чувати људство од бесциљних жртава. Тако окружен и изолован Шабац не може нам бити штетан ни опасан. То је моје наређење. *Коњичкој дивизији* придати 1—2 батаљона са 1 пољском батеријом, да оперише у правцу Лешнице

и у позадину противника, ослањајући се на трупе код Шапца и на трупе на Церу, које су заузеле Тројанов град и утврдиле га. Даље немам ништа.“ —

Ову заповест је одмах командант дивизије доставио дивизиском штабу, и на основу ње *у 19 ч. 30 издата је трупама од стране начелника дивизиског ђенералштаба оваква заповест:*

„Пошто су сви изгледи, да би отворен напад на Шабац био скопчан са великим жртвама, то је командант дивизије, а по наређењу команданта армије, наредио да се напад обустави и трупе задрже на линији:

Мишар—Потес—Јевремовац. Према томе предузмите одмах мере, да Вам се делови упућени у напад врате и искупе на нападном положају.

11. пешадиски пук заузеће мишарске положаје од р. Думаче на исток.

10. пешадиски пук заузеће положаје од р. Думаче на запад, гарантујући потпуно правац: Шабац—Заблаће.

19. пешадиски пук заузеће положај код с. Јевремовца, гарантујући потпуно правац: Шабац—Текериш. Заузете положаје што јаче утврдити, па чак снабдети и препречним средствима од жица. Лево и десно са суседним трупама ухватити потпуну везу тако, да апсолутно ни једна непријатељска патрола не прође.

Рејоне своје осигурати.

За случај противничког напада упорно се бранити на заузетим положајима.

Дивизиска резерва налазиће се западно од с. Причиновића.“

Покрет трупа у циљу заузимања одређених положаја према горњој заповести отпочео је код средње и десне колоне у 20 ч. 30, а код леве колоне око 21 ч. 30. Услед непосредног додира предњих делова с непријатељем, борба се продужила и ноћу. Око 21 ч. 30 непријатељ је чак био предузео и напад према средњој колони. Батаљони 10. и 11. пешадиског пука, који су били у саставу 10. пешадиског пука истакнути у I борбени ред испред к. 93, нападнути јачом снагом непријатељском, напустили су своје положаје и повукли се назад на к. 93. Морал ових батаљона, који су имали иначе доста губитака у току данашње борбе, био је доста уздрман, и командант 10. пешадиског пука бојао се да сасвим не попусти, те је по ноћи наредио, да се батерије око Потеса повуку на северни излаз с. Причиновића, што је извршено ноћу и до зоре 5 августа. Али и ако је непријатељ у току ноћи чинио још неколико испада, сви су они одбијени и трупе су успеле, да одрже своје положаје. *Трупе Шумадиске дивизије заноћиле су у оваквом распореду:*

Десно крило: *11. пешадиски пук*: 1 батаљон са 2 топа и 2 митраљеза на положају код Охрида на левој обали р. Добраве; остатак трупа на мишарским положајима; $1^1/_2$ пољска и 1 хаубичка батерија на мишарском положају.

Средња колона { 2 батаљона 10. пука; и 2 батаљона 19. пука.

3 батаљона у I борбеном реду на к. 93, а 1 батаљон на Потесу у резерви; 2 пољске батерије на Потесу, а 1 хаубичка батерија у с. Причиновићу.

Лева колона { 2 батаљона 10. пука; 2 батаљона 19. пука.

2 батаљона на падинама к. 87, а 2 батаљона у резерви позади к. 87, 1 батерија на к. 87, а 1 батерија код Јевремовца.

Резерва: 12. пешадиски пук позади с. Јевремовца. *Дивизиски штаб* у Г. Врањској на р. Думачи. I *степену колонске коморе* наређено: делу из Г. Врањске да оде код Бунарине мале; а оном из Церовца на к. 129 на Добрави (јужно од Церовца).

Мостовом трену наређено, да из Коцељеве оде у Трбушницу, позади Лазаревца.

Остали делови према заповести ОБр. 423.

Непријатељ је био очистио све положаје јужно од Шапца и код Охрида, држећи само у својим рукама јужну ивицу вароши и Беглук бару. Додир с непријатељем одржавао се целе ноћи.

Рад дивизиског коњичког пука.

Коњички пук кренуо се у 6 ч. од Нешиног брда (јужно од с. Десића), преко Десића и манастира Радовашнице, Бобије, са истуреним једним ескадроном у претходницу. Официрска патрола упућена ка манастиру Радовашници, дочекана је код манастира пешадиском ватром, сјахала је и нагнала непријатељску патролу у манастир. У тај мах спуштао се са Бобије један непријатељски ескадрон и једно митраљеско оделење. Командант пука извештен о овоме, заузео је леву обалу манастирске р. и успео да пешадиском и митраљеском ватром убрзо натера у бегство непријатељски ескадрон, који је одмах одјурио ка Белој реци, а за њим и његово митраљеско одељење. За ово време команданту пука је стигла дивизиска заповест, по којој је имао да дејствује на левом крилу дивизије, те се одмах, пошто је отерао овај непријатељски ескадрон, кренуо са пуком ка с. Маови, и око 15 ч. стигао на средокраћу правца с. Варна—Маови. Код с. Маови командант пука дознао је од команданта Коњичке дивизије, да непријатељ у нереду одступа ка Шапцу, те решен да му пресече одступницу, упутио се у правцу с. Слепчевића, где је покварио телеграфску и телефонску везу.

Коњички пук заноћио је код с. Богосаваца.

За даљи рад дивизије, *командант дивизије примио је у армиском штабу у 22 ч. 30 ову писмену заповест команданта армије:**

„Пошто је Шабац тако утврђен и снабдевен препречним средствима, наоружан митраљезима у свима зградама подесним и спремним за одбрану, те би напад на њега коштао много жртава, што није потребно, то је боље и не нападати га, већ га учинити безопасним. А зато је довољно, да се Шабац изолује, да му се пресеку све комуникације, да се артилериском ватром може бомбардовати, нарочито да се могу бомбардовати непријатељски монитори и његова превозна средства преко Саве, чиме би се он учинио потпуно безопасним за све правце, који воде у унутрашњост Србије.

С тога наређујем:

1) „Да се по могућству на удаљењу од непријатељске артилериске ватре, али тако, да се може нашом артилеријом бомбардовати Шабац, непријатељска превозна средства и монитори, подигну утврђења, опасана мрежом од жица и другим препречним средствима и успособљена да сваки напад из Шапца разбију, и поседну са потребном снагом за одсудан отпор, рачунајући да ће командант имати на расположењу најмање 2 дугачка 12 см. градска топа.

2) Главну снагу дивизије држати прикупљену на простору: Д. Врањска—Јевремовац, способну за маневровање и разбијање непријатељских колона, које би се кретале из Шапца, или ка Шапцу, или за употребу за операције у датоме правцу.

3) *Коњичкој дивизији* придати 1—2 батаљона и 1 брзометну батерију, те да са том снагом оперише у правцу Лешнице, ради рушења непријатељских мостова и прекидање непријатељских веза Шапца са Лозницом, као и ради чишћења Мачве од заосталих непријатељских одељења и кидања везе из Босне и из Срема са Шапцем.

4) *Коњичка дивизија* треба да се наслони десно на трупе код Шапца, а лево на трупе на Церу, које су заузеле и утврдиле тачку Тројанов град за даље продирање гребеном Цера на Лешницу.

5) Коњичкој дивизији придати и Шумадиски коњички пук I. поз."

Г) I Армија.

Обе Тимочке дивизије (I и II поз.) ове армије биле су на маршу ка Убу. По наређењу Врховне Команде командант армије

---

* Ова заповест је допуњена и проширена раније издата усмена заповест лично команданту дивизије у штабу армије по овоме питању.

имао је да упути Тимочку дивизију I поз. у В. Бошњак и стави је на расположење команданту II Армије.

Споредно војиште.

Ужичка војска.

1) *Шумадиска дивизија II поз.* Намеравани напад на Вишеград овога дана предухитрио је непријатељ, који је зором овога дана пребацио јаке снаге на десну обалу Дрине код Старог брода и нешто северније, и отпочео напад на десну колону Шумадиске дивизије II поз. У току дана непријатељ је нападао на целоме фронту дивизије, али без значајнијих резултата. Колоне су заноћиле на својим положајима, на којима су се браниле, утврђивале их и одржавале међусобну везу.

2) *Лимски одред* на линији: *пл. Барда—пл. Вихра.* За заштиту левог бока и правца: Прибој—Чајетина—Ужице, упућено је преко Чајетине у Прибој 2 батаљона 4. пука II поз. и стављени под команду команданта Лимског одреда.

3) *Ужичка бригада.* Добијен извештај, да се у правцу Љубовије чује топовска и пушчана паљба.

Пребачени батаљон на леву обалу Дрине у Босну, притиском јачега непријатеља приморан је да се у току ноћи пребаци на десну обалу Дрине на своје раније положаје.

Ово је исто учинио и Златиборски Четнички одред.

4) *Црногорска пљеваљска дивизија* потпуно разбијена у великом нереду и растројству повлачи се ка Пљевљу. Непријатељ нагло напредује и вечерас ће вероватно бити у Пљевљу. Његова се јачина цени око 1 дивизије.

---

5 АВГУСТ.

А) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

На северном фронту, сем непрекидног бомбардовања пограничних места, није било важнијих догађаја.

Овога дана Врховна Команда је од појединих армија добила ове извештаје:

1) *Из II армије:*

а) Доставља *извештај команданта Комбиноване дивизије* (писан 4 авг. у 8 ч.) у коме овај јавља: „2 официрске патроле послате јутрос са Кика дошле су до под сам Тројан, где су дочекане пешадиском ватром из прикрајка и повукле су се. Командант левога крила јавља, да се непријатељ повлачи у колонама са Борнога поља, западно од Текериша.

Наредио сам: 1) Да се са Кика одмах упути 1 батаљон и 2 митраљеза преко Парлога за Тројан у насилно извиђање, које ће бити потпомагано у делокругу артилерије ове дивизије, и да V прекобројни пешадиски пук буде спреман, да за горњим батаљоном избије на Цер. 2) Да се непријатељске колоне, које одступају са Борнога поља, туку јаком артилериском ватром.“

б) *Од команданта Комбиноване дивизије* добио сам извештај (писан 4 августа у 19 ч. 10): „У 15 ч. 30 заузео Тројан (к. 625), и да је на Парлогу (к. 368) пласиран 1 топ ове дивизије, који туче непријатеља у правцу села десно од Југовића. Наредио сам му, да се Тројан осигура од евентуалног напада и послужи као ослонац за даља пробијања“.

в) *Доставља извештај команданта Моравске дивизије I поз.* од 4 августа: „Јуче 3 о. м. око 4 ч. непријатељ предузео напад потпомогнут са 2 хаубице и једном пољском батеријом на лево крило дивизије (3. пешадиски пук). Око 19 ч. непријатељ је предузео јуриш, но јаком је ватром одбијен. Ноћас око 22 ч. непријатељ је предузео напад на цео фронт јаком снагом. После кратког пушкарања напад је престао, те се увидело, да озбиљно није ни предузиман. Око 24 ч. непријатељ је предузео напад на лево крило, но одбијен. Губици непознати. Дивизија је на своме положају од Текериша до Југовића. Намера ми је, да се на положају упорно браним, докле се ситуација не расветли код Комбиноване и Дринске дивизије II поз., а потом да предузмем рад у духу добивене заповести.“

г) *Доставља извештај:* „По накнадном извештају команданта Шумадиске дивизије I поз. у Мачви су разбијена 3 пешадиска пука, који се могу сматрати за уништене. Заробљено је још 8 топова, 20 кара, много пушака и остале спреме. При повлачењу Аустријанци су вршили зверства над старцима, женама и децом у околини Белог камена.

Непријатељ је јутрос нападао на цео фронт Моравске дивизије I поз. и Комбиноване дивизије изузев са Цера, и сада се спрема Комбинованој дивизији. Батаљон из V прекобројног пука је у 13 ч. 30 пред врхом Тројаном на Церу. Јучерањи изгубљени топ је поврађен и из њега туку непријатељске делове. Напад се продужава Цером и јужним падинама Цера у басену р. Лешнице унапред."

д) *У вези ранијих извештаја јављам:* „Да је *Коњичка дивизија* јуче водила борбу у правцу: *Слатина—Метковић—Бели камен.* С њом су била 3 батаљона 19. пешадиског пука. Око 11 ч. заузет је био Бели камен. Противник давао јачи отпор на положају Дуга шума, с тога је узет један батаљон 10. пука. Али како је Коњичка дивизија нападнута у бок од с. Добрића повукла њено десно крило са Белог камена, то је замењена Шумадиском дивизијом. Заплењена су 2 непријатељска топа и око 127 подофицира и редова. Губици незнатни.

Шумадиска дивизија са *Коњичком дивизијом* заједно тукли су непријатељску колону, за коју је раније јављено да је ишла од Беле реке ка Слатини. По казивању заробљенога мајора изгледа, да су 102. и 94. пук потпуно уништени. Заробљено је: потпуна батерија од 6 топова и 6 кара, са људством, запрегом и 2 официра (мајор и поручник).

На десном крилу 6. пешадиског пука III поз. батаљон непријатељски потиснуо је чету III поз. код Охрида и заузео охридску школу. Чета одступила на десну обалу Добраве код Кујавице.

Наши губици незнатни.

Шумадиска дивизија I поз. напада Шабац уз садејство Коњичке дивизије, која чува бок и позадину од Цера. Остале дивизије према Церу и Иверку дејствују како је раније јављено. Налазим, да са једном дивизијом треба продирати на Липолист—Прњавор—Лешницу, паралелно са нападима на Иверак и Цер; то ћу наредити Шумадиској дивизији I поз. и Коњичкој по заузећу Шапца."

ђ) *Данас у 7 ч. 10 извештава:* Стање код ове армије било синоћ овако:

„*Шумадиска дивизија I поз.* нападала јуче Шабац без успеха и задржала се на положајима око њега. Шабац јако утврђен, снабдевен препрекама од жица, зграде уређене за одбрану, по-

магане јаком артилериском ватром с леве обале Саве. Наредио сам, да се Шумадиска дивизија утврди око Шапца и учини га безопасним за правце у унутрашњост, а осталу снагу да држи прикупљену на простору; Г. Врањска—Јевремовац за маневровање противу долазећих непријатељских колона. Дивизија има знатне губитке.

Коњичка дивизија ојачана са Шумадиским коњичким пуком I поз., са 1—2 батаљона пешадије и 1 брзометном батеријом Шумадиске дивизије оперисаће ка Лешници.

Комбинована дивизија заузела вис Тројанов град на Церу и утврдиће га као ослонац.

Моравска дивизија I поз. због надмоћности непријатеља из долине Јадра, повила своје лево крило, и сада је на Беглуку—Калему".

е) *Доставља извештај команданта Коњичке дивизије: „4. коњички пук,* који је заноћио на предстражи на положају Главица, водио је целе ноћи борбу са одступајућим непријатељским деловима. *3. коњички пук* из Чокешине кренуо се ка Прњавору, заузео га, но у то доба сусрео се са одступајућом непријатељском колоном, праћеном артилеријом и коњицом, и после очајне борбе по улицама Прњавора успео је, да се са пуком извуче, но са вевеликим губицима; остављена том приликом заплењена батерија од 5 топова.

Јутрос око 4 ч. стигао је са 2 ескадрона и митраљеским одељењем код дивизије; остало ће се прикупити у току данашњице.

Дивизија је у току ова 3 дана, после силних напорних маршева (дводневних, ноћних и дневних бораба), немајући кад ни људе да одмори ни коње да нахрани и напоји, врло изнурена, с тога јој је потребно поткрепљење. Синоћ сам тражио од команданта Шумадиске дивизије I поз. да ми ноћас ради појачања, и ради продужења гоњења ка Дрини упути 2 батаљона, али они до јутрос нису стигли."

На основу процене целокупне ситуације из ових добијених извештаја, а бојећи се да непријатељ не пробије наш фронт између II и III Армије куда је тежио, *Врховна Команда је издала команданту II Армије Вел. Бошњак ово наређење:* „Ако није хитна потреба, да се дивизија из I Армије, која Вам је стављена на расположење, употреби противу Шапца, нека она продужи марш на Текериш, и њоме потпомогните ђенерала Гојковића за напад на непријатеља."

2) Из III Армије.

а) Извештај из Осечине (писан 4 августа у 16 ч. 20), у коме јавља: „Овога часа чује се канонада у правцу Солдатовића конака,

што значи, да непријатељ од Крупња чини притисак на наше крајње лево крило правцем: *Крупањ—Осечина.* Наредио сам команданту Дринске дивизије I поз., да резервом помогне то крило; команданту Моравске дивизије II поз. у Ваљеву, да што пре одмори и крене своје трупе.

Усмено извештен телефоном од Врховне Команде о победи II Армије око Текериша. Потребно је, да сада њен притисак буде што јачи у правцу десног крила III Армије, како би се фронт ове армије ослободио од непријатеља, и имао могућности, да заштити свој леви бок."

б) Извештај: „Непријатељски напад противу левог крила ове армије почео је између 14 и 15 ч. а пред вече је малаксао и био сасвим одбијен. Нападано је нарочито на Баштавско брдо и на Вртаче. Снага, која је у овоме правцу нападала, цени се на 2 пука пешадије. Било је такође и артилерије. Крајње десно крило ове армије чини линија: *Марјановића вис—Овчаревац.* Веза са Моравском дивизијом I поз. одржава се."

в) *Извештај:* „Ноћ је прошла на миру. Изјутра око $5^1/_2$ ч. отпочела је борба на нашем крајњем левом крилу према Шумеру и Солдатовића гајевима. 17. пук и дивизион артилерије стигли су ноћас, употребљени су као армиска резерва.

Моравска дивизија II поз. прошла је сад челом Ставе.

Љубовиски одред са Прослопа јавља за непријатељски јачи притисак тамо, и присуство непријатељских патрола код. с. Гуњаци над Пецком. Непријатељ све више продужава своје десно крило и напада у правцу Дебелога брда.

Правац *Рогачица—Ваљево* требало би да обезбеди Ужичка Војска. Ова команда има 2 слабе чете допунских трупа на Дебелом брду, које га утврђују. Све су остале упућене у правцу запада и на овај се правац не може ништа више упутити." —

По овоме је Врховна Команда наредила Ужичкој Војсци да се правац: Рогачица—Ваљево јаче осматра и довољно обезбеди. Ужичка војска је за овај циљ упутила на Дебело брдо један батаљон и 2 пољска Дебанжова топа. На Дебелом брду било је 2 чете из допунских трупа III Армије.

г) *Извештај:* „На целоме фронту ове армије, од Солдатовића гајева до Марјановића виса, непријатељ је одбијен. У свима правцима виде се његове колоне како одступају. Артилерија гони јаком ватром. У правцу Крупња послат је гонећи одред од 2 батаљона, батерије и коњице.

У осталим правцима упућена одељења у рекогносцирање." —

Б) III Армија

1. Рад Армије

У 3 ч. 45 добијен је од команданта Љубовиског одреда извештај (писан 4 августа у вече), у коме овај извештава о притиску непријатеља на његов фронт. Даље извештава, да не може да ухвати везу са левим крилом армије, и да има вести, да су непријатељске патроле у с. Гуњацима. Од како је непријатељ избио на Солдатовића конаке, директна веза са Љубовиским одредом била је готово прекинута, и од тада је настала криза на правцу од Прослопа, која је задавала велике бриге, а за неко време имала је јачега утицаја на рад армије, поглавито на употребу Моравске дивизије II поз.

У 6 ч. преко команданта Дринске дивизије II поз. добијен је овакав извештај од Комбиноване дивизије (*писан 4 авг. у 14 ч.*):

„Данас у 14 ч. упутио сам поред батаљона V прекобројног пука и 2 митраљеза, који су још јутрос отишли у насилно извиђање ка Церу, и остатак V прекобројног пука и цео II прекобројни пук са задатком, да са линије Скакалиште—Кик наступају ка Церу, и што пре га заузму. Остале јединице ове дивизије још су на линији: Кик—Радоњића брдо, ради упућивања у потребном правцу.

У 15 ч. 30 добио сам извештај, да је чеони батаљон V прекобројног пука заузео Тројан (к. 625). Остали батаљони V прекобројног пука и II прекобројног пука пењу се на Тројан. На Парлогу (к. 368) пласиран је један брзометни пољски топ, који већ дејствује ка с. Југовићима.

Сада упућујем још једну пољску брзометну батерију на Тројан. Предузете су мере обезбеђења противу разбијених непријатељских делова, који одступају од Шапца преко Варне ка Цер пл. По извештају команданта батаљона, који је заузео Тројан, на Водицама и Тројану налази се огроман број непријатељских лешева и маса официра поубијаних дејством наше артилерије. Има спреме и материјала остављеног на положају. Ово се доставља команданту ради знања с тим, да се на Церу налази наших 9 батаљона и 5 топова.“ —

Командант Дринске дивизије I поз. телефоном извештава у 5 ч. 30, да је код њега понова отпочела борба на левом крилу левог одсека.

У 6 ч. 30 послат је из армије Врховној Команди овакав извештај:

„Ноћ је прошла на миру. Изјутра око 5. ч. 30 отпочела је борба на нашем крајњем левом крилу, према Шумеру и Солдатоввића гајевима.

17. пешадиски пук и дивизион артилерије стигли су ноћас, употребљени су као армиска резерва.

Моравска дивизија II поз. овога момента челом својим прешла је Ставе.

Командант Љубовиског одреда, који је сада на линији: *Прослоп—Рожањ* јавља: да непријатељ и према њему чини јак притисак, и да су се код с. Гуњаци над Пецком појавиле непријатељске патроле, које су морале доћи од Крупња.

„Из досадањег рада непријатељског види се, да он све више продужава своје десно крило и већ напада у правцу Прослопа. Бојати се, да то исто не уради и у правцу Дебелог брда. Правац Рогачица—Ваљево спада у рејон Ужичке Војске, и требало би наредити команданту Ужичке војске, да на тај правац обрати јачу пажњу.

Ова команда има 2 слабе чете допунских трупа на Дебелом брду, које га утврђују. Све су остале трупе упућене у правцу запада, и на овај се правац више ништа упутити не може“. —

У 6 ч. 50 командант армије издао је овакву заповест команданту Моравске дивизије II поз:

„Непријатељ је почео да напада и наше делове на линији од Љубовије, па ка линији: Рожањ—Прослоп. Сем тога јављају, да су виђене у околини с. Гуњаци његове патроле, које су морале доћи од Крупња.

За заштиту овога правца упутите 2 батаљона преко Пецке ка Прослопу с тим, да се одмах обрати пажња и на Рожањ и правац од Крупња. Са остатком Ваше снаге дејствујте у смислу добијеног наређења.

На линији Рожањ—Прослоп, и пред њом налази се 1½ батаљон III поз.; 2 слабије чете допунских трупа III поз.; и једна Дебанжова батерија, све под командом мајора Вој. Ковачевића. Помоћу Ваше коњице ступите што пре у везу с њим.

Ваша комора покидала је ноћас телефонску везу између Ваљева и Пецке. Успоставите ту везу и обратите пажњу на њу.“ —

Рано изјутра командант армије изашао је на положај код Рађевског камена, одакле је за све време лично руководио бојем.

Непријатељ је све више притискивао на лево крило, које је и овом приликом давало енергичан отпор. Но како је непријатељ од Солдатовића гајева све јаче притискивао, командант армије се нашао побуђен, да одмах после 8 ч. приближи и армиску резерву левом крилу, те је наређено, да 2 батаљона 17. пешадиског пука и дивизион артилерије оду ка Шумеру, а 2 батаљона задржао је код себе на Рађевском камену.

На центру и десном крилу армије у овоме времену није било јачега пешадиског напада, већ само топовске канонаде.

У 9. ч. од команданта Љубовиског одреда добијен је овај извештај: „Јутрос рано почела је борба на целом фронту. Нарочито се јака борба води на фронту: Бобија—Зеленик. За сада се још не види, само се бојим, да се не групишу и не провале, а немам везе са левим крилом армије.“ —

У 9. ч. 50 од команданта Моравске дивизије II поз. добијен је овакав извештај:

„Дивизија продужава наступање у 2 колоне. Десна је колона избила на Иву (к. 674). Коњица је прошла Јаловик и креће се Бељевини. Патроле су послате у Пецку.

По извештају коњичког дивизиона наш 1 батаљон и 1 батерија од 6 топова налазе се на Прослопу. Извор из кога је ово сазнао, није јавио. Непријатеља нема још нигде преда мном“.

Између 10 и 11 ч. непријатељ је са левог крила, а после врло јаке борбе, био потпуно одбијен, а затим је комадант Дринске дивизије I поз., по наређењу команданта Армије, послао био и гонећи одред.

Међутим непријатељ је у ово време почео био да надире према центру (Гробље), и напад је се нагло развијао. Због тога је команданту Дринске дивизије II поз., од она 2 батаљона 17. пешадиског пука, који су били код Рађевског камена, послат један батаљон са једном батеријом као појачање. На овоме делу фронта борба је с прекидима трајала цело по подне. Чим се борба пренела на центар, тамо је отишао и командант армије.

У 11 ч. 40 од команданта Моравске дивизије II поз. добијен је овај извештај:

„Дивизија продужава наступање. Десна колона је на к. 410 на Равачком брегу. Лева колона прошла је Јаловик и наступа ка Кику и Дреновом Кику.

Патрола са Прослопа још се није вратила, али се тамо чује топовска паљба. Ватра је слабија. У Пецкој нема непријатеља.“ —

С обзиром на све досадање извештаје о догађајима на Прослопу сматрало се, да је овај правац био озбиљно угрожен, те се Моравска дивизија II поз. морала више прикупити у околини Пецке, за заштиту овога правца.

Око 15 ч. наређено је, да се Моравска дивизија II поз., с обзиром на ситуацију, сасреди на фронту: *Бељевина—Главица—Брезак* (к. 617). Ово је извршено у толико, што се 3. пешадиски пук II поз. вратио на Главицу, где је био и 1-ви пешадиски пук, а 2. пешадиски пук, који се већ био даље ангажовао, остао је на свом месту на Солдатовића гајевима.

У 16 ч. извештена је телефоном Врховна Команда:

„Престала је ватра на целом фронту. На левом крилу према 6. пуку престала је ватра много раније и примећено одступање.

Око 13 ч. 30 командант армије наредио је, да се у правцу Крупња пошаље гонећи одред, у коме су: 2 батаљона, 1 батерија и коњица.

Примећено одступање и на неким другим деловима фронта. Наређено, да се утврди право стање одашиљањем одељења унапред.“ —

Међутим пред вече је непријатељ са још већом енергијом почео напад противу центра, те је тамо упућен још један батаљон 17. пешадиског пука.

У 17 ч. од команданта Моравске дивизије II поз. добијен је овај извештај: „Од леве колоне развила се претходница са југа према Солдатовића гајевима, а десна се колона такође креће према тим гајевима.

„Командант коњичког дивизиона јавља, да непријатељ одступа испред 5. пука преко Става. С обзиром на ситуацију саопштену од потпуковника Матијевића, наредио сам левој колони, да се не ангажује сувише. У правцу Прослопа чује се топовска паљба. Један батаљон упућен је из 1-ог пука на Прослоп, где је топовска паљба престала. 1-ви пук и један батаљон задржани су код Јаловика.“

У 17 ч. 15 непријатељ је једним снажним налетом успео да изненади наше делове који изгледа да нису били довољно опрезни на Марјановића вису и заузме га. Армија је о овоме била посредно извештена тек после пола ноћи.

У 17 ч. 45 *командант одреда на Дебелом брду* јавља: да се непријатељ утврђује на Бобији (к. 1303) у доста великој јачини. Даље излаже свој распоред, као и то, да има свега 190 пушака и моли за појачање.

У 20 ч. 15 овај исти командант јавља: „По сазнању од патрола и сељака, непријатељско одељење од 50—60 пешака које се било упутило са Бобије путем између пл. Медведника и пл. Јабланика, вратило се на Бобију. Патроле и сељаци бегунци цене да на Бобији има око 600 пешака, који се утврђују.

Сељаци бегунци известили су ме, да се позади Бобије на положајима: Боровцу, Дреновој глави (к. 944), Жутој стени (к. 954) и Палашићу (к. 505) налази главнина непријатеља (коњица и пешадија) у јачини (по њиховој оцени) око „3000—4000 љ., и да им уз Дрину придолазе колоне од по 200 војника, као и возови са волујском и коњском запрегом.“ —

У 23 ч. послат је Врховној Команди овај извештај:

„Код једног заробљеног аустриског официра нађена је једна оперативна заповест, издата на основу заповести команданта непријатељске V Армије. Та заповест, која датира од 3 ов. м. упућује 13. брдску бригаду преко Пецке на Јеловик; 11. брдску бригаду преко Прослопа на Баре; 12. брдску бригаду путем: Љубовија—Пецка.

У заповести се захтева, да се са највећим напорима 4 ов. м. заузме: *Стража—Доња Оровица—Кик—Голо брдо,* а евентуално Чучуг (западно од Пецке). Има и других извештаја који тврде, да непријатељ збиља има јачу снагу између Дрине и Прослопа.

Данас је на Прослопу било борбе, али о резултату још немам извештај.

Команданту Моравске дивизије II поз. наредио сам, да тамо упути један батаљон.“

У 23 ч. 15 командант армије издао је овакву заповест команданту Моравске дивизије II поз.:

„На целом фронту, који је ова армија држала, непријатељ је одбијен и трупе су остале на својим положајима.

Са трупама Ваше дивизије останите такође на положајима, на којима се сада налазите до даљег наређења.

Одржавајте везу са Љубовиским одредом и обавештавајте и мене о свему што се тамо дешава.

Од Баштавског брда послат је један гонећи одред у правцу Крупња вододелницом Ставске и Врбићске р.“

Око 23 ч. непријатељ је поновио напад на одсек од Јадра до Гробља, али је опет био одбијен.

Од Љубовиског одреда није добијен никакав извештај, сем једног извештаја, који је добила Дринска дивизија I поз. од команданта Моравске дивизије I поз. а који гласи: „Дивизија је заузела положај: *Беглук—Југовићи,* и простире се у десно на к. 325 и к. 330. Десно од ове је Комбинована дивизија, која је данас овладала врхом Цера—Косанин град.

Обе дивизије имају задатак. да продиру Цером, басеном р. Лешнице и Иверком ка Дрини, и тиме дејствују у бок и позадину војске, која оперише из Лознице и Лешнице.“

2) **Рад појединих дивизија.**

а) Дринска дивизија I поз.

Ток боја. Овога дана борба је отпочела на крајњем левом крилу дивизије. Око 6 ч. 30 непријатељ се понова појавио према левоме крилу и успео је, да своје митраљеско одељење постави на Вртачама, одакле су примећени и неки његови пешадиски делови.

Стално наткриљавање и обухватање нашега левога крила дало је команданту дивизије повода, да у 7 ч. изда команданту дивизиског коњичког пука заповест, да упути један ескадрон долином р. Пецке ка с. Гуњацима са задатком, да тачно утврди пружање непријатељског десног крила у нападу на Солдатовића гајеве; да преко Гуњака дође у везу са командантом наших трупа на Прослопу; и да тачно утврди, да ли има каквих непријатељских делова југо-западно од с. Гуњаци на Рожњу.

У даљем току свога наступања непријатељ је своје митраљезе довео на 100—150 м. од наших митраљеза и стрељачког строја. Због тога је лево крило одмах ојачано оним деловима 3. батаљона 6. пука I поз., који су за време ноћи прикупљени и образовали резерву тога батаљона.

Борба је узимала све већи мах. Наше митраљеско одељење отворило је јаку ватру на оно непријатељско митраљеско одељење, које је неориентовано било изашло откривено са коњима и послугом, те је услед тога одмах уништено.

Непријатељ је и даље наступао према једном теренском басамаку (кљуну) на левом крилу, где су благовремено упућена и 2 брдска топа 6-те брдске батерије и успео је, да се са слабим деловима дочепа једног ћувика, који је својим угодним истакнутим положајем дозвољавао фланковање јаруге. Борба се продужавала, непријатељ је надирао ка овоме басамаку, показујући јачу офанзиву на крајње лево крило одсека.

У ово време стигао је на к. 372 и 1-ви батаљон 6. пука, који је био раније упућен за појачање команданту левог одсека. Одмах су 2 чете овога батаљона биле упућене за појачање крајњег левог крила, а друге 2 чете, са четом из допунског батаљона 17. пука, остале су позади к. 372 у одсечној резерви.

Да би се дефинитивно одбило непријатељско надирање у правцу нашег левог крила и бока, по предлогу команданта дивизије, командант армије одобрио је, да се на крајње лево крило упуте 2 батаљона 17. пешадиског пука са митраљеским одељењем и са једном пољском батеријом из 1-ог дивизиона. Друга 2 батаљона из 17. пешадиског пука упућена су у појачање десном крилу, да се ставе на расположење команданту Дринске дивизије II поз 2-га батерија овог дивизиона упућена је на Гробље, на расположење команданту III прекобројног пука.

Одступање непријатеља испред левог крила. Доласком појачања, стање се на крајњем левом крилу знатно изменило. Два наша брдска топа тукли су изванредно јаком и тачном ватром непријатеља на истакнутој тачци — ћувику, и то са таквим успехом да се он одатле морао повући око 10 ч. 20.

2 батаљона 17. пешадиског пука са митраљеским одељењем и једном пољском батеријом, упућена ка Селишту, стигли су овде у 14 ч. Командант 17 пука одавде је послао извештај команданту 6. пука, да непријатељ одступа. Једна официрска патрола из 3-ег батаљона 6. пука, упућена у правцу Солдатовића гајеви—Дренов кик поднела је такође око 18 ч. извештај: да на томе правцу нема непријатеља, а да је на Дренов кик стигла колона Моравске дивизије II поз.

Пошто је већ било утврђено потпуно повлачење непријатеља испред нашег левог крила, командант дивизије наредио је, да се 17. пешадиски пук са 6. брдском батеријом крене за непријатељем, који се повлачи ка Остењаку за Крупањ. Остале трупе остале су и даље на својим положајима.

Непријатељ је одступио развођем Ставске и Врбићске р.

По телефонском саопштењу из III Армије, Моравска дивизија II поз. наступа од Ваљева у 2 колоне у правцу Солдатовића гајева, и данас у 11 ч. 45 чела ових колона избила су и то: чело леве колоне прошло је Јаловик и наступа ка Кику (Дренов кик); а чело десне колоне стигло је код к. 410 Равачки брег.

Око 12 ч. 15 командант дивизије издао је команданту левог одсека пуковнику Д. Туфегџићу ову заовест:

„*Моравска дивизија II поз.* наступа у 2 колоне правцем Солдатовића гајева и данас у 11 ч. 45 чела ових колона избила су, и то: чело леве колоне прошло је Јаловик и наступа ка Кику (Дренов кик); а чело десне колоне стигло је код к. 410 Равачки брег.

Упутите одмах патроле са поузданим вођама у правцу кретања Моравске дивизије II поз., и наредите им, да што пре дођу у везу са тим колонама, односно са командантом Моравске дивизије II поз. и да команданта дивизије тачно обавестите о простирању нашега левог крила и распореду наших трупа.

Према оваквој ситуацији видећете, да ли ћете бити у стању, да нешто одвојите од трупа 17. пука, да на случај потребе то можете упутити команданту десног одсека, пуковнику Драг. Димитријевићу на Гробље.“

Догађаји на десном одсеку дивизије. Овде непријатељ ни данас није вршио напад, већ се само задовољио артилериском ватром противу Рађевског камена и Церика и гађао је наше батерије, а ретко пешадију. Његова слабија пешадиска одељења упућивана унапред и јака артилериска ватра чиниле су утисак, да непријатељ спрема напад на десни одсек. Око 10 ч. једна батерија II поз. отворила је ватру противу три непријатељска одељења, која су се поставила према Рађевском камену и одмах их ућуткала. Један вод 3. батерије постављен на безименој коти

Шумера, отпочео је борбу око подне противу једне непријатељске батерије од 6 топова, која се налазила око к. 338 и тукла нашу 9. батерију (на Церику). У исто време један вод непријатељске брдске артилерије са Равног брда (к. 301) отворио је такође ватру на 9. батерију. Вод 3. батерије тукао је у овом времену непријатељску батерију са једним топом, и непријатељска је батерија после избачених 6 разорних зрна одмах ућутала. Брдски артилериски вод такође је тукао са једним топом јаком ватром с кошењем, и непријатељски вод је после избачена 4 разорна зрна ућутао, и није се више на овоме месту ни појављивао.

Борба 9. батерије и вода 3. батерије предузимана је противу непријатељске артилерије (батерије од 6 топова на к. 338, и брдског вода на Равном брду) повремено готово целога дана, било тада, када су ове непријатељске батерије дејствовале противу наше пешадије, или противу једне од ових наших батерија, и противу вода 3. батерије.

Да би се констатовало, да ли непријатељ није одступио и пред центром и десним крилом ове дивизије, командант дивизије наредио је команданту 5. пука I. поз., да ка непријатељу упути неколико водова под командом официра у разним правцима. Ови су се водови кренули, али су се морали зауставити, пошто су дочекани од непријатеља јаком пешадиском и митраљеском ватром.

У 16 ч. 30 командант дивизије добио је од команданта ***Моравске*** *дивизије I поз.* (II армија) *овај извештај:* „Дивизија је заузела положај Беглук—Југовићи и простире се у десно на к. 325 и к. 330. Десно од ове је Комбинована дивизија, која је данас овладала врхом Цера—Косанин град.

Обе дивизије имају задатак, да продиру Цером, басеном р. Лешнице и Иверком ка Дрини, и тиме дејствују у бок и позадину војске, која оперише из Лознице и Лешнице“.

б) Дринска дивизија II поз.

Овога дана развиле су се борбе на целој одбранбеној линији ове дивизије: Марјановића вис—к. 263—Гробље. Непријатељ је за напад упутио 2 колоне; једну колону са линије Симино брдо (код Јаребица)—Милаковица, која је напала на десни одсек (Марјановића вис); и другу колону, која је напала на леви одсек. Ова друга колона дошла је са правца од Крупња.

1. Ток боја од 5 ч.—16 ч.

Извиђање. У 5 ч. кренуо се коњички пук у извиђање друмом из Завлаке за Јаребичку цркву и у 5 ч. 45 стигао до мех. Кривајице, не наишавши на непријатеља. Од механе Кривајице ескадрон се пребацио на леву обалу потока Врановца и извиђањем

утврдио је, да се око 2 батаљона непријатељске пешадије са митраљезима налазе на Симином брду и Буквику (источно од Јаребичке цркве). Око 7 ч. ескадрон примећен од непријатеља на Симином брду, приморан је био да се повуче главнином ка мех. Кривајици. У исто време примећен је један ескадрон непријатељске коњице на друму на левој обали Јадра, према ушћу р. Вел. Цернице.

Према свима до сада прикупљеним подацима, командир ескадрона је поново констатовао присуство непријатеља на Симином брду (али нема нових података о његовој јачини), и да је утврдио стрељачким заклонима југоисточну падину његову.

Командир ескадрона упутио је у извиђање од механе Кривајице једну патролу преко Кика ка Д. Бадањи. Ради извиђања позадине Симиног брда упутио је једну патролу преко с. Цикоте. У 7 ч. 30 патроле 3-ег ескадрона растерале су пешадиском ватром 2 непријатељске коњичке патроле северо-западно од мех. Кривајице. Око 8 ч. 10 ескадрон је сјахао за борбу пешке код мех. Кривајице и пешадиском ватром вратио је непријатељски ескадрон, који се кретао друмом за Завлаку.

Непријатељ се још налази на Симином брду, али сада поред пешадије и митраљеза примећена је и артилерија. Око 9 ч. једна патрола 3. ескадрона упућена на Логор (к. 450) приметила је, да се неки непријатељски пешадиски делови, дохваћени ватром наше артилерије са левог одсека, повлаче преко р. Ликодре ка с. Ликодри. Око 9 ч. 10 непријатељске пешадиске патроле појавиле су се на друму северо-западно од мех. Кривајице. Ескадрон је почео полако да се повлачи ка Мађарском гробљу и сјахао за борбу пешке, поседајући овај положај. Позади непријатељских пешадиских патрола наступала је једна чета пешадије, која је у борбеном поретку избила око 10 ч. 10 пред Мађарским гробљем. Наступање ове чете било је моментано задржано пешадиском ватром 3-ег ескадрона. После краће борбе ескадрон је се постепено повукао ка Завлаци, а под заштитом једног омањег дела четникод одреда, који је такође избачен на Мађарско гробље.

У 10 ч. 55 ескадрон је стигао у Завлаку и поставио се крај друма северно од к. 241.

Ток боја на левом одсеку (к. 241—к. 263—Гробље).

Распоред посаде овога одсека 5 августа изјутра био је овакав:

а) *Десни пододсек* (к. 241—263): 3 чете у I борбеном реду, а 1 чета у батаљонској резерви, позади к. 263; све из 1-ог батаљона III прекобројног пука.

б) *Леви пододсек* (Гробље): 1 чета 4-ог батаљона III прекобројног пука у првој линији.

в) *Одсечна резерва:* 2 чете 4. батаљона III прекобројног пука, североисточно од Гробља.

г) *Артилерија:*
- 5. батерија код к. 263;
- 4. батерија код Гробља; и
- 6. батерија јужно од Гробља за 600 м.

Око 5 ч. предњи делови непријатељске колоне од Крупња избили су на линију: *Недино брдо—Бељевине*, и одатле, пошто су се за нешто спустили ка долини Белоцркванске р., отворили су даљну ватру на наше предстражне делове испред Гробља. С наше стране није се одговарало на ову ватру, јер је даљина била велика. Под заштитом ових предњих делова кретала се непријатељска колона, и то једним делом путем, који води гребеном косе на десној обали р. Ликодре од Дренов Остењака ка Нединoм брду. На овоме путу око 5 ч. 15 запажене су 2 пешачке колоне с митраљезима, свака јачине од по једног батаљона, на одстојању око 100 м. Мало доцније за пешадијом појавила се брдска артилерија, а позади ове товарни коњи с комором, јачине око 2—3 батерије. Сви ови непријатељски делови кретали су се у маршевском поретку и онда, када су ушли у сферу наше јаке артилериске ватре. Други део колоне кретао се друмом: *Крупањ—Завлака*, левом обалом р. Ликодре. Јачина колоне није се могла утврдити. Око 5 ч. 30 непријатељске колоне у наступању са Дренов Остењака ка Нединoм брду, ушле су у сферу дејства наше артилерије са крајњег левог крила, те су на њих одмах отвориле ватру и 5. и 6. батерија. Дејство наше артилерије било је врло добро, нарочито 6. батерије која је са неколико батериских плотуна успела не само да за тај мах заустави наступање непријатељево, већ и да растури неке његове делове. Овим је нападач изгубио у времену, а претрпео је и знатне губитке. Поремећен овом својом погрешком, као и врло прецизним дејством наше артилерије, непријатељ све до 9 ч. није могао успети, да колико толико солидније постави своје нападне делове на линију: Недино брдо—Бељевине и отпочне напад. Тек око 10 ч. примећено је, да се ретки непријатељски стрељачки стројеви почињу спуштати са линије: Недино брдо—Бељевине и северно од Бељевине ка долини Белоцркванске р. и према Гробљу. Мало доцније примећено је спуштање извесних непријатељских делова и са линије: Преко брдо—Логор, ка долини р. Ликодре.

На овај начин око 10. ч. развила се с обе стране мало интензивнија пешадиска ватра на фронту Гробља, али је ватра била даљна. Артилерија левога одсека врло је успешно тукла све маркантније циљеве. којих је било доста, услед рђавог вођења од стране непријатеља. Пре но што ће се развити ова борба (око

$9^1/_2$ ч.) командант левог одсека појачао је посаду Гробља са још једном четом из своје резерве тако, да је тада имао на Гробљу развијене 2 чете. Распоред на десном пододсеку остао је непромењен. У одсечној резерви имао је свега једну чету позади Гробља.

Око 10 ч. отпочео је развој борбе на десном одсеку (Марјановића вис). У времену од 15 ч.—16 ч. непријатељски напад на леви одсек био је без јединства и без енергије. Ангажовање непријатељских нападних делова са фронта Недино брдо—Бељевине постепено се ширило ка Бањевцу. Слабо напредовање непријатељске пешадије према левом одсеку у овоме времену, може се тумачити доцним ангажовањем његове артилерије. Тек у 11 ч. 30 почела је дејство једна непријатељска батерија и отворила јаку ватру на посаду левог одсека. Ватра је била даљна и без јачих резултата. Непријатељски покушаји да се приближи одсеку к. 241—к. 263 остали су безуспешни услед тачне и моћне ватре наше батерије са к. 263.

Иницијативом команданта Дринске дивизије I поз., а по одобрењу команданта армије Дринска дивизија II поз. била је појачана 1 батаљоном и водом митраљеза из 17. пука, и 2-ом батеријом дринског пољског артилер. пука I поз., јер је ситуација на фронту Дринске дивизије I поз. била повољна, а командант Дринске дивизије II поз. имао је у општој резерви само један слаб батаљон III поз. од 2 чете. Од овог појачања, командант Дринске дивизије II поз. ставио је на расположење команданту левог одсека једну чету и вод митраљеза с тим, да појача посаду Гробља. 2-га пољска батерија стављена је под команду команданта 2-ог дивизиона и постављена северно од Гробља, са правцем гађања ка Мишковцу. Остатак појачања (3 чете) ушао је у општу резерву позади Гробља тако, да је њена укупна јачина тада износила: један батаљон 17. пука (3 чете), и један слаб батаљон III поз. (2 чете).

Ток боја на десном одсеку (Марјановића вис) до 15 ч. 30.

5 августа изјутра посада десног одсека била је у оваквом распореду:

а) *Леви пододсек* (к. 310): 3 чете, са једном четом на предњем положају Ровишту (где је било одељење четника око 80), а са 2 чете на главној одбранбеној линији.

б) *Десни пододсек* (ћувик северно од к. 310): 2 чете 2. батаљона.

Испред целе одбранбене линије избачена су поред предстраже још и извиђачка одељења.

в) *Одсечна резерва*: 2 чете из 3. батаљона, позади седла к. 310.

г) 5-та брдска батерија код к. 310.

д) један вод пионирске чете остао да доврши утврђивање Марјановића виса, а 3 вода су упућена да утврде прихватни положај Овчаревац.

Око 7 ч. 30 са Марјановића виса примећено је формирање једног непријатељског одреда од 2—3 батаљона, 2—3 ескадрона коњице и једне пољске батерије. Овај одред отпочео је покрет са Симиног брда у 9 ч. па долином М. Цернице ка Вел. Церници. Видећи да покрет ове колоне може угрозити десни бок Марјановића виса командант одсека чини предлог, а командант дивизије му одобрава, да упути једну чету на западне огранке пл. Влашића, ради заштите деснога бока и чвршће везе са Моравском дивизијом I поз. (II Армија).

Непријатељска пешадија спустивши се у долину Вел. Цернице, убрзо је избила на косу између Вел. Цернице и р. Јадра. Избијајући на гребен косе, непријатељ је био дочекан јаком ватром наше 5. брдске батерије са Марјановића виса (10 ч. 30). И поред дејства 5. брдске батерије, непријатељ, користећи покривено и испресецано земљиште, успео је, да се дохвати Алексиног брда. Тада је са предњег положаја Ровишта отворена на непријатеља пешадиска ватра. Непријатељ на Алексином брду стављен под јаку артилериску и бочну пешадиску ватру са Ровишта био је принуђен, да напусти теме Алексиног брда, и да рокира ка једној шуми између Алексиног брда и Мађарског гробља, проширујући тиме свој фронт и према Ровишту. Када је ово извршио, непријатељ је отворио веома јаку пешадиску и митраљеску ватру на наше делове на предњем положају — Ровиште, у тежњи, да очисти овај положај. У то време непријатељ је био испред наших ровова на Ровишту на 900 м. (11 ч. 20).

Око 11 ч. 30 отворила је снажну ватру једна непријатељска пољска батерија (на коси између Вел. и М. Цернице. јужно од к. 295), обасипајући батериским плотунима маркантан ћувик Марјановића виса к. 310. 5. брдска батерија са к. 310 продужила је дејство, тукући једним водом непријатељску пешадију пред фронтом, а другим водом непријатељску пољску батерију.

Око 12 ч. 30 наша је брдска батерија на Марјановића вису била пронађена и обасута ватром непријатељске артилерије. И поред тога што је ова батерија обасута рафалима, ипак је продужила своје дејство све до 13 ч., када је била приморана да обустави ватру, пошто је претрпила велике губитке и била ућуткана. Непријатељ је и даље ову батерију држао под ватром једним делом своје артилерије, а другим делом обасипао је наше стрељачке заклоне. У исто време (13 ч.) непријатељска пешадија испред фронта Марјановића виса, ослобођена од ватре наше брдске ба-

терије, почела је постепено наступати, нарочито делови према десном крилу Марјановића виса. Десно крило непријатељског распореда према Ровишту, било је притиснуто успешном ватром наше 5. пољске батерије са левог одсека к. 263.

У 13 ч. једна непријатељска колона јачине око 2 батаљона пешадије примећена је на раскрсници путева између Вел. и М. Цернице за $1^1/_2$ км. јужно од к. 295 и кретала се у правцу Осоја, очевидно у намери, да обухвати десни бок Марјановића виса. Покрет ове непријатељске обухватне колоне могао је бити одлучно тучен артилериском ватром са Марјановића виса, али је наша брдска батерија била ућуткана, те је тако ова непријатељска колона неузнемиравано избила на Осоје, и одатле напала нашу чету на западним огранцима Влашића, која је заштићавала десни бок. Поред пешадије непријатељ је имао и 2—4 митраљеза. Наша чета, и поред несразмерне бројне надмоћности непријатеља, одбила је непријатељски напад, наневши му велике губитке. Овај ју је успех охрабрио толико, да када је командир чете добио појачања (2 вода), прешао је у напад у правцу Осоја. Непријатељ изненађен овим нападом буде приморан на повлачење, али је оскудицом муниције код чете напад застао.

Када је 5. брдска батерија на Марјановића вису била ућуткана, тада је наређено, да 5. пољска батерија са к. 263 (леви одсек) свом снагом потпомогне одбрану Марјановића виса. Дејство ове батерије било је одлично, и непријатељска пешадија није могла напредовати на фронту Марјановића виса.

Центар непријатељског борбеног распореда био је укочен, а његово десно крило према Ровишту било је тако обасуто ватром, да су непријатељски митраљези били потпуно ућуткани, а извесни пешадиски делови принуђени и на повлачење. Једино лево крило непријатељског распореда није могло бити тучено батеријом са к. 263, те је с тога за нешто напредовало. Оваква ситуација била је све до 15 ч. 30.

Око 15 ч. 20 командант дивизије добио је извештај од команданта десног одсека о тешкој ситуацији на Марјановића вису: брдска батерија ућуткана, њен командир рањен, један топ демонтован, а јака артилериска ватра притисла цео положај. Покушаће, да се одржи. Командант дивизије упутио је једну чету из опште резерве у појачање команданту десног одсека.

Четнички одред. Налазио се на крајњем левом крилу одсека, а једна његова чета држала је лево крило Ровишта, са избаченим извиђачким одељењем на Мађарском гробљу.

Када је 3. ескадрон око 9 ч. 30 био принуђен на повлачење са Мађарског гробља ка Завлаци, тада му је ово повлачење шти-

тило својом ватром одељење на Мађарском гробљу. Чета из четничког одреда заједно са четом из III прекобројног пука на предњем положају Ровиште (испред Мађарског гробља) учествовала је у борби око овог покожаја, и с великим га упорством бранила.

У 10 ч. 30, ради успостављања што чвршће везе и обавештења о ситуацији са Моравском дивизијом I поз. (II Армија), упућен је на *Стражу* (Влашић) један вод коњаника под командом официра.

2) Ток боја од 16 ч.—24 ч. (поноћ)

а) *Леви одсек.* У току целога дана све до 16 ч. непријатељ није успео да овај одсек притисне јачом пешадијом. Овоме је узрок бројна и квалитативна надмоћност наше артилерије, и рђаво вођење трупа код непријатеља. Око 16 ч. отпочели су се спуштати густи непријатељски стрељачки стројеви са линије: Недино брдо—Бељевине—Бањевац ка долини Белоцркванске р. Непријатељски делови који су се спуштали са Бањевца и Протолиса, били су тучени врло успешно нашом 5. батеријом са к. 263. Колона, која се спуштала са Протолиса преко к. 239, зауставила се пред вече на источном крају ове косе, и успела је, да постави 2 митраљеза у једну кућу одмах источно од к. 239. Наша батерија са к. 263 са неколико метака порушила је ову кућу и ућуткала митраљезе.

Најјачу снагу непријатељ је био прикупио према Гробљу, и његова пешадија на овоме правцу, и ако тучена ватром наше 3. батерије са Гробља, трпећи велике губитке, ипак је успешно напредовала, спуштајући се ка Белоцркванској р. За ово је непријатељу много помогло покривено и испресецано земљиште. При спуштању непријатељ је с времена на време отварао врло интензивну пешадиску и митраљеску ватру, чије је дејство готово било никакво, јер су даљине биле велике. Помоћ коју је овој нападној колони указивала њена артилерија била је слаба, и по квалитету и по броју ангажованих оруђа. Вероватно да би непријатељ са више успеха доврпио овај напад, пошто је био знатно надмоћнији од посаде левог пододсека (Гробље), да је свој напад добро припремио ватром. Истина брзо је се подвукао под наш положај и дошао до на 300 м. од наших ровова испред Гробља, али је зато претрпео велике губитке, поколебао се и нашао пред нашом посадом потпуно непоколебаном, пошто дотле није претрпела готово никакве губитке. Наша посада са Гробља отворила је јаку пешадиску и митраљеску ватру када је се непријатељ приближио на 1000 м. од наших ровова, и у колико се непријатељ више приближавао, у толико је наша ватра била све интензивнија.

Око 18 ч. непријатељ је био доспео на 200—300 м. од наших ровова, када је с обе стране отпочела једна кратка, али необично јака ватрена борба. Приметило се, да је непријатеља у доста јакој мери потресла и поколебала не само наша ватра, већ и покривено и испресецано земљиште. Када је око 18 ч. 30 непријатељски борбени поредак према Гробљу поново дохватила анфиладна ватра 5. батерије са к. 263, непријатељ је био са свим поколебан, а његова ватра почела је осетно да слаби.

Око 19 ч. непријатељ је почео да се повлачи, а ватра се све више утишавала, а око 19 ч. 20 непријатељски напад на Гробље био је за овај мах одбијен и ватра је се потпуно утишала.

Пошто је се командант дивизије надао ноћном нападу од стране непријатеља, у циљу заузимања Гробља, то је био издао потребне заповести за припрему и готовост код трупа, да се напад одбије (привлачење резерава и извлачење батерија на гребен положаја за непосредно тучење западних падина Гробља).

б) *Десни одсек* (Марјановића вис). (Од 15 ч. 30—24 ч. у поноћ).

Напад на Марјановића вис дошао је у 15 ч. 30 на мртву тачку, напредовање непријатеља гребеном косе, који изводи на фронт Марјановића виса стало је. Ову је непријатељску колону укочила нешто пешадиска ватра са овога положаја, а нешто артилериска са левог одсека (к. 263). Друга непријатељска колона, која је преко Осоја пошла у обухват деснога бока и позадине Марјановића виса, заустављена је и бачена за нешто у назад У овоме времену непријатељ изводи једну брдску хаубичку батерију на *Кик*, и са њом је тукао једним делом нашу 5. пољску батерију на к. 263 (леви одсек), а другим делом стрељачке заклоне на Марјановића вису. Противу Марјановића виса једновремено је дејствовала и непријатељска пољска батерија, постављена на коси између Вел. и М. Цернице. Наша 5. брдска батерија на Марјановића вису обасипана је стално непријатељском артилериском ватром, те услед овога није могла дејствовати.

Под заштитом овако снажне артилериске ватре, непријатељска пешадија око 16 ч. кренула се напред, дошавши на даљину јаке пешадиске ватре од наших положаја на Марјановића вису, а тако исто се је приближила непријатељска пешадија и предњем положају — Ровишту.

Приметило се да се делови непријатељске леве колоне, користећи покривено земљиште, прикупљају у долини р. Завлачице у циљу, да нападну десни бок Марјановића виса.

Командант десног одсека ценио је тада јачину непријатеља овако:

а) *Десна колона*, која напада на фронт Марјановића виса, јачине: 1 $^{1}/_{2}$—2 батаљона.

б) *лева колона* у обухвату деснога бока на линији: Осоје—долина Завлачице: 2—2$^{1}/_{2}$ батаљона. Обе су колоне имале око 8 митраљеза.

Чета на Ровишту, не могући се даље држати, повучена је на крајње лево крило прихватног положаја Овчаревца. Са овом је се четом повукла и чета четничког одреда (80 људи), која је држала крајње лево крило Ровишта.

Око 17 ч. непријатељ је успео да, избијајући из долине р. Завлачице, обухвати десни бок главне одбранбене линије на Марјановића вису, тукући цео положај јаком антриладном ватром. На овај начин посада Марјановића виса, тучена јаком пешадиском и митраљеском ватром, с фронта и с десног бока, а тако исто притиснута артилериском ватром двеју непријатељских батерија, била је у великој мери поколебана, нарочито од силног дејства непријатељске хаубичке батерије, тако, да је се командант деснога одсека одлучио на повлачење на положај Овчаревац, а у 17 ч. 20 издао и заповест за повлачење. Повлачење је извршено на овај начин: прво одсечна резерва јачине 2 вода повучена је на западну ивицу шуме на Овчаревцу, да прихвати I борбени ред. Затим је повучена посада левога одсека (са к. 310) као мање притиснута непријатељском пешадиском ватром, а потом десно крило (са ћувика северно од к. 310), јер је овој посади непријатељска пешадија била најближа. Када је непријатељ приметио ово повлачење, отворио је јаку ватру, али није вршио покрет унапред са пешадијом, гонио је само ватром пешадиском и артилериском. Ово наше повлачење отпочето под најтежим околностима, било је у почетку у реду, али пролазећи кроз велику и густу шуму, у којој су зрна непријатељске хаубичке батерије својим дејством чинила страшан моралан утисак, старешине изгубише трупе из руку тако, да је се командант деснога одсека морао одрећи дотадање своје намере, да се заустави на Овчаревцу. Трупа је била у таквом стању, да на Овчаревцу није могла дати никакав снажнији отпор, с тога је командант наредио, да $^{1}/_{2}$ чете из опште резерве, као и једна чета са деснога крила, најдоцније повучена са Марјановића виса штите на Овчаревцу даље повлачење, а свима осталим деловима наређено је, да се прикупе на положају *Ратковац* (к. 388), на левој обали р. Коњушице. Брдска батерија са Овчаревца повучена је у 19 ч. под заштитом једне чете, а потом је издата заповест за повлачење пешадије. Непријатељ је за све ово време гонио само са артилериском ватром.

Око 19 ч. повукла је се на *Стражу* (к. 424 Влашић) чета, која је дотле обезбеђивала десни бок Марјановића виса. Пешадија десног одсека услед мрака, густе шуме и испресецаног земљишта, није се могла сва те ноћи прикупити на Ратковцу. Око 21 ч. 30 (када је се у главном стигло на Ратковац) командант десног одсека имао је у руци свега око 400 пушака, брдску батерију и чету пионира. На овоме положају трупе су се ове ноћи прикупљале и уређивале, истурајући унапред потребно обезбеђење а пионирској је чети наређено, да одмах приступи утврђивању положаја.

У 20 ч. добијен је извештај од командира четничког одреда којим јавља, да јачину непријатеља на десној обали Јадра цени најмање 2 батаљона пешадије. Са одредом се налази на одређеном положају (северно од к. 241), а она његова чета са Ровишта повукла се на леву обалу р. Цветуљице.

Повлачењем трупа са Марјановића виса остао је откривен десни бок десног одсека (к. 241 — к. 263 — Гробље), донекле доведена у питање безбедност комуникације долином Јадра, и прекинута веза између II и III Армије, те је овим општа ситуација на војишту постала критична. Нарочито, ако непријатељ јаком снагом избије на *Влашић* (Стража к. 424), ту се учврсти, прекине везу и онемогући узајамно помагање II и III Армије, онда ситуација може бити катастрофална по нас, јер би тада непријатељ био у могућности да нас оделито туче. Срећом непријатељ није схватио велику стратегиску важност по њега овога маневра, већ се ограничио само на одашиљање слабе снаге у овоме правцу, у циљу наткриљавања и обухватног напада деснога крила и бока нашега положаја (*тактичка важност*). Како је била настала ноћ, то је питање заустављања непријатељског продирања долином Јадра, ма и слабијим деловима, било од врло великог значаја. Овај је задатак био раније стављен у дужност четничком одреду, а око 18 ч. 30 командант дивизије наредио је и командиру 3. ескадрона, да заједно са четничким одредом има пошто по то да спречи сваки покушај непријатељског продирања путем: Завлака —Стара судница.

Пошто су команданту дивизије била авизирана појачања из Дринске дивизије I поз., то је се он био одлучио, да ова појачања упути на десну обалу Јадра и на Овчаревац, да се тамо обједине са трупама десног одсека и зауставе евентуално непријатељско надирање, а потом да пређу и у напад, ради преотимања Марјановића виса. Са трупама, које је тада (20 ч.) имао командант дивизије у општој резерви, није се могло ово извршити, јер је резерва била слаба, а сем тога, и ако је непријатељски јуриш на

Гробље био за овај мах одбијен, ипак се непријатељ налазио свега на 600—700 м. од наших ровова на Гробљу.

У општој резерви командант дивизије је имао само 2 чете 4. батаљона 17. пешадиског пука I поз., и 2 чете III поз.

Из армије је изјављена жеља, да се поврати Марјановића вис и за ноћас да се одржи; или ако је напуштен, онда да се заузме *Овчаревац*. Обећано је да ће се из Дринске дивизије I поз. послати довољна појачања, која ће омогућити преотимање Марјановића виса, као и одржање Гробља. За овај циљ наређено је команданту десног одсека, да са одредом има да заузме и брани Овчаревац, куда ће се упутити као појачање још 2-ги батаљон. 17. пука.

в) Моравска дивизија II поз.

Дивизија је 3 о. м. била на положајима код Уба где је била отпочела утврђивање. Овога дана у вече око 20 ч. добијена је заповест из I Армије, да се, због критичног стања код III Армије, дивизија одмах крене усиљеним маршем за Ваљево и даље ка Ставама, да заузме положај: *Јолина бреза—Ставе—Совачки кик*, и да га почне утврђивати. Дивизија привремено улази у састав III Армије.

Дивизија се кренула на марш 3 августа у 22 ч. 20 друмом ка Ваљеву, где је чело стигло 4 августа у подне прешавши 38 км. Дивизија је требала да се у Ваљеву одмори до поноћи 4/5 авг., затим да се у 1 час 5 августа крене ка Ставама. Али врло тешка ситуација код III Армије, створена јаким притиском непријатеља на њен леви бок и позадину учинила је, те је Врховна Команда наредила, да се дивизија одмах крене на марш. Дивизија се кренула у 21 ч. у 2 колоне, кретала се усиљеним маршем целу ноћ, и око 6 ч. избила је на линију: *Јолина бреза—Ставе*, где се замишљао дати дужи одмор, ради прикупљања и освежавања трупа, после две непроспаване ноћи.

Али пошто је из III Армије јављано стално да је тешка ситуација код ње, као и да опасност у велико прети од стране Прослопа, то је ипак наређено, да се кретање без одмора продужи даље. Кретање је продужено у 2 колоне: *десна колона*: 2. пешадиски пук са једном батеријом путем: Јолина бреза—Дебели цер —Бобија—Равачки брег—Кик—Солдатовића гајеви, где се, по обавештењу из III Армије, налазило њено крајње лево крило. *Лева колона:* Остатак дивизије са 3. пуком на челу, кретао се је друмом: Ставе—Пецка, и од Јаловика требао је преко Бељевине да избије на *Дрёнов кик*, у бок нападачев. Штаб дивизије кретао се са овом колоном.

У току кретања дивизије јављено је из армије, да непријатељ надире на њено лево крило, и да се треба неизоставно кретати

напред без задржавања. На Прослоп послати по потреби појачања од 1—2 батаљона. Ово је наређено команданту 3. пешадиског пука, као најближем, а дивизија је продужила даљи покрет. Један вод из 1. пешадиског пука послат је на Копиловић (к. 783), ради заштите левог бока и позадине. Одмах после подне чела обеју колона дивизије почела су избијати на бојиште, и показала су већ свој утицај на ток боја.

У 13 ч. 30 када је штаб дивизије стигао на Главицу, добијен је из III Армије телефоном извештај, да је ухваћена једна аустриска заповест, из које се види распоред њихове војске. По тој заповести 42. дивизија непријатељска требала је да се креће на Осечину, а од Прослопа требале су да наступају 3 брдске бригаде и то: *11. брдска бригада* на Рожањ (к. 976); *12. брдска бригада* на Баре (к. 983); и *13 брдска бригада* на Пецку.

С обзиром на овакву ситуацију, и на канонаду која се јутрос још од 9 ч. 50 чула од Прослопа, наређено је да се 1. пешадиски пук са једном батеријом задржи на Главици за сваку евентуалност; 2. и 3. пешадиски пук, сваки са по једном батеријом, били су већ ангажовани и одвојени од Главице за читавих 8—10 км. Сем овога команданту 3. пешадиског пука послата је заповест, да се не истиче сувише и да се држи прикупљеније, како би се могао вратити ка Прослопу. Овај извештај спречио је дивизију, да овога дана покаже оно дејство, на које је она рачунала појавом целе своје снаге на десни бок и позадину непријатеља.

У 15 ч. 15 наређено је из штаба армије, да дивизија, с обзиром на ситуацију код Прослопа, треба да се прикупи на фронту: *Бељевине—Главица—Брезак.* Пукови, који су већ били у борби, да се не извлаче, већ да прво одбаце непријатеља, па онда да се прикупе на ову линију. Према овоме наређено је, да се 2. пешадиски пук по свршетку борбе врати на Бељевину, 3. пешадиски пук на Јаловик, и 1. пешадиски пук да оде на Брезак. Али 2. пешадиски пук био је далеко ангажован, те је остао на своме месту на Солдатовића гајевима; 3 пешадиски пук је на Главици, где је остао и 1. пешадиски пук, због јаке кише и помрчине.

Ток боја.

1) *Десна колона.* Претходница ове колоне стигла је у 13 ч. на *Кик* над с. Остружњем. Овде је командант колоне добио извештај од коњичке патроле, да непријатељ надире према левоме крилу III Армије, према Миољачи (к. 371). Командант претходнице убрзао је кретање на Млађеве и Бобију и у 13 ч. 30 развио 2 чете према Солдатовића конацима. Појава ове 2 чете на десни бок непријатеља учинила је на њега јак утицај, јер и не чека-

јући приближавање чета на домашај пушчанога дејства, непријатељ је одступио у правцу Баставе, бранећи се јаком пушчаном и митраљеском ватром. Претходница је продужила кретање у борбеном поретку до северне ивице Солдатовића гајева у 17 ч., и када је непријатељ изашао ван домашаја наше ватре, претходница је заузела предстражни положај према с. Бастави, везујући се са трупама III Армије десно (17. пук), а лево са 2. батаљоном 2. пука, који је упућен у 18 ч. за везу са 3. пуком на простору између 1. батаљона (претходнице) и 3. пука.

Пред овом колоном био је 78. непријатељски пешадиски пук.

2. *Лева колона.*

Коњички дивизион (у ствари један ескадрон са митраљеским одељењем) био је упућен преко Става, Јеловика и Бељевине да загрози непријатељском боку и да извиђа ка Пецкој. Око подне наишао је у правцу Солдатовића гајева на Дрински дивизиски коњички пук, и тада се упутио у правцу Дреновог кика (к. 514) и с. Гуњаци, одакле је у 14. ч. 50 послао извештај, да на томе правцу непријатеља нема, и да последњи његови делови одступају ка Крупњу. Да би непријатељу нанео губитке, командант коњичког дивизиона поставио је митраљеско одељење на положају Дренов кик, одакле је у 15 ч. 50 отворио ватру на једну непријатељску пешадиску колону, која је у маршевској колони одступала поред Старе суднице за Крупањ. Непријатељ је у два маха покушавао да обмане команданта, дајући наш трубни знак „*прекини паљбу*“, али пошто се видела и жута аустриска застава, то ова обмана није успела. Непријатељ је имао доста губитака, а колона се сакрила по шуми крај пута.

У 16 ч. стигао је и 3. пешадиски пук на овај положај, и командант коњичког дивизиона обавестио је команданта пука о ситуацији. Коњички дивизион се по том, по наређењу команданта дивизије, повукао у ноћ на Главице. У 11 ч. 30 чело 3. пешадиског пука стигло је на Јаловик, где је командант пука добио заповест да продужи кретање без задржавања на Солдатовића гајеве и западно ка Дреновом кику. Код с. Кокорова командант пука је сазнао од једног командира ескадрона из Дринске дивизије I поз., да се слаба непријатељска одељења налазе на Солдатовића гајевима, али да не зна да ли се шта налази на Дреновом кику. Према овоме командант 3. пешадиског пука наредио је да његов претходнички батаљон нападне на Солдатовића гајеве (где је нападао и 2. пешадиски пук). Командант пука је свој 2-ги батаљон послао на Дренов кик, а са остала 2 батаљона задржао се на коси с. Кокорова. Батаљон у наступању ка Солдатовића гајевима наишао је на слаба непријатељска одељења, која

су се после краће борбе разбегла, а убрзо затим батаљон је избио на Солдаровића гајеве. Тако исто убрзо је изашао на Дренов кик и 2. батаљон и отворио ватру на непријатељска одељења, која су одступала. Када је 2. батаљон изашао на Дренов кик, командант пука кренуо је за ту тачку и остала 2 батаљона са митраљеским одељењем, а на путу му је придружена и једна пољска батерија. У то време 2. пешадиски пук се пењао на Солдатовића гајеве, те је командант 3-ег пешадиског пука ставио свој један батаљон, који је био на тој тачци, на расположење команданту 2. пешадиског пука. Пре поласка главнине на Дренов кик, командант 3. пешадиског пука добио је заповест од команданта дивизије, да се даље не истиче и да се држи прикупљеније, с обзиром на најновије податке о ситуацији. Командант пука је ипак сматрао за потребно, да са главнином изађе на Дренов кик, што је и урадио.

По доласку на ову тачку командант 3. пешадиског пука видео је како се непријатељска пешадија утврђује на Кућуринама и Кику, због чега је одмах наредио, да 2-ги батаљон заузме Дренов кик и ћувик испред њега, а 3-ћи батаљон Вис и шљивар западно од Кика. Батерија је требала да дође код 3. батаљона (није се могла извући), а митраљеско одељење код 2. батаљона; 4. батаљон остао је у резерви позади Дреновог кика. Батаљони су се одмах почели утврђивати. Око 18 ч. командант пука је добио заповест да се врати на Јаловик, што је у току ноћи и извршио. Пук је стигао на Јаловик у 23 ч. 30. Губитака није било никаквих. Заробљено 10 војника и доста обмундировне спреме, која је одмах раздата војницима, јер се у овој спреми потпуно оскудевало.

Рад непријатеља.

5 август.

Ма да је V Армија познавала српску главну снагу, која је била наспрам ње и шабачке групе, ипак је 5 авг. продужила напад.

Северно крило V Армије: 9. пешадиска дивизија, храбрим ударом 102. чешког пешадиског пука заузела је Текеришки вис (к. 368 код текеришке цркве). Код ове дивизије почеле су се развијати јаке борбе. Непријатељ веома надмоћан (јак најмање 6 пукова) нападао је фронтално и обухватно. Вис к. 368 код Текериша био је до подне у нашим рукама, али по подне непријатељски напад био је тако јак, да је дивизија била приморана, да се повуче на висове Рашуљаче, источно од с. Милине, пошто је била нападнута од стране знатно надмоћнијега непријатеља и обухваћена са оба своја бока.

36. пешадиска дивизија снажно је нападала српске утврђене положаје код Завлаке.

Десно крило, *група фелдмаршаллајтнанта фон Саркотића* успешно је нападала, и то: *11. брдска бригада* противу Равнајског виса (југоисточно од Завлаке); *42. хонведска дивизија* противу Рађевског камена и Баштавског брда. *13. пешадиска бригада*, као заштита десног бока, наступала је у степенастом распореду десно од 42. хонведске дивизије, од Мрамора ка Баштавском брду. Али она је била приморана на повлачење ка Мрамору од једне српске колоне, која је преко Сокоске пл. наступала у јужном правцу. Због овога је и 42. хонведска дивизија, чије је продирање већ био зауставио непријатељ на добро утврђеном положају, била приморана на повлачење на Дренов Остењак и Недино брдо (висови источно од пута Крупањ—Завлака).

По подне лево крило 13. корпуса заузело је на јуриш Марјановића вис (северо-источно од Завлаке).

Са овим је био постигнут врхунац борбе у боју код Завлаке. Од сада се све више и више осећа надмоћност непријатеља, који је према V армији увео био у дејство преко 5 дивизија (Дринска I, II и III поз., Моравска дивизија I поз. и врло јака Комбинована дивизија).

Нада на помоћ од 4. корпуса од Шапца није се испунила. Код Јевремовца и Причиновића наишло се на јаког непријатеља (по свој прилици Шумадиска дивизија I поз., и делови обеју Дунавских дивизија I и II поз.), те се даље није могло продирати.

У вече овога дана група од Шапца била је удаљена још око 20 км. од левога крила V армије.

В) II Армија.

Рад армије.

а) *Код Моравске дивизије I поз.* У 7 ч. примљен је у штабу армије овај *извештај од команданта Моравске дивизије I поз.*:

„*Моравска дивизија I поз.* преноћила је 4-5 августа са оваквим распоредом: *2-ги и 1-ви пешадиски пук* остали су на преноћишту, по захтеву команданта Комбиноване дивизије, на истим положајима, које су држали 4 ов. м. *3-ћи пешадиски пук*, после јучерање одбране, повукао се на последњу чукицу косе Калем; *16. пешадиски пук* преноћио је на коси Калем; *2-ги дивизион* (3 батерије) преноћио код 2-ог пешадиског пука (позади левог крила дивизије а *1-ви дивизион* (2 батерије) позади десног крила дивизије; једна *хаубичка батерија*, коју је јутрос у $1^1/_2$ ч. командант Комбиноване дивизије упутио овој дивизији, преноћила је код 1-ог дивизиона.

Јутрос у зору 2-ги и 1-ви пешадиски пук повучени су на косу Калем, где се сада утврђују.

Положај к. 330 и к. 325 напуштен је синоћ зато, што је тучен уздужном ватром са положаја: Беглук-Југовићи."—

Командант армије изашао је на бојиште и задржао се на к. 330, посматрајући одавде рад Моравске дивизије I поз. и Комбиноване дивизије.

Моравска дивизија I ӣоз. прикупила се на коси *Калем*, да одатле предузме напад на положаје Беглук—Југовићи, али је ово прикупљање било споро. Командант армије позвао је себи команданта Моравске дивизије I поз. у циљу оријентовања о ситуацији и плану рада Моравске дивизије I поз., и том му приликом препоручио, да рад буде бржи и притисак на непријатеља снажнији, пошто је то безусловно потребно, да би се помогао рад Комбиноване дивизије, и да би успешно извршио свој задатак. Али и поред овога *рад дивизије није био енергичан* како је то ситуација захтевала.

Даљи ток рада ове дивизије описан је подробно у дивизиској релацији за овај дан.

б) *Код Комбиноване дивизије.*

Од Комбиноване дивизије добијени су овог дана ови извештаји:

а) Извештај у 8 ч. 10 у коме јавља: „По подацима једнога заробљеника, на Косанином граду налази се 7. и 8. непријатељски пук.

Командант пука са Тројана јавља: да се на Рашуљачи, јужно од с. Трбосиља, налазе око 2 непријатељска пешадиска пука, и да је данас у 6 ч. 30 упућена једна слабија колона од трупа са Рашуљаче ка Тројану. Непријатељске трупне коморе крећу се од Рашуљаче ка с. Милини.

Наредио сам:

1) Да се *I ӣрекобројни ӣук* са једном пољском батеријом одмах крене са Радоњића брда, преко Кика и Парлога на Лисину, и да држи линију: Тројан—Лисина.

2) Да чим I прекобројни пук стигне на линију: Тројан—Лисине, II и V прекобројни пук са 2 пољске батерије предузму напад са Тројана на Косанин град.

3) Да се *VI ӣрекобројни ӣук и 6. ӣук II ӣоз.* прикупе на линији: Кик—к. 330, и предузму напад преко Борног поља на Рашуљачу, чим Моравска дивизија I поз. предузме напад ка Иверку, и поравна се са трупама нашим на Кику и Лисини". —

б) *Извешӣај у 11 ч.* у коме јавља: „Од заробљеника 12. чете 3. батаљона 28. регименте, Фрање Повољног, добијени су следећи подаци:

1) На положају Цера и јужно налазе се: 6. 7. 8. 18. и 11. пешадиски пук ландвера;

2) Да је артилерија услед дводневне борбе сва пропала.

3) Постоји наредба, да се сви мештани који раде противу аустроугарске војске обесе.

4) Наша цела 28. регимента сва је уништена.

5) Наше старешине издале су наредбу, да се села пале, а становништво убија". —

в) *Извештај писан у 21 ч. 20* (није забележен час пријема) у коме јавља: „Напад са 2 пука на линију Преки рт—Рашуљача отпочео је у 16 ч., а на Косанин град са 2 пука у 18 ч. 30. И ако још нису добијени подаци о извршењу задатка, ипак се по току посматране борбе може рећи, да је задатак успешно извршен, а после слабијега отпора непријатељског. Ноћас продужићу гоњење непријатеља мањим деловима, а сутра 6 ов. м. продужићу рад од 2 ов. м."

в) *Код Шумадиске дивизије I поз.*

Од команданта Шумадиске дивизије I поз. добијени су ови извештаји:

а) *Извештај око 7 ч.* којим командант дивизије телефоном јавља, да га је непријатељ напао, и да са дивизијом одступа, и то:

10. пук се повлачи и на правцу је: Шабац—Потес;

11. пук се повлачи ка Јеленчи;

19. пук код к. 123 око Јевремовца;

12. пук у резерви са 3 батерије између Г. и Д. Врањске.

Ако предњи делови не могу да задрже непријатеља, командант дивизије намерава, да да јак отпор са прикупљени трупама на линији: *Варна (к. 162)—Шанчеви—Лескића механа.*

Помоћник начелника армиског ђенералштаба, у име команданта армије, наредио је команданту Шумадиске дивизије, да пошто пото одржи положаје и известио га, да му се шаље у помоћ тимочки дивизиски коњички пук I поз. са митраљеским одељењем.

б) *Извештај у 9 ч. 20, где командант Шумадиске дивизије I поз. телефоном јавља*: да на правцу Шабац—Јевремовац наступају 2 непријатељска коњичка пука, 2 батаљона, 2 митраљеза, и 1 батерија. Колика непријатељска снага иде путем за Варну и Лојанице непознато је. Са дивизијом мисли да се заустави и то:

19. пешадиски пук на к. 162 код с. Варне;

12. пешадиски пук на десној обали Думаче до потока Мрмољца;

11. пешадиски пук на положају код Лескића механе, од потока Мрмољца до р. Добраве.

10. пешадиски пук у резерви код с. Г. Врањске. У име команданта армије понова је наређено команданту дивизије, од стране помоћника начелника ђенералштаба II Армије, да командант ради у духу добијенога задатка, са тежњом да пошто пото одржи одређене му положаје, и да не одступа без крајње нужде.

в) *Извештај у 23 ч. 10 у коме јавља:* „У току данашњега дана трупе ове дивизије остале су на својим поседнутим положајима: *Слатина—к. 162—Шанчеви—Лескића механа.*

Тимочки коњички пук (50 коњаника са митраљеским одељењем) упућен је ка с. Кујавици, за везу десног крила Шумадиске дивизије I поз. са левим крилом шабачког одреда.

Непријатељ је данас покушавао напад на десно крило, центар и лево крило ове дивизије, али без успеха.

По исказу 2 аустриска војна бегунца Србина—Босанца, на фронту ове дивизије непријатељ има: 69. 37. 52. и 24. пук, 3. пук Босанаца и један батаљон Босанаца. У Шапцу се налазе 3 пољске батерије и 3—4 ескадрона.

У току сутрашњега дана намеран сам да останем на овим положајима за одбрану, и у погодном тренутку, ако зато будем имао могућности, да у садејству са Коњичком дивизијом предузмем напад. У противном ограничићу се на упорну одбрану заузетог положаја“. —

г) *Код Коњичке дивизије.*

Од команданта Коњичке дивизије добијени су ови извештаји:

а) *Извештај у 2 ч. (послат у 22 ч. 4 августа) у коме јавља:* „Са главнином дивизије (6 ескадрона и 2 коњичке батерије) стигао сам на положај: *Главица—Цуљковић*, где ћу се ноћас задржати. *2-ги коњички пук* је у с. Богосавцу и држи правац: Шабац—Слепчевић—Прњавор; *4-ти коњички пук*, наступајући ка положају Главица, наишао је на једну непријатељску колону, која је одступала од Цера ка Липолисту, и после борбе са том колоном, колона је одступила ка Липолисту, оставивши 6 топова као плен.

Намеран сам, да сутра продужим гоњење ка Дрини. Молим да ме известите о Вашим намерама за сутрашњи дан и о ситуацији на моме левом боку код Комбиноване дивизије.“

По овоме командант армије није имао шта радити, пошто је јуче команданту Коњичке дивизије послата заповест за његов рад за данашњи дан.

б) *Извештај у 12 ч. — подне* (писан у 6 ч.) у коме јавља:

„*4-ти коњички пук*, који је заноћио на предстражи на положају *Главица*, водио је целе ноћи борбу са одступајућим непријатељским деловима.

3. коњички пук из Чокешине кренуо се у с. Прњавор, заузео га; но у то доба сусрео је се са непријатељским одступајућим пешадиским колонама, праћеним артилеријом и коњицом, и после очајне борбе по улицама с. Прњавора, успео је, да се са пуком извуче, но са великим губицима, оставивши том приликом и заплењену батерију од 5 топова. Јутрос око 4 ч. стигао је са 2 ескадрона и митраљеским одељењем код дивизије, остали делови пука прикупиће се у току данашњега дана. Дивизија је у току ова 3 дана, после сталних напорних маршева, дводневних (ноћних и дневних) бораба, немајући кад ни коње да храни и поји, као и људе, врло изнурена и потребно јој је поткрепљење. Синоћ сам тражио од команданта Шумадиске дивизије I поз. да ми ноћас ради појачања упути 2 батаљона, ради продужења гоњења ка Дрини. Но тражене батаљоне до јутрос нисам добио.

У току данашњега дана продужујем гоњење непријатеља ка Дрини.

Молим да ми саопштите ситуацију код II Армије, и да ме Шумадиска дивизија енергично подупре.

Губитак у људима и коњима је велики; накнадно ћу доставити број.“

У 21 ч. 15 командант армије послао је команданту Коњичке дивизије оваку заповест:

„Из досадањих извештаја коњичких види се, да се на просторији ограниченој линијама: Слепчевић—Варна, Варна—Двориште, северне падине Цера и Видојевице, и путем: Ново Село—Слепчевић, појављују на разним местима поједине непријатељске групе. То да би се ово земљиште боље извидело и дознало шта у ствари постоји, каква су то одељења, куда иду и од куда долазе, нека Коњичка дивизија, ослоњена на падине виса Тројана (на Церу) и на трупе Шумадиске дивизије код Слатине, сутра 6 ов. м. извиди ову просторију и прикупи што више података о непријатељу на тој просторији, како би се према томе могле предузети опредељене мере.

Тачне и проверене извештаје слати ми одмах, чим се њихова тачност утврди.“

Командант армије у 7 ч. 10 послао је Врховној Команди овакав укупан дневни извештај:

„*Стање је код армије било синоћ овако:*

1) *Шумадиска дивизија I поз.* Нападала је јуче Шабац без успеха и задржала се на положајима око њега. Шабац је јако утврђен, снабдевен препреком од жица, зграде уређене за одбрану

и помагане јаком артилериском ватром са леве обале Саве, те би даљи напад био сумњивог изгледа на успех.

Наредио сам, да се Шумадиска дивизија I поз. утврди на положајима око њега, те да га учини безопасним за правце, који у унутрашњост Србије воде, а осталу снагу прикупљену да држи на просторији: Гор. Врањска—Јевремовац, за маневровање противу долазећих или излазећих непријатељских колона. Дивизија је имала знатних губитака.

2) *Коњичка дивизија*, ојачана са Шумадиским дивизиским коњичким пуком I поз., 1—2 батаљона пешадије и једном брзометном батеријом Шумадиске дивизије I поз., ослоњена на трупе код Шапца и трупе на Тројановом граду на Церу, оперисаће у правцу Лешнице.

3) *Комбинована дивизија* заузела је Тројанов вис на Церу и утврдиће га као ослонац за даље продирање.

4) *Моравска дивизија I поз.* услед надмоћне навале непријатеља из долине Јадра, повила је своје лево крило, и налази се на положају: Беглук—Калем. (Она је сасвим одступила са Беглука, како је то наведено напред код те дивизије).

5) *У 7 ч. 40 примљен је овакав извештај од команданта III Армије*: „Ноћ је код трупа ове армије прошла на миру. Јутрос око 5 ч. 30 отпочела је борба на нашем крајњем левом крилу, према Шумеру и Солдатовића гајевима. 17. пук и дивизион артилерије стигли су ноћас; употребљени су као армиска резерва.

„*Моравска дивизија II поз.* овога момента (6 ч. 30) челом својим прошла је Ставе. Непријатељ је са извесним деловима предузео напад у правцу Прослопа.“

У 10 ч. 50 командант армије примио је овако наређење из Врховне Команде: „Ако није потреба, да се дивизија из I Армије, која Вам се ставља на расположење, употреби противу Шапца, нека она продужи марш ка Текеришу, и њоме потпомогните ђенерала Гојковића за напад на непријатеља.“

У 21 ч. командант армије послао је Врховној Команди овакав укупан дневни извештај:

„Данашња ситуација до овог часа оваква је:

1) *Шумадиска дивизија I поз.* била је нападнута на свима правцима из Шапца, али најјаче на правцу Шабац—Осечина, и под притиском тих напада дивизија се повукла на линију северно од Лескића механе, коса између р. Думаче и п. Мрмољца, и коса северно од Варне, и ту одбила непријатеља, који се повукао. Дивизија се задржала на овим положајима а са резервом код Слатине (к. 162—к. 205).

2) *Коњичка дивизија*, која се била кренула за гоњење према Лешници, услед овога повлачења Шумадиске дивизије I поз. и оголићена с десног бока, морала је да се врати, и зауставила се на положају: са 2 пука и 2 батерије на коси: Брестовац—Раскршће—Метковић—Думача, а са остатком код Слатине к. 205. Њен 3. коњички пук, који је био продро до Прњавора, нападнут је изненада од одступајућих делова непријатељских са Цера, и после великих губитака, са тешкоћама се извукао из борбе и отишао Коњичкој дивизији, где се је прикупио.

Због овога напада на Шумадиску дивизију нису могле ни Шумадиска ни Коњичка дивизија да изврше моје наређење за данашњи рад.

3) *Комбинована дивизија* заузела је сав гребен Цера, сем Косаниног града, који још држи непријатељ, потискујући постепено непријатеља, који попушта.

4) *Моравска дивизија I поз.* напала је данас на непријатеља у правцу пл. Иверка, и до 15 ч. 20, докле сам се на бојишту бавио, допрла је до Југовића косе, одакле је отпочела борбу с непријатељем.

5) Даље резултате борбе Моравске и Комбиноване дивизије данашњега дана доставићу накнадно, када их добијем.

6) Из држања непријатеља према овим дивизијама закључио сам, да он на овоме фронту почиње попуштати.

7) *Тимочка дивизија I поз.* биће упућена, да се у току ове ноћи прикупи на просторији: *Румска—Волујац*, спремна за покрет.

8) Шумадиска, Комбинована и Моравска дивизија продужиће сутра извршење још раније датих им задатака, које још нису извршиле; а Тимочку и Коњичку дивизију намеран сам да упутим ка Лешници, да грози позадини непријатељској, али коначну одлуку донећу о томе, када добијем извешће о резултатату данашњега рада Комбиноване и Моравске дивизије I поз., ако не буде био потребан притисак и Тимочке дивизије I поз. на долину Јадра.“ —

2) Рад појединих дивизија.*)

а) Моравска дивизија I поз.

У 2 ч. 40 послата је заповест *2-ом пешадиском пуку*, да се под његову команду ставља и 1. пешадиски пук (од 3 батаљона), да остане до даљега наређења на положају к. 325—к. 330, да се положај добро утврди и да се избегавају излишни губици, да спречава продирање непријатеља, и да помаже напад Комбиноване дивизије на Цер. Поред ове заповести, командант 2. пеша-

*) Види карту у прилогу раз. 1: 100.000.

диског пука добио је од команданта дивизије заповест, да се у зору повуче на одређено му место — *Калем.*

До 6 ч. пукови су били на својим одређеним местима.

У 6 ч. 50 командант дивизије послао је команданту армије овакав извештај:

„*Моравска дивизија I поз.* преноћила је 4/5 августа са оваквим распоредом: *1-ви и 2-ги пешадиски пук* остали су на преноћишту, по захтеву команданта Комбиноване дивизије, на истим положајима, које су држали 4. ов. м.

3-ћи пешадиски пук после јучерање одбране повукао се на последњу јужну чукицу косе Калем.

16-ти пешадиски пук преноћио на коси Калем.

2-ги дивизион од 3 батерије преноћио је код 3. пешадиског пука (позади левог крила дивизије), а *1-ви дивизион* од 2 батерије преноћио је позади десног крила дивизије. Једна *хаубичка батерија*, коју је јутрос командант Комбиноване дивизије упутио у 1 ч. 30 овој дивизији, преноћила је код 1-ог дивизиона.

Јутрос у зору 2-ги и 1-ви пешадиски пук повучени су на косу Калем, где се сада утврђују. Положај к. 330—к. 325 напуштен је синоћ зато, што је тучен уздужном ватром са положаја Беглук—Југовићи, а положај који је сада заузет, на линији је: *Цер—Кик—Калем*, те избегава уздужну ватру и омогућава напад на положај: Беглук—Југовићи, а ближе води вези са III Армијом. Према садањем захтеву команданта Комбиноване дивизије и начелника ђенералштаба II Армије, предузећу напад на положаје Беглук—Југовићи.“ —

У 8 ч. 30 од команданта Комбиноване дивизије добијен је овакав извештај;

„По подацима једног заробљеника на Косанином граду (Цер пл.) налази се непријатељски 7. и 8. стрељачки пешадиски пук. Командант II прекобројног пешадиског пука јавља са Тројана данас у 6 ч. 30, да се на Рашуљачи (јужно од с. Трбосиља) налазе у смакнутим порецима око 2 пука пешадије, од којих је упућена једна слабија колона ка Водицама, а мање коморе крећу се од Рашуљаче ка с. Милини. У циљу продужења добијеног задатка од 2 ов. м. наредио сам, да се одмах *I прекобројни пешадиски пук* са једном пољском батеријом крене са Биљевине преко Кика и Парлога на Водице и Тројан, и чим тамо стигне, да заузме линију Тројан—Лисине за најупорнију одбрану; а *II и V прекобројни пук* да се, по доласку I прекобројног пука на Тројан, крену на напад на Косанин град; да *VI прекобројни пук* и *6-ти пешадиски пук II поз.* буду прикупљени на линији: к. 330—Кик, за напад преко Борног поља и Рашуљаче. Овај ће напад потпо-

моћи и I прекобројни пук са линије: Тројан—Лисина. Напад I прекобројног пука, VI прекобројног и 6-ог пука II поз. отпочеће, чим та дивизија отпочне напад на линију: Рашуљача—Вел. Глава—Спасовине. Молим за Вашу одлуку.“ —

Командант Моравске дивизије I поз. одмах је по овоме известио команданта Комбиноване дивизије, да је предузео извршење заповести од 2 августа, са косе Калем на косу Беглук—Југовићи, и да се сада врши прикупљање три пука и једног дивизиона артилерије на крајњу чуку косе Калема, и да ће напад отпочети чим прикупљање снага буде завршено.

У 9 ч. и 15 добијен је *извештај од 16 пешадиског пука*, да је упућен 2-ги батаљон и вод митраљеза на Осоје, за заштиту бока дивизије и за везу са III Армијом, али веза није добијена. Приликом извиђања јутрос непријатељ је отворио артилериску ватру са велике близине са напуштенога положаја 3-ег пука. Од јутрос се чује јака пушчана и артилериска ватра са правца од Завлаке.

Око 7 ч. командант дивизије издао је усмену заповест за напад. 3, 16 и 1-ви пешадиски пук са 2 дивизиона артилерије образују *леву колону*, која напада непријатеља на положају Беглук—Југовићи чим се колона образује. Њоме лично командује командант дивизије.

Десну колону образује 2-ги пешадиски пук са 2 пољске и једном хаубичком батеријом, и остаје на положају као наслон, а доцније има да се пребаци на к. 325 и према ситуацији да помогне напад леве колоне, правцем преко Рашуљаче.

У 10 ч. лева колона почела је без отпора пребацивање на положај Беглук. Око 14 ч. цела лева колона избила је без борбе на положај Беглук.

Непријатељ, који је држао овај положај, одступио је како изгледа на Спасовине и Вел. Главу. Чим је стање дивизије било тако, да је лево крило обезбеђено, одмах је командант дивизије у 15 ч. издао заповест десној колони, да се одмах крене правцем: к. 330—к. 325—Југовићи.

Завојиште да остане где је. Са штабом дивизије везати се телефоном.

Командант дивизије са начелником дивизиског ђенералштаба отишао је код леве колоне, која је продужила наступање ка Спасовини. До 17 ч. лева је колона наступала без борбе до пред Спасовину, где је у 17 ч. 30 дочекана јаком пешадиском и артилериском ватром. Одмах је предузет напад на Спасовину. Колона је почела да се развија. 1-ви пешадиски пук, помогнут са једним батаљоном из 3-ег пешадиског пука и делимичним дејством 2-ог дивизиона, почео је наступати. У 18 ч. 30 положај Спасовине био

је у нашим рукама. У то доба почела је веома јака киша, велики пљусак ношен јаким ветром није дао ока отворити, и ништа се није видело. Непријатељ је покушао, да користећи се овом непогодом, изврши контра-напад, али после кратке но снажне наше пушчане и артилериске ватре, напад је одбијен, и непријатељ се повукао на Вел. Главу.

На путу за Спасовине, а у долини Цернице, око 18 ч. командант дивизије је наишао на чело десне колоне, које се по заповести било упутило на Југовиће, вратио ју је и наредио, да заузме, утврди и брани косу к. 325. После овога командант дивизије отишао је код леве колоне, где се већ почела развијати борба. Обишавши 1-ви пук, који је у то доба био заузео Спасовину и одбио (потпомогнут 3. пуком) непријатељски контра-напад, командант дивизије издао је усмену *заповест за преноћиште* по којој: 1-ви и 3-ћи пешадиски пук са 2 батерије преноћиће на заузетом положају; 16. пешадиски пук поседне косу: Беглук—Сипуља; њему се придаје 6. батерија; фронт ка долини Јадра.

У 22 ч. 30 послат је команданту Комбиноване дивизије овај извештај: „Предузетим нападом дивизија је данас заузела линију: Гробље—Беглук—Спасовине и Шеварине до под Вел. Главу. Распоред дивизије на преноћишту: *1-ви пешадиски пук* са 2 пољске батерије на линији: Шеварине—Спасовине, фронтом ка Вел. Глави; *16-ти пешадиски пук*: Гробље—Беглук, са једним батаљоном на Пребоју, фронтом на северо-запад ка Церници, за заштиту левога бока и позадине дивизије, и везу са III Армијом, а са остала 3 батаљона и једном пољском батеријом на положај: Гробље—Беглук; *3-ћи пешадиски пук* код Вукомановог гроба у резерви, са истуреним једним батаљоном између Беглука и Спасовине; *2-ги пешадиски пук*, са две пољске и једном хаубичком батеријом на к. 325.

Молим за извештај о ситуацији и распореду те дивизије, као и за намеру за сутрашњи рад, у духу извршења заповести од 2 ов. месеца.“ —

У 0 ч. 30 добијен је *извештај од команданта Дринске дивизије II поз.* (III Армија), у коме се јавља: да Дринска дивизија II поз. држи линију: Марјановића вис — к. 263 — Гробље; а Дринска дивизија I поз.: Рађевски камен—Шумер—Баштавско брдо. Непријатељ јуче и данас напада Баштавско брдо.

Армиска резерва (17. пук са једним дивизионом артилерије) је северо-западно од Старе суднице.

После овога одмах је извештен командант Дринске II поз. о ситуацији код Моравске и Комбиноване дивизије.

У 22 ч. 45 командант дивизије послао је команданту армије овакав извештај:

„Са дивизијом заноћио сам: са 3 пука пешадије и 3 пољске батерије на положају: Гробље—Беглук—Спасовине, са једним пуком пешадије, 2 пољске и једном хаубичком батеријом на к. 325— Борно поље.

Намера ми је, да сутра 6. ов. м., у садејству са Комбинованом дивизијом, продужим рад у духу добијенога задатка заповешћу од 2 ов. м.

Командант батаљона на Пребоју, послат за осигурање левога бока и позадине дивизије, известио ме је у 19 ч. 15, да му је десни бок угрожен услед тога, што је десно крило III Армије како њему изгледа, повучено у назад ка Влашићу.

Молим, да се леви бок армије осигура.“—

б) Комбинована дивизија.

На Церу ноћ је проведена на миру, сем омањих чарки.

О непријатељу за сада још није тачно утврђено право стање, али се он стално примећава на Косанином граду.

Командир ескадрона са Волујца у 4 ч. 30 јавља, да је у вези са нашим трупама на Церу, и да је за извиђање непријатеља јутрос у 3 ч. послао 2 коњичке патроле: једну официрску правцем Двориште—Цуљковић—Липолист—Дуваниште, са задатком, да извиђа и преко Прњавора ка Дрини; другу подофицирску преко Метковића—Варне—Јевремовца за Шабац.

Командант дивизије, с обзиром на ситуацију пред собом, као и на околност, да ће данас и Моравска дивизија I поз. вршити напад, издао је у 8 ч. ову заповест:

„*Непријатељски делови* налазе се на линији: Косанин град—Биљевине—Рашуљача, јачина његова још није утврђена.

Моравска дивизија I поз. налази се на линији: к. 330—Калем —Пребој, и преузеће напад ка пл. Иверку.

У циљу да се што пре заузме Косанин град и да се групишу трупе ове дивизије тако, да буду спремне за наступање ка Лешници

Наређујем:

1. Да I (моравски) прекобројни пук са пољском брзометном батеријом крене се одмах преко Кика и Парлога на Лисине и Тројан, у циљу смењивања трупа, које се налазе на линији: Тројан—Водице—Лисине—Парлог. После смене трупа на линији: Тројан—Водице—Лисине—Парлог, командант пука предузеће све мере за упорну одбрану ове линије. Потпомоћи напад на Рашуљачу преко Преког рта.

2. Да II и V прекобројни пук са 2 пољске брзометне батерије предузму напад на Косанин град, у циљу заузимања положаја Цера; ако се не продужи наступање гребеном, ове трупе образоваће десно крило од Косанин града, до к. 589.

3. Да VI прекобројни пук остане на линији: Кик—к. 330, спреман да са 6. пуком II поз. предузме напад преко Борног поља на Рашуљачу. Почетак напада одредиће се с погледом на наступање и напад Моравске дивизије I поз.

4. Хаубички дивизион заузеће такав положај на линији: к. 330—Кик—Радоњића брдо, да туче јаком ватром Сечански рт—Рашуљачу—Вел. Главу.

Детаљна заповест за напад следоваће".

У 8 ч. са к 330 послат је команданту армије овакав извештај:

„По подацима једног заробљеника, на Косанином граду (Цер пл.) налазе се 7. и 8. непријатељски пук.

Командант пука са Тројана јавља, да се на Рашуљачи, јужно од с. Трбосиља, налазе око 2 непријатељска пешадиска пука, и да је данас у 6 ч. 30 упућена једна слабија колона од трупа са Рашуљаче ка Тројану. Непријатељске трупне коморе крећу се од Рашуљаче ка с. Милини.

„Наредио сам:

1. Да *I прекобројни пук* са пољском батеријом одмах се крене са Радоњића брда преко Кика и Парлога на Лисину и да држи линију Тројан—Лисину.

2. Да чим I прекобројни пук стигне на линију: Тројан—Лисина, II и V прекобројни пук са 2 пољске батерије предузму напад са Тројана на Косанин град.

3. Да VI прекобројни пук и 6. пук II поз. прикупе се на линији: Кик—к. 330, и предузму напад преко Борног поља на Рашуљачу, чим Моравска дивизија I поз. предузме напад ка Иверку, и поравна се са трупама нашим на Кику и Лисини".

Овакав исти извештај достављен је и команданту Моравске дивизије I поз.

Командант десне колоне са Тројана јавља:

а) У 8 ч. 45: „Ситуација у 8 ч. 45 оваква је:

1. *На десном одсеку* положаја пешадиске борбе више нема, а непријатељска артилериска ватра ослабила је.

2. *На центру*, с времена на време, отвара се пешадиска ватра против мањих непријатељских делова.

3. *Командант левог одсека* јавља, да се са Борног поља ка њему спуштају непријатељске трупе, чију јачину не може да оцени.

4. Овога тренутка имам овакав извештај:

1. Непријатељ одступа деловима, па и четама долином између Цера и оног противног положаја (Иверка).

2. Непријатељска пешадија тучена страховитом артилериском ватром у нереду је одступила, но сада се опет уређује и повраћа на свој положај.

3. Било би потребно тући непријатељске батерије које су у знатном ватреном надмоћију над овом батеријом код к. 625, а ноћас по могућству послати и хаубице, ако то ситуација дозвољава, јер би преко дана било тешко извести их“. —

б) *У 9 ч. 20*: „Приликом испитивања заробљеника сазнало се:

1. Да су према нама 8. и 14. (или 15.) корпуси, а сем њих има и ландверских дивизија.

2. Да је дејство наше артилерије врло страховито.

3. Да је непријатељ имао јуче преко 5.000 мртвих.

4. Да храну нису добили већ 2—3 дана.

5. Да позади Цера има неких топова, који нису могли дејствовати“. —

в) *У 11 ч. 30*: „Стање је у 11 ч. 30 овако:

1. *На левом крилу* непријатељ је покушао напад са Борног поља, но јаком пешадиском и артилериском ватром задржан је, а потом одбијен око 10 ч.

2. *На десном крилу* непријатељ је око 10 ч. покушао препад мањим делом (до 1 чете), но одбијен је смакнутим поретком батаљона II прекобројног пука, који је баш тада пристизао.

3. Сада сам наредио командиру батерије да гађа непријатељску комору у с. Милини.

Непријатељска батерија сада туче нашу батерију снажном ватром“. —

г) *У 15 ч. 10*: „Командант десног одсека, кога сада нападају јача пешадиска оделења, одређен да изврши извиђање у циљу напада јавља: да је положај поседнут јачим снагама, чија се права јачина није могла утврдити, а држи се и предња тачка овог положаја.

Правци за напад ограничени су; коса узана и отворена; положај утврђен стрељачким заклонима у свима правцима. Покрет северо-источном падином Цера немогућ је, због великог нагиба терена и оборене шуме. Било би потребно за успешан напад имати бар 2 хаубичка оруђа.“

Командант дивизије у 16 ч. наредио је команданту десне колоне ово:

„*Моравска дивизија I поз.* у своме наступања са линије: к. 330— Пребој дошла је до Беглука и Југовића, и продужава наступање преко Вел. Главе на Иверак.

VI прекобројни пук и 6. пук II поз. отпочели су напад данас у 16 ч. са Кика на линију: Преки рт—Рашуљача, где се налазе слаби непријатељски делови.

Наређујем:

1) Да пољске батерије са Цера потпомажу овај напад, тукући анфиладно непријатељски положај.

2) Да командант I прекобројног пука помогне овај напад једним делом своје снаге преко Преког рта.

3) Да II и V прекобројни пук буду спремни за наступање гребеном Цера. О овоме нека командант V пука извести команданта I прекобројног пука и команданта 3-ег пољског брзометног дивизиона с тим, да се одмах вежу телефоном преко постојеће телефонске линије к. 330— Тројан."

д) *У 16 ч.* командант 2. батаљона јавља: „Сада се непријатељ повлачи по групама са Борнога поља, остављајући за собом стрељачке стројеве, који се укопавају. Сва њихова комора, тучена нашом артилериском ватром, повукла се између с. Милине и Каменице. Са Вел. Главе изгледа, де се такође повлаче."

Од командира ескадрона са Старих винограда добијени су ови извештаји:

а) *Око подне*:

1) „По извештају патроле штаб 2-ге коњичке бригаде и 4. коњички пук су у с. Цуљковићу. Бригада врши извиђање и наступа ка Косовцу (к. 185); један коњички пук врши извиђање и наступа ка Богосавцу, Петловачи и Дуваништу; непријатељ се повлачи ка с. Белој реци.

2) 10. и 19. пешадиски пук Шумадиске дивизије I поз. око 8 ч. почели су да се повлаче ка с. Бојићу.

3) Да би непријатељ осигурао одступање својих трупа са Цера, надире од Шапца. Шумадиска дивизија I поз. утврђује се. Коњичка дивизија осигурава леви бок Шумадиске дивизије I поз. — положаје с. Метковића, Слатине ка Заблаћу.

б) *У 15 ч.*: На коси између с. Грушића и Врановца је 4. коњички пук сјахао за борбу пешке, надајући се непријатељу од Грушића. На десном крилу 4. коњичког пука је коњичка батерија од 4 топа код Раскршћа источно од Грушића. Непријатељска омања одељења виђају се између с. Цуљковића и Грушића. Коњичка се дивизија повукла на леви бок Шумадиске дивизије I поз."

У 18 ч. командиру ескадрона је наређено, да се премести са Старих винограда на Белеге к. 280 (код с. Дворишта), и да одатле извиђа у правцу ка Косовцу и Шапцу.

Напад леве колоне текао је у главноме овако: *6. пук II поз.* развио је 3 батаљона у I борбени ред, а један у пуковску резерву позади десног крила.

VI прекобројни пук развио је 2 батаљона у I борбени ред, задржавши позади сваког батаљона по једну чету у пуковској резерви, позади левог крила; друга 2 батаљона остали су на Кику у општој резерви.

Наступање ових пукова је у многоме олакшао рад I прекобројног пука, чији је командант упутио са Тројана на Преки рт једну чету, са Водице 2 чете Рашуљачи, са Лисина и Парлога 2 чете ка Рашуљачи у обухват непријатељских делова ка Борном пољу, Гају и Рашуљачи.

Без јакога отпора пукови су избили на Гај, а једна чета I прекобројног пука после кратке борбе потисла је непријатеља са Преког рта и заузела га је. Када се напад најповољније развијао око 18 ч. 30, отпочела је јака непогода. Врло јака киша, са јаким ветром, почела је падати изненада тако, да је изгледало, као да је провала облака. Ова непогода трајала је око 20 минута, потом се мало разведрило и наше батерије отворише ватру на непријатељску пешадију, али се, опет на мах смрче. Ова непогода, раскаљаност земљишта и велике баре на земљишту, зауставила је лево крило у нападу, и трупе су заноћиле са бојним предстражама на линији: Преки рт—Гај. Како десна колона још није предузела напад на Косанин град, то је *командант дивизије са Кика у 18 ч. 30 издао овакву заповест команданту десне колоне:*

„*Наређујем:* Да II и V прекобројни пук са 2 пољске батерије одмах предузму напад и заузму Косанин град, а према данашњем наређењу ОБр. 360. По заузећу Косанин града горње јединице заузеће и све припремити за упорну одбрану линије: к. 658 — к. 620 — к. 589, повијајући крила ка Тодоровом рту и ка Врлетној страни. Горњим трупама командоваће потпуковник Тодор Павловић.“

Услед јаке непогоде све су телефонске везе биле прекинуте, па пошто нису добијени никакви извештаји од пукова, а командант дивизије желео је да што пре искористи ситуацију, то је он са Кика у 21 ч. 30 преко ордонанаса послао ове заповести:

а) *команданту десне колоне*: „одмах поднесите кратак извештај о вечерашњем нападу. Ноћас непријатеља гоните слабим деловима, а сутра ће гоњење вршити цела дивизија. Ако су повољне прилике, нека оба пука (II и V) још ноћас изврше гоњење гребеном Цера—Видојевица. Неопходно је потребно, да сам са V и II пуком у сталној телефонској вези.“ —

б) *команданту 6. пука II поз.* и *команданту VI прекобројног пука:* „Поднесите одмах извештај о нападу после подне. Са слабијим деловима гоните непријатеља, а сутра ће гоњење вршити цела дивизија.“ —

У 21 ч. 20 командант дивизије послао је команданту армије овакав извештај:

„Напад са 2 пука на линији: Преки рт—Рашуљача отпочео је у 16 ч., а на Косанин град у 18 ч. 30. И ако нису још добијени подаци о извршењу задатка, ипак се по току посматране борбе може рећи, да је задатак успешно извршен, а после слабијег отпора непријатељског.

Ноћас продужићу гоњење непријатеља мањим деловима, а сутра 6 ов. м. продужићу рад по задатку од 2 ов. м.

Пошто је у ово време телефонска веза са Моравском дивизијом I поз. била прекинута и патроле послате за оправку, то није овај извештај и њој одмах послат". —

Командант десне колоне са Тројана у 19 ч. по ордонансу јавља:

„Данас у 16 ч. непријатељ је напао десни бок мојих трупа са Косаниног града, и напад потпомагао бочном шрапнелном ватром. Напад је био снажан, но неколико пута покушавани јуриши од стране непријатеља одбијени су ватром. При овим нападима приметило се, да су се непријатељски војници поколебали, но официри и подофицири нагонили су их сабљом и револверима напред".

Командант VI прекобројног пука у 20 ч. 25 по ордонансу јавља:

„Због јаке кише и магле није заузет положај, који је одређен, него сам се са пуком зауставио испред њега, пошто по ноћи не могу да заузимам непознати положај.

На положају је било непријатељско митраљеско одељење и одступајућа пешадија. Десно крило положаја очишћено, али се сада не зна, да ли је непријатељ тамо.

Са 6. пуком II поз. (мајор Прибићевић) ухваћена је веза десно и саопштена му одлука.

Сутра зором споразумно са командантом VI пука, или под његовом командом, заузеће се положај.

Раније извештај нисам послао, јер ми је жице недостало". —

Овај је извештај добијен око поноћи.

У 22 ч. 30 добијен је са Текериша од команданта Моравске дивизије I поз. овакав извештај:

„Предузетим нападом дивизија је данас заузела линију: Гробље —Беглук—Спасовине и Шевариње, до под Вел. Главу.

Распоред дивизије на преноћишту:

1-ви пешадиски пук са 2 пољске батерије на линији: Шевариње —Спасовине, фронтом ка Вел. Глави;

16. пешадиски пук Гробље—Беглук, са једним батаљоном на Пребоју, фронтом на северо-запад према Церници, за заштиту левога бока и позадине дивизије и везу са III Армијом, а са остала

3 батаљона и једном пољском батеријом на положају Гробље—Беглук;

3. пешадиски пук код Вукомановог гроба у резерви, са истуреним 1-им батаљоном између Беглука и Спасовине;

2. пешадиски пук са 2 пољске и једном хаубичком батеријом на к. 325.

Молим за извештај о ситуацији и распореду те дивизије, као и за намеру за сутрашњи рад у духу извршења заповести од 2 ов. м". —

Командант 3. коњичког пука у 17 ч. из Слатине јавља:

„У гоњењу за непријатељском колоном, разбијеном 3 и 4 августа, дошао сам 4 августа у 10 ч. јутра до саме Дрине, до Самуровића аде, где су Аустријанци подигли 2 моста понтонска.

Непријатељска колона била је јака 10.000 љ. — здружена бригада од 7. и 28. пешадиског пука, 14. драгунског пука „Виндишгрец", и 2 дивизиона пољске артилерије.

Одступање је било без реда т. ј. у бегству, а штићено је једном слабом заштитницом, која је слабо давала отпора све до села Прњавора, где се развила очајничка борба јер су Аустријанци хтели бегунце да пусте у Босну, а дочекали их на Дрини митраљезима, а мене артилеријом. После борбе од 2 часа дуж улица прњаворских, где се борило гушањем и бомбама, војници овога пука, по цену скупих жртава, отеше Аустријанцима 4 топа са запрегом. После 2—3 часа био сам опкољен многобројним трупама свих родова оружја и одступница ми је била потпуно одсечена. Са пуком сам водио борбу на све стране за пробој у позадину ка својим трупама, и до мрака стигао сам до близу с. Липолиста, где сам био опкољен са 2 хусарска пука и пешадијом са 3 групе митраљеза.

У 24 ч. прошао сам неопажен кроз предстраже аустриске војске и дошао у састав своје бригаде. Овај налет на Дрину у позадину аустриске војске донео је велики малер Аустријанцима, јер су изгубили 12 топова и масу разне спреме, кола, муниције итд. поред деморализације многих трупа и великих губитака у људству.

Овај пук изгубио је: 3 официра (1 рањен и 2 заробљена) и око 40 мртвих, рањених и несталих подофицира и војника, један митраљез и бојна комора.

Коњичка дивизија, која је требала да крене у гоњење ка Прњавору и Петловачи, задржана је у с. Бојићу, те се овај пук, не знајући за промену наређења, сам испољио и извршио налет на Дрину.

Чинило ми је особиту част да гоним 14. драгунски „Виндишгрецов царски пук". — Овај је извештај добијен 6 августа око подне. Око поноћи непријатељ је покушао ноћни напад на линију: Преки рт—Гај. Отворила се изненада паклена ватра дуж целе линије, али је напад убрзо одбијен и ватра се утишала.

в) *Коњичка дивизија.*

Овога дана изјутра ситуација је била оваква:

Шумадиска дивизија I йоз. на положајима непосредно пред Шапцем.

Комбинована дивизија на Тројану, са предњим деловима на Косанином граду. Непријатељски пешадиски делови са артилеријом и нешто коњице на Косовцу и код Липолиста, са предњим деловима на Главици, на левој обали Беле реке.

Једна колона од сва три рода војске у покрету од Петковице преко Липолиста ка Шапцу. *Коњичка дивизија* на линији: Богосавац—Цуљковић са предњим деловима на Главици (десна обала Беле реке) и код Дуваништа.

У 3 ч. 40 јутра непријатељски предстражни делови покушали су да нападну предстраже на Главици, но после борбе, која је трајала 3 часа, али без блиског напада, непријатељ је одступио ка Белој реци. Овога дана је командант Коњичке дивизије намеравао, да са дивизијом продужи напад на позадину непријатеља и гоњење у правцу Чокешине и даље ка Дрини, а једним делом да дејствује преко Богосаваца и Дуваништа ка Дрини.

У 5 ч. 25 командант дивизије наредио је да се са Главице отвори артилериска ватра, ради деморалисања непријатељских трупа; да се изврши извиђање у правцу Прњавора и Липолиста, и да се командант 2-ог коњичког пука повуче из Богосавца у Добрић, и ту остане до даљег наређења. Ово услед тога, што је тај пук био 4 августа јако нападнут од стране Слепчевића при нападу на војни воз, те је од пешадиске и митраљеске ватре имао много губитака. Од предњих делова на Главици, командант дивизије добио је извештај, да се једна јака непријатељска колона спушта са Цера низ Белу реку.

У 6 ч. командант дивизије добио је од команданта армије директиву од 4 августа ове садржине:

„Пошто је Шабац тако утврђен и снабдевен препречним средствима, наоружан митраљезима у свима зградама подешеним и спремљеним за одбрану, те би насилни напад на њега коштао много жртава, што није потребно, то је боље и не нападати га, већ га учинити безопасним, а зато је довољно: да се Шабац изолује; да му се пресеку све комуникације; да се артилериском ватром може бомбардовати, нарочито да се могу бомбардовати непријатељ-

ски монитори и његова превозна средства преко Саве, чиме би се он учинио потпуно безопасним за све правце, који у унутрашњост Србије воде.

С тога наређујем:

1. Да се по могућству на удаљењу од непријатељске ватре, али тако, да се нашом артилеријом може бомбардовати Шабац, непријатељска превозна средства и монитори, подигну утврђења опасана мрежом од жица и другим препречним средствима и успособљена, да сваки напад из Шапца разбију, и поседну са потребном снагом за пресудан отпор, рачунајући, да ће код Шапца Шумадиска дивизија I поз. имати 2 дугачка 12 с|м градска топа.

2. Главну снагу дивизије држати прикупљено на просторији: Доња Врањска—Јевремовац способну за маневровање и разбијање непријатељских колона, које би се кретале ка Шапцу, или из Шапца, или за употребу за операције у датом правцу.

3. *Коњичкој дивизији* придати 1—2 батаљона и једну брзометну батерију те да се са том снагом оперише у правцу Лешнице, ради рушења непријатељских мостова и прекидања непријатељских веза Шапца са Лозницом, као и ради чишћења Мачве од заосталих непријатељских одељења, и кидања везе из Босне и Срема са Шапцем.

4. *Коњичка дивизија* треба да се наслони десно на трупе код Шапца, а лево на трупе на Церу, које су заузеле и утврдиле тачку Тројанов град, за даље продирање гребеном Цера за Лешницу.

5. *Коњичкој дививији* придати Шумадиски дивизиски коњички пук I поз.“ —

Око 7 ч. командант дивизије отишао је на Главицу, на којој је био 4. коњички пук са једном батеријом, ту се подробно обавестио о ситуацији, али тада није могао приметити никако одступање непријатеља. У повратку са Главице ка Цуљковићу око 8 ч. командант дивизије добио је нотицу преко телефона од команданта Шумадиске дивизије I поз. која је гласила: „Под притиском непријатеља Шумадиска дивизија I поз. одступа, и на линији: Варна—Шанчеви—Лескића механа примиће борбу.“ —

Према овако изненадном одступању Шумадиске дивизије I поз. и отварању непријатељу свих путева, који воде од Шапца и Мачве, у бок и позадину Комбиноване и Коњичке дивизије, а како командант Шумадиске дивизије I поз. није послао тражена му 2 батаљона, па то није учинио чак ни по заповести команданта II Армије, то је положај Коњичке дивизије, врло повољан 4 августа у вече, постао 5 августа у јутру врло критичан. Без пешадије, истакнута далеко у напред и у страну пред Комбинованом и Шумадиском дивизијом, са оба откривена бока на којима је непри-

јатељ био са јаким снагама, а са 2000 својих карабина, Коњичка дивизија на жалост морала је се одрећи своје врло важне улоге за ову ситуацију, и у место да се баци свом снагом унапред у позадину непријатеља, морала је сада да се прихвати другога дела свога задатка, т. ј. да обезбеђује бок и позадину II Армије од стране Шапца, у правцу Беле реке и Добрићске р.

На основу овакве ситуације, командант Коњичке дивизије у 8 ч. 50 издао је заповест да се дивизија постепено повуче преко с. Грушића у намери, да се на главним положајима затворе правци, којима би непријатељ из Мачве и од Шапца могао загрозити боку и позадини II Армије.

У 11 ч. командант дивизије стигао је са резервом на Раскршће, где је добио извештај од команданта 2-ге коњичке бригаде и од команданта Шумадиске дивизије I поз., па основу кога је издао у 12 ч.—подне овакву заповест:

„*Шумадиска дивизија I пoз.* под притиском непријатеља решила је да прими одсудну борбу на позицијама: *Варна—к. 162 —Шанчеви—Лескића механа*, и да упорно брани положај, спречавајући његово надирање.

С тога наређујем: да 4. коњички пук са једном батеријом, под командом команданта 2-ге коњичке бригаде пуковника М. Туцаковића, заузме и упорно брани положај: Брестовац—Раскршће.

1-ви коњички пук „Обилића“ са једном батеријом да заузме положаје и косу од Раскршћа до Думаче, наслањајући свој десни бок на 19. пешадиски пук, који је на положају код с. Варне.

3-ћи коњички пук, допунски ескадрон у резерви, *телеграфско и пионирско одељење* код Слатине.

2-ги коњички пук задржаће се на коси Бели камен, а у случају јачега непријатељског надирања, повући се на десно крило 1-ог коњичког пука, а преко с. Метковића.

Трупне коморе свију делова остаће у с. Бојићу.

Мунициона колона повући ће се на Столице к. 205, где је и раније била.

Рањенике упућивати преко Слатине у с. Бојић.

Ја ћу остати код резерве.“ —

По овој заповести одмах је заузета линија: Брестовац—Раскршће—Метковић.

При повлачењу 2-ог коњичког пука од Богосаваца ка с. Добрићу, пук је нападнут од непријатељске пешадије, и после жестоке борбе од једног часа, пук је се задржао на својим положајима.

Око 13 ч. командант дивизије наредио је, да командант 2-ог коњичког пука дође на Слатину, где ће образовати резерву са

3-им коњичким пуком. На Белом камену остао је до 20 ч. када је дошао у Слатину и ушао у састав резерве.

Овога дана у вече, ситуација код Коњичке дивизије била је оваква:

Непријатељ у јачини једног пешадиског пука са нешто артилерије и коњице на Грабовцу и Косовцу. Села Липолист, Бела река и Добрић поседнута су била слабијим пешадиским деловима са нешто артилерије.

Од Маова ка Белом камену у покрету је један непријатељски пешадиски пук са артилеријом.

Коњичка дивизија на линији; Брестовац—Раскршће—Метковић до Думаче са 2 пука и 2 батерије, са 2 пука у резерви код раскрснице пута, који води од Грушиног гроба на Бојић и Слатину к. 205.

Комбинована дивизија на Тројану нападала Косанин град.

Шумадиска дивизија I поз. заузела је за упорну одбрану положај: Варна—к. 162 —Г. Врањска — десна обала р. Думаче — Лескића механа.

Које су се непријатељске трупе бориле овога дана, непознато је. По извештајима непријатељ је овога дана довукао свеже трупе, које се нису бориле 3 и 4 августа.

г) Шумадиска дивизија I поз.

Овога дана била је намера команданта дивизије, да после јачега бомбардовања и снажне артилериске припреме предузме напад на Шабац. Али ако би непријатељ до овог времена прешао у напад, онда да га сузбије и онемогући сваки његов покушај, да се пробије на југ.

Да би распоред дивизије одговорио овој другој евентуалности, премештена је дивизиска резерва више позади центра.

За даљи рад, а као допуну синоћне заповести, *командант дивизије у 1 ч. 50 издао је овакву заповест.*

„*Дивизија* ће заузети положај Јевремовац (к. 123)—Потес—Мишар, и продужити бомбардовање Шапца.

10. пешадиски пук заузеће положај Потес, од р. Думаче па у лево, хватајући и одржавајући стално везу десно са 11. а лево са 19. пешадиским пуком.

Резерва: *12. пешадиски пук* и батерија доћи ће на положај на десној обали Думаче код Г. Врањске, и спремити га за што упорнију одбрану.

Детаљно наређење следоваће" —

Коњичка дивизија, према извештају добијеном у 3 ч. налазила се у то време делом код с. Цуљковића, а делом на Љигином гробу (к. 210), на путу: Бојић—Текериш.

О непријатељу, његовој јачини и распореду нису се имали тачни подаци. Непријатељски предњи делови налазили су се готово у непосредном додиру са нашим трупама, држећи линију р. Думаче (Топољак)—Беглук бару и југо-западну ивицу вароши. Цела јужна ивица вароши по извештајима команданта дивизије опасана је била пољским окопима са слабијим препречним средствима од жица, а снабдевена пољским топовима и митраљезима.

Ток боја.

До 5 ч. 30 на целоме фронту дивизије владало је затишје. Око 5 ч. 50 отпочело је најпре код 10. пешадиског пука пушкарање, а мало за тим непријатељ је у масама почео избијати кроз шуму Топољака у правцу деснога крила 10. пешадиског пука, а његова артилерија почела је тући јаком ватром цео гребен косе Потеса. Непријатељ је дочекан снажном пешадиском и артилериском ватром, али десно крило 10. пешадиског пука, које је иначе било нешто истакнуто, почело је попуштати. Командант пука бојећи се, да се непријатељ не пробије у правцу његовог десног крила, наредио је повлачење ка Потесу. Батаљон из резерве, који је имао да заштити ово повлачење, под притиском напустио је положај, повлачећи за собом и остале батаљоне. Командант пука је једва успео да на Потесу и позади с. Причиновића прикупи своја два батаљона.

Непријатељ је и даље у томе правцу снажно надирао, и командант 10. пешадиског пука се није могао поуздати, да ће и Потес моћи задржати. Покрет опште резерве у напред, ради потпомагања 10. пешадиског пука, по мишљењу команданта дивизије, није давао изгледа на успех, јер је земљиште од Потеса до Шанчева било покривено и непрегледно.

По прибављеним подацима од заробљеника, командант дивизије у својој релацији наводи, да је непријатељ код Шапца у то време имао већ 6 пешадиских пукова.

Повлачење 10. пешадиског пука, као центра, морало је неминовно повући и повлачење остала два пука на крилима.

Земљиште између Потеса и Мишара с једне, и Потеса, Дренових бара и Јевремовца с друге стране, било је покривено и непрегледно, и непријатељ продирући у центру, могао је по мишљењу команданта дивизије (како то он у својој релацији наводи) довести у незгодан положај крилне пукове(?).*) Зато када је командант дивизије био извештен од команданта 10. пешадиског пука о

*) Где је била интервенција општом резервом, као и акција мање ангажованих крилних пукова?

одступању његовог пука, као и то, да непријатељ у томе правцу надире масом, наредио је у 7 ч., да се све трупе прикупе у назад, и то:

11. пешадиски пук на положај код Лескића механе;

19. пешадиски пук на к. 162 код Варне;

12. пешадиски пук из резерве, да одмах заузме Шанчеве и заштити повлачење 10. пешадиског пука;

10. пешадиски пук да постепено одступа и да се прикупи у резерву позади 12 пешадиског пука.

Повлачење код десне и леве колоне извршено је без узнемиравања од стране непријатеља. Заштитничка батерија десне колоне отворила је била ватру, да би маскирала повлачење. Повлачење средње колоне извршено је под борбом. Под заштитом постављених делова на Потесу и код Причиновића успела је и средња колона да се постепено повуче позади Шанчева.

12. пешадиски пук као дивизиска резерва, са придатим му батеријама, заузео је одмах положај Шанчеве, и заштићивао је ово повлачење.

У 8 ч. 50 командант дивизије издао је заповест за заузимање новог положаја на десној обали р. Думаче, која гласи:

„Непријатељ је отпочео напад. Његова јачина није позната. Дивизија ће се искупити на положају: *Варна (к. 162)—Шанчеви —Лескића механа,* спречити даље надирање непријатеља, и заузете положаје упорно бранити, заклањајући правце, који воде од Шапца ка Коцељеви и Текеришу.

1) *Леви одсек.* Командант потпуковник Добр. Миленковић. 19. пешадиски пук 1 пољска брзометна батерија.	1) Заузеће положаје на десној обали р. Думаче к. 162 до с. Гор. Врањске. Десно ухватити везу са 12. пуком, а лево предузети нарочита осигурања левога бока, у правцу с. Слатине.
2) *Центар* Командант потпуковник В. Мацаревић. 12. пешадиски пук. 2 пољске батерије. 1 хаубичка батерија.	2) Заузеће и бранити положај од Гор. Врањске до потока Мрмољца. Лево и десно доћи у тесну везу са 19-им и 11-им пешадиским пуком.
3) *Десни одсек.* Командант потпуковник Вој. Томић. 11. пешадиски пук. 2 пољске брзометне батерије. 1 хаубичка батерија.	3) Заузеће и бранити положај код Лескића мех. од потока Мрмољца до р. Добраве.

4) *10. пешадиски пук* повлачиће се постепено у правцу Д. Врањске и скупити се код с. Г. Врањске, на десној обали Мрмољца потока, украј пута, и доћи у дивизиску резерву, где ће ући и пионирски полубатаљон.

5) На заузетим положајима примиће се упорна одбрана.

5) *Везу* између одсека одржавати непрекидно, а одсеке своје везати телефоном са дивизиским штабом.

7) *Завојиште* ће бити у селу Бунарине мала к. 128 на р. Добрави; а *I пољска болница* на к. 129 јужно од Салине њиве, и образовати завојиште за десни одсек.

8) *I степен колонске коморе* по деловима биће на десној обали р. Добраве, позади завојишта и I пољске болнице.

9) *II степен колонске коморе* остаће у Коцељеви.

10) Ја ћу се налазити код с. Г. Врањске на јужном из лазу села.

Примедба. Тимочком дивизиском коњичком пуку I поз., који улази у састав дивизије наређено је, да заузме положај код с. Кујавице и штитити десни бок дивизије."

По доласку на одређене одсеке, трупе су одмах предузеле утврђивање положаја.

До 16 ч. непријатељ није ништа предузимао. Око 11 ч. запажена је једна непријатељска колона у наступању преко Варне ка Слатини, с тога је одмах наређено, да дивизиски коњички пук остане на Слатини, а 2 батаљона 10. пешадиског пука из дивизиске резерве упућена су да заузму положаје код Слатине и спрече наступање те непријатељске колоне. 2 батаљона 19. пешадиског пука, који су дотле били у саставу 10. пешадиског пука, остала су и даље у дивизиској резерви, и кренута на раскрсницу путева код Орловца. Са батаљонима 10. пешадиског пука упућена је и једна пољска батерија из центра (12. пешадиског пука).

Овај нов распоред трупа изазвао је у неколико промене и код колонских делова, те је наређено I степену колонске коморе, да се од Бунарине мале и од Добраве (јужно од с. Церовца) искупе код Лојанице; а трупна комора свих јединица да се такође крене ка Лојаници.

Око 14 ч. 50 наишла је од Д. Врањске непријатељска коњица пред фронт 12. пешадиског пука, али дочекана одмах блиском пешадиском и митраљеском ватром, убрзо је одступила. За ово време водила се борба и на Церу. Судећи по распрскавању шрапнела, трупе Комбиноване дивизије су успевале.

Око 3 ч. 45 избила су и она 2 батаљона 10. пешадиског пука на Слатину и заузели положај за одбрану. Шумадиски дивизиски коњички пук заузео је положај лево, у правцу Грушиног гроба,

а Тимочки дивизиски коњички пук (који је имао само један ескадрон) био је на Црвеном брегу, дошав у везу са патролама 11-ог пешадиског пука и са Обреновачким одредом.

На овај начин распоред дивизије око 16 ч. протезао се од Слатине, преко к. 162 —Шанчеви—Кулина—Лескића механе до Добраве, са 2 батаљона у резерви код раскрснице на Орловцу.

Око 16 ч. отпочела је борба, најпре код 12. пешадиског пука на центру, па се доцније пренела лево и на фронт 19. пешадиског пука. Непријатељски предњи делови наступали су једновремено на целоме фронту, а јача одељења прикупљала су се под заклоном шуме на левој обали Думаче. Једна непријатељска батерија (вероватно претходничка) запажена је у покрету друмом ка Г. Врањској. Када су непријатељски делови подишли самом положају, а ова батерија била још у маршевској колони, са наше стране отворена је изненадна јака пешадиска и митраљеска ватра, и непријатељска батерија била је обасута једновремено ватром наших пољских и хаубичких батерија са Шанчева. На овај начин непријатељ изненађен убрзо је одступио, а његова батерија није успела ни метак да испали, а већ се морала повући. После кратког времена појавиле су се још 2 непријатељске батерије у правцу од с. Причиновића, али су и оне убрзо биле ућуткане.

Око 4 ч. 50 непријатељ, у јачини једног батаљона, 2 митраљеза и вода коњице, појавио се био и на друму од Мишара ка Овсишту, према 11. пешадиском пуку и отпочео напад. Али дочекан јаком ватром извиђачких делова 11. пешадиског пука, убрзо се задржао. У то време примећен је и покрет једке непријатељске колоне, која је наступала од Маова ка Слатини. Њена артилерија отворила је ватру и тукла у правцу Слатине; али су метци падали на 3 км. испред наших положаја. Наша батерија са к. 205 (Слатина) није ни одговарала.

Према 19. пешадиском пуку друга непријатељска колона, која је наступала друмом од Јевремовца, била је обасута ватром наше батерије са к. 162. Непријатељска колона дошла је близу села Варне, ту застала и изгубила се. У даљем току водила се само омања борба код предњих делова 12. пешадиског пука, а око 18 ч. 30 борба је са свим престала. На фронту: Ушће—Мишар борбе данас није ни било.

По извештају добијеном од коњице, на левом крилу на Церу непријатељ под борбом одступа делом преко Иверка, а делом левом и десном обалом р. Лешнице. Наши их постепено гоне. На Церу наше десно крило допире до Тодоровог рта, фронтом ка Иверку и Косанином граду.

У 18 ч. 50 издата је трупама *заповест за преноћиште*, која гласи:

„Трупе Шумадиске дивизије заноћиће у борбеном распореду, у коме су и данас за време борбе биле. Заузете положаје још јуче у току ноћи утврдити и своје одсеке осигурати.

Промициона колона налази се код Бунарина мале и к. 129 на Добрави. *Трупна комора* доћи ће код својих трупа и издати им храну, па се одмах вратити на к. 174, северно од Лојанице.

За случај напада положаје одсудно бранити.

Ја ћу се налазити на Орловцу". —

Распоред трупа по свршетку боја био је овакав:

Ћа крајњем десном крилу код Охрида: 2 батаљона 6. пешадиског пука III поз. са 4 Дебанжова пољска топа. Тимочки коњички пук (један ескадрон) на положају код с. Кујавице.

Десни одсек: 11. пешадиски пук са 2 пољске и једном хаубичком батеријом на фронту од с. Жабаре до потока Мрмољца. Резерва код Церовачке механе. а батерија код Лескића механе (један вод код с. Жабара).

Центар: 12 пешадиски пук; 2 пољске и 1 хаубичка батерија на Шанчевима.

Леви одсек: 19. пешадиски пук са једном пољском батеријом на десној обали р. Думаче; резерва позади к. 162, а батерија на к. 162.

Два батаљона 10. пешадиског пука са једном батеријом на Слатини; ту и дивизиски коњички пук. *Резерва:* 2 батаљона 19. пешадиског пука;

Пионирски полубатаљон, телеграфско одељење и дивизиски штаб на Орловцу.

Непријатељ се био задржао пред целим фронтом на линији: Маови—Дренова бара—Причиновић—Овсиште.

д) Тимочка дивизија I поз.

По наређењу Врховне Команде, командант I Армије имао је да упути једну своју дивизију правцем: Коцељево—Вел. Бошњак, и да је привремено стави на расположење команданту II Армије.

Командант I Армије одредио је за овај циљ Тимочку дивизију I поз. и упутио је поменутим правцем за Вел. Бошњак по ешелонима тако, да је коњички и артилериски пук кренут на марш у 3 ч. 30, пешадиски пукови у 4 ч., а дивизиски штаб у 7 ч.

По доласку дивизије у Коцељеву, наређено је из штаба II Армије да се она убивакује на линији: Брдарица—Вел. Бошњак —Столице (к. 280), а услед ситуације код Шумадиске дивизије I поз. наређено је из армије, да Тимочки дивизиски коњички пук I поз. са својим митраљеским одељењем одмах продужи марш за

Лојанице, где ће га чекати ордонанс из Шумадиске дивизије I поз. са наређењем за даљи рад.

У Вел. Бошњаку командант II Армије издао је команданту дивизије ову заповест:

„За предстојеће операције Тимочка дивизија I поз. има се још у току ове ноћи кренути правцем преко Мровске, Метлића, Брђана и прикупити се на просторији између с. Румске и с. Волујца, фронтом ка северо-западу, и бити спремна за покрет.

„Ради оријентације саопштава се команданту, да се на простору: Тројан—Југовића коса налазе развијене: *Комбинована дивизија* северно, а *Моравска див. I поз.* јужно, које су данас нападале непријатеља и потискивале га.

Шумадиска дивизија I поз. је према Шапцу, а на положајима код Слатине налази се резерва Шумадиске дивизије I поз. и резерва Коњичке дивизије. Предњи делови Коњичке дивизије налазе се на линији: Брестовац—Раскршће—Метковић.“—

Г.) **I Армија** (Уб).

Тимочка дивизија II поз. на Убу.

Дунавска дивизија I поз. код Београда.

Споредно војиште.

Ужичка војска.

1) *Шумадиска дивизија II поз.* Овога дана није било значајних промена.

Све 3 колоне имале су да продуже рад на утврђивању својих положаја; да изврше попуну муницијом и храном; дођу у међусобну везу, вршећи извиђање ка непријатељу.

На случај непријатељског напада положај се имао одржати по сваку цену.

У току дана непријатељ је водио само артилериску борбу.

2) *Лимски одред.* Услед растројства и наглог повлачења црногорске Пљеваљске дивизије (Гојнић), и наступања левом обалом ка Руду и Прибоју једне непријатељске колоне, јачине око једне бригаде са доста митраљеза и неколико топова, Лимски одред који је био до саме Дрине, дошао је у критичан положај. Наређено му је да се он постепено повлачи преко пл. Вихре и пл. Варде ка Прибоју, куда су му упућена појачања преко Чајетине од 2 батаљона 4. пука II. поз.

Командант Ибарске дивизиске области (Нови Пазар) са 3 батаљона (око 2000 љ.), формираних на брзу руку од необучених обавезника из области: Новог Пазара, Пријепоља и Сјенице, наоружаних старим пушкама разних система, и 5 Крупових топова, хитао је ка

сјеничким положајима, ради заустављања даљег непријатељског продирања ка Новом Пазару, и ради везе са Црногорцима.

3) *Ужичка бригада*. Према Рогачици код р. Трешњице и с. Бачевца примећен је један непријатељски одред (око једног пука пешадије, једног ескадрона коњице, са топовима и митраљезима), који наступа ка Рогачици. Овај се одред задржао био око Бачевца.

Један батаљон III поз. са 2 позициска топа по наређењу из Врховне Команде упућен је на Дебело брдо, за ојачање тамошње посаде.

Црногорска йљеваљска дивизија налази се у Пријепољу, где се прикупља у циљу, да прими бој с непријатељем.

У опште узев, данашњи дан представља максимум наших напора противу непријатељске офанзиве, који су крунисани успехом, јер је непријатељ био на целом фронту задржан у свом даљем продирању, и чак местимично сузбијен, и приморан на повијање свога фронта према II Армији.

---

6 АВГУСТ

А) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

На северном фронту: код Браничевског одреда и I Армије (код Београда и Обреновца) ништа ново.

Од III Армије добијени су данас ови извештаји: *а) Извештај у коме јавља* о заповести, која је нађена код једног заробљеног аустриског официра, која је издата на основу заповести команданта V аустро-угарске армије а датирана 3 августа. По овој заповести 13. брдска бригада се упућује преко Пецке на Јаловик. 11. брдска бригада преко Прослопа на Баре; и 12. брдска бригада путем: Љубовија—Пецка. У заповести се захтева, да се највећим напорима заузме 4 ов. м. Стража—Доња Оровица—Кик—Голо брдо, и евентуално Чучуг (западно од Пецке). Има других извештаја који тврде, да непријатељ збиља има јачу снагу између Дрине и Прослопа. Даље, армија јавља да је данас на Прослопу било борбе, али о резултату још нема извештаја. Команданту Моравске дивизије II поз. наређено је, да тамо упути један батаљон.

б) *Извештај у коме јавља:*

„Да је на левом крилу и центру ове армије (6 авг.) мирно.

На десном крилу, почев од Гробља, непријатељ је отворио јаку пешадиску и митраљеску ватру, потом и артилериску, која још траје (8 ч. 45). С фронта су примећени неки делови у покрету у назад.

Дринска дивизија II поз. јавља, да се на Марјановића вису не виде јача одељења. Мисли се, да то није озбиљан напад, већ да непријатељ врши повлачење. Десно крило појачано је са још 3 батаљона и $1^1/_2$ батеријом са центра и левог крила; наређена највећа предострожност.

Дринској дивизији I поз. наређено је, да се према потреби и даље ојачава према левом крилу; појачања биће јој упућена из Моравске дивизије II поз.

Љубовиски одред извештава, да је јуче целога дана била борба на Прослопским положајима.

Непријатељ нападао са 26. и 28. пуком и хаубицама. Батаљон из Моравске дивизије II поз. послат му у помоћ стигао је тамо.“

в) *Извештај у коме јавља:*

„Данас пред мрак непријатељ се понова групише према Марјановића вису, и снажним изненадним препадом заузео га. Командант овога одсека решио се, да га ноћним нападом опет заузме. Упућено му 2 батаљона појачања.

У 11 ч. ноћас непријатељ је покушао напад и према Гробљу к. 263, али је одбијен. Нађено је много побацаног оружја, материјала и рањеника, који нису однесени. По свима подацима, непријатељ је у борбама 5 и 6 августа претрпео огромне губитке. Непријатељ журно превлачи трупе и возове друмом Завлака ка Крупњу. Не зна се, је ли ово одступање, или груписане снаге према нашем левом крилу.

Моравска дивизија II поз. је са 2 пука и 2 батерије код Солдатовића конака, а пук и батерија још су код Јаловика изнад Пецке, где остају, докле се ситуација на Прослопу и Рожњу не расветли.

Данашња борба почела је од 5 ч. 30, и трајала је до 16 ч. Према Марјановића вису обновљена борба од 18—20 ч. вече: а према Гробљу к 263 у 23 ч. — ноћу. На целоме одсеку од Јадра па до Баштавског брда трупе су се одлично држале.“—

Према ситуацији код III Армије, а осећајући, да и правац *Рогачица—Дебело брдо—Ваљево* почиње да буде опасан, Врховна Команда је појачала посаду Дебелога брда са 12. кадровским пешадиским пуком, и о томе послала команданту III Армије ово обавештење и наређење: „Команданту 12. кадровског пешадиског пука, који је сада стигао у Ваљево, наређено је, да по кратком одмору крене с пуком преко Јовање и Тубравићана на положај Дебело брдо, да тамо прими под своју команду налазећи се одред, и упорно брани правац од Рогачице ка Ваљеву. Да ступи у везу са командантом Ужичке бригаде код Рогачице и Бајине Баште.

Овај цео одред остаје и даље под командом команданта III Армије“.

Из II Армије добијени су данас ови извештаји:

а) *Извештај* од 5 августа (писан у 21 ч. 20):

„Данашња ситуација до овог часа оваква:

1. Шумадиска дивизија 1 йоз. била нападана на свима правцима из Шапца, најјаче на правцу Шабац—Осечина, и под притиском тих напада дивизија се повукла северно од Лескића механе—коса између Думаче, потока Мрмољца и коса северно од Варне, и ту одбила непријатеља, који се повукао. Дивизија се задржала на овим положајима и са резервом код Слатине (к. 162—205).

2. Коњичка дивизија, која се била кренула у гоњење према Лешници, услед овога повлачења Шумадиске дивизије I поз. и

оголићења њенога десног бока, морала је да се врати и заустави на положају са 2 пука и 2 батерије на коси: Брестовац—Раскршће —Метковић—Думача, а са остатком код Слатине к. 205. Њен 3-ћи пук, који је био продро од Прњавора, нападнут је изненада од одступајућих непријатељских делова, и после великих губитака, са тешкоћама се извукао из борбе и отишао дивизији, где се прикупио. Због овога напада на Шумадиску дивизију, нису могле ни Шумадиска ни Коњичка дивизија да изврше наређење за данас.

3. *Комбинована дивизија* заузела је сав гребен Цера, сем Косаниног града, који непријатељ још држи. Потискује постепено непријатеља који попушта.

4. *Моравска дивизија I йоз.* напала је данас непријатеља у правцу пл. Иверак, и до 15 ч. 20, док сам се на бојишту бавио, допрла је до Југовића косе, одакле је отпочела борбу са непријатељем.

5. Из држања непријатељског према овим дивизијама закључио сам, да он на овоме фронту почиње попуштати.

6. *Тимочка дивизија I йоз.* биће упућена, да се у току ове ноћи прикупи на просторији: Румска—Волујац, спремна за покрет.

7. *Шумадиска I, Комбинована и Моравска I* продужиће сутра ранији задатак неизвршен још, а Тимочку I и Коњичку дивизију намеран сам да упутим на Лешницу, да грози непријатељу. Коначну одлуку по овоме донећу по исходу данашњега рада код Моравске I и Комбиноване дивизије, ако не буде био потребан притисак и Тимочке дивизије I поз. на долину Јадра.“ —

б) *Извештај у коме јавља: „Комбинована дивизија* заузела Цер, Косанин град и наступа Веселиновом врху. Заузела и Рашуљачу. Гони непријатеља двема колонама: једном преко Цера и Видојевице; другом на Иверак, да олакша напад Моравској дивизији I поз. на Попов парлог.“ —

С обзиром на будућу улогу II Армије: продирање Цером и Иверком, у леви бок непријатеља у долини Јадра, као и с обзиром на још неодлучену ситуацију код Шапца и утицају непријатељске снаге одавде на операције II Армије горе наведеним правцем, Врховна Команда је одлучила, да II Армију ослободи операција код Шапца, а Шабац другом снагом заузме, или га бар у крајњем случају учини потпуно безопасним на ток наших операција ка Дрини.

За овај циљ Врховна Команда је издала ове директиве:

а) *Команданту I Армије—Уб.*

„По добијеним извештајима, јача непријатељска снага потиснула је данас од Шапца Шумадиску дивизију I поз. на десну обалу Добраве. Да би се стало на пут даљем непријатељском проди-

рању, наредите да *Тимочка дивизија II йоз.* одмах одмаршује преко Коцељеве за Драгиње (Вел. Бошњак). Примите команду још и над Шумадиском дивизијом I поз. и идите са штабом у Драгиње.

Задатак Вам је, да спречите непријатељу даље надирање од Шапца ка Ваљеву и Текеришу. Тимочка дивизија I поз. остаје и даље у саставу II Армије.

Команданту Дунавске дивизије I поз. наређено је да у Обреновац још ноћас упути још један пук пешадије и једну пољску брзометну батерију.“ —

б) *Командант̄у II Армије—Драгиње.*

„Да би били слободни у Вашој даљој акцији према непријатељу у Јадру, наређено је, да дивизија са Уба из I Армије одмах одмаршује у Драгиње, и да команду над Шумадиском дивизијом I поз. прими командант I Армије са задатком: да брани даље продирање непријатеља од Шапца ка Ваљеву и Текеришу.

Тимочка дивизија I поз. остаје и даље под Вашом командом.

Штаб I Армије долази сутра (7 ов. м) у Драгиње.

Са Вашим штабом приђите ближе Вашој армији и о месту известите.“ —

Од Ужичке војске данас је добијен овакав извештај:

„а) Ноћ 4|5 августа према Вишеграду прошла на миру. Трупе су се утврђивале на заузетим положајима.

Лимски одред наглим повлачењем Црногорске пљеваљске дивизије ка Пљевљу дошао у критичан положај. Наређено да се Лимски одред постепено повлачи ка Прибоју, где су упућена 2 батаљона 4. пука II поз.

Командант Ибарске дивизиске области са 1000 љ. и 5 крупових топова хита ка Сјеници и Пријепољу, да заустави даље непријатељско продирање“.

б) Доставља рапорт команданта из Рогачице: „да је 1 пешадиски пук, један ескадрон, 8 брдских топова и 2 митраљеза заноћило у Бачевцима, а упутили су се Дрином ка Рогачици.

Издао сам наређење, да се непријатељ задржава и да се потом врши повлачење ка Кадињачи.

Командант батаљона III поз. на путу за Дебело брдо наишао је на делове 5. пука, који су га известили, да су се делови 5. пука са Дебелог брда повукли, а он је продужио ка Дебелом брду.

Командант Ужичке бригаде наредио је отпор команданту код Рогачице. Даље јавља, да су му јутрос упућени један ескадрон коњице и 2 митраљеза коњичка из Вардишта; да ће одмах упутити један део своје артилерије на Кадињачу. Овога часа јавља, да се у правцу Рогачице чује топовска паљба. (10 ч. 30).

Б) III Армија.

1) Рад армије.

Од команданта Дринске дивизије II поз. добијен извештај, који је он добио од свога команданта десног одсека (писан 5 августа у 23. ч.) ове садржине: „Данас око 17 ч. 15, после неуспешне одбране Марјановића виса, повукао сам се са положаја на прихватни положај *Овчаревац*, где су одступање прихватили и пешадиски делови и брдска батерија, пласирани по мом наређењу. Одатле сам у маршевској колони стигао на *Ратковац* (к. 388) у 19 ч. 30. Људи су се у одступању раштркали по целој шуми тако, да је колона била јака до 2 чете и 3 топа брдске батерије. Један демонтован топ није могао бити извучен и остао је на положају. Доцније су на Ратковац стигле још 2 чете са појединцима из других чета тако, да сада има око 400 љ., сем батерије. Пионирској чети коју сам овде затекао издао сам наређење, да ноћас изврши најпотребније утврђивање.

О чети и по, која је била на Влашићу под командом капетана Пауновића немам података, а такође ни о осталим двема четама ($^1/_3$ и $_3/_2$) немам података. Рачунам, да ће се до сутра прикупити.

О погинулим и рањеним немам података.

Молим за наређење.“ —

И ако се у армиском штабу сматрало, да главна линија одбране иде преко Овчаревца и Пејовца, ипак је команданту Дринске дивизије II поз. наређено из армије, да појача своје десно крило и да поврати Марјановића вис.

У 1 ч. командант армије издао је команданту Моравске дивизије II поз. овакву заповест:

„Данас пред мрак непријатељ је поново груписао своје снаге. извршио снажан препад на Марјановића вис и заузео га. И ако је главна линија одбране на Пејовцу и Овчаревцу, а Марјановића вис само је предњи положај, ипак ће се покушати, да се ноћним нападом поврати.

Имам извештаја, да непријатељ журно превлачи трупе и возове друмом Завлаке ка Крупњу. Не зна се, да ли је ово одступање снаге према нашем левом крилу. Будите на опрези, извиђајте и нападајте и одбијајте све непријатељске делове, који би долазили према нашем левом крилу. Везујте се са суседним трупама и указујте потребну помоћ. Будите увек спремни за покрет, било унапред, било у десно, у помоћ осталог дела фронта.

Пук и батерију на Јаловику задржите ту, док се ситуација на Прослопу и на Рожњу не расветли.“

У 3 ч. 55 од команданта Љубовиског одреда добијен је овај извештај (писан 5 авг. у 19 ч. 30):

„Борба од јутрос како је почела, сада се је мало стишала. Положај је одржан уз велики напор.

Батаљон 1-ог пука стигао је и посео положај: Зеленик—Осоје.

Непријатељ са пешадијом држи Сенокос и Кик; на положајима се укопава, наместио митраљезе. Цео дан дејствовао је хаубицама већега калибра из Љубовиске р. на даљини 8 км. Хаубица, по оцени артилериста, било је 12 на броју, потписати нашао је да има 6.

Ватра артилериска била је силна; Бобије и Зеленик преорани. Под заклоном ове артилериске ватре непријатељ привлачи пешадију 26. и 28. пешадиског пука. Данас је заробљено 5 аустриских војника."

Ноћ 5 и 6 августа код Љубовиског одреда прошла је на миру.

Још око 18 ч. приметило се, да непријатељ пред фронтом армије има јаке снаге, а нарочито артилерију. У ово време он је почео да обасипа положај Дринске дивизије II поз. јаком пушчаном и артилериском ватром, која се ускоро почела да стишава, али је одмах отпочела јака артилериска ватра, која је, с малим прекидима, трајала цео дан.

Да би се ситуација на десноме крилу поправила, одобрено је команданту Дринске дивизије I поз., да гонећи одред (2 батаљона 17. пука са брдском батеријом) повуче на крајње десно крило, а сем овога да и пољску артилерију групује тако, да ово крило успешније помогне. На правцу на коме је био гонећи одред, остао је 2-ги пешадиски пук II поз. са једном батеријом (воловска запрега), и он је овога дана држао са главнином десну обалу Врбићске р. Непријатељ је према њему држао: Петровића Гај, Брезици, Садовине и Бобије (к. 486). Око подне било је слабе артилериске и пушчане ватре.

У 7. ч. 30 послат је Врховној Команди овај извештај:

„На левоме крилу и центруму ове армије јутрос је мирно. На десноме крилу, почев од Гробља, непријатељ је отворио прво јаку пешачку и митраљеску ватру, која је почела да се стишава, али је у исто време отворена врло јака артилериска ватра, која још траје. Са фронта опет јављају, да се примећују неки делови како се повлаче у назад. Из штаба Дринске дивизије II поз. јављају, да се на Марјановића вису не виде јача одељења, и још су мишљења, да ово није озбиљан напад, већ да непријатељ врши повлачење.

Наше десно крило појачано је још са 3 батаљона и 1½ батеријом са центрума и левога крила, и наређена је највећа предострожност.

Команданту Дринске дивизије I поз. наређено је да према потреби даље појача десно крило, а њему ако буде било потребно, даће се појачање из Моравске дивизије II поз.

Командант Љубовиског одреда јавља, да је јуче било цео дан борбе на прослопским положајима. Непријатељ је нападао са 26-им и 28-им пуком и 12 хаубица. Батаљон из Моравске дивизије II поз., који му је послат у помоћ, стигао је тамо."

Командант армије и овога дана био је на одсеку Дринске дивизије I поз., где је од 7 ч. 50 отпочела јака артилериска борба. Наша је артилерија успела да ућутка непријатељске батерије на левој обали Толисавачке и Белоцркванске р., а тукла је такође и непријатељске пешадиске делове. Око 11 ч. ватра је прекинута, и на одсеку Дринске дивизије I поз. више је није било.

У 10 ч. 15 од команданта II Армије добијен је извештај: да су Комбинована и Моравска дивизија I поз. нападале јуче (5 авг.) непријатеља и до 15 ч. 30 допрле по линије: Сечански рт—Југовића коса, а докле су даље дошле у наступању, још нема извештаја. Данас ће ове дивизије продужити наступање, а једну ће дивизију командант армије упутити јужно од положаја Моравске дивизије I поз., у циљу напада на бок непријатеља на линији: Јаребичка црква—Завлака, Командант II Армије истиче, да је потребно јаче садејство на фронт непријатеља.

У 10 ч. 45 командант одреда са Дебелог брда јавља: да је ноћ проведена на миру, да непријатељ са Бобија није ништа предузимао, и да му стижу још 2 чете са 340 пушака.

Од Љубовиског одреда није још било извештаја о догађајима од јутрос, али се знало да се тамо води борба. Овај је правац за сада армији задавао највећу бригу, због његове велике осетљивости, због могућности да непријатељ групује јаче снаге на веома јаким положајима око Крупња па да извесне делове упути преко Јагодње и Сокоске пл. на Рожањ, и најзад због познате ухваћене непријатељске заповести. И ако се бригаде, које се у тој заповести помињу, још нису појављивале у целини у нападима на Љубовиски одред, ипак се није имало довољно основа да се верује да је та заповест измењена, и да поменуте бригаде нису на томе правцу.

У 10 ч. 50 командант армије издао је Моравској дивизији II поз. ову заповест:

„Важност правца Прослоп—Пецка захтева, да се линија *Прослоп—Рожањ* пошто по то очува. Обавештавајте се о стању Љубо-

виског одреда, и ако потреба захте, можете му одмах упутити још један батаљон и 2 пољска брзометна топа. Даље појачавање овога одреда можете сами вршити према Вашем нахођењу.

Непријатељ напада центар и десно крило ове армије.

Наша II Армија напада непријатеља преко Цера, Иверка и у његов леви бок.

У случају, да наше трупе на Прослопу попусте, предузмите потребне мере, да га у даљем продирању безусловцо зауставите."*)

У 14 ч. од команданта II Армије добијен је овај извештај: „*Комбинована дивизија* заузела је Цер—Косанин град и наступа Веселиновом врху. Заузела и Рашуљачу и гони непријатеља двема колонама: једном преко Цера и Видојевице; другом на Иверак, да олакша напад Моравске дивизије I поз. на Попов парлог.

Командант одреда са Дебелог брда у 16 ч. 20 јавља, да је непријатељ напустио Бобије, и да је наша једна чета отишла да заузме ову тачку.

Око 16 ч. 45 отпочела је јаче да дејствује артилерија Тимочке дивизије I поз. и видео се њен покрет преко с. Доње Сипуље ка ушћу р. Цернице. У исто време осетило се и дејство Моравске дивизије I поз. Наређено је команданту Дринске дивизије II поз. да са Тимочком дивизијом I поз. ухвати и одржава непрекидну везу.

Код *Љубовиског одреда* борба је вођена целога дана и непријатељ је успео да заузме *М. Рожањ* (к. 983) и *Петково брдо* (к. 978), али су послата појачања пристигла на време, и непријатељ је заустављен, о чему се у штабу армије сазнало тек доцкан у вече.

Овоме је правцу Врховна Команда обраћала нарочиту пажњу, зато је и привукла Моравску дивизију II поз. до Пецке и ставила је под привремену команду III Армије, и наредила овој да Моравска дивизија II поз. остане до даљега наређења на овом правцу у околини Пецке. Нарочито је било ризично, да лево крило армије крене за непријатељем у правцу Крупња и Лознице све дотле, докле се потпуно не рашчисти ситуација са правца од Љубовије, и докле се овај правац потпуно не обезбеди.

Према овоме у 17 ч. 30 команданту Моравске дивизије II поз. издата је из армије ова заповест:

„Врховна Команда наређује, да Моравска дивизија II поз. остане у околину Пецке до даљега наређења. Ово има везе са мојим обавештењима и наређењима односно ситуације на линији:

---

*) Ради лакоће у командовању, командант III Армије могао је за овај случај Љубовиски одред да стави под команду команданта Моравске дивизије II поз.

Прослоп—Рожањ. Ова наређења и даље остају у важности, а дивизију прикупите у околини Главице и Јаловика. 2. пешадиски пук нека остане где је сада до даљега наређења, но с тим, да не иде даље од линије: Остењак—с. Беловодић." --

Пошто је већ и 1. пешадиски пук био деташован и упућен на Прослоп, то је по овоме наређењу на Јаловику и Главици остао 3. пешадиски пук са $1^1/_2$ батеријом.

Од команданта Моравске дивизије II поз. добијени су у даљем току ови извештаји:

а) *Извештај у 17 ч. 45:* „Непријатељ напада од 17 ч. 20 Рожањ пешадијом и митраљезима. Резултат се још не зна. На Рожњу и Зеленику налази се један батаљон 2. пука а данас пре подне послао још једну чету.

На цео Прослопски положај упућено је до сада 9 чета 1. пука II поз. са митраљеским одељењима и 2 брдска топа. За команданта Љубовиског одреда назначио сам пуковника Рериха, који је у 14 ч. 40 добио по овоме наређење и отишао."

б) *Извештај у 19 ч.* јавља: да се 2. пешадиски пук II поз. са једном батеријом и водом коњице налазио у 11 ч. на линији: Беловодић—Остењак. Непријатељ је према њему на линији: Мрамор—Садовине—Рид—Петрића гај. Јачина непријатеља цени се 2—3 пука. Пошто се пук налази спрам левог крила III Армије, наређено му је, да се помери јужније на линију Остењак—Метаљ.

в) *Извештај у 22 ч. 45* јавља: да је непријатељ око 18 ч. заузео Рожањ, долазећи гребеном од Крупња; да су предузете мере да се задржи и протера; и да је 2. пуку II поз. наређено да приђе Пецкој.

У штабу армије ово је сматрано као нетачно, о чему је телефоном извештен начелник ђенералштаба Моравске дивизије II поз., а већ у 23 ч. 20 и сама дивизија је јавила, да је Рожањ остао у нашим рукама.

У 19 ч. 40 Врховна Команда извештава армију, да је команданту 12-ог кадровског пука наређено, да са пуком одмаршује на Дебело брдо, и да тамо узме под команду целокупан одред са задатком: да упорно брани правац: *Рогачица—Ваљево*, одржавајући сталну везу са командантом Ужичке бригаде, њеним деловима код Рогачице и Бајине Баште.

2) Рад појединих дивизија.

а) Дринска дивизија I поз.

Пошто је Моравска дивизија II поз. са својим колонама већ била стигла према Мрамору (к. 573) и кретала се ка Крупњу, то с обзиром на ово, и на ситуацију на десном крилу фронта армије

(пад Марјановића виса), командант дивизије наредио је да се 2 батаљона 17. пешадиског пука са брдском батеријом (који су били 5 августа упућени за гоњење непријатеља), задрже на Остењаку, докле су били дошли у току дана, да се ту прикупе и очекују наређење за покрет на крајње десно крило армије, у циљу отклањања синоћњег непријатељског успеха тамо, т. ј. да би се омогућило поновно заузимање Марјановића виса.

Да би се поправила ситуација на крајњем десном крилу, т. ј. да би се обезбедило поновно преотимање Марјановића виса, командант дивизије, споразумно са командантом Дринске дивизије II поз. (десни одсек), у 5 ч. наредио је, да се једна пољска батерија, која је била на Селишту, источно од к. 372, упути на крајње десно крило на Пејовац, и да се вод 3-ће батерије, под командом командира батерије, који је био у очекивању, између Церика и Шумера, крене на Равнајски вис (к. 271) и ту да се постави, ради амфиловања Пејовца и Овчаревца, т. ј. положаја, на који се повукла наша пешадија са Марјановића виса. Слабљење левог крила тога одсека командант дивизије могао је учинити једно услед тога, што је непријатељ према њему био у повлачењу, а друго услед доласка Моравске дивизије II поз. и његог избијања на Мрамор (к. 573).

У 7 ч. 50 9. батерија отворила је ватру на непријатељску пешадију, на коси између Толисавачке р. и Церовог потока, а потом када је пешадија ишчезла, пренела је ватру на непријатељску батерију од 6 топова, која је била на положају на раскрсници путева јужно од Нединог брда. Ову је артилериску борбу потпомагао и вод 3-ће батерије, који је остао на положају на безименој коти Шумера, и који је око 8 ч. 30 отпочео артилериску борбу противу непријатељске батерије од 6 топова и брдског вода (који су били на истим јучерашњим положајима), заштићавајући на овај начин 9. батерију. Непријатељске батерије су донекле биле ућутале.

Ускоро после овога појавила се још једна непријатељска батерија од 4 топа на даљини од 4200 м., позади непријатељског брдског вода, која је такође почела да туче 9. батерију. И на ову је вод 3. батерије отворио ватру и ускоро затим и ова је непријатељска батерија престала да дејствује. Ватра 9 батерије и вода 3. батерије прекинута је у 10 ч. 30, пошто више није било циља за гађање. У 9 ч. и 7. батерија са к. 320 отворила је јаку ватру на непријатељску батерију, која је тукла нашу 9. батерију те је и она својом ватром припомагала ућуткивању непријатељске батерије од 4 топа. Затим је ватра свих ових батерија пренета на непријатељску пешадију, која је одступала ка левој обали Толи-

савачке р., и када је ова изашла из сфере гађања ових батерија, а и услед појаве наших предњих делова из 2-ог пешадиског пука II поз. ватра је прекинута у 11 ч. Овога дана није било више ни артилериске ни пешадиске ватре према Дринској дивизији I поз.

Пошто је непријатељ испред левог крила већ далеко одступио, а Моравска дивизија II поз. отишла унапред у правцу Крупња (Равно брдо—Остењак), то је у циљу прикупљености дивизије командант дивизије у 18 ч. наредио, да се 6. пешадиски пук прикупи и дође у дивизиску резерву позади Рађевског Камена, а иза њега да дође дивизиски коњички пук. Командант дивизије известио је команданта Дринске дивизије II поз., да му поред 17. пешадиског пука може ставити на расположење и цео 6. пешадиски пук, за преотимање Марјановића виса. Ноћ 6|7 августа проведена на миру на целом фронту ове дивизије.

б) Дринска дивизија II поз.

Ток боја на левом одсеку. Падом Марјановића виса трупе левог одсека ове дивизије биле су доведене у доста тешку ситуацију. Узев овај положај, непријатељ је добио један солидан ослонац и наслон за даље извршење напада у десни бок и позадину одсека на левој обали Јадра: к. 241—к. 263—Гробље. Са гребена Марјановића виса (Алексино брдо) могао је се ставити под амфиладну ватру цео леви одсек. У сваком пак случају, ако се нападач и не би одлучио да извлачи артилерију на Марјановића вис, овај му може послужити као врло угодна осматрачка тачка, као што је то и било.

По паду Марјановића виса наређено је команданту одсека да у циљу обезбеђења свога десног бока предузме ове мере: да припреми све што треба, да може евентуално да образује фронт по своме десном боку, а нарочито са четом на Равнајском вису (к. 271); да се утврди десни бок и да се фортификациски објекти подесе и за евентуалну артилериску ватру.

У 4 ч. 30 послат је армији овакав извештај о ситуацији у току ноћи 5/6 августа: било је омањега пушкарања на целоме фронту; непријатељски напад на к. 241 око 11 ч. одбијен. За заузимање Овчаревца, и појачања на том положају одреда мајора С. Цепића, као и за евентуалан напад на Марјановића вис, упућен је у 1 час одред од 2 батаљона 17. пешадиског пука и вод брдске артилерије под командом мајора П. Радивојевића. Погрешку, коју је непријатељ учинио у току прошлог дана при нападу на леви одсек ове дивизије, хтео је овог дана да поправи, јер је данас тежио да напад добро припреми ватром. За овај циљ у 4 ч. 50 развила се на целом фронту левог одсека јака пеша-

диска и митраљеска ватра, која је нарочито била интензивна на фронту Гробља, као и на крајњем десном крилу левога одсека (к. 241). На к. 241 непријатељска је пешадија нападала са к. 239 и из саме Завлаке, тежећи да обухвати наш десни бок. Једно митраљеско одељење, постављено на ивици шуме (друго слово *а* речи Завлака) наносило је велике губитке нашем Четничком одреду код к. 241 све докле га наша артилерија није ућуткала. Ова чисто пешачка и митраљеска борба трајала је од 4 ч. 50 па до 7 ч. 30. Непријатељ и ако је у току прошле ноћи извршио груповање и најцелисходнији развој за продужење напада, ипак није много напредовао у своме нападу.

Око 7 ч. 30 отпочиње непријатељска артилерија силном унакрсном ватром да туче пододсек к. 241—к. 263. Једна његова хаубичка батерија постављена је била на Кику, а друга на левој обали Јадра у висини мех. Криваjнице, а доцније се ватри ових батерија придружила и ватра батерије са Бањевца.

Непријатељ је своју ватру сконцентрисавао час на к. 263, час на к. 241; ова је последња била јако тучена. Наша 5. батерија са к. 263, ма да је била засипана непријатељским артилериским зрнима, нарочито хаубичким, ипак није ућуткана, и своју је ватру поглавито управила на непријатељску пешадију. Са непријатељском артилеријом није се могла хватати у коштац, једно с тога, што је (нарочито хаубичка батерија) била ван домашаја наше пољске батерије, а друго стога што је непријатељска артилерија била бројно надмоћнија. Очигледно, непријатељ је тежио да к. 241 сломије артилериском ватром. Сви покушаји његове пешадије да приђе ка к. 241 остали су без успеха и поред његове знатне бројне надмоћности. Непријатељска пешадија и поред свега потпомагања артилериском ватром, није могла никако да пређе чистину испред линије к. 241—к. 263. Али поред свега овога, ситуација код наших трупа била је врло тешка. У 8 ч. 45 наређено је команданту под-одсека (к. 241—к. 263), да положај мора пошто пото одржати, а из опште резерве командант дивизије ставио му је на расположење 2 чете из 2-ог батаљона 6-ог пука I поз. У ово време нападач је тукао јаком артилериском готово унакрсном ватром, цео леви одсек. Непријатељ је увео у дејство (нарочито противу Гробља) нове батерије. Колико је се могло осмотрити, батерије су биле овако постављене: код Нединог брда једна брдска батерија, на Преком брду (6 км. западно од к. 263) прво једна батерија, а доцније 2 батерије. Дакле око 9 ч. леви одсек тукло је око 5 непријатељских батерија, постављених тако, да су се поједини делови положаја могли тући готово унакрсном ватром. Дејство непријатељске артилерије у току овога дана било је прецизно и

умешно, јер не само да је обасипан сам положај, већ и његова позадина тако, да се место резерава морало сваки час мењати. Често пута је био онемогућен сваки саобраћај положаја и друма долином Јадра. Могућност да је непријатељ могао да концентрише оваку прецизну ватру, давала му је одлична осматрачница на Марјановића вису, одакле је се потпуно добро видела, поред положаја, још и ближа и даља његова позадина.

Непријатељска артилерија овога дана била је у апсолутној надмоћности, наше су се батерије морале у главноме одрећи борбе с непријатељском артилеријом и ограничити се да дејствују само противу непријатељске пешадије. Узроци овоме били су: већи домет неких непријатељских батерија, које су биле ван дејства наших топова; бројна надмоћност непријатељских батерија; и најзад као најважније, непријатељ је са Марјановића виса видео цео распоред наших батерија, па је могао и да осматра и корежира своју ватру како му је требало, а готово све наше батерије биле су нађене и притиснуте врло јаком и прецизном непријатељском ватром.

Око 10 ч. Гробље је необично јако било обасуто непријатељском артилериском ватром, а наша артилерија била је немоћна да ово дејство ослаби или сасвим отклони. Наша пешадија, осећајући, да од своје артилерије нема довољно потпоре и заштите, почела је местимично да се колеба, и да попушта. Утицајем старешина свих родова, ово је се поправило, а команданту артилериског дивизиона наређено је, да одмах из свих оруђа отвори ватру, у циљу олакшања ситуације код пешадије, без обзира на жртве у људству и материјалу.

У 10 ч. 25 добијен је *извештај од команданта Четничког одреда* (к. 241), да је на целоме положају стање критично. Са резервом свога одреда задржао се на 50 м. иза старог положаја, а остали део упутио је на прву наредну косу уз Јадар. Четнички одред био је тучен јаком артилериском ватром јер је непријатељ учинио врло велике напоре, да се дочепа к. 241. Наређено је команданту Четничког одреда, да понова заузме свој положај код к. 241, и командант одреда је ово извршио, под најјачом ватром, подневши велике губитке.

У 11 ч. 30 послат је овај извештај команданту III Армије: да непријатељ и даље продужава бомбардовање положаја веома јаком артилериском ватром, и да наша артилерија нема успеха у борби са непријатељском артилеријом. У 11 ч. 35 имајући у виду стално тешку ситуацију на целоме положају, нарочито на десном пododсеку левог одсека (к. 241.—к. 263), командант дивизије ставио је команданту левог одсека на расположење из опште резерве

још 2 чете 2-ог батаљона 6-ог пука I поз. тако, да је сада тамо било поред 1-вог батаљона III прекобројног пука, вода митраљеза истога пука, 5. пољске батерије, још и цео 2-ги батаљон 6-ог пука I поз., и 2-га чета пионирског полубатаљона Дринске дивизије II поз.

У 12. ч. — подне командант Јадарског четничког одреда са к. 241 јавља: да је приметио повлачење једне непријатељске колоне левом обалом Јадра ка Мацарском гробљу, а тако исто и десном обалом Јадра повлаче се извесни слабији непријатељски делови. Извештајем од 13 ч. 10 јавља, да је колона за коју је јавио да се повлачи левом обалом Јадра јачине: 2 батаљона пешадије, један ескадрон коњице, комора и остали делови. Примећено је, да се та колона преко Алексиног брда креће путем за Текериш. Из овога се извештаја види, да оно прво није било повлачење, већ рокирање извесних непријатељских делова. Према доцнијем извештају једног артилериског официра са Овчаревца, ова је колона примећена, да се са Алексиног брда спушта ка с. Бадањи. Пред подне пешадиска ватра на целом фронту левог одсека јако је ослабила, готово завладало је затишје. Непријатељ није нигде имао знатнијега успеха, нити је могао прићи на блиска одстојања. Сви његови напори у овоме працу били су узалудни. Приметило се, да су се под нашом ватром знатни делови непријатељске пешадије растројавали у покривеном и шумовитом земљишту испред наших ровова. У ово исто време и непријатељска артилериска ватра била је скоро престала, настало је као неко затишје, које је трајало до 14. ч. Од 14 ч. непријатељ понова отпочиње тући цео леви одсек, нарочито Гробље, врло јаком артилериском ватром из свих раније поменутих батерија; а тучена је и позадина положаја тако, да је веза између положаја и позадине била врло тешка. Једновремено са артилериском ватром развила се на целоме фронту и пешадиска и митраљеска ватра, и непријатељ је чинио нарочито врло јак притисак на Гробље.

Око 18 ч., када је непријатељска артилериска ватра ослабила, и када је непријатељ вероватно сматрао да је напад довољно припремљен, непријатељска пешадија према левом одсеку кренула се поново на напад, са приметно јачим груповањем према Гробљу и нешто северније од овога. У току овога напада, а на представку команданта левог одсека, командант дивизије ставио му је на расположење из опште резерве још једну чету из 2-ог батаљона 5-ог пука I поз., којом је командант одсека појачао лево крило пододсека к. 241 — к. 263. Покрет непријатељске пешадије у напад дочекан је с наше стране најјачом пешадиском и митраље-

ском ватром, а тако исто и артилерија је добро потпомагала своју пешадију у одбијању овога напада.

Од 19—21 час, после једног малог затишја у нападу, развила се понова јака ватра на целом фронту левог одсека, и у овом времену дефинитивно је одбијен непријатељски покушај да овлада Гробљем. После 21 ч. на целом левом пододсеку настало је затишје, изузев обичнога пушкарања, у коме је проведена цела ноћ.

Напад на Марјановића вис и његово дефинитивно заузимање.

Пре него пређемо на напад на Марјановића вис, изложићемо претходно *акцију предузету за заузимање Овчаревца* и спречавања даљега непријатељскога продирања десном обалом Јадра. Од команданта десног одсека мајора С. Ценића добијен је извештај у 12 ч. 20, да је са одредом био принуђен да се повуче са Марјановића виса јуче у 17 ч. 30 на Овчаревац; али да се ни овде није могао задржати, већ је се повукао на Ратковац, леву обалу р. Коњушице. Мајору Ценићу је наређено, да заузме Овчаревац, као и да ће се за исти циљ упутити још 2 батаљона 17. пешадиског пука са једним водом брдске артилерије.

У 1 ч. 5 издата је писмена заповест мајору П. Радивојевићу, да се са 3. и 4. батаљоном 17. пешадиског пука и водом брдске артилерије одмах крене са Гробља у циљу заузимања Овчаревца. Под своју команду има узети и одред мајора С. Ценића (2 батаљона III прекобројног пука, 5-та брдска батерија, и једна чета дринског пионирског полубатаљона II поз.) Овчаревац се не сме напустити без наређења. Ако целокупна ситуација на десној обали Јадра дозволи, одмах предузети напад у циљу овлађивања Марјановића висом.

Одред мајора Радивојевића кренуо се са Гробља у 2 ч. У 4 ч. 30 одред је прешао Јадар за $1^1/_2$ км. низводно од ушћа р. Коњушице и почео се пети уз нагиб ка Овчаревцу. Извиђачка одељења известила су, да на Овчаревцу нема ни наших, ни непријатељских трупа, али да се у шуми на левој обали р. Цветуљице налазе непријатељски пешадиски делови. У том тренутку одред добије ватру са леве обале р. Цветуљице и командант одмах развије 2 чеоне чете ка северу у правцу Марјановића виса и Чајиновца, а 3-ћи батаљон и вод брдске артилерије форсирано продужи покрет ка Овчаревцу. Ове чете одмах отпочну покрет са задатком, да протерају непријатеља с леве обале р. Цветуљице, а потом са официрским патролама да предузму извиђање Марјановића виса и Чајиновца. Чим су ове 2 чете ушле у шуму на левој обали р. Цветуљице, убрзо се на целој линији развила борба са непријатељским деловима на овој обали р. Цветуљице. Непријатељ

је био изненађен тако, да је у тој шуми долазило до борбе на 50 м., и отпор, који је непријатељ давао, био је неорганизован и без потребнога јединства у дејству. После интензивне борбе од 3 часа, око 8 ч. заузет је Овчаревац, и цела лева обала р. Цветуљице била је очишћена од непријатељских делова, који су одступали ка Марјановића вису.

Око 10 ч. стигао је на Овчаревац са својим одредом мајор С. Ценић. Пошавши са Ратковца ка Овчаревцу упутио је био још једну своју чету на Стражу (к. 424, Влашић), да одатле заједно са оном још јуче одаслатом четом и тô за обезбеђење деснога бока, потпомогну одбрану Овчаревца. По доласку на Овчаревац мајор Радивојевић примио је команду над оба одреда и у циљу одбране учинио овакав распоред:

а) *Леви одсек*: 4-ти батаљон 17. пешадиског пука (3 чете) посео је леву обалу Цветуљице р. фронтом према Марјановића вису.

в) *десни одсек*: 3-ћи батаљон 17. пешадиског пука посео је леву обалу исте реке, фронтом према Чајиновцу.

б) 2-ги и 2-ћи батаљон III прекобројног пука у резерви позади Овчаревца.

г) 2 чете 3-ег батаљона III прекобројног пука на Стражи (к. 424, Влашић) десно бочно обезбеђење, као и за везу са левим крилом Моравске дивизије I поз. (II Армија).

д) 3 топа 5. брдске батерије на Овчаревцу, а 2 брдска топа из одреда мајора Радивојевића на раније означеноме месту.

Са оваквим распоредом одред је био притиснуо непријатеља јаком артилериском ватром на Марјановића вису тако, да му је онемогућио сваки покушај, било да продире десном обалом Јадра, било да нападне на десни бок левога одсека, (к. 241). У ово време, као и доцније, непријатељ са Марјановића виса није показивао никакву активност.

Командир 3-ег ескадрона је обавештен о покрету одреда мајора Радивојевића, и наређено му је, да са ескадроном, поред датог му задатка, одржава још и везу између трупа левог одсека и одреда мајора Радивојевића на Овчаревцу.

Пошто организује поуздану везу између дивизиског штаба и одреда на Овчаревцу, онда да продужи ову везу до Моравске дивизије I поз. (II Армија). Што чешће слати извешћа о ситуацији код одреда и код Моравске дивизије I поз.

Овога дана стигао је на Овчаревац командант 17. пешадидиског пука са 1. и 2. батаљоном и водом митраљеза 17. пешадиског пука и $1\frac{1}{2}$ брдском батеријом тако, да су тада укупно на десној обали р. Јадра, одређене за заузимање Марјановића виса, биле ове трупе.

а) 17. пешадиски пук (334) батаљона и вод митраљеза);

б) 2-ги и 3-ћи батаљон III прекобројног пука;

в) једна пољска батерија Дринског артилер. пука I поз.

г) 2-ги дивизион брдског артилер. пука (4. 5. и 6. батерија):

д) 1-ва чета пионирског полубатољона Дринске дивизије II. поз.

Свега: 6 батаљона пешадије; 2 митраљеза; 4 пољска и 11 брдских топова; и 1 пионирска чета.

У току ноћи 6 и 7 августа на Овчаревац је дошла још и 7. батерија Дринског артилер. пука I поз.

По доласку команданта 17. пешадиског пука на Овчаревац, мајор Радивојевић предао му је заповест команданта Дринске дивизије II поз., да чим пристигну појачања, има се још у току овога дана напасти Марјановића вис у циљу његова заузимања. Командант 17. пешадиског пука, у циљу оријентације послао је одмах 2 чете у насилно извиђање, и то једну на фронт к. 310 (Марјановића вис), а другу на западни крај Чајиновца. Резултат овога извиђања био је тај: да непријатељ држи и сада доста јако поседнут, како Марјановића вис, тако и западни крај Чајиновца. Непријатељ се цени на 2¹/₂ батаљона пешадије, извесан број митраљеза, и 1—2 батерије позади Марјановића виса.

План напада на Марјановића вис био је:

а) *на фронт* непријатељског положаја напада 3. и 4. батаљон 17. пешадиског пука са полазног положаја Овчаревска коса;

б) На лево крило Марјановића виса напада 2-ги батаљон III прекобројног пука, а десно од одво 1-ви батаљон 17. пука са полазног положаја Овчаревска коса;*)

в) *У општој резерви* (позади десног крила 2-ог батаљона III прекоброног пука, а левог крила 1-ог батаљона 17. пука) 2-ги батаљон и вод митраљеза 17. пука.

г) *Артилерија:* 4. и 6. брдска батерија постављене југо-источно од слова к. (Комирић,), а 1-ва батерија Дринског артилериског пука I поз. са Пејовца потпомаже напад;

д) *3-ћи батаљон* III прекобројног пука са 5. брдском батеријом потпомагаће напад са Страже (к. 424) у колико то буде могућно, и стараће се, да одржи везу са трупама Тимочке дтвизије I поз. које пристижу десно од њега.

Према наведеном плану, командант 17. пешадиског пука издао је заповест за напад на Марјановића вис. Напад на Марјановића вис отпочео је у 17 ч. 30 са овчаревачке косе.

*) Четири батаљона, који су одређени у I борбени ред. образовали су сваки за себе нападну колону тако, да је било 4 нападне колоне, свака јачине од по 1 батаљона. —

Ток напада.

а) *Прва фаза од 17—19 часова.* У овој фази сви батаљони I борбеног реда прешли су јаругу р. Цветуљице и до мрака 4. и 3. батаљон 17. пешадиског пука подишли под Марјановића вис. 1-ви батаљон 17. пука излазећи на предњу ивицу поменутога положаја био је дочекан врло јаком ватром, те му командант 17. пука пошаље појачање од једне чете из опште резерве (2-ги батаљон 17. пука). Општа резерва буде кренута за нешто у напред, али није прелазила р. Цветуљицу. На овај начин сви батаљони I борбеног реда подишли су непријатељским рововима тако, да ће прелазак бликске даљине до непријатеља извршити ноћу.

Пре него би се прешло на другу фазу напада, *изложићемо рад 3-ег батаљона III прекобројног пука са Страже.*

$2^1/_2$ чете овога батаљона одбиле су око 14 ч. напад непријатељске пешадије кроз с. Гор. Завлаку. По сопственој иницијативи капетан Пауновић (који је командовао са ове $2^1/_2$ чете) пређе у 16 ч. у напад, и успе да потисне непријатеља кроз с. Гор. Завлаку. У то време стигне и командант 3-ег батаљона са остатком батаљона и 5. брдском батеријом. Пошто је непријатеља потиснуо, овај батаљон са батеријом задржао се у борбеном распореду и заноћио на к. 300 (Гор. Завлака).

б) *Друга фаза* од 19 ч. до у сванућа 7 августа. 4. и 3. батаљон 17. пука продужавају приближавање, под заклоном мрака, непријатељским рововима.

Око 19 ч. 30 4-ти батаљон 17. пука извршио је јуриш, заузео к. 310 (Марјановића вис) и упао у непријатељске ровове на јужној ивици овога виса. Чим је овај батаљон избио на к. 310, одмах је отпочео да се утврђује. 3. батаљон 17. пука, који је наступао одмах десно од 4. батаљона, погрешио је у мраку правац, и скренуо полулево тако, да на Марјановића вис изађе позади 4. батаљона у 8 ч. 30 (6 авг.), и тако се на к. 310 прикупе 4. и 3. батаљон 17. пука и ту утврде. По овлађивању к. 310 непријатељ није сасвим био напустио Марјановића вис, већ је се само са к. 310 повукао био уназад за 700 м. и ту задржао. Деснокрилни батаљон (1-ви батаљон 17. пука), пошто је заузео предњу ивицу западног краја Чајиновца, одмах се утврдио, и појачан једном четом из опште резерве остао ту. Други батаљон по реду са десног крила (2-ги батаљон III прекобројног пука) ушавши онако у мраку у напред поменуту шуму, буде стављен под унакрсну пушчану и митраљеску ватру, те се у знатној мери растроји тако, да није био у стању одмах да продужи напад. С тога је командант одреда из опште резерве упутио једну чету, да би поузданије био везан даљи напад 3. батаљона и 1. батаљона 17. пука. Али пореметивши

ватром 2-ги батаљон III прекобројног пука у поменутој шуми, непријатељ изврши на овај контра—напад, не водећи рачуна о томе, да су 4. и 3. батаљон 17. пука већ заузели к. 310. Овај несмотрени непријатељски покрет искористили су 4. и 3. батаљон, и заузму цео Марјановића вис. Одашиљањем патрола у извиђање утврдило се, да се непријатељ ипак није потпуно повукао, и његово се присуство осећало на задњој ивици Марјановића виса.

У току ноћи 6|7 августа, ради припреме за даљи рад 7 августа *командант одреда издао је заповест:*

а) Да 4. брдска батерија изађе на Марјановића вис, и да се ту постави до 3 ч. 7 августа.

б) Да 6. брдска батерија изађе код 1-ог батаљона 17. пука на западни крај Чајиновца, и одатле у свануће својом бочном ватром да потпомаже наступање наше пешадије, ако би непријатељ покушао да даје и даље отпор. Постављање батерије имало је да се сврши до 3 ч. 7 августа.

в) Да се општа резерва (2 чете 17. пука и вод митраљеза истог пука) пребаци и у зору постави на десно крило нашега нападнога распореда—западни крај Чајиновца.

г) Пољској батерији Дринског артилериског пука I поз. која је у току 6 августа била постављена на Пејовцу и отуда потпомагала напад на Марјановића вис, наређено је да се у току ноћи пребаци преко Коњушице р. на Овчаревачку косу, ради потпомагања даљега напада. У току ове ноћи на Овчаревачку косу дошла је и 7. батерија Дринског артилериског пука I поз., и ту се поставила.

Према овоме, *груповање снаге 7 августа у зору било је овако:*

а) 4. и 3. батаљон 17. пука и 4. брдска батерија на к. 310 (Марјановића вис);

б) 1. и 2. батаљон и вод митраљеза 17. пука, и 6. брдска батерија на западном крају Чајиновца;

в) 3. батаљон III прекобројног пука, са 5. брдском батеријом на к. 300 (Гор. Завлака).

г) 2. батаљона III прекобројног пука у општој резерви, позади средине групе на Марјановића вису (к. 310) и групе на западном крају Чајиновца:

д) 2 пољске батерије Дринског артилериског пука I поз. са једном четом 5. пука I поз., као својом непосредном заштитом, на Овчаревачкој коси.

в) Моравска дивизија II поз.

Десно крило (2-ги пешадиски пук са једном батеријом). Пук је освануо на Солдатовића гајевима, 1-ви батаљон пребацио је још преко ноћи 2 чете на Остењак, а у 6 ч. прешле су преко

Ставске р. и друге 2 чете. 2-ги батаљон заноћио је на Дугом гају. 3. и 4. батаљон прешли су Ставску р. у 7 ч., а у ово време упућен је 1-ви батаљон на Равно брдо. У 8 ч. овај је батаљон рокирао лево и напред према Петрића гају, и поставио се фронтом према северо-источној страни положаја Брезици. 3. батаљон је заузео положај Беловодић; 4. батаљон је упућен са 3 чете на Равно брдо, а једна чета је била упућена као заштита артилерије. 2-ги батаљон у 10 ч. зазузео је косу на левој обали Врбићске јаруге, једну чету истурио је на Крст (лева обала Врбићске р.), фронтом у 2 правца: северо-западно ка Брезицима и јужно ка Бобији; батаљони су се на заузетим положајима утврђивали.

У 11 ч. извучена је на положај Беловодић и пољска батерија. Непријатељ је био посео положај према овом пуку: Бобије—(к. 486)—Садовине—Брезици и Петрића гај.

У 12 ч. 30 непријатељ је приметио утврђивање положаја Беловодић, те је отворио ватру из брдских топова противу 3 ег батаљона. На ову ватру одговорила је наша пољска батерија, и после неколико метака непријатељ је ућутао, те је и наша батерија обуставила ватру. Код 1. и 2. батаљона долазило је до слабе пушчане ватре са непријатељем на Брезицима и Бобији. Слате су патроле бомбаша у позадину непријатеља, и неке су од ових имале великога успеха.

Љубовиски одред.

На место пређашњег Љубовиског одреда под командом пешадиског мајора Вој. Ковачевића, састављеног из два батаљона III поз., једне допунске чете са једном Дебанжовом батеријом, формиран је овога дана по подне *нов Љубовиски одред* по наређењу команданта III Армије под командом пуковника М. Рериха. У састав овог одреда ушли су: $2^1/_2$ батаљона 1-ог пешадиског пука II поз. и један вод брзометне артилерије, поред оних јединица, које су раније сачињавале овај одред. 1-ви пук је се кренуо ка Прослопу са Главице око 16 ч., један батаљон (3-ћи) из овога пука био је још раније (5 августа) послат као појачање ка Рожњу. Овај 3. батаљон 1. пешадиског пука, који је био на положају Зеленик—Осоје, предузео је 6 авг. у 5 ч. извиђање и рашчишћавање предтерена од непријатељских слабијих одељења, те је с тога било пушкарања цело пре подне. На вису *Кику* (к. 842) непријатељ је имао извиђаче и сигналисте. Са те стране била је осута брза паљба, на шта је од стране 3-ег батаљона одмах отворена ватра, и после неколико минута почело је комешање непријатеља. Око 11 ч. непријатељ се повукао, запаливши неколико кућа. 2 Дебанжова топа са Зеленика дејствовала су и натерала

непријатеља да се повуче на *Сенокос* (к. 914) где му је и 1 митраљез уништен. Око 15 ч. командант 1-ог пука добио је извештај, да непријатељ јако надире ка Зеленику и Бобији. У то доба стигла је на Рожањ и 4-та чета 1. батаљона 1-ог пука, која је раније упућена на ту тачку као појачање.

Око 17 ч. непријатељ је напао Рожањ с деснога бока и позадине. Ову је борбу посматрао командант дивизије са Јаловика, јер се добро оцртавала линија нашег III поз. због дима црнога барута који је се јасно видео. Обавезници III поз. почели су одступати и били су одсечени с бока и позадине. Одмах су упућена 2 вода из главнине 3-ег батаљона трчећим кораком у помоћ командиру чете на Осоју, који је са његова 2 вода ударио у бок непријатељу. Артилерија са Зеленика такође је дејствовала. Око 8 ч. непријатељ је понова покушао напад, али је и тада био одбијен. Рожањ је остао у нашим рукама. Међутим у 18 ч. 15 командант 1-ог пука известио је команданта дивизије на Јаловику, да је Рожањ пао, да је одбрана Рожња оцепљена и заробљена, да извесни делови беже ка Пецкој са многим мештанима, међу којима је настала паника. С обзиром на овакву ситуацију, а ради заштите левога бока армије, предузете су одмах ове мере:

Команданту 3-ег пука наређено је, да код Пецке са једним батаљоном одмах заузме Брезак, (к. 617) а са једним Богданић;

Команданту артилериског дивизиона наређено је, да свих 6 топова постави на положај: Главица—Богданић, како би могао тући приступе од Рожња ка Пецкој;

Команданту коњичког дивизиона наређено је још пре тога у 5 ч. 30 чим се чула борба, да са дивизионом одмах оде Рожњу, ради подржавања наших тамошњих трупа; најзад команданту пука је наређено, да се са оном снагом коју може одвојити, крене преко Дреновог кика ка с. Ђуричиће, како би дошао у бок непријатељу, ако би овај почео силазити ка Пецкој. У 18 ч. 35 извештен командант армије да је Рожањ пао; међутим доцније се показало да Рожањ није пао, и да су га наше трупе одржале у својим рукама. О овоме је добијен извештај у 22 ч. 15 од команданта коњичког дивизиона, па је о овоме одмах извештен и командант III Армије.

Рад непријатеља.

6 август.

Око поноћи 5|6 августа V Армија се налазила у жестоким поновљеним борбама.

9. пешадиска дивизија све до ујутру одбијала је непријатељске узастопне нападе на фронту, али је ипак морала да се повуче ка Биљевинама, због озбиљно угроженог њеног левог крила и

бока од стране Тодоровог рта. Око подне било јој је и десно крило на Вел. Глави јако притиснуто, и морало се повући на вис Бобију (к. 442). Дивизија се још храбро држала на линији: Бобија —Биљевине, потпомогнута на левом боку вештом употребом једног полубатаљона из 6. ландверског пешадиског пука (21. ландверска дивизија). Али око 14 ч. надмоћнији непријатељ развио је био јаку снагу за напад тако, да је одступање дивизије било неизбежно. *36 пешадиска дивизија* са тешком муком борила се око висова југоисточно од Завлаке, са непријатељем у најмању руку њој равним, који се налазио на добро утврђеним положајима. Она је 9. пешадиској дивизији (која је изгубила 2000 људи) могла послати у помоћ ка с. Југовићима само 2 батаљона и 2 батерије, који на сваки начин нису могли дати никакав бољи обрт већ иначе неповољном току боја.

Снажан и успешан удар II српске Армије ђенерала Степановића у долини Лешнице; тешкоћа да се задобије пресудан успех са 13. корпусом над III српском Армијом ђенерала Јуришића—Штурма, створило је ситуацију V Армије у толико опаснију, у колико 4. корпус код Шапца није могао постићи никакав пресудан успех и поред ангажовања 29. пешадиске дивизије на западном крилу преко с. Маова, и 38. пешадиског пука преко с. Богосавца, противу I српске Армије ђенерала Бојовића.

VI Армија тек се спремала да код Вишеграда баци у назад тако звану Ужичку армиску групу тако, да је се утицајно дејство ове армије могло осетити тек у току од неколико дана. Али истрајати тако дуго на супрот једном далеко јачем непријатељу није се више могло.

Све трупе у осмодневним и непрекидним бојевима биле су до крајности исцрпене. Међутим морао се стално потискивати са нових утврђених положаја један врло храбар и жилав непријатељ, а при том се није имала за помоћ јуришној пешадији потребна јака и моћна артилерија.

Снабдевање по маломе броју и рђавих путева није задовољавало потребу; трупе су трпиле оскудицу у муницији и храни. Наступила је била бојазан, да се очекиваном општем нападу од стране српске главне снаге не би могло одолети. *С тога је командант V Армије ђенерал пешадије фон Франк овога дана око 15 ч. 30 наредио повлачење целе армије на западну обалу Дрине у Босну.*

Одступање је извршено без знатног узнемиравања од стране Срба.

В) II Армија.

1) Рад армије.

Око 8 ч. командант армије стигао је на бојиште у намери, да непосредно рукује бојем армије.

За своју осматрачницу изабрао је *Кик*, и на њему је организована телефонска веза.

1) *Код Тимочке дивизије I поз.*

У 9 ч. 40 команданту армије јављено је из армиског штаба (Вел. Бошњак), да Врховна Команда јавља, да је III Армија јако притешњена, и да би требало упутити Тимочку дивизију I поз. што пре у помоћ.

„Командант армије послао је једног вишег ђенералштабног официра из свога штаба да нађе команданта Тимочке дивизије I поз., и да му саопшти наређење, да се дивизија одмах крене ка Текеришу, (показујући му најкраће правце за Текериш), а командант дивизије да дође на Кик, да прими заповест за даљи рад.

У 14 ч. командант Тимочке дивизије I поз. стигао је на Кик, где га је *командант армије упознао са ситуацијом и предао му ову писмену заповест*:

„Непријатељ, који продире долином Јадра притеснио је десно крило III Армије код Завлаке.

Комбинована и Моравска дивизија I поз. успешно продиру преко Цера и Иверка на његову позадину, и сада се налазе на линији: *Косанин град—Биљевине—Рашуљача—Вел. Глава (к. 367)* с тим, да Моравска дивизија I поз. наслања своје крајње лево крило на косу к. 295 (безимена коса на којој пише реч „Доња“ од села Бадање), и мост на потоку „Грубановац“ (на састанку његовом са р. Вел. Церницом). *Наређујем:*

Да *Тимочка дивизија I поз.* остави један пешадиски пук и једну брзометну батерију на друму: Шабац—Текериш код Скакалишта (к. 268) фронтом према северу, где ће остати на мом расположењу, везујући се с коњичким одељењима код Брестовца, и хватајући везу са Шумадиском дивизијом I поз. код Слатине, а са дивизијом да енергично нападне непријатеља у бок на линији: *Марјановића вис—Доња Бадања*, ослањајући се на лево крило Моравске дивизије I поз., и везујући се са десним крилом III Армије.

Напад треба да буде брз и силан, те да се непријатељски притисак на III Армију ослаби. Слати ми чешће извешћа о ситуацији и о стању борбе.

Ја ћу се налазити на Кику (с. Текериш).“

Командант Тимочке дивизије I поз. оставио је на расположење команданту армије на Дугом рту 13. пешадиски пук „Хај-

дук Вељка" са једном брзометном батеријом, а са осталим трупама предузео је извршење задатка онако, како је то изложено у релацији команданта Тимочке дивизије I поз. за овај дан.

2) *Код Моравске дивизије I поз.*

Око 9 ч. није се опажао никакав живљи рад код Моравске дивизије I поз., с тога је ком ндант армије преко телефона тражио извештај о ситуацији од команданта дивизије. Одговорено му је, да један батаљон подилази Вел. Глави и да у том правцу наступају 1-ви и 3-ћи пешадиски пук са 2 батерије.

По заузећу Вел. Главе, напад ће се продужити на Рајин гроб. Сада је застој због Комбиноване дивизије. 16 пук је са једном батеријом на левом крилу за обезбеђивање из долине Јадра, а један његов батаљон је на позадњој коси, и обезбеђује лево крило и позадину 16. пука, јер је синоћ непријатељ покушао покрет са 1—2 чете у правцу Влашића, па на то није обраћена пажња. На путу Јаребице—Завлака, 16. пук је приметио велики број кола, те је наређено да са неколико метака открије ту колону. Сем тога јавља да је III Армија прилично притиснута и да је треба помоћи.

Око 14 ч. 45 командант армије приметио је да је код Моравске дивизије I поз. опет настао застој, и на питање зашто је ово овако, командант дивизије је одговорио да се чека на VI прекобројни пук, да се крене на Рајин гроб на Иверак и да садејствује нападу, који ће бити сада предузет. Командант армије наредио је после овога команданту Моравске дивизије I поз., да журно наступа, јер је сваки изгубљени минут од велике штете по нас.

Пред вече (није забележен час) добијен је од команданта Моравске дивизије I поз. овакав извештај (писан у 18 ч.): „У 16 ч. заузео сам Рајин гроб, пошумљени вис, одмах предузео гоњење пл. Иверком, и овога часа сам са челом дивизије на Поповом парлогу. Непријатељски заштитнички делови почели су давати отпора на *Балвану—Барице.* Предузео сам гоњење и рачунам, да ћу до мрака заузети *Вучија пласт* (к. 346).

Заплењено је: 2 хаубичке батерије са коњима штајерске расе; маса муниције пешадиске и артилериске, и сви инструменти за музику; доста пушака и осталог материјала и 8—10 митраљеза, у колико се могло у први мах сазнати. Одређен је официр за попис заплењеног материјала, који ће га послати V пуковској окружној команди у Ваљево.

У долини Јадра код јаребичке цркве ка Лозници, примећено је кретање неких већих возова у колони.

Ја ћу се налазити на путу венцем Иверка ка Вучијем пласту". —

3) Код Комбиноване дивизије. Око 8 ч. командант армије добио је од команданта Комбиноване дивизије овај извештај: „Синоћ, после велике непогоде и кише, око 20 ч. десна колона заузела је Косанин град и одмах извела на положај 2 пољска топа.*)

Јутрос у 6 ч. лева колона заузела је Рашуљачу. Предузећу одмах енергично гоњење непријатеља двема колонама: *Десна колона* од 2 пука и 2 пољске батерије гониће правцем: Цер пл. — Видојевица—с. Стража (јужно од Лешнице); *лева колона* од 3 пука и 3 батерије гониће правцем: Рашуљача—Јадарска Лешница—Карауле—Јеринића ада.

У вези сам са Моравском дивизијом I поз., с којом споразумно вршим гоњење". —

У 15 ч. *командант армије послао је по ордонансу команданту дивизије заповест*, да са VI прекобројним пуком одмах са источне стране нападне Рајин гроб, те да помогне Моравској дивизији I поз. у заузећу ове тачке.

Командант Комбиноване дивизије извештава: да је Рајин гроб заузела побочница његове леве гонеће колоне. На положају Рашуљача—Рајин гроб заплењено је много топова и кара и осталога материјала. Дејство наше хаубичке артилерије противу Рајиног гроба било је сјајно.

После овога *командант армије добио је од команданта Комбиноване дивизије овај извештај* (на блок—листу, на коме није назначено: када је и одакле послат, нити је забежен час пријема): „У 15 ч., када се претходница ове дивизије спуштала са Рашуљаче ка с. Милини једна непријатељска колона, јачине око једног пука, спустила се са Поповог парлога у с. Каменицу, одакле се почела развијати за напад, хватајући се косе Козији рбат (к. 467).

Ову колону тучем јаком артилериском ватром, а VI пук I поз. упућен је са к. 465 (северно од Биљевине) на Козији рбат. Колона, која гони гребеном Цера, налази се на Кумовцу". —

У 20 ч. командант армије је извештен од команданта Комбиноване дивизије из Јадранске Лешнице, да је дивизија стигла на линију: *Видојевица—Парлог—Јадранска Лешница.*

4) *Код Шумадиске дивизије I поз.* У 6 ч. примљен је од команданта Шумадиске дивизије I поз. овај извештај: „дивизија је остала на своме фронту; у току ноћи није било ничега, сем омањих чарки патрола пред десним крилом, центром и левим крилом.

*) Командант Комбиноване дивизије доцније у својој релацији наводи: „по доцнијим подацима Косанин град заузет је у 5 ч. 30".

Појавили су се предњи делови непријатељских нападних колона. Друго нема ничега новог. Очекујем извештај од команданта одсека; шта буде било од јутрос јавићу накнадно". —

У 6 ч. 30 послата је из армиског штаба (Вел. Бошњак) команданту Шумадиске дивизије I поз. ова заповест:

„У јучерањој борби *Комбинована и Моравска дивизија I поз.* напале су непријатеља, и око 16 ч. заузеле линију: *Југовића коса—Сечански рт,* и продужиле даље напредовање. Данас ће се напад продужити, и још једна дивизија биће упућена да нападне непријатељски бок на линији: Завлака—Јаребичка црква.

Предузмите мере, да безусловно и до пожртвовања осигурате позадину овим дивизијама од непријатељских покушаја из Шапца. Коњичка дивизија има задатак, да дејствује на просторији: Слепчевић—Ново Село. Према појављеној потреби и могућности појачајте је са Шумадиским коњичким пуком I поз., једним батаљоном, и једном брзометном батеријом. Шаљите што чешћи извештај о стању код Вас". —

У 9 ч. 20 саопштено је команданту Шумадиске дивизије I поз. телефоном, да је наша војска заузела највишу тачку на Церу, и да гони непријатеља ка Видојевици.

У 11 ч. 45 командант Шумадиске дивизије I поз. телефоном извештава армиски штаб: *да је наредио дивизији повлачење на десну обалу р. Добраве.*

Упитан из армије због чега сада ово чини, када на своме левоме боку има целу Коњичку дивизију, командант дивизије одговорио је како му је командант Коњичке дивизије обећао, да ће ступити у борбу, али се до сада дејство Коњичке дивизије није осетило; сем тога како је командант 19. пешадиског пука изјавио да ако и даље остане где је, неће после моћи извући свој пук. После овога од *команданта Шумадиске дивизије I поз. примљен је опширан извештај (писан у 20ч. 30)* у коме командант покушава да образложи горњи свој поступак повлачења. Тај извештај гласи: „Ова дивизија нападнута од непријатељских трупа код Шапца, борила се с непријатељем од 6 ч., када је била нападнута, па до подне, на својим положајима: *Лескића мех.—Кулина—Шанчеви—к. 162 (источно од Варне) и Слатина (к. 205)* и пошто је центар и десно крило одбило неколико непријатељских напада, трупе десног крила, центра и левог крила десног одсека код Кулина и Шанчева толико су биле попустиле, да је се морала да утроши сва дивизиска резерва, после чега сам у дивизиску резерву довео 2 чете 10. пука од Слатине, које су такође убрзо биле утрошене за исти циљ. Када сам остао без резерве, и када ме је командант12. пука известио, да су хаубице и артилерија центра у опасности да буду

заробљене, а командант 11. пука, да се без појачања још једног новог батаљона неће моћи одржати на своме одсеку; као и наглашавање команданта 19. пешадиског пука, да ће и њему ускоро требати појачања, тада сам наредио повлачење дивизије на положаје десне обале р. Добраве.

Повлачење је извршено без непријатељскога гоњења, сем пешадиском и артилериском ватром. Дивизија сада држи положаје: *Бунарине мала до р. Млакве*, а на Кујавици налазе се 2 чете 6. пука III поз., које ће зором заменити 3-ћи коњички пук.

У правцу непријатеља упућене су данас после подне око 6 ч. коњичке патроле ради извиђања.

Ако се обистини, да непријатељ повлачи своје трупе ка Шапцу, онда ћу га сутра напасти; у противном упорно ћу бранити горе поменути положај: Бунарине мала—р. Млаква.

Податке о губицима још немам. По казивању наших официра и заробљених непријатељских војника, губици непријатељски су 4000—5000 љ.

По провереним подацима, добијеним од непријатељских војника српске и хрватске народности, на простору: Мишар—Шабац—Слепчевић—Маови—Варна, као и западно од ове просторије, непријатељ има ове пукове; 69. 37. 32. 28. 3. босански, 6. новосадски, 86. суботички, 70. 44. 23. сомборску регименту, и један батаљон јегера. Пукови су већином од 3 батаљона, а има их и од 2. Изгледа, да има доста коњице, но нисам могао да сазнам колико.

По казивању заробљеника, у Шапцу и околини непријатељ има око 60 топова разног калибра. Шабац је јако утврђен са препрекама од жица, а ивица је минирана. Онострана савска обала од Шапца до Кленка такође је утврђена и снабдевена укопаним батеријама.

Ако ова дивизија и сутра буде принуђена на повлачење биће потребно да се освежи и новим појачањима, како би могла што упорније и што дуже да штити правац ка Вел. Бошњаку.

Мишљења сам да би Коњичка дивизија са двема својим батеријама требала одмах да се групише према мом левом боку, те да једновремено директно осигурава правац: Шабац—Текериш, који правац ова дивизија више не може да штити, као и да штити мој леви бок.“—

Око 23 ч. саопштено је команданту Шумадиске дивизије I поз. наређење Врховне Команде, где се Шумадиска дивизија I поз. ставља под команду команданта I Армије, и да стиже једна дивизија за појачање.

5 Код Коњичке дивизије.

У 18 ч. командант армије послао је по ордонансу команданту Коњичке дивизије ову заповест:

„Непријатељ, који је бранио Цер и Иверак, потпуно је разбијен, оставивши силан плен и топове, каре и масу материјала и повлачи се хитно ка Дрини. Комбинована и Моравска дивизија гоне ка Дрини. Потребно је, да ово стање искористите гоњењем у правцу Лешнице, јер и сама појава коњице у томе правцу унеће и увећаће панику код одступајућих непријатељских делова.

Пасивно држање на положајима, на које сте се повукли по моме нахођењу без потребе, одузеће Вам могућност да искористите најбољи моменат за дејство Вашег рода оружја.

Ради управљања саопштава Вам се, да се један пешадиски пук и једна брзометна батерија налазе у биваку источно од Лисине, и ако потреба захте, то ће сутра бити зором истакнут на положај код Скакалишта, да се можете ослонити на њега.

Данашњи напад на Шумадијску дивизију I поз. није био *јаче озбиљности**), да је Коњичка дивизија морала да пређе у пасиву. На против, ослањајући се десним боком на Шумадиску дивизију, могла је доста користити активним дејствовањем, па ма то било и најужих размера.

Даље Вам се саопштава, да ће Комбинована дивизија, која је већ избила на Кумовац, још у току ноћи избити на Видојевицу, па се према томе и управљајте.

Известите ме какве сте наредбе о овоме издали. Одржавајте непрекидну везу са армиским штабом, који се налази на Радоњића брду.

Пошаљите ми 5 сигурних и поузданих ордонанаса". —

У 18 ч. 45 од команданта Коњичке дивизије примљен је по ордонансу овакав извештај:

„Према свима добијеним извештајима од извиђачких делова, јачина непријатеља, који се налази према мени јесте: 2 пука пешадије, једна батерија и један пук коњице.

Предњи делови мојих трупа са левог одсека већ су у борби с предњим деловима непријатељским, који наступа према Осоју (к. 272).

Ради појачања левог одсека и осигурања комуникациског правца: с. Бојић—Текериш, задржао сам један батаљон и митраљеско одељење 15. пешадиског пука, ставио га под моју команду и упутио га на леви одсек, ради појачања истог.

У исто време част ми је изложити рад и ситуацију, у којој се данас налазила Коњичка дивизија.

---

*) Па је се ипак Шумадиска дивизија повукла и чак помишља и на нова одступања.

Шумадиска дивизија I йоз. водила је бој на линији: Варна—Шанчеви—Лескића механа.

Коњичка дивизија налазила се је на њеном левом крилу, а на положају: Брестовац—Раскршће—десна обала р. Думаче, штитећи на тај начин комуникације: Бојић—Текериш.

Око подне Шумадиска дивизија I поз. повукла се је на положај Заблаће (Бунарине мала)—к. 174. Услед овога Коњичка дивизија је променила свој фронт и задржала се на линији: Белеге (к. 280)—Стари виногради—Љигин гроб.

Из извешћа под ·/1 може се оценити колико је угрожена комуникација: с. Бојић—Текериш. С тога налазим, да би моје трупе на овој линији требало знатно појачати.

Ја ћу се налазити на друму: Бојић—Текериш код Парлога (к. 249)."

У 19 ч. йослаша је из армије команданшу Коњичке дивизије ова зайовесш: „Наређено је, да Вам се 13. пешадиски пук са једном брзометном батеријом стави још вечерас на расположење, а до даљега наређења задржите и батаљон из 15. пука, који сте задржали, све докле се ситуација не разјасни. Наређење у 6 ч. послато одлаже се, цокле се ситуација не разјасни."

У 23 ч. 45 од команданша Коњичке дивизије йримљен је овај извешшај:

„Према наређењу команданта II Армије, а пошто ми није ништа саопштено о сутрашњем задатку и улози Шумадиске дивизије I поз., *која ме је својим йериодичним насшуйањем и одсшуйањем ка Шайцу и од Шайца доводила врло чесшо у веома крийичне сийуације и комйромийовала усйех Коњичке дивизије,* која је својим енергичним дејством до самопожртвовања успела, да 5 ов. м. са 2 пука прекине везу Шабац—Лешница, тукући се са непријатељем у селима: Прњавору и Богосавцима, где је само 2-ги пук имао 6 официра мртвих и рањених (од 15 у пуку), а главнина дивизије стигла и заноћила је на положају: Цуљковић—Главица, одакле је у 19 ч. тукла артилериском ватром одступајуће непријатељске колоне са Цера (о чему има за сведоке гг. Барбија, Чернова и Генчића, ратне дописнике, који су у логору Коњичке дивизије и ноћили), па услед одступања Шумадиске дивизије сутра дан од Шапца, морала отићи назад, то моја одлучна заповест за сутра 7 тек. месеца гласи: *„Дивизија найред на нейријашеља; йравац Лешница."* Ако сутра у вече добијете извешће, да Коњичка дивизија више не постоји, у толико више славе за храбру Коњичку дивизију и мене."

У 15 ч. 40 од команданша III Армије йримљен је овај извешшај (йисан у 14 ч. 30):

„На фронту ове армије вођена је данас борба од 5—16 ч., када је непријатељ одбијен на целом положају. Око 6 ч. извршено је поново груписање, и једним снажним изненадним налетом према Марјановића вису овај је заузет. И ако главна линија одбране иде преко Пејовца и Овчаревца, а Марјановића вис је само предњи положај, покушаће се, да се он ноћним нападом заузме.

По свима подацима пред фронтом, и исказима непријатељских рањеника и заробљеника, непријатељ је у борбама 5 и 6 августа претрпео велике губитке. Ноћас журно пребацује трупе и возове од Завлаке ка Крупњу, али се још не зна, у коме циљу он то чини.

Мој рад за сутра зависиће од података, које будем добио од мојих трупа, као и података, које будем добио од те армије.“

У 6 ч. послат је команданту III Армије овакав извештај:

„*Комбинована и Моравска дивизија I поз.* нападале су јуче непријатеља, и до 15 ч. 30 допрле су до линије: *Сечански рт—Југовића коса*, а докле су сада дошле у наступању немам извештаја.

Данас ће све дивизије продужити наступање, а једну ћу дивизију упутити јужно од положаја Моравске дивизије I поз., у циљу напада на бок непријатеља на линији: *Јаребичка црква—Завлака.*

Потребно је и јаче садејство те армије на фронт непријатеља“.

У 10 ч. 20 из штаба армије послат је:

Врховној Команди и команданту I и III Армије овакав извештај:

„*Комбинована дивизија* заузела Цер, Косанин град, и наступа ка Веселиновом врху, заузела и Рашуљачу. Гони непријатеља двема колонама: *једном* преко Цера и Видојевице; *другом* на Иверак, да олакша напад Моравске дивизије I поз. на Попов парлог.“

У 12 ч. — подне од команданта III Армије примљен је овакав извештај:

„Ноћ је код трупа ове армије прошла на миру. Јутрос око 5 ч. 30 отпочела је борба на нашем крајњем левом крилу према Шумеру и Солдатовића гајевима. 17. пук и дивизион артилерије стигли су ноћас као армиска резерва. *Моравска дивизија II поз.* овога тренутка (6 ч. 30) челом својим прошла је Ставе. Непријатељ је извесним деловима предузео напад у правцу Прослопа“.

У 16 ч. из штаба армије послат је Врховној Команди овакав извештај: „Услед јаке навале непријатељске, Шумадиска дивизија I поз. почела је око подне повлачење на положаје на десној обали Добраве.

Коњичка дивизија држи положај: Белеге—Сувача—Стари виногради—Синошевић, а штаб јој је у Парлогу.“

У 17 ч. команданту III Армије послат овакав извештај: „да се Тимочка дивизија I поз. креће за напад на Марјановића вис, који ће напасти у 20 ч. III Армија да пошаље једно одељење да ухвати везу са левом колоном Тимочке дивизије I поз. код Цветуљске цркве“.

У 20 ч. 45 из армиског штаба послат је Врховној Команди овакав укупан дневни извештај:

„По последњим извештајима око 18 ч. *Комбинована дивизија* заузела је *Рајин гроб* и *Рашуљачу*. На Рајином гробу заплењено је много топова, кара и новог материјала; гоњење се продужује.

Моравска дивизија I поз. креће се да нападне Попов парлог; *Тимочка дивизија I поз.* креће се преко Влашића и Доње Бадање, да нападне непријатеља на Марјановића вису и у долини Јадра. *Шумадиска дивизија I поз.* јавља, да је се повукла на десну обалу Добраве: *Заблаће—Бунарине мала—Вукошић—Вучевица—Кујавица.* Ово изгледа да није тачно, јер по разговору на телефону са командантом 11. пука, који је био на десном крилу, његов пук је још на левој обали Добраве“. —

На основу целокупне процене ситуације код армије, *командант II Армије издао је у 21 ч. свима командантима дивизија овакву заповест*:

„Све дивизије продужиће сутра 7. ов. месеца извршивање, односно довршивање датих им задатака.

Шумадиска дивизија I поз. постараће се, да што тачније сазна снагу непријатеља и известиће ме како бих могао предузети одговарајуће мере.

Коњичка дивизија предузеће извршење наређеног јој гоњења непријатеља преко Лешнице тек пошто са придатом јој пешадијом и артилеријом потисне непријатеља, непријатељска одељења, која се према њој налазе.

Комбинована дивизија потребним деловима својим посешће Видојевицу и њене огранке, те да олакша Коњичкој дивизији гоњење непријатељских делова, који су се ноћас појавили пред њом на линији: *Брестовац—Белег (к. 280)—Стари виногради—Љигин гроб*, а тако исто ради сваке евентуалности, оставиће потребну посаду на Церу, ради поседања свију правaца, који са севера прелазе у долину Лешнице.

Организовати прикупљање и попис плена средством коморе и војника, који немају оружја. Сав плен упућиваће се у Вел. Бошњак начелнику артилерије ове команде, који ће га спроводити на Уб, а одатле где Врховна Команда нареди.

„Заплењени коњи, ручни пионирски алат, телефонски кабл и томе подобно, пошто се попишу, предаће се командама шта којој треба“. —

У 22 ч. 15 из Врховне Команде примљено је ово наређење: „Да би били слободни у Вашој даљој акцији према непријатељу у Јадру, наређено је да дивизија са Уба из I Армије одмах одмаршује у Драгиње, и да команду над Шумадиском дивизијом I поз. прими командант I Армије са задатком: да брани даље продирање непријатеља од Шапца ка Ваљеву и Текеришу. Тимочка дивизија I поз. остаје и даље под Вашом Командом. Штаб I Армије долази сутра (7. ов. м.) у Драгиње. Са Вашим штабом приђите ближе Вашој армији, и о месту известите“. —

2). Рад појединих дивизија.

а) Моравска дивизија I поз. У 12 ч. 30 и у 14 ч. непријатељ је покушавао напад према левој колони, али је оба пута, после крваве борбе одбијен. Према десној колони непријатељ није предузимао напад, само су се целе ноћи у Трбосиљској котлини пушкарале патроле.

У 5 ч. 30 командант дивизије издао је заповест обема колонама, да предузму напад.

Упитана Комбинована дивизија за ситуацију код ње одговорила је, да 2 пешадиска пука са једном батеријом наступају Цером, а остатак долином р. Лешнице. Напад почиње у 6 ч.

У ово време командант леве колоне јавља, да је предузео напад на Вел. Главу. Наређено му је, да постепено, и у вези са Комбинованом дивизијом, врши предузети напад.

16. пешадиски пук јавља, да се ка Завлаци види велики број кола, као да је комора.

У ово време већ се почео развијати бој код дивизије у два правца. Десна и лева колона нападају на Вел. Главу, а крајње лево крило, 16. пешадиски пук, упорно брани положај Југовићи —Беглук.

Бој на Иверку. У 6 ч. лева колона се већ ангажовала, наступајући од Спасовине и Шеварине ка Вел. Глави. Њена артилерија, и ако обасута ватром са две стране, ипак снажно потпомаже своју пешадију, крчећи јој пут ка главном непријатељском положају. Пребацивање пешадије непрестано се врши. Непријатељ туче јаком пешадиском и артилериском ватром нашу пешадију и артилерију, и обасипа целу просторију масом својих зрна. Осећа се да ће борба бити јака и да непријатељ упорно брани положај.

У 7 ч. 30 Комбинована дивизија извештава да је Косанин град на Церу заузет синоћ у 20 ч., а Рашуљача јутрос у 6 ч.

Борба леве колоне развија се нормално. Под Вел. Главом виде се стрељачки стројеви читавих чета, наша артилерија почиње да гађа непријатељске пешадиске ровове. Артилерија десне колоне сва је ангажована; хаубичка батерија својим силним дејством већ потреса непријатељске батерије; ватра пешадиска и артилериска постаје све интензивнија. 1-ви пешадиски пук по батаљонима постепено подилази Вел. Глави, узимајући распоред за фронтално и бочно дејство на Вел. Главу; а артилерија обе колоне држи непријатељску артилерију у шаху.

У 9 ч. 15 на питање телефоном од стране команданта армије каква је ситуација, одговорено му је: да један батаљон подилази Вел. Глави, и да на томе правцу наступају 1-ви и 3-ћи пешадиски пук са 2 батерије. 16. пешадиски пук са једном батеријом је на левом крилу, ради обезбеђивања из долине Јадра, а један његов батаљон је на позадњој коси, и обезбеђује лево крило и позадину 16. пешадиског пука.

Синоћ је непријатељ покушао покрет са 1—2 чете у правцу Влашића, али на ово није обраћена пажња. Сада је застој због Комбиноване дивизије, а по заузећу Вел. Главе продужиће се напад на Рајин гроб. Са Цера примећено је повремено нагло одступање непријатеља, те је обраћена пажња Комбинованој дивизији да колона форсира Цером. За сада биће најбоље, да Комбинована дивизија има 1—2 батаљона за појачање, ако је потребно.

На путу Јаребице—Завлака 16. пук је приметио велики број кола, те је наређено, да са неколико метака открије ту колону. Сем тога јавља, да је III Армија прилично притиснута, и да је треба помоћи.

Лева колона, подилазећи Вел. Глави, трпела је јаку непријатељску пешадиску и артилериску ватру, и после тешког и упорног постепеног њеног напредовања, успела је око 11 ч., да овлада Вел. Главом, а непријатељ је одступио у бегству ка Рајином гробу и околним јаругама. У 14 ч. 50 наређено је, да лева колона одмах предузме напад на Рајин гроб, и саопштено јој је, да је и VI прекобројном пуку наређено да тамо иде. Лева колона, прикупивши се мало у 15 ч. једним силним налетом избије на Рајин гроб, тако рећи на леђима разбијенога, и до панике преплашенога непријатеља. За овим пробојем непријатељског фронта, у коме је сломљен главни непријатељски отпор, настало је гребеном Иверка гоњење непријатеља који је безобзирце бежао.

За ово време код 16. пешадиског пука, који је са једном батеријом био остављен на левом крилу дивизије, у циљу заштите његовог левога бока и позадине, борба се у главноме развијала овако: Око 6 ч. послате патроле у извиђање долине Јадра јављају,

да се јача непријатељска одељења не примећавају чак до близу Јаребичке цркве и Кика; од Завлаке виде се још одељења и групе возова. Изведена је једна батерија и наређено јој, да туче групе возова, који од Завлаке одступају ка Лозници. Један вод послат је одмах на положај између Горње и Доње Бадање, одакле је све до 14 ч. доста успешно тукао те возове, пошто је био ућуткао непријатељску хаубичку артилерију са Кика. Код Доње Бадање (лево крило) у подне почела је јака борба. Непријатељска артилерија засипала је наш положај, али без великога дејства; пешадија је почела да подилази положају. На целоме фронту водила се борба. али без велике јачине; јака је била само артилериска ватра. У оваквој ситуацији пук је био све до 15 ч.

У 15 ч. 30 командант дивизије издао је ову заповест:

„За даље продирање и гоњење непријатеља гребеном Иверка наређујем:

Десна колона: 1. 3. и 2. пешадиски пук, са 1-им и 2-им дивизионом пољског артил. пука и хаубичком батеријом, наступа одмах гребеном Иверка.

Лева колона: 16. пешадиски пук са придатом му батеријом за сада служи за обезбеђење левога бока и позадине дивизије, и креnуће се за десном колоном по накнадном наређењу. До покрета остаће на свом садањем месту.

Ја ћу се налазити код десне колоне. Сви остали делови дивизије остаће на својим досадањим местима.“

Лева колона. Од ове је послат један батаљон као побочница на положај с. Бадање са задатком, да упорно брани положај, докле десна колона не изврши свој задатак. Крећући се ка одређеном положају, батаљон је био стављен под јаку артилериску ватру, али он је ипак стално посео и утврдио к. 295. Непријатељ је напао овај батаљон, али после борбе од 2 часа био је принуђен да се повуче, претрпивши велике губитке. Непријатељ се повукао око 19 ч. Пук и батерија тако су преноћили, истуривши у долину Јадра јача одељења.

Десна колона. Овде се гоњење развијало у главноме овако: на челу колоне био је 1-ви пешадиски пук, за њим 3-ћи, па онда 2-ги пешадиски пук. По 2 батерије биле су између пукова, а на зачељу хаубичка батерија.

У 17 ч. 20 заустављено је гоњење непријатеља његовом заштитницом на Поповом парлогу, али је један наш батаљон био довољан да ову заштитницу протера, и гоњење је продужено даље.

У 18 ч. командант дивизије послао је команданту армије овакав извештај:

„У 16 ч. 20 заузео сам Рајин гроб (пошумљени вис), одмах предузео гоњење пл. Иверком, и овога часа са челом дивизије сам на Поповом парлогу. Непријатељски заштитни делови почели су давати отпора на Балвану—Барице. Предузео сам гоњење и рачунам да ћу до мрака заузети Вучија пласт (к. 346).

Заплењено је: 2 хаубичке батерије са коњима штајерске расе; масу муниције пешадиске и артилериске; и сви инструменти за музику; доста пушака и осталог матерајала и 8—10 митраљеза, у колико се то могло у први мах сазнати.

Одређен је официр за попис заплењенога материјала, који ће се послати V пуковској окружној команди у Ваљево.

У долини Јадра код јаребичке цркве ка Лозници, примећено је кретање неких већих возова у колони.

Ја ћу се налазити на путу венцем Иверка ка Вучија пласту.“

На Поповом парлогу остављена су 2 батаљона 3-ег пешадиског пука, и 5-та батерија, а наређено је гоњење са 1-вим пешадиским пуком, 4. батеријом и остатком 3-ег пешадиског пука. За њима иде 2-ги пешадиски пук са 1-вом и 3-ом батеријом и хаубичком батеријом. 16. пешадиски пук са 6. батеријом остаје код Доње Бадање.

У 20 ч. заустављен је покрет и заноћило се у оваквом распореду: *1-ви пешадиски пук* са 4. пољском батеријом на Вучија пласту; на првој чукици позади њега 2 батаљона 3. пешадиског пука; *2-ги пешадиски пук* са 2 пољске и једном хаубичком батеријом на Балвану; 2 батаљона 3-ег пешадиског пука са 5. батеријом на Поповом парлогу; све остале јединице на својим положајима. Свака група за себе обезбеђује своје преноћиште. Штаб дивизије на Балвану.

Од Комбиноване дивизије добијен је извештај, да се она зауставила на линији: *Видојевица—Парлог—Јадранска Лешница*, и ту ће заноћити, а *Тимочка дивизија I поз.* извештава, да ће у 20 ч. нападати непријатеља двема колонама у долини Јадра.

Данашњим бојем Моравска дивизија I поз. успела је да овлада пл. Иверком. На овај начин извршен је пробој непријатељскога фронта и дивизија је успела да одвоји 8. непријатељски корпус од 13. непријатељског корпуса који оперише долином Јадра.

По брзини непријатељскога одступања у нереду, по томе што у току ноћи није вршио ноћни напад, по напуштеним оруђима, материјалу, стоци и осталој спреми, по кретању непријатељских возова од јаребичке цркве ка Лозници, по страху који је овладао код непријатељских официра и војника, као и у опште по свима знацима видело се да је непријатељ био сасвим сломљен на целоме фронту, и да је био у општем повлачењу ка Дрини. Ве-

лика је погрешка Моравске дивизије I поз. што гоњење овако сломљеног и деморалисаног непријатеља није вршено енергично и што није продужено и ноћу; ово у толико пре и лакше, што смо се налазили на нашем земљишту и међу нашим елементом. Да је се овако радило, сасвим би резултати битке на Јадру били друкчији, а непријатељ, растројен и деморалисан, имајући још позади себе озбиљну препону, као што је р. Дрина (са мало мостова), претрпео би несумњиво потпуну катастрофу.

б) Комбинованa дивизија.

За данашњи рад командант дивизије са Кика у 5 ч. 45 издао је овакву заповест:

„Услед синоћне непогоде, VI прекобројни пук и 6 .пук II поз. нису могли да заузму линију: *Рашуљача—Парлог.* Од команданта трупа на Цер пл. још није добио извештај, да је заузео Косанин град.

Према овоме наређујем: да се одмах енергично продужи напад, и што пре заузме линија: *Косанин град—Биљевине—Рашуљача.*

По заузећу ове линије, дивизија ће продужити енергично гоњење непријатеља гребеном Цера и Видојевице ка Лешници правцем: Трбосиље—Јадранска Лешница ка Дрини.

За ово гоњење наређујем·

„*1. Десна колона.*

Командант потпуковник Тодор Павловић.

II прекобројни пук.
V „ „
2 пољске брзометне батерије.
2 вода болничара.

1. *Десна колона* полази са Косаниног града чим га освоји, и гони правцем: Косанин град —Кумовац пл.—Видојевица— —Шанац—Стража.

2. Лева колона.

Командант ђенерал Мих. Рашић

а) *Претходница.*

Командант потпуковник Вој. Николајевић.

VI прекобројни пешад. пук.
1 пољска брзометна батерија.
1 вод болничара.

а) *Претходница* формираће се на Рашуљачи, по заузећу исте. Чим буде формирана, гониће непријатеља правцем: Рашуљача—Каменица — Јадранска Лешница — Карауле (на Јадру)—Јеринића ада.

б) *Главнина*

Командант пуковник Ал. Петровић.

б) *Главнина* полази са Рашуљаче за претходницом на 3 км. одстојања.

6. пешадиски пук II поз.
I прекобројни пук.
2-ги хаубички дивизион.
2 вода болничара.

в) *Заштитница.*
1 чета I. прекобројног пешадиског пука.

в) *Заштитница* маршује за главнином на 1000 м.

3. *Десна и лева колона* морају одржавати што јачу везу, наступајући тако, да чело десне колоне увек буде истакнуто 2—3 км. од чела леве колоне. Лева колона тако исто одржаваће везу са Моравском дивизијом I поз. која гони непријатеља преко Иверка.

4. *I степен муниционе колоне* кренуће се одмах са Раките преко Текериша за левом колоном на одстојању 10 км.

II степен муниционе колоне долази на Текериш, и ту остаје до даљега наређења.

5. *Пионирска чета* најенергичније продужиће рад на оправци пута: Стара судница—Текериш—Милина на р. Лешници.

6. *Болничарска чета* евакуисаће што пре рањенике са завојишта, и кренуће се преко Текериша—Рашуљаче и с. Милине за левом колоном.

7. *I пољска болница* данас евакуише своје рањенике, а сутра биће спремна за полазак за левом колоном до с. Милине. Време поласка одредиће се накнадно.

II пољска болница остаје на досадањем месту до даљег наређења.

8. *Телеграфско одељење* подиже телефонску линију за левом колоном. Линију: Кик—Тројан скинути, а десна колона да се веже телефонском линијом од с. Каменице—Кумовац. пл.

9. *Трупне коморе* прикупљају се код Кика, и под командом капетана М. Радосављевића кренуће се за I степеном муниционе колоне на 2 км. одстојања.

10. Ја ћу бити на челу главне трупе претходнице леве колоне." —

Командиру ескадрона са Кика у 6 ч. 45 издата је ова заповест:

„*Ситуација данас у 7 ч. оваква:* дивизија је заузела Косанин град—Биљевине—Рашуљачу, и предузеће одмах енергично гоњење непријатеља двема колонама:

Десна колона (2 пука и 2 батерије) гони гребеном Цера и Видојевице ка Лешници.

Лева колона (3 пука и 3 батерије) гони долином р. Лешнице ка Јеринића ади.

Наређујем, да се одмах кренете са Белега правцем: с. Десић —Бобије (Карановац)—Чокешина—Лешница." —

У 7 ч. са Кика послат је команданту армије овај извештај:

„Синоћ после велике непогоде и кише око 20 ч. десна колона заузела је Косанин град, и одмах извела на положај 2 пољска топа.

Јутрос у 6 ч. лева колона заузела је Рашуљачу.

Предузећу одмах енергично гоњење непријатеља двема колонама:

Десна колона од 2 пука и 2 пољске батерије гониће правцем: Цер пл.—Видојевица—с. Стража (јужно од Лешнице).

Лева колона од 3 пука и 3 батерије гониће правцем: Рашуљача —Јадранска Лешница—Карауле—Јеремића ада.

У вези сам са Моравском дивизијом I поз., с којом ћу споразумно вршити гоњење.

По доцнијим податцима Косанин град заузет је у 5 ч. 30." —

Рад десне колоне.

У 11 ч. 40 командант колоне издао је заповест за гоњење (ове заповести нема у релацији), по којој је образована колона за гоњење непријатеља гребеном Цера ка Видојевици и даље.

У 14 ч. развила се борба између претходнице и непријатеља на Веселиновом врху (к. 583). Наша батерија са Косаниног града успешно туче Веселинов врх. У ово време стиже на Косанин град један вод 1-ве шумадиске батерије.

Дејство ових топова и претходнице нанело је ужасне губитке непријатељу на Веселиновом врху.

Командант претходнице у својој релацији овако у главноме излаже борбену ситуацију: при подилажењу ка положају Веселинов врх, предња трупа претходнице дочекана је јаком пешадиском ватром са предњих тачака овога положаја. Непријатељ је имао само пешадију и 2 митраљеза. По сазнању од рањених непријатељских војника, непријатељ је био јак 3 чете са једним митраљеским одељењем.

После упорне одбране и јакога налета 1-вог и 2-ог батаљона са митраљеским одељењем, непријатељски делови одступили су ка Церу (к. 630), где су се прикупила непријатељска одељења и из долине р. Лешнице. У овоме тренутку официрска патрола јавља команданту претходнице, да се у правцу Бобије (к. 372) види један велики бивак од свих родова војске. Командант претходно је ово проверио и нашао за тачно, и сем тога приметио да се слабији непријатељски делови упућују са Бобије ка Веселиновом врху.

Имајући поред себе непријатеља и на Церу и са десног бока од стране Бобије, командант претходнице се одлучио да се заустави и да спреми положај за одбрану. Од 15 ч. 30 до 16 ч. 30 настао је застој. Командант колоне, дошавши до претходнице и

оријентујући се о ситуацији одлучио се, да стане са претходницом, а главнину није ни кренуо са Косаниног града. Разлози су му: умор, глад, истрошени и борбом потрешени војници, мало артилериске муниције, јак положај Цер, и нејасна ситуација северно. Поред свега овога рад команданта колоне у овој ситуацији био је и сувише спор.

Десна колона заноћила је у оваквом распореду:

Једна чета на к. 467 (источно од Цера); 2 пука са 2 топа на Веселиновом врху; 5. пук са 5 топова на Косанином граду. Распоред много развучен.

Рад леве колоне.

I прекобројни пук образовао је 2 колоне: једна напада правцем: *Преки рт—Рашуљача*; а друга *к. 582—Парлог (к. 449)—Рашуљача.* Резерва позади десног крила. Са овим се врши обухват непријатељских далова на линији: *Ровине (к. 372)—Рашуљача—Рајин гроб.* Ради јачега обухвата командант је наредио да митраљеско одељење оде на крајње десно крило пука, и да отуда анфиладном ватром туче непријатеља. Борба је текла правилно, наступање је, због јаке пешадиске и митраљеске ватре, вршено у скоковима и по десетинама.

6. пук II поз. продужио је напад истим правцем ка Рашуљачи, одржавајући везу са I прекобројним пуком, који врши обухват непријатеља. Он је успео да заузме линију лево од Карауле испод Тројана, која је означена за крајње десно крило пука. Ту је пук заноћио и ухватио везу са I и VI прекобројним пуком. У току ноћи било је само пушкарања. Јутрос у 3 ч. 30 пук се кренуо напред, и у 5 ч. 40 цео борбени поредак отпочео је напад на непријатеља. Непријатељ се постепено повлачи, и обасут најјачом артилериском ватром, у масама одступа ка Иверку, користећи шуму као заклон. Јутрос је примећено на к. 449 и к. 582 кретање непријатељских јачих колона са правца југо-исток косом Цера ка северо-западу. Изгледа, да му је јачина један пешадиски пук и нешто топова. Код Рашуљаче још се води борба, непријатељ се брани доста упорно, али без успеха.

У с. Трбосиљу развила се јача борба с непријатељем, који је био утврђен и имао више митраљеза. Непријатељ је дао снажан отпор, сачекавши наше стрељачке стројеве до јуришне даљине. Снажним налетима 1-вог и 3-ег батаљона непријатељ се поколебао и дао у бегство, остављајући велики број мртвих и рањених.

VI прекобројни пук продужио је напад у 4 ч. 50.

Непријатељ је почео да одступа са пешадијом и митраљеским одељењима, не дајући отпор.

Први борбени ред VI прекобројног пука избио је на Рашуљачу у 5 ч. 40, дочекан од стране непријатеља јаком артилериском и митраљеском ватром.

Непријатељска пешадија задржала се на јужној падини Биљевине, тукући анфиладно Рашуљачу, а једна непријатељска батерија била је на ивици шуме Рајиног гроба. Јаком непријатељском ватром било је укочено напредовање VI прекобројног пука.

У 9 ч. 30 Вел. Глава још није пала, и то омета рад леве колоне. Телефоном је захтевано од команданта Моравске дивизије I поз., да се што пре заузме Вел. Глава и Рајин гроб, те да се гоњење може наставити.

Даље је продужено напредовање колоне у духу издате писмене заповести.

У 20 ч. 30 из Јадранске Лешнице командант дивизије издао је свима јединицама ову заповест за преноћиште:

„Данашње наше енергично гоњење имало је одличних резултата. Заплењено је 20 брзометних топова, 39 кара, преко стотине кола, врло велики број коња, и осталога материјала, међу којима и један аероплан.

Моравска дивизија I поз. избила је до Вучијег пласта, где ће јој претходница заноћити.

За преноћиште дивизије наређујем:

1) *Десна колона* заноћиће на линији: *Шанац—Видојевица* (*к. 369*) са сталним предстражама.

2) *Лева колона* заноћиће овако:

а) *VI прекобројни пешад. пук* са пољском батеријом заноћиће на линији: к. 328—Парлог (к. 288) са сталним предстражама.

б) *I прекобројни пук* заноћиће на линији јужно од Парлога до ушћа Вратачке р. у Јадар.

в) *6. пешадиски пук II поз.*, II-ги хаубички дивизион, заноћиће на левој обали Вратачке р., северно и јужно од пута Текериш—Лешница.

г) *Пионирска чета* заноћиће на терену где дође са радом на оправци пута.

Телеграфско одељење код дивизиског штаба.

3) *Пукови у првој линији* ухватиће везу међу собом; I прекобројни пук ухватиће везу са Моравском дивизијом I поз.

4) *Наћи путовође* за прелаз преко Јадра и Дрине, прикупити што тачније податке о непријатељу, који је оперисао овим правцем, о местима непријатељских мостова, и све остале податке који могу помоћи нашој офанзиви.

5) *Трупне коморе* заноћиће на Рашуљачи с тим, да профијантски делови дотуре још ноћас храну трупама, па се зором врате на своје место.

6) *I. степен муниционе колоне* заноћиће на Рашуљачи; II степен на Текеришу.

7) *Болничарска чета* заноћиће у с. Каменици, поред пута Текериш—Лешница.

8) Ја ћу бити на путу Текериш—Лешница на левој обали Вратачке р." —

У 20 ч. послат је команданту II Армије овакав извештај:

„Са дивизијом избио сам на линију: *Видојевица—Парлог—Јадранска Лешница,* на којој ће дивизија заноћити. Сутрашњи рад зависиће од ноћашњих прикупљених података о непријатељу и прелазима на Јадру.

Ја ћу заноћити поред пута на левој обали Вратачке р." —

Међутим овај извештај команданта дивизије није био тачан. Ово потврђује извештај његове десне колоне са Косанин града (писан у 18 ч.), који гласи: „Са одредом сам у оваквом распореду: на к. 467 1 чета; на к. 583 II прекобројни пук са једним водом брзометне батерије; а остатак одреда V прекобројног пука са 5 топова на к. 706. К. 583 (Веселинов врх) заузета у 15 ч. са врло великим губицима. У време борбе био сам у артилерији и сувише слаб, јер је батерија имала свега 300 зрна, а није било никакве наде, да се ова може ускоро добити. У 16 ч. 30 стигла је потпуно и 2-га батерија. Са к. 467 вршеним извиђањем сазнало се, да се на Церу (к. 630) прикупљају са разних страна јачи непријатељски делови.

Према овоме што се је извиђањем видело и сазнало, а знајући стање својих трупа, и борбе које су се имале јуче, ноћас и данас, ја сам се решио, да у оваквом распореду и на овим тачкама заноћим, и да рано сутра предузмем напад на Цер.

Јасно се види, да још јуче непријатељске колоне са Бобија (к. 372), северо-источно од Цера, иду истоку ка некој нашој трупи. За сада знам по једном извешћу, да је северо-источно од ове колоне један од коњичких пукова, а по неким гласовима Тимочка дивизија II поз." —

Командант дивизије је с правом замерио команданту десне колоне што није извршио његову заповест, т. ј. што није више напредовао, и констатовао је, да је десна колона пореметила безбедност преноћишта, а за сутра дан брзину маневра, који Комбинована дивизија изводи заједно са Моравском дивизијом I поз. Да би се ово изостајање десне колоне могло за ноћас поправити, командант дивизије наредио је команданту VI прокобројног пука,

да одмах пошаље један свој батаљон на Видојевицу, те да на тај начин створи ослонац десном крилу распореда за преноћиште.

Командант дивизије обавестио је команданта десне колоне, да је лева колона заноћила на линији: Видојевица—Парлог—Јадранска Лешница, и наредио је, да се десна колона крене сутра у 4 ч. гребеном Цера ка Видојевици, где ће заузети одбранбени положај и чекати даљу заповест. На Церу (Косанин град) оставити један батаљон са једним водом артилерије, са задатком, да обезбеђује правце према северу, а од истог батаљона једну чету оставити на Веселиновом врху.

Команданту II Армије по подне послат је овакав извештај (није назначен час):

„Данас у 19 ч. 30 са левом колоном избио сам на линију: *Слатина—Јадранска Лешница*, и одмах ухватио везу са Моравском дивизијом I поз. Десна колона ове дивизије зауставила се на линији: *Косанин град—к. 467*. Услед овога задоцњења, одредио сам један батаљон VI прекобројног пука за држање Видојевице.

Сутрашњи рад одредићу према подацима, које будем добио о непријатељу.

Услед енергичног гоњења непријатељ је одступио ка Јадру, остављајући нам као ратни плен: 20 брзометних топова; 39 кара; преко 100 кола са разним материјалом; велики број коња; читава једна санитетска колона; један аероплан и други материјал.

На путу Текериш—Лешница био је највећи неред, који показује, да је одступање било у паничном страху, а одступање је било почело, када је била отворена ватра из хаубица, управљена на пут кроз теснац.

Молим за наређење, да општинске и полицијске власти предузму одмах укопавање лешева: људских и коњских, које трупе не буду стигле да изврше. Тако исто било би потребно, да горње власти сав заостали материјал по терену прикупљају комисиски и предаду војним властима.“ —

Претходница леве колоне (VI прекобројни пук) гонила је до Вратачке р., па је ту скренула на север. У 23 ч. 30 претходница је стигла на Парлог (к. 288) и ту зе зауставила. Овде је командант претходнице добио заповест од команданта дивизије (23 ч.), да се ту на Парлогу (к. 288) заустави и преноћи, а један свој батаљон да упути на М. Видојевицу (к. 369), да је заузме и брани. Међутим цела претходница требала је да заузме Видојевицу (к. 404) као јак ослонац и ту да заноћи.

Од команданта Моравске дивизије I поз. добијена су 2 извештаја:

а) *Са Поповог парлога* (писан у 18 ч. 30) у коме јавља да је у 16 ч. 20 заузео Рајин гроб, и одмах предузео гоњење Иверком,

и у 18 ч. са челом дивизије избио на Попов парлог. Непријатељски заштитни делови почели су давати отпор на Балвану и Барици. Рачуна, да ће до мрака заузети Вучија пласт (к. 346).

б) *Са Балвана* (писан у 22 ч. 30) да је са дивизијом избио на гребен Иверка. Чело дивизије стигло је до Балвана (к. 265). Један пешадиски пук са једном батеријом штити леви бок дивизије, и одржава везу са Тимочком дивизијом I поз., која вечерас напада непријатеља на линији: Кик—Марјановића вис.

в) Коњичка дивизија.

Овога дана ситуација је била оваква:

Шумадиска дивизија I поз. била је на положајима: Варна (к. 162)—Гор. Врањска—Лескића механа, са задатком: да тај положај упорно и до пожртвовања брани, затварајући тим правце, који воде од Шапца за Текериш и Коцељеву.

Комбинована дивизија нападаће на Косанин град. *Коњичка дивизија* држи линију: Брестовац—Раскршће—Метковић до р. Думаче, са 2 пука и 2 батерије на тим положајима, а са 2 пука у резерви на раскрсници путева за Бојић и Слатину, источно од Гушиног гроба, са задатком: да осигурава простор између Шумадиске и Комбиноване дивизије и штити правац Бојић—Текериш.

Непријатељ предњим деловима држи цуљковићску косу и с. Добрић.

Две непријатељске колоне, у јачини по један пешадиски пук и по једна батерија и нешто коњице, крећу се од Слепчевића ка Богосавцу.

Командант Коњичке дивизије био је намеран, да са Коњичком дивизијом остане неко време на овим положајима, па када се ситуација пред фронтом коњичке дивизије са свим разјасни, и када добије подробније податке о стању Шумадиске дивизије I поз. да са дивизијом нападне непријатеља у десни бок у правцу Метковић—Махови, али при том не остављајући правац: Цуљковић—Грушић—Двориште.

Да би командант дивизије овај правац обезбедио, наредио је у 4 ч. 20 команданту 3-ег коњичког пука, да са једним ескадроном и митраљеским одељењем појача одсек Брестовац—Раскршће, којим командује пуковник Туцаковић. Око 9 ч. командант дивизије добио је извештај, да се непријатељски коњички пук и један батаљон пешадије налази код с. Цуљковића. Око 11 ч. командант дивизије добио је извештај од патроле, да је једна непријатаљска колона од 1—2 пука пешадије и 3 батерије ноћила између 5|6 августа код Прњавора, и да је од јутрос рано одмаршевала ка с. Бела река.

У ово време командант дивизије чуо је разговор преко телефона између команданта 19. пешадиског пука, који је са пуком био код с. Варне (к. 162) и команданта Шумадиске дивизије I поз., где командандант пука јавља, да га 3 непријатељска пука нападају правцем: Маови—Варна. Како је командант Коњичке дивизије лично посматрао ток боја на левоме крилу Шумадиске дивизије I поз. са Слатине (к. 205) и видео, како је непријатељ од Маова кренуо пешадију у колонама, око 2 пешадиска пука, и, када је дошао на 1 км. западно од Варнанске цркве, после јаке и тачне ватре са Варнанског положаја, почео да одступа, то се командант Коњичке дивизије умешао лично у овај телефонски разговор и рекао, *да непријатељ у овоме моменту не напада, већ одступа.* Командант 19. пука чувши то, исправио се одмах и рекао, да непријатељ у овом моменту заиста не напада, већ одступа. (Релација команданта Коњичке дивизије).

Овом приликом командант Шумадиске дивизије I поз. рекао је команданту Коњичке дивизије, *да се носи мишљу за повлачење**), и да с тога тражи од команданта Коњичке дивизије један коњички пук, да му штити леви бок у одступању. Командант Коњичке дивизије одмах је наредио, да командант 2-ог коњичког пука да своје митраљеско одељење 3-ем коњичком пуку, и овај је пук упутио са Слатине ка Орловцу, да се стави на расположење команданту Шумадиске дивизије I поз.

Око 11 ч. 15 на телефону у штабу Коњичке дивизије чула се заповест команданта Шумадиске дивизије I поз. за одступање, међутим о овоме командант Коњичке дивизије није добио никакав извештај, ни од команданта Шумадиске дивизије, ни од официра за везу. Када је командант Коњичке дивизије тражио команданта 10. пешадиског пука, који је био на Слатини (с којим је дотле био везан телефоном) видео је да је веза прекинута и да је 10. пук одступио. Доцније је добијен извештај и од официра за везу (писан у 10 ч. 40), у коме јавља о одлуци команданта Шумадиске дивизије I поз. да ће да одступи. У исто време јавља, да му је командант Шумадиске дивизије I поз. рекао, да извести команданта Коњичке дивизије и да тражи да коњица артилериском ватром од Метковића и атаком заштити ово одступање. Међутим треба имати у виду, да је, у моменту издавања заповести за одступање, командант Шумадиске дивизије I поз. имао још потпуно недирнут пук од 4 батаљона на Слатини (к. 205), и цео 19. пеша-

---

*) Тешко је разумети ову намеру команданта Шумадиске дивизије I поз. за повлачење у моменту, када му и командант Коњичке дивизије и командантт 19. пука тврде: *„да непријатељ у овоме моменту не напада, већ одступа.“*

диски пук код Варне (к. 162), који је слабо нападан од стране непријатеља, и чија је само артилерија дејствовала.

Из овога добијеног извештаја, командант Коњичке дивизије видео је да Шумадиска дивизија I поз. одступа право на прихватни положај: *Орловац—Вукошић—Салине њиве*, и да ће се задржати на десној обали Добраве на линији: *Бунарине мала — к. 174 до р. Млакве.*

По жељи команданта Шумадиске дивизије I поз., да се атаком заштити његово одступање, командант Коњичке дивизије није поступио, пошто је ово било потпуно непотребно.

Како је овим одступањем Шумадиске дивизије I поз. промењена ситуација и код Коњичке дивизије, и како је правац: Слатина—Бојић—Текериш остао незаштићен, а бок и позадина II Армије изложени удару целе једне непријатељске здружене бригаде, то је се командант Коњичке дивизије одлучио, да га угодним положајем Коњичке дивизије заштити.

На основу овога, *командант Коњичке дивизије у 11 ч. 20 издао је ову заповест*:

„1) *1-ва бригада* са батеријом да се повуче на положај Стари виногради (к. 239), и ту заузме положај за одбрану.

2) *2-га бригада* са батеријом да постепено одмаршује ка Осоју (к. 272), где ће се задржати до даљега наређења.

3) *Шумадиски дивизиски коњички пук* да заузме Љигин гроб (к. 210) на друму: Бојић—Текериш.

4) *Трупна комора* у с. Румској.

5) *Мунициона колона* на раскрсници пута и друма код с. Матејевице.

6) *Штаб дивизије* на Парлогу (к. 249), на друму: Бојић—Текериш."—

Покрет је наређен одмах. На маршу у 11 ч. 45 командант дивизије наредио је команданту 2-ге бригаде, да се са бригадом задржи на положају: Белеге—Сувача, а не на Осоју.

Око 12 ч. — подне дивизија је почела повлачење у 2 колоне, и то:

Десна од Метковића косе преко Гушиног гроба на Старе винограде;

Лева од Брестовца преко Белега (к. 280) на Осоје (к. 272).

Десна колона око 13 ч. 30 стигла је на Старе винограде неузнемиравана од стране непријатеља; али код леве колоне заштитнички делови имали су борбу са предњим непријатељским деловима на Брестовцу и к. 284 између с. Милошевца и Дворишта. Заповест послата команданту 2-ге бригаде у 11 ч. 35 да се задржи на Белегама (к. 280), стигла му је тек онда, када је он око 13 ч. 30

стигао на Осоје, због чега је наредио, да 4. коњички пук понова заузме Белеге. За појачање ове колоне командант дивизије послао је одмах и 2-ги коњички пук на Осоје. У то време непријатељ је већ наступао слабим деловима од с. Десића ка Дворишту, а артилериском ватром тукао Тројанов град. После краће борбе, Белеге су биле у нашим рукама, и поседнуте 4. коњичким пуком. На маршу штаба ка Парлогу, на друму код Бркића дућана, командант дивизије стигао је један батаљон 15. пешадиског пука са митраљеским одељењем, који се ту одмарао.

Пошто је ситуација била критична, јер се по извештајима предњих делова, сем непријатеља, кога је Коњичка дивизија имала јуче пред собом, још крећу у правцу с. Бела река—с. Цуљковић 2 колоне, од по једног пешадиског пука са артилеријом и коњицом, то с обзиром на важност правца: Шабац—Бојић—Текериш, командант Коњичке дивизије одлучио се, да овај батаљон и митраљеско одељење узме под своју команду, и зато је издао писмену заповест команданту 1-вог батаљона 15. пешадиског пука у 16 ч. 40 по подне, о чему је одмах извештен и командант армије.

Командант Коњичке дивизије наредио је команданту батаљона да са 3 чете и митраљеским одељењем оде на линију: Белеге—Сувача, и тамо се стави на расположење команданту 2-ге коњичке бригаде, а једну чету да упути на Љигин гроб, као појачање Шумадиском дивизиском коњичком пуку I поз.

У 17 ч. командант дивизије наредио је да трупна комора оде у с. Пејиновић.

Пошто је одсек Белеге—Сувача ојачан са 3 чете и митраљеским одељење 15. пешадиског пука, то је 2-ги коњички пук са Осоја повучен на Парлог у резерву.

Овога дана у вече ситуација код Коњичке дивизије била је оваква:

Шумадиска дивизија I поз. на положају Бунарине мала — к. 174 до р. Млакве, за одбрану правaца, који од Шапца воде ка Коцељеви.

Комбинована дивизија заузела је Косанин град, и са предњим деловима избила на Врановицу.

Коњичка дивизија држала је линију: Љигин гроб—Стари виногради—Белеге—Сувача и к. 284 северо-западно од Двориштa са овим распоредом; *Шумадиски дивизиски коњички пук I поз.* са једном четом 15. пешадиског пука на Љигином гробу; један ескадрон 2-ог коњичког пука држи Слатину (к. 205). *1-ви коњички пук* са једном батеријом на Старим виноградима.

4. коњички пук са једном батеријом, 3 чете и митраљеским одељењем 15. пешадиског пука на положају Сувача—Белеге—к. 284.

2-ги коњички пук, допунски ескадрон, телеграфско и пионирско одељење на Парлогу.

Трупна комора у с. Пејиновићу.

Municiona колона у Матијевцу.

Непријатељ је са слабим пешадиским деловима био код с. Десића и Грушића, а са главнином код с. Цуљковића. Јачина: 2 пешадиска пука; 3 пољске и једна хаубичка батерија; и око 2 ескадрона коњице.

По исказу једног заробљеног непријатељског наредника, на овоме се правцу налазила цела једна дивизија.

г) Шумадиска дивизија I поз.

Бојеви на левој обали р. Добраве.

Ноћ 5/6 августа прошла је на миру.

Распоред трупа 6. августа зором пред почетак боја био је овакав:

На крајњем десном крилу код Охрида: 2 батаљона 6. пешадиског пука III поз., са 4 Дебанжова пољска топа.

Десно крило код Лескића механе на одсеку од р. Добраве до потока Мрмољца: *11. пешадиски пук I поз.*, са 2 пољске и једном хаубичком батеријом.

Центар на одсеку од потока Мрмољца до Гор. Врањске: *12. пешадиски пук I поз.* са 2 пољске и једном хаубичком батеријом.

Лево крило на положају к. 162 јужно од с. Варне, а на одсеку од Гор. Врањске до р. Думаче: 2 батаљона 19. пешадиског пука и једна пољска батерија, и 2 батаљона 10 пешадиског пука.

На положају код с. Слатине као побочница дивизије: 2 батаљона 10. пешадиског пука и једна пољска батерија.

Шумадиски дивизиски коњички пук на левом крилу слатинских положаја.

Тимочки дивизиски коњички пук I поз. (1 ескадрон) на положају Кујавице на десној обали р. Добраве.

Дивизиска резерва: 2 батаљона 19. пешадиског пука на Орловцу. Пионирски полубатаљон и дивизиски штаб са телеграфским одељењем на Орловцу. Остали делови ешелонирани на путу: Орловац—Бунарине мала—Лојанице, и Лојанице—Коцељева.

У овоме распореду учињена је око 4 ч. 15 мала измена с тога, што је према заповести армиске команде, Тимочки дивизиски коњички пук I поз. имао да се упути у Вел. Бошњак, у састав своје дивизије, те је због тога наређено команданту 6. пешадиског пука III поз., да са једним батаљоном, или бар двема својим четама, заузме положај Кујавицу. Непријатељ је био са предњим деловима доспео на линију: Овсиште—Причиновић—Варна.

Ток боја.

Дивизија је у току данашњега дана имала да остане на заузетим положајима и да их упорно брани.

Око 4 ч. 20 непријатељ је већ отпочео покрет од Мишара ка Лескића механи и Охриду. Једна његова колона јачине око једног батаљона пешадије, 2 митраљеза и вода коњице, наступајући друмом од Мишара ка Лескића механи, почела је пристизати положајима 11. пешадиског пука, и око 5 ч. доспела је до на 600 м. од наших предњих делова; друга колона, упућена ка Охриду, ангажовала се у исто време у борбу са деловима 6. пешадиског пука III поз.

Око 5 ч. 50 отпочео је непријатељски напад и према центру (12. пешадиски пук) од Д. Врањске, и према левом крилу (19. пешадиски пук) од с. Варне. Око 6 ч. непријатељска артилерија са целога фронта отворила је јаку ватру, тукући нарочито центар и лево крило 11. пешадиског пука, а једновремено са овим, а под заштитом своје артилерије, непријатељ је отпочео знатном снагом нападати у правцу Думаче (Кулина), и у правцу Лескића механе. Најзад једна непријатељска колона појавила се била од с. Маова у правцу левог крила 19. пешадиског пука.

Да би се што јаче обезбедило десно крило, и да се непријатељ не би пробио код Охрида, наређено је командату 6. пешадиског пука III поз., да одржава што јачу везу са 11. пешадиским пуком, и сваки покушај непријатељског прелаза преко Добраве што енергичније да одбије.

Око 6 ч. 10 команданти 11. и 12. пешадиског пука известили су команданта дивизије телефоном да је на фронту њихових пукова отпочела јача пешадиска и митраљеска ватра. Непријатељ под заклоном шуме у долини р. Думаче прикупио се био, нарочито према десном крилу 12-ог и левом крилу 11-ог пешадиског пука, тежећи да се пробије у правцу Кулина. Његова је намера одмах уочена, и дочекан снажном артилериском, пешадиском и митраљеском ватром, непријатељ се био зауставао на 500 м. испред наших предњих пешадиских делова. Нарочито ватра наше артилерије наносила је знатне губитке непријатељу. Поред равничастог и јако покривеног земљишта, и поред свих тешкоћа за управу и руковање ватром, дејство наше артилерије било је врло снажно, а осматрање метака и регулисање ватре вршили су команданти батаљона из I борбеног реда. На овај начин први покушај непријатељског напада био је задржан.

У 7 ч. 40 од команданта II Армије добијена је оваква заповест:

„У јучерашњој борби *Комбинована и Моравска дивизија* напале су противника и око 16 ч. заузеле линију: *Југовића коса—Сечански рт*, и продужиле даље напредовање. Данас ће се напад продужити. Још једна дивизија биће упућена да напада непријатељски, бок на линији: *Завлака—Јаребичка црква*. Предузмите мере, да безусловно и до пожртвовања осигурате позадину ових дивизија од непријатељских покушаја из Шапца.

Коњичка дивизија има задатак да дејствује на просторији: Слепчевић—Ново село. Према појављеној потреби и могућности ојачајте је са Шумадиским дивизиским коњичким пуком I поз., једним батаљоном и једном брзометном батеријом.

Шаљите што чешћа извешћа о стању код Вас.“—

На основу ове заповести, командант дивизије у 7 ч. издао је трупама овакву заповест:

„*Комбинована и Моравска дивизија I поз.* у току јучерашње борбе заузеле су линију: *Југовића коса—Сечански рт*. Данас ће продужити даље успешно надирање. Још једна дивизија упутиће се у правцу Јаребичке цркве, ради садејства даљега рада ових дивизија.

Шумадиска дивизија добила је задатак, да до пожртвовања огарантује комуникације и позадину успешног дејства ових дивизија.

Коњичка дивизија биће на левом крилу трупа Шумадиске дивизије I поз. и гарантовати простор од Слепчевића до Новог села.

Наређујем:

Да се заузети положаји бране упорно и до пожртвовања, пошто ће се на њима примити одсудна одбрана.

Дивизиски коњички пук придаје се, иући ће у састав Коњичке дивизије.

Скрећем пажњу и препоручујем командантима, да уложе сву енергију и пожртвовање, кад што су и до сада чинили, те да ова дивизија и овога пута достојно испуни свој задатак.“—

За ово време на фронту дивизије водиле су се омање борбе. Око 8 ч. непријатељ, освежен новим трупама и групишући се више према десноме крилу 12. пешадиског пука и левоме крилу 11. пешадиског пука, понова је отпочео напад, обасипајући најпре цео фронт 12. пешадиског пука јаком артилериском ватром, а мало затим око 8 ч. 30 кренуо се и са пешадијом, нападајући снажно у правцу Думаче и Кулина. Јачина његова на правцу р. Думаче, по оцени команданата пукова, износила је око 3 пешадиска пука са 4 батерије. Напад непријатеља бивао је све снажнији и непријатељ је успео да врло брзо потисне десно крило 12. пешадиског пука, ради чега су одмах упућене 2 чете из резерве за појачање овога крила.

Бој на центру и на левом крилу био је јако ангажован. Наше батерије са центра и деснога крила тукле су снажном ватром непријатељску пешадију, која је у маси нападала, али поред свих губитака, непријатељска пешадија потпомогнута и непрекидно освежавана новим трупама из позадине, лагано је и даље напредовала.

Око 9 ч. 20 десно крило 12. пешадиског пука, потпомогнуто двема четама из резерве, успело је не само да задржи даље надирање непријатеља, већ да ту непријатељску колону подухвати са три стране пешадиском, митраљеском и артилериском ватром, и да је одбије.

За ово време и 11. пешадиски пук је успео да непријатељску колону према себи одбије и потисне. У томе тренутку стигао је дивизији из армије извештај, да је наша војска заузела највишу тачку на Церу, и да гони непријатеља ка Видојевици.

Око 9 ч. 30 непријатељ је предузео поновни напад на целоме фронту. Одбијен раније пред десним крилом 12. пешадиског пука, почео се понова груповати, ширећи сада свој нападни фронт још и према центру и левом крилу 12. пешадиског пука.

Стање на бојишту у овоме тренутку око 9 ч. 40 било је овако:

Према крајњем десном крилу (6. пешадиски пук III поз.) запажени су извесни мањи пешадиски делови да се крећу од Охрида, и стога је резерва привучена ближе левом крилу. Непријатељска колона, која је нападала од Мишара у правцу Лескића механе ка 11. пешадиском пуку, одбијена на центру и десном крилу, остала је укочена, и без икаквог дејства. Само њени делови упућени у правцу левог крила 11. пешадиског пука, нападали су и даље снажно у правцу Овчишта. На центру, на фронту 12. пешадиског пука, борба је била јако ангажована.

Према левом одсеку од с. Јевремовца наступала је једна непријатељска колона, јачине око 3 пешадиска пука, развијена на простору од с. Маова па до Липовичког потока. Батерија левог одсека са к. 164 (јужно од Варне) тукла је ову колону на даљини од 4800 м. и натерала непријатеља да правац свога наступања помери више на запад. Код побочнице на Слатинским положајима владало је затишје.

На овај начин око 10 ч. бој се био ангажовао на целоме фронту дивизије, појачавајући се све више, нарочито на десном крилу и центру 12. пешадиског пука, и левоме крилу 11. пешадиског пука.

Да би се спречио пробој непријатеља у правцу Кулина, морале су се утрошити и последње резерве. У први мах, а по захтеву команданта 11. пешадиског пука, чије је лево крило такође

било јако притиснуто, резерва је упућена у правцу Овсишта. Али када је око 10 ч. 40 командант 12. пешадиског пука јавио да је на његовом десном крилу стање очајно, да војници беже у највећем нереду, и да му је десно крило оцепљено и да одступа, а артилерија га довољно не помаже, командант дивизије наредио је, да и остатак дивизиске резерве (један батаљон 19. пешадиског пука око 520 љ.) што пре пожури на десно крило 12. пешадиског пука и спасе дивизију, која је услед овога пробоја могла доћи у критичан положај. Јачина непријатеља, у колико се до тога доба могла оценити, износила је по оцени команданта дивизије око 7 пешадиских пукова, и око 60 топова.

Око 11 ч. 20 водио се бој на целоме фронту дивизије. По оцени и мишљењу команданта дивизије било је немогућно, да дивизија и даље остане на истим положајима, а да се трупе не изложе поразу. С тога се командант дивизије одлучује да се са дивизијом повуче на прве угодне положаје на десној обали р. Добраве.

Како су за пребацивање трупа на десну обалу р. Добраве стајала на расположењу само 2 моста, на које се са поузданошћу могло рачунати (један јужно од с. Церовца, а други код Бунарине мале), то се и свијање трупа морало извршити по правцу: Лескића механа—Лојанице—с. Врањска (односно Слатина)—Бунарине мала.

Око 11 ч. 30 командант дивизије издао је трупама дефинитивну заповест за повлачење, која гласи:

„Непријатељ снажно напада правцем Кулина и успео је, да потисне десно крило 12. пешадиског пука.

Наређујем:

Да дивизија предузме одмах постепено повлачење на положаје на десној обали р. Добраве.

10. *пешадиски пук* одступиће одмах и заузети положај код Бунарине мале.

11. пешадиски пук одступиће постепено, дајући што силнијега отпора на Салиним њивама, а потом се пребацити на к. 174, заузети је и упорно бранити.

19. пешадиски пук отпочеће одступање одмах правцем: Бунарине мала—Рустин и на к. 174, на лево крило положаја.

12. пешадиски пук повлачиће се постепено правцем Бунарине мала и доћи у резерву на к. 174.

Артилериска колона одступаће по правцима одступања њихових пешадиских пукова.

На новим положајима дивизија ће се задржати и дати поновни отпор непријатељу.

Повлачење извести у што бољем реду.

Ја ћу бити на к. 174 на друму.“ —

Повлачење трупа отпочело је одмах. У току повлачења, а пре него је 12. пешадиски пук стигао код с. Вукошића (лева обала Добраве) сазнало се да је и мост на Добрави код с. Вукошића употребљив. Зато је одмах наређено команданту 12. пешадиског пука, да правац свога повлачења измени, и са пуком одступи преко с. Вукошића и Рустина на к. 174.

Под заштитом остављених делова на дотадањим положајима, повлачење је изведено у реду, и без великих тешкоћа. Непријатељ претрпивши знатне губитке у току данашњега боја, није јако надирао у правцу Кулина и Шанчева. Батаљон 19. пешадиског пука, упућен из дивизиске резерве да потпомогне потиснуто десно крило 12. пешадиског пука, успео је да на Шанчевима задржи непријатеља у његовом даљем надирању, и да омогући правилно повлачење 12. пешадиског пука. Према крајњем левом крилу, у правцу с. Слатине непријатељ је сувише опрезно наступао. Унапред је истурио само слаба пешадиска одељења, која су дошла јужно до варнанске цркве, а главна снага његова искупљала се дуго око цркве. Тек дуго после тога, непријатељска снага, јачине око 2 пешадиска пука, почела се развијати лево и десно од друма, и под заштитом артилерије, која је тукла напуштене положаје код Слатине, почела се кретати врло лагано и опрезно напред. У времену повлачења извршена је смена Тимочког дивизиског коњичког пука I поз. на положају с. Кујавице, са двема четама 6. пешадиског пука III поз.

Шумадиски дивизиски коњички пук I поз. који се у току данашњега дана налазио на крајњем левом крилу дивизије, по споразуму са командантом Коњичке дивизије заузео је положај Љигин гроб, осматрајући непрекидно све правце, који воде на северозапад и запад ка непријатељу.

До 15 ч. 30 пребачене су биле све трупе на десну обалу Добраве, а до 16 ч. 30 избиле су и на одређене им положаје. Приликом повлачења, а услед великог међупростора између к. 174 и Заблаћских положаја, као и да би се јаче обезбедио правац, који води преко Вукошића, командант дивизије наредио је, да 19. пешадиски пук заузме положај Рустин.

3. коњички пук, који је као помоћ стигао код с. Лојанице, задржан је био за ноћас јужно од к. 174.

Распоред осталих трупа до мрака био је овакав:

1) *На крајњем десном крилу* на положају с. Кујавице: 2 чете 6. пешадиског пука III поз.

2) *Десни одсек: 11. пешадиски пук,* са 3 пољске и једном хаубичком позициском батеријом на к. 174, а на одсеку од р. Млакве до потока Раковца. Једна хаубичка брзометна батерија из састава ове колоне упућена је око 16 ч. ка Бунарини мали 10. пешадиском пуку.

3) *Центар: 19. пешадиски пук* са једном пољском батеријом на положају Рустин, од потока Раковца до р. Вишње.

4) *Леви одсек:* на положају код с. Заблаћа: *10. пешадиски пук,* са једном пољском и једном хаубичком брзометном батеријом.

5) *Резерва: 12. пешадиски пук* са једном пољском батеријом на к. 174.

Заштитни делови, остављени на левој обали Добраве, повлачећи се постепено, ушли су и сами у састав својих пукова.

Шумадиски дивизиски коњички пук остао је на Љигином гробу, на десном крилу коњичке дивизије, а батаљон 19. пешадиског пука, остављен као заштита на Шанчевима, постепено се повукао преко с. Вукошића, и ушао у састав свога пука.

За преноћиште трупа издата је дефинитивна заповест, која гласи:

„После данашње борбе непријатељ није гонио.

Трупе ове дивизије заузеће положаје на десној обали Добраве, на линији: *Бунарине мала—к. 174 до р. Млакве.* Западно од Шумадиске дивизије налази се Коњичка дивизија, а на положајима око с. Кујавице биће 3. коњички пук.

Наређујем:

1) *Коњица.*

Командант потпуковник Н. Центар Чоловић.

3. коњички пук са митраљеским одељењем, без 1 вода, који да упути дивизиском штабу.

1) Заузеће положај *Кујавицу* и гарантовати десно крило и бок дивизије. Под његовом командом биће и 2 чете III поз.

На положају код с. Кујавице пук има бити сутра већ до 5 ч.

2) *Десни одсек.*

Командант потпуковник Вој. Томић.

11. пешадиски пук.
3 пољске батерије.
1 хаубичка батерија мод. 97 г.
1 вод болничара.

Командант артилер. групе овога одсека биће пуковник Свет. Тасовац.

2) Заузеће и бранити положај *од р. Млакве до Радовца потока.* Десно ухватити везу са 3. коњичким пуком, који ће сутра до 5 ч. бити на Кујавици, а лево са 19. пешадиским пуком.

3) *Центар.*

Командант потпуковник Добр. Миленковић.

19. пешадиски пук.
1 батерија.
1 вод болничара.

3) Заузеће и бранити *положај од потока Радовца до Бунарине мале,* одржавајући десно везу са 11., а лево са 10. пешадиским пуком. Главну борбу примиће на коси код Царић мале.

4) *Леви одсек.*

Командант потпуковник Влад. Туцовић.

10. пешадиски пук.
1 пољска батерија.
1 брзометна хаубичка батерија.
1 вод болничара.

4) Заузеће и бранити *положај од с. Бунарине мале (и ову) до р. Добраве,* повијајући свој фронт и на запад. Десно одржавати везу са 19. пешадиским пуком, а лево доћи у везу са Коњичком дивизијом, која се налази на правцу: Слатина—Текериш.

5) *Резерва.*

Командант потпуковник Вас. Мапаревић.

12. пешадиски пук.
1 пољска батерија.
1 вод болничара.

5) За ноћас биће *на к. 174, северно од с. Лојаница,* а сутра до 4 ч. 30 искупиће се на к. 184 код с. Лојаница.

6) *Пионирски полубатаљон* прокрчиће источно и дуж це лога друма колонски пут од предњих положаја до к. 209, којим ће трупе и комора саобраћати.

7) *Телеграфско оделење* остаће код дивизискога штаба.

8) *Завојиште* ће бити на к. 164, јужно од с. Лојаница.

9) *Трупна комора* у току ноћи отићи ће својим командама, издати храну па се вратити и искупити код с. Крнуле до 5 ч.

10) *I степен колонске коморе* биће северно од к. 246, а једно одељење за пешадиску и 2 одељења са артилериску муницију, и део резервне муниционе колоне хаубичке батерије биће јужно од к 164, позади завојишта.

11) *II степен колонске коморе* биће у Коцељеви. *Пекарска чета* са пољским пекарницама завршиће одмах рад и још ноћас стићи у Коцељеву, подићи тамо пећи и продужити рад.

12) На заузетим положајима примиће се упорна одбрана.

13) Положаје за ноћас што јаче утврдити, и што боље осигурати на правцима ка Церовцу и Орловцу, а на линији: Орловац—Вукошић—Салине њиве истаћи до 4 ч. нарочита извиђачка одељења, која ће даље извиђати у правцу Шапца.

14) командант коњичког пука сутра у 4 ч. упутиће по једну патролу преко Церовца, Вукошића и Орловца, те да дођу у додир са противником и осматрају његов рад, па ме о томе одмах обавештавати непосредно.

15) У току ноћи људство и комору прикупити, уредити, изједначити и попунити из претеклог људства. На путевима поставити страже, које ће у току ноћи заостало људство прикупљати и упућивати пуковима.

16) Муницију попунити одмах.

17) Ја ћу се налазити на к. 184 код резерве.

Напомена. Команданти ће настрожије забранити војницима, да не пуцају на аероплан, јер га не могу погодити а пуцањем само стварају забуну.

Пут ка Вел. Бошњаку одмах рашчистити и комору поставити источно украј пута по њивама и у заклону од догледа са положаја леве обале Добраве. Саобраћај по путу дању од 4—19 ч. може бити само на делу од к. 209 на југ, док од положаја до к. 209 апсолутно забрањујем, јер је стављен под ватру од положаја са леве обале Добраве.

Ватре се ноћас не смеју ложити". —

У 20 ч. 30 послат је команданту II Армије у Вел. Бошњак подробан извештај о данашњем раду дивизије, подацима о непријатељу, у колико су могли бити прибављени, о подацима утврђенога Шапца, као и о намери команданта дивизије за сутра дан.

Према целокупној ситуацији данашњега дана и задатку, који је дивизија имала, намера је била команданта дивизије, да се на заузетим положајима упорно брани. Али, ако би дивизија била принуђена и на даље повлачење, то би по мишљењу команданта дивизије било потребно, да се дивизија појача свежим трупама како би била у могућности, да за што дуже време заштити правац ка Коцељеви и даље. Од команданта армије тражено је да се Коњичка дивизија прикупи према левом крилу Шумадиске дивизије обезбеђујући правац Шабац—Текериш и заштићавајући бок Шумадиске дивизије I поз. У даљем току ноћи није било борбе. Трупе су заноћиле у распореду, у коме су се налазиле. *Додир с непријатељем био је изгубљен**.

По подацима прикупљеним на саслушањима од непријатељских војника српског и хрватског племена, на простору: Мишар —Шабац—Слепчевић—Маови—Варна, непријатељ је имао ове бо-

*) Ово је погрешка која повлачи одговорност.

кове: 69. 37. 32. 28. и 3. босански, 6. новосадски, 86. суботички, 70. 44. и 23. сомборски, и један батаљон јегера. Пукови су од 3, а било их је и од 2 батаљона. У Шапцу и околини непријатељ је имао око 60 топова разнога калибра.

Споредно војиште.

Ужичка војска

1) *Шумадиска дивизија II йоз.* У току овога дана није било никаквих важнијих промена.

2) *Лимски одред* на пл. Варди у очекујућем положају за напад на непријатеља, у леви бок и позадину, који напада правцем: Рудо—Увац—Прибој.

Црногорска йљеваљска дивизија одступа ка Бијелом пољу. Данас у подне стиже у Пријепоље један батаљон кадровског пука, новопазарски одред је на маршу ка Сјеници.

3) *Ужичка бригада.* У с. Бачевцу заноћио је један непријатељски пешадиски пук с митраљезима, топовима и комором. Један заробљени аустриски наредник — Србин, потврђује да је ово *12. брдска бригада*, чија је јачина била 8 батаљона пешадије, 8 топова, 16 митраљеза и вод коњице. Она се зауставила са главнином код с. Бачеваца на обема обалама Дрине, и са истуреним предњим деловима ка Рогачици.

Непријатељ није предузимао даље наступање, вероватно због неповољне ситуације код своје главне снаге на главном војишту (V армија).

В.) Експлоатација победе

Гоњење непријатеља

7 АВГУСТ.

А.) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

Северни фронт. На фронту Браничевског одреда, Дунавске дивизије I поз. и Обреновачког одреда, сем бомбардовања Београда и неуспелог непријатељског покушаја за заузимање Аде Циганлије код Београда, није било овога дана значајних догађаја.

Од команданта II Армије добијени су ови извештаји:

а) *Извештај у 14 ч. 40* у коме јавља: „*Од команданта Моравске дивизије I поз.* добијен је 6 августа пред мрак извештај: „данас сам заузео Рајин гроб—пошумљени вис, и одмах предузео гоњење пл. Иверком, и овога часа сам са челом дивизије на Поповом парлогу. Непријатељски заштитни делови почели су давати отпора на *Балвану—Барице.* Предузео сам гоњење и рачунам да ћу до мрака заузети *Вучија пласт* (к. 346). Заплењено је: 2 хаубичке батерије са коњима штајерске расе; маса пешадиске и артилериске муниције; сви инструменти за музику: доста пушака и осталог материјала, и 8—10 митраљеза, колико сам могао у први мах сазнати. Одређен је официр за попис заплењеног материјала, који ће се послати пуковској окружној команди у Ваљево. У долини Јадра код Јаребичке цркве примећено је кретање већих возова у колони. Налазићу се гредом Иверка ка Вучија пласту.

б). *Извештај од 6 авг. (писан у 21 ч. 10 у Вел. Бошњаку) у коме јавља:* „По последњим извештајима око 18 ч. *Комбинована дивизија* заузела је *Рајин гроб и Рашуљачу.* На Рајином гробу заплењено је много топова и кара и новога материјала. Гоњење се продужује.

Моравска дивизија I поз. креће се да нападне Попов парлог.

Тимочка дивизија I поз. креће се преко Влашића и Доње Сипуље да нападне Марјановића вис, и непријатеља у долини Јадра.

Шумадиска дивизија I поз. јавила је да је се повукла на десну обалу Добраве, на линију: *с. Заблаће—Бунарине мала—Вукошић—Вучевица—Кујавица.* Ово изгледа да није још посела јер по разговору на телефону са командантом 11. пешадиског пука, који је био на десноме крилу, његов пук још је на левој обали Добраве.“

в) *Достављa извештај команданта Шумадиске дивизије I поз.* по коме се од непријатељских војника српског и хрватског племена сазнало: да непријатељ има на простору: Мишар—Шабац—Слепчевић—Маови—Варна пукове: 69. 37. 32. 28. 3. босански, 6. новосадски, 86. суботички, 70. 44. 28. сомборски, и један батаљон јегера. Пукови су већином од 3 батаљона, а има их и од 2. Изгледа да има доста коњице, али колико, није се могло сазнати. У Шапцу и околини, веле, да непријатељ има око 60 топова разнога калибра. Шабац је јако утврђен са препреком од жице, која је препрека и минирана. Лева обала од Шапца до Кленка утврђена, а има и укопане батерије.

г) *Извештај од 7 авг. у 9 ч. 45* у коме јавља: „Сад сам добио извештај, да је *Комбинована дивизија* заноћила на линији: Видојевица—Јадранска Лешница, везујући се са Моравском дивизијом I поз. на Вучија пласту (Иверак), и продужиће извршење свога задатка. У долини Лешнице заплењено је 20 топова, међу којима има и 15 хаубица, једна санитетска колона са медикаментима и осталим материјалом, чије ће се евакуисање данас организовати, па како нема довољно средстава за превлачење, моли се Врховна Команда, да помогне особљем и возовима евакуисању. Од плена ће трупе задржати све оно, што им је потребно.

Тимочка дивизија I поз. кренула се за напад на непријатељски положај Кик, и ухватила везу са Дринском дивизијом II поз. на Марјановића вису". —

У 13 ч. 15 од команданта III Армије добијен је овакав извештај (писан 7 авг.):

„Непријатељ одступа преко висова на левој обали р. Ликодре. Оставио је у Белој цркви болницу са 1 лекаром. Наше трупе избиле су на фронт: Бањевац—Недино брдо; резерва на Пребоју.

2-ом пуку II поз. наређено је да избије на линију: Јелав—Садовине; дивизиски коњички пук да извиђа у правцу Крупња.

Од Тимочке дивизије I поз. добијен извештај, да обе њене колоне избијају на Кик—Доња Завлака. За даљи рад наредио сам извиђање на левој обали р. Ликодре.

Од раније добијених извештаја доста слаби делови непријатељски одступају због додира са III Армијом.

Молим за директиву, т. ј. за правац и рејон даљега дејства ове армије.

Овога тренутка добијене су вести, да је непријатељ потучен на *М. Рожњу* и отеран у правцу Сенокоса. С обзиром на ово молим, да ми се и *Моравска дивизија II поз.* стави на расположење за операције ка Крупњу". —

На основу свих досада приспелих извештаја од II и III Армије, Врховној Команди било је јасно да је у четвородневној битци на Јадру: 3, 4, 5, и 6 августа главна снага непријатељске војске дефинитивно сломљена на целоме операциском фронту битке, захваљујући вештоме вођењу и огромним напорима наше храбре војске, и непријатељ је био приморан, да 7 августа предузме опште повлачење ка Дрини, и даље за Босну.

На основу овакве процене опште ситуације на војишту, Врховна Команда је за даљи рад издала ове директиве за гоњење непријатеља:

а) *Команданту III Армије—Осечина.*

„Продужите одмах започето гоњење непријатеља у правцу Лознице ка Дрини тако, да *III Армија* наступа ка Лозници, а *Моравска дивизија II поз.* ка Крупњу, где ће се задржати, издвајајући потребан део снаге за гоњење и протеривање непријатеља ка Зворнику. Један пук пешадије са једном батеријом Моравске дивизије II поз. остаће на положају код Пецке за обезбеђивање правца: *Љубовија—Пецка.* Када непријатеља потиснете на леву обалу Дрине, добићете директиву за даљи рад". —

Пошто ситуација код Шапца још није била рашчишћена (јер је Шабац био у непријатељским рукама), и пошто је непријатељ на овој страни могао евентуално да се појача у тој мери, да пређе у офанзиву и да укочи наше отпочето опште гоњење, то је Врховна Команда наредила:

б) Команданту II Армије — Текериш.

„Наредите да се одмах *Тимочка дивизија I поз.* прикупи и одмаршује преко Текериша код Мровске, чим је прође III Армија у гоњењу непријатеља.

Када Ваша армија буде протерала непријатеља преко Дрине известите одмах." —

Ово је Врховна Команда учинила у намери, да на случај какве потребе има јаку снагу на свом расположењу на подесном месту за брзо потпомагање I Армије у њеној акцији код Шапца.

в) Команданту I Армије — Вел. Бошњак.

„*II и III Армија* гоне побеђеног непријатеља, који одступа ка Дрини. Обратите пажњу на фронт Ваше армије, поглавито на Шабац.

Штаб II Армије Текериш." —

У току гоњења од команданта II Армије добијени су ови извештаји:

а) извештај, у коме се доставља *саслушање једног непријатељског војника Србина — Личанина, иначе по професији инжењера,* који је био у армиском штабу аустриске V Армије. По његовом

исказу командант V Армије био је ђенерал *Франк*; армија се састоји из *8. и 13. корпуса*; састав 8. корпуса не зна.

Командант 13. корпуса био је ђенерал *фон Ремен*; корпус се састоји из 3 дивизије: 12. и 36. активна, и 27. ландверска. 36. ландверска дивизија састоји се из пукова: 16. 27. 53. 78. 79. 97. *8. корпус* прешао Дрину код Јеринића аде, где је подигнут понтонски мост. Армиски штаб прешао 2 ов. м. на истом мосту; до тада био у Јањи. Од 2-ог до 6-ог ов. м. армиски штаб био је у с. Шору; 6. ов. м. повукао се незнано где.

8. корпус оперише од Иверка ка северу; а *13. корпус* од Иверка на југ. Штаб 8. корпуса био је до 6 ов. м. у Јадранској Лешници; штаб 13. корпуса у Лозници. 6 ов. м. од 8 ч. почео је да одступа један велики трен 8. корпуса од преко 1000 кола преко Дрине на мосту код Јеринића аде. Командант армије 6-ог у подне био је веома забринут.“ —

б) *Извештај од 15 ч. 40* у коме јавља:

„Од команданта Комбиноване дивизије добио сам овога часа овакав извештај: „Од 5 ч. непријатељ у јачини 3 пука са великим бројем коморе повлачи се из Мачве преко Лешнице на мост који се налази на Дрини источно од Јање. Да би обезбедио ово своје одступање, непријатељ је упутио један батаљон са 3 митраљеза у напад на наш батаљон, који је био на Видојевици (к. 404). Друге своје побочнице упутио је ка Кладовици и Врановици. Са Видојевице је одбијен. Од 10 ч. успешно је тучен са Видојевице мост на Дрини, а тако исто успешно се туче и колона, која сада одступа од Лешнице ка мосту. Прикупљам 2 батаљона VI прекобројног пука, и 6. пука II поз. на Видојевици, те да отпочнем гоњење ка Јањи, с намером, да се заузме мост, и да се зароби све што није прешло. За обезбеђивање овога оставио сам на линији: Слатина—Јадранска Лешница један пук и једну хаубичку батерију.

И десна колона, која је маршевала гребеном преко Кумовца, чим стигне, употребиће се за гоњење. Наредио сам команданту дивизије да по могућству у току ове ноћи заузме мост, и осигура прелаз наших трупа преко Дрине.“ —

После овога *Врховна Команда послала је Министру Војном (Београд) телеграм ове садржине*:

„Српска војска на Церу и Јадру добила је велику битку. Непријатељ се повлачи на целоме фронту. Наше трупе снажно гоне непријатеља. Непријатељу су нанесени огромни губици; плен је знатан. Очекују се подробнији извештаји.“—

Б) III Армија

1) Рад армије.

Ноћ 6|7 августа прошла је у главноме на миру. Борба је вођена само на Марјановића вису, и овај је положај 7 августа изјутра био у нашим рукама.

Командант Дринске дивизије I поз. у 1 ч. 15 јавља, да је једна коњичка патрола известила, да се непријатељска снага, око 2 пука пешадије са коњицом, креће уз Дрину ка Рогачици, и да је заузела с. *Оклетац* и *Стрмово*. Храну и муницију превлаче аутомобилима путем Љубовија—Рогачица.

У 1 ч. 30 добијен извештај са *Дебелог брда,* да је 6 августа око подне заузета *Бобија,* и да је нептијатељ без отпора одступио преко Равне Горе и с. Дрлаче ка Рогачици. Око Рогачице се води борба, о чијем току нема извештаја.

У 6 ч. добијен извештај од команданта Ужичке војске, да су појачане трупе за заштиту правца: Рогачица—Дебело брдо, и да се од бегунаца сазнало, да је у с. Бачевцима непријатељска *12. брдска бригада,* са 12 митраљеза и 8 брдских топова.

Код Љубовиског одреда борба је почела од раног јутра. Прво је послата једна чета у извиђање и нашла, да непријатељ још држи *Петрину стену* (северно од Рожња), напала га и протерала у правцу Крупња. После овога настала је борба око протеривања непријатеља са М. Рожња и Петковог брда, што је до подне извршено, и непријатељ се повукао у правцу Љубовије.

Командант армије и овога дана био је на положају Дринске дивизије I поз., и још од јутра видео се лаган покрет Тимочке дивизије I поз. са линије Стража—Велики вис, у правцу ушћа Цернице; а такође се примећавао и покрет у назад појединих непријатељских делова.

Потребно је било, да се на целој линији III и II Армије енергично надире за непријатељем, али је по ситуацији било разлога, да III Армија неко извесно време застане на Ликодри, са јачим фронтом према Крупњу и Прослопу, докле ситуација на овим сада по нас осетљивим правцима не буде довољно јасна. Јер овога дана ситуација на Прослопу још није била рашчишћена, и непријатељ је још држао и М. Рожањ у својим рукама, а јутрос рано било га је и на Петриној стени.

Ка Крупњу су одступиле извесне непријатељске снаге, али се о њиховој јачини нису имали тачнији подаци, а одатле су оне могле базирати и на Зворник. Приступе ка Крупњу непријатељ је још држао затворене, а са врло јаких крупањских положаја, као солидних ослонаца, непријатељ је могао дејствовати у бок и

позадину нашу, што би било од штетнога утицаја не само на рад III Армије, но посредно и на рад II Армије, ако би се код Крупња зауставиле јаче снаге брдске формације, које је непријатељ имао, а нарочито још ако би успео да се дочепа и Прослопа. Према овоме ситуација је моментано захтевала, да III Армија у прво време у своме покрету више послужи као ослонац за енергично и сасвим слободно гоњење од стране дивизија II Армије, које су за овај циљ биле довољне, и на врло подесним и осетљивим правцима за дејство у бок и позадину непријатеља.

Сем овога, због несразмерне дужине фронта положаја, непрекидних бојева и бораба, и честе потребе узајамног потпомагања, трупе III Армије биле су јако развучене и помешане, без резерава и јако заморене, те је и ово утицало на почетне брзе покрете за енергично гоњење.

Из свих ових разлога одлучено је да трупе III Армије за први мах (докле се ситуација на левом боку боље не објасни и односи између армија боље не регулишу) избију са главнином до р. Ликодре, и ту за извесно време застану, прикупе се и уреде, па да одмах енергично наставе започето гоњење непријатеља. За овај циљ *командант армије у 11 ч. 15 издао је овакву заповест:**)

„Непријатељски делови виђају се у повлачењу долином Јадра, у правцу Мишковца и Логора и путем: Завлака—Крупањ.

Тимочка дивизија I поз. налази се са својим деловима на Великом вису (к. 327) и Стражи (к. 424), одакле ће нападати у правцу Кика и Јаребичке цркве.

Наређујем:

Дринска дивизија I поз. да се крене са својим деловима и да заузме Недино брдо, а у лево до изворног дела Јанкове јаруге са безименом косом. Лево да одржава везу са 2-им пуком II поз. који се налази на десној обали Врбићске и Толисавачке р.

Дринска дивизија II поз. да се крене са својим деловима и да заузме *Ваљевац и Бељевине.* Десно одржавати везу са колоном на Марјановића вису.

Обе дивизије извиђаће левом обалом Ликодре, и одржаваће додир с непријатељем.

2-ги пук II поз. да избије на линију: Рид (к. 459)—Садовине с тим, да извиђа и одржава додир с непријатељем у правцу Крупња. Овај пук пре сваког покрета да изврши претходно извиђање што даље у правцу Крупња, сем тога и да одржава везу и са Моравском дивизијом II поз.

---

*) Ова је заповест још у 9 ч. 15 била авизирана трупама телефоном.

Командант Дринске дивизије I поз. ако има могућности, да се веже телефоном са 2-им пуком II поз.

Командант 2-ог пука водиће рачуна нарочито о своме левом боку. Непријатељ је био заузео Петрину стену, али га је 1-ви пук II поз. напао, и он се у нереду повукао ка Крупњу.

Коњички пук Дринске дивизије I поз. да извиђа што даље у правцу Крупња.“ —

Командант Дринске дивизије II поз. у 10 ч. 15 јавља, да га је командант Тимочке дивизије I поз. известио, да његове обе колоне наступају ка Кику, и да предњи батаљони већ избијају на Кик. У 12 ч. 50 добијен извештај, да је непријатељ са М. Рожња протеран.

После овога командант армије издао је заповест, којом је извршена оваква подела трупа на дивизије, до даљега наређења:

У састав Дринске дивизије 1 поз. улазе: 5. 6. и 17. пешад. пук. I поз.; 1-ви и 3-ћи дивизион Дринског пољског артилер. пука; једна брзометна батерија II поз.; 2 брзометне брдске батерије; пионирски полубатаљон и болничарска чета I поз. са свима осталим деловима Дринске дивизије I поз.

У састав Дринске дивизије II поз. улазе: III прекобројни пук I поз.; 5. пук II поз.; сви делови III позива; 2-ги дивизион Дринског пољског артилер. пука; једна брдска батерија, и сви остали делови Дринске дивизије II поз.

У 15 ч. 15 из Врховне Команде добијена је телефоном ова директива:

„II Армија је на Дрини.

III Армија нека енергично продужи гоњење ка Лозници.

Моравска дивизија II поз. са 2 пука да маршује на Крупањ, и тамо да се задржи, одвајајући један мали део ка Зворнику. Један пук са једном батеријом да остане код Пецке за заштиту правца од Љубовије.

Писмено наређење следује.“ —

Према овој директиви Врховне Команде, командант армије (Рађевски камен) издао је својим трупама заповест за гоњење (у релацији није стављено када) *која гласи:*

„Непријатељ је са свима својим деловима одступио ка Лозници и Крупњу.

Наша II Армија већ је избила на Дрину.

Решен сам да са армијом наставим покрет ка Лозници и енергично гоним оне непријатељске делове, који се налазе пред фронтом ове армије.

Наређујем:

1) *Дринске дивизије I и II* позива одмаршевање одмах по пријему заповести на линију: М. Градац—Мишковац.

Дринска дивизија I поз. кретаће се преко Мишковца са свом пешадијом и товарном стоком. Она може користити и пут, који преко Старе суднице изводи на друм Крупањ—Лозница.

Дринска дивизија II поз. кретаће се лозничким друмом. Овим истим путем, а позади Дринске дивизије II поз., кретаће се и сви возови Дринске дивизије I поз.

Сутра 8. ов. м. обе ове дивизије имају бити на линији: *Грнчарско гробље—Језеро*,*) и то: Дринска дивизија II поз. десно (северно) од друма, а Дринска дивизија I поз. лево (јужно) од друма.

2) *Моравска дивизија II поз.* још вечерас креће се са 2 пука и 2 батерије ка Крупњу, и ту да се задржи, одвајајући један мањи део за гоњење непријатеља ка Зворнику. Пук и батерија остају код Пецке.

3) *Дринска дивизија II поз.* придаће привремено своју брдску батерију Дринској дивизији I поз., а Дринска дивизија I поз. упутиће преко Дреновог Остењака и Мрамора једну брдску батерију у састав Моравске дивизије II поз. Командир ове батерије да се јави команданту 2-ог пука II поз., који ће бити на правцу: Садовине—Мрамор—Крупањ.

4) *Хаубички дивизион* да одмаршује вечерас до Завлаке, а сутра да се крене на зачељу свију борачких делова на Грнчарском гробљу, где ће се задржати позади Дринске дивизије II поз. а у близини главног друма.

5) Пук II поз., који остаје код Пецке са свима деловима на линији: Прослоп—Рожањ, образује *Љубовиски одред*. Његов је задатак, да безусловно одбије сваки непријатељски покушај од Љубовије и Зворника, и да све непријатељске делове према њему одбаци са наше територије.

6) Сви делови армије да одржавају међу собом непрекидну везу; сталне телеграфске линије, у колико су покварене, да се постепено оправљају.

7) *Армиски штаб* од сутра 8. ов. м. биће у Завлаци.

8) *Љубовиски одред* ставља се у будуће под команду команданта Моравске дивизије II поз.“ —

*) Гоњење III Армије није требало вршити овако по етапама са задржавањем од једне теренске линије до друге, већ енергично и непрекидно, као што то гласи и наређење Врховне Команде. Имало је разлога само зауставити се за извесно кратко време на р. Ликодри, докле се измешане и на великом фронту растурене трупе не прикупе и уреде, па је после одмах требало наставити енергично и непрекидно гоњење непријатеља, пошто је Моравском дивизијом II поз. леви бок армије био обезбеђен.

Наступање трупа према овој заповести извршено је без сметње, пошто је непријатељ у нереду одступао и нагло ишчезавао, напуштајући своје болнице, бацајући оружје, спрему и одело.

Око 23 ч. трупе су избиле на означену линију, и *Врховној Команди, I и II Армији, и Ужичкој војсци у 23 ч. 30 послат је овакав извештај:*

„Трупе ове армије продужиле су данас гоњење непријатеља, који се налази пред њеним фронтом. Дринске дивизије I и II поз. избиле су на линију: М. Градац—Мишковац—Стара судница. Сутра имају да продуже марш ка линији: Грнчарско гробље—Језеро.

Моравска дивизија II поз. са 2 пука продужује наступање ка Крупњу. Њен 2-ги пук заноћио је ноћас код Мрамора (к. 573); његове патроле ушле су у Крупањ, који је непријатељ напустио у великом нереду. 3-ћи пук II поз. одмаршевао је до Дреновог кика, и сутра продужава за Крупањ. Обадва ова пука имају са собом по једну брзометну батерију, а сем тога, из Дринске дивизије I поз. придата је Моравској дивизији II поз. једна брдска батерија.

1-ви пук II поз. и трупе, које су до сада биле на линији: Рожањ—Прослоп, образују Љубовиски одред и стоје под командом команданта Моравске дивизије II поз. Њему је наређено да овај одред пребаци преко границе све непријатељске делове, који се према његовом рејону налазе.

Пред фронтом ове армије заробљене су 3 пољске болнице и око 200 заробљеника. Сем тога налази се разбацано много војничког материјала.“ —

2) **Рад појединих дивизија.**

а) Дринска дивизија I поз.

Рано у јутру око 5 ч. почела је јака пешадиска и артилериска ватра на крајњем десном крилу ове дивизије. 17. пук са одредом мајора Ценића продужава јуче отпочети напад, у циљу заузимања Марјановића виса, који је до подне био потпуно у нашим рукама. Непријатељ се повукао.

Прелаз у наступање и гоњење непријатеља. И са осталих тачака положаја Дринске дивизије I поз. осмотрено је одступање непријатеља.

Ради извићања непријатеља, а нарочито ради констатовања да ли је непријатељ којим правцем и где одступао, *командант дивизије издао је команданту Дринског дивизиског коњичког пука у 7 ч. 45 овакву заповест:* „Са Рађевског камена осмотрено је одступање једне непријатељске колоне у правцу Крупња. Исто тако и поје-

дине патроле, одаслате пред фронтом трупа ове дивизије у циљу извиђања непријатеља, потврђују његово повлачење.

Положај Равно брдо—Остењак—Крст држе трупе Моравске дивизије II поз.

Наређујем: да одмах упутите један извиђачки ескадрон у циљу извиђања непријатеља правцем: Равно брдо—Петрића гај —Јелав и даље ка Крупњу; а један ескадрон правцем: Бела црква—Главица—Ражиште, у циљу извиђања непријатеља."

Пошто је било већ очигледно да непријатељ одступа на целом фронту, одмах је 10 ч. авизирано трупама да буду спремне, да предузму гоњење.

У 11 ч. 35 добијена је од команданта армије заповест за гоњење непријатеља.* На основу ове армиске заповести *командант Дринске дивизије I поз. издао је својим трупама овакву заповест за гоњење*:

„Са Рађевског камена осмотрено је одступање непријатеља на целом фронту ове дивизије. Једна јака непријатељска колона примећена је да одступа са Бељевине у правцу друма ка Крупњу.

Трупе III Армије предузеће гоњење непријатеља у циљу овлађивања линијом: *Бањевац—Бељевине—Недино брдо.*

Наређујем:

1) *Дрински дивизиски коњички пук* кренуће се правцем: Бела црква—Крупањ.

2) 5. *пешадиски пук I поз.* кренуће се са свог садањег положаја, у борбеном поретку, у правцу безимена кота на Недином брду, са задатком овлађивања одсека: Недино брдо — раскрсница путева: Крупањ—Бела црква—Недино брдо. Десно одржавати тесну везу са III прекобројним пешадиским пуком, који је добио задатак, да овлада линијом: Бањевац—Бељевине.

3) *5. пешадиски пук II поз.* кренуће се из свог садањег положаја у борбеном поретку у правцу: Бела црква—к. 338, са задатком овлађивања одсека од раскрснице путева изнад Бањевца потока, па у лево закључно са безименом котом на Пребојни. Десно одржавати везу са 5. пешадиским пуком I поз.. а лево са трупама Моравске дивизије II поз.

4) *Артилерија* досадањег левог армиског одсека остаће у први мах на садањим својим положајима, спремна да сваког момента што енергичније помогне наступање пешадиских пукова, а потом ће избити и пласирати се на фронту: Недино брдо—Пребојна.

5) *6. пешадиски пук I поз., пионирски полубатаљон,* и све трупе III поз. образоваће дивизиску резерву под командом пуков-

*) Ова заповест, издата у 11 ч. 15, изложена је у целини у раду III Армије за 7 август.

ника Д. Туфегџића. Дивизиска резерва кретаће се правцем: Церик—к. 251—Гробље (Белоцркванско).

6) Ја ћу бити у првом моменту на Рађевском камену, а потом на гробљу Белоцркванском.

7) *Завојиште,* као и колонски делови остају на својим местима, где су били и досада, до даљег наређења.

Покрет извршити одмах.“ —

По извештајима извиђачких делова, непријатељ је био у општем и журном одступању, остављајући позади само слабе заштитнице, напуштајући болнице с рањеницима, персоналом и материјалом.

У 16 ч. 45 *командант III Армије издао је другу заповест за даље гоњење непријатеља,* која је изложена у раду армије за овај дан.

На основу ове армиске заповести, *командант дивизије издао је својим трупама овакву заповест за даље гоњење:*

„*Непријатељ* са свима својим деловима одступа ка Лозници и Крупњу.

Наша *II Армија* већ је избила на Дрину.

III Армија кренуће се ка Лозници у циљу енергичнога гоњења оних непријатељских делова, који се налазе пред фронтом III Армије.

Дринске дивизије I и II позива одмаршеваће одмах по пријему заповести на линију: *М. Градац—Мишковац.*

Наређујем:

1) *Дрински дивизиски коњички пук* кретаће се правцем: Крупањ—Стара судница—Брезјак—Лозница.

2) *Лева колона (командант пуковник Душан Туфегџић):* 6. пешадиски пук I поз.; 17. пешадиски пук I поз.; 2 брдске батерије; пионирски полубатаљон, кретаће се правцем: Језеро—Логор—Мишковац, где ће вечерас заноћити са главнином, истурајући предстражу на линију: М. Градац—М. Мишковац—ушће потока Раковице.

3) *Десна колона (командант пуковник Драгомир Стојановић):* Дрински артилериски пук и болничарска чета кретаће се друмом: Завлака—Лозница, позади борачких делова Дринске дивизије II поз., и заноћиће покрај друма на простору к. 170—к. 198.

4) *Борни део I степена колонских возова* прићи ће до Завлаке. На зачељу ове коморе прикупиће се трупна комора.

5) *I степен колонске коморе* прићи ће до Старе суднице (у Јадру).

6) *II степен колонске коморе* прићи ће до Осечине.

7) *Дивизиски штаб* заноћиће вечерас код механе Кривајице.

8 тек. месеца покрет ће се извршити од 5 ч. изјутра. Овај покрет регулисаће се новом заповешћу.“ —

У 19 ч. од командира извиђачког ескадрона из Крупња добијен је овај извештај (писан у 16 ч.):

„На путу Солдатовића гајеви, Стара судница, Равно брдо, Крст, Јелав, Петрића гај, Остењак и Бањевачка коса не налази се непријатељ. По накнадном извешћу мештана, противничка колона почела је одступати јутрос. Из Крупња је одступила око 14 ч. Одступање је извршено у највећем нереду, што се да видети из побацаног материјала на целоме путу. Варош Крупањ слободна је; по околним јаругама можда има по која патрола, што се да видети по томе, што је у вароши затечен један војник, који се није хтео предати и убијен је, а други један је заробљен.

Магацин хране осигурао сам стражом, пошто у њему има знатне количине зрнасте хране. Све улазе у варош осигурао сам.

Непријатељ је одступио: један део у правцу Љубовије, један део ка Лозници и један део ка Борањи. По извештају патрола, једна се чета налази више Крупња западно, на путу: Мраморинце—Коштутња стопа. Одвојио сам јаке патроле да ухватим додир с непријатељем. Непријатељ је био истакао своје заставе, које сам поскидао.“ —

Доцкан у ноћ око 23 ч. трупе су избиле на линију, која је одређена заповешћу команданта дивизије.

б) Дринска дивизија II поз.

Распоред снаге ове дивизије ноћу 6/7 августа био је овакав:

1) *Десни одсек* (Марјановића вис—Стража): 17. пешадиски пук ($3^3/_4$ батаљона и вод митраљеза); 2-ги и 3-ћи батаљон III прекобројног пука; 4., 5. и 6. брдска батерија (11 топова); једна батерија Дринског пољског артилериског пука I поз.; 1-ва чета пионирског полубатаљона Дринске дивизије II поз.

2) *Леви одсек* (к. 241—к. 263—Гробље): четнички одред; 1-ви и 4 батаљон и 4 митраљеза III прекобројног пука; 2 батаљона 6. пука I поз.; једна чета и вод митраљеза 17. пука; једна чета 2. батаљона 5. пука I поз.; 4 пољске батерије (2., 4., 5. и 6.) Дринског артилериског пука I поз.; 2-га чета пионирског полубатаљона Дринске дивизије II поз.

3) *Општа резерва*: 2. батаљон 5. пука I поз. (2 чете); 3. батаљон III прекобројног пука I поз. (2 чете); и 4. батаљон 6. пука I поз. (2 чете), свега: 6 чета и 2 чете III поз.

Овога дана у свануће један део непријатеља, који се почео да рокира на задњој ивици Марјановића виса и прикупљао према 3. и 4. батаљону 17. пука на к 310, био је подухваћен нашом боч-

ном пешадиском и артилериском ватром са западног краја Чајиновца, и фронталном са к. 310 и претрпео је потпун пораз. После овога готово уништења једнога дела непријатељске посаде на Марјановића вису, други део одмах је отпочео повлачење ка Кику. Батаљони са Марјановића виса, приметивши у зору повлачење непријатеља, пређу у гоњење и повуку за собом и остале трупе тог одреда са линије Марјановића вис—западни крај Чајиновца.

Око 9 ч. отпочео је напад на Кик (заједно са неким деловима Тимочке дивизије I поз.), који су држали непријатељски заштитни делови. Непријатељ је са Кика одступио у нереду долином Јадра, оставивши на положају доста спреме и осталог материјала.

Овог истог јутра отпочео је наступање са Страже ка Кику 14. пук I поз. (Тимочка дивизија I поз.).

У 8 ч. 20 командант дивизије послао је команданту армије овај извештај:

„Одред потпуковника Стојишића (17. пук, 2 батаљона III прекобројног пука, и 2½ брдске батерије) јуче око 18 ч. отпочео је напад са линије: Овчаревац—Орловац на Марјановића вис. Око 20 ч. чуло се „ура“. Према добијеним извештајима од јутрос, Марјановића вис је делом у нашим, а делом у непријатељским рукама. Од јутрос се на тој страни води борба, но не тако интензивна. У овоме тренутку завладало је затишје. Командант тога одреда послао је свега једно извешће и то јуче по подне, којим јавља, да ће нападати на Марјановића вис. Наређено му је, да своје извештаје шаље преко телефонске станице, која му је подигнута на Овчаревцу“. —

Одред са Марјановића виса вршио је гоњење косом између р. Јадра и р. Завлачице, све до пред сам Кик, и ту се зауставио, да не би дошао под ватру Тимочке дивизије I поз., која је наступала са линије: Стража (к. 424) — Велики вис (к. 327) ка Кику.

Командант 17. пука известио је команданта леве колоне Тимочке дивизије I поз. (14. пук) о томе, које тачке држи одред са Марјановића виса. У 10 ч. 20 добијен извештај од команданта Тимочке дивизије I поз. (писан у 7 ч. 30) са Осоја (код Д. Сипуље), да обе колоне те дивизије живо наступају ка Кику, и да предњи батаљони већ избијају на Кик. Моли, да се о овоме обавесте трупе Дринске дивизије II поз., да не би произашла забуна.

Око 12 ч. — подне, борба је на десној обали Јадра завршена и командант 17. пука зауставио је трупе на коси Марјановића вис—Кик, и југо-источно од Кика, остављајући даље гоњење трупама Тимочке дивизије I поз.

Рад 3-ег ескадрона 7 августа до 9 ч. Према добијеној заповести

јуче, да ухвати везу са Тимочком дивизијом I поз., која дејствује северно од Овчаревца, и констатује, докле се протеже њено лево крило, ескадрон је заноћио 6/7 августа јужно од Страже (к. 424). У 2 ч. ескадрон је продужио покрет и дошао у везу са Тимочком дивизијом I поз., која је заноћила на линији: *Стража (к. 424) — Велики вис (к. 327).* Од команданта Тимочке дивизије I поз. добио је обавештење, да се десна колона те дивизије налази на Великом вису (к. 327), а лева на Стражи (к. 424); код леве колоне је и резерва. Обе колоне имају задатак, да са трупама на Марјановића вису нападну непријатеља на Кику. Колоне се сада прикупљају, и чим се прикупе отпочеће напад.

Када су се трупе Тимочке дивизије I поз. приближиле Кику тако, да је лево крило њено дошло у непосредан додир са десним крилом одреда потпуковника А. Стојишића испред Марјановића виса, командир 3. ескадрона дошао је у 9 ч. у с. Гор. Завлаку, југо-источно од мех. Кривајице, и одатле послао патроле ка с. Јаребицама. На овај начин ескадрон је завршио дати му задатак.

Борбе на фронту левог одсека. Ноћ 6/7 августа проведена релативно на миру. Око 5 ч. развила се доста интензивна пешадиска ватра на фронту: к. 241—к. 263. Ватру је изазвао непријатељ, међутим његова се артилерија није јављала овога јутра. У 7 ч. 15 оваква се иста ватра развила и на фронту „Гробље“.

С обзиром на ову околност, као и на извесна померања и кретања код непријатеља у току 6 августа по подне, и најзад имајући у виду општу ситуацију, могла је се учинити претпоставка, да је се непријатељ својом главном снагом повукао у току ноћи 6/7 августа и оставио само јаче заштитнице.

Да би командант дивизије добио основу за даљи рад, наредио је у 7 ч. 30 команданту левог одсека да са разних тачака фронта тога одсека упути у насилно извиђање одељења јачине од једног вода до 1/2 чете пешадије, а команданту артилериског дивизиона наредио је да по потреби артилериском ватром потпомогне покрет ових одељења.

Око 8 ч. 35 непријатељ је према фронту Гробље отворио доста јаку пешадиску и митраљеску ватру, која је и с наше стране прихваћена. У исто време опажен је са линије: Бањевац—Бељевине покрет више непријатељских стрељачких стројева, сваки јачине од по 1—1 1/2 чете ка долини Белоцркванске р. и ка нашим положајима. На њих је одмах отворена артилериска, а по том и пешадиска ватра. Како је Марјановића вис ово јутро поново заузет, то су непријатељски делови морали напустити Завлаку. Већ око 6 ч. 35 део Јадарског четничког одреда спустио се ка к. 241 у Завлаку, а у 7 ч. 20 избио на Ровиште.

Пешадиска и митраљеска борба, која се овог јутра развила на фронту левог одсека, почела је око 10 ч. да слаби, а непријатељски заштитнички делови да се повлаче. Ово је повлачење тучено јаком пешадиском и артилериском ватром, а затим се прешло у гоњење. Према доцније прикупљеним подацима, непријатељ се повукао правцем на запад, са тежњом да се што пре дохвати друма: Крупањ—Лозница, а један део путем за Крупањ и даље ка Лозници. Наши делови за гоњење избили су око 10 ч. 45 на линију: Бањевац—Бељевине—Недино брдо.

Гонећи делови по заузећу десне обале р. Ликодре продужили су гоњење у правцу с. Красаве. Поред ових пешадиских одељења у 10 ч. формиран је од ордонанаса у дивизиском штабу вод коњице, и под командом једног ордонанс-официра упућен да избије што пре на линију: Бањевац—Бељевине и извиди да ли се непријатељ повлачи правцем: Бељевине—Маленово брдо—Мишковац.

У циљу припреме за гоњење наређено је:

а) Да болничарска чета са санитетском колоном домаршује из Осечине до Старе суднице;

б) Предузете су мере, да се јединице, које су у тродневној борби биле јако измешане, колико толико уреде, да би се омогућио даљи рад.

Око поноћи (7|8 августа) добијена је писмена заповест за гоњење од команданта III Армије, која је тога дана била авизирана телефоном још у 11 ч. 20.

У 12 ч. — подне *командант дивизије издао је усмену заповест за заузимање линије: Бањевац—Бељевине.* Пошто је изложена ситуација, *командант дивизије наређује*:

„1. *Ескадрон коњице* да се одмах крене друмом Завлака — мех. Криваjица, и даље истим путем ка Лозници, што пре дође у додир с непријатељем, и констатује протезање непријатељског фронта на левој обали р. Јадра. Рејон извиђања десно р. Јадар, а лево поток Вуљевац—Дубоки поток. Одржати стално везу с Тимочком дивизијом I поз.

2) *Десна колона (командант мајор П. Андрејевић:* одељење коњаника; 1-ви батаљон III прекобројног пука; 5-та пољска батерија, и вод митраљеза 17. пука) полази одмах са к. 263 ка Бањевцу, заузима овај положај, и избацује један мањи део на Протолис (к. 277).

3. *Лева колона (командант потпуковник Јосиф Костић:* одељење коњаника; 4. батаљона III прекобројног пука; 2. батаљон 6. пука I поз.; митраљеско одељење III прекобројног пука; 4. и 6. пољска батерија; и 2. чета дринског пионирског полубатаљона II поз.) полази одмах са Гробља правцем ка Бељевинама са задатком да заузме овај положај.

4. *Општа резерва* (4. батаљон 6. пука I поз. под командом мајора Петровића) кренуће се за левом колоном, када ова избије на Бељевине.

5. *Десна колона* по заузећу Бањевца послаће извиђачка одељења правцем на Каменик (десна и лева обала Кривајске р.), а *лева колона* извиђаће нарочитим одељењима правац: Маленово брдо—Логор—Мишковац.

6. *Десна колона* одржава чврсту везу са Тимочком дивизијом I поз. на Кику; а *лева колона* везу са Дринском дивизијом I поз.

7. Део муниционе колоне и болничарске чете да домаршују на Равнајски вис, крај друма.

8. Трупне коморе код Старе суднице.

9. Пољска болница код Старе суднице.

10. Ја ћу се налазити код леве колоне." —

Ова заповест као писмена издата је у 13 ч.

Према овој заповести трупе су се кренуле са својих положаја, и у 14 ч. 5 обе колоне су избиле на линију: Бањевац—Бељевине. Једном четом заузет је Протолис, а извиђачка одељења продужила су извиђање ка Мишковцу и Каменику. У току покрета ка Бањевцу и Бељевинама није се наишло на непријатеља. Омањи непријатељски делови растурени по шумама, предавали су се после омањег пушкарања.

Рад 3-ег ескадрона од 10—16 часова. Када је заузет Кик од стране 3. батаљона III прекобројног пука, и делова Тимочке дивизије I поз., овај је се ескадрон, по сопственој иницијативи, пустио у гоњење непријатеља друмом низ Јадар, и у 10 ч. 20 стигао је био у висину јаребичке цркве. Једна непријатељска чета (заштитница) отворила је ватру на ескадрон, те овај сјаши за борбу пешке, а један вод коњице упути да са севера пресече пут овој чети. После краћега пушкарања чета се повукла, а ескадрон је продужио гоњење. У то доба ескадрон је почео добијати артилериску ватру од наших трупа са севера, са правца од Иверка; ескадрон је послао у напред патроле, а он се вратио у подне код јаребичке цркве, где је затекао један батаљон 15. пука I поз. (Тимочка дивизија I поз.); од Јаребица отишао је у Завлаку, где је стигао око 16.

У 18 ч. 25 добијена је заповест команданта армије за даље гоњење ка Лозници, која је изложена у раду команданта армије за овај дан.

На основу ове армиске заповести *у 18 ч. 30, командант дивизије издао је усмену заповест за покрет дивизије преко Завлаке до М. Градца, на путу за Лозницу.*

Командантима је објашњена ситуација, па је онда наређено:

„1. *3-ћи ескадрон* отпочиње одмах покрет правцем: Завлака—Јаребичка црква—Брезјак, са задатком: да што пре дође у додир с непријатељем. Заноћиће са главнином на 8 км. испред чела претходница.

2. *Претходницу* образује досадања десна колона (командант мајор П. Андрејевић: 1-ви батаљон III прекобројног пука; вод митраљеза 17. пешадиског пука; 5. пољска батерија), и одмах отпочиње покрет правцем: Бањевац—Завлачка механа—механа Кривајица—М. Градац. Претходнички батаљон када достигне М. Градац поставиће на овом положају предстраже, а батерију поставити на друму одмах источно од М. Градца.

3. *Главнина.* Ову образује дотадања лева колона, спојена са општом резервом, под командом потпуковника Јосифа Костића (4. батаљон III прекобројног пука; митраљеско оделење III прекобројног пука; 2. и 4. батаљон 6. пука I поз., 5. и 6. пољска батерија; и 2. чета Дринског пионирског батаљона II поз.) креће се истим путем за претходницом, а на одстојању од ове на 1000 м. Место где ће главнина по доласку до М. Градца заноћити, накнадно ће се наредити на лицу места.“

У 18 ч. 35 издата је писмена заповест за покрет командиру болничке чете, да пређе зачељу дивизије; команданту дела муниционе колоне, да се креће на 8 км. позади зачеља главнине; трупној комори, да се креће на зачељу муниционе колоне; команданту профијантске колоне, да домаршује до Завлаке.

Са положаја Бањевац—Бељевине дивизија се кренула у 19 ч. и стигла до М. Градца 8 августа у 1 ч. 30. Када је претходница стигла на М. Градац (8 августа 1 ч. 30), избио је у исто време и коњички ескадрон у Брезјак, и ту заноћио. За време марша ове ноћи није се наишло на непријатеља.

в) Моравска дивизија II поз.

Десно крило. Ово је крило заноћило на својим положајима од прошлога дана, и 7 августа око подне кренуло се напред за непријатељем који одступа.

Главнина је дошла на Садовине, а предњи делови на Врховине. Борбе је било мало; избачено свега око 250 метака пушчаних, потрошено око 15 бомби, а батерија није ни дејствовала; губитака нема. Уопште ово крило било је много одвојено од дивизије па како се није могла поставити телефонска линија, то је веза са њим била врло спора. Због тога је командант 2-ог пука вршио све покрете по својој иницијативи, базирајући се на добијена наређења да дејствује противу непријатељског десног крила.

Лево крило — Љубовиски одред. У очи овога дана формиран је Љубовиски одред под командом команданта 1-ог пешадиског пука пуковника М. Рериха.

Цео прослопски положај подељен је био на 2 одсека:

Десни одсек под командом мајора Саве Илића са оваквим распоредом: *на Петриној стени* 3 чете 2. батаљона 1. пука II поз. са 2 митраљеза; 3 чете 10. пука III поз., 1 чета 5. пука III поз., и 4. чета 1. батаљона 1. пука II поз.; *на Осоју* и *Зеленику*: 2 Дебанжова топа, 3 батаљона 1. пука II поз. и 2 чете 4. батаљона 1. пука II поз.

Леви одсек под командом мајора Вој. Ковачевића са оваквим распоредом: *Бобије*: 2 чете 5. пука III поз., 1/2 чете допунског батаљона 1. пука; и 2 Дебанжова топа;

Прослоп: 1-на чета 10. пука III поз. и 1/2 чете допунског батаљона 1. пука, 2 Дебанжова и 2 пољска брзометна топа; *Баре*: 1-на чета 5. пука III поз., 3-ћа чета 1. батаљона 1. пука II поз., најзад на Дренаићском вису: 1-ва чета 2 батаљона 1. пука II поз

Штаб одреда испод Прослопа.

Борба је почела од ранога јутра. Командант 2-ог батаљона упутио је у 2 ч. своју 2-гу чету, да изврши извиђање на простору: Петрина стена—Рожањ, где је јуче на ноћ вођена борба. Ова је чета између 4 и 5 часова заузела Петрину стену, а непријатељ је се повукао и не сачекавши борбу, остављајући на положају 60 ранаца и 62 нове цокуле, 3 пушке и друге неке ситнице.

После овога настала је борба око заузимања положаја, које је непријатељ био заузео, у току јучерањега препада, од обавезника III поз. Ти су положаји: М. Рожањ, Петково брдо, Лазански и Соколски поток и Калканска река.

Око 10 ч. приспеле су и 2 чете 4. батаљона са задатком: да протерају непријатеља са М. Рожња, близу кога је било свега 6 чета пешадије и 2 митраљеза. Борба је почела око 10 ч. 30, а завршила се у 11 ч. 45. Непријатељ је протеран са свију положаја Вел. и М. Рожња, села Шљивова, Соко града и преко р. Грачанице.

Непријатељ се повукао у правцу Сенокоса (к. 914) а мањим делом преко Калканске р.

Приликом непријатељског повлачења било је особито успешно дејство 2 пољска брзометна топа са Прослопа (из 1-ве батерије), које је натерало непријатеља на даље одступање.

По заузимању ових положаја учињен је овакав *распоред трупа*: на заузетом положају 4. чета 4. батаљона и митраљеско одељење, у шуми испред пирамиде 1/2 чете 4. батаљона и вод III поз.; лево ради одржавања везе са Осојем 1/2 чете 3. батаљона и вод III поз.; код пирамиде у шанцу 4. чета 1. батаљона и 2 1/2 чете 10. пука III поз. Свима је наређено утврђивање поседнутих тачака и по-

стављање предстража под заштитом изаслатих одељења за гоњење.

На целом фронту десног одсека у овим борбама према нама је био непријатељски 26. пук домобранаца, са 2 митраљеза и 2 хаубице. Сви су војници Срби из Срема.

Наши губици незнатни.

Коњички дивизион, који је био послат 6. ов. м., пред вече, да подржи наше трупе на Рожњу, заноћио је код с. Царине, и око 9 ч. посео Осоје.

У 7 ч. 20 пошто је наша пешадија у довољној јачини дошла на Рожањ, наређено је команданту овога дивизиона да са дивизионом оде преко с. Гуњака и Ђуричића ка Дреновом кику, ради одржавања везе између дивизије и 2-ог пука, који се био сувише истакао и одвојио од дивизије, те је услед тога остала велика празнина у распореду. Дивизион је ово извршио и борбе није било.

3-ћи пешадиски пук са $1^1/_2$ батеријом остао је 6 и 7 августа на Главици и Јаловику, и није имао никакве борбе.

Рад непријатеља.

7 август

8. корпус користио је за прелаз преко Дрине понтонски мост код Амајлије, и новоподигнут понтонски мост код Јање. Овај мост у вече 7 авг. био је стављен под ватру од једне српске бригаде, која је надирала за корпусом, чија се артилерија била поставила на височима код Лешнице. Пошто је још само заштитница имала да се пребаци преко моста, то је се по њеном прелазу мост бацио у ваздух, те је се тако само штетило у материјалу.

13. корпус, који је гонила једна српска дивизија, користио је за прелаз стари понтонски мост код с. Батара (ада Курјачица), и један ново подигнути код хана Палатора у близини Лознице. Код овога моста развила се код 42. хонведске дивизије једна корисна заштитничка борба, којом се заштићавао марш 13. пешадиске бригаде гребеном Гучева, која је прегазила Дрину код с. Чолопека. На овај начин V Армија се поставила за одбрану Дрине од Љубовије па до њеног ушћа.

Пошто Срби нису предузели никакав покушај прелаза преко Дрине, то су они, после тешких борбених дана, прешли у потребан одмор и опорављење.

В) II Армија.

1) Рад Армије.

1) Код Тимочке дивизије I йоз.

У 4 ч. 35 добијен је овакав *извешшај од командаиша Тимочке дивизије I йоз.*: „О непријатељу до сада никаквих извештаја немам од колона. Десна колона је на Великом вису, а лева испред Страже,

и извлаче и последње топове, чији је излазак скопчан са изванредним тешкоћама, из долине Сипуљске р. Читави батаљони употребљавани су за извлачење топова. Чим се извуку топови отпочеће напад. О непријатељу накнадно ћу јавити. Од обе колоне упућени су извиђачки делови ка непријатељу у правцу Кик."

У 12 ч. 50, командант армије са Поповог чарлога послао је команданту Тимочке дивизије I поз. ову заповест: „Убрзајте Ваше наступање у долини Јадра, и енергично нападајте противника, те помогните рад Моравске дивизије I поз., која га бочно напада са Иверка, јер непријатељ журно одступа у тежњи да се дохвати положаја код Крупња, и на њима организује отпор.

Извештавајте ме о току свога рада, јер од Вас не добијам никаква извешћа."

Од команданта Тимочке дивизије I поз. примљени су овог дана ови извештаји:

а) *Извештај у 15 ч.*, који гласи:

„Са дивизијом око 10 ч. протерао сам и последње делове са Доњег кика у долину Јадра. *Десна колона* продужила је гоњење левом обалом Јадра на М. Градац—с. Цикоте и даље. *Лева колона* преко с. Брезовице на Логор (к. 450) — Мишковац (к. 475). *Резерва* позади десне колоне. *Од коњичког пука* ни до овога часа нисам добио извештај. Детаљне извештаје од команданата колона још нисам добио.

До сада је заробљено 20 војника, једна пољска болница-кујна, 2 коња и 10 пушака. Са дивизиским штабом преноћићу на Кику." —

б) *Извештај у 16 ч. који гласи:* „Последњи делови непријатељски, који су држали Кик, протерани су, и сјурени у долину Јадра. 16. и 15. пешадиски пук заузели су Кик. Детаљних извештаја од команданата колона још немам, чим их добијем доставићу накнадно.

Дивизиски штаб одлази на Кик." —

У 18 ч. командант армије послао је команданту Тимочке дивизије I поз. ову заповест:

„Наредите да се трупе те дивизије прикупе код јаребичке цркве, чим их прођу трупе III Армије при гоњењу непријатеља, а затим целу дивизију прикупите код с. *Мровске* где ће ући у састав дивизије пешадија и артилерија, која је била придата Коњичкој дивизији.

Известите ме када се дивизија крене од јаребичке цркве, и када стигне и Мровску."

У 19 ч. добијен је од команданта Тимочке дивизије I поз. овај извештај:

„Положаји Кика заузети су данас око 10 ч., и одмах по заузећу упућена је десна колона, да непријатеља гони левом обалом Јадра у правцу М. Градца и Вел. Градца; а лева колона у правцу Мишковца (к. 475) и даље.

Коњички пук, који ми се тек овога часа јавио, употребићу на десној обали р. Јадра у циљу гоњења, а у правцу с. Јаребица и даље. Он ће у исто време одржавати и везу са Моравском дивизијом I поз., која бочно напада са Иверка.

У данашњој борби по прикупљеним подацима на брзу руку, код леве колоне погинуо 1 командир чете и 5 војника, а 4 војника рањена.

Заплењено: 1 пољска болница, 1 пољска кујна, 1 фијакер и маса разбацане убојне и материјалне спреме.

Ја се налазим на Кику.

Молим да ми се хитно саопшти, на којој се линији Моравска дивизија I поз. задржала.“ —

2) Код Моравске дивизије I поз.

Око 8 ч. 40 командант армије са Поповог парлога захтевао је телефоном од команданта Моравске дивизије I поз., да га обавести о ситуацији код дивизије и својим намерама. Добио одговор: да је посео Иверак са 4 групе:

I *група* са претходницом је на Широкој липи;

II *група* између Широке липе и Балвана;

III *група* је на Балвану; а

IV *група* на Поповом парлогу.

Намера му је била да обезбеди правац ка с. Стражи и Обрежу, и да дејствује у бок непријатељу у долини Јадра.

Командант дивизије није био наредио гоњење, па није чак наредио ни да се нападну непријатељска одељења, која су се налазила на десној обали Јадра.

Само један део артилерије тукао је једну велику непријатељску колону, која је одступала долином Јадра, и била је доста далеко.

Дивизија, с обзиром на повољну ситуацију, у којој се тада налазила, није била ни мало активна, већ се била заковала за гребен Иверка од Широке липе до Поповог парлога и пустила непријатеља да умакне, у место да се својом главном снагом као бујица сручила на непријатеља, који је у великом нереду и журно одступао долином Јадра ка Дрини, и приредила му катастрофу.

Поводом овога *у 9 ч. 20 командант армије послао је команданту Моравске дивизије I поз. ову заповест:*

„Пошто се непријатељска одељења налазе још на десној обали Јадра, штитећи по свој прилици повлачење својих трупа низ Ја-

дар, или ка Крупњу, то изволте наредити, да се та одељења нападну и протерају, и тиме онемогући противнички саобраћај низ Јадар ка Крупњу.

Оставите потребне трупе за наслон Вашега десног крила на Комбиновану дивизију, а лево крило нека одржава везу са трупама Тимочке дивизије I поз.

У опште је потребно сада енергично нападати, те да се онемогући непријатељу повлачење.“ —

И поред свега овога, рад је код Моравске дивизије I поз. био ипак врло спор, те је услед овога испуштен један врло повољан и важан моменат, да се непријетељска забуна и неред у његовом повлачењу претвори у његову потпуну катастрофу.

Од команданта Комбиноване дивизије, командант Моравске дивизије I поз. у 13 ч. 45 добио је за команданта II Армије (Вел. Бошњак) овакав извештај:

„Од 5 ч. непријатељ у јачини од 3 пука са великим бројем коморе повлачи се у највећем реду из Мачве преко Лешнице на мост, који се налази на Дрини источно од Јање.

Да би обезбедио ово своје одступање, непријатељ је упутио један батаљон са 3 митраљеза у напад на наш батаљон, који је био на Видојевици (к. 404). Друге побочнице упутио је ка Кумовцу и Врановици.

Напад на Видојевицу је одбијен.

Од 10 ч. бијем пољском артилеријом са Видојевице мост на Дрини успешно. Исто тако успешно се туче и колона, која сада одступа од Лешнице ка мосту.

2-ги батаљон VI прекобројног пука, и 6. пук II поз. прикупљам на Видојевици, те да отпочнем гоњење ка Јањи с намером, да заузмем мост, и да заробим све што није прешло.

За обезбеђење овога остављен је на линији: Слатина—Јадранска Лешница један пук и једна хаубичка батерија. Десна колона, која је маршевала гребеном преко Кумовца, чим стигне, употребиће се и она за гоњење.“ —

Овога дана (није забележено време пријема) у штабу армије (Радоњића брдо) од команданта Моравске дивизије I поз. примљен је овај извештај:

„На основу прикупљених података од заробљеника у садањим борбама учествовале су ове непријатељске трупе: *8. корпус* (командант ђенерал Гизел). У саставу овога корпуса биле су: 9. и 21. дивизија (командант 21. дивизије фелдмаршаллајтнант Приборски, који је погинуо). У саставу 9. дивизије су 16. бригада (командант Шојхенштуел), и 17. бригада (командант Даниел). Из 17. бригаде учествовали су, нарочито према овој дивизији, 91. пе-

шадиски пук (командант Екер), и 102. пук (Корибанер). Ова два пешадиска пука потпуно су растројена (већина погинуло, остало се растурило и заробљено је). У саставу 21. дивизије су: 41. бригада (командант Панас); 42. бригада (командант Подхајски). У 41. бригади су: 8. пук (командант Белај), и 28. пук (командант Фидлер). У 42. бригади су: 6. пук (командант Хансман), и 7. пук. У овоме је корпусу 14. драгунски пук.

Сем овога корпуса учествовали су из 13. корпуса ови пукови: 10. хусарски пук; 53. 73. 16. 9. и 11. пук. Овај је пук пре два дана такође разбијен.

Заробљеници веле да официри, уопште свих народности, не желе рат и гледају да избегну борбу. Позадина добија храну уредно, а борачки делови не добијају (по некима 5 дана нису добијали храну).

Неки заробљеници веле да су чули, да су прешли у Србију 4. и 16. корпус, од којих један на север, други на југ". —

3. *Код Комбиноване дивизије*.

Командант армије примио је од команданта Комбиноване дивизије ове извештаје:

а) *Извештај око 17 ч.* (послат 6 августа, али није забележено време): „Данас у 19 ч. 30 са левом колоном избио сам на линији *Слатина—Јадранска Лешница*, и одмах ухватио везу са Моравском дивизијом I. поз. *Десна колона* ове дивизије зауставила се на линији *Косанин град—к. 467.* Услед овог задоцњења одредио сам један батаљон VI прекобројног пука за држање Видојевице. Сутрашњи рад одредићу према подацима, које будем добио о непријатељу.

Услед енергичног гоњења, непријатељ је одступио ка Јадру, остављајући нам као ратни плен 30 брзометних топова, 39 кара, преко 100 кола са разним материјалом, велики број коња, читаву једну санитетску колону, један аероплан и други материјал. На путу Текериш—Лешница био је највећи неред, који показује, да је одступање било у паничном страху, а одступање је почело када је била отворена ватра из хаубице, управљене на пут кроз теснац.

Молим за наређење, да општинске и полициске власти предузму одмах укопавање лешева људских и коњских, а које не буду стигле трупе да изврше. Исто тако било би потребно, да горње власти сав заостали материјал, разбацан на терену, прикупљају, комисиски приме и предаду војним властима". —

б) *Извештај у 12 ч. подне*: „По исказу једног непријатељског каплара, Србина—Личанина, по занимању инжењера, који је био у армиском штабу, састав армије, која оперише преко Дрине овакав је:

Командант армије ђенерал Франк. Армија се састоји из *8. и 13. корйуса.* Састав 13. корпуса не зна. Командант 13. корпуса је ђенерал Ремен. 8. корпус се састоји из 3 дивизије: 12., 36. и 27. ландверске. 36. дивизија се састоји из ових пукова: 16., 27., 53., 78., 79. и 97.

8. корйус прешао је Дрину код Јеринића аде, где је подигнут понтонски мост. Једним делом прешао је и на мосту јужно од горњега, не зна место његово.

Армиски шйаб прешао је на понтонском месту код Јеринића аде 2 ов. м., а раније био је у Јањи. Од 2—6 августа армиски штаб је био у с. Шору, северно од Лознице; 6 ов. м. повукао се незнано где.

8. корйус оперише од Иверка северно, а 13. корпус од Иверка јужно. Штаб 8. корпуса 6 ов. м. био је у Јадранској Лешници; штаб 13. корпуса у Лозници.

6 ов. м. од 9 ч. почео је да одступа један велики трен 8. корпуса од преко 1000 кола, преко Дрине на мосту код Јеринића аде. Командант армије 6 ов. м. у подне био је веома забринут.

Мишљења сам, да су ови подаци, по образованости онога који их даје, и друго што је именовани веома велики пријатељ мајора Прибићевића, истинити, што ћу данас проверити“. —

в) *Извешйај йримљен овога дана до йодне* (није забележено време, а послат је у 16 ч. 10):

„Непријатељска колона, која је успела да се пребаци преко Дрине, отишла је ка Бељини.

У 16 ч. ситуација је оваква: 2 пука наступају кроз Лешницу ка мосту на Дрини, у циљу заузимања овога моста и запречавања сваког непријатељског прелаза преко Дрине. Непријатељ брани прелаз са трупама још непознате јачине с оне стране Дрине. Једна непријатељска комора креће се од Прњавора ка Лешници. Са остала 3 пука држим линију: *Видојевица—М. Видојевица—Јадранска Лешница,* груписана тако, да се могу брзо кренути и ка Јањи и ка Лозници.

Пошто непријатеља до Јадра и до Дрине нема, сем мањих штрафунских одељења, то је свршен мој задатак, добијен 2 ов. м., за даље наређење молим.“ —

4. *Код Коњичке дивизије.*

У 14 ч. са Поповог парлога командант армије послао је команданту Коњичке дивизије ову заповест:

„*Комбинована дивизија* успешно бомбардује мост источно од Јање, као што је успешно тукла и једну непријатељску колону возова и трупа, које су из Мачве одступиле томе мосту. Наређено је команданту дивизије, да по могућству заузме тај мост и обезбеди прелаз наших трупа преко Дрине.

Коњичкој дивизији наређујем да ову операцију Комбиноване дивизије помогне, и да деловима својим очисти Мачву и десну обалу Дрине, а да квари непријатељске мостове низ Дрину.“ —

„*Командант армије (Радоњића брдо) послао је овога дана Врховној Команди ове извештаје:*

а) *Извештај у 7 ч. 12*, који гласи:

„*Командант Шумадиске дивизије I поз.* јавља: „По провереним подацима, добијеним од непријатељских војника српског и хрватског племена на простору: Мишар—Шабац—Слепчевић—Мави——Варна, непријатељ има ове пукове: 69., 37., 32., 28., 3. босански, 6. новосадски, 86. суботички, 70., 44., 23. сомборски, и 1 батаљон јегера. Пукови су већином од 3 батаљона, а има их и од 2. Изгледа, да има доста коњице, али нисам могао да сазнам колико. По казивању заробљеника у Шапцу и околини, као и западно од ове просторије, непријатељ има 60 топова разнога калибра. Шабац је јако утврђен са препрекама од жица, а ивица је и минирана. Онострана савска обала, од Шапца до Кленка, такође је утврђена и снабдевена укопаним батеријама“. —

б) *Извештај у 13 ч. 50*, који гласи:

„*Од команданта Комбиноване дивизије* добио сам овога часа овај извештај: „Од 5 ч. непријатељ у јачини 2 пука са великим бројем коморе повлачи се из Мачве преко Лешнице на мост, који се налази на Дрини источно од Јање.

Да би обезбедио ово своје одступање непријатељ је упутио један батаљон са 3 митраљеза у напад на наш батаљон, који је био на Видојевици (к. 404); друге своје побочнице упутио је ка Кумовцу и Врановици. Са Видојевице је одбијен. Од 10 ч. тучем пољском батеријом са Видојевице мост на Дрини успешно; исто тако успешно се туче и колона, која сада одступа од Лешнице ка мосту.

Прикупљам 2 батаљона VI прекобројног пука, и 6. пук II поз. на Видојевици, те да отпочнем гоњење ка Јањи с намером, да се заузме мост и да заробим све што није прешло.

За обезбеђење овога остављам на линији: Слатина—Јадранска Лешница један пук и једну хаубичку батерију. Десна колона, која је маршевала гребеном преко Кумовца, чим стигне, употребиће се и она за гоњење“.

Наредио сам команданту дивизије да по могућству у току ове ноћи заузме мост, и обезбеди прелаз наших трупа преко Дрине“. —

в) *Извештај у 17 ч. 55*, који гласи;

„Сад сам добио извештај, да је *Комбинована дивизија* заноћила

на линији: Видојевица—Јадранска Лешница, везујући се са Моравском дивизијом I поз. на Вучија пласту (Иверак) и продужиће довршење свога задатка.

У долини Лешнице заплењено је 20 топова, међу којима има и хаубица 15 см., једна санитетска колона са медикаментима, аероплан, много запреге и осталог материјала, чије ће се евакуисање данас организовати, па како немам средстава за превлачење, молим Врховну Команду да ме помогне са особљем и возовима за што брже евакуисање. Од плена ће трупе задржати све оно, што им је потребно.

Тимочка дивизија I йоз. кренула се за напад на непријатељски положај Кик, и ухватила везу са Дринском дивизијом II поз. на Марјановића вису". —

За рад 8 августа *командант армије овога дана у 19 ч. издао је свима својим дивизијама ову заповест:*

„У току данашњега дана непријатељ се налазио у пуном одступању ка Дрини. Трупе III Армије гониле су га и допрле на линију: *Видојевица—Гор. Добрић—с. Цикоте.*

За Коњичку дивизију није се имало података, докле је овога дана допрла.

Дивизије ће сутра продужити гоњење непријатеља, ради чега *наређујем*:

1) Коњичка дивизија вратиће придату јој пешадију и пољску артилерију у Мровску, да тамо уђе у састав своје дивизије, а са својом снагом обезбеђиваће десни бок Комбиноване дивизије на линији: *Чокешина—Прњавор—Дубовић*, и у исто време проналазити и кварити непријатељске мостове између утока р. Лешнице и Дубовића.

2) *Да Комбинована дивизија* заузме Лешницу, и очисти просторију на десној обали Дрине од утока р. Лешнице до утока р. Жеравије, по могућству заузме непријатељске мостове и осигура прелаз наших трупа, или да их поруши.

3) *Да Моравска дивизија I йоз.* заузме Лозницу, очисти простор на десној обали Дрине од ушћа р. Жеравије до карауле Смрдана, одржавајући везу са десним крилом III Армије, која ће наступати ка Крупњу.

4) *Тимочка дивизија I йоз.* да се прикупи код јеребичке цркве, чим је прође III Армија у гоњењу непријатеља, па да одмах одмаршује преко Текериша у Мровску, где ће ући у њен састав и трупе које су придате Коњичкој дивизији.

5) Чим која дивизија буде протерала непријатеља преко Дрине, известиће ме одмах". —

На крају овога дана *командант армије йослао је Врховној Команди овај укуйан дневни извешшај:*

„На завршетку овога дана ситуација је била је оваква:

На целом фронту ове армије од Мачве до јадарске долине непријатељ је одступао, а само слаби делови његови давали су по негде слабији отпор гоњењу. Све дивизије ове армије вршиле су гоњење са овим резултатима:

1) *За Коњичку дивизију* нема се још података; пратиће се чим се добију.

2) *Комбинована дивизија* тукла је успешном артилериском ватром мост на Дрини источно од Јање, и возове, праћене једном колоном трупа, који су одступали из Мачве ка Лешници, тежећи мосту, и прикупљала је трупе на Видојевици, да предузме гоњење с намером, да заузме мост и да зароби све оно, што није могло да пређе. Наредио сам да по могућству заузме мост и обезбеди прелаз нашим трупама. О резултату овога још немам извештаја.

3) *Моравска дивизија I поз.* била се залепила за гребен Иверка од Поповог парлога до Широке липе, и задовољила се само тиме, да даљном артилериском ватром туче колоне непријатеља, који је одступао долином Јадра. Није ништа предузимала, ни да протера слаба непријатељска одељења — побочнице, које су према томе гребену осигуравала одступајуће трупе. Када сам на лицу места проучио ово стање, наредио сам команданту дивизије у 9 ч. 20, да енергично нападне непријатељска одељења, која су осигуравала повлачење, и у опште да напада, те да непријатељу онемогући повлачење.

Но и после овога рад је дивизије био и сувише спор, и почео је тек у 12 ч. 15. О резултату овога још нисам добио извешће.

У опште рад ове дивизије, извршење постављеног јој задатка, нападање бока непријатељског, био је пропуштање драгоценог времена да се искористи ситуација, јединствено повољна за нападање у бок.

4) *Тимочка дивизија I поз.* напала је и око 10 ч. протерала и последње непријатељске делове са Доњег Кика у долину Јадра, а затим је предузела гоњење у 2 правца: једним на Градац и с. Цикоте и даље; и другим правцем с. Брезовица—Логор (к. 450) — Мишковац (к. 475). О резултату овога још нисам добио извешће.

5) *За сутрашњи дан наредио сам:*

а) *Да Коњичка дивизија* обезбеђује десни бок Комбиноване дивизије на линији: Чокешина—Прњавор—Дубовић, и у исто време да проналази и квари мостове непријатељске између утока Лешнице и Дубовића.

б) *Да Комбинована дивизија* заузме Лешницу, и очисти просторију на десној обали Дрине до утока р. Жеравије, и да мостове [illegible]ћству заузме за прелаз наше војске, или да их поруши-

в) *Да Моравска дивизија I поз.* заузме Лозницу, и очисти десну обалу Дрине од утока р. Жеравије до карауле Смрдана, одржавајући везу са десним крилом III Армије.

г) Да се *Тимочка дивизија I поз.* прикупи код јаребичке цркве, чим је прође III Армија у гоњењу, па да одмах одмаршује преко Текериша у Мровску". —

2) Рад појединих дивизија.

а) Тимочка дивизија I поз.

Тимочка дивизија I поз. добила је задатак, да дође на Кик (источно од с. Текериша), а затим да енергично нападне непријатеља у бок на линији: *Марјановића вис—Доња Бадања,* ослањајући се на лево крило Моравске дивизије I поз., и везујући се са десним крилом III Армије.

По извештајима команданта армије, непријатељ је на Кику имао до 5 батерија. За Марјановића вис није се позитивно знало, да ли је повраћен од трупа III Армије, или није.

План напада на линију: Марјановића вис—Кик био је овај:

Са десном колоном јачине једног пука пешадије и 2 пољске брзометне батерије напасти непријатеља на Кику са Великог виса (к. 327) преко Осоја, обухватајући га с левог бока преко Доње Бадање. *Са левом колоном,* јачине 6 батаљона и један дивизион пољске артилерије, напасти непријатеља преко Страже и Целепишта на Марјановића вису, обухватајући га с десног бока.

Резерва од 2 батаљона да следује за десном колоном преко Осоја и Доње Бадање.

Пионирски полубатаљон да подигне што више прелаза за пешадију и артилерију на Сипуљској р., где је прелаз услед речне уривености, нарочито за пољску артилерију, био изванредно тежак.

Идеја напада у главноме била је, да се с наслоном на Моравску дивизију I поз. и III Армију, непријатељ на својим положајима обухвати са оба бока и принуди на предају.

13. пешадиски пук и једна батерија стављени су на расположење команданту армије.

Према овоме плану за напад командант дивизије издао је ове заповести за напад (није означено време):

а) *За десну колону.*

„Непријатељ, који продире долином Јадра, притеснио је десно крило III Армије код Завлаке.

Комбинована и Моравска дивизија I поз. успешно продиру преко Цера и Иверка на његову позадину, и сада се налазе на линији: Косанин град—Биљевине—Рашуљача—Вел. Глава (к. 367).

Моравска дивизија I йоз. наслања своје крајње лево крило на косу к. 295—безимена кота код речи „Доња“ (Бадања), и мост на потоку Грубановац.

Тимочка дивизија I йоз. добија задатак да енергично нападне непријатеља у бок на линији: Марјановића вис—Доња Бадања, наслањајући се на лево крило Моравске дивизије I поз., и везујући се са десним крилом III Армије.

Напад треба да буде брз и силан, те да се притисак на III Армију ослаби. *Зато наређујем:*

Да десна колона, коју образује *15. йешадиски йук* и један дивизион Тимочког артилер. пука од 2 батерије, крене се од Кика преко: Брачинца—Владичине њиве—Вел. виса (к. 327) и даље преко Осоја и нападне непријатеља на Доњем кику. Десно—северно одржавати везу са Моравском дивизијом I поз. а лево са левом колоном истим правцем преко Страже (к. 424) на Целепиште —Марјановића вис, нападајући га с његовог десног бока.

Леву колону образује *14. йешадиски йук,* један дивизион Тимочког артилер. пука, и 2 батаљона из 20. пешадиског пука.

Општу резерву образују 2 батаљона 20. пешадиског пука који ће се кретати позади леве колоне.

Напад има отпочети једновремено, зашта ће десна колона сачекати излазак леве колоне.

Дивизиско завојиште у Д. Сипуљи на Сипуљској р.

Трупне коморе упутити на друм, јужно од с. Волујца.

Ја ћу за време марша бити код леве колоне, а за време борбе источно од Страже (к. 424).

Напад има да отпочне са линије: Велики вис—Стража данас у 20 ч.

Командант десне колоне потпуковник Василије Стојановић.

За време напада одржавати што јачу унутрашњу везу, као и везу са левом колоном.“*)

б) За леву колону.

„Општа ситуација као и код десне колоне.

Посебни задатак за леву колону:

Да *лева колона,* коју образује 14. пешадиски пук, 2 батаљона 20. пешадиског пука, и један дивизион Тимочког артилериског пука, крене се од Кика на Владичину њиву, преко Сипуљске р. на Стражу (к. 424), преко Целепишта на Марјановића вис, обухтатајући га с десног бока. Десно од леве колоне напада десна колона преко Великог виса, Осоја на положај Доњи Кик. Одржавати што тешњу везу са десном колоном, а јужно са III

*) Врло слаба и рогобатна техника израде заповести.

Армијом. Напад има отпочети једновремено са линије: *Велики вис —Стража (к. 424).*

Ја ћу бити за време борбе источно од Страже (к. 424).

Општа резерва: 2 батаљона 20. пешадиског пука, крећу се за левом колоном. Напад има отпочети тачно у 20 ч.

Завојиште у с. Гор. Сипуљи на Сипуљској р.

Командант леве колоне пуковник Божидар Јанковић.

Приликом напада непријатеља обухватити га са десног његовог бока.“ —

Намеравани напад у означено време (20 ч.) није се могао отпочети како командант дивизије то наводи у својој релацији, из разлога, што су трупе ове дивизије маршевале целога дана од Брдарице и Вел. Бошњака, преко Волујца и Текериша на Велики вис и Стражу. Дужина марша износила је 50 км., а трупе су биле на ногама 24 часа, без одмора, јер су се са Брдарице и Вел. Бошњака кренуле ноћу 5|6 августа око поноћи.

По доласку на Стражу сазнало се да је Марјановића вис заузет од стране нашег 17. пешадиског пука и III прекобројног пука (III Армија), те се према овоме имало проверити, да ли и положај Кик не држе наше трупе, те да се не би направила забуна, и да се наше трупе између себе не би тукле.

Прелаз артилерије преко Сипуљске р. био је веома тежак, а тако исто и излазак на Стражу и на Велики вис, где се на појединим местима имало узићи уз веома стрм нагиб тако, да су читави батаљони били употребљавани за извлачење појединих топова. Ово је учинило, те је развијање за борбу са Страже и са Великог виса отпочело тек 7 августа између 4. и $4^1/_2$ ч. Излазак на Осоје извршен је у 5 ч. 10 од стране обе колоне, а почетак борбе после извршеног извиђања у 7 ч. 30.

Услед тога што је са Марјановића виса нападао наш III прекобројни пешадиски пук (Дринска дивизија II поз.) са једном брдском батеријом, издата је заповест левој колони, да свој напад управи преко левог крила Осоја и самога Осоја; а десној колони, да свој напад управи преко десног крила Осоја, и делом преко Доње Бадање. Силаз колона са Великог виса и Страже на Осоје непријатељ није узнемиравао ни спречавао. Сазнало се, да непријатељ држи Кик са 2 батаљона, 2 топа и једним митраљеским одељењем, и да је развијен на положају.

Командант дивизије наредио је обема колонама, да форсирају покрет, и да одмах развију јаче снаге за протеривање непријатеља у долину Јадра. При силаску са Осоја непријатељ је отворио јаку пешадиску ватру, али брз развој обе колоне и њихово енергично наступање поколебали су већ иначе развученога

непријатеља; ипак је пешадиском ватром јако дејствовао, нетучен још нашом артилеријом, која услед тешког и планинског земљишта, није могла извући на положај Осоје, све до 8 ч., више од 1 топа. До тога доба 2 непријатељска топа повукла су се из борбе и нису дејствовала.

Око 9 ч. обе батерије код десне колоне отпочеле су дејство, а до овога времена предњи батаљони обеју колона почели су подилазити Кику. Ово наше подилажење непријатељ је тукао брзом пешадиском ватром, јер му је митраљеско одељење нашом артилериском ватром било онеспособљено. Одмах после тога, поколебан артилериском ватром, као и пешадиском ватром III прекобројног пука, са свога десног бока, десне и леве колоне с фронта и са левог бока, непријатељ је отпочео нагло одступање, и не сачекавши борбу прса у прса. Непријатељ је вршио повлачење у правцу с. Јаребице и јаребичке цркве и самом долином р. Јадра. Повлачење је вршено у највећем нереду, и непријатељ је при пролазу кроз села убијао где је кога нашао од мештана.

Око 10 ч. положај Кик био је потпуно заузет. Командант дивизије после овога наредио је левој колони гоњење преко М. Градца и Пушкаревца ка Вел. Градцу, а десној колони у правцу јаребичке цркве и даље.

За све време борбе чврсто је одржаван веза са III прекобројним пуком лево (III Армија), а на десном боку са 16. пешадиским пуком Моравске дивизије I поз. (II Армија).

Непријатељ је под слабом заштитничком борбом одступао, задржавајући се за кратко време код јаребичке цркве и на Вел. Градцу.

Око 18 ч. 15 трупе десне колоне са резервом задржале су се у своме гоњењу код јаребичке цркве к. 190, куда је нешто доцније стигао и коњички пук; лева колона била је пак на линији Пушкаревац—Мајдан (к. 383).

б) Моравска дивизија I позива

У 7 ч. 40 добијен извештај од 2-ог пешадиског пука, да је са 3 батаљона и 3 батерије на падинама ка Јаребицама, и један батаљон у резерви; да је непријатељ јачине 2 батаљона изашао на косу више јаребичке цркве и њоме одступа.

У 7 ч. 45 добијен извештај од 3 ег пешадиског пука, да је са 2 батаљона и једном батеријом на Поповом парлогу, а помоћу извиђачких одељења сазнао је, да се непријатељска пешадија и артилерија код јаребичке цркве спустила на Божино брдо и Мраморје, као и да се чује артилериска ватра око Кика код Доње Завлаке. У духу армиске заповести издата је заповест да оба

ова пука упуте ка долини Јадра јача извиђачка одељења. До овога времена није било борбе на фронту ове дивизије, сем слабијега пушкарања код 16. пешадиског пука. Наређено је свакој групи да у правцу ка непријатељу пошаље само јача извиђачка одељења.

У 10 ч. добијена је од команданта армије заповест, која је изложена напред у раду команданта армије за овај дан. У тој се заповести наређује команданту дивизије енергичан напад, те да се непријатељу онемогући повлачење.

Командант дивизије кренуо је све своје групе са Иверка ка Јадру, којима су предходила јача извиђачка одељења, и то: *груūа са Поūовог ūарлога*: 2 батаљона 3-ег пешадиског пука са једном пољском батеријом, путем: Парлог— јаребичка црква. *Груūу са Балвана*: 2 батаљона 2-ог пешадиског пука са једном пољском батеријом путем: Балван—Стража (к. 239) и к. 212 ка Јадру, да одмах и што енергичније наступају и протерају непријатељске делове, и тиме онемогуће непријатељу саобраћај низ Јадар ка Крупњу. *Груūа са Вучија ūласūа:* Јадар—Брадићско поље, и са косе дејствоваће на непријатељске делове, који би одступали долином Јадра, и онемогућиће саобраћај на томе правцу.

До 17 ч. поједини батаљони група са Иверка, после слабијег отпора од стране непријатељских заштитних делова, доспели су до долине Јадра, ојачани остатком својих пукова, чим су били доспели до последњих окомака Иверка.

У 17 ч. командант дивизије издао је својим ūруūама овакву заūовесū за груūовање дивизије, у циљу даљег извршења свога задатка:

„*1-ви ūешадиски ūук* заузеће линију: к. 209—Гор. Добрић—Медњак—Голо брдо на десној обали Рњаковца потока, задржавајући једну батерију и посаду Голо брдо—Вучија пласт.

2-ги ūешадиски ūук са 2 батерије поседнће линију од потока Рњаковца до долинице између с. Брадића и Брњаца.

3-ћи ūешадиски ūук са једном пољском батеријом поседнће линију од долинице између Брадића и Брњаца до потока Уленца (Вел. Селска р.).

16. ūешадиски ūук са 2 пољске и једном хаубичком батеријом биће у резерви код Балвана.

За одржавање додира с непријатељем, команданти ће предузети извиђање извиђачким одељењима, а уједно могу употребити одељења од 30—50 добровољаца, која могу слати и на већу даљину, да наоружани бомбама стварају панику и неред код непријатеља. О стању код непријатеља команданти су оријен-

товани извиђањем. Неминовно везати се телефоном са штабом дивизије; телефоном стално одржавати у исправном стању.

Ја ћу се налазити код резерве.“—

Неразумљив је овај прекид у гоњењу од стране команданта дивизије лети у 17 ч. и то у моменту, када по ситуацији треба развити највећу активност. Међутим цео је смисао горње заповести потпуно пасивне природе: поседање положаја и одржавање додира с непријатељем са извиђачким одељењима, и то у моменту када непријатељ журно одступа ка Дрини.

У 21 ч. добијена је заповест из армије, која је издата свима дивизијама за дродужење гоњења сутра дан 8 ов. м. Ова је заповест изложена у раду команданта армије за овај дан.

в) Комбинована дивизија

Командант дивизије тежио је да овога дана овлада што пре Видојевицом, у циљу стварања јаког ослонца и наслона за даље успешно гоњење ка Дрини. За овај циљ VI прекобројни пук са 2 батаљона, митраљезима и једном батеријом посео је Видојевицу, остала 2 батаљона задржао је у резерви код Слатине, на одсеку к. 328. Тако исто на Видојевици се прикупљао и 6. пук II позива.

У 10 ч. 30 командант дивизије (Видојевица), послао је команданту армије и команданту Моравске дивизије I поз. овај извештај:

„Од 5 ч. непријатељ у јачини 3 пука са великим бројем коморе повлачи се у највећем реду из Мачве преко Лешнице на мост, који се налази на Дрини источно од Јање.

Да би обезбедио ово своје одступање, непријатељ је упутио један батаљон и 3 митраљеза у напад на наш батаљон, који је био на Видојевици (к. 404). Друге побочнице упутио је ка Кумовцу и Врановици. Напад на Видојевицу одбијен је.

Око 10 ч. тучен пољском артилеријом са Видојевице мост на Дрини успешно. Тако исто успешно се туче и колона, која сада одступа од Лешнице ка мосту.

Два батаљона VI прекобројног пука, и 6. пук II поз. прикупљам на Видојевици, те да отпочнем гоњење ка Јањи с намером, да заузмем мост, и да заробим све што није прешло. За обезбеђење овога, остављам на линији: Слатина—Јадранска Лешница један пук и једну хаубичку батерију. Десна колона, која је маршевала гребеном преко Кумовца, чим стигне, употребиће се и она за гоњење“. —

У 10 ч. командант дивизије издао је команданту десне колоне ову заповест:

„Непријатељ одступа јутрос у реду од 5 ч. из Мачве преко Лешнице на мост источно од Јање. Од брзог доласка Ваше колоне до Видојевице зависи, хоћемо ли завладати тим прелазом, и заробити оно, што још није прошло.

Ви изјашите и дођите на Видојевицу, где Вас очекујем.“ —

Око 11 ч. наређено је да 6. пук II поз., похита на Видојевицу, да једна хаубичка батерија остане на Парлогу (к. 288), и што пре отвори ватру на мост на Дрини, а друга батерија дође на Видојевицу. Када је 6. пук II поз. стигао на Видојевицу (11 ч. 45) командант дизизије издао је усмену заповест команданту VI прекобројног пука и команданту 6. пука II поз., да на Видојевици (к. 404) остане један батаљон VI прекобројног пука са 2 митраљеза, а остатак VI прекобројног пука, и цео 6. пук II поз. да гони од Видојевице преко Шанца—Лешнице на мост на Дрини, да се овлада мостом, и да се пребаци потребно обезбеђење моста на леву обалу Дрине, и подигне мали мостобран. На лицу места дати су правци за гоњење, и подељена улога пукова. Претходница 6. пука II поз. (1 батаљон) ушла је у Лешницу у 12 ч. 45 и продужила ка Дрини на мост; чело главнине ушло у 14 ч.

Прилаз мосту био је утврђен мостобраном, и поседнут са једном четом и 2 митраљеза. Командант претходнице протерао је ову заштиту моста на леву обалу Дрине. У 12 ч. 15 дошао је на Видојевицу (к. 404) командант десне колоне и јавио, да му је чело колоне на Видојевици. Наређено му усмено, да одмах смени батаљон на Видојевици (к. 404) из VI прекобројног пука, који ће ући у састав свога пука, и да V прекобројни пук поседне и брани Видојевицу (к. 404).

Рад десне колоне од Косанин града до Видојевице. Ова колона оставила је један батаљон и 2 топа на Косанином граду, и одатле се кренула ка Видојевици. Претходница колоне имала је сукоб са непријатељским одељењима на *Враташком венцу*, које је после борбе од $^3/_4$ часа протерала. Овде командант колоне сменио је досадању претходницу из II прекобројног пука, и одредио нову из V прекобројног пука. Услед јаке ватре, која се чула северно од Цера, један батаљон је упућен, да заузме Јошевачку косу и косу Дуги део. Око подне колона је челом стигла на Видојевицу, сменила делове из VI прекобројног пука и посела Видојевицу, а $1^1/_2$ пољска батерија, постављена на Шанцу, одмах је отпочела дејствовати на мост на Дрини, на пешадију, која је одступала, и на комору, која је доцније заробљена код Новог Села. Вод 8. батерије, који је гађао успешно мост, гађао је и један непријатељски аероплан и оборио га. Вод 7. батерије, који је остао на Косанином граду, дејствовао је на 3 непријатељске батерије, постављене се-

веро-западно од с. Десића. Непријатељ нагло напушта положај, оставив све возове. Ово је олакшало гоњење Коњичкој дивизији, и непријатељ је бежао у паничном страху.

У 15 ч. командант дивизије издао је својим трупама овакву заповест за преноћиште:

„Непријатељска дивизија, која је била у Мачви, успела је да се повуче у Босну преко Лешнице и моста западно од вароши, гоњена нашом артилериском ватром. Сем омањих штрафунских одељења око р. Лешнице, за сада нема до Јадра јачега непријатеља

Моравска дивизија I поз. заузела је целу греду пл. Иверка.

Коњичка дивизија гонила је непријатеља по Мачви, и њен један ескадрон виђен је код Лешнице.

За преноћиште дивизије ноћу 7/8 ов. месеца наређујем:

1) *I прекобројни пук* са 2-им хаубичким дивизионом заноћиће на линији: Парлог—Јадранска Лешница са сталним предстражама. Ухватити везу са Моравском дивизијом I поз. и V пуком.

2) *V прекобројни пук* са 3-им пољским дивизионом заноћиће на линији: Видојевица—к. 206 (код с. Слатине) са сталним предстражама. Ухватити везу са I прекобројним пуком.

3) *VI прекобројни пук* заноћиће око Лешнице.

4) *6. пук II поз.* заноћиће на М. Видојевици, и биће у општој резерви. Истурити потребна обезбеђења ка Чокешини, а и према Видојевици, од штрафунских одељења.

5) *II прекобројни пук* заноћиће на Парлогу (к. 288) источно од Ливадице, и биће у општој резерви.

6) *Пионирска чета* заноћиће где стигне, на путу, оправљајући га.

7) *Телеграфско одељење и војна пошта* код дивизиског штаба.

8) *Болничарска чета* отвориће завојиште поред друма код Вратачке р.

9) *I пољска болница* код с. Лисине;
II „ „ на Текеришу.

10) *I степен муниционе колоне* код с. Милине; II *степен* на Текеришу.

11) Команданти I и V пука са јачим патролама рашчистиће све земљиште до Јадра од појединих штрафуна.

12) Наређено је командиру трупних комора да одмах упути све коморе својим јединицама. Празна кола нека користе пут преко Видојевице и Цера када иду за храну, те да не буде нагомилавања возова на путу Јадранска Лешница—Текериш.

13) Предузете су све мере, да се аутомобилима, профијантском колоном ове дивизије, која се тек сада приближава дивизији, и реквированим возовима снабду трупе са довољно хране.

14) Ја ћу бити на Парлогу (к. 288).“

Накнадно је наређено, да 6. пук II поз. заноћи источно од Лешнице а само један његов батаљон на Видојевици, и да батаљон II прекобројног пука и даље остане на Дугоме делу.

У 16 ч. са Видојевице послат је команданту армије овај извештај:

„*У 16 ч. ситуација је ова:* 2 пука наступају кроз Лешницу ка мосту на Дрини, у циљу заузимања овога моста и запречавања сваког непријатељског прелаза преко Дрине. Једна непријатељска комора креће се од Прњавора ка Лешници. Са остала 3 пука држим линију: *Видојевица—М. Видојевица—Јадранска Лешница,* и груписан тако, да се могу брзо кренути и ка Јањи и ка Лозници.

Пошто непријатеља до Јадра и Дрине нема, сем омањих штрафунских одељења, то је свршен мој задатак, добијен 2. ов. м. Молим за даље наређење“. —

г) Коњичка дивизија.

Бој код с. Грушића. Ситуација иста као и 6. ов. м. у вече, с том само променом, што је преко ноћ добијена заповест од команданта II Армије, којом се команданту Коњичке дивизије привремено ставља на расположење 13. пешадиски пук I поз. и једна брзометна батерија, а сем овога стављен му је на расположење и један батаљон 15. пешадиског пука I поз.

Око 20 ч. од команданта II Армије добијена је ова заповест:

„Све дивизије продужиће сутра 8. ов. м. извршење, односно довршавање датих им задатака.

Шумадиска дивизија I поз. постараће се да што тачније сазна снагу непријатеља и извести ме, како бих могао предузети одговарајуће мере.

Коњичка дивизија продужиће извршење наређеног гоњења непријатеља преко Лешнице, тек пошто са придатом јој пешадијом потисне непријатељска одељења, која се према њој налазе.

Комбинована дивизија потребним својим деловима посешће Видојевицу и њене огранке, те да олакша Коњичкој дивизији гоњење непријатељских делова, који су се појавили вечерас пред њом на линији: Брестовац—Белеге (к. 280) — Стари виногради—Љигин гроб, а тако исто и ради сваке евентуалности оставиће потребну посаду на Церу, ради заштите свију праваца који са севера пролазе у долину Лешнице.

Организовати прикупљање и попис плена средством коморе и војника, који немају оружја. Сав плен упућивати у Вел. Бошњак начелнику артилериског одељења армиске команде, који ће га спровести на Уб, а одатле где Врховна Команда нареди.

Заплењени коњи, ручни пионирски алат, телефони, кабл итд. пошто се попишу, предаће се командама којима то треба.“

На основу ове заповести и извештаја о ситуацији код Шумадиске дивизије I поз., из којих се видело да непријатељ није гонио Шумадиску дивизију при њеном одступању, командант Коњичке дивизије одлучио се да нападне непријатељске делове пред Коњичком дивизијом и предузме гоњење у правцу Лешнице, и то по овоме плану: да слабијом снагом нападне непријатеља с фронта, а јачом снагом, ослањајући се на Цер и доминирајуће положаје северних падина Цера, стално прети и напада непријатељски десни бок, и на тај начин олакша и убрза напад и продирање са фронта у правцу с. Грушића.

На основу овога плана командант Коњичке дивизије у 5 ч. 20 издао је ову заповест:

„Све дивизије II Армије предузеће данас гоњење разбијенога непријатеља.

Коњичка дивизија предузеће гоњење у правцу Лешнице.

Шумадиска дивизија I поз. биће на нашем десном боку.

Комбинована дивизија својим потребним деловима посешће Видојевицу и њене огранке, те да на тај начин Коњичкој дивизији олакша гоњење непријатељских делова.

Наређујем:

Коњичка дивизија кренуће се правцем ка Лешници у 2 колоне.

Десна колона пуковника Ж. Бабића: 1-ви коњички пук; 1-ви батаљон 13. пешадиског пука; једна коњичка батерија; полази у 6 ч. 30 правцем: Стари виногради—Грушић—Цуљковић—Бела река—Прњавор.

Лева колона командант пуковник М. Туцаковић: 4. коњички пук; 2. батаљон 13. пешадиског пука; један батаљон 15. пешадиског пука; и једна коњичка батерија. Полази у 6 ч. 30 и креће се правцем: Белеге—Десић—Бобија—Чокешина, и даље ка Лешници.

Десна побочница командант потпуковник П. Саватић: Шумадиски дивизиски коњички пук I поз. и једна чета пешадије, креће се правцем: Бојић—Слатина—Бели камен—Добрић—Липолист, и стално одржава везу са Шумадиском дивизијом I поз.

Резерва: 2-ги коњички пук; један батаљон 13. пешадиског пука; једна батерија Тимочког пољског артилериског пука, кренуће се у 7 ч. правцем за левом колоном. Гоњење се има вршити најенергичније, без обзира на жртве и заморе. Одступање од овога сматраћу за неизвршење заповести пред непријатељем.

Трупна комора да дође код Скакалишта на друму (к. 268) и ту ће чекати даље наређење.

Мунициона колона да дође у с. Румску.

„Ја ћу бити код резерве.“ .—

Ток боја. У 6 ч. 30 отворила је ватру батерија са к. 284 (између с. Милошевца и Дворишта) на непријатељску пешадију код с. Грушића, и на артилерију која је са Радловца тукла у правцу Тројана и Белеге.

Десна колона кренула се у 7 ч. са Старих винограда, и преко Врановца избила је на Брестовац, где је већ почела да трпи од непријатељске артилериске ватре са Радловца, и даљне пешадиске ватре од с. Грушића. Батерија је изашла на положај Раскршће и отпочела да помаже напад пешадије, која је кренула ка Грушићу. Око 8 ч. развила се врло јака борба, јачина непријатеља била је знатна, и отпор је био врло велики. После борбе од једног часа развијена је цела колона и широким фронтом продужила напад, који је артилерија снажно потпомагала са Раскршћа. У 11 ч. 10 била је критична ситуација, и тада је команданту десне колоне упућен из опште резерве један батаљон у помоћ. У 9 ч. командант дивизије наредио је команданту 2-ог коњичког пука из резерве, да са својим пуком крене одмах за 4. пуком, прими команду над 2-ом бригадом, и енергичним продирањем: Десић—Бобија—Чокешина, олакша наступање пешадије, а после овога да се баци у гоњење непријатеља ка Дрини.

Резерве су све биле уведене у борбу; после краћег колебања а под смртоносном пешадиском, митраљеском и артилериском ватром извршен је јуриш на непријатеља, који је у нереду напустио положај и одступио ка Маџарском гробљу и Дугој шуми. Продужено је гоњење борбеним поретком. Непријатељ је давао слаб и неуређен отпор, и почео је у нереду да се повлачи; батерија је одмах изашла на Радловац и гонила ватром.

Око 13 ч. борба се утишала, и непријатељ је давао слабији отпор слабим заштитничким деловима. У даљем гоњењу колона је избила на цуљковићску косу, а са предњим деловима на десну обалу Беле Реке. Борба десне коконе трајала је 6 часова противу 3—4 батаљона, 2—3 пољске батерије и једне батерије хаубица. Непријатељ је одступио ка Липолисту.

Лева колона отпочела је покрет око 8 ч. 30. Још у 6. ч. 30 *4-ти коњички пук* се кренуо правцем: Милошевац—Десић—Бобија. Главнина ове колоне ишла је истим правцем, и својим покретима, обухватајући непријатељско десно крило и десни бок, знатно олакшала десној колони њен напад с фронта. Са Косовца ова колона отворила је ватру на непријатељску коњицу, која је одступала ка Прњавору. Од Косовца је промењен правац гоњења ка Прњавору, куда су упућени 4. и 2. коњички пук. У 18. ч. 30

ескадрон 4. коњичког пука мајора Докића извршио је јуриш на заштиту (1 чета) коморе, заштиту је растерао, а један део коморе заробио. Пешадија ове колоне задржала се око 17 ч. на Косовцу, јер је десна колона, пошто је издржала упорну борбу, полако напредовала, и знатно је била изостала од леве колоне.

2-га коњичка бригада (2. и 4. пук) продужила је гоњење, и са главнином задржала се код с. Прњавора, а предњим деловима на Дрини око 18 ч. 30. У 17 ч. 30 командант дивизије стигао је са штабом на Главицу, на левој обали Беле реке. Овде је услед замора трупа и наступања ноћи издао заповест, да се обустави даљи покрет, и све јединице да остану на местима, на коме их заповест затекне.

Команданту десне колоне, који још није избио на Цуљковића косу, наређено је да ту дође, и са предстражама ухвати везу са левом колоном на левој обали Беле реке.

Ситуација овога дана у вече била је оваква: Непријатељ је у нереду одступио ка Липолисту, Прњавору и даље ка Дрини. Делови непријатељске пешадије примећени су јужно од с. Маова. *Коњичка дивизија* са 2 коњичка пука држи правац Лешница—Шабац; остали део ојачања Коњичке дивизије на обема обалама Беле реке на линији: Косовац—Високи парлог—Главица.

Овога дана заробљен је један аустриски резервни потпоручник, код кога је нађена заповест, из које се види, да су према Коњичкој дивизији били, сем делова који су учествовали 3 и 4 августа, и свеже трупе, које су прешле Дрину 5 августа, а то су: 8. и 28. пешадиски пук, и 23. артилериски пук са 24 пољска топа и 6 хаубица. Целокупна јачина непријатеља била је око једне пешадиске дивизије, са артилеријом и коњицом.

д) Шумадиска дивизија I поз.

Бој на р. Добрави.

Опис и оцена положаја. Положај, који су трупе Шумадиске дивизије I поз. заузеле за бој 7 августа, налази се на десној обали р. Добраве, наслањајући се левим крилом на Добраву (с. Заблаће), а десним на р. Млакву десну притоку р. Добраве.

Фронт положаја износи око 7 км. Вишњом р. положај је подељен на 2 одсека: *десни* као важнији, између р. Млакве и р. Вишње; и *леви* између р. Вишње и р. Добраве. Својим положајем у односу на путеве и правце, који од Шапца воде за Коцељеву, положај на р. Добрави потпуно затвара главни правац наступања Шабац—Коцељева, али му је десно крило истакнуто ка непријатељу, те је тиме ослабљено, јер се могло изманеврисати правцем

преко с. Кујавице. Због овога се, за обезбеђење деснога бока, морао узети у комбинацију за одбрану и положај код с. Кујавице. Правац преко Љигиног гроба и Текериша бранила је Коњичка дивизија. Положај код с. Кујавице, постављен бочно према правцу Мишар—Церовац, у исто време потпомагао је снажно и одбрану главног положаја.

Непосредну одбрану главнога положаја, како пред фронтом тако и пред крилима и боковима, повећавали су дубоко усечена корита р. Добраве и р. Млакве. Добрава, која је била прелазна само на мостовима, а при том тучена снажном фронталном пешадиском и артилериском ватром са главнога положаја, и уздужном са положаја код с. Кујавице, била је јака препона наступању непријатеља.

Земљиште испред главног положаја било је тучено артилериском ватром на веће даљине. Стављање даљега предтерена под ватру са крајњих граница артилериског домета, као и прегледност у правцу Шапца, знатно је ометала коса: Салине њиве—Вукошић, —Орловац, која је у исто време могла да послужи непријатељу као врло добар нападни положај.

Главни положај на Добрави по свом топографском изгледу, (пластици) као и у погледу пролазности по положају, везе између одсека, одступнице, прихватних положаја итд. одговарао је свима главним условима доброг одбранбеног положаја. Али, у колико је р. Добрава повећавала одбранбену моћ овога положаја, у толико је она била и препона браниочевим нападним намерама. Положај је био припремљен у фортификациском смислу, а у току 6 августа по подне, и ноћу 6|7 августа, радови су поправљени и допуњени. Тако исто просечен је био пут за саобраћај к. 174 са позадином, јер је цео друм, од р. Добраве преко Лојаница виђен и тучен са положаја леве обале Добраве.

Распоред трупа пред почетак боја.

С обзиром на већу важност деснога одсека и правца Шабац —Коцељева, извршено је и груповање снаге за одбрану. За поседање и одбрану положаја код с. Кујавице, образован је нарочити *крилни одред*, у коме је циљу, поред 2 чете 6. пешадиског пука, III поз., упућен тамо још и 3-ћи коњички пук Коњичке дивизије са својим митраљеским одељењем, и један батаљон 12. пешадиског пука I поз. са једном пољском батеријом. Коњички пук и батаљон имали су до 5 ч. бити на одређеним положајима. Да би се пак јаче обезбедило лево крило на положају код с. Заблаћа, и ухватила што чвршћа веза са Коњичком дивизијом на Љигином гробу, повијено је било лево крило са фронтом и према Слатини,

Према *овоме подробан распоред дивизије пред почетак боја на Добрави био је овакав:*

1) *Кујавички одред,* јачина: 1 *пук коњице;* један батаљон пешадије и једна пољска батерија, на положају код с. Кујавице. Батаљон пешадије са 2 митраљеза, распоређен за одбрану јужне ивице с. Кујавице и с. Вучевице. Батерија и 3 ескадрона са 2 митраљеза на к. 162 код с. Кујавице; један ескадрон истурен у извиђање ка Охриду.

2) *Десни одсек: 11. пешадиски пук;* 3 пољске и једна хаубичка батерија мод. 97. год. на положају код р, Млакве до потока Раковца.

3) *Центар: 19. пешадиски пук* и једна батерија на Рустину од потока Раковца до р. Вишње.

4) *Лево крило: 10 пешадиски пук;* једна пољска батерија; једна хаубичка батерија на положају код с. Заблаћа, између р. Вишње и Добраве.

5) *Резерва: 12. пешадиски пук* на к. 174.

Дивизиски штаб, телеграфско одељење код дивизиске резерве.

Пионирски полубатаљон на изради колонског пута к. 174 — Лојанице — к. 209.

Возови ешелонирани на правцу: Лојанице--Крнуле.

О непријатељу и његовом распореду и јачини, као и месту докле је доспео, командант дивизије није имао тачних података, *пошто је додир с непријатељем био сасвим изгубљен!* Коњичке патроле упућене ка Шапцу дале су ове податке: да у с. Метковићу и Варни има непријатеља у јачини око једног пука пешадије; да на правцу Вукошић—Гор. Врањска такође изгледа да има непријатеља; и да официрска патрола упућена северно од с. Кујавице, преко газова на Добрави није могла прећи, јер је била дочекана пушчаном ватром. Из ових извештаја могло се закључити, да на левој обали Добраве има непријатеља, и то према Кујавици пешадиских или коњичких делова; а на правцу Бунарине мала јачих делова пешадије. Подробнији подаци о непријатељу и његовим намерама добијени су тек доцније око 6 ч. 15 у тренутку, када је већ била отпочела борба на фронту 11. пешадиског пука.

Извештај официрске патроле садржавао је у главноме; да непријатељ наступа двема колонама: једном од Доње Врањске преко Кулина ка Жабару; а другом у правцу Лескића механе. Јачину ове друге колоне вођ патроле цени до једног пука пешадије.

У 3 ч. 30 од команданта I Армије са Уба добијена је ова заповест:

„Према наређењу Врховне Команде ОБр. 1600 од 5 августа ове год. Тимочка дивизија II поз., хаубички дивизион и градски

одред, крећу се још вечерас убрзаним маршем преко Коцељеве за Драгиње. У састав I Армије ушла је и Шумадиска дивизија I поз. Штаб I Армије креће се 7 августа у 5 ч. преко Коцељеве за Драгиње.

Предње наређење доставља се команданту на знање с тим, да ме извести што пре о месту штаба дивизије и положају који држе трупе Шумадиске дивизије I поз.

О пријему наређења одговорити одмах". —

Ток боја.

Око 6 ч. отпочео је непријатељски напад од Церовца преко Салиних њива. У времену од 6—10 ч. водила се борба само пред фронтом 11. пешадиског пука. У први мах непријатељ је према фронту 11. пешадиског пука развио на положају Салине њиве око једног батаљона и једне батерије, а у доцнијем току борбе око 8 ч. још 2 батаљона. На осталим одсецима за ово време није било борбе.

Једна непријатељска колона била се појавила према одсеку 6. пешадиског пука III поз. у правцу Охрида, али се задржала у мишарској шуми. Друга колона наступала је преко Слатине, и ту се задржала.

Напад непријатеља био је у опште веома лаган и опрезан Непријатељска колона у правцу Салиних њива била је одмах дочекана снажном унакрсном артилериском ватром са положаја Кујавица—к. 174 — Рустин.

Око 8 ч. 20 добијен је и други извештај из армије, да кроз 2 часа стиже као појачање: један дивизион пољске артилерије и једна хаубичка батерија, а сутра читава једна дивизија.

Око 10 ч. непријатељ се био сасвим зауставио на целоме фронту. За ово време на крајњем левом крилу дивизије, Шумадиски дивизиски коњички пук са једном четом из Тимочке дивизије II поз., која је у ово време почела пристизати појединим деловима ка Љигином гробу, упутио се био у напад на слатинске положаје, које је у то време већ држао један батаљон непријатељске пешадије. Напад коњичког пука и чете пешадије из Тимочке дивизије II поз. одмах је одбијен, и пук се са четом, под заштитом наше артилерије са положаја код с. Заблаћа, повукао у реду ка Љигином гробу.

За време трајања борбе на десном и левом крилу, стигао је дивизији извештај, да јој је као помоћ упућен из Обреновца у правцу: Дебрц—Црвена механа један пешадиски пук са једном батеријом. Ово је одмах достављено и 6. пешадиском пуку III поз.

с наређењем, да се на положајима добро држи, докле му ова појачања не стигну.

Око 10 ч. 15 непријатељ ојачан новим трупама из позадине, отпочео је понова напад према 11. пешадиском пуку на правцу Салине њиве — к. 174. Друга његова колона у јачини једног коњичког (хусарског) пука, и 1—2 батаљона пешадије упутила се била преко Жабара и с. Кормана у правцу Кујавице; а трећа од Слатине у правцу Заблаћа. Према 19. пешадиском пуку и према Охриду (ка 6. пешад. пуку III поз.) непријатељ је у то доба упутио био само своје слабије делове.

Око 11 ч. 20 бој се био ангажовао готово на целоме фронту. Наша артилерија са положаја десне обале Добраве тукла је снажном унакрсном ватром непријатељске нападне колоне, а батерија са Кујавице још и бочном ватром ону непријатељску колону, која је нападала преко Салиних њива. Дочекан овако снажном ватром, непријатељ се убрзо почео колебати. Његова колона упућена од Слатине распрштала се одмах, и у нереду одступила ка с. Махови. Пред фронтом 11. пешадиског пука непријатељ се још неко време задржао, па је око 13 ч. покушао и да се напред крене и сиђе у р. Добраву; али и овога пута одбијен, почео је нагло и у нереду бежати ка Шапцу, гоњен непрекидном брзом ватром наше артилерије са целога положаја. Артилерија је после тога продужила само да гађа поједине непријатељске делове, који су се још били задржали према фронту 11. и 19. пешадиског пука у долини Добраве.

На овај начин око 15 ч. непријатељ је на целом фронту био одбијен и у нереду се повукао ка с. Маови, Мишару и Корману. Само поједина његова мања одељења, која су залутала по шумарцима у долини Добраве и с. Вукошића, пушкарала су се са нашим предњим деловима. До 17 ч. лева обала Добраве била је потпуно очишћена од непријатеља. У правцу за одступелим непријатељем упућено је преко Слатине, Орловца, Вукошића и Церовца по једна чета, те да се с непријатељем одржава додир. Чете су се задржале на линији: Салине њиве—Вукошић—Орловац—Слатина, одашиљући патроле у правцу непријатеља. Патрола упућена у правцу Церовца и Лескића механе није наишла на непријатеља, јер се он био раније повукао ка Мишару. Делови непријатељски, који су били на Слатини, одступили су ка с. Маови.

Ма да је данашњи дан био по непријатеља неуспешан, гоњење није вршено, јер је командант дивизије био мишљења, да је непријатељ малим делом своје снаге вршио само насилно рекогносцирање, са тежњом, да Шумадиску дивизију понова доведе на бојиште на левој обали Добраве, где ју је непријатељ могао (како

то командант дивизије у својој релацији наводи) усамљену напасти надмоћнијом снагом. Оригиналан закључак!

Међутим ово резоновање команданта Шумадиске дивизије I поз. сасвим је нетачно, пошто је утврђено, да се непријатељ у нереду и на свима правцима повлачи ка Шапцу, остављајући само слабе делове за заштиту његовога повлачења, а Тимочка дивизија II поз. већ почиње да пристиже на бојиште.

Распоред трупа Шумадиске дивизије I поз. после завршена боја, остао је исти као и за време дана. Чете одаслате на леву обалу Добраве у циљу одржавања додира с непријетељем заноћиле су на линији: *Лескића механа—с. Вукошић (на левој обали) —Гор. Врањска—Слатина*, не добивши додир с непријатељем. Остале трупе заноћиле су на својим положајима на десној обали Добраве, а IV прекобројни пук I поз. са једном хаубичком батеријом, упућен из састава Обреновачког одреда у номоћ Шумадиској дивизији I поз. стигао је тог вечера код Црвене механе и ту заноћио.

Коњичка дивизија појачана са 5 батаљона пешадије и једном батеријом, заноћила је на линији: *Бобија (к. 372)— Цулковић*, са задатком, да сутра нападне непријатеља, који је пред њом, да га туче и продужи гоњење ка Дрини.

За преноћиште трупа и даљи рад дивизије у 19 ч. 15 командант дивизије издао је ову заповест:

„После неуспешног напада на наше положаје, непријатељ се према извештајима патрола, повлачи на свима правцима ка Шапцу, а само његови слабији делови остављени су били за заштиту његовог повлачења.

Према саопштењу команданта I Армије, наше трупе заузеле су: Цер, Видојевицу и Лешницу. III *Армија* потисла је непријатељске делове у Јадру, а једној његовој колони, која је дошла преко Љубовије и Пецке, одсекла је одступницу и бацила на југ.

Непријатељ се нагло повлачи у свима правцима, остављајући за собом масу оружја и спреме. У Јадру је заробљено 20 непријатељских топова.

Тимочка дивизија II поз. већ је челом својих трупа избила на Љигин гроб, и дошла у везу са нашим дивизиским коњичким пуком.

Трупе Шумадиске дивизије I поз. заноћиће на заузетим положајима у распореду, који су имале и данас за време борбе.

Команданти одсека осигураће што јаче своје одсеке. а на правцима ка противнику избацити нарочита извиђачка одељења у јачини до једне чете.

10. пешадиски пук истаћи ће извиђачка одељења ка Орловцу и Слатини; *19. пешадиски пук* ка Вукошићу; *11. пешадиски пук* ка Салиним њивама; а *крилни одред* ка селу Жабарима. Извиђачко одељење крилног одреда да буде јачине до једног вода. Извиђачки делови имаће задатак, да што пре дођу у додир с непријатељем, и да додир с њим стално и непрекидно одржавају. Резерва ће се искупити на к. 184.

Трупна комора доћи ће одмах, својим јединицама издати храну, и сутра до 5 ч. искупити се на к. 209. јужно од с. Лојаница, па се одмах кренути и отићи до наспрам с. Крнула, и ту се задржати украј пута.

Ја ћу се налазити на к. 209.

Извешћа од извиђачких одељења слати ми неизоставно сваких 2 часа.

За случај непријатељског напада, истакнути извиђачки делови повући ће се на своје одсеке, и борба ће се примити на главном положају.

Напомена. Командант 3. коњичког пука предаће сутра изјутра команду над крилним одредом команданту батаљона 12. пешадиског пука, који се налази на Кујавици, а са пуком кренути се у 5 ч. јутра ка манастиру Радовашници, и ући у састав своје дивизије.“ —

Према прикупљеним подацима од заробљеника у току данашњега боја учествовало је у нападу са непријатељске стране: 3 пешадиска и један коњички пук са 3 пољске батерије.

Споредно војиште.

Ужичка Војска.

1) *Шумадиска дивизија II поз.*

У току овога дана, на фронту ове дивизије, од Гостиља брда до Паноса, непријатељ је вршио јак напад, који се утишао у 19 ч. Са знатно надмоћнијом снагом непријатељ је нападао центар и десно крило дивизије.

Ангажоване су биле све силе, да се положај дивизије одржи до мрака, потом да се трупе неопажено повуку и прикупе уназад на линију: *Милошевац—Шарган.*

У току ноћи 7|8 августа извршено је повлачење дивизије ка Шаргану под заштитом десне колоне (4. пук I поз. и 10. пук II поз.) Ово је повлачење извршено без икаквог узнемиравања од стране непријатеља. Непријатељ се задржао на положајима на граничном фронту и није гонио.

2) *Лимски одред* потиснут са пл. Варде прикупио се северно од Прибоја на линији: *Цигла—Љуљаш—Орлић—Црни врх*, у циљу заштите правца: *Чајетина—Ужице.*

3) *Ужичка бригада.* Непријатељска 12. брдска бригада у Бачевцима почела је повлачење и пребацивање на леву обалу Дрине у Босну.

---

8. АВГУСТ.

А) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

Северни фронт. Према Браничевском одреду (Пожаревац), Дунавској дивизији I поз. (Београд), и Обреновачком одреду (Обреновац) није било никакве озбиљне непријатељске акције.

Од команданта III Армије (Осечина) у току овога дана добијени су ови извештаји:

а) *Извештај од 7 ов. м. писан у 23 ч. 45,* који гласи: „Трупе ове армије продужиле су данас гоњење непријатеља, који се налази пред њеним фронтом.

Дринска дивизија I поз. и *Дринска дивизија II поз.* избиле су на линију: *Стара судница—Мишковац—М. Градац.* Сутра имају да продуже марш ка линији: *Језеро—Грнчарско гробље.*

Моравска дивизија II поз. са два пука продужиће наступање ка Крупњу. Њен 2. пук заноћио је 6/7 августа код Мрамора (к. 573), а његове патроле ушле су у Крупањ, који је непријатељ напустио у великом нереду. *3. пук II позива* домаршевао је до Дреновачког кика, и сутра продужава за Крупањ. Обадва ова пука имају са собом по једну брзометну батерију, а сем тога Дринска дивизија I поз. придала је Моравској дивизији II поз. једну брдску батерију.

1. пук II поз. и трупе, које су до сада биле на линији: Прослоп—Рожањ, образују *Љубовиски одред* и стоје под командом команданта Моравске дивизије II поз. Њему је наређено, да овим одредом потисне и пребаци преко Дрине све непријатељске делове, који су према њему, у року за 24 часа.

Пред фронтом ове армије заробљене су: 3 пољске болнице; око 200 заробљеника, а налази се много разбацаног војничког материјала.“ —

б) *Извештај (није забележено време пријема) гласи:* „Аустријска војска починила је у нашим крајевима страховита зверства. Код механе Кривајице налази се једна група од 19 особа: људи жена и деце, сви повезани једно за друго конопцем, а потом поклани и ужасно онакажени. Исте овакве групе налазе се и у Завлаци (њих 15) и код с. Мојковића. Сем тога свуда по селима

налазе се омање групе побијених и онакажених, већином жена и деце. Једној жени секли су кајишеве од коже а другој су дојке осекли. Из Ваљева позвао сам комисију од странаца, те да ово виде и констатују. Група код Кривајице фотографисана је, а тако̀ђе и неки други моменти.“ —

в) *Извештај (није стављено време пријема) гласи*: „Поред већ нађених осакаћених лешева код механе Кривајице, нађена је још једна група од 12 особа везаних, поубијаних и онакажених: жена и деце. По казивању сељака, оваквих призора има на све стране.“ —

г) *Извештај (није стављено време пријема) гласи*: „На друму Завлака—Лозница нашао сам данас 8 ов. м. код јаребичке цркве западно 2. пук пешадије Моравске дивизије I поз., 2 пука Тимочке дивизије I поз., и претходнице Дринске дивизије II поз. Тако исто на овај друм упућене су и коморе ових дивизија, те је исти толико закрчен, а јединице толико измешане, да је скоро немогућно командовање и извођење тих јединица на одређене им одсеке; у толико пре, што су пукови Моравске дивизије I поз. добили наређење, да се крећу ка Ковиљачи, док сам фронт III Армије одредио од Грнчарског гробља па на југ. Наредио сам стога, да се пукови Моравске дивизије I поз. упуте на фронт: *Грнчарско гробље—Липница*, северно од лозничког друма. Претходница Дринске дивизије II поз. да изађе на фронт Језеро јужно од друма, пошто сам сазнао, да се Тимочка дивизија I поз. прикупља код јаребичке цркве.

Молим, да се одмах одреде фронтови армија и комуникације, које им стоје на расположењу.“ —

На основу овакве ситуације, Врховна Команда је одмах наредила ово:

1) *Команданту III Армије — Јаребице.*

„Команданту II Армије наређено је, да Моравска дивизија I поз. узме правац гоњења: Иверак—Обреж и даље ка Дрини. Гранична зона између II и III Армије јесте: јаребичка црква—Јадром на Читлук—Обреж, и даље ка Дрини.

Одмах известите о стању код непријатеља пред фронтом Ваше армије.“ —

2) *Команданту II Армије — Текериш.*

„По извештају команданта III Армије код јаребичке цркве створено је укрштање између Моравске дивизије I поз., Тимочке дивизије I поз. из те армије, и трупа III Армије, која гони непријатеља Јадром у правцу ка Лозници.

Да би се овај неред отклонио, наредите одмах, да *Моравска дивизија I поз.* узме правац гоњења: Иверак—Обреж ка Дрини, а Тимочку дивизију I поз. одмах упутите на раније одређено јој

место. Гранична зона Ваше армије јужно: јаребичка црква—Јадром на Читлук—Обреж и даље ка Дрини.“ —

Од команданта II Армије у току овога дана добијени су ови извештаји:

а) *Извештај (није забележено време пријема) гласи:*

„*Комбинована дивизија* јавља: непријатељска колона, која је успела, да се пребаци преко Дрине 7 ов. месеца отишла је ка Бељини. У 16 ч. јавља ово: 2 пука наступају кроз Лешницу ка мосту на Дрини, у циљу овлађивања истим, и одсецања непријатеља. Непријатељ спрема прелаз са трупама још непознате јачине с оне стране Дрине; са 3 пука држи линију: Видојевица—Јадранска Лешница. 7 августа у 12 ч. 30 6. пук II поз. ушао је у Лешницу, где су извршена варварска дела: вешали су и стрељали људе и децу до 10 год., а жене су одведене у ропство. Нађена је прокламација нашим грађанима од стране армиске команде аустриске војске, која је у супротности са делима, која је војска вршила.“ —

б) *Извештај (није забележено време пријема) гласи:* „*Коњичка дивизија* синоћ (7 авг.) стигла је предњим деловима на линију: *Чокешина—Прњавор*, а са пешадијом на линију: *Косовац—Главица—Високи парлог*, где је заноћила. Јуче је Коњичка дивизија нападала непријатеља пред собом; *десна колона* претрпела је велике жртве у људству и официрима. После борбе од 6 часова протерала је непријатеља у јачини 2 слабија пешадиска пука са 2 батерије преко Цуљковића и Липолиста, који је у повлачењу клао људе и жене по селу. *Лева колона* гонила је непријатеља јачине 2 батаљона и једне батерије, који је одступио Бујуклића ади, па се задржала на положајима на левој обали Беле реке са пешадијом и артилеријом.

2. коњичка бригада, избачена напред у правцу Чокешине—Новог Села—Прњавора, без сумње је стигла на Дрину. Десна побочница наша сузбијена је на косу код с. Бојића, а непријатељ јачине: 2 батаљона и 6 митраљеза утврђује се на к. 205.“ —

в) *Извештај од 7 августа (писан у 19 ч.) гласи:*

„На завршетку данашњице ситуација остала оваква: на целом фронту армије од Мачве до јадранске долине непријатељ је одступио, а само слаби његови делови давали су по негде слабији отпор гоњењу. Три дивизије ове армије вршиле су гоњење са овим резултатима:

1) За *Коњичку дивизију* нема се још података, послаће се, чим се добију.

2) *Комбинована дивизија* тукла је успешно артилериском ватром мост на Дрини источно од Јање, и возове, праћене једном колоном трупа, који су одступали из Мачве ка Лешници, тежећи

мосту, и прикупљала је трупе на Видојевици да предузме гоњење с намером, да заузме мост и зароби све оно, што није могло да пређе. Наредио сам, да по могућству заузме мост и осигура прелаз нашим трупама. О резултату овога још немам извештаја.

3) *Моравска дивизија I йоз.* била се залепила за гребен Иверка, од Поповог парлога до Широке липе и задовољила се само да даљном артилериским ватром туче непријатеља, који одступа долином Јадра. Није ништа ни предузимала, да протера слаба одељења—побочнице, које су према томе гребену осигуравале одступајуће трупе. Када сам на лицу места проучио ово стање, наредио сам команданту у 9 ч. 20, да енергично нападне непријатељска одељења, која су осигуравала повлачење, и да у опште енергично нападне, па да онемогући повлачење непријатељу. Но и после овога, рад је био и сувише спор, и почео је тек у 12 ч. 15. О резултату овога још нисам добио извешће. У опште рад ове дивизије на вршењу постављеног јој задатка нападање бока непријатељског, био је пропуштање драгоценог времена, да се искористи ситуација, јединствено повољна за напад у бок.

4) *Тимочка дивизија I йоз.* напала је, и око 10 ч. протерала и последње непријатељске делове са Д. Кика у долину Јадра, а затим је предузела гоњење у 2 правца: једним на Градац и с. Цикоте и даље; другим на с. Брезовицу—Логор (к. 450)—Мишковац (к. 475). О резултату овога још нисам добио извешће.

5) За сутрашњи дан *наредио сам*:

а) да Коњичка дивизија обезбеђује десни бок Комбиноване дивизије на линији: Чокешина—Прњавор—Дубовић, и у исто време да проналази и квари мостове непријатељске између утока Лешнице и Дубовића.

б) да Комбинована дивизија заузме Лешницу, и очисти просторију на десној обали Дрине до утока р. Жеравије, и да мостове по могућству заузме за прелаз наше војске, или да их поруши.

в) Да Моравска дивизија 1 йоз. заузме Лозницу и очисти десну обалу Дрине од утока р. Жеравије до карауле Смрдана, одржавајући везу са десним крилом III Армије.

г) Да се Тимочка дивизија I. поз. прикупи код јаребичке цркве, чим је прође III Армија у гоњењу, па да одмах одмаршује преко Текериша у Мровску.“ —

2. Извешшај йримљен у 13 ч. 35 гласи:

„*Командант Коњичке дивизије* из Беле реке јавља: 2-га коњичка бригада, упућена у гоњење, наишла је на непријатељску пешачку колону, која је одступала пред Комбинованом дивизијом и извршила јуриш. По извештајима направила је велику забуну,

панику и бегство, и од непријатеља заробила много хране, материјала, коња и касу са већом сумом новаца. Бригада је продужила и даље гоњење непријатеља ка Дрини. У овоме моменту немам тачних извештаја, чим их добијем доставићу. У опште непријатељ одступа у највећем нереду.“ — С обзиром на ситуацију створену на основу ових добијених извештаја, Врховна Команда није имала II Армији шта ново да нареди.

Од команданта I Армије (Вел. Бошњак) у току овога дана добијени су ови извештаји:

а) *Извештај у 24 ч. — поноћ гласи:* „Намеран сам, да сутра 8 августа нападнем непријатеља код Шапца, чега ради наредио сам:

1) *Да Шумадиска дивизија I поз.* са придатим јој IV прекобројним пуком I поз., 6. пуком III поз. и хаубичком батеријом, нападне са својих садашњих положаја на десној обали р. Добраве, од Млакве до Бунарине мале, са једним одредом на Кујавици (Црвено брдо) правцем ка Шапцу.

2) *Да Тимочка дивизија II поз.* нападне непријатељско десно крило са обухватом, правцем: Љигин гроб (к. 210) — Слатина— Гор. и Доња Врањска—Шабац.

3) *Хаубички дивизион* да заузме положај на коси између р. Вишње и р. Млакве, дејствујући противу непријатељског деснога крила и центрума.

4) *Одред Градске артилерије* да остане до даљега наређења у Вел. Бошњаку.

Напад ће отпочети у 6 ч“. —

б) *Достављ извештај команданта Шумадиске дивизије I поз. од 8. авг. у 3 ч. 10 који гласи:*

„Ноћ је прошла на миру. Одаслата извиђачка одељења у правцу с. Церовца и Лескића механе, у правцу с. Вукошића и Кулина, и у правцу Бунарине мале ка Слатини и Гор. Врањској, наишла су на непријатељске делове код Гор. Врањске. Командант крилног одреда са Кујавице јавља: да је личним извиђањем видео 1 непријатељску колону синоћ око 19 ч. у покрету од Шапца ка Церовцу. Извиђачки делови одаслати са к. 174 из Церовца у правцу Лескића механе и даље, нису наишли на ову колону. Има вероватноће, да се непријатељ задржао, бар деловима, на Дреновим барама, где је и раније дочекао трупе ове дивизије. У охридској и мишарској шуми нема непријатеља“. —

в) *Извештај у 15 ч. гласи:*

„Непријатељ одступа на целој линији ка Шапцу; патроле га прате. Предузимам гоњење у циљу да заузмем Шабац.

IV прекобројни пук, који је дошао из Обреновца, вратићу натраг у састав одреда.

6. пук III поз. вратићу на његово место за чување границе дуж Саве, и одржавање везе са обреновачким одредом“. —

г) *Извештај у 19 ч. 30 гласи:*

„Данас сам пратио ток наступања Шумадиске дивизије I поз. и Тимочке дивизије II поз. Наступале су у неколико колона, но задржаване слабијим отпором непријатељских заштитница на целоме фронту тако, да су од овог тренутка својим челима главнине доспеле на линију: Јевремовац—Корман—претходницама на 800 м. од ивице вароши. Не може се још закључити, да ли ће непријатељ упорно бранити варош, или не; а ако је буде бранио, у могућности је, да се користи и топовима са леве обале Саве и са монитора. За ову евентуалност припремићу напад на Шабац свом артилеријом, која ми стоји на расположењу, где спада и тешка артилерија II Армије. Наредио сам, да се IV прекобројни пук врати у састав обреновачког одреда, а хаубичка батерија уђе у састав свога дивизиона, који је ушао привремено у састав Шумадиске дивизије I поз. 6. пуку III поз. наредио сам, да заузме своје место за осигурање одсека од Скеле до утока р. Добраве, према ранијем наређењу“. —

Према овим извештајима Врховна Команда није имала шта ново да наређује команданту I Армије.

Овога дана Начелник Штаба Врховне Команде издао је командантима армија, команданту Ужичке војске, и команданту Браничевскога одреда ову директиву:

„За исхрану трупа груписаних на северо-западном правцу одређујем ове административне просторије:

а) *I Армији* просторију обухваћену источно до линије: Гроцка—Младеновац—Топола; западно до линије: Обреновац—Уб—Љиг—Гор. Милановац, са наслоном на Младеновац, као главно слагалиште за ову армију.

Ручна слагалишта ове армије на Убу, у Лазаревцу и Лајковцу.

Искрцна железничка станица Младеновац.

б) *II и III Армија* користиће се за снабдевање свом просторијом од западне границе I Армије па на запад до Дрине, а јужно до развођа Колубаре и Западне Мораве.

Ручно слагалиште за II Армију Уб и Ваљево, а за III Армију Ваљево.

Војишно слагалиште за обе армије Ваљево и Гор. Милановац

Главне комуникационе линије биће:

II Армије: Шабац—Коцељева—Ваљево, и

III Армије: Лозница—Завлака—Осечина—Ваљево.

Искрцна жељезничка станица за довоз хране за II Армију Лајковац и Ваљево; а за III Армију: Ваљево.

в) *Ужичка војска* за снабдевање храном користиће своју административну зону.

Ручна и војишна слагалишта по досадањем.

г) *Браничевски одред* користиће се за узимање хране просторијом источно од границе I Армије.

Слагалиште по досадањем.“

Б) **III Армија.**

1) Рад армије.

У 6 ч. *командант 12. кадровског пука* јавља, да је 7 августа стигао на Дебело брдо и примио дужност команданта одреда. Јачина овога одреда била је сада ова:

12. кадровски пешадиски пук (921 пушка и 2 митраљеза);
4. батаљон 6. пука III поз. (523 пушке);
Допунски батаљон 5. пука II поз. (300 пушака);
2 чете допунског батаљона 6. пука I поз. (241 пушка);
2 топа 2-ге ужичке позициске батерије;
1 вод коњичког ескадрона III поз. Дринске дивизије (23 пушке).

Овога дана рано ујутру, дивизије су наставиле покрет, и на правцу: Завлака—Јаребице—Грнчарско гробље—Лозница већ је наступило сударање и мешавина дивизија, и *командант армије*, који је био на путу за Лозницу, и лично се уверио, *послао је Врховној Команди у 11 ч. 30 извештај*, који је наведен у раду Врховне Команде за 8 август под г.)

У 19 ч. из Врховне Команде добијено је ово наређење:

„Команданту II Армије наређено је, да Моравска дивизија I поз. узме правац гоњења: *Иверак—Обреж* и даље ка Дрини. Гранична зона између II и III Армије је јаребичка црква—Јадром на Читлук—Обреж и даље ка Дрини. Одмах известите о стању непријатеља пред фронтом Ваше армије.“ —

Међутим у току дана трупе Моравске дивизије I поз. већ су биле избиле испред фронта армије, и мешавина трупа и возова, која је била целога дана, јако је успоравала покрет.

Када су трупе ове армије избиле у висину Грнчарског гробља, трупе Моравске дивизије I поз. биле су већ упућене на линију: Смрдан—Лозница—Лешница, али је непријатељ давао отпора, и оне су споро напредовале. На Тршићском брду био се ангажовао и Четнички одред мајора Танкосића, где је имао великих губитака, а такође се овде борио и Четнички одред мајора Војина Поповића.

Око 17 ч. 30, када је претходнички пук (5. пук) Дринске дивизије I поз. стигао до Тршићског брда, а главнина јој се прикупила на Језеру, командант ове дивизије добио је од команданта Моравске дивизије I поз. овај извештај:

„Како је ова дивизија развијена и бори се са непријатељем на положајима Клупци—Луг (клупачки), а на положају Кличевачком (Крајишници) непријатељ дејствује митраљезима бочно према положају на Клупцима, то је неопходно потребно, да један од Ваших пукова упутите на положај Кличевац (Крајишници) тако, да напад и заузеће тога положаја изврши са правца јужног. Молим известите ме о Вашој одлуци и о извршењу овога захтева.

Борба је јачих размера, непријатељ се пресудно бори; али корак по корак попушта.“ —

Командант Дринске дивизије I поз. одмах је упутио 5. пешадиски пук преко с. Воћњака на Крајишнике, али је наступио мрак, и пук није стигао, да још за видела изврши задатак, и још пре доласка 5. пука на Кличевац, трупе Моравске дивизије I поз. заузеле су ову тачку.

У 22. ч. 30 послат је Врховној Команди овакав извештај о распореду, у коме су трупе III Армије заноћиле:

„*Трупе ове армије заноћиле су у следећем распореду*:

„*Дринска дивизија II поз.* налази се на линији: Крст—Језеро, са 2 батаљона на Тршићском брду.

Дринска дивизија II поз. налази се од Језера па у лево, ка к. 312 и к. 317. Њена претходница упућена је у правцу с. Крајишника и с. Трбушнице, као заштита Моравске дивизије I поз., која је известила, да добија ватру с левог бока. На целој линији испред фронта ове армије, распоређене су трупе Моравске дивизије I поз., која је ту раније стигла.

Моравска дивизија I поз. водила је данас борбу са непријатељским заштитним деловима око Лознице, и потискивала непријатеља.

На левој обали р. Штире налазе се растурена омања непријатељска одељења, која се махом предају.

Моравска дивизија II поз. са своја 2 пука и осталим одељењима налази се у околини Крупња и то: *2-ги пешадиски пук* Гробнице (к. 559), а *3-ћи пешадиски пук* са једном батеријом на Шанцу (к. 835). Један батаљон упућен је као гонећи одред у правцу Зворника. У журноме повлачењу непријатељ је оставио неке каре и коње.

Пред Љубовиским одредом непријатељ се такође повлачи, и одред је данас подишао Љубовији.

До сада је по свима извештајима утврђено, да је пред овом армијом био *13. корпус*, и *42. домобранска дивизија*. Сем тога од оних брдских бригада, за које је ухваћена оперативна заповест, упућених од Љубовије ка Прослопу, 12. брдска бригада је отишла ка Рогачици, а 11. и 13. бригада на фронт ове армије. Ово је утврђено испитивањем последњих заробљеника.

До сада је утврђено као позитивно, да је цела 42. домобранска дивизија одступила преко Крупња и Јагодње. Изгледа, да су се овим правцем повукли још неки мањи делови, а главнина је одступила долином Јадра и преко Мишковца ка Лозници.

Командант Моравске дивизије II поз. јавља да је на целом путу којим је дивизија маршевала сазнао о страховитим зверствима, која је аустро-угарска војска починила на своме путу. Деца и жене ни мало нису штеђени, но су или убијани, или зверски онакажавани. Домове појединих људи буквално су опустошавали, ломили су све-до најмањих ситница и избацивали напоље, о чему сам се лично уверио. Чак ни воћке нису оставили на миру, већ су их секли и уништавали.

Од интелигентних аустро-угарских заробљеника сазнајем, да се аустро-угарска војска налази у врло рђавом моралном стању, због великих штрапаца на које није навикла, нарочито због рђаве исхране. Војници не крију, да би се радо вратили кући. Ово нарочито потврђује Д-р Јован Поповић—Србин, који се сам предао."

Са овим даном завршени су бојеви у сливу р. Јадра, и непријатељ је пребачен преко Дрине у Босну.

Овога дана командант армије добио је из Врховне Команде директиву, која према новоствореној ситуацији регулише организацију позадине за поједине армије, а која је изложена у раду Врховне Команде за 8 август.

2. Рад појединих дивизија.

а) Дринска дивизија I поз.

У 5 ч. командант дивизије издао је ову *заповест за даље гоњење непријатеља.*

„*Дринска дивизија I поз.* у гоњењу непријатеља избиће на линију: Језеро—Грнчарско гробље и то лево (јужно) од друма: Јаребице—Лозница. Десно од овога друма биће Дринска дивизија II позива.

Наређујем:

1) *Претходница*: 5. пешадиски пук I поз. и 2 брдске батерије, под командом потпуковника Ст. Милетића, кренуће се са Мајдана одмах по пријему овога наређења правцем: Мајдан—

Ступница—Тршићско брдо—к. 237. — Лозница, образујући овде предстражу.

2) *Главнина* (командант пуковник Душан Туфегџић): 6. пешадиски пук I поз.: 17. пешадиски пук; Дрински артилериски пук; болничарска чета, полази са својих бивачишта за претходницом, пошто буде добила потребно одстојање. Дрински артилериски пук и болничарска чета маршеваће на зачељу главнине и придружиће јој се, када зачеље досадање леве колоне буде избило на друм. Главнина ће се зауставити и убиваковати на линији: Крст—Језеро—к 261.

3) *Дрински дивизиски коњички пук* продужиће извршење мога наређења ОБр. 301.

4) Колонски делови прићи ће до према јаребичкој цркви.

5) Ја ћу се кретати друмом: Завлака—Лозница.“ —

Кретање леве колоне ка Лозници у духу ове заповести јако је успорено услед тога, што је се истим путем кретала лева колона Моравске дивизије I поз., која је за нешто умакла испред ове дивизије.

У 10 ч. командир извиђачког ескадрона из Крупња шаље овај извештај: „У вези извештаја од 7 ов. м. јављам, да сам од заробљеног наредника из 26. регименте дознао, да су на овоме правцу биле 4 непријатељске регименте: 25. 26. 27. и 28. из 42. домобранске дивизије, које су трупе на овоме правцу и одступале. О другим родовима оружја не бих могао дати тачне податке, али сам од мештана сазнао, да је одступало 36 топова, без брдских.“ —

Око 17 ч. 30, када је претходнички пук већ стигао до Тршићског брда, а главнина дивизије прикупила се била на Језеру, *командант дивизије добио од команданта Моравске дивизије I поз. овај извештај:* „Како је ова дивизија развијена и бори се са непријатељем на положајима: Клупци—Луг, а на положају Кличевачком (Крајишници) непријатељ дејствује митраљезима бочно према положају дивизије на Клупцима, то је неопходно потребно да један од Ваших пукова упутите на положај Кличевац (Крајишници) тако, да напад и заузеће тога положаја изврши са правца јужног. Молим Вас известите ме о Вашој одлуци и извршењу овога задатка.

Борба је јачих размера, непријатељ се пресудно бори, али корак по корак попушта.“ —

Према овоме захтеву командант дивизије одмах је команданту 5. пука издао ову заповест: „Према извештају Моравске дивизије I поз. ОБр. 196 од данас, непријатељ држи положај Кличевац, (Крајишници), од куда дејствује на бок на трупе Моравске дивизије I поз., које држе Клупце. Према оваквој ситуацији наре-

ђујем: да се са пуком и 2 брдске батерије одмах кренете преко Воћњака на Крајишнике са задатком: да са тих положаја непријатеља протерате, и ту останете до даљега наређења, обезбеђујући се према Гучеву од разбијених и по шумама растурених непријатељских војника планине Гучева.“ —

Али како је наступио мрак, то 5. пешадиски пук није стигао да још за видела изврши одређени му задатак, а још пре доласка 5. пука на Кличевац, ова је тачка била заузета од трупа Моравске дивизије I поз. Пошто се дознало од официрских патрола, да се у шумама пл. Гучева налази велики број заосталих непријатељских војника, а код манастира Троноше да има прикупљено на 1—1$^1/_2$ чете непријатељске пешадије, то је командант дивизије наредио команданту 17. пешадиског пука, да у томе правцу упути 2 чете за протеривање и хватање ових непријатељских војника.

У 17 ч. 30 издата је команданту Дринског дивизиског коњичког пука (код Тршићског брда) ова заповест: „Непријатељ држи непосредне прелазе преко Дрине према Шепку и Ади Курјачици. Трупе Моравске дивизије I поз. држе линију: Клупци—Луг, а 5. пешадиски пук I поз. ове дивизије упућен је на Кличевац (Крајишници), у циљу протеривања непријатељских делова, који су ту заостали.

Дрински дивизиски коњички пук остаће на преноћишту позади Тршићског брда с тим, да сутра 9 ов. месеца рано упути официрске патроле у правцу Смрдан баре, Шепка и Аде Курјачице, у циљу извиђања непријатеља у тим правцима. Дивизиски штаб је на Језеру.“ —

Главнина дивизије: 6. и 17. пешадиски пук; Дрински артилериски пук (7 батерија); пионирски полубатаљон; болничарска чета и штаб дивизије заноћили су на Језеру.

Овај дан може се сматрати као последњи дан, управо као завршетак боја армије на положајима код Завлаке. Непријатељ је овога дана и преко ноћ 8/9 августа пребацио и последње своје делове на леву обалу Дрине у Босну.

б) Дринска дивизија II поз.

У 5 ч. 30 код ове дивизије продужено је гоњење ка Грнчарском гробљу у 2 колоне, а ескадрон коњице већ је у 6 ч. био избио на Грнчарско гробље. Овога дана пред подне, када је чело ове дивизије приступило пред Грнчарско гробље, избила су била већ на овај положај 2 пука из Моравске дивизије I поз., која је гонила непријатеља у правцу ка Лозници. На овај начин Дринска дивизија II поз. није могла даље, и њен је задатак данас био завршен.

* * *

Општи поглед на операције III Армије.

У свима досадањим бојевима III Армије утврдило се, да су према њој учествовале ове непријатељске трупе: *13. корпус* (7. и 36. дивизија и 42. домобранска дивизија) и *11. брдска бригада* (вероватно и 13. пешадиска бригада).

13. корпус наступао је долином Јадра са 2 дивизије (7. и 36.) и то: једна дивизија наступала је левом, а друга дивизија десном обалом Јадра; 42. домобранска дивизија наступала је од Зворника преко Крупња, а 11. брдска бригада од Љубовије ка Пецкој, и нападали су лево крило и бок III Армије.

Непријатељска снага знатно је превазилазила снагу наше III Армије, која је била знатно ослабљена многим деташирањима, а сем овога непријатељ је био и у бољем стратегиском положају, јер је одмах још у почетним операцијама, падом Видојевице и Крупња, обухватио III Армију са оба бока. У доцнијим операцијама, када је II Армија 3 и 4 августа била избила на линију: Шабац—Цер—Иверак, III Армији био је обезбеђен десни бок и позадина, али су њен леви бок и позадина ипак стално били угрожавани, и то у најосетљивијем правцу од стране Крупња и Љубовије. На овај је начин стратегиски положај III Армије за све време наших операција у Јадру био врло тежак, па и критичан.

После непријатељског упада преко Дрине, главном снагом на фронту Лешница—Лозница, а споредном код Зворника и Љубовије, III Армији припала је улога, да својим релативно слабим снагама, на сразмерно великим фронтовима, *што упорније и што дуже задржава непријатељско продирање долином Јадра ка Ваљеву*, докле се општа ситуација довољно не објасни и докле не пристигну нове снаге у помоћ да се непријатељ нападне и потуче. На овај је начин III Армија имала да створи потребно време Врховној Команди за процену целокупне ситуације на војишту и према овоме за ново груповање снаге према указаној потреби.

Због врло велике дужине свога граничнога фронта: Дебрц—Шабац—ушће Дрине у Саву—Дрина до Љубовије—Дебело брдо, главнина армије се у почетку морала држати даље уназад, да би тако имала потребну дубину за лако маневровање у свима потребним правцима. Због овога су прве непријатељске ударе примили унапред истурени гранични *заштитни одреди* (Шабачки, Лознички, Љубовиски), а појачања из армије пристизала су доцније и постепено тако, да се армија борила у појединим бојевима са овом снагом:

а) *На положајима Лешница—Лозница* (*Лознички бој*): 2 батаљона III поз.; 5. пешадиски пук II поз.; 5. пешадиски пук I поз., 4 брзо-

метне пољске батерије; 2 брдске батерије; 2 Дебанжове батерије; и Четнички одред мајора Војина Поповића.

б) *На положајима код Јаребица и Крупња* (*Јаребички бој*): све горе побројане трупе, сем Дебанжових топова, и још: 6. пешадиски пук I поз.; III прекобројни пук I поз.; 3 пољске брзометне батерије; четнички одреди мајора Танкосића и Војина Поповића и 3 чете допунских трупа. *Свега*: 2 батаљона III поз.; 1 пук II поз.; 3 пука I поз.; 7 пољских и 2 брдске батерије; 3 допунске чете; и четнички одреди.

в) *На положајима код Завлаке* (*Завлачки бој*): све горе побројане трупе (сем четничког одреда мајора Танкосића) и још: 17. пешадиски пук I поз.; један дивизион Дринског артилериског пука, и 5 Дебанжових топова. *Свега*: 2 батаљона III поз.; 1 пешадиски пук II поз.; 4 пешадиска пука I поз.; 10 пољских батерија; 2 брдске батерије; 5 Дебанжових топова; и четнички одред мајора Војина Поповића. Допунске чете су ушле у састав пукова, а четнички одред мајора Танкосића отишао је у Каменицу, да се тамо преформира, пошто је у дотадањим борбама претрпео велике губитке.

На овај начин III Армија је постепеним повлачењем долином Јадра и својим упорним држањем на Лозничкој, Јаребичкој и Завлачкој одбранбеној линији, као и постепеним ојачавањем своје снаге успела, да задржи навалу знатно јачега непријатеља за толико времена, колико је то било потребно за долазак у помоћ II Армије и њено избијање на линију: Шабац—Цер—Иверак, као и за прикупљање I Армије на Уб (стратегиска резерва).

Од овога момента ситуација за нас више није била критична, и то како у односу на III Армију, тако исто и у односу на нашу целокупну оперативну снагу. Битка је сада отпочела за нас у главноме под повољним условима, како у односу снаге, тако и у односу времена и простора. Она је имала сада да се развија правилно и методички.

На овај је начин III Армија, поред релативно слабе снаге с којом је располагала, сразмерно великих фронтова на којима се борила, изложености бокова, нарочито стална угроженост њенога иначе врло осетљивога левог бока и позадине, у прво време од Крупња а доцније и од Љубовије, и још преко свега овога и поред недостатака у материалној опреми, ипак *у целини успешно извршила свој задатак*, јер је успела да непријатеља задржи више од 2 дана на положајима код Лознице, затим да се у току 3 августа одбију сви напади на јаребичким положајима; и да се на послетку на завлачким положајима 5 и 6 августа потпуно и дефинитивно сломије офанзивна моћ непријатељског 13. корпуса,

ојачаног са 42. домобранском дивизијом и 11. брдском бригадом (вероватно и 13. пешадиском бригадом).

Држање трупа III Армије било је у опште узев врло добро; отпор је свуда био јак и жилав; код дивизија је увек било везе и узајамнога потпомагања (у боју код Завлаке командант Дринске дивизије I поз. по сопственој иницијативи шаље помоћ команданту Дринске дивизије II поз. за преотимање Марјановића виса).

У свима овим бојевима непријатељ је претрпео огромне губитке, јер је само на Солдатовића гајевима оставио био 1960 мртвих, колико је по извештају сахранио председник белоцркванске општине.

С обзиром на велику важност Видојевице као крилног наслона лозничке одбранбене линије, III Армија је требала за лознички бој јаче утврдити и посести Видојевицу. На овај би начин линија: *Видојевица—Руњани—Тршићско брдо—Црни врх (Гучево)* била та, која би потпуно затварала непријатељу продирање долином Јадра, имајући врло јаке крилне наслоне у Видојевици и Црноме врху (Гучево), који представљају 2 јака бастиона са нешто увученом куртином: Р. Добрић—Руњани—Тршићско брдо, која је врло добро брањена. Ово су *Јадарска врата*. На овај би се начин више добило у времену, јер у колико је фронтални отпор био јачи и успешнији, у толико се је на рачун овога могао и више појачати отпор код Крупња и Прослопа на осетљивим правцима од Зворника и Љубовије.

Заузимање Видојевице слабом снагом (Лешнички одред) лозничка одбранбена линија била је лишена једног јаког крилног наслона, што ју је јако слабило, јер лаким заузимањем Видојевице од стране непријатеља, лозничка одбранбена линија губи своју отпорну моћ и непријатељу се убрзо отварају врата у долину Јадра.

У боју код Завлаке командант III Армије наслонио је био своје десно десно крило на Марјановића вис (к. 310). На овај начин, а с обзиром на пластику земљишта и на однос ка II Армији и везу с њом, наслон деснога крила био је врло слаб, без јачега наслона и чврсте везе са II Армијом. Да је непријатељ којим случајем јачом снагом ударио на Стражу (к. 424) и заузео је, како је она била у прво време врло слабо поседнута ($1^1/_2$ чета пешадије), добио би у Стражи врло јак наслон и ослонац за даљу маневарску акцију у свима потребним правцима; раставио би II Армију од III Армије, доводећи их тиме у врло тежак положај имајући могућности да их одели́то туче. Због ових разлога десно крило III Армије неминовно се морало наслонити на Стражу (к. 424).

Пред фронтом III Армије непријатељ је почео да попушта и неким делом да се повлачи још 5 августа, када је дејство Моравске дивизије I поз. (II Армија) било споро и неодлучно. Што непријатељ још тога дана пред фронтом III Армије није био разбијен, узрок лежи једино у томе, што су трупе III Армије биле силом прилика растурене на несразмерно великоме фронту и без икакве резерве, често међу собом помешане и исцрпене непрекидним борбама, маршевима и утврђивањем.

Гоњење III Армије, и поред свих тешкоћа у којима се она специално налазила, а које су изложене напред, било је ипак споро, јер је било организовано по етапама од једне теренске линије до друге (Ликодра, затим М. Градац—Мишковац, па Гричарско гробље—Језеро итд.). Међутим по ситуацији гоњење је требало вршити *енергично и непрекидно*, чим је се армија на линији Ликодре била прикупила, уредила и ред код трупа повратио. Иначе гоњење по етапама, са извесним прекидима, дало је непријатељу маха и времена, да се извуче из једне велике кризе у коју је био запао (одмах позади леђа Дрина, озбиљна препона са малим бројем мостова).

На послетку пада у очи, да армиска хаубичка артилерија (3 батерије) није била нигде у бојевима армије употребљена. Командант III Армије у својој релацији ово правда овим разлозима: запрега је била воловска, батерије су биле гломазне и споре у кретању и била је опасност, да се у одступању на планинском земљишту и по рђавим и закрченим путевима не могу извући, те би у одступању остале непријатељу као плен; и што су ове батерије располагале са веома малом количином муниције (око 240 метака на хаубицу), те би се ова муниција истрошила још у првим данима тако, да се не би имало доцније за пресудне догађаје.

Заиста губитак ово мало хаубичке артилерије био би осетан, али би губитак боја армије био још већи и судбоноснији.

В) II Армија.

1) Рад армије.

1) *Код Тимочке дивизије I поз.*

Командант ове дивизије извештава команданта II Армије у 9 ч. 30, да је његов коњички пук одмаршевао за с. Мровску у 8 ч. 45, а остали пешадиски пукови крећу се такође одмах по ешелонима за Мровску. Велики је застој био због укрштања трупа III Армије и Моравске дивизије I поз. (II Армија). Са штабом дивизије командант је на путу за Мровску.

2) *Код Моравске дивизије I поз.*

У 22 ч. 55 од команданта Моравске дивизије I поз. добијен је овај извештај:

„Дивизија је данас продужила гоњење непријатеља у правцу Лознице двема колонама: *десном* преко Голог брда, Читлука и Руњана; *левом* преко јаребичке цркве, Грнчарског гробља, и Тршићског брда ка Лозници. Око 8 ч. десну су колону дочекала слабија непријатељска одељења у шумарцима на левој обали Јадра, а леву колону непријатељска заштитница слабије јачине. На Грнчарском гробљу постепено ојачавана заштитница давала је знатнији отпор. Од 13 ч. сви положаји Клубачке косе, Тршићског брда, Кличевца и Гаја густо поседнути пешадијом, и потпомагани једном батеријом са Кличевца, и хаубичком артилеријом са леве обале Дрине, давали су упоран отпор, извођен са извесним огорчењем.

Обе колоне развиле су се за напад, обухватајући леви непријатељски бок, и гонећи енергично. Непријатељ је одступао корак по корак, дајући врло упоран отпор до 18 ч.

Дивизија је у гоњењу дошла до линије: Гај—Клубачка коса—Кличевац, и ту се задржала утврдивши се. Лево од дивизије упућен је 5. пешадиски пук I поз. (из Дринске дивизије I поз.), а десно дивизија је у тесној вези са Комбинованом дивизијом дуж друма: Шабац—Лозница. Намера ми је, да сутра извршим рашчишћавање земљишта на фронту: Караула--Смрдан--Жеравија р.

По исказу заробљеника у данашњој борби учествовало је с непријатељске стране 5—6 пешадиских пукова, са 2—3 батерије.“

3) *Код Комбиноване дивизије.*

У 9 ч. 30 од команданта Комбиноване дивизије са Парлога (к. 288) добијен је овај извештај:

„Варош Лешницу заузео сам јуче 7 ов. м. у 17 ч., и одмах су VI прекобројни пук и 6. пук II поз. наступали ка мосту на Дрини, западно од Лешнице, чистећи све земљиште од заосталих непријатељских делова. Једна непријатељска батерија на левој обали Дрине тукла је наше трупе. У току ноћи горња 2 пука били су на линији: Гогино брдо—Ново село—мост на Дрини, са фронтом ка Шапцу и Дрини.

У 19 ч. заплењено је 19 кара пуних муницијом, 8 кола са разним ратним материјалом, и 110 коња са потпуним запрежним прибором и један аероплан, који је пао код Лешнице. Све се ово кретало из Прњавора ка мосту на Дрини, ради прелаза у Босну.

Код Скокића аде одређено је нарочито бомбашко одељење за спречавање прелаза преко Дрине на томе месту.

Горњи заплењени коњи дати су пољској и хаубичкој батерији, запретнутим воловима.

За авијатичарем је наређена потера.“ —

4) *Код Коњичке дивизије.*

У 8 ч. од команданта Коњичке дивизије добијен је овај извештај:

„*Коњичка дивизија* у гоњењу непријатеља синоћ стигла је са предњим коњичким деловима на линију: Чокешина—Прњавор, а са пешадијом на линију: Косовац—Главица—Цуљковић, где је и заноћила.

Немајући синоћ тачних података о раду колона, које су гониле непријатеља, то част ми је доставити данас кратак извештај о раду истих.

Десна колона у току борбе појачана је са још једним батаљоном, и после борбе пуних 6 часова, и после многих жртава у људству и официрима, како су ме команданти укратко известили, потиснула је непријатеља ка Цуљковићу и Белој реци, задобивши доста заплењеног ратног материјала и заробљеника, о чему ћу накнадно известити команданта.

Непријатељ у јачини 2 слабија непријатељска пешадиска пука и 2 батерије, одступио је са врло много губитака преко Цуљковића и Липолиста, кољући жене и децу по селу.

Лева колона гонећи противника у јачини 2 батаљона и једне батерије, која је одступила ка Бујуклића ади, задржала се на положајима на левој обали Беле реке са пешадијом и артилеријом, одакле је и гонила артилериском ватром противника, који бежи.

2-ги и 4-ти коњички пук, избачени напред пред дивизијом у правцу: Чокешина—Ново село—Прњавор, гонећи непријатеља, без сумње су стигли на Дрину, но до овога часа немам извештаја.

Десна побочница јачине: Шумадиски дивизиски коњички пук, 1 чета пешадије, и 1 ескадрон 2-ог коњичког пука, сузбијена је на косу с. Бојића, а непријатељ јачине 2 батаљона и 6 митраљеза упућује се на к. 205.“ —

Данас је дивизија продужила гоњење непријатеља ка Дрини и прелазима преко ње.

У 10 ч. од команданта Коњичке дивизије (Бела река) добијен је овај извештај:

„*2-га коњичка бригада* упућена у гоњење наишла је на непријатељску пешачку колону, која је одступала пред Комбинованом дивизијом, и извршила јуриш. По првим извештајима направила је велику забуну, панику и бегство код непријатеља; заробила много хране, материјала, коња, и касу са већом сумом новаца. Бригада је продужила и даље гоњење непријатеља ка Дрини. У овом моменту немам тачних извештаја, чим их добијем, доставићу.“ —

У 9 ч. командант армије послао је Врховној Команди овакав извештај:

Командант Комбиноване дивизије јавља: „Непријатељска колона, која је успела да се пребаци преко Дрине отишла је ка Бељини.

У 16 ч. ситуација је оваква: 2 пука наступају кроз Лешницу ка мосту на Дрини, у циљу заузимања овога моста и запречавања сваког непријатељског прелаза преко Дрине.

Непријатељ брани прелаз са трупама још непознате јачине с ону страну Дрине. Са 3 пука држим линију: Видојевица—М. Видојевица—Јадранска Лешница.

7. ов. месеца у 12 ч. 30 6. пук II поз. ушао је у Лешницу; у Лешници извршена вандалска дела од стране непријатеља; вешани су и стрељани људи, и деца од 10 год., а жене одвођене у ропство.

Нађена је прокламација нашим грађанима од стране непријатељске армиске команде, која је сасвим у супротности са делима, која је војска вршила. Прокламација ће се накнадно послати.“

У 17 ч. из Врховне Команде добијено је ово наређење: „По извештају команданта III Армије, код јаребичке цркве створено је укрштање између Моравске дивизије I поз., Тимочке дивизије I поз. из те армије, и трупа III Армије, која гони непријатеља Јадром ка Лозници.

Да би се овај неред отклонио одмах да Моравска дивизија I поз. узме правац гоњења: Иверак—Обреж ка Дрини, а Тимочку дивизију I поз. одмах упутите на раније одређено јој место.

Гранична је зона Ваше армије јужно: јаребичка црква—Јадар на Читлук—Обреж и даље ка Дрини.“ —

На питање Врховне Команде: којим правцима и у којој јачини и саставу одступа непријатељ, командант армије је известио: да испред фронта II Армије све непријатељске колоне повлачиле су се ка Дрини. Неке колоне и од Шапца повлачиле су се ка Дрини у правцу Јање. По оцени команданта армије, долином Јадра одступала је једна дивизија, преко Иверка и његових огранака, и долином Лешнице једна дивизија, свега 2 дивизије. Поцерином једна дивизија, а од Шапца једна бригада, или 3 пука пешадије са пуком коњице.

Овога дана командант армије добио је из Врховне Команде директиву, која, према новоствореној ситуацији, регулише организацију позадине за поједине армије, а која је изложена у раду Врховне Команде за 8 август.

2) **Рад појединих дивизија.**

а) Моравска дивизија I поз.

На основу синоћ добијене заповести команданта армије за гоњење непријатеља овога дана, *командант дивизије у 1 ч. 15 издао је својим трупама ову заповест за гоњење непријатеља:*

„У току данашњега дана*) непријатељ се налазио у потпуном одступању ка Дрини. Трупе II Армије гониле су га и допрле на линију: Видојевица—Гор. Добрић—с. Цикоте.

Наша ће армија продужити сутра гоњење, и то:

1) *Коњичка дивизија* обезбедиће десни бок Комбиноване дивизије на линији: Чокешина—Прњавор—Дубовић. У исто време проналазиће иквариће непријатељске мостове између утока Лешнице и Дубовића.

2) *Комбинована дивизија* заузеће Лешницу и очистиће просторију на десној обали Дрине од утока р. Лешнице до утока р. Жеравије; и по могућству заузеће непријатељске мостове, и осигураће прелаз наших трупа.

3) *Моравска дивизија I поз.* да заузме Лозницу и очисти простор на десној обали Дрине од утока р. Жеравије до карауле Смрдана, одржавајући везу са десним крилом III Армије, која ће наступити на Крупањ.

Наређујем:

1) *Десна колона.*

Командант потпуковник Милорад Марковић.
1-ви и 16-ти пешадиски пук;
1 дивизион артилериског пука;
1 хаубичка батерија;
2 вода пионира.
Свега: 8 батаљона пешадије.
12 пољ. топова и 4 хаубице.
2 вода пионира.

1) Полази 8 ов. м., када лева колона избије у њену висину, правцем: Голо брдо—Читлук—Руњани—Лозница, гонећи непријатеља, и чистећи земљиште од утока Жеравије до утока Штире.

Десно одржавати везу са Комбинованом дивизијом, а лево са левом колоном.

У случају борбе на Грнчарском гробљу, десна колона напашће непријатеља у леви бок на Грнчарском гробљу, и позадину на Брезику.

2) *Лева колона.*

Командант пуковник Мил. Стојановић.
2-ги и 3-ћи пешадиски пук.
1 пољски дивизион.
2 вода болничара.

2) Полази у 4 ч. друмом за Лозницу, тежећи, да што пре избије на линију: Грнчарско гробље—Крст—Језеро, и чистећи простор од утока Штире до карауле Смрдана. Одржавати везу са десном

*) 7 августа.

Свега: 8 батаљона пешадије,
12 пољ. топова.
2 вода болничара.

колоном, а лево са десним крилом III Армије.

3) *Болничарска чета* крenуће се у 4 ч. и отворити завојиште на друму код јаребичке цркве.

4) *Трупне коморе* пошто попуне своје пукове, прикупиће се код јаребичке цркве.

5) *Команда инжињерије* доћи ће са пионирским полубатаљоном и инжињерском алатном колоном у састав дивизије, позади леве колоне.

6) *I степен колонске коморе* доћи ће код јаребичке цркве.

7) *II степен колонске коморе* доћи ће код с. Милаковице.

8) *Телеграфско одељење* продужиће везу са армиским штабом за десном колоном.

9) Ја ћу бити код десне колоне.

10) Сви пукови одржаваће сталну везу са штабом дивизије телефоном, ако је могућно, иначе помоћу ордонанаса.

11) Командант 1-ог пешадиског пука и леве колоне послаће ми одмах извешће о вези дивизије са спољним крилима".—

Према овој заповести команданта дивизије, обе су колоне продирале унапред и потискивале непријатеља, чије су се заштитнице повлачиле постепено, задржавајући се на свима угодним местима за отпор, у циљу добијања у времену, које је било драгоцено за пребацивање непријатељске главне снаге преко Дрине у Босну.

Ово је наступање са борбом трајало све до 19 ч., када је у главноме непријатељ био пребачен преко Дрине у Босну, оставивши знатан број пешадије на нашој територији, растурене по кућама, шумама и кукурузима.

У 21 ч. 45 командант дивизије послао је овакав извештај команданту армије:

„Дивизија је данас продужила гоњење непријатеља у правцу Лознице двема колонама: *десном* преко Голог брда—Читлука—Руњана; и *левом* преко јаребичке цркве, Грнчарског гробља, Тршићског брда ка Лозници.

Око 8 ч. десну колону су дочекала слабија одељења у шумарцима на левој обали Јадра, а леву непријатељска заштитница слабије јачине.

На Грнчарском гробљу постепено ојачана заштитница давала је знатнији отпор.

Око 13 ч. сви положаји Клубачке косе, Тршићског брда, Кличевца и Луга, густо поседнути пешадијом и потпомагани једном батеријом са Кличевца и хаубичком артилеријом са леве обале Дрине, давали су упоран отпор, извођен са извесним огорчењем.

Обе колоне развиле су се за напад, обухватајући леви бок непријатељски, и гонећи енергично.

Непријатељ је одступао корак по корак, дајући веома упоран отпор. До 18 ч. дивизија је у гоњењу дошла до линије: Гај—Клубачка коса—Кличевац, и ту се задржала утврдивши се.

Лево од дивизије упућен је 5. пешадиски пук I поз. (из Дринске дивизије I поз.), а десно дивизија је у тесној вези са Комбинованом дивизијом дуж друма Шабац—Лозница.

Намера ми је, да сутра извршим рашчишћавање земљишта на фронту Караула Смрдан—Жеравија р.

По исказу заробљеника у данашњој борби учествовало је са непријатељске стране 5—6 пешадиских пукова, са 2—3 батерије. —

Дивизија је преноћила на линији: Кличевац—Клупци. Преко ноћ послата су ка Дрини јака извиђачка одељења, која су по кућама, шумама и кукурузима хватала растурене непријатељске војнике. Ноћу није било борбе, сем пушкарања код предњих делова."

б) Комбинована дивизија.

Овога дана наређено је командантима пукова у првој линији рашчишћавање земљишта на десној обали Дрине од штрафуна и заосталих непријатељских одељења.

У 7 ч. са Парлога послат је команданту армије овај извештај:
„Варош Лешницу заузео сам 7. ов. м. у 17 ч., и одмах су VI прекобројни пук и 6. пук II поз. наступали ка мосту на Дрини западно од Лешнице, чистећи све земљиште од заосталих непријатељских делова. Једна непријатељска батерија на левој обали Дрине тукла је наше трупе. У току ноћи горња 2 пука била су на линији: Гогино брдо—Ново Село—мост на Дрини, с фронтом ка Шапцу и Дрини.

У 19 ч. заробљено је 19 кара пуних муниције, 8 кола са разним ратним материјалом, и 110 коња са потпуним запрежним прибором, и 1 аероплан, који је пао код Лешнице. Све се ово кретало од Прњавора ка мосту на Дрини, ради преласка у Босну.

Код Скокића аде одређено је нарочито бомбашко одељење за спречавање прелаза Дрине на том месту.

Горњи заплењени коњи дати су пољској и хаубичкој батерији, запрегнуте воловима.

За авијатичаром је наређена потера". —

На основу заповести команданта армије, *командант дивизије за даљи рад издао је у 9 ч. ову заповест*:

„Непријатељска армија, која је оперисала у Мачви, на Церу, Иверку и Јадру у пуноме је одступању.

Коњичка дивизија обезбеђује бок ове дивизије на линији: Чокешина—Прњавор—Дубовић, и квари непријатељске мостове између ушћа Лешнице и Дубовића.

Моравска дивизија I йоз. данас ће заузети Лозницу, и јужно од р. Жеравије има да очисти простор на десној обали Дрине.

У циљу чишћења просторије на десној обали Дрине од утока р. Лешнице до утока р. Жеравије од штрафуна и мањих непријатељских делова,

Наређујем:

1) *Ескадрон дивизиске коњице* са митраљеским одељењем биће код Новог Села (северо-источно од Лешнице), извиђајући ка линији: ушће Лешнице у Дрину—Катића ада.

2) *6. йешадиски йук II йоз.* прикупиће све своје деташеване делове (чету на Косанином граду, батаљон са М. Видојевице), и заузеће линију: Цајевац—Гогино брдо—Ново Село—Шачки поток, у циљу хватања непријатељских одступајућих делова, који иду правцем: Прњавор—Лешница.

3) *VI йрекобројни йешадиски йук* заузима линију од Шачког потока до ушћа Јадра у Дрину са задатком, да овај простор рашчисти од штрафуна, да спречава пребацивање непријатељских делова с једне на другу обалу Дрине, да прикупи материјал порушенога моста код Јавора на Дрини, и остали материјал потребан за наш прелаз преко Дрине.

4) *V йрекобројни йешадиски йук* биће на Видојевици и Шанцу са задатком, да са једним батаљоном рашчисти земљиште од ушћа Јадра до Велике Циганлије од штрафуна и мањих непријатељских делова, и да главна трупа батаљона, по извршењу задатка, буде на друму Лешница—Лозница, а са прихватницама на Дрини. Пук ће одредити једну чету код с. Страже за одржавање везе са предњим батаљоном, и једну чету на путу Јадранска Лешница—Лешница код с. Доњи Добрић, ради реда и сигурности на овоме путу од к. 132 до Лешнице.

Главнина пука обезбедиће се логорским стражама, и по потреби мртвим стражама.

Батаљон и 2 топа са Косаниног града, да се сутра пре подне врате у састав пука и батерије, зашта ће издати потребно наређење командант пука.

5) *I йрекобројни йешадиски йук* биће јужно од Парлога (к. 288) са задатком, да са једним батаљоном рашчисти земљиште између Велике Циганлије до ушћа р. Жеравије, и да главна трупа батаљона по извршењу задатка буде на друму; Лозница—Лешница —к. 130 Лукића колибе, а прихватница на Дрини. Пук ће одредити једну чету на Карауле за везу са батаљоном, и једну чету

код к. 171 на путу Јадранска Лешница—Лешница, ради реда и сигурности на овоме путу.

За главнину пука важи оно под 4).

6) *II прекобројни пешадиски пук*, остаће у општој резерви на Парлогу (к. 288). Повући данас батаљон са Дугог Дела у састав пука.

7) *Распоред артилерије биће овај*: 3-ћи пољски брзометни дивизион биће на линији: к. 228—к. 191—Шанац (к. 241). По потреби један топ поставити код Новог Села. Хаубички дивизион на досадањим местима.

Командант 3-ћег дивизиона да ступи и стално у вези буде са командантом VI прекобројног, и 6. пука II поз.

8) *Пионирска чета* да се стави на расположење команданту VI прекобројног пука се задатком, да све припреми за прелаз.

9) Све остале јединице на местима предвиђеним ОБр. 432 од 7 ов. м.

10) Ја ћу бити на Парлогу (к. 288.)“ —

Овога дана пред вече командант дивизије послао је команданту армије овај извештај:

„Част ми је известити, да је све земљиште, од ушћа р. Лешнице до Жеравије очишћено од непријатељских одељења, која се као заробљеници стално спроводе.

Путеви: Лешница—Шор и Лешница—Текериш обезбеђени су и слободни за саобраћај. На датом рејону десна обала Дрине поседнута је са прихватницама, а позади су потпорнице (батаљони). Прикупља се материал за прелаз. У току ноћи подићи ће се мост на рукавцу Дрине код Јавора где је био непријатељски мост, који је непријатељ покварио. Од ушћа Лешнице до ушћа Јадра сада се поседају и све аде. Непријатељ сада још непознате јачине, држи леву обалу код Јање са одредом од сва три рода оружја.

Пошто ова дивизија нема мостовог трена то молим, да се упути или цео, или бар један део, од кога би се правили сплавови.

Потребан би био и један рефлектор, којим би се осветљавала ноћу лева обала Дрине код Лешнице, и пратио рад непријатеља.“

в) Коњичка дивизија.

Овога дана изјутра ситуација код Коњичке дивизије била је иста као и 7 августа у вече.

Ноћу је добијена заповест команданта армије за гоњење од 7 ов. м., која је наведена у раду II Армије за 7 август.

На основу ове заповести, командант Коњичке дивизије наредио је, да се све пешадиске јединице и батерија Тимочког артилериског пука, упуте у састав своје дивизије.

Команданту 1-ве коњичке бригаде наређено је, да са 1-им коњичким пуком и батеријом дође на положај Косовац, на леву обалу Беле реке и косу цуљковићску, да осматра до доласка Шумадиског дивизиског коњичког пука I поз., који је овога јутра кренуо преко Белог камена у Цуљковић, где ће се задржати до даљега наређења с тим, да одржава везу са Тимочком дивизијом II поз., која је стигла на лево крило Шумадиске дивизије I поз.

Пошто је добијен извештај од команданта 2-ге коњичке бригаде са Дрине о ситуацији код ње и стању код Комбиноване дивизије, командант дивизије одлучио је, да са дивизијом крене напред ка Дрини.

Ради овога *командант дивизије издао је ову заповест*;

„О непријатељу се зна, да се журно повлачи преко Дрине.

Комбинована дивизија држи: Гогино брдо—Ново Село—мост на Дрини код Јавора.

Наређујем:

2-га коњичка бригада са батеријом продужиће гоњење правцем: Ново Село—Лешница и Прњавор—Дубовић.

1-ва коњичка бригада са батеријом кренуће се правцем: Косовац —Чокешина на Цајевац, западно од Чокешине.

Трупна комора да дође у Чокешину.

Мунициона колона да дође у манастир Радовашницу.“ —

Команданту 3. коњичког пука наређено је да дође у Цајевац.

У вече овога дана распоред Коњичке дивизије био је овакав:

2-га коњичка бригада са једном батеријом код Дубовића и Крушика. Штаб код Горњег поља. Осматра Дрину од Дубовића до Софића аде.

1-ви коњички пук и једна батерија; телеграфско и пионирско одељење и допунски ескадрон на Цајевцу.

3-ћи коњички пук се вратио из Шумадиске дивизије I поз.

Шумадиски дивизиски коњички пук I поз. ушао је у састав своје дивизије.

Споредно војиште

Ужичка војска.

1. *Шумадиска дивизија II поз.* У току овога дана трупе су се утврђивале на линији: *Милошевац—Шарган—Прейелиштше—Виогор*, у циљу упорне одбране и заштите правца ка Ужицу.

Непријатељ је целога дана нападао положаје: *Гостиље брдо —караула Зайољска*, на којима су били 4. пешадиски пук I поз. и 10. пешадиски пук II поз. који су заштићавали повлачење дивизије на Шарган.

Непријатељски напади задржани су до мрака, потом су се оба пука у току ноћи 8|9 августа повукли неузнемиравано позади Милошевца (десно крило) у дивизиску резерву.

Непријатељ није предузимао гоњење, него се предњим деловима задржао на линији: караула Штула—Јањача—Гостиље брдо—караула Запољска—Тетребица—Вел. Столац—Орлине.

Јачина се непријатеља цени на 1—1½ дивизију, 2 хаубичке батерије, 2 дугачка топа, неколико брдских батерија, и велики број митраљеза.

2. *Лимски одред* овога дана упорно се бранио на фронту: *караула Цигла—Љуљаш—Орлић—Црни врх.*

Јачина непријатеља према овоме одреду цени се око 2—3 пука пешадије, 7 брдских топова, 8 митраљеза и нешто коњице.

3. *Ужичка бригада*, по повлачењу 12. брдске бригаде непријатељске преко Дрине у Босну, заузела је своје старе положаје на граничном фронту са првобитним задатком.

9. АВГУСТ

А) **Врховна команда.**

Рад Врховне Команде

На северном фронту све до Шапца није било значајнијих догађаја.

Од команданта III Армије добијени су овог дана ови извештаји:

Извештај писан 8 августа у 22 ч. 30, гласи:

„Армија је заноћила овако:

Дринска дивизија II поз. на линији: Крст—Језеро, са 2 батаљона на Тршићском брду.

Дринска дивизија I поз. од Језера па у лево ка к. 312—к. 317. Њена претходница упућена је у правцу с. Крајишника и с. Трбушнице, као заштита Моравске дивизије I поз., која је известила, да добија ватру с левога бока. На целој линији испред фронта ове армије, распоређене су трупе Моравске дивизије I поз., која је ту раније стигла.

Моравска дивизија I поз. водила је данас борбу са непријатељским заштитним деловима око Лознице, и потискивала непријатеља.

На левој обали р. Штире налазе се растурена омања непријатељска одељења, која се махом предају.

Моравска дивизија II поз. ка Крупњу: 2. и 1. пешадиски пук Гробнице (к. 559)—Шанац (к. 835).

Један батаљон упућен је као гонећи одред у правцу Зворника. Непријатељ се повлачи и пред Љубовиским одредом. Извештаји сви веле, да је пред армијом био 13. корпус и 42. домобранска дивизија. Цела домобранска дивизија одступила је преко Крупња и Јагодње. Главнина одступила долином Јадра преко Мишковца ка Лозници. Аустријанци су одступајући чинили грозна зверства и поједине најбоље домове буквално уништавали. Сазнајем о рђавом моралном стању аустриских трупа, због великих штрапаца, на које нису навикли, а нарочито због рђаве исхране. Војници не крију, да би се радо вратили кући; ово нарочито потврђује Д-р Јован Поповић — Србин, који се сам предао.“

б) *Извештај (није забележено време)* који гласи:

„*Лево крило Моравске дивизије I поз.* је у Кличевцу, а мој један пук упутио сам да држи линију од Кличевца, па до карауле

Смрдан баље. Хаубички дивизион упућен је на Крст, позади Дринске дивизије II поз. Извиђа се у правцу Гучева, а коњицом Дринске дивизије I поз. извиђа се преко с. Брасине до Зворника, и да добије везу са гонећим одредом Моравске дивизије II поз. Једна коњичка патрола Дринске дивизије I поз. сишла је до саме аде Курјачице. Јавља, да се тамо непријатељ пребацио преко Дрине и утврђује се.

Одред мајора Танкосића имао је јуче борбу пред фронтом Моравске дивизије I поз. са непријатељском заштитницом. Имао је око 20 мртвих и исто толико рањених. Нашао је и спасао већи број деце и младића, које је непријатељ био повео са собом. Јачу борбу имао је јуче код Лознице и одред мајора Вој. Поповића. Непријатеља, који се био утврдио пред Лозницом, отерали су бомбама и на јуриш, те се повукао у највећем нереду. Том приликом је лако рањен мајор Вој. Поповић, капетан Мих. Михаиловић, поручник Синиша Петровић и 15 четника. Погинули: потпоручник Ђ. Миловановић и 5 четника.

Аустријанци су варош опљачкали и разрушили и узели 30.000 дин! 8 ов. м. стрељали су и измрцварили 19 везаних сељака, и оставили их на улици.

Командант одреда са Дебелог брда јавља: „Да је од команданта 4 пука III поз. са Шарампова дознао, да се око с. Оклетца налази 12. аустриска брдска бригада.

У својој околини аустриска војска пали села, узима храну и одрасле младиће и води их са собом".—

Од команданта II Армије добијени су ови извештаји:

а) *Извештај 8 августа у 19 ч. гласи: „Комбинована дивизија* у 17 ч. заузела Лешницу. VI прекобројни пук и 6. пук II поз. чисте земљиште западно од Лешнице ка мосту на Дрини. У току ноћи доспели су на линију: Гогино брдо—Ново село—мост на Дрини, са фронтом ка Шапцу и Дрини. Заробљено; 19 кара с муницијом; 8 кола резервног ратног материјала, 110 коња; запрежног прибора и 1 аероплан. Код Скокића аде одређено једно бомбашко одељење за спречавање непријатељског прелаза преко Дрине." —

б) *Извештај (није забележено време) гласи:*

„Испред фронта ове армије све непријатељске колоне повлачиле су се ка Дрини у правцу Јање. Да ли је шта одступило на Крупањ, није ми познато. По мојој оцени долином Јадра одступила је једна дивизија, преко Иверка и његових огранака и долином Лешнице 1 дивизија, свега 2 дивизије; Поцерином 1 дивизија; од Шапца 1 бригада, или 3 пука пешадије са пуком коњице." —

в) *Извештај (није забележено време) гласи:*

„*Моравска дивизија I поз.* свршила је 8 тек. месеца гоњење непријатеља, и под борбом, коју је непријатељска заштитница упорно водила, стигла је до 18 ч. на линију: Гај—Клубачка коса —Кличевац, где се зауставила. Данас продужава гоњење ка Дрини. У вези је лево са Дринском дивизијом II поз., а десно са Комбинованом дивизијом.“ —

г) *По извештајима од ноћас, ситуација у 8 ч. 40 оваква је:*

„*Комбинована дивизија* од Лешнице до утока р. Жеравије држи десну обалу Дрине. Прикупља материјал за прелаз код Јавора, где је непријатељ покварио свој мост. Посела је све аде од ушћа Лешнице до ушћа Јадра. Непријатељ још непознате јачине од сва три рода војске држи леву обалу Дрине код Јадра.

Код Моравске дивизије I поз. стање је онако како је јављено ноћас депешом ОБр. 422, а кад и ова сврши свој задатак, послаћу извештај по наређењу ОБр. 1642, и очекиваћу нову директиву.

Командант Коњичке дивизије: 2-га коњичка бригада са једном батеријом стигла је до линије: Дубовић—Крушик, и извиђа у правцу Змињака, Дубља, Клења и Бадовинаца, а са једним коњичким пуком држи положај Цајевац код Чокешине.

1-ва коњичка бригада, која је 7 ов. м. водила борбу код с. Грушића на коси Шибови, запленила је: 4 хаубице; 10 пољских топова; 7 пољских кујни; 5 коморских кола; и кола са телеграфским материјалом; 5 кола са пешадиском муницијом; 23 топовских кара с муницијом; 35 теглећих коња; и 1 кола санитетског материјала. 2-га бридада у даљем гоњењу 8 ов. м. запленила је: 2 каре и 3 кола фуражи, као и знатну количину пионирског алата. Заробљено је: 1 официр и 150 редова.

Губици су код Коњичке дивизије; из 1. коњичког пука: 2 официра; 14 подофицира и редова рањених; и 2 подофицира и редова погинула.

Командант дивизије лично је видео на путу ка Чокешини 5 мушких и 3 женска леша унакажена, а по казивању мештана непријатељски војници (Мађари и Немци) клали су и пекли жене, децу и старије људе. Прњавор је уништен.

Потребно је, да се упути који рефлектор и потребни мостови тренови, који су по ранијем наређењу концентровани у с. Трбушници.“ —

д) *Извештај (није забележено време) гласи:*

„*Моравска дивизија I поз.* заузела Лозницу; предњи јој делови избијају на Дрину без отпора. Овим је непријатељ пред фронтом

ове армије пребачен на леву обалу Дрине. Победа је потпуна. Очекујем нову директиву.

Трупе III Армије су лево у тесној вези са трупама Моравске дивизије I поз.“ —

Од команданта I Армије добијен је *овај извештај:*

„*Командант Тимочке дивизије II поз.* 8 ов. м. у 23 ч. 30 јавља „Данас у 15 ч. дивизија отпочела борбу са непријатељем, која је: завршена у 19 ч. 30. Делови 14. и 15. пука II поз. стигли до ивице вароши. Две батерије на правцу 13. пешадиског пука, а 4 батерије на правцу 15. пешадиског пука. Коњички дивизион позади Јевремовачке косе, а штаб дивизије на овој коси. Трупе су се држале врло добро. Заноћиле су са бојним предстражама.“

Командант Шумадиске дивизије I поз. од 9 авг. у 5 ч. 35 извештава: Јуче 8 ов. м. дивизија је прво по армиској заповести предузела покрет колонама: *1-ва правцем*: Церовац—Шабац; *2-га правцем*: Вукошић—Кулина; *3-ћа правцем*: преко Дреновачке баре ка Шапцу. Колоне су постепено надирале, потискујући непријатеља донекле: лева се јаче ангажовала у борбу код Јевремовца, ухвативши везу са 14. пешадиским пуком II поз., и дошла до на 800 м. од вароши; средња код Луга (к. 104); десна код с. Кормана. Око 17 ч. 2 непријатељска пука напала су 10. пешадиски пук, који је, као и тимочки пукови II поз. био принуђен, да се нагло повуче. Непријатељ је и даље јако нападао, те је ускоро почело и лево крило 19. пешадиског пука попуштати. Како су се пак и трупе тимочке дивизије II поз. већ биле повукле, наредио сам, да се 10. пук пред зору повуче на положај *Јелићевка*, на левој обали р. Думаче. IV прекобројноме пуку, који ми је ноћас стављен на расположење, наредио сам, да код Церовца образује дивизиску резерву. У току ноћи није било борбе.

Непријатељски делови према мојој десној колони повукли су се ка Шапцу, где сам послао официрску патролу да извиђа. Видео се јак пожар. Предстражни делови десне ми колоне држе мишарску косу.“

По пријему овога извештаја наредио сам команданту Шумадиске дивизије I поз., да своје лево крило упути одмах са Јелићевке на Јевремовачку косу, и да ступи у тешњу везу са командантом Тимочке дивизије II поз.“

Б) II **Армија.**

Рад армије.

Овога дана цела *Тимочка дивизија I поз.* била је у с. Мровској. У 23 ч. наређено је команданту ове дивизије, да према на-

рећењу Врховне Команде, одмаршује сутра рано за Ваљево, где ће до даљега наређења остати на расположењу Врховне Команде.

Овога дана Командант армије издао је свима својим командантима дивизија ову заповест:

„Пошто су операције по досадањој директиви Врховне Команде завршене, то, док не добијем нову директиву за даљи рад, наређујем: да дивизије искористе ово време, те да се прикупе и припреме за нове операције, да попуне недостајуће људство са оним, које им је без оружја. У колико оружја имају, да попуне оружну и осталу материалну спрему, у колико је то могућно и од плена, да попуне муницију: ручну, коморску и колонску; да попуне трупну комору и профијантске колоне са храном и фуражи; да набаве и издаду резервну храну, у колико је буду могле добити; да попуне сточну запрегу, у колико су је погубили, или у колико је ослабила, заплењеном стоком или разменом из јединица, које су биле изложене мањим службеним напорима, остављајући њима изнурену стоку. Да се попуне празна старешинска места привремено, и учини предлог за стално постављање ових, који се на та места могу поставити, при овоме искористити своје право надлежности. Да се рањеници и тежи болесници евакуишу. Да се стока и возови са људством, који су реквировани за досадање хитне потребе, отпусте, те да се смањи терет дивизије, у колико све то није неопходно и безусловно потребно, имајући у виду и нужду, да треба вратити ту реквировану снагу својим домовима за срећивање летине.

Даље свршити и послати релације са припадајућим им прилозима, листе губитака итд. Постарати се, да се за ово време прикупи и пренесе код армиског штаба сав заплењени материјал, у колико то до сада није извршено, као и прикупљање заробљеника, и подношење коначних извештаја о томе.

Дивизије: Моравска, Комбинована, и Коњичка нека се постарају, да одрже додир са непријатељем, било извићачима, било уходама.

Коњичка дивизија, поред овога вршиће извиђање по Мачви, а нарочито дуж Дрине до њенога утока, и извештавати ме о стању. Ако командант дивизије нађе за целисходно, да дату му линију за обезбеђивање десног бока Комбиноване дивизије помакне унапред и прошири рејон, нека то уради, и нека ме извести о новој линији.

Да команданти дивизија прикупљају на нашу страну сва превозна средства у своме рејону на Дрини, изнађу газове, и о свему овоме да ми шаљу извештаје свакога дана до 16 ч. у колико су успели, а до тога времена да ми јаве, ако до тога дана

и не буду успели. У опште предузети све мере, да се бојна готовост за маневровање одржава код свих наоружаних им јединица.

Сви команданти дивизија поднеће ми неизоставно писмено извешће о распореду својих дивизија, са тачним назначењем са карте. Ове извештаје треба да добијем најдаље сутра до 16 ч. Ако ко буде спречен, нека до тога доба извести, када ће то накнадно најдаље послати.

Најстрожије препоручујем, да се телефонска веза са штабом не само одржава, него и стално стражама чува.

Да би се имала веза и на случај прекида телефонске линије, нека ми свака дивизија упути из свога штаба по 2 најпоузданија ордонанса официра, или подофицира, са добрим и брзим коњима.

Постарати се, да се стално и непрекидно одржава веза са суседним дивизијама." —

У 6 ч. 55 *командант армије послао је Врховној Команди овај извештај:*

„Према најновијим извештајима од ноћас ситуација је оваква:

Код Комбиноване дивизије: дивизија је очистила десну обалу Дрине од Лешнице до утока р. Жеравије и посела обалу Дрине. Предузела је прикупљање материјала за прелаз, и у току прошле ноћи требала је приступити подизању моста на рукавцу Дрине код Јавора, где је био непријатељски мост, који је непријатељ покварио. Дивизија је посела и све аде од ушћа Лешнице до ушћа Јадра.

Непријатељ још непознате јачине држи леву обалу Дрине код Јање са одредом од сва три рода војске.

Код Моравске дивизије I поз. стање је онако, како је јављено ноћас депешом ОБр. 422, а када и она доврши свој задатак, послаћу извештај по наређењу ОБр. 1642, и очекиваћу нову директиву.

Код Коњичке дивизије. 2-га коњичка бригада са једном батеријом допрла је до линије: Дубовић—Крушик, и извиђа у правцу Змињака, Дубља—Клења и Бадовинаца, а са једним коњичким пуком и батеријом држи положај Цајевац код Чокешине.

1-ва коњичка бригада, која је 7 ов. м. водила борбу са непријатељем код с. Грушића на коси Шибови, запленила је: 4 хаубице, 10 пољских топова, 7 пољских кујни, 5 коморских кола, 4 кола са телеграфским материјалом, 5 кола са пешадиском муницијом, 28 топовских кара са муницијом, 35 теглећих коња, и 1 кола са санитетским материјалом.

2-га коњичка бригада је у даљем гоњењу 8 ов. м запленила: 2 каре и 3 фуражна кола са фуражи и знатну количину пионирског алата.

Заробљено: 1 официр и 150 редова.

Губитци су у 1 коњичком пуку: 2 официра и 14 подофицира и редова рањених; 2 подофицира и редова погинула.

Дивизија је 7 ов. м. водила борбу са 8. и 28. пешадиским пуком, који су 6 ов. м. прешли Дрину, и као свеже трупе ушле у борбу. У њиховом саставу била је још 1 хаубичка батерија и 1 коњички пук.

Командант дивизије лично је видео на путу ка Чокешини 5 мушких и 3 женска леша унакажена, а по казивању мештана непријатељски војници (Мађари и Немци) клали су и пекли жене, децу и старије људе. Село Прњавор уништено је.

Потребно је, да ми се упути који рефлектор, и да ми се упуте потребни мостови тренови, пошто су сви по ранијем наређењу Пов. ИБр. 204 од 31 јула тек. год. концентрисани у Трбушници.“ —

После пребацивања непријатеља на леву обалу Дрине, *распоред II Армије за осматрање и одбрану датог јој граничног фронта био је овакав.*

а) *Распоред Моравске дивизије I поз.*

16. пешадиски пук од утока р. Жеравије до Панића колибе, одржавајући везу са Комбинованом дивизијом.

1. пешадиски пук од Панића колибе до р. Штире. Са овом групом на десној обали Штире је и један дивизион пољске артилерије.

2. пешадиски пук на Крајишницима и у вароши Лозници. Код овога пука је једна пољска батерија.

3. пешадиски пук, 2 пољске и једна хаубичка батерија као резерва позади к. 237.

Штаб дивизије, телеграфско одељење и једна пионирска чета на Тршићском брду.

Трупна комора код Брезјачке школе.

I степен колонске коморе и дивизиско завојиште код јаребичке цркве.

II степен колонске коморе код с. Милаковице.

Мостови трен у Лазаревцу.

По наређењу Врховне Команде, командант II Армије наредио је команданту Моравске дивизије I поз., да са дивизијом 11 ов. м. стигне у Текериш, а његове трупе замењене су трупама III Армије.

б) *Распоред Комбиноване дивизије.*

Коњички ескадрон у Новом селу. Одржава везу са Коњичком дивизијом и извиђа на линији: Катина ада—ушће Лешнице у Дрину.

Један баталон V прекобројног пука држи линију: Гогино брдо —Ново село—Шачки поток на североисток.

VI прекобројни пук држи линију од Шачког потока до ушћа Јадра у Дрину, као и аде: Међувођа, Груваница и Пеина ада.

V прекобројни пук на Видојевици, са једим батаљоном на линији: ушће Јадра—Вел. Циганлија, са једном четом у с. Стражи, и једном четом на путу: Лешница—Јадранска Лешница—Д. Добрић. 3-ћи дивизион и једна хаубичка батерија на линији: Шанац к. 491

I прекобројни пук јужно од Парлога (к. 288), са једним батаљоном на линији: Вел. Циганлија—Жеравија, са једном четом на Караули, и једном четом на к. 171, на путу Лешница—Јадранска Лешница.

II прекобројни пук у општој резерви на Парлогу (к. 288), и једна хаубичка батерија.

Завојиште на путу Јадранска Лешница—Текериш код Врачке р.

I пољска болница код с. Милине.

II пољска болница на Текеришу.

I степен муниционе колоне у с. Милини.

II степен муниционе колоне на Текеришу.

Профијантска колона на Рашуљачи.

в) Распоред Коњичке дивизије.

Командант Коњичке дивизије известио је да непријатељ држи прелаз код Митровице, а слабијим деловима положаје код Ноћајског Салаша, и да се пребацује чамцима и лађама са десне на леву обалу Саве.

На Дрини је све мирно.

Распоред Коњичке дивизије био је овакав: 2-ги коњичка бригада и 1-ва коњичка батерија концентрована на просторији: Пиљковача —Крушик, са предстражама на линији; Дубовић—Батар, осматрајући ток Дрине.

Једна осматрајућа извидничка патрола код Црне Баре, а друга код Совљака. Јача официрска патрола за осматрање на Глушцима; један извиднички вод држи линију: Метковић—Белотић—Штитар, и осматра правце ка Шапцу.

1-ва коњичка бригада и једна коњичка батерија налази се на Цајевцу, са једним ескадроном код Новог села, осматрајући ток Дрине од ушћа р. Лешнице до Дубовића, одржавајући везу десно са 2-гом коњичком бригадом, а лево са Комбинованом дивизијом. Ова бригада одржава везу и са левим крилом I Армије, која се наслања на Белу реку.

Штаб дивизије на Цајевцу.

34*

Када је I Армија заузела Шабац, тада је престала потреба да Коњичка дивизија обезбеђује и даље са те стране Комбиновану дивизију. С тога је командант II Армије 12 ов. м. пре подне наредио, да се Коњичка дивизија развије на линији: Бадовинци —Црна Бара до Затрке (р. Сава), и да преко Дубовића одржава везу са Комбинованом дивизијом код Катине аде. Према овоме трупе деснога крила Комбиноване дивизије развиће се тако, да држе и Катину аду, где ће одржавати везу са Коњичком дивизијом. Према овоме подробан распоред Коњичке дивизије за осматрање и одбрану граничнога фронта био је овакав:

2-га коњичка бригада са једном батеријом груповала се 12 ов. месеца до 17 ч. код с. Богатића, на оба пута који воде правцима; Богатић—Клење—Бадовнице; и Богатић—Совљак—Црна бара.

Штаб дивизије у с. Богатићу.

* * *

Општи поглед на операције II Армије.

Према II Армији учествовао је у операцијама *8. корпус* (V Армија) под командом ђенерала фон Гизла, а у бојевима код Шапца учествовале су трупе из 4. и 9. корпуса (II Армија).

Јачина наше II Армије износила је 4 дивизије, од којих је једна била коњичка.

Фронт армије био је на линији: *Шабац—Цер—Иверак.* Он се наслањао десним крилом на Саву (на простору Охрид—Шабац), а левим на Иверак закључно. Овај фронт износио је у правој линији око 35 км. и за снагу с којом је располагала II Армија, био је велики. Ово у толико више, што је II Армија имала, без мало за све време њене акције, бој на два фронта: с фронта према Церу и Иверку; и с десног бока према Шапцу, одакле је II Армија била стално од непријатеља угрожавана, а с овим истовремено био је у опасности и врло важан правац: Шабац—Коцељева—Ваљево.

Задатак II Армије био је тај, да докле III Армија под великим тешкоћама што дуже и што упорније задржава непријатељско продирање са фронта долином Јадра, и с левог бока и позадине од стране Крупња и Љубовије, дотле је II Армија имала задатак: *да што пре избије на линију: Шабац—Цер—Иверак, да пробије непријатељски фронт, потом да га свом силином и енергијом нападне у леви бок и позадину, те тиме да олакша тежак положај III Армије и непријатељу нанесе одлучан удар.*

Да би се овај маневар II Армије могао извести успешно, морао је се потпуно отклонити штетан и опасан утицај Шапца на њен бок и позадину, како у смислу њене слободне акције на фронту, тако исто и у смислу поуздане заштите правца: Шабац—Коцељева

—Ваљево. За овај циљ Шабац је требало што пре узети од непријатеља и посести га са потребним делом снаге. У крајњем случају ако се ово не би могло извршити (непријатељ у Шапцу знатно јак и Шабац утврђен као мостобран), онда је се Шабац морао од наше стране изоловати са довољном снагом на подесној и добро утврђеној линији тако, да он буде потпуно безопасан на ток наших операција у сливу Јадра.

У раду II Армије истиче се један важан, одлучан и за нас *критичан моменат*, а то је била ноћ 2/3 августа, почетак операција II Армије. Ове ноћи Комбинована дивизија, која је прва из II Армије избила на фронт према Церу 2 августа у вече, несмишљено је ангажована у један ноћни и изненадан бој тако, да је могла претрпети неуспех, скопчан са великим губицима и палим моралом, који би могао бити од кобних последица не само по II Армију (која је тада била у добу прикупљања за бој), но можда и за целу нашу оперативну снагу у долини Јадра, само да је непријатељ, који се већ налазио на Церу (Тројан), на овом по природи врло јаком наслону и ослонцу, био присебнији, увиђавнији и енергичнији и да је прешао у напад.

У овоме ноћном боју ангажована је била постепено до у јутру готово цела Комбинована дивизија (сем V прекобројног пешадиског пука, који је био на маршу доста изостао); бој је био изненадан и неприпремљен; без везе и без више управе; пукови су по сопственој иницијативи срљали у борбу постепено један за другим, у циљу да један другоме помогну у тешкој ситуацији; бој се развијао спонтано сам од себе, и само захваљујући храбрости, присебности и пожртвовању наших официра и војника, њиховом храбром налету и великој истрајности и жилавости у борби, ситуација је спасена у нашу корист. Непријатељски налет био је потпуно скрхан и сломијен, а мисао на његову даљу офанзиву пропала, и с тога већ 5 августа непријатељ отпочиње делимично и постепено повлачење ка Дрини.

Овај ноћни бој Комбиноване дивизије на Церу испао је у нашу корист, и он је имао у први мах да се обезбеди отпором, а одмах за тим да се што потпуније искористи нападом.

Даљи рад II Армије ушао је био у нормалан и правилан колосек и развијао се правилно саобразно приликама и добијеном задатку. Она је у доцнијем току операција извршила пробој непријатељског фронта на Иверку, и дефинитивно је одлучила битку на Јадру у нашу корист.

Операције код Шапца од стране Шумадиске дивизије I поз., извођене су у опште неодлучно и колебљиво, а опасност од непријатеља готово је стално преувеличавана. Очевидно је да је ово

морало штетно утицати на слободу акције II Армије на фронту, у циљу извршења њенога главнога задатка. Да је се у прво време, докле је непријатељ у Шапцу био слаб, радило брзо и енергично, највећа је вероватност, да би Шабац био повраћен у наше руке још у првим данима операција II Армије. На овај би начин бок и позадина II Армије. као и правац: Шабац—Коцељева—Ваљево, били потпуно обезбеђени, те би II Армија свом својом снагом могла да се употреби за решење свога главнога задатка, остављајући код Шапца само потребан застор. Али пошто ово није извршено још одмах у почетку то је доцније ово бивало све теже и теже, јер је се непријатељ у Шапцу постепено све више појачавао и утврђивао, стварајући од Шапца јак мостобран и ослонац за предузимање офанзиве, вероватно да парира неуспех и тешку ситуацију своје главне снаге у долини Јадра (V Армија).

Због овога је II Армија, ради поузданог обезбеђивања свога десног бока и позадине, морала да употреби знатан део своје снаге, а доцније се за овај циљ морала употребити чак и цела I Армија (2 дивизије).

У току операција код појединих дивизија ове армије могло е се запазити *одсуство јаче везе и узајамног потпомагања.* Ово је се десило 4 августа између Моравске дивизије I поз и Комбиноване дивизије, када је се Моравска дивизија I поз. повукла уназад и открила бок Комбинованој дивизији. Ово се исто поновило и 6 августа између Шумадиске дивизије I поз. и Коњичке дивизије, којом се приликом Шумадиска дивизија повукла уназад а о томе није известила Коњичку дивизију, те је ова морала да напусти извршење свога офанзивног задатка, па журно да се повлачи уназад, пошто јој је одступањем Шумадиске дивизије I поз. десни бок био изложен непријатељу. Ова оскудица везе и узајамног потпомагања код дивизија ове армије учинила је то, те су се операције изводиле по негде доста споро и неодлучно (Моравска дивизија I поз., Шумадиска дивизија I поз.)

Гоњење непријатеља од стране армије вршено је без довољно енергије и у опште узев споро. Ово се нарочито огледа код *Моравске дивизије I поз.*, чија је неактивност у гоњењу необјашњива и поред свих напомена и замерака чињених од стране команданта армије у овоме погледу. Рад ове дивизије у гоњењу био је само пропуштање драгоценога времена да се искористи ситуација јединствено повољна за напад непријатеља у бок и позадину, у духу добијенога задатка.

Код Комбиноване дивизије у гоњењу није било везе ни јединства у дејству, нити би могло бити узајамног помагања на случај потребе. Због овога се и могло десити, да лева колона, која је го-

нила долином р. Лешнице, избије на Видојевицу, а у то време десна колона, која је требала гонити гребеном Цера, налазила се на Косанином граду.

На овај начин неодлучним радом у гоњењу непријатељу се дало маха и времена, да се извуче из једне врло велике опасности у коју је био запао (на фронту потпун неуспех, деморализација код трупа, а позади леђа озбиљна препона Дрина са недовољно мостова).

Да је гоњење код II Армије вршено брзо и енергично, непријатељ би вероватно на Дрини претрпео потпуну катастрофу, те би тиме и резултати битке на Јадру по нас били сасвим друкчији.

Напослетку од знатнога утицаја на операције био је још и недостатак у материјалној спреми у опште, поглавито осетан недостатик пушака за пешадију.

Споредно војиште.

Ужичка Војска.

Код Шумадиске дивизије II поз. и *Ужичке бригаде* стање непромењено.

Лимски одред принуђен на повлачење на линију: *Лиска—Торник*, ради безбедности левога бока Шумадиске дивизије II поз. и заштите правца: Чајетина—Ужице.

Непријатељ није гонио.

Врховна Команда била је предузела потребне мере, да се заустави даље непријатељско продирање у Санџак. За овај циљ она је упутила команданту Ужичке Војске као појачање 2-ги прекобројни пешадиски пук III поз. из Ниша у Ужице, где је стигао 10 августа. Овај пук коме је била придата једна Дебанжова брдска батерија, упућен је на Кокин брод са задатком: да заустави непријатељско надирање од Кокиног брода за Ужице; по потреби да предузме напад у циљу заузимања Нове Вароши, одржавајући везу десно са Лимским одредом, а лево са нашим трупама у Сјеници.

Команданту Ибарске дивизиске области послат је 10 августа у помоћ један пук пешадије III поз. преко Јавора за Сјеницу.

Сем овога Врховна Команда наредила је команданту Ужичке Војске, да предузме све потребне мере за прелаз у офанзиву, и да заузме положаје на граничном фронту, који су раније били у његовим рукама.

Рад непријатеља.

Удар VI Армије преко Лима и Дрине (од 30 јула—9 августа).

Једновремено са прелазом V Армије преко Дрине, отпочело е и наступање VI Армије ка Горњој Дрини у циљу офанзиве ка Ужицу.

16. корпус предузео је офанзиву прекo Горажде и Фоче у пређашњи Ново-Пазарски Санџак, и чистећи граничну област у многобројним борбама са Србијанцима и Црногорцима, достигао је био 5 августа са предњим трупама на Доњи Лим, на простору између Рудо и Увца.

8. брдска бригада (ђенерал мајор фон Андријан) после бораба код Челебића, наступала је преко Пљеваља (6 августа) и Пријепоља, и 9 августа дошла до Нове вароши.

7 августа корпус је под борбом прешао Лим, продужио наступање преко Прибоја и Равног брда ка висовима на старој граници Србије, на правцу Чајетина—Ужице.

15. корпус наступао је ка Вишеграду, пошто је прикупљање јаке српске снаге на овоме правцу захтевало дејство целога корпуса.

12. брдска бригада под командом команданта дивизије фелдмаршаллајтнанта Ритера фон Ајслера борила се у времену између 29 јула и 1 августа јужно од Сребрнице са јаким српским комитским четама, прешла је 2 августа Дрину јужно од Сребрнице код Љубовије и због везе са V Армијом требала је да наступа ка Пецкој. Али пошто су се од стране Рогачице појавила јака српска одељења, бригада их је напала и потукла у борби код с. Бачеваца, и понова је била код Љубовије на расположењу V Армије, када је ова већ била отпочела опште повлачење.

3 августа Срби су били предузели један концентричан напад противу Вишеграда, али су били одбијени од стране 1-ве пешадиске дивизије (фелдмаршаллајтнант фон Богат) и 7. и 9. брдске бригаде, које су биле распоређене код Вишеграда у виду мостобрана.

Покушај Срба да пређу Дрину код Старога брода био је осујећен придоласком 10. брдске бригаде пуковника фон Дрофа, која је идућих дана протерала непријатеља и са висова источно од обала Дрине.

После неуспеха 3 августа Срби су се задовољили одбраном. 5 августа, после заморних маршева, стигла је и 40. хонведска дивизија код Рогачице, те је сада 15. корпус био сав прикупљен.

15. корпус добио је сада задатак, да, с обзиром на тешку ситуацију код V Армије на главном војишту, што је могућно пре

нападне непријатеља, који се налази источно од Старог брода и Вишеграда на утврђеним положајима, и пребаци га преко границе. Тада су биле овоме корпусу пристигле савезниче трупе пређашњег Скадарског одреда, 1 чета немачког поморског батаљона, и 1 батаљон Ц. и Кр. 87. пешадиског пука. Они су били придати 9. брдској бригади.

7 августа 15. корпус потиснуо је непријатеља пред собом, јачине око 20 батаљона са јаком артилеријом, са његових утврђених положаја на височима источно од Дрине, ка граничном фронту, па га је *8 августа* пре подне потиснуо и са ових граничних висова дубље у позадину.

С обзиром на догађаје код V Армије, VI Армија није могла продужити ка Ужицу своју успешно започету офанзиву.

Овога дана завршено је било гоњење непријатеља, који је потпуно потучен у битци 3, 4, 5 и 6 августа. Ова је победа искоришћена у гоњењу: 7, 8 и 9 августа, и 9 августа непријатељ је био потпуно пребачен на леву обалу Дрине у Босну.

---

10. АВГУСТ.

А.) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

На Северном фронту: код Браничевског одреда, Београда, и Обреновачког одреда ничега новог.

Од команданта I Армије добијени су ови извештаји:

а) Извештај у коме јавља: „У циљу објединиавања команде и напада на непријатеља, који држи Шабац, образује се корпус под командом ђенерала Арачића, у који улазе: Тимочка дивизија II поз. и Шумадиска дивизија I поз. и сва армиска артилерија“. —

б) *Доставља извештај команданта Шумадиске дивизије I поз., у коме овај јавља*: „9 августа водио је борбу само 10. пешадиски пук, при заузимању својих синоћних положаја код Јевремовца; борба је трајала од 11 ч. 30 до 16 ч. 30, када је избио на своје положаје и дошао у везу са Тимочком дивизијом II поз. За ноћас наредио сам: да се групишу 2 батаљона 12. пешадиског пука са митраљеским одељењем на Потесу, где ће ступити у везу са 10. пешадиским пуком, који је на северној падини Јевремовачке косе; 2 батаљона 11. пешадиског пука са митраљеским одељењем на мишарским положајима; 2 батаљона 6. пука III поз. код Мишара, одатле ће 10 августа дејствовати у правцу Орашца, ако зато буде потребе; 2 батаљона 11. пука са 2 пољске и 1 хаубичком батеријом код с. Кормана; 19. пук са 1 батеријом код Кулина, као резерва деловима код Мишара и код Потеса; 2 батаљона 12. пука на Шанчевима, пут Причиновић—Г. Врањска.

IV прекобројни пук у дивизиској резерви са 2 хаубичке батерије код Церовца, где је и дивизиски штаб.

Једна пешадиска официрска патрола јавља, да непријатељ има код Шапца 4—5 мостова. Тешка батерија није могла да се пласира данас, због непријатељског напада на Тимочку дивизију II поз. и на 10. пешадиски пук, али ће се пласирање извршити ноћас“. —

в) *Извештај у коме јавља:* „Од једног рањеног аустриског војника сазнало се да се код Шапца налази *9. корпус* и то ови пукови: 74. 42. 92. 94. 36. и делови од 44. пука; један пук улана и коњаника; 2-ги загребачки пук из 13. корпуса. Има око 20 пољских топова, хаубица 10,5 см. и 4 хаубице 15 см. Штаб 9. корпуса је у

Шапцу, а дошао је из Митровице. Данас се водила артилериска борба од 11—15 часова; дејствовала је и наша градска артилерија. Један непријатељски пешадиски пук напао наш 12. пук, овај га је дочекао нападом, одбацио натраг, и том приликом на леђима непријатеља заузео Потес.

Обе наше дивизије припремају напад, и чим буде припрема свршена, можда и ноћас, напад ће се извршити.“ —

По овоме Врховна Команда није имала шта даље да нареди.

Од команданта II Армије добијени су ови извештаји:

а) *Извештај у коме јавља:* „Да је према Комбинованој дивизији била 9. пешадиска дивизија из 8. корпуса, која је имала: 11. 73. 91. 102 и 28. пук. Има заробљеника још из: 5. 6. 7 и 8. пешадиског пука, који су вероватно били на Иверку и северно од Цера. —

б) *Извештај, у коме јавља:* „Да је понтонски мост код Јавора, западно од Лешнице, на Дрини покварен, понтони избушени и неупотребљиви, али су превучени на нашу обалу. Направљен је сплав од греда, дужине по 7 м.“

Коњичка дивизија јавља: „Да непријатељ држи прелазе код Митровице, а слабим деловима положаје око Ноћајског Салаша. Непријатељ се стално пребацује са десне на леву обалу Саве помоћу лађа и чамаца. На Дрини све мирно. Са Бујуклића аде непријатељ дејствује ватром на наше коњанике, када се појаве“. —

Од команданта III Армије добијени су ови извештаји:

а) *Извештај у коме јавља:* „Према Лозници ништа ново. 2-ги пук II поз. избио на линију: Давидово брдо—Бобије—Велика стена; ту је и брдска батерија; предњи су му делови на самој Дрини.

Непријатељ успео великим бројем употребљених газова да се пребаци преко Дрине.

У Љубовији нађена пустош и ужас, и тамо су наши делови дошли до Дрине.

Штаб V Армије био им по преласку Дрине у с. Шору; раније у Брчком и Бељини; командант ђенерал Франк.

У Дринску дивизију II поз. стигле су трупе бившег Шабачког одреда, сем брзометне и Дебанжове батерије.

Од Моравске дивизије II поз. стигао је Крупов дивизион у Пецку. Градска артилерија је превучена код Брезјака, а хаубице су код Грнчарског гробља.

Балонско одељење и аероплани привучени су вечерас код Брезјака“. —

б) *Извештај, у коме јавља:* „Да је 42. дивизија у главноме одступила преко Крупња ка Зворнику.

Остатак 13. корпуса, 11. и 13. брдска бригада, одступили су ка Лозници. Неки њихови делови, који су нападали на наш центар у Завлаци, повукли су се преко Крупња.

Северно преко с. Козлука виде се колоне њихове, састављене од пешадије и артилерије". —

в) *Извештај из Брезјака* у 19 ч. 20 у коме јавља:

„На фронту ове армије ништа ново. Непријатељ пребачен преко Дрине, а растурена му одељења још лугају по шумама на нашој територији, где се непрестано предају. Мост код Шепка још није дигао, јер му то не допуштају наша одељења, која се налазе на Дрини.

Командант Моравске дивизије I поз. није добио још ништа у смислу наређења ОБр. 1762, те због тога по њему ни ја не могу предузети ништа, пошто је та дивизија стално пред фронтом ове армије". —

По овоме је Врховна Команда издала *наређење команданту II Армије*, да одмах нареди да Моравска дивизија I поз. дође сутра на преноћиште у Текериш, а њено садање место заузеће III Армија.

Пошто је ситуација код Шапца била нерешена а могла је се евентуално и погоршати на нашу штету, то је *Врховна Команда наредила команданту Тимочке дивизије I поз.*, који је био на њеном расположењу у Ваљеву, да 11 августа одмаршује преко Коцељеве за Вел. Бошњак, где ће се ставити на расположење команданту I Армије.

Командант Ужичке војске извештава:

„*Одред Ужичке бригаде* дошао је на фронт према Бајиној Башти у везу са Љубовиским одредом. Ескадрон, који је био у извиђању, вратио се данас у састав Шумадиске дивизије II поз. Наредио сам да се батаљон и 2 топа са Дебелог брда врате у састав Ужичке бригаде у Бајину Башту.

2-ги батаљон 11. пука са једном батеријом, који су били на Кадињачи, враћени су у састав Шумадиске дивизије II поз.

Према Шумадиској дивизији II поз. непријатељ држи фронт: Вардиште—караула Штула, и најмање је јачине 1 дивизије, са неколико батерија и нешто коњице. —

Командант Лимског одреда цени јачину према себи 2—3 пешадиска пука са 7 брдских топова, 8 митраљеза и нешто коњице. Непријатељ је из Пријепоља ушао у Нову Варош, и његове патроле 9. ов. м. у подне налазиле су се код Кокиног брода.

На правцу Кокин брод—Љубиш—Ужице нема наших трупа.

2-ги прекобројни пешадиски пук III поз. данас је стигао у Ужице.

Ради обезбеђивања правца Кокин брод—Ужице, Врховна Команда наредила је команданту Ужичке војске ово:

а) „Да други прекобројни пешадиски пук III поз. из Ужица одмах одмаршује ка Кокином броду; и

б) Да у састав овога пука упути једну брдску Дебанжову батерију најкраћим путем.“

Задатак је овога одреда, да пошто пото онемогући непријатељу даље продирање од Кокиног брода за Ужице, а у повољном тренутку да предузме и напад на непријатеља и заузме Нову Варош. Потребна је чврста веза овога одреда са Лимским одредом. Овај одред стајаће под командом команданта Ужичке војске.

Сем ове неповољне ситуације на нашој јужној граници и у Санџаку, ствара се у то време и један *преокрет у спољној ситуацији и у држању Бугарске*, што се јасно види из службеног извештаја делегата нашега Министарства Спољних Послова упућеног Врховној Команди пов. Бр. 117 у коме се излаже: „По извештајима из Софије држање Бугарске, после посете, коју су учинили бугарској влади турски министар Унутрашњих Дела *Талат*, и председник државног Савета *Халил*, добија узнемиравајући карактер и за Србију и за Русију. Постављање подморских мина у бугарским пристаништима је једна мера противу Русије; а појаве чета на нашој граници, атентат на воз код Велеса, и друге појаве на Балкану су симптоми, да ће се наши односи са Бугарском погоршати.

Саопштавајући ово Врховној Команди, краљевска влада је мишљења, да би требало помишљати на мере за одбрану на тој страни.“ —

На основу ове представке, Начелник Штаба Врховне Команде учинио је одмах питање Министру војном, да ли може пукове III позива из Моравске и Тимочке дивизиске области поново вратити на гранични фронт, на своја ранија места, ради осматрања и заштите граничнога фронта према Бугарској. Ово је била прва превентивна мера за заштиту од евентуалног упада из Бугарске.

11. АВГУСТ

A) Врховна Команда.

Рад Врховне Команде.

Од команданта I Армије добијени су данас ови извештаји:

а) *Извештај* у коме доставља извештај команданта Комбинованог корпуса код Шапца (добијен телефоном данас у 9 ч.) ове садржине:

„Наредио сам да се на целом фронту отвори што јача артилериска ватра на Шабац и мостове; да се јака пешадиска одељења упуте да заузму ивицу вароши, и да ће следовати општи напад.

Шумадиска дивизија I поз. извештава, да су њени пешадиски делови упућени долином Думаче дошли до саме ивице вароши, где се налазе 2 реда препречних средстава и позади ровови али празни, сем оружја и побацане спреме. Чим добијем извештај од Тимочке дивизије II поз. наредићу општи напад.“

б) *Извештај* у коме јавља, да је начелник ђенералштаба Шумадиске дивизије I поз. доставио телефоном у 11 ч., да је у 12 ч. 30 наређен покрет наших колона напред ка Шапцу, са задатком: да избију на саму обалу Саве. До сада варош је заузета корпусном коњицом. Од 10 ч. 40 па и сада води се артилериска борба између наше и непријатељске артилерије, која је с оне стране Саве.

в) *Извештај од 11 августа у 18 ч. 20 гласи:*

„Шабац је заузет данас у 15 ч. Непријатељ се повукао на леву обалу Саве. Предњи делови нашега корпуса избили су на Саву источно и западно од вароши. Непријатељски монитори још дејствују. Наредио сам да се наше хаубичке батерије пласирају ближе и да на њих дејствују.

Једна наша хаубичка батерија запалила је све магацине код непријатељске жељезничке станице Кленак. Код с. Јевремовца и Шапца непријатељ је извршио ужасна зверства и поклао велики број наших официра и војника, који су били заробљени. Наредио сам да сва поклана лица остану у нађеном стању, и молим да упутите одмах стране дописнике и ратне сликаре, да ова зверства виде и сниме.

Овога часа наредио сам:

1) Да штаб Комбинованог корпуса престане да функционише, јер више није потребно.

2) Да према непријатељу код Шапца остане Шумадиска дивизија I поз.

3) Да се Тимочка дивизија II поз. повуче позади Шапца, и да се тамо уреди, преоружа руским брзометним пушкама, и да командант пречисти са прсташима, којих има у доста великом броју.

4) Да се пуковник К. Смиљанић врати у Обреновац, и прими своју команду над Обреновачким одредом.

5) Тимочку дивизију I поз., која пристиже, задржао сам за сада у Вел. Бошњаку; тешку артилерију и пуковника М. Михаиловића стављам Врховној Команди на расположење, пошто више нису потребни.

IV прекобројни пешадиски пук који је данас послат у 6 ч. из Обреновца ка Шапцу, задржао сам код Црвене механе, и 12 августа вратићу га у састав Обреновачког одреда.

Најзад молим за одобрење да IV прекобројни пук увучем стално у састав Тимочке дивизије II поз., те да јој појачам чврстину.

Детаљан извештај о заузећу Шапца поднећу накнадно.“

Од Команданта III Армије добијени су овог дана ови извештаји:

а) *Извештај у коме јавља*:

„Трупе ове армије налазе се на својим местима. У 18 ч. 30 код Читлука југо-источно од Зворника прешла су два непријатељска одељења на нашу страну.

Моравска дивизија II поз. предузела је мере за протеривање. Ова дивизија има на Бобијама (к. 673) 1 батаљон са 1 брдском батеријом и 2 митраљеза; на Чавчићима и на Црном Врху по 1 батаљон; остатак давизије на положајима западно од Крупња и у њему. Наредио сам, да Љубовиски одред све своје трупе III поз. спусти на Дрину око Љубовије и Узовнице, да тамо заузме старе положаје.

Командант одреда на Дебелом брду јавља, да према њему на Дрини непријатеља више нема.“ —

б) *Извештај од 11 августа у 21 ч. 40* у коме јавља: да на фронту армије није било значајнијих догађаја.

Дринска дивизија I поз. обезбеђује од линије Грнчарско гробље па до карауле Смрдан бање; *Дринска дивизија* II поз. од ове линије па до Обрежа и Гор. Добрића закључно.

На гранични фронт истурени су делови за обезбеђивање.

Код непријатеља се види и артилерија на линији: с.Ројчевић—Брањево—Старо село, са предњим деловима на самој Дрини. На свима овим местима непријатељ се утврђује.

Одред Танкосића је наспрам самог Шепка, и спречава непријатеља да скине свој мост на Дрини.

в) *Извештај у коме јавља:*

„*Командант Моравске дивизије II йоз.* извештајем од 17 ч. јавља:

„На Османовом брду код с. Читлука и Цуљине води се озбиљна борба. Непријатеља цене до 2 пешадиска пука. Тамо су наши готово цели 2. и 3. пешадиски пук са брдском батеријом. Одлазим и са̂м тамо. О резултату јавићу.“—

Командант Ибарске дивизиске области јавља: да је заузео Нову Варош. Наређено му је из Врховне Команде, да са снагом с којом располаже наступа за непријатељем до наше и црногорске границе, да поврати на територији ред, и упути власти на своју дужност.

III ДЕО.

Бојеви армије код Шапца и његово заузимање*)

6 АВГУСТ.

Непријатељ је код Шапца нападао јаким снагама, имао је и успеха и грозио је Ваљеву.

Према Церу и Иверку непријатељска је офанзива дефинитивно заустављена и сломљена, и непријатељ јако растројен и поколебан принуђен је на повлачење.

Код Шапца стање нерешено; Шабац непријатељ држи са доста озбиљном снагом, претећи тиме стално боку и позадини II Армије, а истовремено и правцу ка Ваљеву. *У долини Јадра* непријатељ је био јако притиснуо и притеснио десно крило III Армије код Завлаке (Марјановића вис), и истовремено вршио је груповање своје снаге према левом крилу и боку армије, у циљу грожења комуникацији за Ваљево.

Према овакој општој ситуацији на војишту, наша Врховна Команда одлучила је да што пре и што боље и потпуније искористи успехе II Армије на Церу и Иверку, и претвори их у нашу коначну победу. Да би се ово постигло, Врховна Команда је одредила за заузимање Шапца, поузданог обезбеђивања бока и позадине II Армије, као и заштите правца ка Ваљеву, I Армију, која је сада у своме саставу имала: *Шумадиску дивизију I йоз.* и *Тимочку дивизију II йоз.*, а II Армију ослободила је даље њене обавезе према Шапцу и упутила је у енергично гоњење разбијеног непријатеља ка Дрини.

Оваквом енергичном и успешном акцијом II Армије у гоњењу разбијенога непријатеља биће поможено и III Армији, која ће се на један посредан начин ослободити јаког непријатељског притиска на целоме фронту, а нарочито на оба своја крила и бока, те ће тиме испливати из једне кризе у коју је запала не својом кривицом, но током самих догађаја, својим положајем (угрожена оба бока, нарочито леви бок и позадина), и релативно слабом снагом.

За овај циљ *Врховна Команда издала је Команданту I армије (Уб) ову директиву:*

---

*) Види карту раз. 1: 100.000 у прилогу.

„По добијеним извештајима, јача непријатељска снага потиснула је данас од Шапца Шумадиску дивизију I поз. на десну обалу р. Добраве. Да би се стало на пут непријатељском даљем продирању, наредите, да *Тимочка дивизија II йоз.* одмах одмаршује преко Коцељеве за Драгиње (Вел. Бошњак). Задатак Вам је да спречите непријатељу даље продирање од Шапца ка Ваљеву и Текеришу. *Тимочка дивизија I йоз.* остаје и даље у саставу II Армије. Команданту Дунавске дивизије I поз. наређено је да у Обреновац још ноћас упути још један пук пешадије и једну пољску брзометну батерију. —

На основу ове директиве Врховне Команде, *командант I Армије наредио је овога дана ово*:

1) Да се *Тимочка дивизија II йоз.* одмах крене са Уба убрзаним маршем преко Коцељеве за Драгиње (Вел. Бошњак);

2) Да на зачељу борбенога дела I степена колонске коморе Тимочке дивизије II поз. маршује хаубички дивизион, а за овим Градски одред;

3) *Команданту Шумадиске дивизије I йоз.* да јави, које положаје држи.

Шумадиска дивизија I *йоз.* у то време одступила је на положаје на десној обали р. Добраве, а командант 6. пука III поз. са 2 батаљона свога пука и једном позициском батеријом обезбеђивао је десни бок Шумадиске дивизије I поз. код с. Охрида.

---

7 АВГУСТ.

Рад I Армије. У 6 ч. наређено је команданту Обреновачког одреда, да одмах форсираним маршем упути IV прекобројни пешадиски пук и једну хаубичку батерију у с. Охрид, да дејствује л еви бок непријатеља, који напада Шумадиску дивизију I поз

У току овога дана Шумадиска дивизија I поз. водила је бој с непријатељем на десној обали р. Добраве.

„Непријатељ је најјаче нападао на десно крило, а потом и центар ове дивизије; али око 11 ч. 30 непријатељ је био поколебан, и претрпивши велике губитке, почео се у нереду повлачити ка Шапцу. Поред свега овога, Шумадиска дивизија I поз. остала је и даље на десној обали Добраве не предузимајући никакво гоњење непријатеља, који се у нереду повлачио, а на леву обалу Добраве истурени су само слабији делови, да ухвате додир с непријатељем.

Тимочка дивизија II йоз. прешла је овога дана усиљеним маршем даљину од преко 60 км. и заноћила на линији: *Љигин гроб* (к. 210) — *Лободер—Улице*, али не са целокупном снагом, већ само са слабим деловима, који су тек били наоружани руским пушкама, а људство без оружја, које услед наглог покрета дивизије није имало времена да се наоружа, остало је код Кладничке механе (јужно од Уба), да тамо прими оружје, па потом да стигне дивизију на маршу за Шабац.

На основу овакве ситуације код дивизија ове армије, а специјално код Шумадиске дивизије I поз. и непријатеља, *командант армије око 10 ч. издао је за рад 8 ов. месеца својим дивизијама овакву заповест*:

„Непријатељску војску, која је била прешла преко Дрине и допрла до Пецке и пл. Цера, разбиле су наша II и III Армија, и гоне је снажно назад преко Дрине у Босну.

Непријатељска војска претрпела је знатне губитке и изгубила много топова, који су пали у руке нашој војсци.

Непријатељску војску, која је наступала преко Шапца, задржала је Шумадиска дивизија I поз. на левој обали Добраве.

Намеран сам да сутра нападнем ову непријатељску војску, за то наређујем:

1) *Да Шумадиска дивизија I йоз.* са придатим јој IV преко-

бројним пуком I поз.; 6. пуком III поз.; и хаубичком батеријом нападне са својих садањих положаја правцем ка Шапцу.

2) *Да Тимочка дивизија II поз.* нападне непријатељско десно крило са обухватом правцем: Љигин гроб (к. 210)—Слатина—Гор. и Доња Врањска—Шабац, одржавајући везу са Шумадиском дивизијом I поз.

3) *Хаубички дивизион* армиске артилерије заузеће положај на коси између р. Вишње и р. Млакве, са задатком: да успешно дејствује противу непријатељскога деснога крила и центра.

4) *Одред градске артилерије* задржаће се до даљега наређења у Вел. Бошњаку.

5) *Армиски штаб* биће у Вел. Бошњаку, и са њим одржавати трајну телефонску везу. Командант армије налазиће се од 6. ч. јутра на путу Вел. Бошњак—Шабац, у близини с. Лојаница. Са њим одржавати везу средством ордонанаса.

6) Напад отпочети 8 августа у 6 ч.

7) Позадина Шумадиске дивизије I поз. као и до сада; а Тимочке дивизије II поз. пут којим је дошла.

8) О пријему заповести одговорити.“ —

2) Рад појединих дивизија.

а) *Шумадиска дивизија I поз.* 8 овог м. спремала се за рад према издатој заповести команданта I Армије, под чију команду сада потпада.

б) *Тимочка дивизија II поз.* Материјална спрема ове дивизије била је веома непотпуна тако да је пешадији недостајало велики број брзометних пушака за наоружање. Од 11.846 бораца у дивизији, који су требали да се наоружају, *5.147 бораца били су без оружја.* Војници су попуњавали недостатке у материалној спреми својим сопственим средствима, у колико су то могли и умели, али највећи део недостатака остао је ипак непопуњен.

По добијеној заповести из армије о покрету, дивизија се одмах кренула усиљеним маршем од Кладничке механе преко Коцељеве ка Шапцу,*) пошто је претходно оставила све своје ненаоружано људство код Кладничке механе да прими оружје, да се наоружа, па после у маршу да стигне дивизију. Остатак дивизије предузео је марш, и после кретања од 24 часа стигао на линију: *Љигин гроб—Лободер—Улице,* прешао 60 км. и заноћио са избаченим предстражама према непријатељу. са којим је био добијен додир. На овоме дугом маршу, по путу којим се кретала по-

*) До овога времена дивизија је утврђивала положаје код Уба, ради заштите правца: Обреновац—Уб—Ваљево.

ред осталих и комора Шумадиске дивизије I поз., и цела профијантска колона Моравске дивизије I поз., по јакој жези и у облацима од прашине, слабо попуњени и снабдевени пукови са потпуно недовољним старешинским кадром, развлачили су се дуж пута. Било је доста изосталих на маршу, који нису дошли у своје јединице ни на преноћиште, већ чак сутра дан 8 ов. м. Остављено људство код Уба (Кладничка механа) да прими оружје и да се наоружа, још није било стигло ни близу дивизије.

О непријатељу се знало, да држи леву обалу р. Добраве, са деловима на Слатини и Бојићу.

Рад непријатеља.

Прекид бојева код Шапца, који је почео овога дана (7 августа), био је врло тежак. *4. корпус* пребацио се на леву обалу Саве код Кленка, а ово је пребацивање заштићавано 29. пешадиском дивизијом и половином 7. пешадиске дивизије, које су браниле Шабац.

Као бујица бацили су се Срби на браниоца, привлачећи увек нове масе, и понављајући увек јуриш за јуришем. Њихова напрезања постадоше узалудна, јер су противудари браниочеви овоме давали одушке, у пркос моћној артилериској ватри, са којом су Срби обасипали Шабац. Мало по мало, поставши гомиле руина и рушевина, Шабац је изгубио сваку вредност као отпорна тачка, и тада је настао тежак задатак за командовање, да се у присуству непријатеља, који је био у непосредној близини и свакога тренутка готов да се баци напред, изврши пребацивање преко Саве.

Командант 4. корпуса *ђенерал фон Тршћански* пребацио је био још једном свој корпус преко Саве на десну обалу у циљу, да једним ударом 10 августа потисне непријатеља у назад, и створи повољне услове за пребацивање преко Саве.

Срби су били потиснути од Шапца толико, да је ноћу 10|11 августа могао бити напуштен Шабац, а да се ни заштитница не изложи уништењу. Одмах после овога 4. корпус отпочео је укрцавање у железничке возове и транспортован је на северно војиште (Галицију). 29. пешадиска дивизија остављена је била на јужном војишту за заштиту граничнога одсека на Сави.

8 АВГУСТ.

1) Рад I Армије.*

Пошто је командант армије ноћу 7/8 августа добио извештај, да непријатељ на целој линији одступа ка Шапцу, то је у 1 ч. 30 издао обема дивизијама (Шумадиској дивизији I поз. и Тимочкој дивизији II поз.) ову *заповест:*

„Непријатељ одступа на целој линији ка Шапцу. Предузмите гоњење у смислу заповести синоћне ОБр. 397 тако, да Тимочка дивизија II поз. обухвати Шабац са северозападне стране, а Шумадиска дивизија I поз. са јужне.

Граница између дивизија пут: Варна—Шабац.

IV прекобројни пук задржаће командант Шумадиске дивизије I поз. до даље наредбе на месту, докле је он дошао, а 6. пук III поз. вратити на његово пређашње место за чување границе дуж Саве и одржавање везе са Обреновачким одредом“. —

У 3 ч. 10 командант Шумадиске дивизије I поз. јавља, да има вероватноће, да је се непријатељ задржао бар деловима на Дреновој бари, где је и раније дочекивао трупе Шумадиске дивизије I поз.

Шумадиска дивизија I поз. отпочела је овога дана напад на непријатеља у 6 ч. са линије: Охрид—Кујавица—к. 174—Бунарине мала на овај начин:

Десна колона (11. пешадиски пук, 3 пољске батерије, и једна хаубичка батерија) напада правцем: Церовац—Мишар;

Средња колона (19. пешадиски пук, једна пољска батерија), правцем: Причиновић—Потес; и

Лева колона (10. пешадиски пук, једна пољска и једна хаубичка батерија) правцем преко Дренове баре на Јевремовац.

Али по накнадном споразуму команданта Шумадиске дивизије I поз. са командантом армиске артилерије, командант Шумадиске дивизије I поз. одлучио је, да се његова пешадија у наступању задржи ван домета снажне непријатељске артилериске ватре, и у томе циљу, и без знања и одобрења команданта армије, и противно смислу његових писмених и усмених заповести, које је на лицу места био издао команданту Шумадиске дивизије I поз.,

* Види карту раз. 1:100.0000 у прилогу.

ковај је ипак у 7 ч. 20 зауставио наступање својих нападних колона на линији: *Корман — Кулина — Дренова бара*, а резерву на Шанчевима (релација команданта I Армије о бојевима код Шапца). Када је командант армије лично наишао на заустављену леву колону ове дивизије, издао је њеноме команданту усмену заповест да се не задржава, већ да одмах продужи напад у смислу издате армиске заповести, све докле не наиђе на такав отпор, услед кога даље не би могао да наступа, па да одмах о томе извести команданта суседне колоне, као и команданта дивизије, те да и остале колоне у истоме смислу и једновремено продуже наступање ка непријатељу. Лева колона одмах је продужила гоњење непријатеља пред собом, прешла Јевремовац, и пошла и даље у напад са десним крилом Тимочке дивизије II поз.

У 13 ч. 30 командант Шумадиске дивизије I поз. извештен је да се на левој обали Саве види кретање великих непријатељских колона у правцу Шапца, а у 15 ч. командант 10. пешадиског пука извештава га да је подишао вароши, и да има везе са Тимочком дивизијом II поз.

Командант Шумадиске дивизије I поз. под утицајем извештаја о пристизању свежих непријатељских трупа с леве обале Саве, нашао је, да је лева колона (10. пешадиски пук) и сувише истакнута, па је наредио команданту пука да према вароши остави један батаљон, а са главном снагом да се задржи код Јевремовца (к. 87), што је било апсолутно противно духу дотле издатих армиских заповести, у толико пре, што је на овај начин у акцији остављена потпуно усамљена Тимочка дивизија II поз. (релација команданта I Армије).

Непријатељ се у прво време на целоме фронту према Шумадиској дивизији I поз. повлачио; али, око 17 ч., ојачан новим трупама, а охрабрен претераном обазривошћу и без икакве потребе заустављеним гоњењем од стране Шумадиске дивизије I поз., непријатељ је предузео и сам напад, разбио један батаљон 13. пешадиског пука II поз., па сву тежину напада пренео на лево крило 19. пешадиског пука и на десно крило истакнутог 10. пешадиског пука, које је око 18 ч. било потиснуто у назад. Командант овога пука у својим извештајима представљао је код себе неповољну ситуацију, те је вероватно ово и могло навести команданта Шумадиске дивизије I поз., да због делимичнога неуспеха једног свог пука овоме дозволи да се под заклоном мрака повуче на Дренову бару, у место да енергичним покретом целе дивизије у напред парира непријатељски успех према 10. пешадиском пуку.

10. пешадиски пук је се постепено повукао код с. Јевремовца, а *19. пешадиски пук* успео је, да задржи своје положаје.

Извештен о овоме командант армије наредио је заповешћу у 21 ч. 35, да се заузети положаји по сваку цену одрже, али „командант Шумадиске дивизије I поз. и поред овога наређења, на представку команданта 10. пешадиског пука, да је положај на Дреновој бари незгодан и да су се трупе Тимочке дивизије II поз. повукле, наредио је да командант 10. пешадиског пука у току ноћи евакуише рањенике, а пред зору да са пуком одступи на положај—косу Јелићевка, што је и извршено, а што ни у коме случају није смело да буде.“ — (Релација команданта I Армије).

У току овога дана *Тимочка дивизија II поз.* напала је непријатеља у смислу издате армиске заповести двема колонама:

Десна колона (5 чета 13. пешадиског пука; 2 батерије Крупових топова; и 2 митраљеска одељења) наступала је правцем: *Варна—Раскршће—Шабачко поље*, и у току дана нападала је и бранила се са променљивим успехом против надмоћнијега непријатеља. Пред подне ова колона, као и део 19. пешадиског пука Шумадиске дивизије I поз., била је одбачена, при чему је изгубљен један митраљез, а пред мрак заједно са 10. пешадиским пуком ова је колона успела, да дође до пољског пута: Шабачко поље—друм Јевремовац—Шабац, где је и заноћила у борбеноме распореду.

Лева колона (3 батаљона 15. пешадиског пука, 2 батерије и једно митраљеско одељење) упућена правцем: *Маови—Мазалинин гроб*, ступила је у борбу са непријатељским слабим заштитничким деловима, допрла до саме ивице вароши на простору: Камичак —западна ивица Шапца, и пошто је дочекана поражавајућом непријатељском и артилериском и пешадиском ватром, зауставила се и заноћила у борбеном поретку.

У резерви био је 14. пешадиски пук, и у наступању за левом колоном добио је задатак, пред Варном, да образује десну колону на место 13. пешадиског пука, који је био одоцнио у своме кретању, и кретао се правцем: Варна—Раскршће—Шабачко поље. На Батином брду дошао је у додир с непријатељем, и без неког јачега успеха борио се с њим до 19 ч. 30.

Непријатељ је на овоме делу бојишта одржао положај.

2) Рад појединих дивизија.

а) *Шумадиска дивизија I поз.* Ноћ 7 и 8 августа прошла на миру.

Истакнути делови на левој обали р. Добраве дошли су били у додир с непријатељем.

Према заповести команданта армије, трупе I Армије имале су данас предузети даљи напад на непријатеља код Шапца.

Шумадиска дивизија I йоз. са IV прекобројним пешадиским пуком I поз.. 6. пуком II поз., и хаубичком батеријом, имала је предузети напад правцем: Лојанице и Бунарине мала ка Шапцу: а *Тимочка дивизија II йоз.* правцем: Слатина—Доња Врањска—Шабац. Почетак напада у 6 ч.

Према овој заповести *найад Шумадиске дивизије I йоз. био* је *овако организован:*

1) *Комбинован одред* у чији састав имају ући: IV прекобројни пешадиски пук I поз., 1 батаљон 6. пука III поз., и 1 брзометна батерија, напада непријатеља од Охрида правцем Мишара у леви бок.

2) *Одред са Кујавице* јачине; 1 батаљон пешадије и 1 батерија напада непријатеља у правцу: Вучевица—Корман.

3) *Десна колона* јачине: 11. пешадиски пук, 3 пољске батерије Мод. 97 год. напада правцем: Церовац—Мишар.

4) *Средња колона* јачине: 19. пешадиски пук и једна пољска батерија напада правцем: Вукошић—Кулина.

5) *Лева колона* јачине: 10. пешадиски пук, једна пољска и једна хаубичка батерија, напада правцем: Гор. Врањска—Шанчеви—Шабац.

6) *Резерва*: 12. пешадиски пук наступа за левом колоном*)

Коњица да се споји с тимочким ескадроном, и дејствује на левом крилу дивизије у правцу Маови. *3-ем коњичком йуку* наређено је да се до 5 ч. искупи и оде у састав Коњичке дивизије Напад је отпочео у 6. са линије: *Охрид—Кујавица—к. 174—Бунарине мала,* а наређено је да напад пешадије буде довољно припремљен артилериском ватром,

Колонски делови распоређени су по правцу: Церовац—Лојанице и Бунарине мала—Лојанице, Али пре него што је покрет по овој заповести отпочео, у 5 ч. стигла је из армије друга заповест, по којој је правац наступања дивизије измењен у толико, што је Шумадиска дивизија I поз. имала да обухвати Шабац са јужне, а Тимочка дивизија II поз. са северо-западне стране. IV прекобројни пешадиски пук имао је да се задржи где је, а 6. пук III поз. да се врати на своје место. На основу овога командант дивизије издао је нову заповест, а правац кретања колона за нешто је померен у лево. *Средња колона* имала је да избије на Причиновић—Потес; а *лева колона* преко Дренове баре код Јевре-

*) Снага дивизије растурена, међутим за снажан удар требало је да буде прикупљенија.

мовца. IV прекобројни пешадиски пук, који се у то време налазио код Црвене механе, задржан је где је, и телефоном му је за ово издата заповест. Покрет дивизије отпочет на време.

По узајамном споразуму команданта дивизије са командантом армиске артилерије одлучено је да се пешадија у нападу задржи ван домета снажне непријатељске артилериске ватре, да се ангажује што више артилерије, па тек после ове припреме да се крене у напад. У овоме циљу у 7 ч. 20 командант дивизије издао је заповест својим колонама да се у своме наступању задрже на линији: Корман—Кулина—Дренова бара, а резерва на Шанчевима, одржавајући везу с непријатељем, и очекујућу заповест за напад.

Десна и средња колона избиле су на ову линију без отпора само лева колона морала је борбом прокрчити себи пута и потискивати непријатељске слабије делове, наилазећи на све јачи непријатељски отпор.

Лева колона према усменом наређењу команданта армије продужила је и даље гоњење непријатеља, прешла Јевремовац, и пошла сама у напад са Тимочком дивизијом II поз.. не извештавајући о томе команданта дивизије (како он то наводи у својој релацији). Један батаљон 13. пешадиског пука II поз. (5 чета), вероватно упућен раније у напад по првој заповести армиској, кретао се правцем: Доња Врањска—Причиновић, и уметнуо се између леве колоне Шумадиске дивизије I поз. (10. пук) и средње колоне (19. пук.)

Око 13 ч. 30 добијен је извештај да се на левој обали Саве види кретање великих колона у правцу Шапца.

Напад Тимочке дивизије II поз., 10. пука и батаљона 13. пешадиског пука II поз. продужен је и даље. Око 15 ч. добијен је извештај команданта 10. пука, да подилази ка вароши, да има везе са Тимочком дивизијом II поз. и са батаљоном из 13. пешадиског пука II поз. Како је ова колона била сувише истакнута у односу на остале две, које су биле заустављене, командант дивизије наредио је команданту колоне да према вароши остави један батаљон, а са главном снагом да се држи код с. Јевремовца—к. 87.

Десна колона избила је код Кормана и предњим деловима заузела Мишар.

Средња колона избила је код Причиновића и Луга, одржавајући међусобну везу.

Дивизиска резерва задржана је код Д. Врањске.

Непријатељ се у први мах повлачио на целом фронту, али око 17 ч. освежен новим трупама прешао је у напад, потиснуо

батаљон из 13. пешадиског пука II поз., који је у нереду одступио, оставивши празнину између леве (10. пук) и средње колоне (19. пук). Тада је непријатељ сву своју снагу окренуо противу левога крила 19. пешадиског пука, а нарочито противу деснога крила истакнута 10. пука. Јачина непријатеља, по оцени команданта дивизије, била је око 3 пука пешадије. Поред тога и 14. пешадиски пук, који је био лево од 10. пука, почео се повлачити. те је 10. пук био изолован и истакнут.

Разбијени делови 13. пешадиског пука II поз. повлачили су се у нереду.

Да би се стање код 10. пука олакшало, отворена је артилериска ватра и са центра и са деснога крила, што није много помогло. Непријатељ је и даље снажно надирао, и већ око 18 ч. потиснуо десно крило 10. пука. Али и поред тога, команданту 10. пука наређено је да своје положаје пошто пото одржи, или да то учини бар до мрака, па под заклоном мрака да се повуче на Дренове баре. Борба је продужена све до 19 ч.

Одступањем батаљона 13. пука II поз. створена је празнина између левог крила 19. пука и десног крила 10. пука, куда је непријатељ управио јак напад, те је стога морао бити упућен из резерве један батаљон 12. пука да ову празнину попуни.

Око 21 ч. стање је било доста критично, јер је била бојазан да се непријатељ не пробије на центру. Али 19. пук је ипак успео, да одржи своје положаје, а 10. пук повукао је се постепено код Јевремовца. У даљем току ноћи борба је продужена с времена на време код 10. пука, губећи се постепено на целоме фронту.

У 21 ч. 35 добијена је заповест од команданта армије, да се, ако се нема могућности за продужење напада, досадањи заузети положаји одрже по сваку цену. Пошто је, по извештају команданта 10. пука, положај на Дреновој бари незгодан, а трупе Тимочке дивизије II поз. су се и саме повукле, то је команданту 10. пука наређено, да у томе правцу остави само слабе делове, да у току ноћи евакуише рањенике, а пред зору да се повуче на косу Јелићевка.

IV прекобројном пуку наређено је да још ноћас дође код с. Церовца; 12. пешадиском пуку да остане где је; 19. пешадиском пуку да држи Кулине до времена, докле IV прекобројни пук не дође код Церовца; дивизиску резерву на десном крилу да образује 3. батаљон 11. пешад. пука. 11. пешадиски пук да одмах упути једну батерију на Шанчеве.

У току ноћи трупе су остале на својим положајима које су данас за време борбе држале.

Непријатељ се задржао у близини наших трупа.

б) Тимочка дивизија II поз.*)

Ноћу 7|8 августа дивизија је заноћила са предстражама на линији: Љигин гроб—Лободер—Средња мала—Улице.

Напад је предузет двема колонама:

а) *Лева колона* јака: 4 батаљона (15. и 14. пук) и један дивизион артилерије правцем: с. Бојић—Гор. и Доња Врањска у бок непријатељу, који је нападао Шумадиску дивизију I поз.

б) *Десна колона* јака: 13. пук II поз. (5 чета формираних из целога пука), са једним дивизионом Крупових топова, правцем: Улице—Гор. и Доња Врањска.

в) *Резерва* јака $2^1/_4$ слаба батаљона.

г) *Коњички дивизион* пред левим крилом, а доцније левим боком.

Овај је план напада командант дивизије доставио трупама у виду заповести, и отпочето је извршење; али у томе тренутку добијен је извештај од трупа Шумадиске дивизије I поз. у 5. ч. 17 којим се јавља да је правац марша обеју дивизија измењен заповешћу команданта армије (у 1 ч. 30). Према овој заповести и захтеву команданта Шумадиске дивизије I поз., да му се остави слободан пут: Варна—Шабац, командант Тимочке дивизије II поз. променио је свој досадањи план акције у овоме:

а) *Коњички дивизион* упућен је преко к. 122—Гушин гроб да узме правац: Варна—Раскршће—Маови—Шабац.

б) *Из десне и леве колоне* избачена је по једна батерија, које су стављене на расположење команданту дивизије.

Али, како је због врло тешког оријентовања на бојишту, због јаке обрађености и покривености земљишта, била наступила пометња код колона, то да би командант дивизије исправио пометњу и поступио по захтеву команданта Шумадиске дивизије I поз. понова је организовао бојни марш дивизије, који је регулисан заповешћу издатом у 8 ч. 50 овако:

а) *Десна колона:* 5 чета (13. пук) са 2 батерије правцем: Варна—Раскршће—Шабачко поље.

б) *Лева колона* (15. пук) 3 слаба батаљона са 2 батерије правцем: Слатина—Варна—Маови.

в) *Резерва:* 14. пешадиски пук (2 батаљона) и један слаб батаљон 15. пука и 2 батерије; правац за левом колоном.

Командант дивизије додао је да се Шабац, ако буде поседнут, има напасти тек по његовом накнадном наређењу. Хтео је да

*) Тимочка дивизија II поз. у овоме се времену преоружавала руским брзометним пушкама које су постепено пристизале Дунавом из Русије, те је њена јачина сада износила само:
6.246 пушака.
195 сабаља.
24 топа.

избегне довољно неприпремљен напад на утврђено насељено место, о коме га је командант Шумадиске дивизије I поз. известио, да је јако утврђено, снабдевено препреком од жице, па чак и минама, што се доцније утврдило као нетачно (релација команданта Тимочке дивизије II поз.).

У оваквом распореду дивизија је подилазила ка бојишту. Бојиште чини Јевремовачка коса са делом долине, део долине р. Мутник, Шабачко поље и варош Шабац.

Бојиште. Јевремовачка коса је низак плато са малим надвишењем према равници ка Шапцу, покривен сеоским кућама с. Јевремовца, воћњацима и баштама око њих. Високе живе ограде, велики пошумљени део јако отежава ориентовање, прегледност, вођење трупа и употребу ватре, а нарочито међусобно одржавање везе. Остали део бојишта је равница, засејана кукурузима, који су достигли били велику висину, местимично прошарана забранима и са запада ограђена огромним комплексима одрасле горе.

Шабац својом јужном страном (ивицом) подилази нападачу већим испадним углом са згодно положеним странама. Ивице вароши су јаке живе ограде са дубоким рововима, или куће од тврдога материјала. У вароши има доста двокатних зграда, згодно положених као редвији одбране, а црквени торањ, начелство и циглана биле су изврсне осматрачнице непријатељу.

Река Сава је изврсна заштита непријатељске тешке артилерије, која је на левој обали Саве имала врло угодне положаје за дејство на десну обалу, и могућност, да цело бојиште на овој страни стави под најјачу ватру. Али ориентовање и одржавање везе било је отежано скоро до немогућности, а изненађења појединих делова колона могућна су била на сваком кораку.

Према свему овоме природа оваквога бојишта јако отежава вођење трупа и употребу ватре и код нападача и код браниоца; а одбрана је врло тешка, јер су могућна многа изненађења, која могу врло лако да створе и панику.

Ток боја.

а) *Десна колона* (5 чета, састављених из 13. пука, 2 батерије Круповиx топова и 2 митраљеска одељења) наступала је правцем: Варна—Раскршће—Шабачко поље. У I борбеном реду имала је $3^1/_2$ чете са једним митраљеским одељењем, а у резерви $1^1/_2$ чету и једно митраљеско одељење.

Око подне командант армије срео је резерву и наредио је да скрене ка Причиновићу и нападне у десни бок она непријатељска одељења, која су била притеснила 10. пук из Шумадиске дивизије I поз. Ово је извршено. У току овога дана нападало се

и бранило са променљивим успехом противу надмоћнијега непријатеља, у вези са делом 19. пука (Шумадиска дивизија I поз.). најзад колона је одбачена са 19. пуком, изгубивши том приликом један митраљез. Колона (односно батаљон од 5 чета) била је растројена. I борбени ред под командом команданта пука развио се по подне лево од 10. пука, на западној ивици с. Јевремовца, а своју артилерију поставио је на јужној ивици истога села, па заједно са 10. пуком под борбом до мрака доспео до пољскога пута: Шабачко поље—друм Јевремовац—Шабац, и заноћио у борбеном поретку. Непријатељски делови према њему задржали су се на југозападној ивици Шапца.

б) *Лева колона* (3 батаљона 15. пука, 2 батерије и једно митраљеско одељење) наступа правцем: с. Маови—Мазалинин гроб. Када је чело колоне стигло у висину с. Богосавца, коњица је била ступила у пешадиску борбу, а колона је у еволуционим порецима подилазила и ступила у борбу с непријатељским слабим заштитничким деловима на коси северно од с. Маова, продужила даље наступање до саме ивице вароши на простору: Камичак—западна ивица Шапца. Ту је била дочекана јаком пешадиском, митраљеском и артилериском ватром, зауставила се, преноћила у борбеном распореду, без узнемиравања, и утврдила се.

Резерва (14. пук) у своме наступању за левом колоном добила је задатак пред с. Варном, да образује десну колону на место 13. пука (који је био задоцнио у своме кретању), и да се креће правцем: Варна—Раскршће—Шабачко поље. На Батином брду дошла је у додир с непријатељем, ступила у борбу с њим око 13 ч. 30, и без нарочитог успеха борила се до 19 ч. 30, када је борба прекинута као неодлучена. Непријатељ је одржао своје положаје. Од 6 батерија, 5 их је ступило у борбу одмах по подне, и то: три на левом, а две на десном крилу, а једна је остала на расположењу команданта дивизије. Артилерија је добро потпомагала рад своје пешадије, држећи цео западни фронт под ватром.

Коњички дивизион заштићавао је лево крило и леви бок дивизије.

9 АВГУСТ.

1) Рад I Армије.

Када је командант армије добио извештај о повлачењу левога крила Шумадиске дивизије I поз., наредио је њеном команданту, да одмах крене у напред своје лево крило од косе Јелићевке на Јевремовачку косу, а IV прекобројном пешадиском пуку да уђе у састав Шумадиске дивизије I поз.

Око поноћи 9|10 августа командант армије наредио је:

1) Да се сва хаубичка и тешка оруђа I Армије, као и тешка оруђа II Армије, пласирају на нападном фронту Шумадиске и Тимочке дивизије.

2) Да се по отварању артилериске ватре обе дивизије крену једновремено у напад, те да принуде непријатељску пешадију да заузме своје положаје за одбрану, и на тај начин изложи се дејству наше артилерије.

Овога дана до подне лево крило Шумадиске дивизије I поз. и десно крило Тимочке дивизије II поз. померили су се, према наређењу команданта армије, и бирана су места за пласирање тешких оруђа.

Код Тимочке дивизије II поз., а на фронту 13. пешадиског пука, била је врло јака борба све до 14 ч. 15, када је непријатељ успео да се за нешто пробије у међупростор Тимочке и Шумадиске дивизије. Али ова је бреша брзо попуњена Тимочким пионирским полубатољоном, и са 3 батаљона 13. пешадиског пука који су, пошто су наоружани руским пушкама, одмах упућени у борбу.

Ускоро је настало затишје код обе дивизије и командант Тимочке дивизије II поз. наредио је да се у сумрак његови истакнути делови повуку за нешто уназад на Јевремовачку косу, и да се одмах предузме утврђивање. Ова борба код Тимочке дивизије II поз. отежала је пласирање наше тешке артилерије у току 9 августа, те је ово остављено за идућу ноћ 9-10 августа. Код оваквог развоја догађаја, командант армије. пошто је рањен на Јевремовачкој коси, и по његовој изјави немогавши даље да лично и на лицу места руководи операцијама код Шапца, а у циљу јобједињавања команде за напад, формирао је *корпусни штаб* својом заповешћу ОБр. 449 у 17 ч. с тим, да он даље руководи опе-

рацијама противу Шапца. За команданта овога комбинованог корпуса постављен је ђенерал Вукоман Арачић, командант Тимочке дивизије II поз.; за начелника корпуснога ђенералштаба *пуковник Б. Терзић*, начелник ђенералштаба I Армије; за команданта артилерије *пуковник М. Милисављевић*, командант армиске артилерије; и најзад за команданта корпусне коњице *пуковник Ђ. Ђорђевић*, командант коњице I Армије.

Из једне непријатељске заповести писане у Шапцу 28 августа (по новом), нађене код једног погинулог непријатељског официра видело се да су у боју код Шапца са непријатељске стране учествовале 3 дивизије, и то: 31. и 32. дивизија из 4. корпуса, и 29. дивизија из 9. корпуса.

2) **Рад појединих дивизија.**

а) Шумадиска дивизија I поз.

Ноћ 8-9 августа прошла на миру.

10. пешадиски пук успео је да се повуче на косу Јелићевка, неузнемираван много од непријатеља.

У 12 ч. примљена је армиска заповест о подели и пласирању градских оруђа на нападном фронту Шумадиске и Тимочке дивизије.

У зору овога дана трупе Шумадиске дивизије I поз. држале су фронт: *Јелићевка коса—Шанчеви—Кулина—Корман*, са предњим деловима код Д. Врањске, Луга и Мишара.

Резерва: IV прекобројни пук код с. Церовца.

Дивизиски штаб у Г. Врањској, а колонски и остали делови на р. Добрави, и у правцу за Лојанице.

У току данашњега дана имала су да се изаберу места за пласирање тешких оруђа, да се она поставе и да отпочне бомбардовање, за који је циљ вршено извиђање целокупнога положаја. Овако је стање трајало све до 12 ч. — подне.

Трупе Тимочке дивизије кренуле су се за напад, а поводом овога и армиска команда наредила је да се лево крило трупа ове дивизије крене напред и потпомогне Тимочку дивизију II поз. Ова заповест достављена је одмах команданту 10. пука (лево крило), а командантима колона наређено ово: *команданту леве колоне* (10. пук) да се крене и заузме положаје код Јевремовца; 12. пук да заузме Потес, те да на овај начин трупе избију на линију: *Јевремовац—Потес—Мишар.*

У ово време почели су дивизији стизати извештаји, да се и непријатељ креће у напад. Командант 10. пука јавља да је непријатељ отпочео напад на Тимочку дивизију II поз. а командант 11.

пука са десног крила јавља, да се једна непријатељска колона креће у правцу његовога левога крила.

Око 13 ч. бој код Тимочке дивизије II поз. био је престао, а њене трупе. као и 10. пук, почеле су постепено наступати. Коњички пук ове дивизије био је избио код Мајура.

У 12 ч. 40 из армиске команде добијена је заповест о даљем раду ове и Тимочке дивизије II поз.

На основу ове армиске заповести, *командант Шумадиске дивизије у 13 ч. 50 издао је ову заповест:*

„Данас пре подне чула се доста јака артилериска ватра у правцу Јевремовца. По приватним извештајима непријатељ је напао нашу Тимочку дивизију II поз. на њеним положајима, али се ово још не зна, нарочито се не зна какав је био исход борбе*.)

10. пешадиски пук са једном пољском и хаубичком батеријом упутио сам преко Дренове баре, да заузме своје синоћне положаје источно од Јевремовца, и да продужи крило Тимочке дивизије II поз.

На случај да је непријатељски напад противу Тимочке дивизије II поз. одбијен, и да наше трупе држе положаје код Јевремовца, 10. пук има да продужи крило Тимочке дивизије II поз. Ако пук наиђе у моменту колебања код трупа Тимочке дивизије II поз., онда прећи у напад. Буду ли пак трупе Тимочке дивизије II поз. напустиле своје садање положаје и одступиле, онда ће се 10. пук вратити на своје положаје Јелићевка коса. Све остале трупе ове дивизије остаће за овај моменат на својим заузетим положајима. На случај непријатељског напада, непријатеља сасвим сломити, и ако се нареди извршиће се и напад.

За покрет дивизије унапред следоваће нарочито наређење."

О овој заповести извештен је и командант Тимочке дивизије II поз.

Око 15 ч. непријатељ је отпочео артилериску ватру на десни одсек и тукао Мишар, а мало после тога запажена је и једна непријатељска колона јачине 2—2½ батаљона, да се креће у правцу левог крила 11. пешадиског пука и деснога крила 19. пешадиског пука, а тако исто запажено је да се нека непријатељска одељења крећу у правцу левог крила 19. пешадиског пука.

Да би се овај напад осујетио, наређено је команданту 11. пешадиског пука да на случај непријатељског напада учини напад са једним батаљоном и 2 митраљеза у правцу Луга. У ово време примећени су на даљини 3—4 км. испред 12. пука неки непријатељски делови. Наступање непријатеља и борба код поје-

*) Оскудица везе и узајамног обавештавања.

диних делова задржали су били покрет, па како је се борба око 17 ч. била стишала, наређено је да се пукови крену напред, и са предњим деловима да избију на линију: Мишар—Потес—Јевремовац, ту да се задрже, утврде и обезбеде пласирање тешких оруђа. Пољска је артиљерија имала да потпомаже ово наступање и да нарочито туче батерије и митраљеска одељења на ивици вароши.

Око 19 ч. издата је заповест, по којој су трупе ове дивизије требале да избију на одређени им положај и заноће у оваквом распореду:

10. пешадиски пук на Јевремовачкој коси, у вези са трупама Тимочке дивизије II поз.; предњи делови: 2 батаљона 12. пешадиског пука на положају Потес; 2 батаљона 11. пешадиског пука на Мишарским положајима; 19. пешадиски пук на Кулини, као резерва деловима на Потесу и на Мишарској коси; 2 батаљона 12. пешадиског пука на Шанчевима, као резерва трупама на Потесу и Јевремовачкој коси.

IV прекобројни пук као дивизиска резерва код с. Церовца. *Дивизиски штаб* код дивизиске резерве.

10. пешадиски пук избио је код с. Јевремовца, и дошао у везу са трупама Тимочке дивизије II поз.

Али *12. пешадиски пук* није могао да избије на северну ивицу Потеса, него само на северну ивицу Причиновића. Делови 19. пешадиског пука и 11. пешадиског пука избили су на одређене им положаје. Веза између појединих делова успостављена је.

Око 23 ч. 30 командант 12. пешадиског пука известио је телефоном, да је 10. пешадиски пук ушао у борбу, да има губитака, јер су се трупе Тимочке дивизије II поз. повукле, да се са 1-вим батаљоном ослања на 10. пук, али да му је 2. батаљон десно, те му је наређено, да се и 2. батаљон више ослања на 10. пук, куда непријатељ највише и наваљује, и да Потес држи са једном четом.

По извештајима команданта 10. и 12. пешадиског пука, непријатељ се задржао на ћувику, северо-источно од с. Јевремовца, држећи и сам Потес.

На правцу десне колоне од Мишара, непријатељ се био повукао на десну обалу р. Думаче.

Око 23. ч. добијена је из армиске команде заповест, у којој се наређује, да се у циљу обједињавања рада код свих трупа образује привремено *корпусна команда*, у коју улазе: *Шумадиска дивизија I поз.* и *Тимочка дивизија II поз.*, а за команданта овога корпуса одређен је командант Тимочке дивизије II поз. ђенерал Вук. Арачић.

б) Тимочка дивизија II поз.

У току ноћи 8/9 августа непријатељ је напао 13. пешадиски пук, и потиснуо га на северну ивицу с. Јевремовца, где се задржао. При освиту дана утврдило се, да је се 10. пук у току ноћи повукао чак на десну обалу р. Думаче, на к. 162 код Варне.

Командант Шумадиске дивизије I поз. известио је, да је 13. пук у току ноћи разбијен и да му је непријатељ отео митраљеско одељење, док у ствари то је био само батаљон 13. пука ($2^1/_2$ чете), који је био изгубио само један митраљез. Тада је наређено пионирском полу-батаљону да из резерве уђе у први борбени ред, и да ојача 13. пешадиски пук на Јевремовачкој коси.

У 5 ч. 30 добијена је заповест од команданта армије о извршењу заједничког напада са Шумадиском дивизијом I поз., уз садејство тешке артилерије. У исто време добијена је и заповест о стављању под команду целе Градске артилерије I армије, пољског Тимочког дивизиона II поз., и једне батерије из Шумадиског артилериског пука са задатком, да туче одсек: Бела река—Беглук баре.

По свему судећи 10. пук је се био повукао сувише у назад. То исто учинио је и батаљон из 14. пука, који је се повукао до северне ивице с. Варне, и ту ухватио везу са 10. пуком. Артилерија тога одсека остала је на положају.

До 6 ч. све је било на фронту мирно, а у 6 ч. непријатељ је понова напао 13. пук; развила се борба, али се пук одржао у одбрани. Делови, који су остали код Уба да се наоружају, па да стигну дивизију на маршу, још се нису били јавили, а послан ордонанс није их пронашао.

Помоћник начелника ђенералштаба, који је послат унапред код трупа, да се тачно обавести о ситуацији, код Варнанске цркве у 7 ч. 30 затекао је овакво стање: 1-ан батаљон 14. пешадиског пука поставља предстраже на северној ивици с. Варне, лево од друма Варна—Шабац. Овај батаљон у току 8. августа био је стигао до вароши спрам Поцерске улице, али око 2 ч. 30, видећи се усамљен, одступио је чак до с. Варне. 10. пешадиски пук (Шумад. дивизија I поз.) са бојним предстражама дуж пољског пута: Варна—Гор. Врањска. Позади и лево од 1-ог батаљона 14. пешадиског пука, поред друма биле су 2 чете из 13. пешадиског пука (око 150 пушака), а непосредно до њих био је један батаљон из 14. пешадиског пука (око 600 љ.) наоружаних са руским брзометним пушкама, са бојном комором. На десној обали Линовичког потока била су 2 батаљона 14. пешадиског пука, наоружани руским брзометним пушкама и спремни за покрет. Од дела 13. пешадиског пука, који је требало са руским пушкама да стигне са

Уба, не беше ни трага. Видећи овакву ситуацију помоћник начелника дивизиског ђенералштаба наредио је: да се 1-ви батаљон 14. пешадиског пука, појачан једном четом од оних двеју из 13. пешадиског пука, одмах крене правцем: Јевремовац—Шабац, ухвати додир с непријатељем и дође у везу лево и десно са суседним трупама. Батаљон мајора Рогојевића (као дивиз. резерва позади 1-ог батаљона 14. пука) са батаљоном из 15. пука, упућен је у резерву позади средине.

Око 9 ч. непријатељ је слабијом снагом напао предстраже 15. пешадиског пука и био одбијен. Око подне на фронту 13. пешадиског пука још је трајала врло жива борба. На поновну молбу команданта дивизије, да командант Шумадиске дивизије I поз. крене свој 10. пук унапред, у висину 13. пешадиског пука, командант Шумадиске дивизије I поз. извештава да је наредио 10. пуку, да се још пре једног часа крене од Варне ка Јевремовцу, да изађе у висину 13. пешадиског пука; али је непријатељ успео да пре доласка 10. пешадиског пука на одређено му место изврши пробој фронта на међупростору између Шумадиске и Тимочке дивизије. У ово време (14 ч. 15) један ескадрон из 2. коњичког пука, који је се случајно нашао на месту пробоја као извиђачки ескадрон, добио је заповест да одмах попуни ту празнину између Јевремовца и Причиновића до доласка 10. пука.

Пионирски полубатаљон (јачине једне слабе чете) развио се из резерве на десно крило 13. пука, али пошто је био обухваћен са десног крила, повлачио се у правцу Раскршћа, а слаби непријатељски делови избијали су већ на друм Јевремовац—Варна. У овом тренутку стигла су 3 батаљона 13. пука, наоружани руским брзометним пушкама, и одмах из марша били су уведени у напад правцем: Раскршће—Јевремовац—Шабац.

Око 14 ч. непријатељ је био потиснут назад у Шабац, те се 13. пук истакао близу вароши.

У 14 ч. 30 добијена је заповест команданта I Армије о заједничком нападу на Шабац са Шумадиском дивизијом I поз. и градском артилеријом.

Око 15 ч. пристигла је била градска артилерија и отпочела своје пласирање на Јевремовачкој коси. Око 18 ч. наређено је командантима: 13. 14. и 15. пешадиског пука II поз. да у први сумрак извуку своје истакнуте трупе на Јевремовачку косу, и да даље не предузимају напад без наређења, јер ће се претходно предузети бомбардовање тешком артилеријом, а они да се утврде на положајима. У 17 ч. 20 добијена је заповест од команданта I Армије о образовању *Комбинованог корпуса.* Непријатељски напад према десном крилу одбијен је, и непријатељ се повукао на ивицу вароши.

10 АВГУСТ.

1) Рад Комбинованог корпуса.*)

Овога дана у 7 ч. била је конференција у Д. Врањској, на којој су били: командант новообразованог Комбинованог корпуса, начелник ђенералштаба I Армије, команданти: артилерије и коњице I Армије, и команданти: Шумадиске дивизије I. поз. и Тимочке дивизије II поз.

На овоме састанку начелник ђенералштаба I Армије (који је сада и начелник ђштаба Комбинованог корпуса) саопштио је присутнима *усмену директиву*, коју је добио од команданта I Армије за операције код Шапца, чија је садржина била ова:

1) Да се у току 10 августа изврши насилно извиђање на целом фронту обе дивизије, и прикупе што тачнији податци о непријатељу.

2) Да се рекогносцирањем Беле реке и Камичка пронађу газови и прелази на простору од Шапца до Богосаваца и Слепчевића, и предузму потребне мере за безбедност саобраћаја и маневровања.

3) Да се на фронту обе дивизије утврде и поседну све отпорне тачке за што дужу и упорнију одбрану.

4) Да се груповање снаге изврши тако, да према јужном и југоисточном фронту Шапца буде слабија, а према западном и северо-западном фронту јача снага, и да се напад изведе обухватно са северо-западне стране.

5) Да се артилерија обе дивизије и тешка артилерија групује по упутству команданта артилерије I Армије, и остане под његовом командом за све време напада на Шабац.

6) Да се коњице обе дивизије уједине под командом команданта коњице I Армије, и буду на левом крилу корпуса.

7) Да се код нападних колона формирају радничка одељења.

8) Да почетак артилериске ватре буде једновремен на целоме фронту.

9) Да после извршења свију ових припрема напад отпочне 11 августа око 2 ч.

---

*) Види карту 1:100.000 раз. у прилогу.

10) Да се од главне нападне колоне одвоји један батаљон са митраљеским одељењем са задатком, да својим бочним дејством са северо-западне стране Шапца, одбије непријатеља од мостова на Сави.

11) Да се на свима путевима за Шабац пласирају батерије, те да што јачом ватром туку излазе из вароши, и отежавају непријатељским резервама дебушовање из вароши.

12) Да се напад изведе што енергичније, и непријатељу онемогући одступање у реду на супротну обалу.

Ову директиву команданта I Армије усвојио је у потпуности командант Комбинованог корпуса ђенерал Арачић, и *на основу ове директиве донео ову одлуку*:

а) Да се, у циљу груповања снаге за напад, издвоји из састава Шумадиске дивизије I поз.. *10. пешадиски пук* са једном пољском батеријом Шумадиског артилериског пука, *IV прекобројни пешадиски пук* и 2 хаубичке батерије и уђу у састав Тимочке дивизије II поз.

б) Да *10. пешадиски пук* и пољска батерија остану и даље на Јевремовцу, а IV прекобројни пешадиски пук и 2 хаубичке батерије, који су дотле били у очекивајућем положају код с. Церовца, да најкраћим путем дођу код к. 123, јужно од Јевремовца.

в) Да *6. пешадиски пук III поз.* и позициска батерија, која је у његовом саставу, остану и даље на свом положају код Орашке шуме, и под командом команданта Шумадиске дивизије I поз.

г) Да *Шумадиска дивизија I поз.* поседне фронт положаја Мишар, закључно до потока између Мишара и Орашке шуме—к. 115 —Потес, закључно до потока између Потеса и Јевремовца.

д) Да *Тимочка дивизија II поз.*, поседне фронт положаја Јевремовац, закључно са шумом код слова „ц" у речи Јевремовац —Маовска коса—Мазалинин гроб.

е) Да се *корпусна коњица* прикупи код с. Мајура и штити бок и позадину Тимочке дивизије II поз.

ж) Да се одмах предузме *утврђивање ослоних тачака;* и најзад

з) Да се отпочне *бомбардовање Шапца*, у циљу узнемиравања непријатеља.

Ток боја.

Како је градска артилерија десног одсека у саставу Шумадиске дивизије I поз. у ово време већ била пласирана на одређеним јој положајима, то је 10 августа око 6 ч. 30 у циљу реперисања земљишта отпочела прва да туче предњу ивицу вароши Шапца, мостове на Сави, и непријатељску артилерију на левој обали Саве. У то време и непријатељ под заштитом своје артиле-

риске ватре са положаја на обема обалама Саве и из монитора, отпочео је да туче најпре Мишарски положај, а затим и Јевремовачки положај, и успео је, да под заштитом ове своје јаке ватре око 10 часова нападне 10. и 13. пешадиски пук, који су се налазили на Јевремовачком положају, а око 10 ч. 36 подиђе са својом пешадијом до на 1 км. Мишарском положају. Услед овога енергичнога наступања непријатељске пешадије, развила се јака пешадиска и артилериска ватра на целом фронту Шумадиске дивизије I поз. Око 14 ч. 30 непријатељ је напао и 12. пешадиски пук на Потесу, а затим 14. и 15. пук Тимочке дивизије II поз., који су се налазили развијени на положајима западно од 13. пука II поз.; на тај начин цео Комбиновани корпус у то време био се ангажовао у бој.

Око 15 ч. 30 стигао је IV прекобројни пешадиски пук код к. 123 јужно од Јевремовца, па како је у то време непријатељ јаче нападао на 10. пешадиски пук, који је био на Јевремовцу, то да би се овај положај пошто пото одржао, командант Комбинованог корпуса наредио је да IV прекобројни пешадиски пук одмах смени 10. пешадиски пук и повуче из борбе, а 10. пук да дође у резерву код к. 123 са задатком, да одржава тесну везу са IV прекобројним пуком и 13. пуком, и на случај потребе потпомогне 13. пук у борби. Ова промена извршена је једно с тога, што је 10. пешадиски пук био бројно слаб (пошто је имао већи број још ненаоружаног људства) а друго с тога, што је услед непрекидне борбе и раније био доста заморен, те команданту корпуса није давао гарантије да ће се моћи одржати на овом положају.

Око 17 ч. непријатељ је почео да појачава свој напад према целом фронту Комбинованог корпуса, а нарочито према десном крилу 12. пешадиског пука, који је био на Потесу. Како је до овог времена IV прекобројни пешадиски пук био успео да смени из борбе цео 10. пешадиски пук (сем његове 2 чете, које су биле јаче у борбу ангажоване), и дошавши у везу са 12. пешадиским пуком, услед критичне ситуације код овога, упутио му за појачање један свој батаљон, то је са остала 3 батаљона напао непријатеља у бок и одбио његов напад.

У 8 ч. 45 добијен је извештај од команданта корпусне коњице, да је примећена једна непријатељска батерија од 6 топова позади Ратарске школе, која туче анфиладно лево крило Тимочке дивизије II поз. Наређено је команданту Тимочке дивизије II поз., да својом артилеријом туче ову батерију, и олакша наступање својој пешадији.

У 22 ч. 30 командант Комбинованог корпуса послао је команданту I Армије овакав извештај:

„У циљу припреме напада на непријатеља, који држи Шабац и положаје око Шапца, наредио сам био, да целокупна корпусна артилерија отвори ватру са својих положаја. Артилериска ватра отпочела је код Шумадиске дивизије I поз., у 6 ч. 30, а код Тимочке дивизије II поз. у 10 ч. Одмах за овим развила се и пешадиска борба, јер је непријатељ отпочео напад, и бој је трајао целога дана са малим прекидима, па се у овом моменту (20 ч. 30) још води са највећом жестином на целоме фронту. Пошто од команданата дивизија нисам још добио подробан извештај о току данашњега боја, који је остао неодлучен, то с обзиром на веома покривено земљиште, на јак замор код трупа, и доста знатне губитке, наредио сам да се преко ноћ продужи бомбардовање вароши, да трупе остану преко ноћи на својим положајима, које су данас држале, да положаје утврде, изврше попуну муницијом, евакуишу рањене, сахране погинуле и преоружају се.

Према прикупљеним податцима, код Шапца налазе се: *9. корпус* и *делови из 4. корпуса*, и по упорности боја, који се води са непријатељске стране, по свему изгледа да непријатељ после дводневног боја уводи нове и свеже трупе, јер се само тако да објаснити његов отпор после овако огромних губитака на његовој страни.

О својој намери за сутрашњи дан известићу накнадно“. —

У 23 ч. 30 издата је заповест командантима Тимочке дивизије II поз. и Шумадиске дивизије I поз., да трупе остану за ноћас на својим положајима, на којима су се затекле, да положаје што боље утврде, изврше попуну муницијом, евакуишу рањенике, и са тешком артилеријом с времена на време туку варош и узнемиравају непријатеља преко целе ноћи, и одмах поднесу извештај о резултату данашњега боја.

За сутрашњи рад наредиће се накнадно.

2) Рад појединих дивизија.

а) Шумадиска дивизија I поз.

Ноћ 9—10 августа прошла је на миру.

Распоред трупа 10 августа изјутра био је овакав:

1) *На крајњем десном крилу* на положају код Орашке шуме: 2 батаљона 6. пешадиског пука III поз. са 2 вода позиционе батерије, бране одсек од потока што пресеца Савски Потес, па до р. Добраве.

2) *Десно крило: 11. пешадиски пук*; 2 пољске брзометне батерије; једна хаубичка брзометна батерија, и 4 дугачка 12 см оруђа, на одсеку од потока код Савског Потеса до р. Думаче, са 2 ба-

таљона, митраљеским одељењем и 2 батерије на Мишарским положајима к. 127, а са резервом хаубичком артилеријом јужно од к. 115; градска артилерија на Овсишту. Пласирање градске артилерије извршено је ноћу 9—10 августа.

3) *Центар*: *12. пешадиски пук* са 2 батаљона и једном пољском батеријом код с. Причиновића, а 2 батаљона и хаубичка батерија на Шанчевима.

4) *Лево крило: 10. пешадиски пук* са једном пољском и једном хаубичком батеријом северно од Дренове баре, у висини с. Јевремовца, а у вези са 12. пешадиским пуком.

5) *Резерва: 19. пешадиски пук* са једном пољском батеријом на Лугу (к. 104) код Кулина, а један батаљон избачен напред у долину Думаче, те да обезбеди јачу везу између 12. и 11. пешадиског пука. Остали делови дивизије распоређени су били на правцу: Мишар—Церовац, и Причиновић—Д. Врањска—Бунарине мала. Предњи непријатељски делови по извештајима команданата 10. и 11. пешадиског пука у то доба налазили су се на ћувику југоисточно од Јевремовца и на Потесу. Веза између појединих делова ове дивизије, и са Тимочком дивизијом II поз. била је постигнута.

Ток боја.

Око 6 ч. отпочео је непријатељ у маси да се пребацује са леве на десну обалу Саве код Шапца. Ово је примећено прво са Мишара, а ускоро су овакви извештаји почели стизати и са других страна. Да би се имала што прикупљенија снага у руци, наређено је команданту 12. пешадиског пука, да своја 2 батаљона на Шанчевима привуче ближе, и пук боље групише.

Око 6 ч. 30 отпочела је градска артилерија деснога одсека гађати непријатељске делове код Шапца, и са оне друге стране Саве.

Да би рад обе дивизије био сагласан, око 9 ч. састала су се оба штаба: Шумадиске дивизије I поз. и Тимочке дивизије II поз. и *за даљи заједнички рад састављен је био овакав план:* да се постепеним наступањем створи угодан ослонац за напад; да се пусти, да артилерија најпре својом снажном ватром прокрчи пут пешадији, па затим да се изврши напад и пешадијом (нападним колонама), снабдевеном потребним алатом за савлађивање препрека.

Како је 10. пешадиски пук био на правцу дејства Тимочке дивизије II поз., а IV прекобројни пук већ упућен Тимочкој дивизији II поз., то је споразумно решено, да 10. пешадиски пук за време овога напада буде привремено под командом команданта Тимочке дивизије II поз.

Напад трупа Шумадиске дивизије I поз. да буде на правцу: Причиновић—Шабац, и на правцу: Мишар—Шабац. За ово време

12. пешадиски пук око 8 ч. 50, пошто је имао да избије на Потес, кренуо се ка Причиновићу и успео да заједно с непријатељем избије на овај положај. Према овоме око 9 ч. фронт дивизије ишао је од Јевремовца на Потес и Мишарске положаје.

До овога времена и непријатељ је извршио пребацивање и груповање својих трупа и око 9 ч. једна непријатељска колона, јачине од једног батаљона, упутила се путем за Мишар, а непријатељска артилерија отворила је ватру на Мишарске положаје. Око 11 ч. 30 непријатељ је већ био подишао мишарском положају до на 1 км., а његови монитори тукли су мишарске положаје. Наша артилерија са Мишара није им могла одговарати. Овакво стање трајало је све до 14 ч. 30, а за ово време непријатељ се и даље пребацивао и прикупљао. У 14 ч. 30 стигао је IV прекобројни пук лево од 12. пешадиског пука, и отпочео се развијати. Непријатељски напад отпочео је у 15 ч. 15 у правцу десног крила 12. пешадиског пука, али је одмах био одбијен, и десно крило 12. пука, прешавши у напад, заузело је сасвим и предњу ивицу Потеса.

Око 16 ч. 15 непријатељ је почео снажније нападати на 11. пешадиски пук, нарочито на међупростор између 12. и 11. пешадиског пука. Убрзо потом отворена је јака пешадиска и артилериска ватра, која се ширила и у десно према 11. пешадиском пуку, а нарочито се брзо преносила на лево крило код IV прекобројног пука, и на десно крило Тимочке дивизије II поз. Око 17 ч. 15 ватра се почела стишавати према трупама ове дивизије, али је бивала све јача према IV прекобројном пуку. Од овога времена настала је огорчена борба пешадије и артилерије на фронту 12. пешадиског пука. Да би се 12. пешадиски пук задржао на својим положајима, упућена су 2 батаљона из резерве, да подрже 12. пешадиски пук. У овој општој борби узео је јако учешће и IV прекобројни пук. Поред све ове борбе 12. пешадиски пук, (уз припомоћ IV прекобројног пука) и 19. пешадиски пук успели су да своје положаје одрже и да непријатељу нанесу велике губитке.

Око 20 ч. 30 ватра се почела стишавати, али је се и даље продужавала с прекидима све до поноћи. Око 23 ч. чула се јака пешадиска ватра у самоме Шапцу. По свој прилици да су делови, који су у крајњем нереду одступали, произвели забуну, и да је дошло до уличне међусобне борбе. За све време хаубичка и тешка артилерија тукле су варош, прелаз на Сави, и просторију на левој обали Саве. За ову ноћ трупе Шумадиске дивизије I поз. заноћиле су на својим положајима у борбеном распореду.

б) Тимочка дивизија II поз.

У току ноћи 9/10 августа било је само омањег пушкарања од стране непријатеља. Ноћу се чуло из Шапца неко кретање, што је вероватно био долазак непријатељских појачања. Око 6 ч. непријатељ је отпочео напад противу 10. пешадиског пука, а око 10 ч. проширио је снажан напад и противу 13. пешадиског пука. Овај се је напад све више развијао, ширећи се и према 14. и 15. пешадиском пуку, кога је напао слабом снагом око 14 ч. 30. Непријатељ је нарочито бесно нападао 13. и 10. пук, а према 14. и 15. пуку напад је био слабији. Овај свој напад продужавао је и по подне. Дивизиска резерва била је сведена на један батаљон 14. пука и пионирски полубатаљон.

Око 5 ч. непријатељ је почео да појачава свој напад према центру Шумадиске дивизије I поз. т. ј. према 12. пуку, одржавајући силину напада и према 13. и 10. пуку. У то доба пристигао је IV прекобројни пук и добио заповест да смени 10. пешадиски пук, што је извршено до 18 ч., сем 2 чете, које су доцније повучене, јер су већ биле ангажоване у борби, а 10. пук постављен је у резерву за IV прекобројним пуком.

Како је ситуација код 12. пешадиског пука била тешка, то се командант IV прекобројног пука (пошто је ојачао 12. пук са једним батаљоном), са целим пуком бацио у напад непријатеља у бок, потиснуо га, и на његовим леђима продро до шабачког расадника са једним својим батаљоном.

Непријатељ се повукао уназад око 600 м. и прешао у одбрану. Како је 13. пешадиски пук, оставши позади, био отворио ватру у правцу 1-вог батаљона IV прекобројног пука, то је се овај повукао, а за њим се и цео пук вратио на положај, са кога је био прешао у испад. Овим је испадом непријатељски напад на целом фронту био укочен.

Дубоко у ноћ на целом фронту трајала је јака пешадиска а повремено и митраљеска и артилериска ватра. То је било заваравање од стране непријатеља а у циљу прикривања свога повлачења из Шапца на леву обалу Саве у Срем. Око 23 ч. паљба је била све ређа, али се ипак продужавала целе ноћи.

У току овога дана Градска артилерија се постављала на положајима, а пред вече отворила је ватру из два 12 cм. дугачка топа, ради реперисања земљишта.

11. АВГУСТ.

1. Рад Комбинованог корпуса*)

Тражено је од команданта I Армије, да се у састав корпуса упути један пешадиски пук, како би се могао учинити јачи притисак на непријатеља код Шапца, јер су трупе овога корпуса доста заморене досадањим бојевима, нису још потпуно наоружане и имају доста официра и војника избачених из строја.

У 4 ч. 40 добијен је из I Армије овај извештај:

„Командант Коњичке дивизије јавља: непријатељ држи прелаз код Митровице и пребацује се чамцима и лађама с десне на леву обалу Саве. Слабијим деловима држи положај код Ноћајског Салаша.“ —

На основу овога извештаја *командант корпуса издао је заповест командантима Тимочке дивизија II поз. и Шумадиске дивизије I поз. ове садржине:*

„Командант Коњичке дивизије јавља, да се непријатељ пребацује код Митровице с десне обале Саве на леву, и то чамцима и лађама, и да слабијим деловима држи положај код Ноћајског Салаша. Наредите да се на целом фронту отвори што јача артилериска ватра противу Шапца и прелаза непријатељског на Сави код Шапца, и под заштитом ове ватре упутите јача пешадиска одељења, да протерају непријатељске делове пред вама, и по могућству да заузму што пре ивицу вароши Шапца, те како би се олакшао напад корпусу на Шабац још у току данашњег дана. Известите што пре о резултату.“ —

Од команданта Шумадиске дивизије I поз. добијени су овог дана овакви извештаји:

а) *Извештај у 6 ч. 10, који гласи:*

„Наређење ОБр. 12 од данас примио сам. Готово на целоме фронту и на бliskoj даљини има непријатеља. Наредио сам да се ватра отвори на целом фронту противу Шапца и непријатељског прелаза, а тако исто и противу непријатељских делова, који се налазе пред трупама ове дивизије. На правцу где не буде борбе, да се упуте одељења те да извиде непријатеља и прилазе ка Шапцу.“ —

*) Види карту раз. 1:100.000 у прилогу.

У 6 ч. 19 командант корпуса добио је извештај од команданта I Армије, да је наређено команданту Обреновачког Одреда: да форсираним маршем упути један свој пешадиски пук из Обреновца преко Црвене механе у с. Церовац, где ће ући у састав Комбинованог корпуса.

б) *Извештај и 6 ч. 20 који гласи:*

„Како непријатељ стално надире правцем Причиновић (Оцино Село) на лево крило ове дивизије, на трупе које су иначе доста развучене и заморене јучерањом и ноћашњом борбом, то молим да се пук, који пристиже из Обреновца, упути у састав ове дивизије, да би га могао употребити и јаче могао одржавати овај правац, те да непријатељу запречим да изврши пробој између трупа ове и Тимочке дивизије II поз." —

Командант корпуса је овај захтев одобрио и за овај циљ издао потребна наређења.

Од команданта Тимочке дивизије II поз. добијени су ови извештаји:

а) *Извештај у 8 ч. 45, који гласи:*

„Према наређењу ОБр. 12 наредио сам да целокупна артилерија ове дивизије отвори што јачу ватру противу Шапца и прелаза на Сави. Упућивање пешадиских делова у напад нисам још урадио, то ћу учинити у договору са командантом Шумадиске дивизије I поз., ради једновремености напада, о чему ћу известити команданта." —

б) *Извештај у 10 ч. 25 који гласи:*

„Овога момента 13. пук ме је известио: да официрске патроле, које су биле изаслане ка Шапцу дошавши у извиђању до Шапца, јављају, да нигде до Шапца нема непријатеља. Он и командант IV прекобројног пука упутили су после тога по један батаљон у извиђање. Од једног аустриског рањеника сазнао је, да је синоћ журно стигао у Шабац 32. пешадиски пук и пук артилерије, и да утврђују ивицу вароши, и саму варош — унутрашњост вароши. Не сме да тврди да је стигао и 33. пук". —

Од команданта корпусне коњице добијени су ови извештаји:

а) *Извештај у 9 ч. гласи:*

„У правцу ка Слепчевићу—Табановићу итд. као и пут Шабац —Митровица, извиђа се са једним ескадроном. По добијеним извештајима до сада, на тој просторији нема непријатеља. Овога часа добио сам од самосталне официрске патроле извештај да се непријатељ из Шапца пребацује преко Саве. Са осталом коњицом идем преко Мајура ка Шапцу, у циљу напада на непријатељске делове, који одступају."

На основу ових података, *командант Комбинованог корпуса у 10 ч. 30 послао је команданту I Армије овај извештај:*

„На основу података добијених од самосталних официрских патрола, и изаслатих пешадиских одељења ка Шапцу, утврђено је да се непријатељ већим делом своје снаге пребацује на леву обалу Саве код Шапца. Наредио сам да обе дивизије пређу одмах у напад ка Шапцу; о резултату известићу.“ —

б) *Извештај у 11 ч. 15 гласи:*

„Прва официрска патрола ушла је у 9 ч. 30 у Шабац. Са коњицом ушао сам у Шабац у 10 ч. 15. Патроле сам разаслао на све стране. Са целокупном коњицом напао сам непријатеља на мосту. Долазе 2 чете пешадије, које ће га такође гонити и уништавати.“ —

в) *Извештај у 12 ч. 30 гласи:*

„Непријатељ је са последњим деловима прешао преко Саве на чамцима. Сјахали коњаници и 2 чете придате коњици, које су стигле после пола часа, ватром су гониле непријатеља при прелазу. Пешачке и коњичке патроле по вароши воде борбу са заосталим непријатељским пешацима, које безобзирце убијају. Непријатељ гађа на наше трупе из монитора. Молим за наређење да се што пре упуте 2 хаубичке батерије, да би мониторе потопиле или отерале, да наше трупе и грађанство у вароши буду осигурани, пошто непријатељ бомбардује варош и гађа трупе. Борба у вароши још траје, али штете нема никакве.“

У 15 ч. 15, а по извештају команданта корпусне коњице, 13. и 15. пешадиски пук већ су били стигли у варош, а по извештају команданта Шумадиске дивизије I поз. у 16 ч. предњи делови Шумадиске дивизије I поз. избили су на саму обалу Саве, на фронту од вароши до Савског Потеса.

У 18 ч. 30 командант Комбинованог корпуса издао је заповест за преноћиште корпуса 11/12 августа на заузетим положајима.

12. августа у 7 ч. 10, а на основу заповести команданта I Армије, *командант Комбинованог корпуса издао је командантима Тимочке дивизије II поз. и Шумадиске дивизије I поз. овакву заповест:*

„1) *Да коњице обе дивизије остану уједињене* под командом команданта корпусне коњице пуковника Ђ. Ђорђевића, до даљега наређења, на одређеном реону.

2) *Да Шумадиска дивизија I поз.* заузме одсек од Беле реке, па до утока р. Добраве. Одсек што боље утврди и предузме све потребне мере обезбеђења. Под команду команданта Шумадиске дивизије I поз. стављају се привремено сва хаубичка и тешка ар-

тилерија, и IV прекобројни пешадиски пук, а 10. пешадиски пук да се врати у састав дивизије.

3) *Да се Тимочка дивизија II поз.* убивакује на простору: Маови—Богосавац—Јевремовац, и ухвати везу са корпусном коњицом и коњичком дивизијом.

4) Детаљан распоред трупа на одређеним одсецима послати, а распоред трупа извршити 12 августа до 19 ч." —

Са овом заповешћу престао је више да функционише привремено образовани Комбиновани корпус.

2) Рад појединих дивизија.

а) Шумадиска дивизија I поз.

Овога дана почев од сванућа на целом фронту ове дивизије било је затишје. На правцу Мишара и у долини р. Думаче непријатељ се био сасвим повукао, само на правцу преко с. Причиновића виђала су се нека слабија непријатељска одељења. Од стране пукова зором су била предузета извиђања појединим патролама у свима правцима ка Шапцу, а већ око 9 ч. 30 командант 19. пешадиског пука телефоном је известио, да је једна његова патрола долазила до магацина у Шапцу, на путу Причиновић—Шабац. Мало после тога, командант 19. пешадиског пука накнадно је јавио да је његова друга патрола долазила чак и до шабачке цркве, и да у Шапцу нема непријатељских трупа.

Према заповести команданта Комбинованог корпуса од 11 ов. м. покрет трупа ове дивизије отпочео је у 12 ч. 30 са линије: Потес—Мишар за пола часа доцније од трупа Тимочке дивизије II поз., које су се налазиле уназад од линије Потес—Мишар, те да би се на тај начин колоне обеју дивизија изравнале.

Покрет трупа ове дивизије извршен је двема колонама: једном преко Мишара, а другом преко Потеса, и већ до 16 ч. њихови предњи делови избили су на саму обалу Саве (односно Камичка) на фронт од вароши до Савског Потеса.

За време кретања није било борбе, али је кретање трупа било запажено од стране непријатеља, који је одмах отворио доста јаку артилериску ватру, тукући нарочито трупе које су силазиле од Потеса и Мишара. Ма да је ватра била веома јака, њено је дејство било готово ништавно. Једна наша хаубичка батерија успела је да око 15 ч. једним сретно избаченим метком у Кленак (жел. станица) запали непријатељски железнички воз, који је вукао муницију. Само се локомотива откачила и извукла, а вагони су се постепено палили уз страшну експлозију зрна, која је трајала више од 2 сата. У то време (15 ч.) избиле су на положај све пољске и хаубичке батерије и узеле учешћа у артилериском ду-

елу, који је са прекидима трајао све до 18 ч.

Непријатељ је у крајњем нереду одступио, тучен нашом снажном пешадиском и артилериском ватром. По извештајима заробљеника, од непријатељских трупа у овим бојевима учествовао је *9. корпус* са 7 пешадиских пукова. Пукови су били: 74, 42, 92, 94, 36, делови 44., 2-ги Загребачки, 1 пук Улана, око 20 пољских топова 10,5 см. и 4 хаубице 15 см.

Ноћу 11-12 августа трупе ове дивизије заноћиле су у оваквом распореду:

Десна колона на Мишару, обезбеђујући одсек од Орашке шуме (безимени поток) до р. Думаче.

Лева колона од р. Думаче до вароши, са главнином на к. 93 јужно од Шапца, на правцу Шабац—Причиновић.

Резерва на Потесу.

Десно од десне колоне на Орашкој коси била су 2 батаљона 6. пука III поз., обезбеђујући одсек до р. Добраве, а лево од леве колоне био је IV прекобројни пук.

б) Тимочка дивизија II поз.

Око 2 ч. чула се јака тутњава у Шапца, а на фронту 14. и 15. пешадиског пука продужено је узнемиравање од стране непријатеља. Наређена је спора паљба из градских оруђа противу моста на Сави.

Око 9 ч. 30 отпочето је бомбардовање Шапца, али је ово убрзо обустављено у 10 ч., јер се случајно на телефону чуо један разговор из Шумадиске дивизије I поз. да је непријатељ одступио из вароши. Послате су официрске патроле из свих пукова да ово провере. У ово време стигла је била једна коњичка официрска патрола из Шапца, која је потврдила да непријатељ одступа.

По сазнању ових података, а на основу заповести команданта Комбинованог корпуса, командант Тимочке дивизије II поз. наредио је покрет целе дивизије ка Шапцу тачно у 12 ч. — подне овако:

IV. прекобројни и 13. пешадиски пук правцем: десно од друма Варна—Шабац, наслањајући лево крило на друм;

14. и 15. пешадиски пук лево од друма преко Шабачког поља на одсек р. Мутник—друм;

10. пешадиски пук за средином између IV прекобројног и 13. пешадиског пука;

Дивизиска резерва позади 14. пешадиског пука до ивице вароши. У варош да уђу само јача извиђачка одељења; артилерија да предузме бомбардовање и својом ватром да прати овај покрет.

По добијеној заповести тачно у подне, дивизија са IV прекобројним и 10. пешадиским пуком кренула се унапред ка Шапцу под заштитом артилериске ватре. Пукови су наступали борбеним поретком без борбе, изузев сукоба са слабим непријатељским заштитним деловима према 15. пешадиском пуку, и под непријатељском ватром према 13. пуку, и око 14 ч. цео бојни поредак дивизије дошао је до ивице вароши. Тада су упућена извиђачка одељења, а делови IV прекобројног и 13. пешадиског пука ушли су у варош. IV прекобројном пуку наређено је да избије на обалу Саве, што је убрзо и учињено.

Пошто је се непријатељ потпуно пребацио на леву обалу Саве, то је наређено да у вароши, ради завођења и одржавања реда, остане као посада IV прекобројни пук под заштитом артилерије, а остале трупе да се повуку ван вароши, ради довршења преоружавања са руским брзометним пушкама и уређивања, и то:

13. пешадиски пук к. 87 (друм: Варна—Шабац);

14. пешадиски пук на ушћу безименог потока, на западној ивици Јевремовца;

15. пешадиски пук на истој висини.

Тимочки артилериски пук код Ратарске школе.

Пионири подељени по пуковима.

10. пешадиски пук враћен је својој дивизији.

Све трупе имале су задатак да се уреде, попуне, преоружају и прикупе задобијени плен.

Непријатељ се повукао даље од обале, оставивши према нама само артилерију.

У овоме нападу од непријатељских трупа учествовао је *9. корпус*, који је у своме саставу имао ове пешадиске пукове: № 21. 27. 28. 32. 33. 69. 74. и 92. Од коњице био је 10. хусарски и још један пук.

* * *

Општи поглед на операције I Армије.

Бојеви за заузимање Шапца завршени су нашим успехом.

Према I Армији учествовао је од стране непријатеља *9 корпус*, чија је јачина, по исказу заробљеника, износила 7—8 пукова, са великом јачином артилерије и јачих калибара, постављеном на обема обалама Саве код Шапца.

Јачина наше I Армије износила је 2 дивизије (Шумадиска дивизија I поз. и Тимочка дивизија II поз.), и, у односу на јачину непријатеља, била је слабија. Њена Тимочка дивизија II поз. имала је само 6.246 пушака; а и недостатак остале материалне спреме био је такође врло велики. Ова је дивизија у току

бојева код Шапца морала да се преоружава руским брзометним пушкама (калибар 7,62 м.м., које су тада приспеле из Русије Дунавом код Прахова, а да напусти своје дотадање пушке Маузер-Кокинке мод. 80. год., које су у нашем војно-техничком заводу биле преправљене на брзометне, али које у борби нису добро функционисале, те су војници у њу почели губити веру. Ово журно преоружавање у току операција, једном непознатом пушком, затим сукцесивно придолажење батаљона са Уба на бојиште код Шапца у састав својих пукова, као и њихово увођење одмах у акцију, како су стизали, производило је велику пометњу у командовању, јер поједини батаљони нису могли одмах ући у састав својих пукови, већ су употребљавани у саставу других пукова, услед чега је наступило мешање трупа, а отуда и све незгоде које су са овим неминовно скопчане.

Ово преоружавање Тимочке дивизије II поз. није се завршило ни у току бојева код Шапца, већ је продужено и после заузећа Шапца.

Нема сумње, да је ово морало веома штетно утицати на брзо, правилно и успешно извођење операција I Армије.

Па ипак поред овога, пада у очи *слабо одржавање везе и узајамно обавештавање и потпомагање* у операцијама између Шумадиске дивизије I поз. и Тимочке дивизије II поз. Отуда није било потребног јединства и сагласности у заједничким операцијама, што је привремено проузроковало неред, застој, па и локални неуспех.

Повлачење целе Шумадиске дивизије I поз. без икаквог обавештења о овоме Тимочке дивизије II поз. као свога суседа, оставило је Тимочку дивизију II поз. у току целога дана 8 августа и ноћи 8|9 августа усамљену, што ју је могло довести у незгодан положај, услед чега је се и она морала повући под заклоном мрака на своје нападне положаје. Тек 9 августа у јутру командант Шумадиске дивизије I поз. обавестио је команданта Тимочке дивизије II поз. о свом повлачењу, и о месту и распореду своје дивизије (Релација команданта Тимочке дивизије II поз.).

Мада су тешкоће код I Армије биле очигледне: непријатељ знатно појачан; слаба бројна јачина јединица код Тимочке дивизије II поз.; замореност трупа и преоружавање, као и велики недостатак у материјалној опреми, *I Армија је успешно завршила свој задатак*, који је у осталом био знатно олакшан општом ситуацијом на војишту: неуспех и повлачење главне непријатељске снаге — V Армије ка Дрини и њено пребацивање у Босну. Али је ипак напад I Армије извођен доста споро и неодлучно. Ово је дало непријатељу маха и времена да се извуче из кризе у коју

је био запао, имајући озбиљну препону иза леђа, Саву, и да своје трупе код Шапца (на десној обали Саве) пребаци у реду и без јачега узнемиравања на њену леву обалу. Ово није требало допустити. Требало је осетити ову неповољну ситуацију код непријатеља, па брзим и енергичним нападом приредити му катастрофу, у толико пре, што је непријатељ позади својих леђа у непосредној близини имао озбиљну препону, Саву. На овај би начин успех I Армије био у пуној мери искоришћен.

Изгледа да није требало у току операција образовати корпусни штаб, и формирати корпус, који код нас по формацији није ни постојао. Када је командант армије био рањен и није могао даље да руководи операцијама, требало је одредити му заступника, који би даље продужио извођење операција I Армије у духу раније добијене директиве.

IV ДЕО.

Резултати битке на Јадру.

По задобијеном плену и претрпљеним губицима код једне и друге непријатељске стране јасно се види са каквом је енергијом, упорношћу и жилавошћу вођена битка, а из тога се даје извести закључак о вредности и ваљаности трупа обе непријатељске стране. *Плен и губици* су дакле верно огледало вредности и ваљаности једне војске. С тога је, поред осталога, и ово потребно изложити да би се имала што потпунија и правилнија оцена.

Овде ћемо изнети само наш задобијени ратни плен и наше губитке у битци, пошто о непријатељу у овоме смислу немамо тачних података. По извештају наше Врховне Команде Министру Војном од 9 августа ОБр. 1723, по дотле прикупљеним подацима, *наш заробљени плен износио је:*

„4.500 заробљеника; 43 пољска топа; 5 хаубица; 86 кара; 3 пољске болнице; 1 комплетна санитетска колона; 7 пољских кујни; 6 вагона хране; 4 кола телеграфског материјала; 5 кола са пешадиском муницијом; велики број коморских кола; велики број пушака; велика количина пионирског алата; велики број коња; и 1 каса са новцем“. —

Али овом приликом треба приметити да би овај наш ратни плен био знатно већи, да трупе, услед велике оскудице у материалној опреми (поглавито трупе II поз.), нису морале узимати велике количине од ове заплењење материалне спреме, те тиме, бар у главноме, попуњавати своје недостатке. На овај начин, дакле, ми смо били приморани да у току операција од задобијенога плена одмах и на лицу места попуњавамо недостатке материалне спреме код наших трупа у оној мери, у колико је то било могућно, па тек оно што преостане да шаљемо Врховној Команди на њено даље располагање.

Из ових разлога горе показани наш ратни плен не представља право стање, јер изгледа знатно мањи, но што је то у ствари био.

Сада ћемо изложити наше губитке у људству, и утрошак муниције за време битке.

А) I Армија.

1) *Губици* у бојевима код Шапца од 7—11 августа.

а) Погинулих: { 8 официра.
339 подофицира, каплара и редова.

б) Рањених: { 21 официр.
1876 подофицира, каплара и редова.

в) Несталих: { 2 официра.
565 подофицира, каплара и редова.

Укупно избачених из строја:

{ 31 официр.
2780 подофицира, каплара и редова.

Утрошак муниције:

а) Пешадиске и митраљеске	1,100.000	метака.
Бомби	300	
б) Артилериске	4.800	метака

Б) II Армија.

1) *Губици:*

а) Погинулих: { 26 официра.
1047 подофицира, каплара и редова.

б) Рањених: { 122 официра.
6014 подофицира, каплара и редова.

в) Несталих: { 2 официра.
1257 подофицира, каплара и редова.

Укупно избачених из строја:

{ 150 официра.
8318 подофицира, каплара и редова.

2) *Утрошак муниције*):*

а) Пешадиске и митраљеске	2,785.814	метака.
Бомби	800	комада.
б) Артилериске	11.000	зрна

(шрапнела, граната и разорних зрна).

В) III Армија.

1) *Губици:*

а) Погинулих { 16 официра.
426 подофицира, каплара и редова.

б) Рањених { 36 официра.
2549 подофицира, каплара и редова.

---

*) Овде није рачуната Шумадиска дивизија I поз., јер у својој релацији није ставила утрошак муниције у времену докле је била под командом II Армије.

в) Несталих { 7 официра.
625 подофицира, каплара и редова.

Укупно избачено из строја:

59 официра.
3600 подофицира, каплара и редова.

2) *Утрошак муниције:*

а) Пешадиске и митраљеске	1,300.000	метака.
Бомби	700	комада.
б) Артилериске	11.400	зрна

(шрапнела, граната, разорних зрна).

Г) Ужичка Војска.

1) *Губици*:

а) Погинулих { 4 официра.
202 подофицира, каплара и редова.

б) Рањених { 15 официра.
886 подофицира, каплара и редова.

в) Несталих 220 подофицира, каплара и редова.

Укупно избачено из строја:

19 официра.
1308 подофицара, каплара и редова.

2) *Утрошак муниције:*

а) Пешадиске и митраљеске	1,208.474	метака.	
Бомби	766	комада.	
б) Артилериске: шрапнела	4.544	}	5.656
граната	1.112		

Укупно избачено из строја у битци на Јадру (код све три армије и Ужичке Војске) око: 260 официра.
16.500 подофицира, каплара и редова.

С обзиром на број бораца са којима смо ми располагали у битци на Јадру и наше укупне губитке, број наших губитака (погинулих, рањених, несталих) износи округло 12%.

Губитци код непријатеља по његовом сопственом признању били су врло велики. По неким непровереним подацима они су износили укупно на 30.000 љ. Услед овога, а по сопственом признању непријатеља, при крају битке на Јадру подофицири су већином командовали четама, чија је борбена јачина била веома смањена, а водни официри су командовали већином са батаљонима.

Укупан утрошак муниције у битци на Јадру (код све три армије и Ужичке Војске) износи:

а) Пешадиске и митраљеске око . . .	6,500.000	метака.
Бомби око	3000	комада.

б) Артилериске око . . . . 36.000 зрна (шрапнела, граната и разорних зрна).

Укупан поглед на битку на Јадру.

После досадањих подробних излагања и расматрања битке на Јадру, овде ћемо покушати, да ради бољег и јаснијег њенога укупног схватања као целине, дамо њену синтезу.

У битци на Јадру учествовале су ове непријатељске снаге на главном војишту:

а) *V Армија* од два корпуса: 8. и 13. корпус. *8. корпус* имао је две дивизије (9. и 21.), а *13. корпус* имао је у свом саставу, поред своје две дивизије (7. и 36.) још и 42. домобранску дивизију. Сем овога у кооперацији са 13. корпусом од стране Љубовије ка Пецкој ангажоване су биле још и: 11., 12. и 13. брдска бригада, што одговара јачини око $1^1/_2$ дивизије.

б) *II Армија.* Из ове армије, по исказима заробљеника у бојевима код Шапца при крају битке учествовао је *9. корпус* (2 дивизије) и једна дивизија из 4. корпуса (29.). Ова је армија била концентрована у Срему, главном снагом код Шапца и Митровице, и једним делом у Банату (7. корпус). Она је се постепено по деловима пребацивала на десну обалу (али сва никада није прешла), заузела Шабац, утврдила га и одавде покушавала да прошири зону свога дејства на југ правцем: Шабац—Коцељева—Ваљево, акцијом у бок и позадину наше II Армије.

У целоме у битци на Јадру на главном војишту учествовало је свега *око $9^1/_2$ непријатељских дивизија*, са јаком артилеријом свих калибара и обилном количином артилериске муниције.

Са наше стране у битци на Јадру на главном војишту узеле су главно учешће III и II Армија; оне су на себе примиле сву тежину битке и ову извојевале са сјајним успехом. *Њихова јачина износила је 7 дивизија,* од којих је једна била коњичка.

Узев у обзир и *I Армију*, која је била у стратегиској резерви, и која је при крају битке, а у почетку општега гоњења, била ангажована код Шапца у циљу заузимања његовог, обезбеђивања бока и позадине II Армије, као и за заштиту врло важног правца: Шабац—Коцељева—Ваљево, наша укупна јачина износила је при крају битке 9 дивизија. Ове дивизија нису биле по формацији потпуно комплетоване, (нарочито Тимочка дивизија II поз.) јер је недостајало много пушака, митраљеза, артилериске муниције, као и остале материалне спреме.

Фронт битке на Јадру био је на линији:

Шабац—Цер—Иверак—Завлака—Крупањ (доцније Прослоп) и износио је у правој линији око 60 км., дакле за снагу са којом смо располагали био је велики. Десно се наслањао на Саву и био је заштићен, а лево, ма да је био наслоњен на пл. Сокоску, ипак је био озбиљно угрожаван од стране Зворника и Љубовије.

План битке (операциски план) био је овакав:

а) *Непријатељски план*: са *V Армијом* (8. и 13. корпус) као главном оперативном групом из Босне прећи Дрину на фронту *Лешница—Лозница* и продирати на фронт непријатељски долином Јадра ка Ваљеву; са II Армијом из Срема прећи Саву код Шапца, продирати у наш десни бок и позадину правцем: Шабац—Коцељева—Ваљево, те тиме олакшати и потпомоћи акцију своје V Армије с фронта, и озбиљно загрозити нашем положају у долини Јадра.

Операциска основица непријатељска (Доња Дрина и Сава од ушћа Дрине до Обреновца) била је под углом—обухватна, те је стога у стратегиском смислу за нас била врло неугодна а за непријатеља веома подесна, јер му је одмах у почетку давала могућности за обухватне операције противу нас, а нама је ово много стешњавало слободу акције у опште (били смо притегнути и укочени), и доводило је у озбиљну опасност и цео наш стратегиски положај у долини Јадра.

б) *Наш план битке* био је овај: са III Армијом и њеним истуреним граничним заштитним одредима што дуже и што упорније задржавати непријатеља у његовом надирању долином Јадра ка Ваљеву и тиме добити што се више може у времену, докле се општа ситуација довољно не објасни; потом са *II Армијом*, као нашом најјачом оперативном групом, пробити непријатељски фронт, па затим управити силан и енергичан удар у леви бок и позадину непријатеља који продире долином Јадра, и тиме зауставити његово даље продирање и приморати га на повлачење под најтежим приликама.

I Армија у прво време била је на Убу у стратегиској резерви, пошто прилике на нашем северном фронту још нису биле довољно јасне. Да би се обезбедило извршење овога нашега плана морали су се претходно поуздано обезбедити наши бокови, десни код Шапца и леви бок и позадина на линији: Крупањ—Пецка од стране Зворника и Љубовије, што је и извршено на начин како је се то најбоље могло према приликама. Десни бок код Шапца обезбеђивала је у току битке Шумадиска дивизија I поз. са Шабачким одредом и појачањима из III Армије (17. пешадиски пук I поз., Дрински дивизиски коњички пук I поз., један дивизион пољске брзометне артилерије), а при крају битке, када

се непријатељ у Шапцу био знатно појачао и озбиљно угрожавао десном боку и позадини наше II Армије, као и правцу ка Ваљеву, ради олакшања тешке офанзивне акције на фронту своје V Армије, тада је за овај циљ и за заузеће Шапца употребљена била и цела I Армија са своје две дивизије.

Леви бок и позадину операциског фронта имала је да обезбеђује III Армија својом снагом, али када је ово било у питању, онда је она у току битке била појачана Моравском дивизијом II поз. из I Армије (стратегиске резерве), да би се отклонила велика опасност, која је озбиљно претила левоме боку и позадини III Армије од стране Љубовије.

На овај начин наш план битке био је потпуно правилан, јер је одговарао ситуацији, био је обезбеђен и допуштао је пуну слободу акције на фронту. *Осетна мана* непријатељском плану битке била је та, што није груповање своје главне снаге извршио саобразно тадањим приликама на војишту, т. ј. непријатељ се није много обазирао на географски моменат и на распоред наше снаге, већ је своју главну снагу био растурио равномерно на целоме свом операциском фронту (кордонски) и то: од Иверка северно био је 8. корпус, а од Иверка јужно 13. корпус. Требало је извршити правилније груповање своје снаге тако, да се одмах по прелазу Дрине што пре јаком снагом заузме масив: *Видојевица, Цер и Иверак,* који у географско-стратегиском погледу потпуно образују једну целину. Заузећем овога масива непријатељ одавде разрешава све стратегиске и тактичке проблеме, пробија наш операциски фронт, ствара за себе на поменутом масиву врло јак и поуздан маневарски ослонац за своју даљу офанзиву, ма у коме правцу то било, и енергичним продирањем на *пл. Влашић* и даље ка Ваљеву, вероватно би одвојио II од III Армије, те би свака од ових била изложена могућности да буде и оделито потучена. Ово у толико пре, у колико је за нашу одбрану Влашић био пренебрегнут од стране III Армије, да се озбиљно поседне, те су и њен наслон на Марјановића вис, као и веза са II Армијом били одвећ слаби и непоуздани.

Непријатељска армиска група код Шапца, према своме положају, јачини и могућем утицају на ток операција, могла је учинитм врло велике помоћи својој главној снази у долини Јадра енергичном акцијом правцем: Шабац—Коцељева—Ваљево. Али она то није учинила, јер је била и сувише везана за Шабац. Њена је акција по природи њене улоге морала бити много енергичнија и моћнија, имајући солидан и обезбеђен наслон у Шапцу као утврђеном мостобрану. Њена зона дејства (радиус дејства) требала је бити на знатно већој даљини, и тада би тек ова група

врло много користила као једна јака и обухватна група у односу на наш положај у долини Јадра, као и на правац ка Ваљеву; а овако како је радила, њени су стратегиски резултати за целину били тако рећи ништавни.

Извођење битке. У битци на Јадру у припремним (уводним) операцијама (од 30 јула до 3 августа) ангажована је била у главноме само наша III Армија у долини Јадра са својим истуреним граничним заштитним одредима: *Шабачким, Лозничким* и *Љубовиским.* У овом времену II и I Армија биле су у покрету на запад са своје концентрациске просторије и ешелониране на правцу: *Аранђеловац—Лазаревац—Уб,* где су само привремено биле заустављене, због нејасне и неодређене опште ситуације на северном фронту тако, да је I Армија била на десној обали Колубаре (штаб Аранђеловац), а II Армија на левој обали Колубаре (штаб Уб)

Када је се општа ситуација у довољној мери објаснила и јасно се увидело, да је непријатељ своју главну снагу за операције противу нас концентровао на линији: *Шабац—Лешница—Лозница* и када је он на овој линији главном снагом извршио прелаз из Босне преко Дрине на фронту Лешница—Лозница, а слабијим делом снаге из Срема преко Саве код Шапца и овај заузео, и када на свима осталим тачкама на северном фронту није било никаквих значајних промена ни претећих опасности, тада је наша Врховна Команда увела у битку II Армију са четири дивизије (наша најјача оперативна група) на фронту: *Шабац—Цер—Иверак.*

I Армија као стратегиска резерва постепено је се прикупљала код Уба и утврђивала га.

Све до овога момента извођене су припремне (уводне) операције; у општој ситуацији било је неизвесности и неодређености, пошто се није знало тачно где ће непријатељ упасти у Србију са главном снагом. С тога је се концентрација снага за битку са концентрациске просторије морала вршити обазриво и по етапама све дотле, докле се општа ситуација у главним линијама није довољно објаснила. Од овога момента престала је неизвесност, општа ситуација била је довољно јасна за даљи рад наше Врховне Команде, и према овој ситуацији било је извршено главно (основно) груповање наше главне оперативне снаге за битку и сада је отпочела да се бије права (главна) битка са пуним залагањем наше целокупне снаге.

Рад појединих армија у току битке у најглавнијим моментима био је овакав:

а) *Рад III Армије* био је у целини правилан и одговарао је приликама на бојишту и добијеном задатку. Она је у својим операцијама за све време била у врло тешком и опасном стратегиском положају, често и у великој кризи, јер је била за своју акцију ослабљена многим деташирањима (Шабац), која јој нису на време враћена, као што је то требало да буде; фронтови су јој били према снази несразмерно велики, а поред тога била је притиснута јако са фронта и са оба бока. Доласком II Армије на фронт битке Шабац—Цер—Иверак опасност је отклоњена за десни бок армије, али леви бок и позадина били су јој и даље јако угрожавани од стране Крупња и Љубовије. Ради отклањања ове опасности Врховна Команда ставила је на расположење III Армији Моравску дивизију II поз. из стратегиске резерве (I Армије), и ова опасност је престала чим је Моравска дивизија II поз. избила на леви бок III Армије у висину Пецке. На овај начин III Армија издржала је врло велике напоре, у припреми (уводу) битке и у току битке, ради извршења свога деликатнога задатка.

Па ипак и поред свих наведених тешкоћа III Армија је успешно извршила свој задатак и Врховној Команди створила потребно време за рад онда, када општа ситуација није била довољно јасна и одређена.

Важније примедбе које би се могле учинити на њен рад јесу ове: *што у почетку операција није јаче обезбедила Видојевицу*, као појак и врло важан наслон (бастион) деснога крила лозничких положаја, који затварају непријатељу улаз у долину Јадра (Јадарска врата); и *што у боју код Завлаке није своје десно крило наслонила на природно веома јак и поуздан наслон пл. Влашић* (Стража к. 424), већ га је била наслонила на једну слабу тачку — Марјановића вис, који је и доминиран и лако изложен непријатељском опкољавању. Сем овога није се имао јак и чврст наслон на II Армију.

Ово је могло да компромитује битку.

На послетку гоњење је, и поред свих тешкоћа које су имале да се савлађују, ипак извођено споро и без довољно енергије.

б) *Рад II Армије* био је у целини правилан, одговарао је приликама и добијеном задатку. Она је са успехом задржала даље непријатељско продирање Цером и Иверком, из Мачве и од стране Шапца, прешла је у офанзиву на Церу и Иверку, и пробојем непријатељског фронта (Иверак), одлучила је битку на Јадру у нашу корист.

Али у самом почетку њених операција (2/3 августа) несмишљеним ангажовањем готово целе Комбиноване дивизије (три пешадиска пука) у један изненадан и потпуно неприпремљен ноћни

бој на Церу, без више управе, могао је донети судбоносне последице не само за II Армију, но и за целокупну нашу оперативну снагу на војишту, само да је непријатељ био присебнији и да је био узео иницијативу у своје руке, прешавши у напад. Захваљујући само храбрости, енергији и жилавости наших трупа у борби, непријатељски налет ове ноћи био је потпуно заустављен и сломљен, али по цену наших великих губитака.

Али одмах сутра дан командант армије својом интервенцијом на лицу места довео је ствари у ред, отклонио даљу опасност и стабилизовао ситуацију код дивизије. Даља акција II Армије одговарала је потпуно приликама и њеноме задатку.

Ради парирања евентуалног пробоја нашега операциског фронта правцем ка Влашићу (Стража к. 424), како су догађаји код непријатеља у једно време почели ово озбиљно наговештавати, јаким његовим надирањем на међупростор између II и III Армије (лево крило Моравске дивизије I поз.), Врховна Команда је за овај циљ ставила II Армији на расположење Тимочку дивизију I поз. из стратегиске резерве (I Армија), чиме је ова опасност била отклоњена.

Са овим су кризе на целом операциском фронту битке биле отклоњене и битка се сада даље развијала правилно и по утврђеном плану.

Гоњење код ове армије вршено је у опште тромо и споро. Нарочито пада у очи неактивност Моравске дивизије I поз. Недовољна енергија у гоњењу дала је непријатељу маха и времена, да се извуче из једне веома тешке и критичне ситуације, и да се у реду и правилно сав пребаци преко Дрине у Босну.

Да је се Моравска дивизија I поз. са Иверка као бујица са највећом енергијом сручила у Јадар, на једину комуникацију и одступницу непријатељску, која је била потпуно загушена трупама и возовима, потпуно је вероватно, да би се непријатељу пресекла одступница; у најмању руку непријатељ би се набацио на своје возове и на Дрину, створио би се највећи могући неред и растројство и непријатељ би претрпео потпуну катастрофу.

Да је гоњење овако извршено у питању је, да ли би доцније и било друге непријатељске офанзиве.

в) *Рад I Армије* и Комбинованог корпуса. У раду ове армије у бојевима код Шапца није било у довољној мери унутрашњега јединства ни једновремене акције њених дивизија, због неодржавања међусобне везе и слабог узајамног обавештавања. Ово је проузроковало рад спор и доста обазрив, чиме је непријатељу дата могућност, да се несметано и у реду пребаци на леву обалу Саве, због чега тактички успех није у пуној мери искоришћен.

г) *Наша авијатика* била је тек у зачетку свога развоја, бројала је само неколико аероплана и један балон, и у односу на непријатељску авијатику била је веома слаба и довољно необучена, те се с њоме није могла ни у коме погледу мерити. Према овоме она није могла дати ни близу задовољавајуће резултате.

д) *Рад Ужичке Војске на споредном војишту.* Рад Ужичке Војске на споредном војишту и главне оперативне снаге на главном војишту био је у сталној међусобној вези и узајамној зависности и утицају, јер крајњи (главни) успех једне или друге групе био је од пресудног утицаја на рад и успех оне друге групе. Оне су дакле биле једна другој функције.

Задатак Ужичке Војске био је офанзива са ограниченим циљем, т. ј. да се заузимањем Вишеграда и овлађивањем Горње Дрине привежу за себе на овом делу што јаче непријатељске снаге, и да се на тај начин непријатељу никако не дозволи одвлачење трупа одавде на север у помоћ главној снази на главном војишту на коме се бија одлучна битка. Овим је истовремено вршена и заштита стратегиски врло важног правца: *Вишеград—Мокра Гора—Ужице*, који је водио у дубљу позадину наше главне оперативне снаге на главноме војишту.

Офанзива Ужичке Војске није успела с тога, што је према њој био прикупљен скоро сав непријатељски *15. корпус*, који је био на природно јаким и добро утврђеним положајима на Дрини, имајући потпуно у својој власти и двогуби утврђени мостобран код Вишеграда, који је јако потпомогао одбрану Дрине. Али ипак Ужичка Војска је својом акцијом привезала за себе сву непријатељску снагу према њој на Горњој Дрини, те ова није могла одвојити ма какав јачи део своје снаге и послати га у помоћ на главно војиште; сем овога она је потпуно обезбеђивала правац: Вишеград—Мокра Гора—Ужице. С овим је Ужичка Војска извршила у главноме свој задатак.

Аустријанци су са *16. корпусом* били предузели офанзиву од Фоче и Горажде у Санџак противу црногорске пљеваљске дивизије бригадира Гојнића* правцем ка Пљевљу, Пријепољу, затим ка Прибоју и Новој Вароши, у циљу да прекину везу између нас и Црногораца и да озбиљно загрозе левом боку и позадини Ужичке Војске, која је са главном снагом била код Вишеграда. Једно ово, а друго и јак притисак на фронт од стране ојачанога непријатеља код Вишеграда, приморало је било Ужичку Војску да пређе у

---

* Ова је дивизија била на линији: Тромеђа—Метаљка са задатком: да спречава упад непријатеља у Санџак; брани правац ка Пљевљима и даље; и да одржава везу између нас и Црногораца.

дефанзиву, па чак и да се са Шумадиском дивизијом II поз. и Лимским одредом повуче у назад на јаке и прикупљене положаје, и то: Шумадиска дивизија II поз. на Шарган, а Лимски одред на линију: Лиска—Торник, са којих ће моћи поуздано обезбеђивати своје бокове и правац ка Ужицу, нарочито свој леви бок и позадину, који је био озбиљно угрожен из Санџака од стране Прибоја и Кокиног брода.

Али нашом дефинитивном победом главне непријатељске снаге на главном војишту у битци на Јадру, одлучена је била уједно и судбина другостепених операција на споредном војишту (у Санџаку и код Шаргана) у нашу корист, те Аустријанци, који су били у свом успешном продирању дошли чак и до Шаргана и до Прибоја и Нове Вароши и озбиљно почели угрожавати правац ка Ужицу, морали су напустити своје дотадање успешне операције, потпуно очистити Санџак и повући се у Босну.

* * *

Општа запажања у раду код непријатеља у току битке.

Сви непријатељски напади у опште извођени су веома обазриво и споро, без довољне артилериске припреме и без довољно енергије.

У почетку, па и у току битке често је се пута од наше стране уочавало, како се код непријатеља целе јединице, водови, па и чете, митраљеска одељења и батерије крећу на бојишту у сфери наше ватре отворено, а пешадија још и у густим постројима, што је био знак потпуне оскудице ратнога искуства, те је ове погрешке непријатељ плаћао великим губицима.

Није било добро организоване везе ни узајамнога потпомагања између појединих јединица у борби, поглавито није било добро организоване везе ни узајамног потпомагања између пешадије и артилерије у борби, услед чега су сви непријатељски напади плаћани врло великим губицима, што и сам непријатељ признаје. Непријатељ је у својим нападима нашим жилавим и добро организованим отпором и добро употребљеном и прецизном ватром, поглавито артилериском, у толикој мери биваo ослабљен, исцрпен и растројен, да је његово гоњење, после одлучене борбе у његову корист, редовно изостајало.

Гоњење, дакле, непријатељ није вршио трупама већ само ватром.

Непријатељ је нашим жилавим и активним отпором и добро употребљеном ватром при својим успесима бивао у толикој мери исцрпен и растројен, да не само што није гонио, већ се чак дешавало и то, да под заклоном мрака ми напуштамо наше положаје (већином из стратегиских разлога) и повлачимо се на раније изабран, проучен и припремљен положај у позадини, докле ово

исто чини и непријатељ. И он се повлачи под заклоном мрака уназад на свој нападни положај и ту се задржава ради преноћишта. Непријатељ се после борбе у толикој мери осећао преморен, исцрпен и растројен, да се није никако осећао сигурним ноћу и у нашој близини, бојећи се наших ноћних напада, па се под заклоном мрака и он повлачио на свој нападни положај, где се осећао безбеднијим. Ово значи, да су наше трупе биле тактички надмоћније од непријатељских трупа, ма да су бројем биле слабије, поглавито у артилерији и артилериској муницији.

Непријатељска пешадија била је храбра и пуна пожртвовања, али је показала потпуну оскудицу ратног искуства и невештину у својој акцији у опште; није била добро помагана од своје артилерије, немајући с њоме добро организоване везе, те је с тога, и ако бројем и техником у многим бојевима надмоћнија, с великим бројем митраљеза и са јаком артилеријом свих калибара, ипак стално трпила од нас врло велике губитке.

Непријатељска артилерија није прецизно гађала и није било добро организоване и добро одржаване везе између ње и њене пешадије у циљу успешног заједничког дејства.

Официрски кор није имао ратног искуства, ни довољно практичне спреме и умешности у вођењу својих јединица, те с тога и вођење у борби није било правилно саобразно непријатељској ватри и земљишту, као и осталим утицајним чињеницама.

Више командовање није било на потребној висини науке и вештине, што нам најбоље показује непријатељски ратни план, као и план за битку на Јадру и њено извођење.

Авијатика код непријатеља била је јака, добро организована и добро употребљена, и у несравњеној је мери била надмоћнија у сваком погледу од наше слабе и довољно неспремне авијатике. На овај начин непријатељска авијатика је била у пуној могућности, да својој војсци пружи потребне податке у ширем смислу у служби извиђања и обавештавања.

* * *

Како у своме наступању, тако исто и у своме одступању, непријатељ је свуда остављао за собом пустош и ужасну слику своје свирепости и свога варварства, како се могло видети само у ратовима нецивилизованих народа у Старом и Средњем Веку.

Пролазећи кроз наша села и вароши, непријатељски војници (нарочито Мађари и Немци) клали су и пекли наше становништво; децу, жене и старце убијали и вешали, и одводили у ропство мирно и нејако становништво. Нарочито је непријатељ испољавао своју свирепост према женском свету, коме су секли дојке, образе, уши и нос и обешчашћавали их. Велики број нејаке деце поубијан

је и заклан на очима својих родитеља, а заробљеним или рањеним нашим војницима секли су носеве и уши, копали им очи и нагоревали их. Наше цркве претварали су у коњушнице и скрнавили их. Једном речју, свуда и на сваком месту испољавало се једно ужасно, ако би се могло тако назвати, *дисциплиновано варварство*, које никако није доликовало једној држави, која је себе убројавала у културне и цивилизоване народе 20. века.

* * *

Наше опште гоњење даље преко Дрине (т. ј. потпуна експлоатација задобијене битке) није се могло вршити из оправданих разлога, *политичких* и *војничких*.

Држање Румуније било је неодређено и непоуздано, ма да је она била изјавила своју неутралност. Њен скори улазак на страну Споразумних Сила (Антанте) није се могао очекивати, јер је тада на престолу био *Краљ Карол*, који је као Хохенцолерн симпатисао Централним Силама, те није хтео ступати у акцију противу њих.

Држање Бугарске било је скроз сумњиво, ма да се она изјаснила за неутралност, али не пријатељску већ оружану неутралност. Познавајући из раније добро овога нашега суседа, могло је се са поузданошћу очекивати, да Бугарска очекује какав моменат наше кризе и какав наш већи неуспех, па да одмах пређе у акцију и упадне у нашу Маћедонију. Она је управо стајала иза наших леђа, с пушком у руци, у ставу *„на готовс“*, сваког тренутка спремна за акцију.

Да је ово тачно потврђује нам доле изложени рапорт делегата нашега Министра Спољних Послова при нашој Врховној Команди Бр. 117, који наговештава да се ствара један преокрет у спољној ситуацији у држању Бугарске.

Садржина овога рапорта је ова:

„По извештајима из Софије држање Бугарске после посете, коју су учинили бугарској влади турски министар унутрашњих дела *Талат*, и председник државног савета *Халил*, добија узнемиравајући карактер и за Србију и за Русију. Постављање подморских мина у бугарским пристаништима је једна мера противу Русије, а појаве бугарских комитских чета на нашој граници, атентат на железнички воз код Велеса, и друге појаве на Балкану су симптоми, да ће се наши односи са Бугарском погоршати.

Саопштавајући ово Врховној Команди, Краљевска Влада је мишљења, да би требало помишљати на мере за одбрану на тој страни“. —

О оваквој ситуацији у Бугарској наша Врховна Команда морала је водити озбиљнога рачуна, те се нисмо смели удаљавати

из земље, већ смо морали бити приправни да на случај ма какве евентуалности од стране Бугара одмах одговоримо одговарајућим мерама за заштиту наше границе.

Грчка је изјавила своју неутралност, али је ипак била неодређена и непоуздана у своме држању, и поред нашег политичког уговора о савезу и поред наше војне конвенције о узајамном оружаном потпомагању на случај да нас ко нападне.

Грци у опште нису желели рат, а није га желео ни тадањи краљ Константин, чије су симпатије биле отворено на страни Немачке, односно Централних Сила, које су били наши непријатељи.

Држање Арбанаса најбоље илуструје извештај, који је Врховна Команда добила од Команде трупа Нове области из Скопља 11 августа, а који гласи: „да се дознало преко начелника округа битољског, како се Љума, Маћа и Дебранци спремају за упад у нашу територију, и напад на Призрен и Дебар. Мисли се да ће их бити на 5000 љ. —

Када се све ово узме у процену, онда су сви обзири захтевали, да се из земље даље не иде, него да се у највећој бојној готовости очекује даљи развој догађаја.

Ни разлози војнички нису допуштали даље гоњење.

За даље гоњење преко Дрине (евентуално и преко Саве) требало је имати у приправности:

1) *потребан мостови материјал* за савлађивање овако озбиљних препона, као што су биле р. Сава и Дрина. Ми ове мостове и материјал нисмо имали, те с тога су ове операције за нас биле врло тешко изводљиве, поготову и немогућне. Ослонити се на импровизацију средстава ове врсте са материјалом какав се нађе на лицу места, није се могло ни смело, јер овај посао захтева поред материјала и много времена, нарочито извежбану стручну снагу, која се тада није имала, а сем овога импровизације за овако озбиљне сврхе никада не могу заменити понтоне и понтонске мостове и могу донети кобне последице (Чеврнтија, 24 августа).

2) *Код наше војске осећао се у великој мери недостатак у материалној спреми и непотпуност у комори,* што није омогућавало операције ван земље.

3) *Рђави путеви* учинили би, те би удаљавањем од наше главне базе Ваљева и прелазом преко Дрине у Босну, исхрана и снабдевање војске били онемогућени. Ово у толико пре што је се приближавала јесен, када код нас отпочиње кишна периода, која чини, те наши путеви, без вештачке подлоге а изложени јаком саобраћају, постају неупотребљиви. Ово смо ми горко иску-

сили у току јесењих операција 1914. год. (септембра и октобра) у времену друге битке на Јадру.

4) *Неповољна ситуација по нас у Јужној Србији*, пошто је било настало извесно врење код Арбанаса у пределу Љуме, Дебра и Маће, које је било уперено противу нас.

5) Напослетку није се смела губити из вида и та околност, *да је цео наш северни фронт био изложен евентуалним упадима од стране непријатеља.*

Дакле и политички и војнички обзири диктовали су неминовно, да останемо у земљи, да прикупимо и одморимо нашу снагу, да је попунимо људством и материјалом у колико је ово тада било могућно, па да спремни и у бојној готовости очекујемо даљи развој догађаја.

* * *

Држање наших трупа за све време битке на Јадру било је похвално.

Пешадија је имала добро ратно искуство стечено у балканским ратовима; показала је изванредну жилавост и отпорност, храброст, налетљивост и истрајност како у одбранбеним тако и у нападним операцијама. Стално је била у вези са својом артилеријом. Ове особине наше пешадије признао јој је и сам непријатељ.

Артилерија. Наша артилерија је верно сачувала своје лепе традиције, које је стекла још у нашим ратовима за ослобођење и независност, са Турцима 1876, 1877 и 1878 год., па је ове традиције у сјајној мери испољила и повећала у балканским ратовима, а нарочито у овом рату са Аустро-Угарском.

Наша артилерија је увек и у свима приликама била у чврстој и нераздвојној вези са својом пешадијом и била јој је веран и моћан пратилац и помагач у свима приликама. Дејство њене ватре у борби било је увек добро регулисано и прецизно. Она се није устручавала да у интересу морала своје пешадије, када је то по ситуацији било потребно, дође чак и у стрељачку линију своје пешадије и одатле дејствује отворено картечним дејством на непријатеља. Њој је ово и непријатељ признао називајући је „изврсном артилеријом“.

Коњица је у главноме добро извела све своје улоге у битци и пешке и на коњу, како су кад прилике од ње то захтевале. Само њена бројна јачина за њене улоге у опште била је слаба. Да смо имали јачу коњицу, она би нам дала много веће и значајније резултате и у смислу стратегиском и у смислу тактичком, с обзиром на улоге, које су јој по ситуацији припадале.

Нарочита хвала мора се одати нашим храбрим официрима (активним и резервним) свију родова војске и струка, који су зна-

лачки, неуморно и херојски вршили своје тешке дужности. Они су били најважнији елеменат снаге наше војске. Захваљујући нашем добром командовању и храбрости и пожртвовању наших трупа, и поред свих многих и осетних недостатака у оружју, муницији и осталој материалној спреми у опште, битка на Јадру сјајно је извојевана у нашу корист.

Наш војник по природи бистар и разборит, врло жилав, отпоран и истрајан, навикнут на тежак и суров живот, с малим задовољан, храбар и одважан, потпуно одан својим старешинама, запојен својом славном прошлошћу и љубављу за отаџбином и слободом, обогаћен ратним искуством из балканских ратова, своје дужности потпуно је поимао и правилно схватао, и увек их је вршио са пуним самопрегоревањем и пожртвовањем.

Значај битке на Јадру за нас је био велики како у смислу политичком, тако и у смислу војничком. Она је учинила врло добар утисак на наше будуће савезнике, а нашим непријатељима улила је велики респект. Овај успех подигао је морал код наше војске на велику висину, улио нам је велике наде и дао нове снаге за доцније судбоносне догађаје.

V ДЕО.

Организација војишне позадине.*)

1) *Значај железница данас за исхрану и снабдевање војске у рату.*

Од рата 1870/71 год. војске свих европских држава, поглавито великих држава, стално су повећавале своје ефективе тако, да су у Светскоме Рату достигле огромне и до сада нечувене ефективе, постале вишемилионите. Оволико повећање ефектива код војсака појединих држава, сасвим природно изазвало је и нагло повећање свих потреба војске за бој и живот, а то све је веома отежало и компликовало проблем о средствима за довоз ових потреба до војске, т. ј. потребу потпуног и правилног развоја комуникациске мреже једне земље, у опште, до максималних граница њене могућности још у време мира; ту на првом месту долази потреба потпуног и правилног развоја железничке мреже.

Данас је значај железница за рат за сваку државу огроман. Овај се њихов значај огледа:

а) *У погледу стратегиском.* Два су маркантна момента у овој области, у којима се значај и улога железница видно истиче:

1) *У времену мобилизације и концентрације војске* на угрожене граничне фронтове.

Улога железница у овом периоду времена толико је важна и од таквог је огромног значаја, да је већ остварена клица успеха, ако се тај посао брзо и правилно изведе, те за операције будемо готови пре непријатеља; али је у њему клица неуспеха, ако нас непријатељ у овоме смислу предухитри и буде у могућности да пре нас отпочне своје операције, те још одмах у самоме почетку операција узме иницијативу у своје руке и наметне нам своју вољу.

Концентрација наше војске у рату с Турском 1912 год. изведена је била тачно по прорачуну, брзо и правилно и много пре од Турака. Ово нам је дало могућности, те смо одмах, докле непријатељ још није био са својом концентрацијом готов, узели ми иницијативу у своје руке и извојевали велике успехе.

Концентрација наше војске у рату са Аустро-Угарском 1914 г. изведена је такође правилно и тачно по прорачуну, што нам је

*) Види прегледну карту у прилогу.

дало могућности, да смо за операције били готови пре непријатеља. Али због наше бројне слабости у односу на Аустро-Угарску, као и због општих обзира о којима смо били приморани да водимо рачуна, ми нисмо могли да узмемо иницијативу у операцијама у своје руке, већ смо били у почетку у дефанзиви.

2) *У току извођења операција.* У овоме периоду времена железнице нам служе као изврсно средство *за маневровање војске* у већим или мањим размерама, нарочито код данашњих врло великих фронтова на којима се бију битке, стварајући на тај начин брзо релативну бројну надмоћност над непријатељем на пресудно важним линијама, односно тачкама, са којих је по дотичној ситуацији потребан или брз и снажан удар на непријатеља у циљу успеха, или парализање непријатељског удара и одржање угроженог места (линије, тачке). За ово нам могу послужити као пример операције из Светског Рата, поглавито на западном фронту, између наших савезника: Француза и Енглеза с једне, и Немаца с друге стране, где су железнице у погледу стратегиском и тактичком учиниле војсци изванредне услуге, те су у потпуној мери постале *неопходно средство*,како у области стратегије, тако и у области тактике (овде у вези са аутомобилима). а не само у области исхране и снабдевања, као што је то у главноме бивало досада.

Данас је употреба железница веома проширена, постала веома сложена, а њихов значај постао је огроман и судбоносан.

У нашем рату с Бугарима 1913 год. нарочито се показао значај наших железница у смислу маневарском, пошто је дужина нашега источног фронта према Бугарима од Струмице до ушћа Тимока у Дунав износила преко 500 км., а железничка пруга Моравом и Вардарем ишла је скоро паралелно са граничним фронтом, те је добро послужила као рокадна (маневарска) пруга. Тада смо били приморани да вршимо брза рокирања трупа са вардарског војишта на војиште нишавско и тимочко, и обратно. На овај смо начин били у могућности, да на време парирамо све непријатељске покушаје дубљега продирања на нашу територију.

Наше су железнице, с обзиром на своју организацију и употребу у свима нашим ратовима 1912, 1913, и 1914 год., дале максимум онога што су могле дати. Али што и поред оволиког свога напрезања ипак у довољној мери нису могле задовољити потребе своје војске, и омогућити економски живот земље у границама потреба месног становништва, крива је наша врло сиромашна железничка мрежа у опште, поглавито железнице узанога колосека, чија је транспортна моћ мала.

б) *У погледу интендантском (исхрана и снабдевање).*

Војске у Светскоме Рату биле су огромне јачине, вишемилионите. За живот и бој оволико огромнога броја људи и стоке била је потребна и огромна количина хране, муниције и свих осталих разноврсних потреба и материјала.

Али није само број људства и стоке утицао на утрошак материјала, већ је на ово утицала и једна *нова чињеница,* која се појавила у току самог Светског Рата, а та је: *број артилериских оруђа,* који се у рату стално повећавао, докле при крају није достигао огромне цифре. Па како су ова оруђа брзометна, то су у дејству трошила огромне количине муниције, која је се морала попуњавати на време и у довољним количинама. *У пешадији је веома много повећан број митраљеза,* а сем овога усвајано је и употребљавано за борбу и друго *аутоматско оружје,* које је такође трошило до сада нечувену количину муниције.

У току Светског Рата усавршавана је и знатно повећана *авијатика* и *аутомобилство,* а усвојена су и употребљавана *борбена кола* (тенкови), *рововска оруђа* са разноврсним калибрима; даље *бацачи пламенова, отровни (загушљиви) гасови,* као и још друга нова борбена средства, од којих су нека била подложна квару, те су се морала врло често оправљати или замењивати новим.

Тешкоће у снабдевању свима овим потребама, огромне саме по себи, још су се више повећавале дугим трајањем рата, који је се био продужио ван сваког предвиђања и очекивања и најбољих војних и економских стручњака.

Сасвим је онда појамно, да су исхрана и снабдевање војске сваким даном бивали све тежи и компликованији, пошто су се све резерве у земљи морале исцрпети; сем овога, и *питање исхране и издржавања месног становништва,* које се у овоме рату први пут појављује као важан и тежак проблем, још је више отежавало исхрану и снабдевање војске у потребној мери и на време. Када се свему овоме дода још и *евакуација* у позадину свега онога што војсци није потребно и што јој чини сметње у операцијама (рањеници, болесници, заробљеници, плен, као и сав остали непотребан материјал, који је потребно однети даље у дубљу позадину), онда наведене тешкоће постају још и много теже.

С обзиром на све довде укратко изложено може се рећи да *без железница данашње војске са великим ефективима убрзо губе своју борбену снагу и моћ, као и слободу маневровања.* Железнице су дакле животни нерв једне војске у рату, па с тога од њине потпуно и правилно развијене мреже и солидности у великој мери зависи успех једне војске у рату.

в) *У погледу економском.* Поред овога огромног војничког значаја железница у рату, оне тако исто имају и велики *економски*

значај, јер железничка мрежа једне земље, поред исхране и снабдевања своје војске у рату, има да омогући и *економски живот* дотичне земље, т. ј. да њено становништво снабдева свима потребама за живот. У противном при дужем трајању рата настају скоро несавладљиве тешкоће око исхране и снабдевања месног становништва, услед чега и цео економски живот земље бива доведен у опасност.

2) *Општи поглед на нашу комуникациску мрежу за време рата 1914 г. у опште, поглавито на дриносавском војишту, и њен утицај на исхрану и снабдевање наше војске.*

а) *Путеви.* На самом дриносавском војишту мрежа сувоземних путева у односу на број и правац била је доста добро развијена, изузев планински део земљишта између Дрине и Јадра, који је био сиромашан у путевима. Али односно употребљивости ових путева треба имати у виду, да су сви ови путеви без вештачке подлоге, услед чега је њихова употребљивост ограничена само на суво и лепо време. С обзиром на ову околност, као и на створ земљишта (поглавито иловача), у јесен, када су јаке и дуготрајне кише, и зими, када су велики снегови и кише, ови су се путеви дугом употребом били искварили и пролокали у толикој мери да су постали готово неупотребљиви. Тада су наступале огромне, управо несавладљиве тешкоће у погледу исхране и снабдевања наше војске на овоме војишту.

У овоме погледу нама је једино помогла та околност, што су наше операције биле дефанзивне, те су исхрана и снабдевање ипак омогућене, ма и непотпуно и са највећим тешкоћама. Али, да смо изводили офанзивне операције преко Дрине у Босни, или да смо после задобијене битке на Јадру продужили наше гоњење преко Дрине у Босну, тада би постепеним удаљавањем од Ваљева, као наше главне базе за снабдевање, довоз ка војсци убрзо постао немогућан. Тада би морао наступити застој у операцијама, а ово би нас довело до неуспеха. За потврду овога може нам послужити као пример катастрофа аустро-угарске војске у битци на Колубари: код ње је исхрана и снабдевање постало немогућно, због скоро неупотребљивих путева и велике удаљености војске од главних извора за снабдевање. Ово је убрзо изнурило и деморалисало сву непријатељску војску, и када се овоме додаду још и стратегиске погрешке главнога команданта аустро-угарске Балканске војске, ђенерала Потиорека, онда је неминовно морала наступити потпуна катастрофа.

б) *Железнице.* Железничка мрежа у Србији била је у опште врло неразвијена, према томе и недовољна за исхрану и снабдевање војске у рату, као што је била недовољна и за потпун еко-

номски живот земље у миру. Поред овога, велики део железничких линија у земљи био је узанога колосека, услед чега су незгоде око исхране и снабдевања постале још много теже и компликованије.

Развој наше железничке мреже у 1914 г. био је овакав:

а) *Нормалне железничке пруге* биле су ове:

1) Од Београда и од Смедерева долином Мораве на Ниш, одавде ка Скопљу и ка Софији.

2) Лапово—Крагујевац.

3) Прахово—Зајечар—Књажевац, а доцније у времену затишја у 1915 год. довршена је била и пруга: Књажевац—Ниш те смо на тај начин имали целу нормалну пругу:

Прахово—Зајечар—Књажевац—Ниш.

б) *Железнице узанога колосека* (*0,76 м.*) биле су ове:

1) Зајечар—Параћин.

2) Крушевац—Чачак—Ужице.

3) Младеновац—Аранђеловац—Ваљево.

4) Обреновац—Ваљево.

5) Шабац—Лозница—Бања Ковиљача.

6) Дубравица—Пожаревац—Петровац.

До Ваљева као главне базе за снабдевање све три наше армије доводила је само једна железничка пруга од Младеновца преко Аранђеловца, и то узанога колосека и са врло рђаво изведеном трасом. Међутим потребе наше војске око исхране и снабдевања у опште, као и ради евакуације, биле су врло велике, а транспортна моћ ове железничке пруге врло мала. Када се сада овде узме у обзир оно, што је напред наведено о употребљивости сувоземних путева на овоме војишту, од Ваљева до појединих армија, и одавде до самих трупа, онда се тек могу појмити огромне тешкоће, које је Врховна Команда имала да савлађује око исхране и снабдевања наше војске, нарочито у току операција, и ако смо били у дефанзиви.

Из ове тешке кризе у коју смо били запали силом самих околности, избавила нас је та сретна околност, што смо у прво време наших операција (за време битке на Јадру, а и после ове за извесно време) потребе за исхрану наше војске налазили на војишној просторији, која је по природи богата а није била исцрпена, ма да жетвени принос још није био потпуно сређен.

У току наших Балканских ратова, а поглавито у рату 1914 год. са̂ Аустро-Угарском, испољио се у пуној мери *штетан утицај железница узанога колосека*, и то како у погледу стратегиском, тако и у погледу интендантском. Ово с тога, што је транспортна моћ ових железница у опште мала и недовољна у сравњењу са же-

лезницама нормалног колосека. Даље, транспортовање је било скопчано са честим претоваривањем свих потреба са нормалног колосека на узани колосек, и обратно, услед чега је се много губило у времену и радној снази, која је се морала на извесним местима стално држати за истовар и утовар (Зајечар, Параћин, Крушевац и Младеновац).

Штетан утицај железница узанога колосека код нас је се нарочито осетио у 1915 год. у времену затишја у операцијама, када је *главна база* са исхрану и снабдевање наше целокупне војске била *Прахово* на Дунаву, организована у почетку 1915 год. Тада смо из Русије (Рени), поред бојних потреба, транспортима Дунавом добијали брашно, зоб, јарму и одело у извесним количинама. У то време за исхрану наше целокупне војске било је потребно дневно око 180 вагона људске и сточне хране*). Ова је се храна, као и остале потребе, морала превлачити од Прахова до Зајечара нормалном железницом, овде истоварити и натоварити на железницу узанога колосека, вући до Параћина, овде истоварити и понова утоварити на железницу нормалног колосека, која је ишла до Младеновца; овде опет истоварити и понова утоварити на железницу узаног колосека за Ваљево, као крајњу железничку тачку. Од Ваљева потребе су се морале превлачити до трупа коморским колонама (коњским и воловским) и по рђавим путевима.

Због мале транспортне моћи железница узанога колосека, које су биле у вези са нормалном железничком пругом, на комуникацији од Прахова до Ваљева могло је се дневно превући и дотурити до трупа само 40 вагона, а ово је тек приближно била половина нормалног дневног следовања хране за људство и стоку наше војске. Због овога је наша војска код довољне количине брашна у Прахову често бивала са ½ хлеба дневно, а велики број стоке угинуо је због недовољне исхране, пошто се храна није могла дотурити трупама у довољним количинама. Када је ово било од оволике штете по војску мањега ефектива, каква ли би тек катастрофа могла да наступи за већу војску и за дуже време?!! Што је ово прошло без јачих штетних последица има се једино захвалити томе, што су се операције изводиле у својој земљи, затим стрпљењу и издржљивости нашега војника, који је навикао на муке и патње у животу и да с малим буде задовољан. Али у будуће се на ово више не сме рачунати; јер су се данас прилике измениле, како у погледу ефектива наше будуће ратне оружане

*) Од овога броја треба одузети 14 вагона меса, и 70 вагона кабастих артикала сточне хране, пошто ове артикле није имала база у Прахову, већ су се они набављали у земљи.

силе, тако и у погледу угодности живота. Поврх свега овога, морали смо редовно стављати на расположење *Румунима* по 7, и *Русима* по 14 вагона дневно, ради преноса њихових ратних потреба из Солуна преко Ниша и Параћина до Прахова, и вршити претоваривање тога материјала у Ђевђелији, Параћину и Зајечару.

Из овога примера, који се односи само на исхрану и снабдевање наше војске, јасно се види, од колике је огромне важности за једну земљу *йошйун и йравилан развој њене нормалне железничке мреже (и са дуйлим колосеком где йреба), йрема њеним војничким захйевима и економским йойребама.* Железнице узаног колосека, после нашег ратног искуства, требало би сасвим избацити из употребе, пошто оне не задовољавају у потребној мери ни војничке ни економске потребе. Погрешке у овоме погледу учињене у време мира плаћају се у рату крвљу и неуспехом. Ми у овом погледу имамо добро искуство.

3) *Богасйво дриносавског војишйа као йомоћног извора за снабдевање војске.*

Ово војиште има већину области врло богатих у сваком погледу; то су: *Мачва*, врло богата у свима гранама исхране; *слив Колубаре* (узевши овде и слив р. Тамнаве као географску целину) може се по богаству мерити са Мачвом; *Поцерина*, брежуљкасто али плодно земљиште; *слив Јадра* такође плодно земљиште. Најсиромашнија област за исхрану био је планински део између р. Дрине и Јадра (Рађевина, Азбуковица).

Ма да је по подацима Главне Интендантуре жетвени принос у целој северној Србији био изузетно осредњи у 1914 год., ипак, узевши у целини Дриносавско војиште било је богат извор за исхрану наше војске у прво време наших операција. Ово је за нас било од нарочите важности, када се због изненадне објаве рата од стране Аустро-Угарске, није могла благовремено извршити правилна *инйендански йрийрема за рай*, т. ј. организација потребних слагалишта и њихова попуна људском и сточном храном, и осталим материјалним потребама.

4) *Организација војишне йозадине.*

За време трајања мобилизације и концентрације наше војске, као и за време битке на Јадру, људска и сточна храна је с великим напорима и крајњом журбом прикупљана на војишту и смештана у магацине у Ваљеву, Убу, Лајковцу, Аранђеловцу, Младеновцу, Пожаревцу и Ужицу, одакле су је трупе својим колонским возовима и коморама себи привлачиле, у колико нису могле да је набаве куповином за готов новац у својој непосредној околини. У времену концентрације наше војске на линији: *Паланка—Тойола—Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево*, Главна Интен-

дантура Врховне Команде својим наређењем од 21 јула 1914 год. организовала је позадину наше оперативне војске по административним зонама овако:

I Армија обухвата сву просторију источно од линије: Гроцка —Умчари—Кусадак—Топола—Трнава—Јовановац—Крагујевац. Главно слагалиште: Крагујевац.

II Армија обухвата сву просторију ограничену са истока горњом линијом а са запада линијом: Обреновац—Степојевац—Лајковац—Мионица—Гор. Милановац.

Војишно слагалиште: Крагујевац.

III Армија обухвата сву просторију, ограничену са истока линијом: Обреновац—Степојевац—Лајковац—Мионица—Гор. Милановац; са југа линијом, која почиње са Дрине од Доњих Кошаља, па гребеном пл. Повлена и Маљена на Гор. Милановац. Војишно слагалиште: Ваљево и Гор. Милановац.

Главно слагалиште: Крагујевац.

Ужичка Војска обухвата сву просторију ограничену са севера линијом, која почиње од Дрине од села Доњих Кошаља, па гребеном пл. Повлена и Маљена на Гор. Милановац; са запада линијом: Гор. Милановац—Чачак—Краљево—р. Ибар—Рашка до црногорске границе.

Војишно слагалиште: Гор. Милановац и Ужице.

Главно слагалиште: Крагујевац.

Када је било утврђено, да је непријатељ извршио концентрацију своје главне оперативне снаге, одређене за операције противу нас, на линији: *Шабац—Лешница—Лозница—Зворник*, и да је са главном снагом извршио прелаз преко Дрине на фронту: Лешница—Лозница, а споредним деловима снаге код Шапца и Зворника, у циљу продирања ка Ваљеву, тада је наша Врховна Команда извршила дефинитивну концентрацију наше главне оперативне снаге за битку на дриносавском војишту тако, да су II и III Армија биле у I линији на фронту: Шабац—Цер—Иверак—Јаребице—Крупањ, а I Армија у другој линији —Уб, као стратегиска резерва. Тада је било потребно, да се позадина код нас организује на другој основи. За овај циљ *начелник штаба Врховне Команде, од 2 августа под ОБр. 1333, издао је појединим армијама и самосталним групама ово наређење:*

„За исхрану трупа груписаних на северо-западном граничном фронту одређујем ове административне просторије:

а) *I Армији* просторију обухваћену источно до линије: Гроцка —Младеновац—Топола; западно до линије: Обреновац—Уб—Љиг —Гор. Милановац, са наслоном на Младеновац, као главно слагалиште за ову армију.

Ручна слагалишта ове армије на Убу, у Лазаревцу и Лајковцу.

Искрцна железничка станица: Младеновац.

б) *II и III Армија* користиће се за снабдевање свом просторијом од западне границе I Армије, па на запад до Дрине, а јужно до развођа Колубаре и Западне Мораве.

Ручно слагалиште за II Армију: Уб и Ваљево, а за III Армију: Ваљево.

Војишно слагалиште за обе армије: Ваљево и Гор. Милановац.

Главне комуникациске пруге биће: *II Армије:* Шабац—Коцељева—Ваљево, и *III Армије:* Лозница—Завлака—Осечина—Ваљево.

Искрцна железничка станица за довоз хране за II Армију: Лајковац и Ваљево, а за III Армију: Ваљево.

в) *Ужичка Војска* за снабдевање храном користиће своју досадању административну зону.

Ручна и војишна слагалишта по досадањем.

г) *Браничевски одред* користиће се за узимање хране просторијом источно од границе I Армије.

Слагалишта по досадањем.“ —

За Дунавску дивизију I поз., докле је била код Београда, било је ручно слагалиште Ресник—Рађа, а војишно Младеновац. *Крагујевац, Ћуприја* и *Крушевац* била су главна слагалишта људске хране, одела и обуће; а *Јагодина* била је главно слагалиште сточне хране.

Оперативна зона (војишна позадина) обухватала је ове дивизиске области:

Ибарску, Дринску, Шумадиску и Дунавску дивизиску област и још 15. војни округ из Тимочке дивизиске области (доцније је ушла у војишни део и цела ова дивизиска област), са укупном површином од 42.617,6 км. Ова је зона стајала непосредно под Врховном Командом, остало је била *позадина*, и стајала је под непосредном управом Министарства Војног.

5) Начин исхране наше војске.

Главни начин исхране био је *довоз из позадине.* Али у почетку операција, како се, због изненадне објаве рата од стране Аустро-Угарске, није имало времена за потребну интендантску спрему за рат, користила је се војишна просторија, која је била богата и неисцрпена, те је на овај начин она у почетку операција послужила као извор за исхрану, а доцније, за извесно време и као допуна довозу из позадине.

Од 13 јула па до 15 октобра 1914 год. Главна Интендатура Врховне Команде набавила је на војишној просторија куповином од народа на лицу места, по ценама унапред одређеним, људске

и сточне хране и других интендантских потреба у износу 66,635.000 кгр., што је било довољно за исхрану наше главне оперативне снаге за 2 месеца, поред оних количина хране, које су саме трупе куповале у својој околини.

Поред ових тешкоћа око исхране наше војске, ми смо морали још да помажемо храном и црногорску војску, којој смо давали брашно и кукуруз. Пренос ове хране вршен је ешелонски, на товарним коњима из Косовске Митровице преко Новог Пазара и Сјенице, и био је изложен савлађивању великих теренских тешкоћа и употреби великога броја товарних коња из целе Ибарске дивизиске области.

Сем хране, црногорску војску снабдевали смо и новцем (55.000 дин. дневно).

б) *Снабдевање наше војске муницијом.*

а) *Код пешадије.*

За наоуружање наше пешадије нисмо имали довољан број пушака, пошто је велики број упропашћен у Балканским ратовима 1912/13 год., а није се имало времена за њихову попуну.

Због овога смо морали да у наоружање наше пешадије, поред наше брзометне пушке, узмемо још и: *Манлихерове пушке*, заплењене у рату 1913 год. од Бугара; наше старе *Маузер Кокинке* Мод. 80 год. преправљене на брзометне, које нису добро функционисале; *Маузерове брзометне пушке*, које смо запленили од Турака 1912 год.; за III позив имали смо *Берданку*, стару једнометну руску пушку са старим црним барутом. На нашу брзометну пушку при ступању у рат 1914 год. имали смо око 1000 метака; на остале пушке знатно мање. Муниција за нашу брзометну пушку израђивана је у нашем Војно-Техничком Заводу у Крагујевцу у довољним количинама, те нам снабдевање пешадиском муницијом није стварало велике тешкоће. Па и поред овог великог шаренила у наоружању наше пешадије, потреба ипак није била потпуно подмирена. Морали смо се обратити за помоћ Русији, која нам се радо одазвала, и отуда смо у току битке на Јадру и доцније примили до 120.000 руских брзометних пушака (калибар 7, 62 m/m) са потребном муницијом, те смо тек овим у главноме били подмирили потребу у наоружању наше пешадије. Долазак ових руских пушака и преоружавање с њима вршено је постепено у току битке на Јадру, па и после ове, те је тако наш пешак ступао у борбу са потпуно новом и непознатом пушком, што наравно није могло бити без штетног утицаја на корисну техничку употребу ове пушке.

У првим данима битке нашим пешадиским пуковима недостајало је $^1/_4$, код многих и $^1/_3$ пушака од укупнога броја бораца.

по формацији, а код Тимочке дивизије II поз. недостајало је пушака за нешто мање од половине од укупнога броја бораца. Људство без оружја било је у резерви и служило је за попуну погинулих, рањених, болесних, несталих, а употребљавано је још и за радове у ближој позадини (оправка путева и т. д.). Од каквог је ово штетног утицаја било на морал наше пешадије, лако је појмити. Ово у толико више када се упоредимо с нашим непријатељем, који је ступио у рат свеж, одморан и потпуно једнообразно и модерно наоружан, и муницијом обилато снабдевен.

б) *Код артилерије.*

Артилериско наоружање наше војске било је као и код пешадије разнолико и сасвим недовољно. Ова се оскудица у наоружању артилеријом нарочито осећала код дивизија II поз., којима су одговарајуће дивизије I поз., комплетоване са територије исте дивизиске области, дале свој 3-ћи артилериски дивизион. У току рата артилерија дивизија II позива ојачавана је постепено заплењеном артилеријом од непријатеља, пошто се с друге стране није могло.

У наоружање пољске и брдске артилерије употребљени су и сви исправни *Круйови шойови* с муницијом, које смо у рату 1912 год. запленили од Турака. Али ово је био мали број и са недовољном количином муниције. За акцију морали смо употребити и сву нашу стару *Дебанжову аршилерију* мод. 85 год. (пољску и брдску), која је већином употребљавана као позициска артилерија, са старим црним барутом.

С обзиром на бројну јачину наше оперативне војске, наша артилерија, у опште и са оваквим шаренилом, била је несумњиво слаба и недовољна (на 1000 бораца долазило је око 2, 8 топова.*) Нарочито је оскудица код нас била у тешкој артилерији, која у савременој борби игра тако огромну улогу. За потврду ове оскудице довољно је напоменути, да смо ми имали свега 10 хаубичких брзометних батерија, затим 5 хаубичких батерија са убрзаним гађањем кал. 12 с|м систем Шнајдер мод. 1897 год. и 12 цеви 12. с|м старих дугачких топова из градске артилерије система Шнајдер. Ово је било све. Па и поред овако недовољног и несавременог наоружања наше артилерије, ми смо и од овога броја морали одвојити један део старе артилерије, и дати је у помоћ Црној Гори, која је врло рђаво (управо никако) стајала са наоружањем у артилерији.

*) Немачка је при ступању у Светски Рат имала на 1000 бораца око 6 топова.

Стање артилериске муниције код наше артилерије при ступању у рат са Аусто-Угарском било је овако: на пољски и брдски топ имали смо око 600 метака, а на хаубицу само око 240 метака. Као што се види, ова количина за данашња брзометна оруђа, која троше врло много муниције, није била довољна ни за један озбиљан бој, а камо ли још и за битку.

Када се свему овоме дода још и та околност, да је сва артилериска муниција за нашу артилерију добављана из Француске, где је израђивана за нас, и то не у великим количинама, него постепено и у мањим количинама, па још када се узме у обзир и та околност, да смо ми били усамљени и врло далеко од Француске; даље, када се још узме у обзир, да је се ова артилериска муниција од Марсеља до Солуна превозила морем, пут трајао око 7 дана и веома непоуздан, јер је био у области дејства непријатељских сумарена; даље, да је од Солуна муниција транспортована железницом до Крагујевца; да је и овај пут био непоуздан и у сталној опасности од квара и прекида жељезничке пруге од стране бугарских комита, који су стално и с планом ометали брз довоз муниције рушећи железничку пругу на делу: Солун—Скопље и стварајући тиме прекиде у снабдевању муницијом—онда се тек дају појмити огромне и несавладљиве тешкоће у којима се налазила наша Врховна Команда у борби с непријатељем, коме ништа није недостајало, и који је све бојне и друге потребе имао код себе и у својој земљи. Овакав начин снабдевања муницијом код нас, не само да је захтевао дуго времена, него је био потпуно непоуздан, и наша је артилерија у појединим борбама остајала са мало муниције, кад кад и са ни мало, услед чега је се извесан број батерија, поглавито хаубичких, морао евакуисати у позадину. Ова је појава морала штетно утицати на морал и отпор наше пешадије, која је у прошла два Балканска рата била навикла да је редовно прати и увек успешно потпомаже њена верна друга—артилерија.

За наше повлачење са Гучева и Борање октобра 1914 год. најважнији узрок био је врло велика оскудица у артилериској муницији, поглавито у хаубичкој, и у опште оскудица тешке артилерије и материалне спреме (одело, обућа, шатори). Тешко је замислити горе и теже прилике за снабдевање једне војске муницијом, но што је то био случај код нас у нашем рату са Аустро-Угарском 1914-15 год. Ваљда ће ово остати усамљен пример ове врсте у ратној историји. Услед овога наша је војска морала бити стално у кризи и над њом је стално висио Дамоклов мач. Ово је од нарочитог значаја данас, када модерно оружје у борби троши за кратко време огромне количине муниције, те се данас појављују

велике тешкоће око снабдевања и код великих и индустриских држава, које муницију израђују у својој земљи, а како ли је тек могло бити нама, који смо је жељно очекивали чак из Француске, добијали је постепено и у мањим и недовољним количинама, па и ово је све било у питању, јер су непријатељски сумарени на мору, а бугарске комите на суву то снабдевање у највећој мери ометали, па га често стављали чак и у питање. А решавало се наше „бити ил' не бити", јер је наш непријатељ располагао много јачом артилеријом, поглавито тешком, обилном муницијом и модерном техником!

*7) Организација санитетске службе на војишту.**)

а) *Стање санитетског особља и санитетске материјалне спреме при ступању у рат.*

Лекара смо имали врло мало. Њихов је укупан број за целу војску износио 450 и то са странцима, а наших је лекара било само 300. С обзиром на укупну јачину наше војске, код нас је приближно тек на 2000 људи далазио по један лекар, а ово је и сувише мало. Било је доста пукова, у којима су медицинари вршили дужност трупних лекара, јер није било довољно лекара.

Санитетске установе по дивизијама биле су у почетку рата снабдевене лековима и санитетским материјалом у најпотребнијој мери.

У санитетским слагалиштима у позадини (резерва) лекова је било врло мало, јер због изненадне објаве рата од стране Аустро-Угарске није било могућно одмах набавити са стране и подмирити потребу. Оно што се имало било је у главноме остатак из Балканских ратова 1912-13 год.; и оно што је *Српски Црвени Крст* био ставио војсци на расположење. Сем овога за потребе војске комисиски је реквирован сав санитетски материјал и лекови из свих апотека и дрогерија из пограничних места према Аустро-Угарској, те је на тај начин спасен овај материјал, који нам је био веома потребан, да не падне у руке непријатељу.

Знатна количина лекова и санитетске спреме наручена за нашу војску, пала је била у руке Аустријанцима, јер се приликом објаве рата била затекла на путу кроз Аустро-Угарску, која га је конфисковала.

Када се овој нашој оскудици у санитетској спреми дода још и та околност, да смо ми морали од ове наше сиротиње дати Црногорцима знатну количину лекова и санитетског материјала,

---

*) Подаци у главноме узети од начелника Санитетског Одељења тадање Врховне Команде, санитетског пуковника Д-р Лазара Генчића.

пошто Црногорци нису имали скоро ништа, онда је се тешко стање код нас у овоме погледу још и више погоршало.

У току битке на Јадру може се рећи да је најнужнија потреба у лековима и санитетском материјалу била задовољена. Али овоме је нарочито припомогла та околност, што је у току битке од наше стране (нарочито код II Армије) заплењено од непријатеља доста лекова, санитетског материјала и комплетних болница, те је ово послужило као попуна недостатка и утрошка код наших јединица и установа у саставу појединих дивизија.

После битке на Јадру осетила се велика оскудица у лековима и у санитетском материјалу, који се са великим тешкоћама морао набављати са стране од наших савезника.

За време рата 1914 год. у нашој војсци није било *страних лекарских мисија.* Наши савезници нису нам могли одмах у почетку у овоме ништа помоћи, пошто су и они сами осећали велику потребу у лекарима, и морали су се постепено организовати за огромне санитетске послове, који су се још одмах у почетку рата били развили. Због овога су нам ове лекарске мисије почеле долазити у помоћ од стране наших савезника, поглавито Француза, затим Енглеза, Руса и Американаца, тек по завршетку рата 1914 год. а то је у времену затишја у операцијама у 1915 год., када су као каква експлозија избиле код нас у војсци и у народу разне *инфекциозне болести* као: пегави тифус (пегавац), трбушни тифус, рекуренс, дизентерија, итд. Тада нам је била преко потребна лекарска помоћ са стране, иначе епидемија је претила да заузме огромне размере и у војсци и у народу, што би било од судбоносних последица по даљу борбену способност наше војске и по здравље целокупнога становништва.

Наш и сувише малобројан санитет, не располажући још ни близу са потребним средствима за борбу противу инфекциозних болести, са свим природно није могао ни да се бори успешно противу њих. За ову борбу санитет треба да је још у миру добро припремљен и свима потребним средствима снабдевен, што на жалост код нас није био случај. Поред овога, сузбијање заразних болести код војске и у народу отежавао је и огроман број избеглица, које су бежале испред непријатеља у унутрашњост земље и шириле заразу где год су стигле.

Позната је ствар, да главни задатак, који у рату спада у дужност санитету једне војске, поред лечења и неговања рањених и болесних, јесте: *борба противу инфекциозних болести,* овога највећег непријатеља, јер је ово питање толико важно, да од успешног решења његовог зависи борбена готовост војске, као и благостање и отпорна снага народна.

У епидемији пегавца ми смо изгубили око 100 наших и око 26 страних лекара, а ово је за нашу војску био огроман губитак у односу на укупан број лекара са којима смо у опште располагали (450). Због овога нам је била неопходна помоћ у лекарима од стране наших савезника, коју смо и добили. Један део ове помоћи у лекарима употребљен је био на службу у војсци, а други већи део употребљен је као *цивилни санитет* у нашим окружним местима за потребе становништва и за сузбијање зараза у народу.

б) *Организација санитетских установа на војишној позадини.*

Ваљево је било *рањенички центар* позади операциског фронта војске за прикупљање рањеника и болесника из све три наше армије и за даљу евакуацију у позадину земље, у сталне и резервне војне болнице. У Ваљеву се имала вршити ратна хирургија, и издвајање рањеника и болесника за евакуацију и лечење. За овај циљ у Ваљеву су биле ове болнице: Дринска стална војна болница, и пет организованих резервних војних болница.

За време битке на Јадру Ваљево је једва могло да подмири потребу, како у погледу смештаја рањеника и болесника, тако и у погледу њихове евакуације у позадину. Али после битке на Јадру, а у току операција друге аустро-угарске офанзиве на Гучеву, Борањи и Јагодњи (поглавито на Мачковом камену) крајем септембра 1914 год., број рањеника је се толико био повећао (једнога дана било их је на 8000 љ.), да је Ваљево, које је располагало само са 2500 кревета, било формално загушено, како у погледу смештаја, тако и у погледу евакуације у позадину. За смештај ових многобројних рањеника биле су заузете: касарне, школе, хотели, кафане и кафанице и магацини, а рањеници су лежали на патосима и то негде на сламњачама, а негде само на слами са или и без покривача. Лако рањени су били закрчили ваљевске улице, а тешко рањени с муком су ишчекивали лекаре да их прегледају и превију, боље сместе и потом евакуишу у позадину. У ово време у Ваљеву је радило свега 26 лекара, и то само њих 10 било је са специалном већом или мањом хируршком спремом, а осталих 16 лекара (у које су убројани и лекари из санитетског одељења Врховне Команде) били су заузети поглавито административним пословима.

Ова оскудица удобнога смештаја рањеника и болесника у Ваљеву; немоћ железнице узанога колосека услед оскудице вознога парка да евакуише у позадину рањенике, оскудица санитетских аутомобила и добрих путева за њих за паралелну евакуацију са железницом; напослетку, врло велика оскудица у лекарима учинили су, те је Ваљево било загушено са рањеницима и болесницима, услед чега је трагедија тих рањеника била неизбежна.

У Младеновцу је била једна резервна болница.

У Крагујевцу су биле ове болнице: Шумадиска стална војна болница и 4 организоване резервне војне болнице.

У позадини: *Ниш* и *Скопље* били су главни рањенички центри за прикупљање рањеника и болесника и за њихово рационално лечење, а омање резервне војне болнице биле су растурене по целој земљи у подесним местима дуж железничке пруге. Резервних болница у целој земљи било је 138.

б) Евакуација.

Како у обиму дивизија, тако и од дивизија до Ваљева, као главног центра за прикупљање рањеника и болесника из све три наше армије, евакуација је вршена *санитетским колонама и реквированим сељачким колима*, коњским и воловским, као и комораским, која су се враћала празна у позадину (сем муниционих колона), и то по рђавим путевима, на великој даљини и по рђавом времену.

Од Ваљева даље у позадину евакуација је вршена железницом — *санитетским железничким возовима*, и то: од Ваљева до Младеновца био је у почетку на расположењу само један санитетски железнички воз узанога колосека, као и од Крушевца до Ужица; а од Младеновца у позадину ка Крагујевцу и Нишу и даље, била су на расположењу у почетку само два санитетска железничка воза нормалног колосека.

За време битке на Јадру ово је једва могло да подмири потребу. Али доцније у току јесењих операција, поглавито после јаких бојева на Гучеву, Борању и Јагодњи (нарочито на Мачковом камену), када је услед великих губитака наступила јака навала рањеника, евакуација се од Ваљева у позадину није могла вршити на време и правилно једним санитетским железничким возом узанога колосека и са два санитетска железничка воза нормалнога колосека, пошто је њихов број био недовољан за број болесника и рањеника, који је пристизао у Ваљево. С тога је број санитетских железничких возова, и при својој оскудици вознога парка, морао бити повећан, и сада је се од Ваљева до Младеновца имало на расположењу три санитетска железничка воза узанога колосека, а од Младеновца даље у позадину три воза нормалног колосека. Па ипак је овај број санитетских возова био недовољан у времену јесењих операција, када смо имали велике губитке. Због овога су се рањеници и болесници морали у Ваљеву дуже задржавати, услед чега је наступило велико нагомилавање, а ово

је пак изазвало несавладљиве тешкоће како у погледу смештаја и лечења, тако и у погледу евакуације у позадину.

Из овога се кратког излагања види, како смо ми у погледу санитета имали врло великих мука и невоља, и то како због оскудице потребног броја лекара и санитетског персонала, тако и због оскудице лекова и резервног санитетског материјала у слагалиштима у позадини. Тако исто нисмо располагали ни потребним и подесним подвозним средствима за евакуацију рањеника у позадину, *санитетским аутомобилима*, у правцима, где није било железница. Па и евакуација од Ваљева у позадину железницом наилазила је на велике тешкоће, не само услед оскудице санитетских железничких возова, већ и због истовара и утовара рањеника и болесника на железничким станицама, где је се завршавао узани колосек а почињао нормални.

* * *

Општи закључак.

За рат треба још у миру *спремити војску* и *спремити земљу*.

а) *Спрема војске* врши се у главноме у ова три правца:

1) *моралном* као најважнијем, затим

2) *научном*; и

3) *материалном*.

У погледу моралном и научном, можемо слободно рећи да је наша војска била потпуно на савременој висини свога позива. Ово су потврдила прошла два Балканска рата, као и почетак овога рата 1914 год. (битка на Јадру). Али у смислу материалном, ми смо при ступању у рат са Аустро-Угарском 1914 год. стајали врло рђаво и то не нашом кривицом, већ силом политичких прилика, које су са великом брзином претходиле рату и изазвале рат. Као што смо у уводу овога дела, где је била реч о материалној спреми наше војске при ступању у рат, видели, код нас се осећао велики недостатак у наоружању (пешачком и артилериском), муницији (нарочито артилериској), као и у свој осталој материалној спреми у опште.

Ми смо за рат 1912/13 год. били у погледу материалне спреме релативно добро снабдевени и опремљени. Али за рат са Аустро-Угарском, као једном великом силом, која је била врло добро материално снабдевена и која није ратовала још од 1866 год., ми нисмо били ни близу спремни. Оно што смо имали од материалне спреме, то је по готову све утрошено било у наша два Балканска рата, а због изненадне и брзе објаве рата од стране Аустро-Угарске,

ми нисмо били у могућности да попунимо недостатак у наоружању и материалној спреми у опште, пошто је за ово било потребно дуже времена које се није имало на расположењу.

У првој половини месеца јуна 1914 год. Народна Скупштина била је вотирала кредит од 100 милиона динара за потребе војске, али већ 12 јула била је објављена мобилизација наше војске, а 15 јула био нам је објављен и рат од стране Аустро-Угарске, те је тако то предходно спремање пропало. Због овога смо за рата 1914 год. морали живети тако рећи од остатака и крпежа заостале и похабане материалне спреме од 1912|13 год.

Овај велики недостатак у наоружању, муницији и осталој материалној спреми у опште у данашњем рату, који траје дуже времена, мора штетно утицати на издржљивост и оперативну способност војске у опште, па наравно и наше, ма с како великим моралом она улазила у рат. Ово у толико више, у колико је непријатељ у овоме погледу био потпуно снабдевен, те су били потпуно неравни услови под којима се ступало у акцију.

Код нас је овај недостатак у наоружању, муницији и осталој материалној спреми у опште, почео убрзо да се осећа, јер смо се ухватили у коштац с непријатељем, који је у овом погледу од нас несравњено био боље материално опремљен и снабдевен.

Наш недостатак у наоружању, муницији и материалној спреми у току битке на Јадру плаћен је нашим великим жртвама. Доцније пак нашем повлачењу са Гучева, Борање и Јагодње у другој половини октобра 1914 год. (стари датум) најглавнији узрок био је оскудица у наоружању, муницији, оделу, обући, логорској спреми и т. д.

Из овога излази, да војска за рат мора бити потпуно и материално снабдевена и опремљена, и да у овом погледу не сме изостајати много од непријатеља. Ради овога треба још у миру у земљи обезбедити снабдевање војске свима материалним потребама за рат и то за дуже време.

б) У другоме реду *осећала се и неспрема наше земље за рат.*

1) *Путеви* су били и бројем и правцем недовољни, а својом каквоћом несолидни и условно употребљиви, т. ј. када је лепо и суво време, пошто су сви наши путеви без вештачке подлоге. Ово је врло много отежавало и ометало редован и брз саобраћај војске са позадином, као извором за попуну, исхрану и снабдевање, што је неминовно морало штетно утицати на оперативну способност војске.

2) Нарочито се осетила *оскудица у железничкој мрежи,* која је била врло сиромашна, и није задовољавала ни близу услове ни војне ни економске.

Јер као што је познато, од потпуног и правилног развоја железничке мреже у једној земљи, зависиће и оперативна способнотт и моћ њене војске у рату, а ово условљава успех. Наша железничка мрежа била је сасвим недовољна да подмири потребе наше војске у рату, па још када се има на уму, да је и велики део ове мреже био са узаним колосеком, чија је транспортна моћ мала и недовољна, и која је условљавала чест претовар са узаног колосека на нормални и обратно, при чему се много губило у времену и у снази, онда је ова незгода била много већа и осетнија.

Овај наш недостатак у железничкој мрежи могли су у знатној мери да поправе *пољске железнице* (Дековил од 0,60 м.) које ми нисмо имали, и *теретни аутомобили**).

Али нити су наши путеви били употребљиви за аутомобилски саобраћај, нарочито са тежим аутомобилима и по рђавом времену, нити смо пак ми имали на расположењу аутомобиле за овај циљ.

3) *Средства за обавештавање и за везу* (телеграф, телефон, итд.) нисмо имали у довољној мери у земљи, те с тога су она била недовољна и за потребе војске у операцијама.

4) Напослетку наш *северо-западни стратегиски фронт* према Аустро-Угарској, који је био врло велики, и обухватао Србију са севера и запада, *није био утврђен* ни у овом смислу припремљен. Нарочито северни фронт био је велики и још отворен, а овако велике стратегиске фронтове немогућно је успешно бранити, када нису у време мира рационално утврђени и када позади себе немају добро развијену железничку мрежу: управну на фронт и трансверзалну. Ова околност, што наш северозападни стратегиски фронт није био утврђен, нити је имао позади себе трансверзалну железничку пругу, која би омогућила маневровање за успешну

*) Од колико велике помоћи и користи могу бити аутомобили за једну војску, у овоме смислу, јасно убеђују доле изложене цифре, узете из дела: *Commandant Doumenc*: *Les transports automobiles sur le front français.* Тако је:

За септембар 1914 год. превезено:
- 27.000 тона материјала,
- 200.000 људи.

За септембар 1915 год. превезено:
- 331.000 тона материјала,
- 460.000 људи.

За септембар 1916 год. превезено:
- 747.000 тона материјала,
- 856.000 људи.

За месец јули 1918 год. превезено:
- 1,040.000 тона материјала,
- 950.000 људи,

Исте овакве услуге теретни аутомобили су учинили и Немцима.

одбрану, олакшала је у знатној мери непријатељу, иначе сам по себи тежак, прелаз преко границе (Саве и Дрине), као и даље његово продирање у унутрашњост земље, докле нису наступили други узроци, који су непријатељу нанели потпун и дефинитиван пораз.

ПРИЛОЗИ:

1) ФОРМАЦИЈА ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА
ЗА РАТ СА АУСТРО-УГАРСКОМ 1914 ГОД.

2) УПУТ ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ЧЕТНИЧКЕ АКЦИЈЕ
У РАТУ СА АУСТРО-УГАРСКОМ 1914 ГОД.

Формација четничких одреда за рат са Аустро-Угарском 1914 год.

За формацију ових одреда Начелник штаба Врховне Команде, по претходном одобрењу Министра Војног, издао је ово наређење:

А.

I. Да се образују ове четничке команде:

1) *Златиборски четнички одред под командом пешадиског мајора Косте Тодоровића*, јачине од 3 чете (са укупно 750 људи):

а) *Сувоборска*;

б) *Тарска;* и

в) *Лимска.*

Рејон дејства: од црногорске границе па до Медведника закључно.

2) *Јадарски четнички одред под командом пешадиског мајора Војина Поповића**): јачине од 2 чете (са укупно 500 људи):

а) *Поцерска;*

б) *Борањска.*

Рејон дејства: северно од Медведника, а између река: Колубаре, Саве и Дрине.

3) *Руднички четнички одред под командом пешадиског мајора Војислава Танкосића*, јачине укупно 500 људи.

Рејон дејства: на простору између Мораве и Колубаре.

4) *Горњачки четнички одред под командом коњичког мајора Велимира Вемића*, јачине укупно 500 људи.

Рејон дејства: десна обала Мораве.

II. Образовање ових команада извршиће се овако:

Златиборског четничког одреда у Ужицу. Јадарског четничког одреда у Ваљеву. Рудничког четничког одреда у Београду, и Горњачког четничког одреда у Свилајенцу.

III. Попуњавање људством ових одреда извршиће се:

а) Од старих четника из прошлих ратова;

б) Од пријављених добровољаца, погодних за ову службу; и

в) Од обавезника пешадиских пуксва I и II поз., који су за четнике погодни, а за ово изјаве жељу. Број ових не сме бити већи од 1—2 на чету.

---

*) Звани „Војвода Вук“.

IV. Спрема и наоружање четника извршиће се из државних магацина. Четнике наоружати: мањи део нашом брзометном пушком мод. 99 год., а већи део Манлихеровом пушком.

V. Исхрана свију одреда биће новчана с тим, да дневница за официре буде 3 динара, а за четнике 1 динар.

Б.

За извршење намењених им задатака, ставља се командантима одреда на расположење и то:

За Златиборски четнички одред, поред српских брзометних пушака, још и 2000 Манлихерових, са по 150 метака на пушку, и 2000 бомби.

За Јадарски четнички одред, поред српских брзометних пушака, још и 1000 Манлихерових, са по 150 метака на пушку, и 1000 бомби.

За Руднички четнички одред, поред српских брзометних пушака, још и 1000 Манлихерових, са по 150 метака на пушку, и 1000 бомби.

За Горњачки четнички одред, поред српских брзометних пушака, још и 1000 Манлихерових, са по 150 метака на пушку, и 1000 бомби.

За све одреде још и на сваког другог четника по један јединачни метак експлозива са припадајућим прибором (капслама, штапинима, упаљачима, маказама итд.).

Упут за дејство ових одреда издати накнадно.

Упут за извођење четничке акције у рату са Аустро-Угарском.

Опште одредбе.

Четнички одреди у рату са Аустро-Угарском морају дејствовати са дивљом енергијом и крајњом неустрашивошћу.

Начин дејства ових одреда је герилски.

У случају наше офанзиве: ови одреди ће прећи у непријатељску територију, и послужиће као језгро за дизање устанка у пределима где Срби живе.

Поред овога они ће на непријатељској територији узнемиравати трупе, нападаће на непријатељске транспорте и велике покретне установе, нападаће на непријатељске комуникације и етапе,квариће и рушиће комуникације, нарочито вештачке објекте

на обичним путевима и на железницама (тунеле, мостове, вијадукте, веће станице, и на истима значајнија уређења: окретнице, скретнице, постројења за воду итд.); квариће и рушиће телеграфске и телефонске линије итд.

Овом енергичном акцијом ови ће одреди унети забуну код непријатеља, ширити страх код његових трупа, а примораће га и на велика растурања снаге и на слабљење.

У случају наше дефанзиве: ови одреди имају својим дејством изразити најјачи народни протест противу непријатељске најезде у нашу земљу.

Начин њиховога рада биће у овоме случају овакав: сви ће се ови одреди повући неопажено од непријатеља у одређене им рејоне у планине, и пошто пропусте непријатељске трупе, са највећом енергијом бацити се на непријатељску позадину. Нападаће на његове биваке дању и ноћу, рушиће мостове и пропусте, телеграфске и телефонске линије, нападати на комору итд.

Од заосталог нашег становништва, образоваће *усташке чете*, образоваће и устројиће потребне канале за општење са нашом војском, организовати ухођење непријатеља.

Од најпоузданијих људи из одреда образоваће се *терористичке групе*, које ће вршити атентате на више команданте непријатељске војске, и који ће свима могућим средствима ширити страх и уносити панику у редове непријатељске.

Посебни део.

За Златиборски одред рејон дејства: црногорска граница — пл. Медведник, са ослонцима за дејство:

За Лимску чету: Торник—Муртеница;

За Тарску чету: Тара; и

За Сувоборску чету: Медведник.

Задатак:

У офанзиви:

Лимска чета продире у Босну ка пл. Јахорини.

Тарска чета продире ка Романији.

Сувоборска чета продире на просторију: Вајина Башта — Зворник, ка хану Пијесак.

У дефанзиви:

Лимска чета партизански дејствује на правац: Прибој — Пријепоље—Сјеница.

Тарска чета дејствује на комуникацију: Сарајево—Вишеград —Мокра Гора—Ужице.

Сувоборска чета дејствује на комуникације: Ужице—Ваљево, и Ваљево—Гор. Милановац.

За Јадарски одред.

Рејон дејства овога одреда је простор ограничен Дрином, Савом и Колубаром, а на југу Медведником, са центрима за дејство:

За Поцерску чету: Цер и Влашић;

За Борањску чету: Борања и Сокоска пл.

Задатак:

У офанзиви:

Обе чете овога одреда: Поцерска и Борањска прелазе Дрину на простору: Зворник—Рача, и продиру у Босну ка Мајевици пл.

У дефанзиви:

Поцерска чета се повлачи у пл. Цер и Влашић, и одатле партизански дејствује на комуникације: Лозница—Ваљево; Шабац—Ваљево; и Лозница—Шабац.

Борањска чета се повлачи у Борању и Сокоску пл., и одатле поглавито дејствује на комуникације Лозница—Ваљево, и Љубовија—Ваљево.

За Руднички четнички одред.

Рејон дејства десна обала Колубаре—Саве, лева обала Мораве, а на југу Рудник.

Центри за дејство: Рудник и Космај.

Задатак:

У офанзиви:

Да се пребаци преко Саве и продире до Фрушке Горе.

У дефанзиви:

Повлачи се преко Космаја и Качера ка Руднику, дејствује на непријатељске комуникације: Београд—Младеновац, и Београд—Лазаревац.

За Горњачки четнички одред.

Рејон дејства десна обала Мораве, долина Млаве.

Задатак:

У офанзиви:

Да се на простору: Ушће Мораве—Вел. Градиште пребаци на леву обалу Дунава и продире у непријатељску позадину, ради дејства на његове комуникације.

У дефанзиви:

Повлачи се у Хомољске планине, и одатле дејствује на непријатељске комуникације на десној обали Мораве.

И за случај офанзиве, и за случај дефанзиве, ови одреди имају непрестано бити у вези са командантима армија под чијом су командом.

Извештавање и одржавање везе вршити помоћу курира, а преко канала, које команданти имају организовати. При организацији канала за извештавање постарати се, да везе буду што краће, и да извештаји стижу што је могућно пре до команданата дотичних армија, под којима одреди стоје. Поред извештаја које шаљу армијама, команданти ових одреда саопштаваће исте и најближим суседним трупама.

За наоружање становништва, команданти одреда имају организовати канале, по којима ће се моћи брзо и у већој количини преносити оружје.

Ови одреди не смеју се ни у коме случају задржавати у позадини својих армија, већ морају стално бити испред ње, или на боковима њеним.

При овоме дејству команданти ће употребљавати и становништво способно за борбу, наоружавајући га резервним оружјем, које код себе за овај циљ имају.

Дисциплину одреда одржавати најстрожије. За пљачку и варварство казнити најстрожије.

За случај наше успешне офанзиве, четничке команде не смеју уништавати људску и сточну храну, већ ће се постарати, да ову обезбеде нашој војсци.

Команданти свих одреда треба да су свесни, да ће само безграничном смелошћу и највећом енергијом у дејству са својим одредима моћи учинити оне услуге својој војсци, које се од њих очекују, и да ће само оваквим дејством у историји нашега народа остати златним словима уписана дела наших четника.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ДОПУНЕ И ИСПРАВКЕ.

Умољавају се г. г. читаоци да пре читања књиге, унесу ове исправке и допуне:

Страна 60 у примедби на дну стоји: у овај одред ушло је: „Дунавски дивизион II поз.“, а треба да стоји: „Дунавска дивизија II поз.“

Страна 60 у седмом ставу озго у последњој реченици стоји: „резерве хране није било“, а треба да стоји: „резервне хране није било“.

Страна 62 у примедби стоји „9121“, а треба да стоји „1921“.

Страна 62 у трећем ставу озго у другом реду стоји: „савршене ратне вештине“, а треба да стоји: „савремене ратне вештине“.

Страна 66 „а) Истакнута група: Браничевски одред“ у трећем реду стоји: „осматрање и одбрана граничног фронта: Градиште—ушће Мораве“, а треба да стоји: „Голубац—ушће Мораве“.

Страна 81 под бр. 2) Коњичка дивизија стоји: „Командант коњички пуковник Антоније Антић“, а треба да стоји: „Командант коњички пуковник Бранко Јовановић.

Начелник штаба коњички потпуковник Антоније Антић“.

Страна 108 у петом ставу одозго стоји: „Распоред Шабачког и Лозничког одреда на дан 29 јула 1194 г.“, а треба „1914 год.“

Страна 115 у последњем ставу под б), и

Страна 116 у првом ставу под в) у првом реду стоји: „Један пук пешадије са дивизионом брдске артилерије“; у оба става треба место речи „брдске“ ставити „пољске“.

Страна 117 у другом ставу озго у шестоме реду стоји:„брдске артилерије“, а треба да стоји: „пољске артилерије“.

Страна 134 под б) из II Армије, у трећем ставу, у последњем реду стоји: „и постројити: Кожувар—Вукићевица“, а треба да стоји: „прикупити и постројити на линији: Кожувар—Вукићевица“.

Страна 145 под г) I Армија додати испод овога наслова: „Трупе ове армије су у покрету на основу издате директиве Врховне Команде од јуче“.

Страна 171 трећи став оздо цео изоставити па на његово место ставити:

„*Одсек на десној обали Јадра*: III прекобројни пешадиски пук; једна брдска батерија; и 2-ги дивизион Дринског пољског артиљериског пука I поз.

После овога става додати нов став, који ће гласити:

Одсек на левој обали Јадра: 6. пешадиски пук I поз.; једна брдска батеријâ; и 3-ћи дивизион Дринског пољског артиљериског пука I поз., а код М. Градца образовати резерву целога одбранбенога положаја од трупа, које се повлаче“.

Страна 199 у четвртом ставу озго стоји: „6. пешадиски пук II поз.“, а треба да стоји: „6. пешадиски пук I поз.“

Страна 231 у четвртом ставу одоздо у другом реду стоји: „цео 6. пук II поз. упућен ка Крупњу“, а треба да стоји: „цео 5. пук II поз. упућен ка Крупњу“.....

Страна 241 у последњем ставу у другом реду стоји „6. пук II поз.“, а треба да стоји: „6. пук I поз.“

Страна 243 у првом ставу озго у последњем реду стоји: „одбијен је непријатељски испад“, а треба да стоји: „непријатељски напад“.

Страна 299 под б) у другом ставу стоји: „17. пешад. пук и један дивизион Дринског артилериског пука I поз. биће у артиљериској резерви“. а треба да стоји: у „армиској резерви“.

Страна 309 у напомени у другом реду стоји: „две чете 6. пука II поз.“, а треба да стоји: „6. пука I поз.“

Страна 343 под 2) у првом реду стоји: „Барда пл.“, а треба да стоји „Варда пл-“

Страна 375 у другом ставу озго у последњем реду стоји: „данашњи рад“, а треба да стоји „данашњи дан“.

Страна 413 у првом реду под а) стоји: „17. пешадиски пук (334 батаљона) и вод митраљеза, а треба да стоји: „17. пешад. пук (3 и $^3/_4$ батаљона) и вод митраљеза“.

Страна 451 у последњем реду на крају стоји „бо“, а на страни 452 у првом реду стоји: „кове“ а треба да стоји: „пукове“.

Страна 536 у претпоследњем ставу у трећем реду стоји: „код Рогачице“, а треба да стоји „код Рогатице“.

Страна 545 у наслову стоји: „Бојеви армије код Шапца„...., а треба да стоји: „Бојеви I Армије код Шапца“....

Страна 548 стоји под а) „Шумадиска дивизија I поз. 8. ов. месеца спремала се за рад“...., а треба да стоји „7. ов. месеца“....,

Страна 553 у трећем ставу озго у другом реду стоји „6. пук II поз.“, а треба да стоји: „6. пук III. поз.“

Израђено и репродуковано у Војн. Географ. Институту

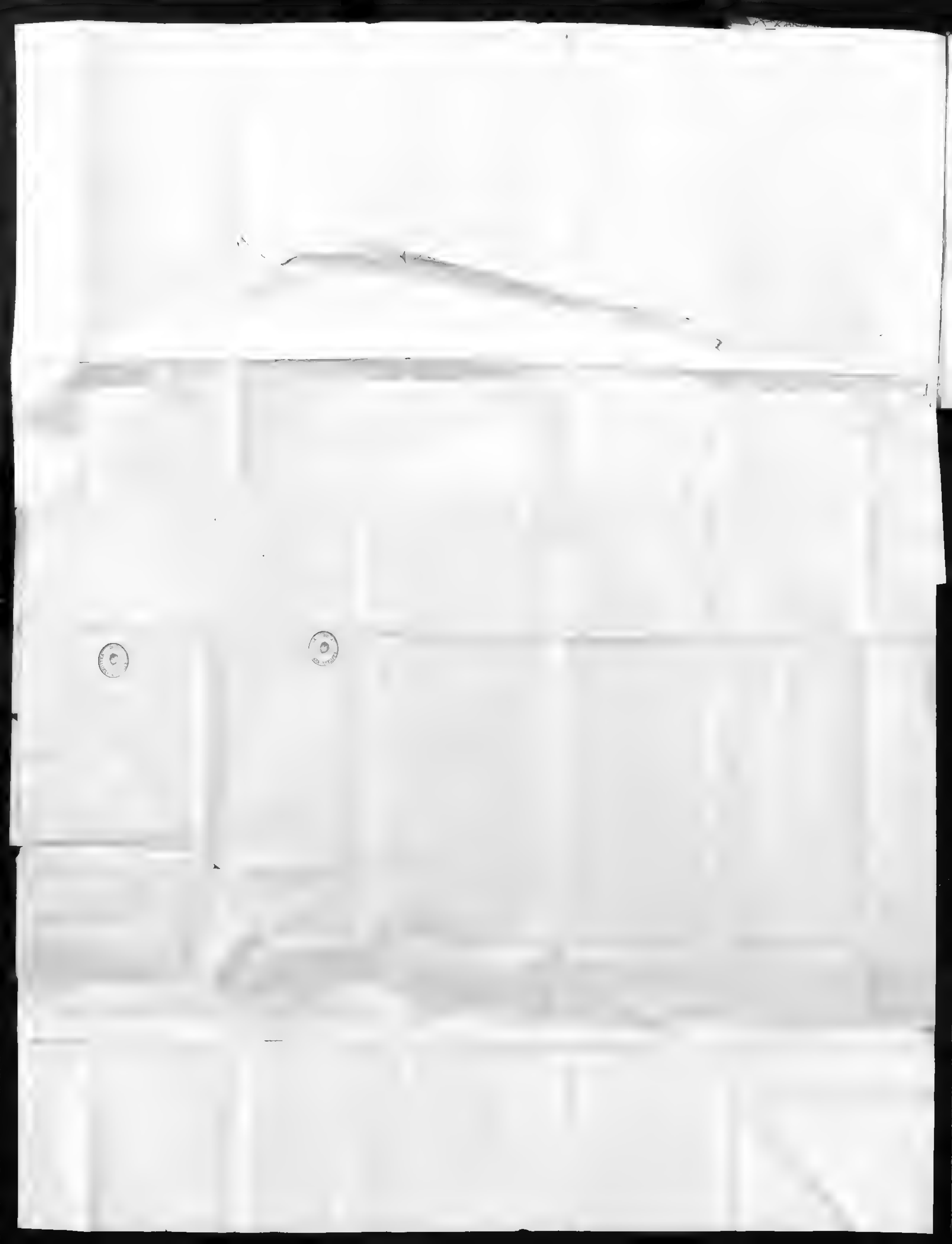

ПРЕГЛЕДНА КАРТА

ЗА ОПЕРАЦИЈЕ У ВИТЦИ НА ЈАДРУ

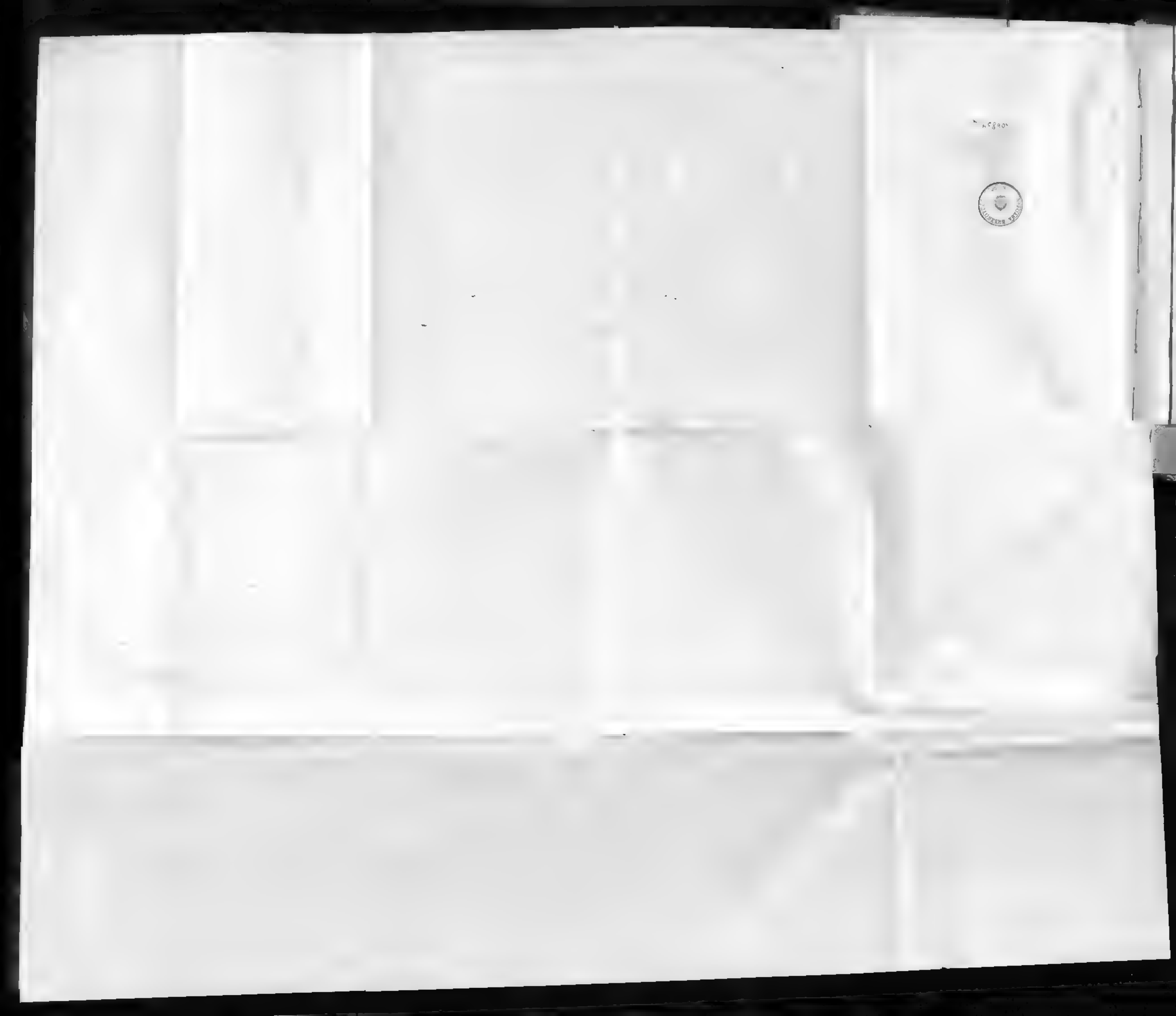

СКИЦА

РАСПОРЕДА НАШЕ И НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ВОЈСКЕ ПО ЗАВРШЕНОЈ КОНЦЕТРАЦИЈИ НА ДАН 27. ЈУЛА 1914 ГОД.

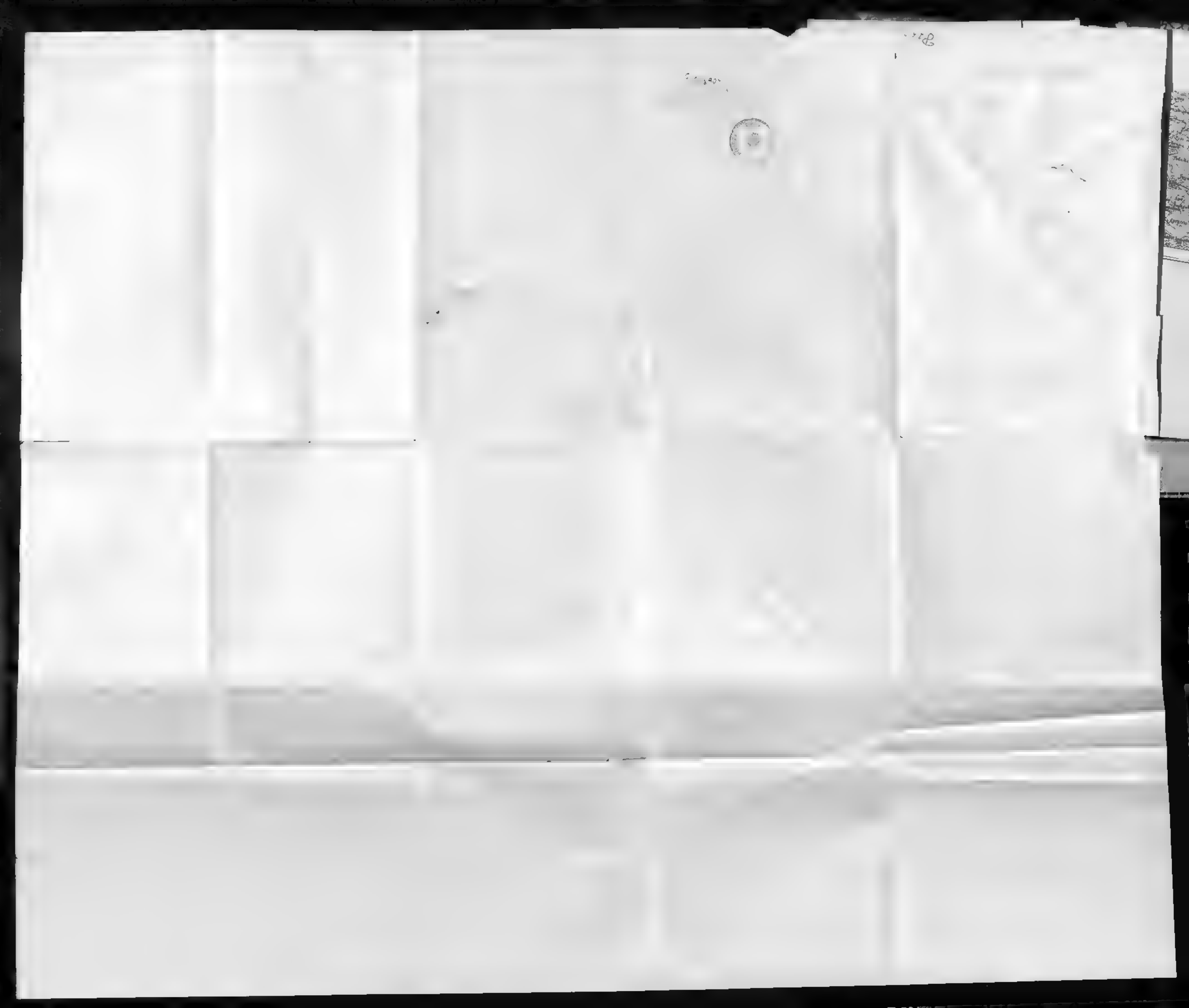

БИТКА НА ЈАДРУ

КАРТА

за операције Ужичке Војске на споредном војишту

ПРИЛОГ 4

Размера 1:200000